

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

РАЗИГРАЄВ ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 94(477+438)''1918/1939'':343.81

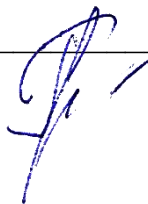
**ДИСЕРТАЦІЯ
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ НА
ВОЛИНІ ТА В ГАЛИЧИНІ У 1918–1939 РОКАХ**

07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, наукових результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____

О. В. Разиграєв

Науковий консультант:

Гаврилюк Світлана Віталіївна,
доктор історичних наук, професор

Луцьк – 2022

АНОТАЦІЯ

***Разиграєв О. В.* Становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 роках. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 «Історія України», 07.00.02 «Всесвітня історія». – Волинський національний університет імені Лесі України Міністерства освіти і науки України, Луцьк, 2022.

Дисертація присвячена становленню та розвитку пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 рр. Дослідження функціонування пенітенціарної системи у згаданому регіоні актуалізується не лише через невивченість теми вітчизняною та закордонною історіографією, а й можливістю реалізувати поставлену мету через підготовку роботи на порубіжжі таких назрілих для сучасної соціогуманітаристики субдисциплінарних напрямів, як регіональна історія, соціальна історія та історія права. Донині такі маргінальні групи соціуму міжвоєнної Волині та Галичини, як злодії та в'язні мало привертали увагу дослідників. Аналогічна ситуація простежується з аналізом їхнього повсякденного життя.

Вивчення історії функціонування польської пенітенціарної системи на теренах Волині та Галичини є актуальним і з огляду на те, що дає можливість зіставити набутий нею досвід з реаліями діяльності та завданнями кримінально-виконавчих систем різних держав, у тому числі й України. Доцільність звернення до теми визначається також тим, що її розробка сприяє введенню до наукового обігу чималої кількості маловідомих матеріалів, які висвітлюють не тільки історію становлення, організацію та функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині, а й тогочасну суспільно-політичну, соціально-економічну та національно-релігійну ситуацію в регіоні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автор дисертації комплексно дослідив, осмислив й оцінив становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та Східній Галичині в 1918–1939 рр., зокрема *вперше* у вітчизняній історичній науці:

- ввів до наукового обігу значний пласт раніше не відомих та малознаних документів із фондів архівних установ України, Польщі, Литви та Білорусі, які уможливають цілісне представлення функціонування кримінально-виконавчої системи на території Волинського, Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств Другої Речі Посполитої;
- висвітлив генезис та організацію пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій і в цьому контексті показав інтеграційні процеси в державі, яка намагалася об'єднати розрізнені (юридично, економічно, ментально тощо) землі, котрі належали до Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій, у цілісний державно-політичний організм;
- схарактеризував різні види та типи в'язниць, їхній кадровий потенціал, а також розкрив процес перебування в'язнів у пенітенціарних установах Другої Речі Посполитої – від потрапляння в тюрму до звільнення;
- простежив становлення кримінально-виконавчої системи на Волині та в Галичині, яке відбувалося в контексті польсько-української та польсько-більшовицької воєн і складної повоєнної відбудови;
- дослідив організацію та особовий склад пенітенціарної системи на Волині та в Галичині, що дало змогу, з одного боку, показати регіональний вимір об'єднувачих процесів у міжвоєнній Польщі, з другого – локальний опір таким тенденціям;
- з'ясував чисельність в'язнів у тюрмах Волині та Галичини, а також окремі елементи їхнього повсякденного життя: умови утримання, харчування, медичного забезпечення, трудової діяльності, культурно-освітнього та релігійного життя;

- розкрив причини девіантної поведінки в'язнів та перебіг таких форм протесту проти пенітенціарної адміністрації, як голодування, бунти та втечі;

- зробив спробу реконструювати внутрішньотюремні середовища ув'язнених, а також проаналізував перебування в'язнів із Волині та Галичини в тюрмах інших регіонів Польщі;

- простежив діяльність громадських і політичних організацій щодо підтримки в'язнів Волині та Галичини й захисту їхніх прав.

Уточнено: концептуальні підходи щодо трактування «кримінальних» та «політичних» в'язнів; вплив світової економічної кризи 1929–1935 рр. та зміцнення авторитарного режиму Ю. Пілсудського на зростання кількості в'язнів; відомості про функціонування окремих пенітенціарних установ на Волині та в Галичині.

Подальшого розвитку в дисертації набули питання про: національну та релігійну політику польських урядів на Волині та в Галичині; діяльність нелегального політичного сектору в Другій Речі Посполитій; харитативні практики окремих громадських, політичних та релігійних діячів щодо ув'язнених.

Становлення та утвердження польської пенітенціарної системи на Волині та в Галичині тривало упродовж 1918–1923 років. Серед регіональних особливостей цього процесу можемо виокремити складну військово-політичну ситуацію, а саме: події польсько-української та польсько-більшовицької воєн, непросте розв'язання «українського питання» на міжнародній арені, національну та релігійну політику урядів Польщі, яка зумовлювала поступове видалення з корпусу службовців пенітенціарної системи представників непольської національності; непрості (ре)евакуаційні процеси та проблеми обміну в'язнями тощо.

На теренах Волині та Галичини розміщувалися пенітенціарні установи різних типів та класів, які мали здебільшого карно-слідчий характер. Волинські в'язниці, з огляду на іншу модель організації

пенітенціарної системи, значно поступалися у чисельності галицьким тюремним установам. Архітектурною особливістю більшості тюрем Галичини була їх локалізація в спільному комплексі з судовими приміщеннями, що зумовлювалося австрійською правовою традицією. Корпус тюремних службовців Волині та Галичини в абсолютній більшості складали поляки римо-католицького віросповідання. Зазвичай ці особи мали попередній досвід військової або правоохоронної служби. Багато з них продовжували службу, розпочату ще в пенітенціарній системі Австро-Угорської (рідше – Російської) імперії.

Щоденне життя в'язнів мало регламентований та унормований характер. Ув'язнені часто нарікали на неякісне та недостатнє харчування. Під час перебування в пенітенціарних закладах вони нерідко хворіли, а отже зверталися за медичною допомогою. Інтегральний елемент щоденного життя в'язня становила праця. Ув'язнені могли виконувати різні види робіт як у тюрмі, так і за її межами. Для окремих засуджених відбування покарання було доброю нагодою опанувати грамоту, здобути базову освіту або поглибити релігійні знання. Перебуваючи у пенітенціарних установах, в'язні часто порушували внутрішньотюремний режим. Бунти, голодування та втечі належали до найбільш радикальних проявів цього явища. В тюрмах в'язні творили власні замкнені середовища – «комуни» («общини»). Такі утворення мали чітку ієрархію та регламентовані правила поведінки. Очільники цих груп були уповноважені репрезентувати своїх співкамерників у взаєминах з тюремною владою. Політв'язні теж творили у в'язницях свої внутрішні групи й намагалися не полишати політичної діяльності навіть за тюремними мурами. Особи, котрі походили з Волині та Галичини, могли перебувати у в'язницях й поза межами рідного краю. Найчастіше це відбувалося через вчинення злочину та проведення слідчих дій в іншому воєводстві, необхідність підбору карного закладу згідно із судовою ухвалою, переповнення локальних пенітенціарних установ та ін.

Вагома роль у матеріальній та правовій підтримці в'язнів належала громадському й політичному секторам, зокрема філіям організації «Патронат», які надавала моральну та матеріальну підтримку особам, котрі з різних причин перебували у закладах виконання покарань, а також членам їхніх родин. Ліворадикальним в'язням допомагала Міжнародна організація допомоги борцям революції, Комітет допомоги політичним в'язням у Східній Галичині (Краєвий комітет допомоги революційному рухові в Східній Галичині) тощо. У другій половині 20-х років у досліджуваному регіоні простежується діяльність Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів. Дієву юридичну та матеріальну підтримку в'язням надавали також численні громадські та політичні організації, як-от Ліга захисту прав людини і громадянина, Комітет допомоги українським політв'язням (Український добродійний комітет), а також чимало політиків, адвокатів, громадських активістів, інших осіб.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки й узагальнення можуть бути використані під час висвітлення питань політичного та суспільного життя Волині та Галичини міжвоєнного періоду, створення навчальних посібників, узагальнювальних та спеціальних праць з історії України та Польщі.

Дослідження буде корисним під час викладання й вивчення загальних і спеціальних курсів із новітньої історії України, всесвітньої історії, історії держави і права. Оприлюднені в дисертації джерела можуть стати складовою частиною збірника документів з історії України й Польщі міжвоєнного періоду. Узагальнений досвід функціонування пенітенціарної системи на Волині та Галичині впродовж 1918–1939 рр. може зацікавити службовців органів юстиції незалежної України не лише з історичного, а й практичного погляду.

Ключові слова: Волинь, Галичина, Польща, пенітенціарна система, тюрма, в'язень, становлення, розвиток.

ANNOTATION

Oleh Razyhrayev. Establishing and development of the penitentiary system of Volyn and Galicia in 1918–1939. – Qualification scientific paper, manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in History, specialties 07.00.01 “History of Ukraine”, 07.00.02 “World History”. – Lesya Ukrainka Volyn National University Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2022.

The dissertation is devoted to the establishing and development of the penitentiary system of Volyn and Galicia in 1918–1939. The research of the penitentiary system functioning in the mentioned region is actualized not only by the lack of attention to this topic from the local and world historiography but also by the ability to achieve the set goal by the way of doing a research on the border of such up-to-date for social humanities sub-disciplinary areas as the regional history, social history, and the history of law. Up until recently, such marginal groups of Volyn and Galicia society as criminals and prisoners did not attract a lot of researchers’ attention. The same situation can be observed with the analysis of their everyday life.

Study of the history of Polish penitentiary system functioning on the territory of Volyn and Galicia is topical also because it enables comparing the experience it acquired with the activity realities and the tasks of the criminal-executive systems of different countries, including Ukraine. The feasibility of this topic is defined as well by the fact that this research contributes to introduction into the scientific circulation a lot of little-known materials about not only the history of establishing, organization, and functioning of the penitentiary system in Volyn and Galicia, but as well about the socio-political, socio-economic and national religious situation in the region at that time.

The scientific novelty of the results obtained consists in the fact that the author of the thesis conducted complex research, conceptualized and evaluated the establishing and development of the penitentiary system in Volyn and Eastern

Galicia in 1918–1939, for example, for the *very first time* in the national historical science:

- a large amount of the previously unknown and little-known documents from the funds of the archival institutions of Ukraine, Poland, Lithuania, and Belarus have been introduced into the scientific circulation, which enabled comprehensive representation of the criminal-executive system functioning on the territory of Volyn, Lviv, Stanislaviv, and Ternopil Voivodeships of the Second Polish Republic;
- the genesis and the organization of the penitentiary system in the Second Polish Republic has been depicted, and in this context there were shown the integration processes in the state which tried to unite legally, economically, and mentally different regions, which previously belonged to the Russian, Austro-Hungarian, and German Empires into a solid state political system;
- the author has characterized different types and kinds of prisons, and their staff capacity, as well as described the process of imprisonment in the penitentiary institutions of the Second Polish Republic from the moment of being put in a prison to being released;
- the author has tracked the establishing of the criminal-executive system in Volyn and Galicia, which took place in the context of the Polish-Ukrainian and Polish-Bolshevik wars, and post-war reconstruction;
- the organization and the manpower of the penitentiary system in Volyn and Galicia have been researched which enabled demonstrating on one hand the regional dimension of the unifying processes in the interwar Poland, and on the other hand the local resistance to those tendencies;
- the number of prisoners in Volyn and Galicia prisons has been disclosed, as well as some elements of their everyday life: detention conditions, food, medical care, labor, cultural, educational and religious life;
- the reasons of the prisoners' deviational behavior and the course of such protest forms as hunger strike, riot and escape have been revealed;

- an attempt has been made to reconstruct the prisoners' environment, and to analyze the life of prisoners from Volyn and Galicia in the prisons of other Polish regions;

- the activity of the social and political organizations has been tracked in terms of supporting the prisoners in Volyn and Galicia and their rights protection.

The author has *clarified*: the conceptual approaches towards the interpretation of “criminal” and “political” prisoners; the influence of the world economic crisis of 1929–1935, and the consolidation of the authoritarian regime of Józef Piłsudski on the increasing number of prisoners; information about functioning of certain penitentiary institutions in Volyn and Galicia.

Further developed in the thesis have been the questions about: national and religious politics of the Polish governments in Volyn and Galicia; the activity of the illegal political sector in the Second Polish Republic; charitable practices of some social, political, and religious activists concerning the prisoners.

The establishing and settling of the Polish penitentiary system in Volyn and Galicia lasted during 1918–1923. Among the regional features of this process we can single out the complicated military political situation, namely the events of the Polish-Ukrainian and Polish-Bolshevik conflicts, complicated solution of the “Ukrainian question” on the international arena, national and religious politics of the Polish governments, which caused gradual elimination of the non-Polish personnel from the penitentiary system; complicated (re)evacuation processes and the problems concerning the prisoners exchange, etc.

On the territory of Volyn and Galicia, there were penitentiary institutions of different types and classes, which were preliminary of the criminal investigative character. Volyn prisons due to another penitentiary system model had a smaller number of prisoners compared to the Galicia institutions. Most of the prisons in Galicia had a specific architectural feature of being localized together with the court facilities in the same building complex according to the Austrian law tradition. The vast majority of Volyn and Galicia prisons' personnel were Polish Roman Catholics. These people usually had military or law enforcement

background. Many of them continued the service they started in the penitentiary system of Austrian-Hungarian (rarely Russian) Empire.

Everyday life of the prisoners was regulated and norm-based. The prisoners often complained about low-quality food and malnourishment. During their imprisonment, very often they suffered from different illnesses, and sought medical care. Integral element of the prisoner's everyday routine was labor. The prisoners could participate in different kinds of labor in the prison and outside. For some, their imprisonment provided an opportunity to acquire literacy, get basic education, or enhance their religiousness. Staying in the penitentiary institutions, the prisoners often violated the prison regime. Riots, hunger strikes, and escapes were the most radical manifestations of it. The prisoners created their own closed groups – “communes” (“communities”). These formations had strict hierarchy and regulated rules of conduct. The leaders of these groups were entitled to represent their cellmates when interacting with the prison authorities. Political prisoners also created their internal groups and tried not to abandon their political activity even behind the prison walls. People, who were from Volyn and Galicia, could also be kept in prisons outside of their region. Mainly it was because the crime was committed and investigated in another voivodeship, the institution was chosen by the court order or because the local institutions were overcrowded.

Social and political sectors played an important role providing financial and legal support to the prisoners. For example, the subsidiaries of the Patronat organization provided moral and financial support to those who stayed in the penitentiary institutions for various reasons as well to their relatives. Left-wing radical prisoners were supported by the International Red Aid, Committee of Political Prisoners Support in the Eastern Galicia (Local Committee of Revolution Support in the Eastern Galicia), etc.

In the second half of the '20s in the region that was researched we can track the activity of the Interparty Secretariat for the Amnesty of Political Prisoners. The efficient legal and financial support to prisoners was provided by a number of social and political organizations such as Human and Civil Rights Protection

League, Ukrainian Political Prisoners Support Committee (Ukrainian Charity Committee), as well as by a lot politicians, lawyers, social activists, and private individuals.

The practical value of the results obtained is that the facts, conclusions, and summaries provided in the thesis can be used for depicting the political and social life of Volyn and Galicia in the interwar period, as well as for creating text books, general and special papers about the history of Ukraine and Poland.

This research can be useful for teachers and learners of the general and special courses of the contemporary history of Ukraine, World History, and History of Law. The sources published in the thesis can become a part of the collection of documents of the interwar history of Ukraine and Poland. The generalized experience of the penitentiary system functioning in Volyn and Galicia in 1918–1939 can be interesting for the judiciary officials of the independent Ukraine, not only from the historical but also the practical point of view.

Key words: Volyn, Galicia, Poland, penitentiary system, prison, prisoner, establishing, development.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

Монографії (розділи у колективних монографіях)

1. Разиграєв О. В. Функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині між двома світовими війнами (1918–1939 рр.): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 428 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 72,7 Мб. ISBN 978-966-940-440-4.
2. Razyhryayev O. Przestępczość kryminalna na południowo-wschodnich terenach Drugiej Rzeczypospolitej (Wołyń oraz Galicja Wschodnia) w latach 1921–1926. *Metamorfozy społeczne. T. 6. Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej* / Red. nauk. M. Rodak. Warszawa: IH PAN, 2013. S. 161–183.

Статті включені до категорії «А» фахових видань України або опубліковані у журналах з наукометричних баз Web of Science / Scopus

3. Разиграєв О. Повсякдення в'язня в пенітенціарних закладах II Речі Посполитої: вибрані аспекти (за матеріалами Волині та Східної Галичини). *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 85–96.
4. Razyhryayev O. W obronie więzionych komunistów. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie: struktura organizacyjna i działalność na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2020. № 1. S. 252–274.
5. Разиграєв О. Діяльність Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів у міжвоєнній Польщі в 1926–1928 рр. (на прикладі Волині та Східної Галичини). *Сторінки історії*. 2021. № 52. С. 224–237 (співавтори Рудянин І., Куницький М.).

6. Razyhrayev O. Kształtowanie się służby więziennej na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej w latach 1918–1923. *Przegląd Nauk Historycznych*. 2022. № 1. S. 301–321.
7. Razyhrayev O. Polish prison in 1918–1939: number, organization, infrastructure, and sanitary conditions (a case study of the materials from Ukrainian, Polish, Lithuanian, and Belarusians Archives). *Analele Universităţii din Craiova. Istorie. Anul XXVII*. 2022. № 1 (41). S. 25–36 (співавтори: S. Havryliuk, G. Maleonchuk).
8. Razyhrayev O. Z regionalnej historii więziennictwa II Rzeczypospolitej. Więzienie karne w Drohobyczu na Górcie w latach 1918–1939. Wybrane zagadnienia. *Przegląd Nauk Historycznych*. 2022. № 2. S. 159–189.

Статті у наукових фахових періодичних виданнях України та інших держав

9. Разиграєв О. Луцька в'язниця між двома світовими війнами: становлення, організація, особливості функціонування. *Український історичний збірник*. 2014. Вип. 17. С. 185–193.
10. Razyhrayev O. Dokumenty sądowe w sprawie zamachu na Henryka Józewskiego. *Niepodległość*. 2016. T. LXV. S. 215–232.
11. Разиграєв О. Діяльність тюремних «патронатів» на Волині та Східній Галичині в контексті пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої. *Український історичний збірник*. 2018. Вип. 20. С. 146–157.
12. Разиграєв О. Задоволення релігійних потреб у пенітенціарних закладах Волині та Східної Галичини в умовах міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.). *Scriptorium nostrum: електронний історичний журнал*. 2018. Вип. 1 (10). С. 219–234.
13. Razyhrayev O. Więzienie Karne-Śledcze w Kaliszu 1918–1939: wybrane problemy. *Polonia Maior Orientalis*. 2018. T. V. S. 61–79.
14. Разиграєв О. Українці в Березі Картузькій у 1934 р.: чисельність та режим утримання. *Краєзнавство*. 2018. № 4. С. 211–222.

15. Razyhrayev O. Działalność kapelanów rzymsko- i greckokatolickich w więzieniach Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym. *Rocznik Skrzatuski*. 2019. T. VII. S. 211–224.
16. Разиграев О. Становлення пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої в перші роки після Великої війни (на прикладі Східної Галичини): нормативно-правові аспекти, матеріальна ситуація, реєвакційні процеси. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2019. № 5 (389). С. 55–59.
17. Razyhrayev O. Chrześcijańscy kapelani w więzieniach II Rzeczypospolitej w świetle dokumentów archiwalnych (na przykładzie więzienia w Równem). *Rocznik Skrzatuski*. 2020. T. VIII. S. 237–249.
18. Разиграев О. Організація діяльності пенітенціарної системи Польщі у 1918–1939 рр. *Європейські історичні студії*. 2020. № 16. С. 126–141.
19. Разиграев О. Комуністи в пенітенціарних закладах Другої Речі Посполитої (на прикладі Луцької в'язниці Волинського воєводства): джерела до вивчення. *Res Gestae. Czasopismo Historyczne*. 2020. T. 10. S. 139–153.
20. Разиграев О. В'язниця «Святий хрест» у контексті пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої: вибрані аспекти організації та діяльності (1918–1939 рр.). *Європейські історичні студії*. 2020. № 17. С. 89–107.
21. Разиграев О. Степан Бойко (1901–1930): націонал-комуніст та політв'язень міжвоєнної Польщі. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал*. 2020. № 1 (53). С. 153–176.
22. Разиграев О. Голодування та бунти ліворадикальних політв'язнів у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал*. 2021. № 1 (55). С. 101–121.
23. Разиграев О. Втечі кримінальних в'язнів із пенітенціарних установ Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал*. 2021. № 2 (56). С. 167–191.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації

24. Разиграев О. Організація діяльності державної поліції Другої Речі Посполитої (1919–1926 рр.). *Український історичний збірник*. 2011. Вип. 14. С. 89–102.
25. Разиграев О. Становлення державної поліції в Другій Речі Посполитій: 1918–1922 рр. *Український історичний збірник*. 2012. Вип. 15. С. 129–139.
26. Razyhrayev O. Referat Naczelnika Okręgowego Urzędu Policji Politycznej w Łucku nadkomisarza Kazimierza Ziółowskiego «Geneza i stan ruchu komunistycznego w Polsce w obecnej chwili i jego plany na najbliższą przyszłość oraz ruch komunistyczny na Wołyniu». *Rocznik Lubelski*. 2012. T. XXXVIII. S. 197–207.
27. Разиграев О. Організація та діяльність слідчої служби Волинського воєводства в контексті функціонування органів державної безпеки Другої Речі Посполитої (1927–1939 роки). *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2012. № 10 (235). С. 73–78.
28. Разиграев О. Правоохоронні органи у м. Луцьку в 1919–1939 рр. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2013. № 12 (261). С. 37–43.
29. Razyhrayev O. Надзор государственной полиции Второй Речи Посполитой за общественно-политической жизнью украинцев Восточной Галиции в межвоенный период. *Wrocławskie Studia Wschodnie*. 2014. № 18. S. 117–137.
30. Razyhrayev O. Życie religijne w łuckim więzieniu w latach 1919–1939. *Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*. Tom 1 / Pod red. J. Durki. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2014. S. 61–74.
31. Razyhrayev O. Policja wobec zagadnienia ukraińskiego na Wołyniu w świetle interpelacji poselskich z lat 1922–1924. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2015. № 1 (2). S. 11–25.

- 32.Разиграєв О. В. Генезис пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі (1918–1922 рр.). *Український історичний збірник*. 2015. Вип. 18. С. 164–173.
- 33.Разиграєв О. Становлення пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій (1918–1922 рр.). *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення: матеріали круглого столу* (Київ, 14 травня 2015 р.) / відп. ред. О. В. Сокальська. Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 23–26.
- 34.Разиграєв О. Організація політичної поліції в Східній Галичині у міжвоєнний період. *Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*. 2015. № 8. S. 160–184.
- 35.Razyhrayev O. Policja Państwowa II Rzeczypospolitej wobec ruchu komunistycznego na Wołyniu w latach 1926–1939. *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność* / Red. M. Bukala i M. Krzysztofiński. Rzeszów: IPN, 2015. S. 447–463.
- 36.Разиграєв О. Степан Шухевич – адвокат, військовий, суддя (штрихи до історичного портрета). *Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія «Нариси з історії адвокатури України»*. Вип. 2 / за ред. І. Б. Василик. Київ: КВІЦ, 2016. С. 445–473.
- 37.Разиграєв О. Волинське воєводство в контексті польсько-радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України. *Український історичний збірник*. 2016. Вип. 19. С. 211–229.
- 38.Разиграєв О. Луцька тюрма в 1919–1922 рр.: уключення в пенітенціарну систему Другої Речі Посполитої. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2018. № 6 (379). С. 46–52.
- 39.Razyhrayev O. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym. Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2019. 456 s.
- 40.Razyhrayev O. Z Wielkopolski na Wołyń. Dokumenty ze służby policyjnej Stefana Lubańskiego (1901–1940). *Polonia Maior Orientalis*. 2019. T. VI. S. 215–227.

- 41.Разиграєв О. Комуністичні діячі в Луцькій в'язниці в 1919–1939 рр. у світлі матеріалів архівних установ України. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2019. № 7 (380). С. 108–113.
- 42.Разиграєв О. Кримінальні та політичні в'язні у львівській тюрмі «Бригідки» у 1918–1939 роках. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 20–29.
- 43.Разиграєв О. Релігійні практики в пенітенціарних установах Волинського воєводства (1921–1939 рр.). *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність: зб. наук. праць / упоряд. і наук. ред. Ю. В. Крамар, А. Г. Шваб*. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 360–366.
- 44.Разиграєв О. Ернест Новаковський (1934–1939 рр.) – останній передвоєнний начальник Луцької тюрми. *Старий Луцьк*. 2020. Вип. 16. С. 133–138.
- 45.Razyhrayev O. Z policyjnej kartoteki. Akta ze służby na Wołyniu policjantów ze Wschodniej Wielkopolski. *Polonia Maior Orientalis*. 2020. T. VII. S. 167–176.
- 46.Razyhrayev O. Формування польської пенітенціарної системи на Волині та Східній Галичині в 1918–1923 рр. Вибрані аспекти. *Rozpad imperiów. Kształtowanie powojennego ładu w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1923* / Red. M. Gibiec, G. Hryciuk, R. Klementowski. Warszawa – Wrocław: IPN, 2020. S. 218–234.
- 47.Разиграєв О. Луцька в'язниця у 1919–1939 рр.: організація та особовий склад. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 199–227.
- 48.Разиграєв О. В'язні Луцької тюрми між двома світовими війнами: вибрані аспекти щоденного життя. *Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці: колективна монографія / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, М. Кучерепи та О. Разиграєва*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 30–50.

- 49.Разиграєв О. Державна поліція Волинського воєводства в охороні громадського порядку у 1919–1926 рр. *Польські студії*. 2021. Т. XIII. S. 231–254.
- 50.Razyhrayev O. Ludność wiejska Wołynia a ruch komunistyczny w latach 1918–1939. *Przemiany życia społecznego i gospodarczego ludności wiejskiej w Polsce i krajach sąsiednich w okresie międzywojennym* / Pod red. D. Michaliuk. Ciechanowiec: Muzeum Rolnictwa im ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, 2022. S. 53–82.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	21
ВСТУП.....	24
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	34
1.1. Стан наукового вивчення теми.....	34
1.2. Джерела.....	65
1.3. Теоретико-методологічні засади.....	82
РОЗДІЛ 2. ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ.....	98
2.1. Генезис та організація пенітенціарної системи.....	98
2.2. Характеристика закладів виконання покарань.....	112
2.3. Кадровий склад пенітенціарної системи.....	126
2.4. Перебування в'язнів у пенітенціарних закладах.....	143
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБОВИЙ СКЛАД ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ НА ВОЛИНІ ТА В ГАЛИЧИНІ.....	167
3.1. Становлення пенітенціарної системи.....	167
3.2. Структура та організація в'язниць.....	186
3.3. Корпус тюремних службовців.....	216
РОЗДІЛ 4. ПОВСЯКДЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ.....	251
4.1. Класифікація, чисельність, умови утримання та харчування.....	251

4.2.	Охорона здоров'я та праця.....	266
4.3.	Культурно-освітнє та релігійне життя.....	282
4.4.	Голодування, бунти та втечі.....	296
4.5.	Внутрішньотюремні середовища в'язнів.....	311
4.6.	В'язні з Волині та Галичини у тюрмах інших регіонів Другої Речі Посполитої.....	333

**РОЗДІЛ 5. ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ПІДТРИМКИ В'ЯЗНІВ ТА ЗАХИСТУ ЇХНІХ
ПРАВ.....348**

5.1.	Товариство допомоги в'язням та їхнім родинам «Патронат».....	348
5.2.	Міжнародна організація допомоги борцям революції.....	362
5.3.	Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів.....	377
5.4.	Ліга захисту прав людини і громадянина та інші громадсько-політичні ініціативи.....	393

ВИСНОВКИ.....410

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....420

ДОДАТКИ.....566

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГАБО** – Державний архів Брестської області (рос. Государственный архив Брестской области, білорус. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці)
- ГАГрО** – Державний архів Гродненської області (рос. Государственный архив Гродненской области, білорус. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці)
- ГДА СБ України** – Галузевий державний архів Служби безпеки України
- ГНР** – Головна народна рада
- Держархів Волинської обл.** – Державний архів Волинської області
- Держархів Івано-Франківської обл.** – Державний архів Івано-Франківської області
- Держархів Львівської обл.** – Державний архів Львівської області
- Держархів Рівненської обл.** – Державний архів Рівненської області
- Держархів Тернопільської обл.** – Державний архів Тернопільської області
- ЗУНР** – Західноукраїнська Народна Республіка
- КОП** – Корпус охорони прикордоння
- КПЗБ** – Комуністична партія Західної Білорусі
- КПЗУ** – Комуністична партія Західної України
- КПП** – Комуністична партія Польщі
- МВС** – Міністерство внутрішніх справ
- МОДР** – Міжнародна організація допомоги борцям революції
- МСБАПВ** – Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів
- ОК** – Окружний комітет
- ОУН** – Організація українських націоналістів
- УВО** – Українська військова організація
- УГА** – Українська галицька армія
- УНР** – Українська Народна Республіка
- УРПО** – Українська революційно-повстанська організація

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного – Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного

ЦК – Центральний комітет

ЦУВЗ і ПФ – Цивільне управління Волинської землі і Подільського фронту

ЦУСЗ – Цивільне управління східних земель

AAN – Archiwum Akt Nowych

ANKr – Archiwum Narodowe w Krakowie

APCz – Archiwum Państwowe w Częstochowie

APK – Archiwum Państwowe w Kielcach

APKalisz – Archiwum Państwowe w Kaliszu

APL – Archiwum Państwowe w Lublinie

APŁ – Archiwum Państwowe w Łodzi

APP – Archiwum Państwowe w Przemyślu

APRz – Archiwum Państwowe w Rzeszowie

APRz OS – Archiwum Państwowe w Rzeszowie. Oddział w Sanoku

APW – Archiwum Państwowe w Warszawie

APZ – Archiwum Państwowe w Zamościu

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie – Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie

BS – Biblioteka Sejmowa

BUW – Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego

CAW – Centralne Archiwum Wojskowe

DzP PP – Dziennik Praw Państwa Polskiego

DzU MS – Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości

DzU MSW – Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

DzU RP – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej

DzU ZCZW – Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas

UWL WO – Urząd Wojewódzki w Lublinie. Wydział Ogólny.

UWL WSP – Urząd Wojewódzki w Lublinie. Wydział Społeczno-Polityczny

ВСТУП

Актуальність. Поразка Української національної революції 1917–1921 рр. та складний і суперечливий процес формування повоєнного устрою в Центрально-Східній Європі зумовили входження Західної Волині та Східної Галичини до складу нововідродженої польської держави – Другої Речі Посполитої, яка 11 листопада 1918 р. завершила період бездержавного існування, що тривав понад сто років. Друга Річ Посполита з перших днів відновлення державності розпочала діяльність, скеровану на формування кордонів, владних та адміністративних органів, військових та правоохоронних підрозділів, у тому числі й пенітенціарної системи – державного інституту, який забезпечував виконання кримінальних покарань, накладених на осіб згідно із законом. З кінця 1918 р. відбувається поступове становлення та утвердження польської пенітенціарної системи й на теренах Волині та Галичини.

Майже два десятиліття тому Л. Зашкільняк в одній зі своїх праць, роздумуючи над взаєминами українців та поляків у складному ХХ ст., зазначив, що «громадськість ще чекатиме на ґрунтовні наукові студії українсько-польських стосунків»¹. Приблизно в той самий час на сторінках «Українського історичного журналу» з'явилася стаття С. Віднянського, присвячена основним проблемам та напрямам наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці щодо українського питання в міжвоєнній Другій Речі Посполитій, яке стало одним із визначальних у взаєминах з поляками у ХХ столітті. У прикінцевій частині публікації автор виокремив нерозв'язані проблеми, які потребують подальших студій, зокрема сюжети українського громадсько-партійного розвитку, культурного життя чи, наприклад, формування української еміграції в Польщі.² На

¹ Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння. *Наукові записки Національного університету Острозька академія: Історичні науки*. 2003. Вип. 3. С. 72.

² Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 39–55.

сьогодні більшість цих питань уже висвітлена у працях вітчизняних істориків. Водночас чимало проблем, важливих для комплексної оцінки українсько-польських відносин у минулому столітті, й досі залишилися поза дослідницькою увагою. До таких належить і питання становлення та розвитку пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у міжвоєнний період, яке до сьогодні не було об'єктом окремої студії.

Проте дослідження функціонування пенітенціарної системи на означених теренах актуалізується не лише через невивченість теми вітчизняною та закордонною історіографією, а й можливістю реалізувати поставлену мету підготовкою роботи на порубіжжі таких назрілих для сучасної соціогуманітаристики субдисциплінарних напрямів, як регіональна історія, соціальна історія та історія права. Донині такі маргінальні групи соціуму міжвоєнної Волині та Галичини, як злодії та в'язні мало привертали увагу дослідників. Аналогічна ситуація простежується з аналізом їхнього повсякденного життя.

Вивчення історії функціонування польської пенітенціарної системи на теренах Волині та Галичини є актуальним і з огляду на те, що дає змогу зіставити набутий нею досвід із реаліями діяльності та завданнями кримінально-виконавчих систем різних держав, у тому числі й України.

Доцільність звернення до теми визначається також тим, що її розробка сприяє введенню до наукового обігу чималої кількості маловідомих матеріалів не тільки про історію становлення, організацію та функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині, а й про тогочасну суспільно-політичну, соціально-економічну та національно-релігійну ситуацію в регіоні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах наукової теми кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету ім. Лесі Українки «Соціально-економічні та політичні проблеми європейської історії» (протокол № 5 від 13 листопада 2014 р.). Окрім того, дослідження є складовою частиною

колективного наукового проєкту «Обличчя суспільного бунту в Другій Речі Посполитій у добу великої кризи (1930–1935 рр.)», який виконувався у 2014–2019 рр. у Вроцлавському університеті в межах Національної програми розвитку гуманітаристики (номер державної реєстрації 11Н 13 0200 82); індивідуальних грантів Ягеллонського університету з фонду Королеви Ядвіги (2014 р.), Канадського інституту українських студій Альбертського університету з Вічного фонду ім. Олександра і Галини Кулагиних (2016–2017 рр.), Німецького історичного інституту у Варшаві (2021 р.).

Мета дослідження – комплексно проаналізувати та критично осмислити становлення й розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 роках.

Відповідно до поставленої мети виділено такі **завдання**:

- виявити, систематизувати й класифікувати наукову літературу та джерела;
- окреслити та обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження;
- висвітлити генезис та організацію пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій;
- схарактеризувати заклади виконання покарань, їхній кадровий склад, а також перебування в'язнів у пенітенціарних установах Другої Речі Посполитої;
- дослідити проблеми становлення кримінально-виконавчої системи на Волині та в Галичині;
- розкрити організацію та особовий склад пенітенціарної системи на Волині та в Галичині;
- простежити динаміку чисельності в'язнів у тюрмах Волині та Галичини, а також умови їх утримання, рівень харчування та медичного забезпечення, перебіг трудової діяльності, можливості реалізації культурно-освітніх та релігійних потреб;

- розглянути форми протестних виступів в'язнів – голодування, бунти та втечі;
- проаналізувати внутрішньотюремні середовища ув'язнених, а також перебування в'язнів з Волині та Галичини в тюрмах інших регіонів Другої Речі Посполитої;
- з'ясувати діяльність громадських і політичних організацій щодо підтримки в'язнів Волині та Галичини й захисту їхніх прав;

Об'єкт дослідження – пенітенціарна система Другої Речі Посполитої.

Предметом дослідження є становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 роках.

Хронологічні межі дисертації охоплюють 1918–1939 роки. Нижня межа зумовлена відродженням незалежності Польщі 11 листопада 1918 р. та початком польсько-української війни 1918–1919 рр., яка спричинила поступове входження Волині та Галичини до складу польської держави та становлення тут пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої. Уже з кінця 1918 р. східногалицькі в'язниці, зокрема Перемишля, Сянока та Львова, поступово починають потрапляти під контроль пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі. Навесні 1919 р. поляки заволоділи тюрмами Володимира, Ковеля та Луцька. Верхня межа обмежена початком Другої світової війни й припиненням функціонування польської пенітенціарної системи на землях Волині та Галичини.

Територіальні рамки дослідження охоплюють адміністративні межі Волинського, Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств Другої Речі Посполитої. В окремих розділах дисертації згадано також інші регіони міжвоєнної польської держави, що зумовлено як необхідністю дослідити загальнодержавний контекст зародження та функціонування пенітенціарної системи, так і потребою простежити перебування в'язнів із Волині та Галичини в тюрмах інших регіонів Польщі.

Методи дослідження. З огляду на міждисциплінарний характер роботи, у дисертації було використано комплекс загальнонаукових (аналізу і

синтезу, індукції та дедукції), міждисциплінарних (структурно-функціональний, класифікації, контент-аналіз, кліометрії) та спеціальних історичних (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, історико-генетичний, синхронний, діахронний) методів.

Зокрема, структурно-функціональний метод сприяв аналізу організації в'язниць, кадрового забезпечення, в'язнів тощо. Метод класифікації використовувався під час аналізу джерел та наукової літератури, окреслення різних типів в'язниць та категорій ув'язнених тощо. Контент-аналіз дав змогу глибше осмислити неопубліковані актові документи, а також джерела особового походження. Аналіз кількісних показників, зокрема щодо чисельності в'язниць та в'язнів, допоміг здійснити метод кліометрії.

Застосування проблемно-хронологічного методу дало змогу комплексно, у часовій послідовності та з виділенням окремих дослідницьких площин, простежити становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині. Історико-генетичний метод дозволив з'ясувати окремі причинно-наслідкові зв'язки та закономірності між нелегальною політичною діяльністю окремих осіб і відповідним накладенням на них покарань згідно з чинним у Польщі законодавством тощо. Використання синхронного й історико-порівняльного методів допомогло з'ясувати як загальні закономірності, характерні для пенітенціарної системи Польщі загалом, так і певні особливості її функціонування на території Волині та Галичини. Діахронний метод сприяв виокремленню деяких етапів утвердження пенітенціарної системи в досліджуваному регіоні та формування корпусу її працівників.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автор дисертації комплексно дослідив, осмислив й оцінив становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 рр., зокрема *вперше* у вітчизняній історичній науці:

- введено до наукового обігу значний пласт раніше невідомих та малознаних документів із фондів архівних установ України, Польщі, Литви

та Білорусі, які уможлиблюють цілісне представлення функціонування кримінально-виконавчої системи на території Волинського, Львівського, Станіславівського та Тернопільського воєводств Другої Речі Посполитої;

- висвітлено генезис та організацію пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій і в цьому контексті показано інтеграційні процеси в державі, яка прагнула об'єднати розрізнені (юридично, економічно, ментально тощо) землі, котрі належали раніше до Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій, у цілісний державно-політичний організм;
- схарактеризовано різні види та типи в'язниць, їхній кадровий потенціал, а також розкрито процес перебування в'язнів у пенітенціарних установах Другої Речі Посполитої від потрапляння в тюрму до звільнення;
- простежено становлення кримінально-виконавчої системи на Волині та в Галичині, яке відбувалося в контексті польсько-української та польсько-більшовицької воєн і складної повоєнної відбудови;
- досліджено організацію та особовий склад пенітенціарної системи на Волині та в Галичині, що дало можливість, з одного боку, показати регіональний вимір об'єднувачих процесів у міжвоєнній Польщі, з іншого – локальний опір таким тенденціям;
- з'ясовано чисельність в'язнів у тюрмах Волині та Галичини, а також окремі елементи їхнього повсякденного життя: умови утримання, харчування, медичного забезпечення, трудової діяльності, культурно-освітнього та релігійного життя;
- розкрито причини девіантної поведінки в'язнів та перебіг таких форм протесту проти пенітенціарної адміністрації, як бунти, голодування та втечі;
- здійснено спробу реконструювати внутрішньотюремні середовища ув'язнених, а також проаналізовано перебування в'язнів із Волині та Галичини у тюрмах інших регіонів Польщі;
- простежено діяльність громадських і політичних організацій щодо підтримки в'язнів Волині та Галичини й захисту їхніх прав;

Уточнено:

- концептуальні підходи щодо трактування поняття «кримінальні» та «політичні» в'язні;
- вплив світової економічної кризи 1929–1935 рр. та зміцнення авторитарного режиму Ю. Пілсудського на зростання чисельності в'язнів;
- відомості про функціонування окремих пенітенціарних установ на Волині та в Галичині;

Подальшого розвитку в дисертації набули питання про:

- національну та релігійну політику польських урядів на Волині та в Галичині;
- діяльність нелегального політичного сектору в Другій Речі Посполитій;
- харитативні практики окремих громадських, політичних та релігійних діячів щодо ув'язнених.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що наведені в дисертації факти, висновки й узагальнення можуть бути використані під час висвітлення питань політичного й суспільного життя Волині та Галичини міжвоєнного періоду, створення навчальних посібників, узагальнювальних та спеціальних праць з історії України та Польщі.

Дослідження буде корисним під час викладання й вивчення загальних і спеціальних курсів із новітньої історії України, всесвітньої історії, історії держави і права. Оприлюднені в дисертації джерела можуть стати складовою частиною збірника документів з історії України й Польщі міжвоєнного періоду. Узагальнений досвід функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині впродовж 1918–1939 рр. може зацікавити службовців органів юстиції незалежної України не лише з історичного, а й практичного погляду.

Особистий внесок автора. Представлена дисертація є самостійно виконаним дослідженням. Наукові результати та висновки, що їх уміщено в роботі, отримані одноосібно. В дисертації вперше у вітчизняній історичній

науці цілісно досліджено становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у 1918–1939 роках. Виконані у співавторстві публікації містять 70 % авторського матеріалу.

Апробація результатів дисертації здійснена через її обговорення на фаховому семінарі на факультеті історії, політології та національної безпеки Волинського національного університету імені Лесі Українки, на засіданнях кафедри всесвітньої історії цього ж закладу вищої освіти, колоквиумі в Німецькому історичному інституті у Варшаві, історичному ютуб-каналі «Історичний вебінар» («Historical Webinar»). Окремі частини дисертації були укладені та представлені під час стажувань у Ягеллонському та Українському католицькому університетах, а також під час дослідницької резиденції в Центрі міської історії Центрально-Східної Європи у м. Львові.

Основні положення та висновки дисертації апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових форумах (конференціях, конгресах, майстернях, круглих столах), а саме: Міжнародній науковій конференції «Суспільний маргінес Другої Речі Посполитої» (Варшава, 24–25 листопада 2011 р.), Круглому столі «Пенітенціарна наука і практика крізь призму юридичної біографістики» (Київ, 7 квітня 2014 р.), X Науковій конференції «Любартівські читання» (Луцьк, 22–23 травня 2014 р.), Всеукраїнській історико-краєзнавчій науковій конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії» (Стара Виживка – Сереховичі, 20 травня 2015 р.), VIII Українсько-польській зустрічі: «Політика та історія» (Яремче, 25–27 вересня 2015 р.), III Міжнародній науковій конференції «Польща – Україна: спільні шляхи до свободи. Співпраця польсько-українська в переломних моментах історії та сучасності» (Житомир, 4 листопада 2016 р.), VII Міжнародній прометеїстській науковій конференції «Видатні постаті прометеїзму. Генрик Юзевський і його спадщина (до 125-ї річниці народження)» (Луцьк, 25–27 жовтня 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Комуністичний рух в Другій Речі Посполитій. Стан досліджень, дослідницькі перспективи»

(Краків, 7–8 листопада 2017 р.), Міжнародній науковій конференції «Українсько-польські відносини на тлі суспільно-політичних і культурних процесів в Центрально-Східній Європі (XX – XXI ст.)» (Харків, 30 листопада – 1 грудня 2017 р.), Міжнародній науковій майстерні «В'язнична система Польщі: 100 років без держави, 100 років для держави» (26–27 березня 2018 р., Варшава), Міжнародному конгресі гуманітаріїв «Образ Себе» (Львів, 27–29 червня 2018 р.), Міжнародній науковій конференції «Станиславів та Станиславівщина в 1918–1923 рр. Політика – військо – господарство – адміністрація» (Івано-Франківськ, 7–9 вересня 2018 р.), Міжнародній науковій майстерні «Інкубатори сучасності. Граничні простори між неформальними практиками та діями держави» (Вільнюс, 9–10 жовтня 2018 р.), Міжнародній науковій конференції «Розпад імперій. Встановлення повоєнного ладу в Центрально-Східній Європі в 1918–1923 рр. (Вроцлав, 22–23 листопада 2018 р.), Міжнародній науковій конференції «Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність» (Луцьк – Світязь, 30–31 травня 2019 р.), Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Дермань і Мізоч в історії та культурі України (Дермань, 8 червня 2019 р.), Міжнародній науковій майстерні «Тюрма і місто. Простори ув'язнення, практики виключення і публічна комунікація» (Львів, 3–4 жовтня 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Державна адміністрація, спеціальні служби і збройні сили щодо комуністичних угруповань та середовищ 1918–1939 рр. (Варшава, 21 листопада 2019 р.), Міжнародній науковій конференції «Алкоголь і тверезість: минуле і сучасне» (Київ, 4–5 березня 2021 р.), Міжнародній науковій конференції «Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі» (Луцьк, 22–23 квітня 2021 р.), Міжнародній науковій онлайн-конференції «Спорт: історія і сучасність» (Київ, 28 травня 2021 р.), X Науковій конференції «Любартівські читання» (Луцьк, травень 2021 р.), Міжнародній богословській науковій конференції «Церква Христова: місія, діалог традицій та виклики сьогодення (Луцьк, 3 червня 2021 р.), Міжнародній науковій конференції «Радянські

репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці» (Луцьк, 24 червня 2021 р.), Міжнародній науковій конференції «Трансформації суспільного та господарського життя сільського населення в Польщі та сусідніх країнах у міжвоєнний період» (Цехановець, 9–10 червня 2022 р.), VII Міжнародній науковій конференції «Станиславів та Станиславівщина. 360 років спільної історії» (Івано-Франківськ, 16–17 вересня 2022 р.), протягом 2014–2021 рр. – на наукових конференціях «Фестиваль науки» професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів Волинського національного університету імені Лесі Українки та інших.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 23-х наукових працях, з яких – 1 одноосібна монографія, 1 розділ у колективній монографії, опублікованій за кордоном, 12 – у фахових виданнях України, 9 – у періодичних виданнях за кордоном (зокрема 6 публікацій у журналах, які індексуються в наукометричних базах Web of Science та Scopus). Додатково відбивають результати дисертації 27 наукових праць, у тому числі 7 монографій (одна з них – одноосібна, опублікована за кордоном польською мовою), 7 статей, опублікованих у закордонних фахових виданнях, 13 статей – у вітчизняних фахових виданнях та матеріалах конференцій.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 600 сторінок, із них – 396 сторінок основного тексту, 146 сторінок займає список використаних джерел (1769 позицій), 35 сторінок – додатки.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення теми

Історіографія питання, яке є предметом нашого дослідження, почала формуватися після Другої світової війни. На сьогодні тут нагромадилася певна наукова та науково-публіцистична література у вигляді підрозділів монографій, наукових чи науково-популярних статей, публікацій у періодиці. Усю її, відповідно до національних дослідницьких шкіл, можна розділити на дві групи: українську та закордонну. В останній абсолютну більшість становлять праці польських науковців, які доповнюють напрацювання західноєвропейських і північноамериканських учених та дотичні розвідки білоруських і російських дослідників. Аналіз згаданих вище робіт дає змогу виділити два основні періоди складання історіографії: друга половина 40-х – кінець 80-х років ХХ ст.; 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ століття.

Українська історіографія звернулася до зазначеної теми у другій половині ХХ століття. В післявоєнній українській радянській історичній науці міжвоєнну польську пенітенціарну систему на землях Волині та Галичини розглядали лише крізь призму репресій супроти комуністичного, робітничого та селянського рухів. У такому контексті її функціонування згадується у томах колективної праці «Історія міст і сіл Української РСР», присвячених Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Ровенській та Тернопільській областям³. Тут містяться відомості про переслідування, масові арешти та ув'язнення ліворадикальних діячів, а також їхніх симпатиків з обов'язковим акцентом на класовий підхід. Подібний характер мають відомості про в'язниці на Волині та в Галичині у працях авторства

³ Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 980 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. 746 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 639 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 655 с.; Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 640 с.

І. Васюти⁴, М. Кравця⁵, С. Макарчука⁶, О. Михайлюка⁷, Р. Оксенюка⁸, Ю. Сливки⁹ та кількох інших колективних роботах за редакцією згадуваних вище істориків¹⁰. Попри певну фактологічну насиченість необхідно враховувати час написання вказаних праць, беззаперечний суб'єктивізм та ідеологічний тиск, під яким працювали українські радянські дослідники, а тому цими напрацюваннями слід послуговуватись з обережністю. Водночас після падіння радянського режиму частина згаданих вище істориків переглянула свої погляди й підготувала низку ґрунтовних праць на новій методологічній основі¹¹.

Здобуття Україною незалежності створило якісно нові умови для проведення історичних досліджень: значно розширилося коло джерел, які стали доступними для вивчення; вітчизняні вчені ознайомилися із сучасними методологічними підходами та здобутками закордонної історіографії. Це сприяло переосмисленню складної спадщини міжвоєнної доби та появі нових праць, які ми можемо умовно поділити на кілька груп, застосувавши

⁴ Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. 221 с. Його ж. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні: 1921–1939. Львів: Вища школа, 1988. 174 с.

⁵ Кравець М. Революційний рух на Волині у 1921–1928 рр. *З історії західноукраїнських земель*. Ч. 2 / відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1957. С. 206–232; Його ж. Революційний рух на Волині в період світової економічної кризи в 1929–1933 рр. *З історії західноукраїнських земель*. Ч. 3 / відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1958. С. 115–130; Його ж. З історії Комуністичної партії Західної України (1929 – перша половина 1932 рр.). *З історії Української РСР*. Ч. 8 / відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1963. С. 42–68.

⁶ Макарчук С. А. Етносоціальне розвитие и національніє отношения на западноукраїнських землях в период імперіалізма. Львов: Вища школа, 1983. 253 с.

⁷ Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів./ О. Г. Михайлюк, Р. А. Арцишевський, Н. В. Бурчак та ін. Львів: Вища школа, 1988. 238 с.; Михайлюк О., Кічий І. Історія Луцька. Львів: Світ, 1991. 202 с.

⁸ Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939 рр.). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. 275 с.

⁹ Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ: Наукова думка, 1973. 255 с. Його ж. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наукова думка, 1985. 272 с.

¹⁰ Див., наприклад: Борці за возз'єднання: біогр. довід. / упоряд. Ю. Сливка. Львів: Каменяр, 1989. 359 с.; Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1989. 488 с.; Актуальні проблеми історії КПЗУ / упоряд. М. Панчук, Ю. Сливка. Львів: Світ, 1990. 231 с.

¹¹ Див., напр.: Макарчук С. Українська Республіка галичан: нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 190 с.; Його ж. Західна Волинь у 20–30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 226–238; Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 333 с.; Сливка Ю. Політична історія України ХІХ – поч. ХХІ ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 642 с.

запропонований Н. Яковенко «принцип конуса», або «ієрархічного розсортування» літератури:¹²

- узагальнювальні роботи з історії України і Польщі та польсько-українських взаємин;
- дослідження, присвячені окремим аспектам суспільно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного та релігійного розвитку Волині та Галичини міжвоєнного періоду, автори яких розкривають історичне тло предмета нашого дослідження й епізодично торкаються окремих сторін функціонування пенітенціарної системи на означених теренах;
- праці з історії ліворадикального та українського націоналістичного рухів, у яких порушується питання політичних в'язнів;
- роботи, присвячені захисту прав в'язнів на теренах Волині та Галичини й окремим пенітенціарним установам.

Серед загальних вітчизняних досліджень, які характеризують історичне тло функціонування польської пенітенціарної системи на Волині та в Галичині, варто відзначити монографію Л. Алексієвець¹³, ґрунтовні праці Я. Грицака¹⁴ та Б. Гудя¹⁵, комплексну узагальнювальну працю авторства Л. Зашкільняка та М. Крикуна¹⁶, дослідження В. Комара¹⁷, С. Кульчицького¹⁸ та інших.

У контексті аналізу місця та ролі українського питання в політиці польських урядових кіл дослідники певну увагу звернули на репресивні заходи влади Другої Речі Посполитої. Згадані вище автори правдиво зобразили також суспільно-політичну ситуацію у міжвоєнний період на

¹² Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. С. 317.

¹³ Алексієвець Л. Новітня історія Польщі (1918–1939). Тернопіль: Астон, 2002. 320 с.

¹⁴ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 2000. 360 с.; Його ж. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 407 с.

¹⁵ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 472 с.

¹⁶ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.

¹⁷ Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 5. С. 120–128; Його ж. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921 – 1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.

¹⁸ Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: Альтернативи, 1996. 336 с.

західноукраїнських землях, які характеризувалися слабким соціально-економічним розвитком, водночас маючи специфічну національну та релігійну структуру. Історики констатують, що національна політика, яку проводили польські уряди в досліджуваний період, не тільки не сприяла налагодженню взаємин між поляками та представниками національних меншин, передусім українцями, а й мала чимало прорахунків та недоліків. Як зазначає український дослідник Я. Грицак: «Результатом такої політики стало тотальне відчуження українців від Польської держави. Замість того, щоб наблизити українців до себе, наочно показати переваги демократії і спонукати до активної творчої ролі у державному житті, польський уряд застосовував постійні репресії»¹⁹. В іншій своїй книзі Я. Грицак згадує створення в 1934 р. у Другій Речі Посполитій табору в Березі-Картузькій, зазначаючи, що туди «без суду і слідства» скеровували комуністів, українських націоналістів та польських політиків, які перебували в опозиції до чинної влади²⁰.

Б. Гудь, характеризуючи українсько-польські конфлікти новітньої доби, звертався до розвитку в першій половині 20-х років прорадянського партизанського руху на Волині та Поліссі, чимало учасників якого упродовж 1924–1925 рр. заповнили місцеві пенітенціарні установи²¹. Автор дослідив також поширення впливів КПЗУ та ОУН серед населення досліджуваних теренів, цитуючи спогади політв'язня Д. Шумука, в яких останній констатував: «...Волинь, а зокрема Волинське Полісся, “червоніли” з дня в день... Прокомуністична преса... пробуджувала поліщуків з одвічної сплячки»²².

Завершуючи короткий огляд загальних вітчизняних досліджень, варто згадати й директора Гарвардського українського наукового інституту (США), українсько-американського історика С. Плохія, дослідження якого ми умовно

¹⁹ Грицак Я. Нарис історії України.... С. 191.

²⁰ Його ж. Подолати минуле... С. 258.

²¹ Гудь Б. Українсько-польські конфлікти... С. 333–335.

²² Там само. С. 345.

зараховуємо до української історіографії. У праці «Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності», за яку її автор у 2016 р. був удостоєний Шевченківської премії, проаналізовано національну політику польської влади на теренах Волині та Галичини, розвиток комуністичного та українського націоналістичного рухів, а також репресії супроти учасників обох згаданих вище нелегальних суспільно-політичних течій²³.

За роки незалежності України побачила світ низка досліджень, присвячених окремим аспектам історії Волині та Східної Галичини міжвоєнної доби, автори яких побіжно згадують функціонування пенітенціарної системи. Це праці Л. Бортник, М. Гона, Р. Давидюк, А. Жив'юка, О. Зайцева, Ю. Крамара, М. Кугутяка, О. Каліщук, О. Купчика, М. Кучерепи, Г. Малеончук, Р. Скакуна, М. Швагуляка, С. Шульги та інших.

Волинську ділянку східного кордону Другої Речі Посполитої, яка залишалася досить «неспокійною» упродовж усього міжвоєнного періоду, проаналізувала Л. Бортник. Авторка цілком справедливо зазначає, що «східний кордон Другої Речі Посполитої був особливий тим, що розділяв не лише дві держави, а й дві соціально-політичні системи – капіталістичну та соціалістичну»²⁴. В дослідженні Л. Бортник ми знаходимо чимало відомостей про розвиток прорадянського диверсійного руху, шпигунську діяльність, контрабанду та нелегальний прикордонний рух. Чимало осіб, які брали участь у згадуваній вище протиправній діяльності, зазнавали судового переслідування з боку польської влади й опинялися в пенітенціарних установах.

Названі аспекти польсько-радянського прикордоння, порушені в дисертації Л. Бортник, знайшли своє поглиблення у ґрунтовному дослідженні Р. Давидюк, присвяченому українській політичній еміграції в Польщі. В контексті висвітлення діяльності на Волині контрольно-розвідувальних

²³ Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Ключка. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. С. 305–314.

²⁴ Бортник Л. Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. С. 116.

пунктів військової спецслужби УНР авторка аналізує складну безпекову суспільно-політичну ситуацію в регіоні у середині 20-х років²⁵. Арешт та ув'язнення за спробу нелегального переходу польсько-радянського кордону У. Самчука в 1924 р. згадує А. Жив'юк²⁶. Інший кордон – так званий «сокальський», яким умовно позначалися адміністративні межі між Східною Галичиною та Волинню й Холмщиною в Другій Речі Посполитій, що його політичним явищем зробив волинський воєвода Г. Юзевський, висвітлено у розвідках згадуваної вище Р. Давидюк та О. Каліщук²⁷.

Дослідження М. Гона²⁸ та О. Купчика²⁹ торкаються розвитку антипольського повстанського руху на Волині в першій половині 20-х років, діяльності тут спеціальної диверсійно-розвідувальної служби більшовиків – Закордонного відділу Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (т. зв. «Закордоту». – О. Р.), а також інших прорадянських збройних формувань, які намагалися дестабілізувати ситуацію на теренах Волинського воєводства та підняти повстання проти польської влади. У численних публікаціях львівського історика О. Зайцева порушується питання щодо використання репресій владою Другої Речі Посполитої під час виборчих кампаній до законодавчих органів на теренах західноукраїнських земель. Історик наводить факти масових арештів

²⁵ Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики та території Волинського воєводства. Львів; Рівне: Дятлик М., 2016. С. 274–276.

²⁶ Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука: монографія. Рівне: Ліста-М, 2004. С. 20.

²⁷ Давидюк Р. «Сокальський кордон» у національній політиці пілсудчиків. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ*. 2006. Вип. 10. С. 280–287; Каліщук О. «Сокальський кордон» і українсько-польські взаємини міжвоєнної доби. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 179–189; Див. також: Давидюк Р. Пошуки формули порозуміння у волинському прикордонні (20–30-і роки ХХ ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2022. Вип. 33. С. 16–22.

²⁸ Гон М. М. Зовнішній чинник антипольського повстанського руху на Волині (1921–1925). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2005. № 4. С. 55–61; Його ж. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях в міжвоєнний період. Рівне: Волинські обереги, 2006. 431 с.

²⁹ Купчик О. Р. Таємна діяльність Закордонного відділу ЦК КП(б)У на території Волині (початок 1920-х років). *Українська полоністика*. 2004. № 1. С. 66–72; Його ж. Волинь у експорті більшовицької революції до країн Європи (1920-ті роки) *Українська полоністика*. 2005. № 2. С. 48–52.

напередодні виборів, безпосереднього тиску для перешкодження вільному волевиявленню виборців, залякування останніх³⁰.

Особливо вагомими у висвітленні суспільно-політичного життя міжвоєнної Волині є напрацювання М. Кучерепа³¹. У своїх численних працях автор порушує проблеми національної політики панівних урядових коаліцій Другої Речі Посполитої щодо українського населення регіону, різних сторін громадського та партійного життя регіону. Поданий дослідником матеріал ґрунтовно характеризує умови, в яких функціонувала польська пенітенціарна система. У монографії «Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.)», яку М. Кучерепа підготував спільно з рівненським дослідником Я. Цециком, зазначається, що заарештовані діячі ОУН у в'язницях піддавалися тортурам. Інколи такі репресивні заходи призводили навіть до летальних наслідків³².

Інформативними для висвітлення історичного тла предмета нашого дослідження є також праці згаданих вище волинських дослідників Ю. Крамара та С. Шульги,³³ в яких детально розкрито національну політику урядів міжвоєнної Польщі щодо різних етнічних груп. Зокрема, у праці Ю. Крамара міститься згадка про вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького в 1934 р., яке спровокувало хвилю репресій польської влади та прискорило створення табору в Березі-Картузкій³⁴.

Дослідження М. Кугутяка, Р. Скакуна та М. Швагуляка територіально охоплюють землі Східної Галичини. Зокрема, останній розділ праці

³⁰ Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939). *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 72–83; Його ж. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1995. № 2. С. 172–186; Його ж. Вибори 1922 року в Західній Україні. *Україна Модерна*. 1999. № 2–3. С. 194–205; Його ж. Українці в сеймі та сенаті Польщі (1922–1939). Львів: Вид-во УКУ, 2022. 326 с.

³¹ Кучерепа М. Український політичний рух на Волині у 1920-х роках: спроба концептуального бачення. *Велика Волинь*. 2003. Т. 30. С. 139–149; Його ж. З історії польсько-українського порозуміння на Волині (1921–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 122–135; Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): монографія: у 2-х ч. Ч. 1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 304 с.; Кучерепа М., Щерблюк С. Захисники працюючого люду: профспілки у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 588 с.

³² Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): монографія: у 2-х ч. Ч. 1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 263–264.

³³ Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 472 с.

³⁴ Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 80–81.

М. Кугутяка «Галичина: сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)» присвячений міжвоєнній добі й висвітлює політичну ситуацію в регіоні, особливу увагу приділяючи діяльності ОУН та КПЗУ. Автор торкається також перебігу акції «пацифікації» у трьох східногалицьких воєводствах 1930 р., вказуючи на явище масових арештів³⁵. Водночас цій темі присвятили окремі монографії львівські дослідники М. Швагуляк та Р. Скакун. Праця М. Швагуляка побачила світ у 1993 р. й, попри невеликий обсяг, була першою спробою осмислення цих подій у незалежній Україні. Характеризуючи перебіг репресивних заходів, автор наголошує на зростанні кількості арештів у жовтні – листопаді 1930 р., що могло свідчити про бажання польської влади ізолювати активних українських громадських діячів від участі в парламентських виборах³⁶.

Монографія Р. Скакуна, опублікована у видавництві Українського католицького університету у Львові майже через двадцять років після появи праці М. Швагуляка, стала продовженням студій вітчизняних учених над масштабною репресивною акцією, що її провела польська влада у Східній Галичині упродовж вересня – листопада 1930 року. У вступній частині Р. Скакун цілком справедливо зауважує, що він «далекий від того, щоб розглядати міжвоєнний період виключно в категоріях національного утиску й конфлікту». Відмова від «демонізації міжвоєнного польського режиму» при одночасному комплексному вивченні зазначеної проблеми та залученні солідної джерельної бази дозволили науковцю підготувати якісно нове, ґрунтовне дослідження³⁷.

Минувшині ліворадикального та українського націоналістичного рухів присвячені праці О. Дарованця, О. Зайцева, П. Мірчука, В. Міська, М. Пиріг, М. Посівнича та І. Соляра. Перенасичена тривалим засиллям комунізму вітчизняна історіографія періоду незалежності України майже не

³⁵ Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: [б. в.], 1993. 204 с.

³⁶ Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. Львів: Академія Наук України; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1993. С. 20.

³⁷ Скакун Р. «Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині. Львів: Вид-во УКУ, 2012. С. 8.

вдавалася до переосмислення ліворадикального руху на Волині та в Галичині. Винятком є львівські дослідники М. Пиріг та І. Соляр, а також тернопільський вчений В. Місько. Зокрема, у дисертації М. Пиріг здійснено комплексний аналіз українського ліворадикального руху в Польщі у першій декаді міжвоєнного двадцятиліття. Характеризуючи парламентську діяльність ліворадикальних діячів, дослідниця висвітлює, як посол А. Пащук використав депутатські повноваження для публічного розголосу про наявність в країні політичних в'язнів³⁸. І. Соляр, вивчаючи радянофільський рух у міжвоєнній Західній Україні, порушував маловідомі питання діяльності «Сельробу»³⁹.

Політиці Польщі щодо ліворадикального руху в Західній Україні у міжвоєнний період присвячена дисертація В. Міська, в якій автор досліджує основні засади та реалізацію державної політики Польщі щодо ліворадикального руху, а також практичну діяльність ліворадикалів. У сфері дослідницьких рефлексій автора опинилася також польська пенітенціарна система в контексті впровадження державної політики щодо учасників комуністичного руху, а також структури ліворадикалів, які були покликані захищати політичних в'язнів⁴⁰.

Зокрема, в одній із публікацій, присвячених діяльності українських депутатів польського сейму для захисту політв'язнів, В. Місько згадує голодування та бунт в'язнів Луцької тюрми, який мав місце в серпні 1925 року. Тоді під час масових заворушень у цій пенітенціарній установі загинув комуніст К. Чвалінський, що спричинило подання депутатського запиту комуністичним парламентарем, уже згадуваним вище А. Пащуком. Останній у поданні від 5 листопада 1925 р. до міністра внутрішніх справ зазначав, що «Луцька в'язниця завоювала репутацію однієї з найгірших. Фракція

³⁸ Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. С. 165.

³⁹ Соляр І. Я. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 55–67.

⁴⁰ Місько В. Політика Польщі щодо ліворадикального руху в Західній Україні (1918-1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Тернопіль, 2011. 20 с.

(комуністів. – О. Р.) зажадала притягнення до відповідальності організаторів розправи над політв'язнями...»⁴¹. В іншій публікації В. Місько висвітлює створення та діяльність громадських комітетів допомоги політв'язням у Західній Україні в першій половині 20-х років, фіксуючи численні масові голодування в'язнів у тюрмах досліджуваного регіону⁴².

У своїх наукових студіях В. Місько вдається також до реконструкції діяльності на Волині та в Галичині Міжнародної організації допомоги революціонерам⁴³. Таку структуру було створено у 1922 р., а сфера її компетенції охоплювала надання різнопланової допомоги прорадянським політв'язням, а також членам їхніх родин. На досліджуваних теренах функціонувала автономна ланка польської філії МОДР – так звана «Червона допомога Західній Україні», яка підпорядковувалася КПЗУ. Дослідник зазначає, що в 1926 р. МОДР вдалася до реалізації так званої «амністійної кампанії», покликаної не тільки звільнити політичних в'язнів, а й привернути до них увагу громадськості⁴⁴.

В останні три десятиліття ми простежуємо зростання зацікавленості спадщиною українського націоналістичного руху на західноукраїнських землях між двома світовими війнами. Започатковані на еміграції українським діаспорним істориком П. Мірчуком, академічні студії над історією УВО та ОУН знайшли своє продовження вже в незалежній Україні⁴⁵. Військово-політичній діяльності ОУН присвячена монографія та низка публікацій львівського дослідника М. Посівнича⁴⁶. У працях вченого можемо віднайти відомості про арешти українських націоналістів та скерування їх до пенітенціарних установ Польщі. В окремій публікації М. Посівнича

⁴¹ Місько В. Діяльність українських депутатів польського сейму в захисті політв'язнів (1922–1930 рр.). *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2010. Вип. 3. С. 82.

⁴² Його ж. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням у Західній Україні упродовж 1922–1926 рр. *Волинські історичні записки*. 2010. Т. 5. С. 117.

⁴³ Його ж. Діяльність Міжнародної організації допомоги революціонерам у Західній Україні (1922–1938 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2010. Вип. 192 (ч. 1). С. 78–84.

⁴⁴ Там само. С. 80.

⁴⁵ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських націоналістів. Т.І 1920–1939 / за ред. С. Ленкавського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Укр. вид-во, 1968. 639 с.

⁴⁶ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 рр. Львів: б. в., 2010. 362 с.; Його ж. Життя на тлі історії ОУН: Білас і Данилишин. Львів: Афіша, 2012. 167 с. та ін.

висвітлено перебування в карних закладах провідника ОУН – С. Бандери, який у різний час, окрім келецької в'язниці «Святий Хрест» та пенітенціарної установи у м. Вронки, утримувався також у тюрмах Станіславова, Львова, Кракова, Варшави та Бреста⁴⁷. Репресії супроти діячів УВО та ОУН на Волині досліджував О. Дарованець⁴⁸.

Вагомі студії згадуваного вище О. Зайцева присвячені не тільки суспільно-політичному розвитку Західної України в міжвоєнний період, а й генезі та розвитку головних напрямів українського інтегрального націоналізму в європейському контексті. Дослідник порушує також питання зародження та практичної діяльності ОУН, фрагментарно торкаючись арештів націоналістів, акції «пацифікації», зазначаючи, що тоді «потерпіли тисячі українців, здебільшого не причетних до саботажів»⁴⁹. За редакцією О. Зайцева у 2011 р. побачила світ колективна монографія «Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)», в якій один із її авторів В. Стефанів розкриває окремі аспекти капеланського служіння греко-католицького духівника Й. Кладочного, котрий у міжвоєнний час опікувався ув'язненими членами УВО та ОУН⁵⁰. «Митрополит А. Шептицький, критикуючи окремі аспекти діяльності ОУН, водночас поважав її членів за жертвність і дбав про духовну допомогу тих із них, які перебували в польських тюрмах. Духівником для них було призначено о. д-ра Йосифа Кладочного. Важливо те, що на цю місію митрополит призначив не звичайного священника, а доктора богослов'я, тобто особу, яка мала добру освіту й орієнтувалась у

⁴⁷ Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2012. Зб. 17. С. 87–102.

⁴⁸ Дарованець О. Організація і тактика ОУН на території Волинського воєводства в 1935–1937 роках у світлі документів Волинського воєводського управління. *Вісник Львівського національного університету. Серія «Історія»*. 2003. Вип. 38. С. 657–683; Його ж. Репресії польської влади проти членів Української військової організації та Організації українських націоналістів на Волині (1929–1934 рр.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка. Збірник наукових праць*. 2003. № 4–5. С. 271–285.

⁴⁹ Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. С. 243, 251.

⁵⁰ Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во УКУ, 2011. С. 241–244.

громадсько-політичному та конфесійному житті Другої Речі Посполитої. А. Шептицький розумів, що на освічених політичних в'язнів із лав УВО та ОУН міг вплинути тільки високоосвічений духівник. Сам капелан Й. Кладочний у своєму звіті про результати відвідувань політичних в'язнів у січні 1934 р. згадує, що після літургії «по полудни говорили про наші визвольні змагання – а я доказував їм, що одною з поважних причин наших невдач є брак культури релігійної і практичного релігійного життя»», – зазначає В. Стефанів⁵¹.

Безпосередньо окремі аспекти функціонування пенітенціарної системи на теренах Волині та Галичини вивчали І. Бондарев, І. Гловацький та М. Мандрик, а також автор цієї дистерації.⁵² Досліджуючи участь українських адвокатів у політичних судових процесах у міжвоєнній Східній Галичині, І. Гловацький порушив питання правового становища політичних в'язнів у Другій Речі Посполитій. Вчений дійшов висновку, що «права політичних в'язнів існували лише на папері». Наймовірні зловживання польської влади щодо політичних в'язнів проявлялися здебільшого в таких формах: скасування всіх пільг для політичних в'язнів; придушення грубою силою і суворим режимом будь-яких проявів невдоволення у формі голодувань, бунтів; штучне створення таких умов відбування покарання, за яких політичні в'язні помирали б від інфекційних хвороб, кінчали б життя самогубством, нарешті, божеволіли. Політичні в'язні Східної Галичини позбавлялися найелементарніших прав⁵³.

Публікація І. Бондарева висвітлює функціонування в Станіславові в'язниці, яка була побудована за часів Австро-Угорської імперії та мала неформальну назву «Діброва». В межах Другої Речі Посполитої ця пенітенціарна установа використовувалася для потреб

⁵¹ Там само. С. 241–242.

⁵² Див. напр.: Разиграєв О. В. Функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині між двома світовими війнами (1918–1939 рр.): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 428 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 72,7 Мб. та ін.

⁵³ Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.). Львів: Тріада плюс, 2003. С. 167.

військовослужбовців⁵⁴. Краєзнавчий нарис М. Мандрика присвячений історії Стрийської тюрми й має науково-популярний характер. Автор описує будівництво цієї пенітенціарної установи за часів Австро-Угорської імперії, функціонування закладу в умовах міжвоєнної Польщі та радянський час, археологічні дослідження та меморіалізацію цієї в'язниці в наші дні. М. Мандрик різко негативно характеризує діяльність закладу між двома війнами, зазначаючи, що тюрма з 1920 р. «поступово перетворюється у катівню». Особливо ж переповненою в'язнями ця пенітенціарна установа була в другій половині 30-х років. Автор тлумачить це явище лише як наслідок репресивної політики польської влади супроти українських націоналістів, забуваючи, що в цей час усі в'язниці польської держави були заповнені понад норму через загальну деправацію населення та зростання злочинності на тлі наслідків світової економічної кризи⁵⁵.

Закордонна історіографія означеної проблематики представлена працями польських науковців, а також дотичними публікаціями західних, білоруських та російських дослідників. Вивчення проблеми польськими авторами розпочалося ще у 20-х роках ХХ століття. Тут дослідниками виступили представники адміністрації пенітенціарної служби, юристи, службовці прокуратури та судової системи. Ці роботи, присвячені становленню та функціонуванню пенітенціарної системи на території Другої Речі Посполитої, допомагають зрозуміти та простежити аналогічні процеси, що мали місце на Волині та в Галичині. Водночас, з огляду на специфіку авторства цих праць та час їхньої появи, ми зараховуємо такого роду публікації до джерел.

Аналіз польської історіографії предмета нашого дослідження дає змогу розподілити її на кілька груп:

- узагальнювальні та окремі спеціальні праці з історії Другої Речі Посполитої та польсько-українських взаємин;

⁵⁴ Бондарев І. Таємниці Діброви. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2019. 112 с.

⁵⁵ Мандрик М. Стрийська Бастилія: Історія тюрми в м. Стрию. Львів: Каменярь, 2005. С. 67.

- студії з регіональної історії міжвоєнної Польщі, зокрема її східних та південно-східних воєводств;
- дослідження, присвячені пенітенціарній системі у міжвоєнній Польщі.

Для розуміння суспільно-політичної та економічної ситуації, в якій функціонувала міжвоєнна пенітенціарна система, вагоме значення мають узагальнювальні та окремі спеціальні праці з історії Другої Речі Посполитої, що побачили світ у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття. Серед ґрунтовних синтез минувшини Польщі між двома світовими війнами варто виокремити дослідження А. Айненкеля⁵⁶, Ч. Бжози⁵⁷, А. Гарліцького⁵⁸, Я. Жарновського⁵⁹, А. Сови⁶⁰. Варто згадати й дослідників з польської діаспори – А. Альберта (В. Рожковського)⁶¹ та В. Побуг-Малиновського⁶².

Заслуговують на увагу й колективні монографії, які побачили світ у видавництві Інституту національної пам'яті Польщі, зокрема праці «Від незалежності до незалежності. Історія Польщі 1918–1939 (Варшава, 2010)⁶³ та «Польща – нарис історії» (Варшава, 2015). Остання праця за редакцією В. Менджецького та Є. Барцисевича видана українською мовою й адресована саме українському читачеві. Як зазначає у вступі В. Менджецький, який підготував у цій книзі розділ, присвячений Другій Речі Посполитій, дослідження має дві головні цілі – ознайомити українського читача з історією його важливого сусіда, а також представити польську перспективу бачення власної історії та місця в ній українців та України⁶⁴. Історик зважено

⁵⁶ Ajneńkiel A. Od «rządów ludowych» do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978. 524 s.; Idem. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1980. 724 s.; Його ж. Українське питання в політиці II Речі Посполитої та концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період. *Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнародного семінару істориків*. Т. 10. Варшава-Луцьк: Tyrsa, 2006. С. 141–153.

⁵⁷ Brzoza Cz. Polska w czasach niepodległości i Drugiej wojny światowej (1918–1945) (Wielka Historia Polski, t. 9). Kraków: Oficyna Wydawnicza «Fogra», 2003. 423 s.

⁵⁸ Garlicki A. Piękne lata trzydzieste. Warszawa: Prószyński S-ka, 2008. 285 s.

⁵⁹ Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Warszawa: PWN, 1973. 635 s.

⁶⁰ Brzoza Cz., Sowa A. Historia Polski 1918–1945. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. 754 s.

⁶¹ Albert A. Najnowsza historia Polski. 1914–1993. T. I. Londyn: Plus Publications LTD, 1994. 638 s.

⁶² Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski (1914–1939). T. II. Gdańsk: Graf, 1990. 899 s.

⁶³ Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989 / Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F. Warszawa: IPN, 2010. 508 s.

⁶⁴ Польща – нарис історії / за ред. В. Менджецького, Є. Брацисевича. Варшава: ІПН, 2015. С. 9–10.

та неупереджено оцінює міжвоєнне двадцятиліття, зазначаючи, що «поляки, роль яких у формуванні національних стосунків була особливо важливою, зайняли найгіршу з можливих позицій щодо громадян іншої, ніж польська, національності. ...Результатом... стало те, що на державних посадах, у війську, поліції, на пошті, залізниці могли працювати майже виключно поляки...»⁶⁵.

Серед спеціальних праць, присвячених окремим аспектам історії міжвоєнної Другої Речі Посполитої, варто згадати дослідження В. Матерського, які висвітлюють різні сторони польсько-радянських відносин, зокрема й питання обміну політв'язнями між двома країнами⁶⁶. Питання польської розвідувальної діяльності щодо СРСР досліджував А. Пеплонський⁶⁷. Безпекову ситуацію на північному сході країни розкриває дослідження В. Шлешинського⁶⁸, натомість загальнодержавний контекст цієї проблеми відбито в колективній монографії «Обличчя суспільного бунту в Другій Речі Посполитій у добу Великої депресії. Умови, масштаби, наслідки» (Краків, 2019) авторства Й. Дуфрат, Я. Межви та П. Ціхорацького⁶⁹. Ця праця стала результатом наукового колективного грантового проекту в межах Національної програми розвитку гуманістики (Польща), одним з учасників якого був також автор цієї дисертації. У зазначеному дослідженні читач знайде вичерпний перелік демонстрацій, страйків, інших збройних виступів проти влади на теренах Волині та Галичини у 1929–1935 роках. Серед найбільших подій такого характеру варто згадати Ліське повстання у Львівському воєводстві 1932 р. та інспірований комуністами виступ селян на межі Поліського та Волинського воєводств, що відбувся у липні – вересні

⁶⁵ Там само. С. 249.

⁶⁶ Materski W. Polska a ZSRR 1923–1924. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981. 380 s.; Idem. Pobocza dyplomacji: wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym. Warszawa: ISP PAN, 2002. 315 s.; Idem. Na widencie: II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943. Warszawa: ISP PAN, 2005. 776 s.

⁶⁷ Peplowski A. Wywiad polski na ZSRR 1921–1939. Warszawa: Bellona, 1996. 445 s.

⁶⁸ Śleszyński W. Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo Rytm, 2007. 400 s.

⁶⁹ Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby Wielkiego Kryzysu. Uwarunkowania, skala, konsekwencje. Cichoracki P., Dufurat J., Mierzwa J. Kraków: Historia Iagellonica, 2019. 634 s.

того ж року⁷⁰. Необхідними для вивчення нелегального політичного руху в Другій Речі Посполитій, зокрема діяльності комуністів та українських націоналістів, стали студії Р. Висоцького⁷¹, Я. Радзейовського⁷², П. Ціхорацького⁷³, Г. Цімека⁷⁴ та Ф. Шветлікової⁷⁵. Питання репресій польської поліції щодо ОУН та КПЗУ порушували у своїх дослідженнях Р. Літвінський⁷⁶ та А. Місюк⁷⁷.

Польсько-українським відносинам та національній політиці міжвоєнної Польщі присвячені монографії М. Папежинської-Турек⁷⁸, Р. Тожецького⁷⁹ Є. Томашевського⁸⁰, А. Хойновського⁸¹ та інших. Ці автори згадують функціонування пенітенціарної системи в контексті репресій польських урядів супроти опозиції. Діяльність українських парламентарів у сеймі та сенаті Другої Речі Посполитої, в тому числі питання притягнення їх до кримінальної відповідальності, вивчав М. Шуміло⁸².

Важливе місце посідають студії з регіональної історії міжвоєнної Польщі, зокрема її східних та південно-східних воєводств. Приміром, глибоке осмислення міжвоєнної спадщини Волинського воєводства притаманне працям згадуваного вище В. Менджецького, який зазначає, що «розділ історії Західної Волині в межах Другої Речі Посполитої видався надзвичайно коротким. Його започаткувала польсько-українська боротьба у

⁷⁰ Ibidem. S. 487–495, 533–540, 549–557.

⁷¹ Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: geneza, struktura, program, ideologia. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2003. 433 s.

⁷² Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976. 266 s.

⁷³ Cichoracki P. Komuniści na Polesiu w latach 1921–1939. Łomianki: LTW, 2016. 272 s.

⁷⁴ Cimek H. Komuniści a Polska (1918–1939). Warszawa: ANS, 1989. 278 s.

⁷⁵ Świetlikowa F. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (1918–1923). Warszawa: Książka i Wiedza, 1968. 393 s.

⁷⁶ Litwiński R. Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2010. № 12 (121). S. 80–88.

⁷⁷ Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania. Warszawa: PWN, 1996. 370 s.

⁷⁸ Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1979. 387 s.

⁷⁹ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1989. 486 s.

⁸⁰ Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. 224 s.

⁸¹ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1979. 262 s.

⁸² Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej (1928–1939). Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2007. 325 s. Idem. Odpowiedzialność karno-sądowa posłów i senatorów Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w latach 1928–1933. *Res Historica*. 2007. T. 26. S. 115–140.

1919 р., але вирішальний вплив мав перебіг польсько-більшовицької війни і формат договору, підписаного в Ризі 18 березня 1921 р. Тим самим мешканці регіону не мали жодного впливу на рішення про поділ давньої Волинської губернії та включення її західної частини в межі Другої Речі Посполитої»⁸³. Автор детально аналізує входження регіону до польської держави, політичний розвиток краю, а також питання, пов'язані із соціальною історією – зокрема польською інтелігенцією⁸⁴. Під час виступу на Міжнародній конференції в Луцьку у квітні 2021 р. В. Менджецький, оцінюючи сучасний стан історіографії та нові дослідницькі перспективи, порушив назріле питання про те, що необхідно написати спільну історію багатоетнічної міжвоєнної Волині, а не лише концентруватися на окремих національних сюжетах.

У нещодавно виданій синтезі «Кресовий калейдоскоп. Мандрівки східними землями Другої Речі Посполитої» (Краків, 2018) В. Менджецький виклав свої дослідницькі рефлексії щодо минувшини не лише Волині, а й теренів Східної Галичини та Віленщини. У книзі серед іншого автор порушує питання про розвиток комуністичного руху, діяльність УВО та ОУН, аналізує акцію «пацифікації» Східної Галичини тощо. Торкаючись репресій щодо представників обох нелегальних в Польщі ідеологій, автор зазначає: «Арешти та ув'язнення були для діячів ОУН, подібно як і для комуністів, школою політичних наук та обов'язковим фрагментом життєпису, а сліди тортур – формою відзначення та свідченням незламності. У в'язницях поставали екзальтовані патріотичні та бойові пісні, ідеологічні маніфести, пропагандистські брошури і виховні трактати»⁸⁵.

⁸³ Mędrzecki W. Od narodowych narracji o Wołyniu do wspólnej historii Wołynia w okresie międzywojennym (zamiast wprowadzenia). *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: кол. монографія*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. S. 5.

⁸⁴ Idem. *Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych, politycznych*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. 203 s.; Idem. *Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921. Metamorfozy społeczne: badania nad dziejami społeczeństwa polskiego w XIX i XX wieku / Pod red. J. Żarnowskiego*. T. I. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1997. S. 137–170; Idem. *Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton IH PAN, 2005. 331 s.

⁸⁵ Idem. *Kresowy kalejdoskop. Wędrówki przez Ziemię Wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018. S. 117.

Питання конфронтації між ОУН та КПЗУ за впливи серед населення Волині та Східної Галичини в 1929–1938 рр. досліджував Р. Висоцький, який констатує падіння впливів комуністів у регіоні в другій декаді міжвоєнного періоду на противагу підвищенню популярності українських націоналістів. Це явище автор тлумачить зростанням національної свідомості українців та українського національного руху⁸⁶. Суспільно-політичну історію Волині крізь призму постаті контраверсійного воєводи Г. Юзевського відтворив Я. Кенсік⁸⁷.

Окремі питання міжвоєнної історії Галичини досліджували А. Бонусяк, Й. Камінська-Квак, Г. Мазур та інші. Зокрема, у праці А. Бонусяка висвітлюються вибрані аспекти розвитку Львова у міжвоєнний час, у тому числі національна та релігійна структура міста⁸⁸. Досліджуючи інтелігенцію Львівського воєводства, Й. Камінська-Квак перший розділ своєї монографії присвятила його адміністративній характеристиці та суспільному життю⁸⁹. Натомість політичне життя міжвоєнного Львова частково описане в книзі Г. Мазура, у якій автор серед іншого порушує також питання нелегальної політичної діяльності УВО/ОУН та КПЗУ, згадуючи про переслідування, численні арешти та ув'язнення членів цих організацій⁹⁰. Трансформацію національної структури населення Волині та Східної Галичини, як і зміни його чисельності, ґрунтовно дослідив Г. Грицюк. Автор також подає адміністративну характеристику згаданого регіону та її зміни⁹¹.

У порівняльному аспекті надзвичайно цінними видалися численні монографії П. Ціхорацького, присвячені північно-східним воєводствам

⁸⁶ Wysocki R. Komuniści versus nacjonałiści. Konfrontacja i walka o wpływy pomiędzy Komunistyczną Partią Ukrainy Zachodniej a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach trzydziestych XX wieku. *Rocznik Chełmski*. 2007. № 11. S. 198.

⁸⁷ Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. 213 s.

⁸⁸ Bonusiak A. Lwów w latach 1918–1939: ludność, przestrzeń, samorząd. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000. S. 189–195.

⁸⁹ Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. S. 19–47.

⁹⁰ Mazur G. Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939. Kraków: Księgarnia akademicka, 2007. S. 112–139, 375–420.

⁹¹ Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. 424 s.

міжвоєнної Польщі – Новоградському та Поліському (до складу останнього до 1930 р. належав Сарненський повіт Волинського воєводства. – О. Р.). Зокрема, спираючись на розлогий джерельний матеріал, автор порушує складні проблеми суспільно-політичного життя та безпеки в регіоні, звертаючи увагу на вплив внутрішніх та зовнішніх факторів⁹². Питання безпеки та кримінальної злочинності на теренах Поліського воєводства порушується також у праці вже згаданого вище В. Шлешинського⁹³.

Ще одну групу польської історіографії становлять дослідження, безпосередньо присвячені пенітенціарній системі Другої Речі Посполитої. Усі ці праці ми можемо додатково поділити на кілька підгруп: студії, в яких порушуються загальні питання розвитку пенітенціарної системи; дослідження, присвячені окремим тюрмам; публікації з різних питань злочинності та життя в'язнів; роботи про діяльність громадських організацій, покликаних допомагати ув'язненим.

Зміст досліджень польських науковців, у яких розглянуто загальні питання минувшини міжвоєнної пенітенціарної системи, дає можливість стверджувати, що вони ґрунтуються на широкій джерельній базі й характеризуються доброю аналітикою. Серед праць, які побачили світ у добу Польської Народної Республіки, можна виокремити роботи С. Вальчака, Я. Гурного та М. Червеця. Хронологічно першим побачило світ дослідження М. Червеця, в якому схарактеризовано розвиток пенітенціарної системи в Польщі та світі від найдавніших часів до середини ХХ століття. Попри час появи, цій праці притаманна відсутність грубих ідеологічних нашарувань та фактологічна насиченість⁹⁴. Окремі нормативно-правові засади функціонування міжвоєнної пенітенціарної системи відбиті в дослідженні

⁹² Cichoracki P. Polesie nieidyliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w. Łomianki: LTW, 2007. 276 s.; Idem. Droga ku anatemie. Waclaw Kostek-Biernacki (1884–1957). Warszawa: IPN, 2009. 496 s.; Idem. Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych województwach północno-wschodnich. Łomianki: LTW, 2012. 338 s.; Idem. Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych. Łomianki: LTW, 2014. 488 s. та ін.

⁹³ Śleszyński W. Województwo Poleskie. Kraków: Avalon, 2014. S. 236–271.

⁹⁴ Czerwec M. Więzienieznawstwo. Warszawa: Centralny Zarząd Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości, 1958. 303 s.

С. Вальчака⁹⁵. Запозичення європейського досвіду поляками під час участі в міжнародних пенітенціарних конгресах, які відбувалися в Англії, Чехословаччині та Німеччині, характеризує на сторінках «Пенітенціарної газети» та «Пенітенціарного та кримінологічного огляду» Я. Гурний⁹⁶.

Після 1989 р. загальні проблеми розвитку в'язничної системи були предметом вивчення Є. Мігдала, В. Орліковського, К. Павляка та К. Урбанського. У посткомуністичній Польщі студії з історії міжвоєнної пенітенціарної системи започаткував працівник Центрального навчального осередку в'язничної служби К. Павляк (1938–2021). Автор досліджував становлення та організацію пенітенціарної системи, її кадровий потенціал та інфраструктуру. Вчений здійснив детальну характеристику в'язнів, порушивши питання щодо умов їхнього перебування, трудової діяльності, навчально-виховного процесу та окремих аспектів ресоціалізації⁹⁷. К. Павляк наголошує на позитивному значенні для розвитку в'язничної системи участі польських делегацій у згаданих вище закордонних пенітенціарних конгресах. Зокрема, на думку автора, вплив цих симпозіумів простежується у змісті розпорядження президента Польщі щодо організації в'язниць 1928 р. та розпорядженні міністра юстиції щодо в'язничного розпорядку 1931 р., котрими започатковано уніфікацію польської пенітенціарної системи та її поступовий перехід до «ресоціалізаційної» та «прогресивної» моделі виконання покарань, вивчення теорії та практики кримінальної антропології⁹⁸. Водночас зауважимо, що напередодні липневого Берлінського

⁹⁵ Walczak S. Prawo penitencjarne: zarys systemu. Warszawa: PWN, 1972. S. 155–167.

⁹⁶ Górny J. Klasyfikacja podstawa resocjalizacji. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1978. № 19. 1 października; Idem. Z udziałem Polski. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1978. № 23. 1 grudnia; Idem. Kadra decyduje o wszystkim. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1979. № 2. 16 stycznia; Idem. Niebezpieczne kompromisy. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1979. № 5. 1 marca; Idem. Problematyka penitencjarna na międzynarodowych kongresach i sympozjach. *Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny*. 1983. № 3. S. 6–25.

⁹⁷ Pawlak K. Organizacja polskiego więziennictwa. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988* / Pod red. A. Marka. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1990. S. 53–69; Idem. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939. Kalisz: Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, 1995. 212 s.; Idem. Za kratami więzień i drutami obozów (Zarys dziejów więziennictwa w Polsce). Kalisz: Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, 1999. 152 s.; Idem. Szkolenie pracowników więziennych w okresie międzywojennym. *Szkolenie polskiej kadry penitencjarnej w latach 1918–2021* / Pod red. K. Pawlaka. Kalisz: Polskie Towarzystwo Penitencjarne, 2014. S. 8–15.

⁹⁸ Idem. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... S. 15–17.

пенітенціарного конгресу 1935 р. в Польщі було засновано табір у Березі-Картузькій, який фактично перебував поза пенітенціарною системою з огляду на юридичні та політичні особливості його функціонування та мало корелювався з «прогресивною» тюремною моделлю.

Студії К. Павляка доповнюють дослідження К. Урбанського та В. Орліковського. Аналізуючи початки пенітенціарної системи, К. Урбанський констатує поганий фізичний та санітарний стан тюрем, а також численні проблеми матеріального характеру: «...Більшість в'язниць, головню в центральній та південній Польщі містилися в приміщеннях адаптованих колишніх замків, фортів, монастирів. Тут панував холод, вологість, тіснота та темінь. Більшість об'єктів не мали каналізації, центрального опалення та електрифікації. Додаткова проблема, з якою зіткнулися тюрми упродовж кількох років, головню зимою, полягала у несистематичному отриманні матеріалів для опалення (вугілля. – О. Р.)»⁹⁹. У розвідці В. Орліковського порушуються питання архітектурних особливостей польських тюрем, їхнього кадрового потенціалу, інспекцій карних установ, подана загальна характеристика ув'язнених тощо¹⁰⁰. Глибокий аналіз нормативно-правових засад функціонування міжвоєнної пенітенціарної системи простежується в монографіях Є. Мігдала¹⁰¹.

Упродовж двох останніх десятиліть спостерігається зацікавлення пенітенціарною регіоналістикою, тобто вивченням окремих карно-слідчих установ міжвоєнної Польщі, зокрема келецької карної установи «Святий Хрест», варшавської тюрми «Мокотув», колонії для неповнолітніх у місцевості Студзенець, карно-слідчих установ у Каліші та Холмі, в'язниці у м. Бидгощі тощо. Низка ґрунтовних досліджень присвячена табору в Березі-Картузькій.

⁹⁹ Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej a więźniowie polityczni (na przykładzie województwa kieleckiego). Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 1997. S. 46.

¹⁰⁰ Orlikowski W. Tworzenie się systemu penitencjarnego w okresie międzywojennym. *Więzienie Mokotowskie. Historia i teraźniejszość* / Red. M. Gordon. Warszawa: Drukarnia nr 1, 2004. S. 19–50.

¹⁰¹ Miگاł J. Polski system penitencjarny w latach 1918–1928. Gdańsk: Arche, 2011. 364 s.; Idem. Polski system penitencjarny w latach 1928–1939. Gdańsk: Arche, 2011. 749 s.

Праці Б. Кулана, В. Матисяка, Б. Моронга та М. Пшеньосло стосуються однієї з найбільших тюрем міжвоєнної Польщі «Святий Хрест», що розташовувалася поблизу м. Кельці в приміщенні колишнього високогірного бенедиктинського монастиря та призначалася для відбування покарання найнебезпечнішими кримінальними злочинцями й окремими політичними в'язнями. Наприкінці 80-х років ХХ ст. побачила світ брошура Б. Моронга, присвячена цій в'язниці¹⁰². Більше ніж через десять років до історії цієї тюрми звернувся М. Пшеньосло, який, окрім іншого, порушив питання щодо перебування там лідера ОУН – С. Бандери¹⁰³.

Комплексне дослідження історії в'язниці «Святий Хрест» підготував В. Матисяк, який висвітлив функціонування цієї пенітенціарної установи в умовах Російської імперії та міжвоєнної Польщі. Автор зазначає, що її назва походила від назви монастиря, де зберігалися частинки хреста, на якому завершив свій земний шлях Ісус Христос. Слід зауважити, що після його перейняття владою Конгресового Королівства там було проведено деякі ремонтні роботи і до 1864 р. ці приміщення слугували тюрмою для духовних осіб різних віровизнань, які були засуджені цивільними судами за різні кримінальні злочини. З другої половини ХІХ ст. російський уряд уже не скеровував туди православного духовенства, а згодом на базі монастиря було створено «Келецьку виправну тюрму»¹⁰⁴. У вересні 1925 р. у тюрмі «Святий Хрест» мав місце один із найбільш резонансних бунтів в'язнів у міжвоєнній Польщі, який висвітлено у книзі Б. Кулана. Окремий розділ вказаного дослідження присвячений становленню та розвитку цього пенітенціарного закладу, а також характеристиці щоденного життя ув'язнених¹⁰⁵. Деякі невивчені фрагменти міжвоєнної історії в'язниці «Святий Хрест»

¹⁰² Morąg B. Historia Więzienia na Świętym Krzyżu. Warszawa: Komisja Wydawnicza Studenckiego Koła Przewodników Świętokrzyskich przy Politechnice Warszawskiej, 1987. 43 s.

¹⁰³ Przeniosło M. Więzienie na Świętym Krzyżu w latach 1918–1939. *Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej*. Ed. D. Olszewski, R. Gryz. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 2000. S. 205–223.

¹⁰⁴ Matysiak W. Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886–1939. Kielce: Drukarnia im. A. Półtawskiego, 2006. S. 8–11, 13.

¹⁰⁵ Kułan B. G. Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu w dniu 20 września 1925 roku. Toruń: Wydawnictwo ECE, 2013. S. 39–83.

висвітлюються в праці М. Міхальського. Цей автор звертається також до минувшини інших пенітенціарних установ, розміщених на теренах сучасного Свентокшиського воєводства Польщі, зокрема тюрем у Хенцинах, Сандомирі, Кельцях та інших містах¹⁰⁶.

Маловідомі аспекти міжвоєнної історії в'язниці в м. Бидгощі висвітлено в дослідженні Д. Канарек-Лізік та В. Станковського¹⁰⁷. Функціонування навчально-виховного пенітенціарного закладу для неповнолітніх у Студзеньці (сучасне Мазовецьке воєводство Польщі) стало предметом дослідження С. Ластіка¹⁰⁸. Нарис Я. Помянкевича присвячений історії невеликої Холмської тюрми й хронологічно охоплює період від заснування до сьогодення. В цій праці також відбита історія закладу в 1918–1939 рр.: автор характеризує організацію установи, кадровий потенціал та щоденне життя в'язнів¹⁰⁹. Подібний характер та часові межі має праця за редакцією Е. Петжак з історії функціонування Каліської тюрми¹¹⁰. Основні віхи минувшини пенітенціарних установ у Замості, Кракові, Коронові, Новому Сончі та інших містах подано у добре ілюстрованому науково-популярному виданні «Польські тюрми» (Варшава, 2005), підготовленому Центральним управлінням в'язничної служби Польщі¹¹¹.

В. Шлешинський та І. Політ присвятили свої дослідження вивченню створеного в липні 1934 р. табору для політичних в'язнів у місцевості Береза-Картузька Поліського воєводства (нині – м. Береза Брестської області Республіки Білорусь). Ця установа розташувалася в приміщеннях колишніх російських імперських військових казарм. Автори зазначають, що першим очільником табору був підінспектор поліції Б. Греффнер із Сілезького воєводства, якого в грудні того ж року змінив підінспектор Львівського

¹⁰⁶ Michalski M. Historyczny zarys kształtowania się warunków wykonywania kary pozbawienia wolności na obszarze obecnego województwa świętokrzyskiego. Kielce, 2005. S. 82–160.

¹⁰⁷ Kanarek-Lizik D., Stankowski W. Historia Aresztu Śledczego w Bydgoszczy. Z dziejów jednostek penitencjarnych na Pomorzu Gdańskim. Bydgoszcz: Bydgoski Dom Wydawniczy Margrafen, 2008. S. 25–34.

¹⁰⁸ Łastik S. Studzieniec. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965. 269 s.

¹⁰⁹ Pomiankiewicz J. Dzieje więzienia w Chełmie. Chełm: Stowarzyszenie Rocznik Chełmski, 2011. 304 s.

¹¹⁰ Więzienie Kaliskie 1846–2015 / Oprac. E. Pietrzak. Kalisz: Archiwum Państwowe, 2016. 315 s.

¹¹¹ *Polskie więzienia* / Red. W. Knap. Warszawa: Centralny Zarząd Służby Więziennej, 2005. 244 s.

воєводського управління державної поліції Ю. Камаля. Значну частину в'язнів «Бережи-Картузкої» становили члени або симпатички ОУН. Згідно з даними польського історика В. Шлешинського перші в'язні – переважно члени ОУН та польського Національно-радикального табору – прибули сюди вже 8 липня 1934 року¹¹². Аналізуючи перебування українських націоналістів в таборі, польський історик І. Політ зазначає, що майже усі оунівці мали досить добру освіту (вищу або гімназійну) та національну свідомість. Відтак їхнє перебування в таборі здебільшого не давало очікуваного польською владою результату¹¹³.

Наступну підгрупу праць з історії міжвоєнної пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої становлять роботи, присвячені різним питанням злочинності та щоденного життя в'язнів. Зокрема, міжвоєнні дискусії щодо пошуку причин злочинності та способів її подолання висвітлив працівник Інституту історії ПАН М. Родак¹¹⁴. Окремі аспекти кримінальної активності жінок у міжвоєнній Польщі порушені в колективній праці авторства Т. Коларчика, Я. Кубяка та П. Вежбицького¹¹⁵. Питання проституції у загальнодержавному вимірі досліджував П. Голдин¹¹⁶.

Польські вчені вивчали також перебування осіб у пенітенціарних установах. Зокрема, В. Гарнішевський аналізував трудову діяльність в'язнів у сільському господарстві¹¹⁷, В. Шкутницький торкався питань самоврядування засуджених¹¹⁸, С. Банцеж¹¹⁹ та Г. Вайн¹²⁰ досліджували

¹¹² Śleszyński W. Obóz odosobnienia w Berezii Kartuskiej 1934–1939. Białystok: Dom Wydawniczy Benkowski, 2003. S. 29.

¹¹³ Polit I. Obóz odosobnienia w Berezii Kartuskiej 1934–1939. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. S. 118–119.

¹¹⁴ Rodak M. Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości oraz sposobów jej zwalczania. *Archiwum Kryminologii*. 2009. T. XXXI. S. 101–143.

¹¹⁵ Kolarczyk T., Kubiak J. R., Wierzbicki P. *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1984. S. 27–37.

¹¹⁶ Góldyn P. Pogarda dla zawodu, litość dla człowieka. Społeczno-edukacyjne formy działalności wobec kobiet zagrożonych prostytutką w Polsce (1918–1939). Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2013. 284 s.

¹¹⁷ Graniszewski W. O niektórych problemach więziennych gospodarstw rolnych. *Przegląd Więziennictwa*. 1959. № 2. S. 25–33.

¹¹⁸ Szkutnicki W. Samorząd więźniów. Szkic historyczno-krytyczny. *Przegląd Penitencjarny*. 1967. № 1. S. 29–42.

¹¹⁹ Banczerz S. Amnestia w Polsce przedwojennej a amnestia obecnie. *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*. 1947. № 3. S. 15–19.

¹²⁰ Wajn H. Walka o amnestię dla więźniów politycznych w Polsce w latach 1926–1928. *Przegląd Historyczny*. 1969. S. 92–113.

застосування амністій, у тому числі щодо політичних в'язнів, Р. Дзешинський звертався до проблем втеч із тюрем¹²¹. Сучасний погляд на щоденне життя міжвоєнних в'язнів, їхні санітарно-гігієнічні умови, матеріальне забезпечення, трудову діяльність, культурно-освітнє та релігійне життя простежується в публікації Марека та Малгожати Пшеньсоло¹²².

Якісно новим словом у сучасній історіографії стала поява монографії згаданого вище М. Родака, в якій висвітлюються не тільки невідомі аспекти відбування покарання у варшавській тюрмі «Мокотув», а й низка загальних питань польської пенітенціарної системи між двома світовими війнами. Зокрема, проблеми злочинності, організації пенітенціарної системи, гендеру тощо. Вчений детально схарактеризував засуджених, які відбували покарання в Мокотовській тюрмі, а також спробував створити колективний портрет в'язнів усіх польських тюрем I класу, тобто тих пенітенціарних установ, які могли утримувати понад 450 осіб, засуджених на тривалі терміни ув'язнення¹²³.

До останньої підгрупи праць польської історіографії з історії пенітенціарної системи належать студії, в яких висвітлюється діяльність громадських організацій, покликаних матеріально допомагати в'язням та членам їхніх родин. У цьому контексті найбільша кількість публікацій присвячена згадуваній вище Міжнародній організації допомоги революціонерам (МОДР). В комуністичні часи діяльність цієї структури висвітлив у своїй брошурі дослідник військової справи та робітничого руху, партійний діяч А. Заторський. Означеній публікації притаманний авторський суб'єктивізм та ідеалізація роботи МОДР¹²⁴. Оригінальністю суджень та

¹²¹ Dzieszynski R. Jak uciekano z więzień. *Gazeta Penitencjarna*. 1982. № 5. 1 czerwca. S. 8–9.

¹²² Przeniosło M. i M. Życie za kratami. Codziennosc w więzieniach Drugiej Rzeczypospolitej. *Metamorfozy społeczne. T. 6. Marginesy społeczny Drugiej Rzeczypospolitej* / Red. nauk. M. Rodak. Warszawa: Wydawnictwo Nertion, 2013. S. 203–226.

¹²³ Rodak M. *Pospolitacy, cuwaksi, powrotowcy. Osadzeni w więzieniu karnym Warszawa-Mokotów (1918–1939)*. Warszawa: Wydawnictwo Nertion, 2017. 605 s.

¹²⁴ Zatorski A. *Czerwona Pomoc (MOPR) w Polsce w latach 1924–1928*. Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1966. 65 s.

безсторонністю характеризується стаття авторства М. Кшиштофінського, в якій згадуються також галицькі активісти цієї організації¹²⁵.

У 2018 р. у видавництві Інституту історії ПАН побачила світ монографія А. Цешлікової, присвячена функціонуванню МОДР у Польщі в 1924–1938 роках. Зазначена праця підготовлена на основі солідної джерельної бази. Авторка, зокрема, використала матеріали Російського державного архіву соціально-політичної історії й комплексно дослідила передумови створення, організацію та діяльність «Червоної допомоги в Польщі». В праці простежено також конфронтацію МОДР з правоохоронними органами. Дослідниця зазначає, що контакти між «Червоною допомогою у Польщі» та «Червоною допомогою Західній Україні» не були тісними й часто зривалися у зв'язку з репресіями правоохоронних органів. Натомість значно ближчими були взаємини місцевої МОДР з КПЗУ, яка де-факто здійснювала ідейне та організаційне керівництво осередками цієї структури на Волині та в Галичині. Отож, можемо говорити про подвійну залежність МОДР на досліджуваних теренах як від «Червоної допомоги у Польщі», так і від КПЗУ¹²⁶. А. Цешлікова епізодично згадує також функціонування на початку 30-х років у Волинському воєводстві Колківського та Олицького осередків МОДР¹²⁷.

Монографія С. Міхальського присвячена громадській та педагогічній діяльності С. Семполовської (1869–1944) – делегатки Російського товариства Червоного хреста, відомої міжвоєнної громадської, освітньої та політичної активістки, яка опікувалася комуністичними політв'язнями в тюрмах Другої Речі Посполитої. Один із восьми розділів праці С. Міхальського розкриває її допомогову діяльність у польських тюрмах¹²⁸. С. Семполовська у відкритому листі до Ю. Пілсудського з 1926 р. зазначала: «Потрібно відмітити факт, що в

¹²⁵ Krzysztofiński M. Czerwona Pomoc jako „organ walki z białym terrorem”. *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność* / Red. M. Buwała i M. Krzysztofiński. Rzeszów: IPN, 2015. S. 312.

¹²⁶ Cieślukowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywka – przyczółek. Warszawa: IH PAN, 2018. S. 95.

¹²⁷ Ibidem. S. 96.

¹²⁸ Michalski S. Społeczna i pedagogiczna działalność Stefanii Sempolowskiej na tle epoki. Warszawa: Książka i Wiedza, 1973. S. 235–265.

демократичній Польщі політичні репресії перевищують репресії, які застосовували деспотичні заборчі уряди! (тут йдеться про уряди держав, до яких входили польські землі до 1918 р. – О. Р.). Потрібно ствердити, що становище політичного в'язня в сучасних тюрмах є гірше... ніж було у царських тюрмах у Варшаві після 1905 р.»¹²⁹. С. Міхальський зазначає, що С. Семполовська була також почесним членом іншої громадсько-політичної організації лівого спрямування – Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів¹³⁰.

Предметом дослідження сучасної польської дослідниці І. Мжиглуд стала діяльність громадської організації «Ліга захисту прав людини і громадянина», що функціонувала в Польщі з початку 20-х років для оборони демократичних прав і свобод у державі, протидії різним проявам дискримінації, культивування громадянської свідомості тощо. Висвітлюючи керівництво та структуру зазначеного правозахисного утворення, авторка фіксує створення у середині 30-х років її філії у м. Львові¹³¹.

Стаття Х. Вієвюрської та ґрунтовна монографія З. Збишевської висвітлюють діяльність Товариства опіки над в'язнями та членами їхніх родин «Патронат», яке мало розгалужену мережу в міжвоєнній Польщі (зокрема на Волині та в Галичині) й спрямовувало свою роботу на покращення матеріального стану в'язнів, розвиток освітньо-виховної діяльності, підтримку родин в'язнів. Х. Вієвюрська зазначає, що на польських землях подібні допомогіві структури в тюрмах існували ще з середини ХІХ століття¹³². Значно глибшим є монографічне дослідження З. Збишевської, присвячене функціонуванню варшавського «Патронату» та його регіональних філій. Праця охоплює 1909–1944 рр. й порушує невивчені питання діяльності цієї організації в Другій Речі Посполитій. Наприкінці

¹²⁹ Ibidem. S. 248–249. Див. також: Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN). Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 2. S. 12; Ajnenkiel A. Memoriały Stefánii Sempolowskiej dotyczące położenia więźniów politycznych w Polsce w 1920 i 1922 r. *Teki Archiwalne*. 1959. № 6. S. 9–28.

¹³⁰ Michalski S. Społeczna i pedagogiczna działalność Stefánii Sempolowskiej... S. 248.

¹³¹ Mrzyglód I. Przestrzenie sprzeciwu. Działalność Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w II Rzeczypospolitej. *Przegląd Historyczny*. 2018. T. CIX. Zesz. 4. S. 577.

¹³² Wiewiórska H. Patronat to nie filantropia. *Prawo i życie*. 1957. № 8 (25). 7 kwietnia.

книги авторка розмістила кілька документів з історії цієї структури, зокрема статут 1923 року¹³³.

Праці польських науковців доповнюють спорадичні публікації західних, білоруських та російських дослідників. Серед західних вчених варто виокремити напрацювання німецького історика та антрополога Ф. Акерманна, британського вченого Н. Дейвіса й американських дослідників П. Кені та Т. Снайдера.

Синтеза історії Польщі Н. Дейвіса, яка вперше побачила світ 1981 р. у видавництві Оксфордського університету, до сьогодні витримала численні перевидання й вважається чи не найкращим комплексним закордонним викладом польської минувшини. Один із розділів цієї праці висвітлює міжвоєнне двадцятиліття та містить згадки про польсько-українські взаємини, загострення безпекової ситуації на теренах Волині, Полісся та Східної Галичини на початку 30-х років та створення табору в Березі-Картузькій¹³⁴.

Праці американського історика, професора Єльського університету, відомого сучасного фахівця з проблематики Центрально-Східної Європи Т. Снайдера вписують міжвоєнні польсько-українські взаємини в ширший політичний та міжнародний контексти. Зокрема, в книзі «Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999» (Київ, 2012), яка побачила світ в українському перекладі, автор присвятив досліджуваним теренам окремий розділ, вдало назвавши його «Галичина і Волинь на узбіччі (1914–1939)»¹³⁵. Безпосередньо «волинські сюжети» міжвоєнної історії висвітлює інша монографія Т. Снайдера «Начерки з таємної війни. Місія польського митця – визволити підсоветську Україну» (ориг. «Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine») вперше

¹³³ Zbyszewska Z. Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami «Patronat» w Warszawie 1909–1944. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983. S. 281–297.

¹³⁴ Davies N. Boże igrzysko. Historia Polski / Przekład autoryzowany E. Tabakowskiej. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2019. S. 872–874.

¹³⁵ Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 / пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока. Київ: Дух і літера, 2012. С. 167–218.

опублікована 2005 р. у США та видана через два роки у Кракові польською мовою. В цій праці автор досліджує постать волинського воєводи Г. Юзевського на тлі польсько-радянських та польсько-українських взаємин, порушуючи складні питання суспільно-політичного життя регіону, в тому числі діяльності КПЗУ та ОУН. В зазначеному контексті Т. Снайдер торкається питань переслідування та численних арештів учасників нелегального політичного та диверсійного руху. Прикро, що ця ґрунтовна наукова праця досі не перекладена українською мовою, а тому й надалі малодоступна для широкого загалу¹³⁶

Інший знаний американський історик, дослідник Центрально-Східної Європи та професор Індіанського університету П. Кені більш відомий українському читачеві завдяки монографії «Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року» (Київ, 2006 р.), у 2018 р. опублікував у видавництві Оксфордського університету монографію «Танець у ланцюгах: політичне ув'язнення в сучасному світі» (ориг. «Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World»). Книга присвячена боротьбі різних політичних режимів з опонентами у проміжку від 1860-х рр. до сьогодні. Висвітлюючи придушення опозиції в Південній Африці, Північній Ірландії чи США, автор порушив питання авторитарного режиму в міжвоєнній Польщі, згадавши серед іншого Березу-Картузьку, політв'язнів, поліцейські тортури та трагічну загибель С. Бойка – в різний час керівника окружних комітетів КПЗУ на Волині та в Галичині¹³⁷.

Безпосередньо розвитку пенітенціарної системи на досліджуваних теренах присвячені окремі студії німецького історика та антрополога Ф. Акерманна. В них порушуються питання щодо функціонування львівських «Бригідок» та Дрогобицької тюрми. Результати своїх архівних пошуків щодо в'язниць Галичини вчений виголосив під час роботи Міжнародного наукового воркшопу «Тюрма і місто. Простори ув'язненням,

¹³⁶ Snyder T. *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*. Kraków: Znak, 2008. 344 s.

¹³⁷ Kenney P. *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. New York: Oxford University Press, 2017. P. 54–55.

практики виключення і публічна комунікація», який відбувся 3–4 жовтня 2019 р. у Центрі міської історії Центрально-Східної Європи у м. Львові. Невдовзі основні тези виступу Ф. Акерманна були опубліковані на інтернет-порталі міжнародного інтелектуального часопису «Україна модерна» та в науковому фаховому журналі «Вісник Пенітенціарної асоціації України» (№ 3 за 2019 р.). Дослідивши минувшину львівської тюрми «Бригідки», вчений зазначив, що «вже з 1872 року лунали заяви, що історична будівля Бригідок не пристосована для таких потреб. Тогочасні аргументи на користь закриття в'язниці стосувалися як умов утримання в'язнів (в'язничного простору, гігієни, медичних питань), так і політичних поглядів на те, що цей простір має офіційно належати місту, а не Міністерству юстиції»¹³⁸. Враховуючи вище подані аргументи, на початку ХХ ст. розпочалося будівництво нової сучасної в'язниці в м. Дрогобичі, однак зростання чисельності в'язнів напередодні та в роки Першої світової війни не призвело до закриття давньої тюрми в центрі Львова, натомість поповнило пенітенціарну систему Східної Галичини новою карною установою¹³⁹.

Дотичною до теми нашого дослідження є монографія білоруської дослідниці Т. Лугачової, в якій розглянуто діяльність МОДР на західнобілоруських теренах. Попри те, що праця побачила світ у 2001 р., ознайомлення з її змістом засвідчує: авторка використовує марксистський спосіб історієписання. Т. Лугачова послуговується давніми пропагандистськими кліше радянської історіографії про боротьбу МОДР «проти терору», «проти фашизму», а один із розділів навіть має назву «МОДР – школа інтернаціональної солідарності трудящих»¹⁴⁰. Водночас надзвичайно цінною є праця білоруського вченого О. Ільїна, присвячена табору в Березі-Картузській, у якій комплексно досліджено функціонування

¹³⁸ Ackermann F. The history of the future close of Brygidki: 150 years of discussion to move the penitentiary outside of Lviv. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 7–19; Його ж. Тюрма і місто: 150 років дискусій про закриття Бригідок. *Україна модерна*. 2020. 19 лютого. URL: <https://uamodema.com/md/ackermann-brygidky> (останній перегляд: 28.06.2022).

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Лугачева Т. Международная организация помощи революционерам (МОПР) в Западной Беларуси. Гродно: ГрГУ, 2001. 114 с.

цієї установи й висвітлено окремі аспекти перебування тут в'язнів із теренів Волині та Галичини¹⁴¹.

Дискусійний погляд на українсько-польські взаємини в міжвоєнній Галичині простежується в праці російського історика К. Федевича, яка ґрунтується на солідній джерельній основі. Дослідник зазначає, що відносини між українцями та поляками неможливо висвітлювати лише як історію конфлікту. На думку К. Федевича, міжнаціональний конфлікт майже не простежувався у щоденному житті пересічних галичан. Аналізуючи питання внутрішньої безпеки в регіоні, автор стверджує, що «у реальному повсякденному житті населення Східної Малопольщі стикалося головним чином саме з кримінальними злочинами і насильством... За рівнем злочинності, у тому числі і з політичних мотивів, Східна Галичина не виділялася у гірший бік порівняно з іншими регіонами Польщі. Тому можна обґрунтовано припустити, що діяльність ОУН хоча і вносила напругу в польсько-українські відносини, але усе-таки не була достатньою, аби порушити процеси державної інтеграції і досить мирне міжнаціональне співіснування у Східній Галичині»¹⁴².

Отже, аналіз історіографії свідчить про наявність інтересу українських та закордонних науковців лише до окремих елементів пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої – передусім політичних в'язнів. Водночас можемо констатувати відсутність комплексного дослідження, яке б висвітлювало функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині. Поза дослідницькою увагою залишилися генезис кримінально-виконавчої системи в регіоні, організація в'язниць, характеристика корпусу тюремних службовців, щоденне життя в'язнів тощо.

¹⁴¹ Ільїн О., Мазур П. Нариси історії Береза-Картуського концтабору (липень 1934 – вересень 1939). Тернопіль: ТзОВ «Тернограф», 2019. 640 с.

¹⁴² Федевич К. Галицькі українці в Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / пер. з рос. Т. Портнової. Київ: Основа, 2009. С. 208, 217–218.

1.2. Джерела

В сучасній історичній науці вчені послуговуються різними класифікаціями джерел, які часто є умовними, накладаються одне на одне й відповідно містять тотожні елементи¹⁴³. Проблема становлення та розвитку пенітенціарної системи на Волині та в Галичині впродовж 1918–1939 рр. представлена насамперед писемними історичними джерелами, що їх доповнюють візуальні матеріали – фотодокументи. Своєю чергою писемні джерела ми можемо поділити на документальні та наративні або ж вдатися до іншої усталеної класифікації: поділ на *неопубліковані архівні матеріали; публікації документів і матеріалів; спогади та мемуари; періодичні видання*. Власне, останній запропонований умовний поділ джерел ми й використаємо для характеристики джерельної бази нашої роботи.

До першої групи джерел увійшли *неопубліковані архівні матеріали*, що зберігаються в архівосховищах і відділах рукописів бібліотек України, Польщі, Литви та Білорусі. Тут є листи, службові рапорти, розпорядження, циркуляри, звітна документація, доповідні записки та іншого виду матеріали. Вони дають можливість простежити як загальні аспекти організації пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій, так і процес її становлення та розвитку на Волині та в Галичині, схарактеризувати структуру та функціонування корпусу тюремних працівників. Зміст архівних документів дає змогу дослідити повсякденне життя кримінальних та політичних в'язнів, зокрема матеріальні умови перебування в пенітенціарних установах, доступ до охорони здоров'я, трудову діяльність, культурно-освітнє та релігійне життя, голодування, бунти та втечі. Неопубліковані архівні матеріали наближують до нас і складні питання внутрішньотюремних спільнот ув'язнених, а також діяльність громадського та політичного секторів у

¹⁴³ Дмитрієнко М. Ф. Джерела історичні. *Енциклопедія історії України*. Т. 2: Г–Д / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dzherela_istorychni (останній перегляд: 28.06.2022)

захисті їхніх прав. Загалом окреслені матеріали широко висвітлюють різні аспекти функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині.

До архівних установ України, де зберігаються джерела з історії міжвоєнної пенітенціарної системи на Волині та в Галичині, що були залучені для написання дисертації, належать Центральний державний історичний архів України у м. Львові, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, Галузевий державний архів Служби безпеки України, державні архіви Волинської, Львівської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей. Використано також матеріали архіву Державної установи «Львівська установа виконання покарань № 19».

З документів польських архівів опрацьовані збірки, що містяться в Архіві нових актів у Варшаві, Центральному військовому архіві, Національному архіві у Кракові, Національному цифровому архіві, а також у державних архівах у Варшаві, Жешуві (та його філії у м. Сяноку), Замості, Каліші, Катовицях, Кельцях, Любліні, Перемишлі та Ченстохові. Залучено також матеріали відділів рукописів з бібліотек Варшавського університету, Католицького університету Івана Павла II у Любліні, наукової бібліотеки Польської академії мистецтв і Польської академії наук у Кракові, а також документи Сеймової бібліотеки у Варшаві. Для написання дисертації були використані також документи із фондів Центрального державного архіву Литви, державних архівів Брестської та Гродненської областей Республіки Білорусь.

Головний масив документів для дослідження становлення та розвитку пенітенціарної системи на теренах Галичини зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України), а також у державних архівах Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Серед матеріалів ЦДІАЛ України опрацьовано документи фондів 151 («Апеляційний суд у Львові»), 205 («Прокуратура

апеляційного суду у Львові»), 371 («Степан Шухевич (1877–1945). Адвокат, громадський і військовий діяч, видавець, публіцист»), 611 («Тюрма “Святий Хрест”, м. Кельці») та 656 («Тюрма у м. Короново Познанського воєводства»).

Найбільш інформативними для висвітлення функціонування пенітенціарної системи в Галичині видалися матеріали фонду 151 («Апеляційний суд у Львові»). Тут містяться документи, які здебільшого вводяться до наукового обігу вперше й допомагають реконструювати та узагальнити процес становлення й функціонування польської в'язничної системи на теренах трьох східногалицьких воєводств. Зокрема ми віднайшли документи щодо реєвакуації в'язнів із Чехії та Моравії на терени Галичини після завершення Великої війни¹⁴⁴. Інформативними видалися звіти та листування керівників місцевих судів щодо ремонту та інвентаризації в'язниць, питань їхнього фінансування. У матеріалах фонду 151 наявні листування та рапорти про переміщення в'язнів, матеріальні умови їхнього утримання, харчування, медичного забезпечення, питань санітарного стану та охорони здоров'я¹⁴⁵. Опрацьовано також статистичні відомості щодо кількості ув'язнених у різних тюрмах регіону, документи щодо відбування покарання жінками та неповнолітніми, сегрегації тюремною владою в'язнів на кримінальних та політичних тощо¹⁴⁶. Змістовними виявилися матеріали, які висвітлюють окремі аспекти діяльності особового складу пенітенціарних установ регіону, зокрема заяви щодо прийняття на службу, фінансові акти, документи щодо підвищення професійної кваліфікації, дисциплінарних покарань, преміювання та інші¹⁴⁷.

Справи фонду 205 («Прокуратура апеляційного суду у Львові») містять відомості про ревізії тюрем Галичини; ліквідацію в'язниці для жінок

¹⁴⁴ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 151. Оп. 1. Спр. 9.

¹⁴⁵ Там само. Спр. 262–265, 356, 1028, 1237, 1248.

¹⁴⁶ Там само. Спр. 1822, 2310–2311, 2321; Оп. 1 а. Спр. 1913, 1955, 1963, 1965, 2271 та ін.

¹⁴⁷ Там само. Оп. 1. Спр. 865, 1020; Оп. 1 а. Спр. 376, 590; Оп. 1 б. Спр. 277–280; Оп. 8. Спр. 2, 4–5, 87, 93, 189.

«Магдаленки», яка до 1923 р. функціонувала у Львові; матеріали про перебування в пенітенціарних установах політичних в'язнів, зокрема членів та симпатиків КПЗУ; діяльність у регіоні МОДР; загибель у 1924 р. О. Бесараб. Окрема група джерел торкається різних аспектів діяльності Дрогобицької тюрми¹⁴⁸.

Цінними для розкриття теми є матеріали фонду 371 («Степан Шухевич (1877–1945). Адвокат, громадський і військовий діяч, видавець, публіцист»), які висвітлюють становище ліворадикальних та українських націоналістичних політв'язнів на Волині та в Галичині. Це насамперед судові акти, листування, нотатки С. Шухевича, вирізки з локальної та загальнодержавної преси. Документи фондів 611 («Тюрма “Святий Хрест”, м. Кельці») та 656 («Тюрма у м. Короново Познанського воєводства») цікаві в порівняльному плані, допомагають простежити розвиток пенітенціарної системи в загальнодержавному вимірі й водночас містять інформацію про відбування покарання членами ОУН, зокрема перебування в тюрмі «Святий Хрест» С. Бандери¹⁴⁹.

Важливий пласт фактологічної основи склали документи з фондів державних архівів Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, які дають змогу поглибити та деталізувати функціонування в'язниць на теренах Галичини. Зокрема, у Державному архіві Львівської області найпомітніший масив матеріалів з теми щодо різних питань організації діяльності пенітенціарних установ, насамперед у Дрогобичі, Львові, Передільниці та Самборі, проблем злочинності, роботи МОДР та окремих сторін щоденного життя в'язнів – віднайдено та опрацьовано у таких фондах: 1 («Львівське воєводське управління»), 11 («Львівський окружний суд»), 108 («Львівське повітове управління державної поліції»), 110 («Львівське міське староство»), 121 («Львівська воєводська команда державної поліції»), 255 («Львівська кримінально-слідча в'язниця»), 271

¹⁴⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 566, 588–589, 920, 1610, 1612, 1616–1618, 1620–1621 та ін.

¹⁴⁹ Там само. Ф. 611. Оп.1. Спр. 7–8; Ф. 656. Оп.1. Спр. 24.

(«Дирекція поліції у м. Львові»), 1061 («Дрогобицька тюрма»), 1064 («Самбірська тюрма»). Тут сконцентровані циркуляри Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ, листування органів державної адміністрації, суду, прокуратури та пенітенціарної влади, звіти тюремних інспекторів, рапорти керівників в'язниць, внутрішньотюремна документація тощо¹⁵⁰.

Функціонування Станіславської в'язниці, зокрема питання її внутрішньої організації, санітарного стану, характеристики корпусу працівників, кримінальних та політичних в'язнів, відбито у фондах 2 («Станіславське воєводське управління»), 67 («Станіславська тюрма»), 68 («Станіславське воєводське управління державної поліції»), 422 («Станіславське товариство опіки за в'язнями та їх родинами») Державного архіву Івано-Франківської області. На особливу увагу заслуговують особові справи окремих політв'язнів – як комуністів, так і членів ОУН (С. Бандери, К. Зарицької, М. Ясінського). Ці матеріали дають змогу висвітити маловідомі сторони перебування в ув'язненні учасників нелегального політичного руху¹⁵¹.

Опрацьовані нами матеріали Державного архіву Тернопільської області сконцентровані у фондах 231 («Тернопільське воєводське управління»), 284 («Бучацька повітова команда державної поліції»), 285 («Тернопільська кримінально-слідча тюрма») та 391 («Кременецька повітова команда державної поліції»). Тут зберігаються насамперед документи про діяльність міжвоєнної Тернопільської тюрми, зокрема її структуру, забезпечення, особовий склад, чисельність та матеріальне становище в'язнів, окремі елементи їхнього культурно-освітнього та релігійного життя. Йдеться про різного роду протоколи ревізій, повідомлення та листування начальника

¹⁵⁰ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 1. Оп. 57. Спр. 1; Ф. 11. Оп. 25. Спр. 8, 42 76–78, 314; Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 6, 40; Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 8, 10, 13 та ін.

¹⁵¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 67. Оп. 1. Спр. 257, 803, 1763, 1765.

тюрми, кадрові документи, звітні матеріали тощо¹⁵². Водночас вдалося віднайти особову справу охоронця Кременецької в'язниці, а також повідомлення МВС та окремих староств Тернопільського воєводства про діяльність окремих політичних сил та громадськості щодо матеріальної підтримки політичних в'язнів¹⁵³.

У збірках архіву Державної установи «Львівська установа виконання покарань № 19» ми віднайшли рапорт місії варшавського відділення Червоного Хреста, який вводиться до наукового обігу вперше й дає можливість відтворити щоденне життя в'язнів львівської тюрми «Бригідки» станом на вересень 1919 року. В цей час тут перебувало близько 1,6 тис. осіб – переважно інтернованих та військовополонених. Усіх їх розміщували по 20–30 осіб у камерах, які були чистими, але погано забезпеченими, зокрема бракувало ліжок та ковдр. Багатьом інтернованим доводилося спати на підлозі. Дезінфекційне приміщення «Бригідок» мало невеликий розмір, відчувалися також труднощі із задоволенням гігієнічних потреб ув'язнених¹⁵⁴.

Згадки про пенітенціарну систему Галичини є й в окремих архівно-слідчих справах радянських органів безпеки з фондів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, наприклад, щодо одного з найвідоміших греко-католицьких капеланів регіону, близького друга А. Шептицького, Й. Кладочного, який у 30-х роках офіційно працював душпастирем у львівських «Бригідках», але водночас опікувався українськими політв'язнями, які відбували покарання поза теренами Галичини, зокрема в тюрмах міст Вронки та Равич, келецькій в'язниці «Святий Хрест», таборі в Березі-Картузькій тощо¹⁵⁵.

¹⁵² Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.). Ф. 231. Оп. 1. Спр. 18, 28, 185, 677, 752 та ін.

¹⁵³ Там само. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1263, 2004, 2276; Ф. 284. Оп. 1. Спр. 183; Ф. 391. Оп. 1. Спр. 4.

¹⁵⁴ Архів Державної установи «Львівська установа виконання покарань № 19». *Rapports de la mission du S.I.C. aux prisonniers de guerre russes en Pologne, Galicie, Ukraine, etc.* Mis. 5.5 / 301 à Mis. 5.5 / 337. – pages 1034 à 1143, 16. 09. 1919.

¹⁵⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України). Ф. 2. Оп. 1. Спр. 296; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75181; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С–9079. Т. 72.

Основний корпус джерел, який дає змогу висвітлити функціонування пенітенціарних установ Волині, зокрема у Володимирі, Дубні, Ковелі, Луцьку, Острозі та Рівному, зберігається у збірках державних архівів Волинської та Рівненської областей. Надзвичайно інформативними виявилися фонди 1 («Волинська воєводська команда державної поліції»), 46 («Волинське воєводське управління»), 47 («Луцька тюрма Волинського воєводства»), 216 («Прокуратура Луцького окружного суду») та 281 («Ковельська тюрма Волинського воєводства») Державного архіву Волинської області. Тут відклалися звітна документація керівництва пенітенціарних установ щодо їхнього санітарного стану та чисельності в'язнів, матеріали ревізій тюрем, рапорти та повідомлення про надзвичайні події у в'язницях (втечі, бунти, голодування та смерть ув'язнених), особові справи в'язнів та працівників пенітенціарної системи тощо¹⁵⁶. Подібний характер та інформаційне наповнення мають опрацьовані нами документи у збірках Державного архіву Рівненської області, зокрема фондах 30 («Рівненське повітове староство»), 33 («Прокуратура Рівненського окружного суду»), 41 («Рівненська в'язниця») та інших¹⁵⁷.

Важливими матеріалами, які дають можливість простежити перебування ліворадикальних політв'язнів у тюрмах Волині та Галичини, є документи ЦК КПЗУ, котрі зберігаються в однойменному фонді (№ 6) Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Ці акти мають різний характер: від партійних резолюцій та запитів ліворадикальних парламентарів сейму та сенату, адресованих вищим посадовим особам держави, до листів рядових політв'язнів. Особливу цінність мають звіти, інформаційні повідомлення та протоколи засідань партійних структур, покликаних надавати матеріальну підтримку ув'язненим членам своїх

¹⁵⁶ Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1269, 1324; Ф. 46. Оп. 9. Спр. 783, 1168, 1927; Оп. 9 а. Спр. 916; Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1–4, 1641, 1645, 1649; Оп. 4. Спр. 1342; Ф. 216. Оп. 3. Спр. 8; Ф. 281. Оп. 3. Спр. 59.

¹⁵⁷ Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.). Ф. 30. Оп. 18. Спр. 37; Оп. 19. Спр. 67; Ф. 41. Оп. 3. Спр. 23, 25 та ін.

політичних утворень¹⁵⁸. Скарги та петиції ліворадикальних і українських націоналістичних політв'язнів, окремі списки ув'язнених відкладені у фонді 4465 («Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб») Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. В цьому ж фонді ми опрацювали окремі номери щоденного пресового бюлетеня «Українські відомості» за 1933–1934 рр., які редагував у Варшаві публіцист та українознавець С. Люблінер. Зазначені матеріали теж містять згадки про переслідування опозиції та політичних в'язнів¹⁵⁹.

Доповненням писемних джерел стали візуальні матеріали – фотодокументи зі збірок Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного, зокрема репродукції світлин із зображенням комуністичних політв'язнів міжвоєнної Луцької тюрми¹⁶⁰.

Написання цієї роботи було б неможливим без залучення матеріалів архівних установ Республіки Польща, котрі висвітлюють як загальнодержавні процеси пов'язані з функціонуванням пенітенціарної системи, так її регіональні особливості на Волині та в Галичині. Об'ємний за кількістю справ і цінний за інформативною насиченістю матеріал міститься у фондах Архіву нових актів у Варшаві. Найпомітніший його масив зберігається у фондах 1185 («Львівське воєводське управління»), 1294 («Комуністична партія Західної України»), 1303 («Червона допомога в Польщі»), 1304 («Акти Стефанії Семполовської»), 1305 («Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів»), 1306 («Ліга захисту прав людини і громадянина») та інші.

¹⁵⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 8, 42, 176, 232, 234, 273; Оп. 2. Спр. 8, 163, 192 та ін. Див. також: Разиграєв О. Комуністичні діячі в Луцькій в'язниці в 1919–1939 рр. у світлі матеріалів архівних установ України. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2019. № 7 (380). С. 110.

¹⁵⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 145–148, 249, 344, 346, 361, 565 та ін.

¹⁶⁰ Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного (далі – ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного). 0–53173, 4–10759, 4–10776.

Серед справ, що входять до фонду 1185, інтерес становлять матеріали з організації та діяльності «Червоної допомоги Західній Україні», а також списки мешканців Львівського воєводства, скерованих у 1936 р. до табору «Береза-Картузька»¹⁶¹. Простежити за тим, яким було становище ліворадикальних в'язнів у тюрмах Волині та Галичини, а також допомогова робота щодо них тереновими структурами МОДР, дають змогу джерела фондів 1294 та 1303. Тут зберігаються звіти МОДР, бюлетені та пропагандистські матеріали цієї установи, інформації з тюремних комун Львівської та Луцької в'язниць¹⁶². Доповнюють зазначені вище джерела матеріали про функціонування канцелярії С. Семполовської, яка теж опікувалася ліворадикальними політв'язнями. Вони відклались у фонді 1304¹⁶³.

Діяльність щодо захисту політв'язнів провадили також Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів та Ліга захисту прав людини і громадянина. Різні вектори роботи цих структур висвітлюють матеріали фондів 1305 і 1306, представлені статутними документами, внутрішніми циркулярами, протоколами засідань, повідомленнями про репресії польської влади, відозвами щодо звільнення політичних в'язнів тощо¹⁶⁴.

Цінними для розкриття теми є окремі матеріали Центрального військового архіву, що у Варшаві. Насамперед варто виокремити рапорти військових підрозділів, які дислокувалися на Волині у 1919–1920 рр. й уміщені у фонді «Головне командування Волинського фронту». Ці матеріали допомагають простежити початки функціонування польської пенітенціарної системи у згаданому вище регіоні¹⁶⁵. Організаційно-розпорядчі документи, які зберігаються у фондах «Військове судочинство. Військова кримінальна

¹⁶¹ AAN. Zesp. 1185. Sygn. 48, 57.

¹⁶² Ibidem. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. Т. 87; Zesp. 1303. Sygn. 175/1. Т. 14; Sygn. 175/3. Т. 11; Sygn. 175/3. Т. 14 та ін.

¹⁶³ Ibidem. Zesp. 1304. Sygn. 178/III. Poz. 1–3; Sygn. 178/IV. Poz. 1–5.

¹⁶⁴ Ibidem. Zesp. 1305. Sygn. 1-9, 13-15; Zesp. 1306. Sygn. 180/1. Т. 1; Sygn. 180/1. Т. 5 та ін.

¹⁶⁵ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej – CAW). Naczelne Dowództwo Frontu Wołyńskiego. Sygn. I.310.18.46.

в'язниця в Станіславові» та «Департамент юстиції Міністерства військових справ» висвітлюють діяльність у 20-х роках пенітенціарних установ військового характеру, зокрема у Львові, Станіславові та Перемишлі¹⁶⁶.

Суспільно-політичну ситуацію, різні питання безпеки та злочинності, а також пенітенціарної системи на тернах міжвоєнного Львівського воєводства наближують окремі фонди державних архівів в Перемишлі та Жешуві. Серед них найбільшу цінність представляють матеріали фонду 134 («Карно-слідча в'язниця в Сяноку») філії Жешувського архіву в м. Сяноку. Серед архівних документів, що входять до цього фонду (звітів, наказів, різного роду рапортів та ін.) інтерес становлять матеріали щодо харчування в'язнів, санітарно-гігієнічних умов їхнього утримання та культурно-освітньої діяльності¹⁶⁷.

Документи Національного архіву у Кракові, а також державних архівів у Варшаві, Замості, Каліші, Катовицях, Кельцях, Любліні та Ченстохові уможливають комплексне простеження загальнопольських аспектів становлення та розвитку пенітенціарної системи й відповідно дають змогу провести паралелі з аналогічними процесами на теренах Волині та Галичини. Опрацьовані матеріали цих фондів у згаданих архівах переважно представлені звітами та рапортами керівників в'язниць, службовим листуванням, персональними актами тюремних працівників та в'язнів тощо. Ці документи наближають до нас минувшину пенітенціарних установ Варшави (слідчого арешту (вул. Даниловичовська); слідчої в'язниці «Пав'як» (вул. Дзельна); карної тюрми (вул. Длуга); карної в'язниці «Мокотув» (вул. Раковецька)), Вішнич, Каліша, Кельців, Кракова, Красностава, Любліна, Нового Сонча, Тарнова та багатьох інших в'язниць Другої Речі Посполитої.

Зацікавлення викликають фотоматеріали з фондів Національного цифрового архіву, де зберігаються оригінальні світлини із зображенням

¹⁶⁶ CAW. Departament Sprawiedliwości MSW. I. 300.58.226, I. 300.58.237, I. 300.58.279; Sądownictwo wojskowe. Wojskowe Więzienie Karne Stanisławów I. 351.30.1.

¹⁶⁷ Archiwum Państwowe w Rzeszowie. Oddział w Sanoku (dalej – APRz OS). Zesp. 134. Sygn. 13, 15, 20, 25 та ін.

приміщень пенітенціарних установ Волині та Галичини, зокрема Дрогобича, Львова, Рівного, Самбора, Станіславова.

Важливі матеріали нам вдалося віднайти у відділах рукописів бібліотек Варшавського університету, Католицького університету Івана Павла II у Любліні, наукової бібліотеки Польської академії мистецтв та Польської академії наук у Кракові, а також серед документів Сеймової бібліотеки у Варшаві. Приміром, у бібліотеці Варшавського університету було опрацьовано матеріали польського інтелектуала та знавця української проблематики С. Стемповського, а також документи волинського воєводи Г. Юзевського. Це листи, короткі звіти та вирізки з преси, які висвітлюють проблеми судочинства, складну суспільно-політичну ситуацію, зокрема питання розвитку ліворадикального руху на Волині¹⁶⁸. Документи, що стосуються способів реалізації більшовицької ідеї світової комуністичної революції, сконцентровані в архіві міністра внутрішніх справ Польщі Я. Стецького, який зберігається у відділі рукописів бібліотеки Католицького університету Івана Павла II у Любліні¹⁶⁹.

У фондах наукової бібліотеки Польської академії мистецтв та Польської академії наук у Кракові нам вдалося відшукати рукописи польського дипломата та юриста Ж. Ласоцького, в яких відбито окремі аспекти польсько-українських взаємин у Галичині в 1918–1923 рр. та містяться спорадичні згадки про розвиток комуністичного руху та захист політичних в'язнів¹⁷⁰. Інформативною насиченістю характеризуються й запити польських парламентарів щодо різних сторін функціонування пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій, які сконцентровані у Сеймовій бібліотеці (м. Варшава). Зокрема, на увагу заслуговують запити

¹⁶⁸ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Gabinet Rękopisów (dalej – BUW). Materiały S. Stempowskiego. Sygn. 1549; Materiały H. Józewskiego. Sygn. 432 (1).

¹⁶⁹ Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Oddział rękopisów. Archiwum Jana Steckiego. Rkp. 575.

¹⁷⁰ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie. Dział Zbiorów Specjalnych (dalej – Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie). Rkp. 4107, 4144, 4295, 4311 та ін.

щодо перенесення за межі Львова тюрми «Бригідки», незадовільних умов перебування в'язнів у Тернопільській та Коломийській в'язницях тощо¹⁷¹.

Важливими для нашого дослідження стали документи, які зберігаються у фондах державних архівів Брестської та Гродненської областей Республіки Білорусь. Ці матеріали висвітлюють діяльність пенітенціарних установ на теренах Білостоцького, Поліського та Новогрудського воєводств Другої Речі Посполитої й потрібні як для розуміння загальнодержавного контексту, так і для зіставлення з подібними подіями на теренах Волині та Галичини.

У Державному архіві Брестської області на особливу увагу заслуговують опрацьовані нами матеріали з фондів 1 («Поліське воєводське управління»), 93 («Брестське повітове управління державної поліції») та 98 («Берега-Картузький концентраційний табір»), які висвітлюють різні аспекти функціонування табору в Березі-Картузькій, де відбувалося покарання чимало вихідців із Волині та Галичини. Зокрема, фонди 1 і 93 містять різного роду списки в'язнів, рапорти про накладення на них дисциплінарних покарань. Наприклад, станом на 1 липня 1939 р., згідно з поділом табірної адміністрації, там перебувало 160 політичних в'язнів, 303 кримінальних, 28 «спекулянтів» та група «Карпатської січі», яка налічувала 31 особу¹⁷². Надзвичайно цінні матеріали вдалося опрацювати у фонді 98. Це, зокрема особові справи в'язнів «Берега-Картузької» Д. Валька, Т. Боровця, О. Куца, А. Річинського, М. Скоп'юка, Р. Шухевича, М. Ясінського та інші¹⁷³.

Відбування покарання ліворадикальними політв'язнями, а також надання їм допомоги структурами МОДР та її політичними партнерами допомагають відтворити матеріали Державного архіву Гродненської області, які сконцентровані у фондах 55 («Гродненська слідчо-карна тюрма»), 551 («Новогрудське воєводське управління»), 662 («Новогрудське воєводське управління державної поліції») тощо. Це листування керівництва тюрми,

¹⁷¹ Biblioteka Sejmowa (dalej – BS). Nr rekordy 000015725, 000015665, 000018783.

¹⁷² Государственный архив Брестской области (далее – ГАБО). Ф. 1. Оп. 8. Д. 1116. Л. 2–47.

¹⁷³ ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 214, 1276, 2152, 2668; Оп. 2. Д. 17, 81, 108.

вилучені компартійні матеріали, списки в'язнів, повідомлення конфідентів поліції та безпекові звіти представників державної адміністрації¹⁷⁴.

Надзвичайно цінний корпус джерел, пов'язаний зі становленням польської пенітенціарної системи на Волині, питаннями обміну в'язнями між Польщею та СРСР, а також регіональним особливостям функціонування тюрем на землях Центральної Литви, зберігається у фондах Центрального державного архіву Литви. Опрацювання фондів 128 («Прокуратура Віленського апеляційного суду») та 142 («Вільнюська в'язниця “Лукішки”») дало нам можливість виявити та вперше ввести до наукового обігу низку невідомих раніше матеріалів. Особливо інформативними виявилися документи з фонду 128, де відклалися звіти, розпорядчі документи, протоколи, листування між прокурором Луцького окружного суду та прокурорами апеляційного суду у Вільнюсі (згодом – апеляційного суду Управління прифронтових та етапних теренів) щодо судових справ, різного роду питань функціонування пенітенціарної системи тощо. Зокрема, у середині жовтня 1919 р. прокурор при Луцькому окружному суді в листі до віленського керівництва відзначав незадовільний матеріальний стан волинських в'язниць після їх «перейняття від Українських урядів»¹⁷⁵. На початку 1921 р. прокурор при Луцькому окружному суді в іншому листі, скерованому до Вільнюса, вказував на необхідність ремонту приміщень тюремних установ регіону¹⁷⁶. У фонді 128 Центрального державного архіву Литви зберігаються також листування та переліки в'язнів, які мали громадянство радянської України та Росії, утримувалися в пенітенціарних установах Польщі (Равич, Короново, Луцьк, Львів та ін.) й відповідно до Ризького мирного договору підлягали міждержавному обміну¹⁷⁷.

Складовою частиною джерельної бази дисертації стали *публікації документів і матеріалів*, що з'явилися українською, польською та

¹⁷⁴ Государственный архив Гродненской области (далее – ГАГрО). Ф. 55. Оп. 1. Д. 124, 142; Ф. 551. Оп. 1. Д. 1165; Ф. 662. Оп. 2. Д. 153; Оп. 3. Д. 38.

¹⁷⁵ Lietuvos centriniis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 128. Ap. 1. B. 14. L. 3.

¹⁷⁶ Ibidem. B. 27. L. 12.

¹⁷⁷ Ibidem. B. 53. L. 1–2, 4–6, 13.

російською мовами. Це фахові публікації сучасників та державних службовців, пов'язаних із пенітенціарною системою, збірники нормативно-правових актів та статистичних матеріалів, індивідуальні публікації окремих документів та тематичні документальні збірки тощо.

Передусім варто згадати публікації осіб, які безпосередньо брали участь у розбудові пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої – правників та вищих службовців Міністерства юстиції Ж. Бугайського, Я. Закшевського, Т. Криховського, С. Райовського, Е. Неймарка, С. Цара, Л. Яхи-Малешевського та інших. Більшість їхніх праць побачили світ на сторінках відомчого видання «Ювілейна книга польської в'язничної системи» (Варшава, 1929). Вони присвячені становленню пенітенціарної системи; праці, культурно-освітньому та духовному життю в'язнів; співпраці пенітенціарної адміністрації та громадського сектору тощо¹⁷⁸. У 30-х роках на сторінках спеціалізованих видань, як-от «Голос судівництва», «Варшавська судова газета», «У пенітенціарній службі», «Тюремний польський огляд» з'являються публікації авторства працівників суду, прокуратури, пенітенціарної служби, які так чи інакше торкалися різних питань організації в'язничної системи та щоденного життя ув'язнених. Це праці С. Галсера, А. Еймера, Ж. Лагуни, М. Ліхтенштейна, М. Мадея, Т. Мітрашевського, З. Петерсової, Л. Рабіновича (Радзиновича), Є. Шлівовського та інших. На особливу увагу заслуговують фахові публікації лікаря Дрогобицького окружного тюремного шпиталю, призначеного для лікування психічнохворих в'язнів, М. Ліхтенштейна, у яких порушувалися різні аспекти лікування, психодіагностики, трудової діяльності та соціалізації засуджених. Варто зауважити, що в Дрогобицькому тюремному медзакладі лікували психічнохворих в'язнів із Львівського та Краківського апеляційних округів¹⁷⁹. Серед публікацій сучасників, пов'язаних із пенітенціарною

¹⁷⁸ Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928 / Pod red. Ż. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. 334 s.

¹⁷⁹ Lichtensztein M. O leczeniu pracą w Okręgowym Szpitalu dla psychicznie i nerwowo chorych więźniów w Drohobyczu. *W służbie penitencjarnej*. 1936. № 4. 15 czerwca. S. 9–10. Idem. Psychopaci a więzienne szpitale

системою, ми використали надзвичайно інформативні матеріали згаданого вище греко-католицького капелана Й. Кладочного, які допомагають реконструювати окремі елементи щоденного життя кримінальних та політичних в'язнів¹⁸⁰.

Загальнодержавні та регіональні юридичні засади функціонування пенітенціарної системи регламентують опрацьовані нами документи, вміщені у збірниках нормативно-правових актів «Dziennik Praw Państwa Polskiego», «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej» та «Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości». Цінним джерельним матеріалом з теми дисертації стали офіційні відомості Головного статистичного управління Другої Речі Посполитої¹⁸¹.

Ряд документів, які були використані під час підготовки дослідження, вміщені в опублікованих тематичних збірниках матеріалів українською та польською мовами. На увагу заслуговують джерела щодо діяльності більшовицької спецслужби «Закордот»¹⁸² та польсько-радянських взаємин у першій половині 20-х років¹⁸³; документи щодо пацифікації Східної Галичини¹⁸⁴ та судового переслідування членів ОУН¹⁸⁵, функціонування табору в Березі-Картузькій¹⁸⁶, страйків, бунтів та масових заворушень у Польщі в період світової економічної кризи 1929–1935 років¹⁸⁷.

psychiatryczne. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1937. Z. 3. S. 514–522; Idem. O dorobku twórczym lekarza psychiatry więziennego. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1938. Z. 3. S. 323–327.

¹⁸⁰ Кладочний О. Різдво серед наших в'язнів. II. В'язниця у Вронках. *Мема*. 1933. № 16. 23 квіт. С. 4; Його ж. Різдво серед наших в'язнів. II. Равіч. *Мема*. 1933. № 17. 30 квітня. С. 5; Його ж. З психології тюремних переживань. Львів: Накладом автора, 1938. 16 с.

¹⁸¹ *Historia Polski w liczbach*. T. I. Państwo. Społeczeństwo. Warszawa: GUS, 2003. 576 s.

¹⁸² «Закордот» в системі спецслужб радянської України: збірник документів / за ред. В. Сідака. Київ: Вид-во НА СБУ, 2000. 213 с.

¹⁸³ Меморандум О. Шумського «Тези нашої політики стосовно окупованих Польщею та Румунією українських областей», 17 травня 1923. *Україна і Польща 1920–1939 рр. З історії дипломатичних відносин УСРС з Другою Річчю Посполитою: документи і матеріали* / упоряд. Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. Київ: Дух і літера, 2012. С. 184–186.

¹⁸⁴ Висоцький Р. Пацифікація Галичини 1930 р.: документи. Т. I. Львів: Україна Модерна; Вид-во УКУ, 2019. 696 с.

¹⁸⁵ Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / упоряд. М. Посівнич. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2005. 204 с.

¹⁸⁶ За тебе, Україно... Українські патріоти в Березі-Картузькому концтаборі (1934–1936) в документах Державного архіву Брестської області / упоряд. О. Ільїн, П. Мазур, А. Гудима, С. Шандрюк. Вид. 2-е. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. 536 с.

¹⁸⁷ *Rzeczpospolita niedoskonała. Dokumenty do historii buntu społecznego w latach 1930–1935 / Wstęp i oprac.* Cichoracki P., Dufirat J., Mierzwa J., Ruciński P. Kraków: Historia Jagellonica, Łomianki, 2019. 391 s.

Під час підготовки дисертації опрацьовано також наративні джерела – спогади учасників подій. Відтворити внутрішньотюремні спільноти українських націоналістів допомагають мемуари та щоденники членів і симпатиків УВО та ОУН, які перебували в пенітенціарних установах, зокрема М. Бажанського, І. Бойка, Т. Бульби-Боровця, Я. Гайваса, Б. Зеленого, М. Климишина, Ю. Мозіля, В. Мокловича, М. Островерхи та інших. Інформативністю вирізняються також спогади В. Макара та В. Павука, у яких висвітлено їхнє відбування покарання у «Березі-Картузькій». Реконструювати структуру ліворадикальної в'язничної комуни дають змогу спогади члена КПЗУ, а згодом відомого учасника українського національно-визвольного руху Д. Шумука¹⁸⁸. У порівняльному вимірі цікавими видаються мемуари членкині Комуністичної партії Польщі М. Камінської, котра перебувала у Лодзькій тюрмі й теж згадує внутрішню організацію тюремної комуни¹⁸⁹.

Критично оцінювали міжвоєнну польську пенітенціарну систему відомий юрист і прокурор К. Рудницький та згадувана вище прокомуністична громадська діячка та правозахисниця С. Семполовська¹⁹⁰. Збагатили дослідження спогади судового службовця міжвоєнної Галичини А. Слижа, а також відомого адвоката С. Шухевича. Останній виступав захисником на багатьох політичних процесах, захищаючи як комуністів, так і українських націоналістів. Окремі фрагменти його споминів торкаються пенітенціарної системи, зокрема Луцької в'язниці та львівських «Бригідок». Приміром, дуже емоційно згадував С. Шухевич страту у «Бригідках» членів ОУН В. Біласа та Д. Данилишина, на якій був особисто присутній¹⁹¹.

Дослідження теми, що їй присвячена дисертація, неможливе без залучення такої важливої групи джерел, як періодика. Опрацьовані

¹⁸⁸ Шумук Д. Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями (1921–1981). Детройт: Укр. вісті, 1983. 536 с.

¹⁸⁹ Kamińska M. Ścieżkami wspomnień. Warszawa: Książka i wiedza, 1960. 442 s.

¹⁹⁰ Rudnicki K. Wspomnienia prokuratora. Warszawa: Czytelnik, 1956. S. 127; Sempołowska S. W więzieniach. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. 387 s.

¹⁹¹ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Вид. Укр. видавничої спілки, 1991. С. 455

періодичні матеріали ми умовно можемо поділити на дві групи: фахові пенітенціарні видання та пресу суспільно-політичного характеру. До першої групи належать спеціальні польськомовні видання: місячник професійного Союзу тюремних працівників Польщі «Przegląd Więziennictwa Polskiego» та двотижневик в'язничної сторожі «W służbie penitencjarnej». Перше видання мало більш офіційний характер, містило відомості про кадрові зміни в пенітенціарній системі на загальнодержавному та регіональному рівнях, висвітлювало питання службової дисципліни, розміщувало матеріали про окремі аспекти розвитку тюремної служби в Польщі та за кордоном тощо. Натомість двотижневик «W służbie penitencjarnej» був розрахований на ширше коло читачів та мав популярний характер. Тут публікувалися матеріали про щоденне життя в'язничних службовців, повідомлення про культурно-освітні події та товариське життя в окремих пенітенціарних установах. В деяких номерах можна було віднайти фрагменти гумору та відомості зі світу спорту тощо.

Інформативна насиченість притаманна й пресі суспільно-політичного характеру. На її шпальтах часто публікувалася кримінальна хроніка, питання пов'язані з переслідуванням учасників нелегального політичного руху, амністією, надзвичайними подіями в тюрмах (втечами, бунтами, голодуваннями). З україномовних газет ми опрацювали окремі матеріали галицьких видань «Батьківщина», «Громадський вістник», «Громадський голос», «Діло», «Земля і воля», «Наше слово», «Новий час», «Свобода» та волинської газети «Українська нива». Заслужують на увагу й польськомовні галицькі часописи «Gazeta Kołomyjska» та «Kurier Stanisławowski», а також волинські суспільно-політичні видання «Dziennik Wołyński», «Wołyń», «Życie Wołynia» та інші.

Отже, проведена пошукова робота дала змогу виявити чималий масив джерел рукописного й друкованого характеру, без якого було б неможливо розкрити проблему. Основну їх частку складають неопубліковані матеріали зі збірок архівних установ України, Польщі, Литви та Білорусі, переважна

більшість яких уводиться до наукового обігу вперше. Видова різноманітність джерел та їх критичний аналіз дають можливість належним чином верифікувати зафіксовані в дисертації події та явища.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Теоретико-методологічні засади роботи детерміновані специфікою предмета дослідження, метою та окресленим колом завдань. Вивчення становлення та розвитку пенітенціарної системи на Волині та в Галичині у міжвоєнний період зумовило необхідність звернутися до загальнодержавного контексту інституювання та функціонування в'язничної системи на тлі інтеграційних процесів у Другій Речі Посполитій. Глибшого осмислення потребують і питання злочинності, внутрішньої безпеки, національної та соціально-економічної політики на досліджуваних теренах, які мали вплив на організацію та діяльність пенітенціарної системи тощо.

Усе це обумовило міждисциплінарний характер роботи та підготовку дисертації на порубіжжі таких субдисциплінарних напрямів соціокультурного історієписання, як регіональна історія, соціальна історія та історія права. Актуальність такого підходу визначається провідними тенденціями та метаморфозами дисциплінарного світу науки XIX – початку XXI ст., зокрема зростанням ролі субдисциплінарних напрямів, міждисциплінарних трансформацій та інтердисциплінарних трансферів у формуванні академічної палітри світової та української історичної науки. На сьогодні субдисциплінарність є домінантною ознакою більшості сфер та предметних галузей дисциплінарного знання, не стала винятком й історична наука¹⁹².

Поліфункціональний термін «регіональна історія» ми трактуємо як частину загальної історії, яка фокусує свою увагу на особливостях певної

¹⁹² *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: кол. монографія* / О. Удод, Я. Верменич, О. Ковалевська, О. Ясь; за заг. ред. В. Смолія. Київ: Генеза, 2018. С. 4.

території та її соціуму¹⁹³. Я. Верменич зазначає, що «більшість дослідників сучасних світових процесів доходять висновку, що фрагментація (локалізація, регіоналізація) є не пережитком минулого, а радше продуктом глобалізації... У гуманітаріїв з'явилося тверде усвідомлення того, що суть тих глобальних процесів, які змінюють світ на наших очах, неможливо зрозуміти без звернення до досвіду індивіда чи групи, так само як і без перенесення акцентів із “закономірностей” на “частковості” й “випадковості”»¹⁹⁴.

Історико-географічні області на заході сучасної України «Волинь» та «Галичина» в різні історичні періоди перебували як у спільних державних організаціях, так і у складі різних країн. Між двома світовими війнами ці терени опинилися в межах нововідродженої польської держави – Другої Речі Посполитої. Волинь офіційно відійшла до складу Польщі на підставі Ризького мирного договору від 18 березня 1921 р.,¹⁹⁵ а Галичина – за рішенням Ради Послів Антанти від 14 березня 1923 року¹⁹⁶. В

¹⁹³ Верменич О. Регіональна історія. *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання...* С. 184–185.

¹⁹⁴ Там само. С. 192, 199.

¹⁹⁵ Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polski* (dalej: *DzU RP*). 1921. № 49. Poz. 300. S. 814–867. Див. більше: Галицька-Дідух Т. Ризький мирний договір 1921 р. і Східна Галичина. *Галичина*. 2002. № 8. С. 87–94; Materski W. Na widencie: II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943. Warszawa: ISP PAN, 2005. S. 98–116. Де-факто Волинь перебувала під контролем польської адміністрації вже з травня 1919 р. (окрім кількох тижнів більшовицької окупації літа 1920 р.), будучи складовою частиною тимчасових адміністративних утворень – Цивільного управління східних земель, Цивільного управління Волинської землі та Подільського фронту, Управління прифронтових та етапних територій. Див. більше: Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 7 czerwca 1919 r. dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wileńskiego, Brzeskiego oraz Zarządu powiatów wołyńskich. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich* (dalej – *DzU ZCZW*). 1919. № 5. Poz. 41. S. 37–40; Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 9 września 1919 r. dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień komisarza Okręgowego Wołyńskiego. *DzU ZCZW*. 1919. № 17. Poz. 153. S. 161; Rozkaz Naczelnego Wodza Wojsk Polskich z dnia 17 stycznia 1920 r. w przedmiocie utworzenia Komisariatu Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego*. 1920. № 1. Poz. 1. S. 1–6; Rozkaz Naczelnego Wodza Wojsk Polskich z dnia 9 września 1920 r. o zniesieniu Urzędu Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich oraz Urzędu Naczelnego Komisarza Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. *Dziennik Urzędowy Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych*. 1920. № 1. Poz. 1. S. 1.

¹⁹⁶ Republika. 1923. № 68. 15 marca. S. 1; Dziennik Wołyński. 1923. № 16. 18 marca. S. 2; № 17. 25 marca. S. 1; № 19–20. 15 kwietnia. S. 1; № 21. 22 kwietnia. S. 1; Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej – APL). Zesp. 403. Urząd Wojewódzki w Lublinie. Wydział Społeczno-Polityczny (dalej – UWL WSP). Sygn. 244. S. 1–16; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 168. Арк. 4–5, 13, 16; Materski W. Polska a ZSRR 1923–1924. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981. S. 30–33. Варто загадати, що наприкінці жовтня 1918 р. Галичина де-юре опинилася у компетенції створеного у Кракові польського тимчасового (перехідного) органу влади – Польської ліквідаційної комісії Галичини і Чешинської Сілезії. Фактично ж тут з початку листопада відбувалися українські державотворчі процеси, пов'язані зі створенням ЗУНР, а водночас польсько-українське збройне протистояння за Галичину. Див.: Biblioteka Naukowa PAU i PAN w

адміністративно-територіальному плані ці землі складали чотири воєводства: Львівське, Тернопільське, Станіславське та Волинське. Галицькі адміністративні одиниці постали на підставі закону від 3 грудня 1920 р. щодо тимчасової організації адміністрації II інстанції (воєводств)¹⁹⁷. Натомість Волинське воєводство було утворене на основі закону від 4 лютого 1921 р. й становило одну з найбільших адміністративних одиниць польської держави¹⁹⁸.

В науковій літературі для окреслення Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств поряд із терміном «Галичина» вживається також поняття «Східна Галичина». Історик Р. Висоцький з цього приводу зазначає: «У 30-ті рр. ХХ ст. українці вирішили зберегти в публіцистичній і політичній термінології австрійську назву “Східна Галичина”. Польські органи влади й більшість тогочасних польських політичних угруповань намагалися використовувати для окреслення цієї території термін “Східна Малопольща”... Частина польських публіцистів... популяризували назву “Червенська Земля”, або намагалися застосувати нейтральне “південно-східні воєводства”. Жоден із термінів, запропонованих польською стороною, не був цілком тотожним з українським баченням терену “Східна Галичина”»¹⁹⁹.

У дисертації терміном «Волинь» означено західну частину давньої Волинської губернії, яка між двома світовими війнами перебувала у складі Польщі й адміністративно становила згадане вище Волинське воєводство. У польській історіографії міжвоєнна Західна Волинь належить до північно-східних земель Другої Речі Посполитої, а Східна Галичина – до південно-

Krakowie. Dział Zbiorów Specjalnych. Rkp. 4064. S. 86–87; Rkp. 4104. S. 1–35; Rkp. 4292. S. 1–15; Rkp. 4311. S. 1–185. У непростій внутрішньополітичній та міжнародній ситуації, пов'язаній з визначенням статусу Східної Галичини на початку 1923 р., польська влада серйозно побоювалася вибуху весною того ж року повстання українців. Див.: Ibidem. Rkp. 4066. S. 67; Rkp. 4144. S. 2.

¹⁹⁷ Ustawa z 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy. *DzU RP*. 1920. № 117. Poz. 768. S. 2064–2066; Див. також: CAW. Departament Sprawiedliwości MSW. I. 300.58.14. Brak paginacji.

¹⁹⁸ Ustawa z 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze 12 października 1920 r. *DzU RP*. 1921. № 16. Poz. 93. S. 216–217.

¹⁹⁹ Висоцький Р. Паціфікація Галичини 1930 р. ... С. 5.

східних. Також Західна Волинь нерідко згадується в контексті польського терміна «східні креси», а Східна Галичина – «Східна Малополюща». В українській історіографії ці терени традиційно позначаються терміном «Західна Україна».

До складу міжвоєнної Польщі означені землі потрапили з різним державно-історичним досвідом, який наклав певний відбиток на конфесійну приналежність, національну свідомість та ментальність місцевого соціуму. Галичина тривалий час перебувала в межах Австро-Угорської імперії, натомість Волинь – під пануванням Російської імперії. Знаний політик міжвоєнної Польщі, однодумець Ю. Пілсудського, один із діячів прометеїзму та прихильник польсько-українського порозуміння Т. Голувко вказував на засадничі відмінності між Волинню та Східною Галичиною: «Ситуація на Кресах є зовсім іншою, аніж у східній Малополющі, адже це економічно малорозвинутий край з політично невідготовленим та малокультурним населенням, у значній більшості неписьменним та часто національно несвідомим»²⁰⁰.

Уряди Другої Речі Посполитої, з одного боку, намагалися інтегрувати ці регіони до нового державного організму, який у цей час теж перебував на етапі «зшивання» та об'єднання новоприєднаних земель, котрі до 1918 р. належали до імперії Габсбургів, Романових та Гогенцоллернів. З іншого боку, влада творила нові штучні поділи на зразок «сокальського кордону»²⁰¹. Загалом національна політика польської влади не сприяла об'єднувчим процесам, породжуючи в частини місцевого люду почуття меншовартості й поглиблюючи регіональні відмінності цих теренів. Водночас така політика гуртувала українську національну меншину й утверджувала уживання легальним та нелегальним українським політикумом терміна «Західна Україна» для означення цих теренів. Згаданий вище Т. Голувко зазначав, що

²⁰⁰ Hołowko T. Minimalny program polityki polskiej we wschodniej Galicji i na tzw. Kresach (1924). *Tadeusz Hołowko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego* / Wybór i opracowanie A. Chojnowski. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1999. S. 134.

²⁰¹ Калішук О. «Сокальський кордон» і українсько-польські взаємини міжвоєнної доби... С. 179–189.

«Східні воєводства і Східна Галичина були віддані... безпорадній та недосвідченій бюрократії, яка сперла свою владу на конфіскацію газет, розпуск товариств, гальмування культурного, політичного та соціального життя українців та білорусів – словом, фактична влада потрапила до рук поліції та прокурорів. Бездумна політика щодо українців та білорусів штовхала Польщу у прірву, бо мільйонні маси... починали ненавидіти не лише безглузду та брутальну бюрократію, а й саму польську державність»²⁰².

Іншою галуззю історичного знання, в річищі якого виконувалася наша робота, стала соціальна історія (нова соціальна історія) з головним акцентом на людину та її спільноту. О. Ковалевська зазначає, що «соціальна історія... прагне досліджувати минуле не “зверху”, через державні структури, а “знизу” через соціум та людину...»²⁰³. Ми намагалися врахувати два предметні поля складової частини соціальної історії – культурної антропології, а саме – соціальну антропологію та історію повсякдення. Згідно з класифікацією Н. Яковенко, соціальна антропологія з-поміж іншого охоплює девіантну поведінку, злочинність і форми насильства, а також маргінальні соціальні групи – злодіїв, повій та жебраків. Натомість історія повсякдення охоплює побутові практики, харчування, працю тощо²⁰⁴.

Звернення до середовища в'язнів та службовців пенітенціарних установ міжвоєнної Волині та Галичини наблизило нас до соціальної антропології. Дослідницький інтерес викликали структури «тюремних комун» («общин»), як кримінальних, так і політичних в'язнів; внутрішня ієрархія та система підпорядкувань у межах такої комуні; комунікація та ширша взаємодія між різними групами в'язнів; конфлікти та насилля в тюрмах; взаємини між в'язнем та наглядачем тощо. Вивченню піддавалося й

²⁰² Hołowko T. *Metody i drogi sanacji stosunków we wschodniej Galicji i województwach wschodnich* (1926). *Nie jesteśmy ukrajinofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów* / Pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak. Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. S. 103.

²⁰³ Ковалевська О. Соціальна історія. *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями – 2: кол. монографія* / О. Удод та ін.; за заг. ред. В. Смоля. Київ: Генеза, 2019. С. 4.

²⁰⁴ Яковенко Н. Вступ до історії... С. 211.

щоденне життя в'язнів. Однак у нашому випадку йдеться радше про «регламентоване повсякдення», тобто життя, визначене спеціальними внутрішньотюремними інструкціями та приписами. Дослідницький інтерес ми сфокусували на побутових умовах утримання в пенітенціарних установах, питаннях харчування та медичного обслуговування, праці, культурно-освітнього життя та релігійних практик. Водночас вивчалися протести в'язнів у формі голодувань та бунтів, а також втечі ув'язнених з пенітенціарних установ.

У дисертації ми намагалися також схарактеризувати корпус тюремних службовців – охоронців та працівників в'язничної адміністрації. Увагу звертали на процес формування цієї спільноти, з урахуванням національного та релігійного чинника; походження та попередній професійний досвід працівників в'язниць; матеріальні умови служби; обмундирування й озброєння; кваліфікацію службовців та способи її підвищення; проблеми дисципліни й заохочення тощо.

Звернення до окремих елементів соціальної історії обумовила й тривала співпраця автора дисертації з відділом суспільної історії XIX і XX століть Інституту історії Польської академії наук. Ця наукова структура особливий дослідницький інтерес виявляє до періоду Великої війни та міжвоєнного двадцятиліття, концентруючись на сучасних концептуальних та методологічних елементах історієписання. Упродовж 2010–2013 рр. відділ реалізовував ґрунтовний науковий проєкт «Суспільство Другої Речі Посполитої», до якого були залучені польські вчені, а також дослідники із-за кордону, в тому числі й автор цієї дисертації. Учасники проєкту працювали у восьми дослідницьких групах; діапазон дослідницьких рефлексій охоплював питання демографії, культури суспільства, родини й соціалізації, праці тощо. Одна з груп звернулася до вивчення та аналізу маргінальних соціальних груп, зокрема злочинців, в'язнів, повій та жебраків. У межах цього грантового проєкту ми спробували дослідити питання злочинності на Волині та у

Східній Галичині в 1921–1926 роках²⁰⁵. Підсумком здобутків науковців стала синтеза «Міжвоєнне суспільство: новий погляд» за редакцією керівників проєкту²⁰⁶.

Історія права стала ще одним субдисциплінарним напрямом, який знайшов віддзеркалення в нашій роботі. С. Блащук зазначає, що «дослідження історії держави й історії права завжди були тісно взаємопов'язані, оскільки політичні й правові явища завжди переплетені у своєму розвитку». Отож історія права «як самостійна дисципліна тісно пов'язана як з історичною наукою, так і юридичною»²⁰⁷.

Згадані вище твердження знаходять своє опертя й у нашій дисертації, адже становлення пенітенціарної системи в Польщі відбувалися паралельно з утвердженням незалежності держави та формуванням її кордонів. Практично упродовж 20-х років у Польщі тривала уніфікація юридичних норм, які функціонували на землях Другої Речі Посполитої до 1918 року. Ці ж процеси ми можемо простежити також і на регіональному рівні – на Волині та в Галичині. Зокрема, на теренах Волинського воєводства у сфері пенітенціарної системи певний період були чинні окремі російській правові норми, натомість у теренах трьох східногалицьких воєводств – австрійські. На землях Галичини в'язниці традиційно контролювалися судовими органами, водночас на Волині такі установи характеризувалися більшою самостійністю, власною класифікацією й підпорядковувалися безпосередньо органам юстиції. Така законодавча розрізненість викликала немалі дискусії в уряді, а також на рівні правників та державних службовців.

Місцева тюремна влада не поспішала реалізовувати інтеграційні плани Варшави, а тому в різний спосіб намагалася не виконувати розпорядження щодо уніфікації пенітенціарного законодавства. Лише з кінця

²⁰⁵ Razyhrayev O. Przystępczość kryminalna na południowo-wschodnich terenach Drugiej Rzeczypospolitej (Wołyń oraz Galicja Wschodnia) w latach 1921–1926. *Metamorfozy społeczne. T. 6. Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej* / Red. nauk. M. Rodak. Warszawa: IH PAN, 2013. S. 161–183.

²⁰⁶ *Metamorfozy społeczne. T. 10. Społeczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie* / Red. nauk. W. Mędrzecki, J. Żarnowski. Warszawa: IH PAN, 2015. 332 s.

²⁰⁷ Блащук С. Історія права. *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями – 2: кол. монографія* / О. Удод та ін.; за заг. ред. В. Смоля. Київ: Генеза, 2019. С. 137–138.

20-х років, після появи розпорядження президента Польщі щодо організації в'язниць, пенітенціарні установи Галичини поступово переходять до компетенції Міністерства юстиції. Відтоді можемо стверджувати про нормативно-правову уніфікацію пенітенціарної системи як на досліджуваних теренах, так і в польській державі загалом²⁰⁸.

Дисертацію, як і будь-яку роботу такого типу, виконано на емпіричному та теоретичному рівнях. Теоретико-методологічну основу дослідження склали усталені в історичній науці принципи історизму, наступності, причинності та наукового плюралізму. Враховуючи міждисциплінарний характер роботи, автор вдався до методологічної різноманітності, тому при підготовці дисертації було використано комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів.

Із загальнонаукових застосовано методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції. Головну увагу було звернуто на опрацювання, осмислення та узагальнення невідомих до цього часу документальних фактів. Серед міждисциплінарних застосовано структурно-функціональний метод, метод класифікації, контент-аналіз та метод кліометрії. Зокрема, структурно-функціональний метод сприяв вивченню організації в'язниць, кадрового забезпечення, в'язнів та громадсько-політичного сектору, який допомагав ув'язненим та захищав їхні права в межах єдиної структури – пенітенціарної системи. Метод класифікації використовувався під час аналізу джерел та наукової літератури, окреслення різних типів в'язниць та категорій ув'язнених тощо. Контент-аналіз, який тісно пов'язаний із соціальною історією, дав змогу глибше осмислити неопубліковані актові документи, а також джерела особового походження – его-документи, передусім спомини тих осіб, які відбували покарання або перебували в тюрмі на час слідства.

²⁰⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. *DzU RP*. 1928. № 29. Poz. 272. S. 556; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. *DzU RP*. 1928. № 64. Poz. 591. S. 1476.

Аналіз кількісних показників, зокрема щодо чисельності в'язниць та в'язнів, допоміг здійснити метод кліометрії.

Під час підготовки дослідження перевага надавалася конкретно-історичним методам: проблемно-хронологічному, історико-порівняльному (компаративному), історико-генетичному, синхронному, діахронному (періодизації) та іншим.

Застосування проблемно-хронологічного методу дало змогу комплексно, у часовій послідовності та з виділенням окремих дослідницьких площин, простежити становлення та розвиток пенітенціарної системи на Волині та в Галичині. Історико-генетичний метод дозволив з'ясувати окремі причинно-наслідкові зв'язки та закономірності між нелегальною політичною діяльністю окремих осіб і відповідним накладенням на них покарань згідно з чинним у міжвоєнній Польщі законодавством; між світовою економічною кризою, зростанням злочинності та переповненням тюрем на Волині та в Галичині у 30-х роках тощо. Використання синхронного й історико-порівняльного методів допомогло з'ясувати як загальні закономірності, характерні для пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої загалом, так і певні особливості її функціонування на території Волині та Галичини. Діахронний метод сприяв виокремленню деяких етапів утвердження пенітенціарної системи в досліджуваному регіоні та формування корпусу її працівників.

Інтегральною складовою частиною теоретико-методологічної бази дослідження стала відповідна термінологія, яка потребує уточнення та деталізації. Певні терміни є багатошаровими та полісемантичними, мають доволі складну, часом суперечливу змістовну локалізацію, а також продукують строкату, версійну і навіть розмиту палітру смислів. Значною мірою це пов'язано з тим, що вони адсорбують множинність, варіативність уявлень, політичних зацікавлень, громадських устремлінь і світоглядних орієнтирів.

У понятійно-категоріальному апараті деталізації потребують такі терміни: «пенітенціарна система», «в'язниця» та «в'язень». Основним поняттям нашого дослідження є «*пенітенціарна система*» (від лат. *penitentia* – каяття). Сучасна юридична наука цим терміном тлумачить систему виконання покарань у вигляді позбавлення волі. Синонімом для терміна «пенітенціарна система» є поняття «кримінально-виконавча система». Помітний вплив на утвердження пенітенціарної системи мали філософські ідеї Ч. Беккіра та І. Бентама, які порушували питання невідворотності покарання за злочин, а також умов перебування в'язнів у карних установах²⁰⁹.

Історично розрізняють кілька типів пенітенціарних систем. Серед основних варто згадати «пенсильванську» («філадельфійську»), «оборнську» («систему мовчання») та «прогресивну». Перша виникла у XVII ст. в США, згодом набула поширення в Європі та передбачала одиночне ув'язнення, тобто тотальну ізоляцію в'язня від зовнішнього світу. Джерела другої системи теж пов'язані зі США й датуються XIX століттям. Серед її елементів варто виокремити примусове залучення в'язнів до праці, а також заборону спілкування в тюрмі. З середини XIX ст. в Англії формується новий тип пенітенціарної системи, яка отримала назву «прогресивна» й передбачала низку пільг та стимулів для в'язнів в обмін на добру працю та поведінку (напр., фінансове заохочення, скорочення терміну ув'язнення і т. д.)²¹⁰. Історик права О. Сокальська зазначає, що саме «...Великій Британії належить першість щодо впровадження терміна “пенітенціарний”». Англійськими філософами й правниками ще у XVIII ст. сформовано цілісний концепт виконання покарання у виді позбавлення волі...»²¹¹. Загальна характеристика розвитку тюрем від античності до наших днів, а також детальне висвітлення

²⁰⁹ Яцишин М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. С. 58–59.

²¹⁰ Антонов С. Пенітенціарні системи. *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / голов. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: «Укр. енцикл.», 1998–2004, URL: https://leksika.com.ua/17390617/legal/penitentsiarni_sistemi_ (останній перегляд: 28.06.2022); Яцишин М. Історико-правові засади... С. 24.

²¹¹ Сокальська О. «Прагнення реформ»: тюремні перетворення у Великій Британії у 70-х роках XVIII століття. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 81–97.

окремих аспектів щодо відбування покарання знайшли своє відбиття в колективній праці за редакцією західних авторів Н. Морріса та Д. Дж. Ротмана²¹². Окремі аспекти пенітенціарної системи Польщі порушено у дослідженні Б. Тищика.²¹³

Нововідроджена польська держава не мала власного досвіду творення та розвитку пенітенціарної системи, що обумовлювалося тривалим періодом бездержавного існування. Правники та службовці юстиції Другої Речі Посполитої окреслювали кримінально-виконавчі системи Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій як «репресивні», а тому намагалися впровадити «прогресивну» систему, яку вважали за найкращу форму ресоціалізації ув'язнених. Отож трансформація пенітенціарної системи з «репресивної» в «прогресивну» («ресоціалізаційну») стала ще одним викликом перед польською державою в міжвоєнний час.

Одним із важливих заходів у цьому напрямі стало запозичення європейського досвіду в межах участі у згаданих вище міжнародних пенітенціарних симпозиумах²¹⁴. Водночас К. Рудницький, відомий міжвоєнний польський юрист, який у різний час працював на прокурорській та адвокатській нивах, а також у Міністерстві юстиції, зазначав, що до 1936 р. в'язниці, особливо невеликі, не могли виховати та ресоціалізувати людину²¹⁵. На думку сучасного польського історика М. Родака, свідченням намагання реалізувати ресоціалізаційну пенітенціарну політику в міжвоєнній

²¹² Оксфордська історія в'язниць / за ред. Н. Морріса та Д. Дж. Ротмана. Київ: Всесвіт, 2009. 560 с.

²¹³ Тищик Б. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. 512 с.

²¹⁴ Див. більше про пенітенціарні конгреси: Sokalski W. IX Międzynarodowy kongres penitencjarny. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 6. S. 1–3; Glaser S. XI Międzynarodowy Kongres Karny i Penitencjarny. *Gazeta Sądowa Warszawska*. 1935. № 36. 9 września. S. 477–480; Maćkowiak P. Reguły minimalne postępowania z więźniami. *Gazeta sądowa i penitencjarna*. 1970. № 20. 16 października. S. 3, 6; Górny J. Klasyfikacja podstawa resocjalizacji. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1978. № 19. 1 października; Idem. Z udziałem Polski. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1978. № 23. 1 grudnia; Idem. Kadra decyduje o wszystkim. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1979. № 2. 16 stycznia; Idem. Niebezpieczne kompromisy. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1979. № 5. 1 marca; Idem. Problematyka penitencjarna na międzynarodowych kongresach i sympozjach. *Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny*. 1983. № 3. S. 6–25; Більше про «прогресивну» модель виконання покарань див.: Rabinowicz L. Drogi więziennictwa polskiego. Zagadnienie systemu więziennego. *Gazeta Sądowa Warszawska*. 1932. № 51. 19 grudnia. S. 754–756; Idem. Podstawy nauki o więziennictwie. Warszawa: Gebethner i Wolf, 1933. S. 159–262; Janiszewska E. Badania kryminalno-biologiczne przestępców w Polsce przedwrześniowej. *Przegląd Więziennictwa*. 1959. № 3. S. 3–15.

²¹⁵ Rudnicki K. Wspomnienia prokuratora... S. 127.

Польщі стала поява ряду спеціальних в'язниць: «спостережно-розподільчих», «для фізично слабких», «сільськогосподарських колоній», «ремісничих установ» та «тюрем – мобільних осередків праці». Вчений зазначає, що ідеологи та практики ресоціалізаційної реформи вважали, що перебування в'язнів у спеціальних пенітенціарних установах без рецидивістів та порівняно «ліберальнішим» внутрішнім режимом, при одночасному залученні засуджених до трудової діяльності, сприятиме їх швидшому перевихованню²¹⁶. 14 січня 1934 р. галицька газета «Діло» зазначала: «...Міністерство (юстиції. – О. Р.) звертає... увагу на вік злочинців і їх психічні особливості... До деяких категорій в'язнів стосують спеціальні поправчі методи, напр. прогресивні та ізоляційні. Праця в'язнів торкається тих галузей продукції, які потрібні в'язницям і судівництву...»²¹⁷.

Поняття «пенітенціарна система» охоплює установи, де особи відбували покарання або перебували на час слідчих дій; працівників цих закладів і, звісно ж, в'язнів. Тому уточнення потребують терміни «в'язниця» та «в'язень». Під категорією «в'язниця» ми розуміємо приміщення або установу, де особа утримувалася під слідством або відбувала покарання через позбавлення волі відповідно до рішення суду. До кінця 20-х років Міністерство юстиції Польщі виробило власну типологізацію пенітенціарних установ, розділивши їх на три класи залежності від їхніх розмірів, режиму утримання та призначення. Отож поза нашою дослідницькою увагою залишилися табори інтернованих, де перебували вояки УГА та Армії УНР, а також військові в'язниці, які підпорядковувалися безпосередньо Міністерству військових справ і не залежали від Міністерства юстиції²¹⁸.

У цьому контексті постає складне методологічне питання щодо доцільності залучення до нашого дослідницького поля табору в Березі-

²¹⁶ Rodak M. Pospolitalcy, cuwaksi, powrotowcy... S. 109.

²¹⁷ Діло. 1934. № 9. 14 січ. С. 6.

²¹⁸ Зокрема, на досліджуваних теренах військові в'язниці розташовувалися у Львові, Станіславові («Діброва»), Перемишлі, тощо. Див.: CAW. Departament Sprawiedliwości MSW. I. 300.58.226. Brak paginacji; I. 300.58.237. Brak paginacji; I. 300.58.279. Brak paginacji; CAW. Sądownictwo wojskowe. Wojskowe Więzienie Karne Stanisławów I. 351.30.1. Brak paginacji.

Картузькій, який був створений у 1934 р. й де-юре перебував поза пенітенціарною системою, адже арештованих тут утримували не згідно з ухвалою суду, а відповідно до рішення представників державної адміністрації²¹⁹. З огляду на вплив, який мала ця установа на суспільно-політичне життя та безпекову ситуацію в Польщі, й на те, що лєвова частка осіб, які там перебували, походили з Волині та Східної Галичини й мали де-факто статус політичних в'язнів (а отже й стосунок до пенітенціарної системи), ми вирішили висвітлити окремі аспекти функціонування цієї установи в нашій дисертації.

У контексті вивчення історії зазначеного карного закладу виникає важливе питання дефініції табору. Чи можна вважати Березу-Картузьку концентраційним табором? Слід зазначити, що термін «концтабір» щодо згадуваного закладу використовували комуністи – і в міжвоєнній Польщі, і після Другої світової війни. Українська радянська та сучасна історіографії теж окреслюють Березу-Картузьку як концтабір²²⁰.

Знані західні історики, зокрема фахівець зі східноєвропейської тематики, професор Єльського університету Т. Снайдер, а також професор Індіанського університету П. Кені теж кваліфікують цей пенітенціарний заклад як «концтабір»²²¹. Відомий британський історик Н. Дейвіс уживає дефініцію «табір для інтернованих»²²². Натомість сучасна польська історіографія здебільшого уникає цього терміна й послуговується дефініцією «місце відособлення». В. Менджецький чи не єдиний з польських істориків подав тлумачення цього терміна, зазначивши, що це «щось середнє між кримінальною колонією та концентраційним табором»²²³. На нашу думку,

²¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu. *DzU RP*. 1934. № 50. Poz. 473.

²²⁰ Прилуцький В. І. Береза Картузька. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України; Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bereza_Kartuzka (останній перегляд: 28.06.2022) Див. наприклад: Грицак Я. Подолати минуле... С. 258; Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі... С. 125; Крамар Ю. Західна Волинь 1921–1939 рр. ... С. 81.

²²¹ Снайдер Т. Перетворення націй... С. 204; Kenney P. Dance in Chains... P. 54.

²²² Davies N. *Boże igrzysko. Historia Polski...* С. 874.

²²³ Mędrzecki W. *Kresowy kalejdoskop...* S. 160.

термін «концтабір» щодо «Берези-Картузької» видається слушним, позаяк в'язні там утримувалися не за рішенням суду, а згідно з волею представників державної адміністрації. Окрім того, ув'язнені зазнавали психологічних та фізичних страждань, примусово залучалися до праці. Однак заради справедливості варто додати, що недоречно порівнювати (або ототожнювати) «Березу-Картузьку» з нацистськими концентраційними таборами смерті або радянськими таборами ГУЛАГу.

Термін «в'язень» уживається для позначення особи, яка перебуває в місцях позбавлення волі, де відбуває покарання або очікує завершення слідства. З огляду на те, що усі особи, які відбували покарання в тюрмі, були засуджені відповідно до кримінального кодексу – вони мали статус «кримінального (карного)» в'язня. Водночас, проаналізувавши зміст кримінального кодексу Другої Речі Посполитої, в'язнів можна також умовно поділити на дві категорії – «кримінальних» та «політичних». «Кримінальні» в'язні відбували покарання за крадіжку, вбивство, розбій, зґвалтування тощо. Натомість «політичні» в'язні були засуджені відповідно до статей 93 та 97 кримінального кодексу Другої Речі Посполитої у редакції 1932 р., які стосувалися посягання на незалежність та цілісність польської держави. Це могли бути комуністи, українські націоналісти, представники інших політичних сил, опозиційних до влади²²⁴. Офіційно на початках відродження державності польська влада заперечувала існування в країні політв'язнів. Однак згодом, під тиском громадськості та самих в'язнів, до відповідних нормативно-правових актів вносили певні зміни, де виокремлювалися так звані «політичні» статті кримінального кодексу²²⁵.

Існування політичних в'язнів у Польщі підтверджувало й Міністерство юстиції. Наприклад, у серпні 1924 р. зазначене відомство надіслало циркулярний лист начальникам багатьох в'язниць, у якому просило подати чисельність політв'язнів із поділом на статі, віровизнання,

²²⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny. *DzU RP*. 1932. № 60. Poz. 571. S. 1160–1161.

²²⁵ Czy jest w Polsce biały terror. *Fakty i dokumenty*. Warszawa, 1925. S. 95.

національність тощо²²⁶. 10 жовтня 1931 р. Міністерство юстиції звернулося до начальника тюрми у м. Вішничі з проханням надати «іменний список в'язнів – мешканців Варшави, які позбавлені волі за політичні злочини»²²⁷. Водночас директор тюремного департаменту Міністерства юстиції Т. Криховський у 30-х роках зазначав, що в польському законодавстві немає окреслень «політв'язень» або «звичайний в'язень», тому, на його думку, усіх в'язнів варто трактувати однаково²²⁸. Відомий галицький адвокат С. Баран у 1932 р. зауважував, що польський кримінальний кодекс, а також пенітенціарні акти «не мають дефініції політичного проступку, як і не знають категорії політичних в'язнів», яких трактували «всуміш зі звичайними кримінальними, що долю політичних в'язнів значно погіршує»²²⁹.

Отже, обрані теоретико-методологічні засади дали змогу реалізувати задекларовану мету, розв'язати окреслені завдання та сформулювати належно обґрунтовані висновки. Міждисциплінарний характер дисертації вплинув на підбір комплексу методів та принципів наукового пізнання, притаманних соціогуманітарним дисциплінам, які ми й використали під час підготовки дослідження.

Підсумовуючи рівень вивчення теми українськими та закордонними науковцями, зауважимо, що вона ще не стала предметом їхньої уваги. Наявний історіографічний доробок свідчить про спроби простежити лише окремі аспекти функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині. В контексті закордонної історіографії тему вивчали і вивчають насамперед польські науковці. Доповненням до їхніх досліджень є, і то дотично, окремі наукові розвідки вітчизняних авторів. У деяких працях радянської доби польська пенітенціарна система згадується лише як апарат насильства в боротьбі з комуністичним, робітничим та селянським рухом. У сучасних працях міжвоєнна пенітенціарна система на Волині та в Галичині

²²⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 4. Арк. 28–28 зв.

²²⁷ ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 1. Л. 47.

²²⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 39–39 зв.

²²⁹ Діло. 1931. № 218. 2 жовт. С. 1.

розглядається практично лише в контексті репресій супроти ліворадикального та українського націоналістичного рухів. Крім того, нерідко увага концентрується на подачі вже відомого матеріалу. Відсутні узагальнювальні праці, де б у комплексі було розглянуто функціонування пенітенціарної системи на досліджуваних теренах.

Комплексне й системне вивчення матеріалів із фондів архівних установ України, Польщі, Литви та Білорусі, опублікованих документів і матеріалів, спогадів та періодики дало змогу зробити спробу ґрунтовного висвітлення основних етапів становлення, організації та практичної діяльності кримінально-виконавчої системи на теренах міжвоєнної Волині та Галичини. Більшість опрацьованих нами неопублікованих архівних матеріалів вводяться до наукового обігу вперше. Різноманітність джерел уможливило їх критичний аналіз та верифікацію.

Запропонована дисертація підготовлена на стику таких субдисциплінарних напрямів, як регіональна історія, соціальна історія та історія права. Тому автор вдався до методологічної різноманітності, використавши комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів, які сприяли всебічному розкриттю окресленого кола дослідницьких проблем. Отже, тема не втратила своєї актуальності, а тому й надалі існує потреба об'єктивної та ґрунтовної її розробки в загальному контексті вивчення історії Волині та Галичини міжвоєнного періоду.

РОЗДІЛ 2

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ

2.1. Генезис та організація пенітенціарної системи

Становлення пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої нерозривно пов'язане із завершальним етапом Великої війни, коли на територіях польських земель, які входили до складу трьох імперій – Російської, Австро-Угорської та Німецької, розпочалося формування власне польської кримінально-виконавчої служби. Зокрема, у вересні 1917 р. на теренах підконтрольного австро-угорській та німецькій адміністрації Королівства Польського (Конгресового Королівства) було проголошено декрети двох імператорів щодо формування державної адміністрації майбутнього королівства, яку тимчасово очолила Регентська рада. Окрім того, представницькими повноваженнями наділялася Державна рада, натомість виконавча влада передавалася уряду²³⁰.

Водночас формування незалежної від німецької сторони пенітенціарної системи гальмувалося, що пояснювали «неготовністю» поляків належно забезпечити діяльність цієї структури. Реагуючи на таку ситуацію, польське Міністерство юстиції розпочало роботу над практичною та теоретичною підготовкою власного кадрового потенціалу майбутньої в'язничної адміністрації й навіть одержало згоду німецької влади на проходження практики у тюрмах для 151 особи²³¹. З них 34 були кандидатами на посади начальників та інспекторів в'язниць, а 117 – на посади старших охоронців та охоронців²³². Координаційним центром такої роботи виступив Відділ в'язниць Міністерства юстиції, який у липні 1918 р. було перейменовано на Секцію в'язниць. Зазначену структуру 1 травня того

²³⁰ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі... С. 439.

²³¹ Zakrzewski J. Jak powstało polskie więziennictwo. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod. red. Ż. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 45; Czerwiec M. *Więzienioznawstwo*... S. 208.

²³² Zakrzewski J. Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod. red. Ż. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 47.

ж року очолив майбутній організатор в'язничної адміністрації міжвоєнної Польщі, юрист з Великопольщі, президент Познанського апеляційного суду – Я. Закшевський²³³. Однак розв'язання питання щодо передачі керівництва пенітенціарною системою полякам постійно відтерміновувалося й було вирішено лише в листопаді 1918 р., коли усі в'язниці, що перебували під контролем німців, перейшли до польської адміністрації²³⁴.

Проголошення незалежності Польщі в 1918 р. прискорило усі державотворчі процеси, у тому числі й генезис кримінально-виконавчої системи. Водночас її організаційне становлення розтягнулося до 1923 р., що було пов'язано з тривалими та непростими етапами формування території Другої Речі Посполитої²³⁵. Хронологічно першими польська влада опанувала в'язниці, які розмішувалися на території згадуваного вище колишнього Конгресового Королівства – частини польських земель, які згідно з рішенням Віденського конгресу (1814–1815 рр.) відійшли до складу Російської імперії й були окуповані Німеччиною та Австро-Угорщиною влітку 1915 року. Зокрема, 4 листопада 1918 р. були зайняті в'язниці на землях, окупованих австрійцями, у тому числі й в м. Любліні. Вже 11–12 листопада того ж року карні заклади на теренах, підконтрольних німцям, теж опинилися у віданні поляків (тюрми Плоцька, Влоцлавка, Серадза, Каліша, Лодзі). 11 листопада поляки опанували усі варшавські в'язниці, де службу розпочали власне польські кадри²³⁶. За таких обставин у складі Другої Речі Посполитої опинилося 68 в'язниць колишнього Конгресового Королівства, в тому числі один карний заклад для неповнолітніх²³⁷.

²³³ Bugajski Ż., Neymark E. Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa. T. I. Warszawa: s.n., 1925. S. 226–227; Czerwiec M. Więziennictwo... S. 209.

²³⁴ Zakrzewski J. Jak powstało polskie więziennictwo... S. 45.

²³⁵ Разиграев О. Генезис пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі (1918–1922 рр.). *Український історичний збірник*. 2015. Вип. 18. С. 164–173; Його ж. Становлення пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій (1918–1922 рр.). *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення: матеріали круглого столу* (Київ, 14 травня 2015 р.) / відп. ред. О. В. Сокальська. Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 23–26.

²³⁶ Zakrzewski J. Jak powstało polskie więziennictwo... S. 48; Czerwiec M. Więziennictwo... S. 208.

²³⁷ Pawlak K. Więziennictwo polskie... S. 7; Idem. Za kratami więzień i drutami obozów... S. 55.

Першими кроками до правового урегулювання пенітенціарної системи на теренах ліквідованого Конгресового Королівства стали декрети від 7 лютого «Про організацію окружних тюремних дирекцій»²³⁸ та від 8 лютого 1919 р. «Щодо тимчасових в'язничних приписів»²³⁹ за підписами начальника держави Ю. Пілсудського, голови уряду І. Падеревського та заступника міністра юстиції Шмяровського. Відповідно до першого нормативно-правового документа, на новостворені окружні дирекції тюрем покладался контроль за адміністративною, господарською та фінансовою діяльністю в'язниць та навчально-виховних пенітенціарних закладів. Загалом було створено п'ять тюремних дирекцій, а саме: Варшавську (охоплювала в'язниці у Варшавському (за винятком м. Варшави та Варшавського повіту), Плоцькому, Млавському, Влоцлавському, Ловицькому судових округах); Мокотувську (включала в'язниці у Варшаві та Варшавському повіті, тюрми в Ломжинському та Седлецькому судових округах, а також навчально-виховні пенітенціарні заклади в Студзеньці, Пущі та Спалі); Лодзьку (контролювала в'язниці в Лодзькому, Каліському та Пйотркувському (за винятком тюрми в Донброві) судових округах); Люблінську (охоплювала в'язниці в Люблінському, Замойському та Більському судових округах); Келецьку (включала в'язниці в Келецькому, Ченстоховському та Сосновецькому судових округах, а також тюрми в Донброві та Радомі)²⁴⁰.

Наприкінці квітня 1921 р. Люблінська окружна дирекція в'язниць надіслала до начальників тюрем, які перебували у її підпорядкуванні, циркуляр. У цьому документі вказувалося, що остання інспекція в'язниць виявила численні порушення у порядку ведення службової кореспонденції, яка «в деяких тюрмах була в страшному непорядку, наприклад у шухлядах,

²³⁸ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej – APK). Zesp. 186. Więzienie w Kielcach. Sygn. 1. S. 48; Dekret w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych (7 lutego 1919 r.). *DzP PP.* 1919. № 14. Poz. 173. S. 251–252.

²³⁹ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. *DzP PP.* 1919. № 15. Poz. 202. S. 316–318; APK. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 54–56; ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 1. Л. 61–63.

²⁴⁰ APK. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 48; Dekret w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych... S. 251–252. Більше про навчально-виховний пенітенціарний заклад у Студзеньці див.: Łastik S. *Studzieniec*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965. 269 s.

на шафі, під шафою, на столах, в різних книжках...». На думку керівника цієї інституції, такого не повинно бути надалі, а листи варто зберігати в одному визначеному місці відповідно до хронологічної послідовності²⁴¹. Окружні тюремні дирекції у зв'язку з реорганізаційними процесами припинили свою діяльність у жовтні 1921 року²⁴².

Згаданий вище декрет від 8 лютого 1919 р. «Щодо тимчасових в'язничних приписів» юридично закріпив підпорядкування пенітенціарних закладів міжвоєнної Польщі Міністерству юстиції, а також функції тюрем та їхню внутрішню організацію. Відповідно до цього документа тюрми слугували для перебування осіб, відносно яких проводилися слідчі дії («слідчі в'язні»); відбування покарання відповідно до рішення суду («карні в'язні»); інших видів арештів та затримань, а також у виняткових ситуаціях – для поміщення там військових осіб (за погодженням з військовою владою)²⁴³.

Польська пенітенціарна система на піднімецькій території Великопольщі, Помор'я та Сілезії формувалася у процесі охоплення цих земель державною адміністрацією Другої Речі Посполитої. Зокрема, Великопольське повстання проти німецької адміністрації, що почалося в Познані наприкінці 1918 р. й тривало до середини січня 1919 р., зумовило перехід регіону під керівництво польської Головної народної ради (ГНР), яку очолив В. Корфанти²⁴⁴. Таким чином, в означений період в'язниці Великопольщі опиняються в підпорядкуванні ГНР, а з початку серпня 1919 р., внаслідок адміністративно-реорганізаційних процесів, пов'язаних з умовами Версальського договору від 28 червня 1919 р., відходять до новоствореної тимчасової польської адміністрації в регіоні – Міністерства колишньої Пруської дільниці, а саме його Департаменту юстиції²⁴⁵.

²⁴¹ Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej – APZ). Zesp. 99. Sygn. 11. S. 12.

²⁴² APK. Zesp. 186. Sygn. 3. S. 189, 226; APZ. Zesp. 99. Sygn. 11. S. 37; Czerwiec M. Więzienieznawstwo... S. 209.

²⁴³ APK. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 54–56; ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 1 Л. 61–63; Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. *DzP PP*. 1919. № 15. Poz. 202. S. 316–318.

²⁴⁴ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі... С. 450–451.

²⁴⁵ Czerwiec M. Więzienieznawstwo... S. 210; Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej. *DzP PP*. 1919. № 64. Poz. 385. S. 675–677.

27 грудня 1919 р. адміністрацією Другої Речі Посполитої було охоплено, зокрема, такі великопольські в'язниці як Фордон, Грудзьондз, Короново та Равич²⁴⁶.

На теренах Помор'я польська влада повставала в міру виведення німецьких збройних сил. Символічною подією в цьому контексті стала церемонія «заручення Польщі з Балтикою», яка мала місце 10 лютого 1920 р., коли генерал Ю. Галлер кинув у море перстень з польським орлом²⁴⁷. Разом з організацією державної адміністрації відбулося підпорядкування пенітенціарних закладів регіону згадуваному вище Департаменту юстиції Міністерства колишньої Пруської дільниці²⁴⁸. Натомість уже восени 1921 р. після ліквідації Міністерства колишньої Пруської дільниці її органи юстиції увійшли до підпорядкування Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої²⁴⁹. Отож пенітенціарну систему Польщі поповнили 82 карні заклади, в тому числі центральна тюрма у Вронках, п'ять «будинків кари», дев'ять в'язниць при окружних судах, 67 ізоляторів («арештів») при повітових судах²⁵⁰.

Врегулювання 15 червня 1922 р. територіальних суперечок з Німеччиною щодо поділу та управління Верхньою Сілезією сприяло поступовому запровадженню там польської адміністрації²⁵¹. А вже у листопаді 1922 р. до пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої увійшло ще 12 карних закладів (п'ять в'язниць при окружних судах та сім ізоляторів («арештів») при повітових судах)²⁵².

1 січня 1919 р. державна влада Другої Речі Посполитої офіційно поширилась на пенітенціарні заклади, що розміщувалися на землях, які

²⁴⁶ Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 44. Більше про історію тюрми в м. Короново див.: Michalski H. 600 lat historii. *Gazeta Penitencjarna*. 1983. № 23.1 grudnia. S. 3; *Polskie więzienia* / Red. W. Knap. Warszawa: Centralny Zarząd Służby Więziennej, 2005. S. 49.

²⁴⁷ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі... С. 452.

²⁴⁸ Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... S. 8.

²⁴⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 października 1921 r. w przedmiocie przekazania Ministrowi Sprawiedliwości zarządu wymiaru sprawiedliwości na obszarze b. dzielnicy pruskiej. *DzU RP*. 1921. № 88. Poz. 651. S. 1611–1612.

²⁵⁰ Czerwies M. Więziennictwo... S. 210; Pawlak K. Za kratami więzień i drutami obozów... S. 56.

²⁵¹ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі... С. 457.

²⁵² Bugajski Ż., Neymark E. Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa... S. 229; Pawlak K. Za kratami więzień i drutami obozów... S. 56.

внаслідок поділів Польщі з кінця XVIII ст. належали до Австро-Угорщини²⁵³. Однак де-факто в цей час повноваження адміністрації Другої Речі Посполитої торкалися переважно західної частини Галичини, позаяк у її східній частині тривала польсько-українська війна²⁵⁴. Після завершення війни між українцями та поляками за Східну Галичину кримінально-виконавча служба відродженої держави поповнилася 217-ма закладами, зокрема чотирма карними установами (*domy kary*), 18-ма в'язницями при окружних судах (*więzienia sądowe / dom więzienny przy SO*) та 195-ма ізоляторами при повітових судах (*areszty karne*)²⁵⁵. На підставі розпорядження Міністерства юстиції від 11 листопада 1920 р. на вказаних теренах з 1 січня 1921 р. почали функціонувати дві нові окружні тюремні дирекції з центрами у Кракові та Львові²⁵⁶.

Становлення карних закладів на майбутніх східних та північно-східних теренах Другої Речі Посполитої було пов'язане зі згадуваними вище польсько-українською та польсько-більшовицькою війнами, а також іншими збройними конфліктами в регіоні. Упродовж лютого 1919-го – вересня 1920 р. в'язнична система функціонувала тут у межах тимчасових польських адміністративних утворень – Цивільного управління східних земель та Цивільного управління Волинської землі та Подільського фронту. Зокрема, в 1920 р. у структурі Генерального секретаріату Цивільного управління східних земель діяв В'язничний відділ секції юстиції²⁵⁷. З вересня по листопад 1920 р. пенітенціарна система перебувала під контролем подібної структури – Тимчасового управління етапних та прифронтових територій²⁵⁸.

Невелика перерва в утвердженні польської пенітенціарної системи на цих теренах простежувалася влітку 1920 р., що було пов'язано з

²⁵³ Dekret z dnia 31 grudnia 1918 r. w przedmiocie objęcia zarządu wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim. *DzP PP*. 1918. № 23. Poz. 76.

²⁵⁴ Pawlak K. *Więziennictwo polskie w latach 1918–1939...* S. 8.

²⁵⁵ Bugajski Ż., Neymark E. Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa... S. 227–228; Pawlak K. *Za kratami więzień i drutami obozów...* S. 56.

²⁵⁶ Urbański K. *System penitencjarny II Rzeczypospolitej...*S. 44; ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 232. Арк. 4; Оп. 1 а. Спр. 150. Арк. 2–3; Спр. 154. Арк. 23.

²⁵⁷ LCVA. F. 142. Ap. 1. B. 28. L. 11.

²⁵⁸ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 3 Л. 2; Ф. 2043. Оп. 1. Д. 3. Л. 2.

контрнаступом більшовиків. Більшість службового персоналу та в'язнів евакуювали вглиб Польщі. Наприклад, працівників та інвентар Брестської тюрми в липні того ж року тимчасово скерували до міста Ловича, яке розташовувалося в центральній частині держави. Внаслідок відступу більшовиків поляки відновили свою адміністрацію на цих теренах. Восени 1920 р. Брестська тюрма знову потрапляє в межі тимчасової адміністрації Другої Речі Посполитої. Однак відкриття пенітенціарного закладу гальмувалося відсутністю одягу та взуття, посуду, зброї, канцелярського приладдя, що їх розграбували більшовики²⁵⁹. В середині грудня того ж року частина внутрішнього інвентарю цієї в'язниці була повернута до Бреста. Водночас тривало слідство щодо викрадення решти речей²⁶⁰.

Завершення війни з більшовиками та підписання в Ризі попереднього перемир'я 12 жовтня 1920 р. зумовило ліквідацію 27 листопада Тимчасового управління етапних та прифронтових територій та офіційне входження його Відділу в'язниць до складу Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої²⁶¹. Натомість на практиці тюрми, які розміщувалися на терені Тимчасового управління етапних та прифронтових територій, до 1 січня 1921 р. перебували в адміністративній та фінансовій компетенції МВС, яке мало з цього приводу спеціальні домовленості з Міністерством юстиції²⁶². Згідно з інформацією начальника адміністративного департаменту Тимчасового управління етапних та прифронтових територій Т. Крижановського безпосереднє фінансування тюрем мали здійснювати повітові старости²⁶³. 1 квітня 1921 р., після підписання Ризького миру, що відбулося 18 березня

²⁵⁹ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 4. Л. 42 об. Восени 1920 р. в межах польської тимчасової адміністрації поновила свою роботу й Пінська в'язниця. Див. Там же. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 7. Л. 9.

²⁶⁰ Там же. Ф. 99. Оп. 1. Д. 5. Л. 14.

²⁶¹ Ustawa z dnia 22 października 1920 r. o ratyfikacji umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukrainą Socjalistyczną Republiką Rad, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. *DzU RP*. 1920. № 101. Poz. 667. S. 1805–1806; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 1920 r. w przedmiocie zniesienia i likwidacji Tymczasowego Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych. *DzU RP*. 1920. № 115. Poz. 762. S. 2028–2030.

²⁶² ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 3. Л. 2.

²⁶³ Там же. Ф. 99. Оп. 1. Д. 3. Л. 2.

того ж року, центральна влада поповнила пенітенціарну систему 18-ма тюрмами²⁶⁴.

Приєднання до міжвоєнної Польщі Серединної Литви на підставі ухвали Віленського сейму та закону парламенту Другої Речі Посполитої від 6 квітня 1922 р., попри невизнання такого рішення офіційним Каунасом, зумовило утворення тут польської адміністрації²⁶⁵. Вже 1 липня того ж року до загальнодержавної кримінально-виконавчої служби увійшло три в'язниці («Лукішки» у Вільні, тюрми в містах Швенчани і Ошмян) та один пенітенціарний заклад для неповнолітніх Віленщини у м. Велючани²⁶⁶.

Отож, станом на 1922 р. під контролем Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої перебувало 400 пенітенціарних установ різних типів²⁶⁷. Центральним державним відомством, яке здійснювало керівництво пенітенціарними закладами, була згадана вище Секція в'язниць (з 1921 р. – департамент) Міністерства юстиції, що постала у 1918 році²⁶⁸.

Серед основних проблем становлення пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої варто відзначити потребу врегулювання правових питань, труднощі матеріального характеру (як для в'язнів, так і для працівників в'язниць), нестачу кадрового потенціалу та неналежний рівень його дисципліни, відсутність відповідних приміщень для утримання в'язнів, незадовільні умови їх харчування та медичного забезпечення²⁶⁹.

Різноманітність юридичних засад функціонування карних закладів в окремих регіонах Польщі, які належали до різних «держав-загарбниць», також була суттєвою проблемою для пенітенціарної системи молоді

²⁶⁴ Bugajski Ż., Neymark E. Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa... S. 228. Фактично ці в'язниці перебували під контролем польської в'язничної адміністрації з грудня 1920 р., див.: Czerwicz M. Więziennictwo... S. 210.

²⁶⁵ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską. *DzU RP*. 1922. № 26. Poz. 213.

²⁶⁶ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 61. L. 40–44. До 1922 р. на цих теренах пенітенціарні заклади функціонували в межах Департаменту юстиції Тимчасової управляючої комісії Центральної Литви, див.: LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 38. L. 17. Bugajski Ż., Neymark E. Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa... S. 228.

²⁶⁷ Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... S. 9.

²⁶⁸ Zakrzewski J. Pierwsze pięćdziesiąt lat więziennictwa polskiego... S. 49; Czerwicz M. Więziennictwo... S. 211.

²⁶⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 20–22 зв.; ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 4. Л. 42 об.; Ф. 2043. Оп. 1. Д. 1. Л. 1, 5; APK. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 180, 200; Sygn. 2. S. 67, 69; Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 45.

держави. Варто зауважити, що правові засади функціонування в'язниць на колишніх підросійських теренах суттєво різнилися від тих карних закладів, які діяли на землях, належних до листопада 1918 р. Німеччині та Австро-Угорщині. Зокрема, на піднімецьких теренах в'язниці підпорядковувалися органам прокуратури²⁷⁰. Центральна в'язниця, а також більші карні установи підпорядковувалися прокурорам апеляційних судів, відповідно в'язниці при судах – прокурорам окружних судів, натомість найменшими пенітенціарними закладами – ізоляторами («арештами») відали керівники повітових судів²⁷¹. Пенітенціарні установи на південно-західних землях контролювалися судовими органами²⁷². Натомість організація карних закладів на теренах колишнього Конгресового Королівства суттєво відрізнялася від інших частин міжвоєнної Польщі й унеможлилювала існування судових в'язниць та ізоляторів («арештів»), що зумовлювалося тісним зв'язком пенітенціарної системи з державною адміністрацією²⁷³. Крім того, тут простежувався поділ в'язниць на класи залежно від розміру окремого об'єкта²⁷⁴.

Проекти щодо створення єдиного закону, який би об'єднав карні заклади Польщі в єдину систему, постали вже у 1924–1925 рр., але з різних причин не були затверджені парламентом²⁷⁵. Проблему уніфікації польських в'язниць удалося розв'язати лише в 1928 р., з появою розпорядження президента Польщі І. Мосціцького щодо організації в'язниць від 7 березня та відповідного розпорядження міністра юстиції від 22 червня того ж року. У документах вказувалося, що в'язниці мають слугувати як для відбування покарання за рішенням суду, так і для утримання тимчасово затриманих або арештованих осіб на період слідчих дій²⁷⁶. Згадане вище розпорядження

²⁷⁰ Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 44.

²⁷¹ Czerwiec M. Więzienieoznawstwo...S. 209–210.

²⁷² Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 44.

²⁷³ Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... S. 9.

²⁷⁴ Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 44.

²⁷⁵ Ibidem... S. 57.

²⁷⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r... S. 556; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r... S. 1476. Див. також: Разиграев О. Організація діяльності пенітенціарної системи Польщі у 1918–1939 рр. *Європейські історичні студії*. 2020. № 16. С. 132–133.

президента Польщі щодо організації в'язниць визначало підпорядкування усіх в'язниць²⁷⁷ польської держави та виправних закладів для неповнолітніх Міністерству юстиції²⁷⁸. Цей нормативно-правовий акт запроваджував також поділ пенітенціарних закладів на три класи. Тюрми першого класу могли утримувати понад 450 осіб (термін ув'язнення понад 3 роки)²⁷⁹; другого – 150–450 (термін ув'язнення від 1 до 3 років); третього – до 150 осіб (термін ув'язнення до 1 року). До третього класу зараховувалися також усі тюрми при гродських судах, керівництво якими здійснював голова відповідного суду, котрий у питаннях функціонування в'язниці підпорядковувався Міністерству юстиції. Окрім того, існував також поділ в'язниць на «карні» (ті, де утримувалися засуджені особи), «слідчі» (ті, де перебували особи, відносно яких проводились слідчі дії) та «карно-слідчі» (там перебували обидві категорії ув'язнених) (див. додаток А)²⁸⁰.

Доповненням до згаданого вище документа стало розпорядження міністра юстиції Ч. Міхаловського щодо в'язничного розпорядку (*regulamin więzienny*), яке побачило світ 20 червня 1931 року²⁸¹. Напередодні Другої світової війни 26 липня 1939 р. президент Польщі І. Мосціцький, прем'єр-міністр Ф. Славой-Складковський та міністр юстиції В. Грабовський поставили свої підписи під оновленим законом щодо організації в'язниць, який, попри те, що таки не був реалізований, став останнім важливим нормативно-правовим актом, який регулював діяльність тюрем у Другій Речі Посполитій. Зазначений документ відрізнявся від попередніх тим, що вносив певні нововведення у класифікацію в'язниць. Зокрема, закріплювався поділ

²⁷⁷ Виняток становили лише військові тюрми, поліцейські ізолятори та гмінні ізолятори.

²⁷⁸ Стосовно неповнолітніх в'язнів варто зазначити, що ще від середини 20-х років у Варшавській тюрмі, яка розташовувалася на вулиці Дзельній, функціонувало відділення для неповнолітніх дівчат. Натомість в іншій столичній в'язниці, яка містилася на вулиці Длугій, було відділення для неповнолітніх хлопців. Див.: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 3. S. 2–4. Більше про пенітенціарні установи для неповнолітніх див.: *W służbie penitencjarnej*. 1936. № 9. 1 września. S. 2–5.

²⁷⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 656. Оп. 1. Спр.17. Арк. 1–1 зв.

²⁸⁰ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r...* S. 556; *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r...* S. 1476; Śliwowski J. *Prawo i polityka penitencjarna*. Warszawa: PWN, 1982. S. 70–73.

²⁸¹ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego*. *DzU RP*. 1931. № 71. Poz. 577. S. 1203–12376. Див. також: Śliwowski J. 60 lat penitencjarystyki polskiej. *Gazeta Penitencjarna*. 1978. № 23. S. 1, 5.

на карні тюрми та арешти (ізолятори). Арешти залежно від свого характеру поділялися на два типи – «карні» та «слідчі». Перші слугували для відбування покарання, натомість другі – для тимчасового перебування²⁸².

Указаний нормативно-правовий акт запроваджував також суттєву диференціацію карних в'язниць, які тепер поділялися на «звичайні» та «спеціальні». Виділення «спеціальних» карних тюрем було зумовлено потребою виокремити в'язнів відповідно до тодішніх сучасних методик поводження з ув'язненими та підбору індивідуальної моделі відбування покарання згідно з так званою «прогресивною системою» виконання покарань²⁸³. Нараховувалося сім видів таких тюрем, а саме: «спостережно-розподільчі», «для фізично слабих», «ізоляційні», «сільськогосподарські колонії», «ремісничі установи», «тюрми або відділи для неповнолітніх», «тюрми – мобільні осередки праці». Слід додати, що названі в'язниці були нечисленними й функціонували в Польщі з 30-х років. Закон від 1939 р. лише додатково закріпив їхню діяльність²⁸⁴.

Найбільша кількість спецтюрм міжвоєнної Польщі належала до «мобільних осередків праці». Це були своєрідні «сезонні» філії стаціонарних в'язниць, де відбували короткотермінове покарання особи засуджені за дрібні злочини. Вони могли займатися ремонтом доріг, сільськогосподарською меліорацією тощо²⁸⁵. 28 листопада 1934 р. галицька газета «Діло» писала, що з 1 грудня в Сілезії розпочне свою роботу перший у державі рільничий осередок для в'язнів²⁸⁶. Міністр юстиції Польщі В. Грабовський, у листі до суддів та прокурорів від 27 квітня 1937 р., зазначав, що за літній період

²⁸² Більше про ізолятора («арешти») на теренах Люблінського воєводства див.: APL. Zesp. 403. Urząd Wojewódzki w Lublinie Wydział Ogólny (dalej: UWL WO). Sygn. 374–376; Zesp. 494. Sygn. 31. Brak paginacji.

²⁸³ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa. *DzU RP*. 1939. № 68. Poz. 457. S. 1039–1046. Див. також: Śliwowski J. 60 lat penitencjarystyki polskiej... S. 1, 5.

²⁸⁴ Про організацію в'язниць – «осередків праці для неповнолітніх» наприкінці 30-х років у Польщі див.: Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 11. Арк. 4–4 зв.; Більше про «сільськогосподарські колонії» див.: Radzinowicz L. Penitencjarne kolonie rolnicze w Polsce. *Głos Sądownictwa*. 1936. № 7–8. S. 550–553; *W służbie penitencjarnej*. 1936. № 5. 1 lipca. S. 3–7; 1936. № 12. 15 października. S. 8–9; Graniszewski W. O niektórych problemach więziennych gospodarstw rolnych. *Przegląd Więziennictwa*. 1959. № 2. S. 26; Rodak M. *Pospolitalcy, cuwaksi, powrotowcy...* S. 107–109. Див. також: Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 22–22 зв.

²⁸⁵ *W służbie penitencjarnej*. 1936. № 6. 15 lipca. S. 7–8.

²⁸⁶ Діло. 1934. № 320. 28 листоп. С. 6.

1936 р. в Польщі створили 20 «мобільних осередків праці», в яких перебувало 7 тис. засуджених²⁸⁷. На зимовий період такі установи припиняли свою роботу, а в'язні поверталися в стаціонарні тюрми. Виняток становили лише в'язні «мобільних осередків праці» віленської тюрми «Лукішки», в'язниць у містах Вейгрові та Холмі²⁸⁸.

В січні 1938 р. у Плоцьку було утворено в'язницю для неповнолітніх жінок²⁸⁹. Через рік, 23 березня 1939 р., Міністерство юстиції надіслало до начальників в'язниць лист, у якому повідомлялося про наміри створити ще одну в'язницю спеціального типу. Передбачалося, що в ній утримуватимуть жінок похилого віку, інвалідів та «фізично слабких» осіб. Тому керівники пенітенціарних закладів були зобов'язані повідомити Варшаву про чисельність в'язнів-жінок віком понад 55 років, а також додати медичні висновки про стан їхнього здоров'я²⁹⁰.

Поза пенітенціарною системою перебував створений у 1934 р. табір для політичних в'язнів у місцевості Береза-Картузька, що в Поліському воєводстві. Приводом до створення цієї установи стало вбивство 15 червня того ж року міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої Б. Перацького, що його вчинив оунівець Г. Матейко²⁹¹. Зазначимо, що згідно з даними польських спецслужб рішення про фізичну ліквідацію Б. Перацького було прийнято ОУН наприкінці 1930 р. у Празі²⁹². Згаданий вище атентат варто зарахувати до грубих недоліків діяльності польських цивільних спецслужб (політичної поліції), адже більш ніж за пів року до замаху військова розвідка передала правоохоронцям документи з так званого «Архіву Сеника», який був вилучений у Празі й містив відомості про підпільну діяльність ОУН, у т. ч. й про запланований замах на міністра

²⁸⁷ ГАГрО. Ф. 662. Оп. 3. Д. 56. Л. 1.

²⁸⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej – ANKr). Zesp. 480. Sygn. 1. S. 477–479; APL. Zesp. 494. Sygn. 20. S. 7.

²⁸⁹ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 23.

²⁹⁰ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 29. S. 25.

²⁹¹ APL. Zesp. 403. UWL WO. Sygn. 24. S. 1–14; Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu. *DzU RP*. 1934. № 50. Poz. 473.

²⁹² Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН... С. 164.

внутрішніх справ. Натомість, як зазначає польський історик Р. Літвінський, перед замахом поліція не ознайомила з цими матеріалами. «У слідчій службі немає ні русинів (українців. – О. Р.), ні поляків, які вміють (читати. – О. Р.) по-руськи (українською. – О. Р.). Не дивно, що не було кому прочитати документи про підготовку замаху на Перацького... у смерті Перацького винна поліція... присланий з Чехословаччини “Архів Сеника” близько року перебував у розпорядженні МВС...», – занотував у власному щоденнику керівник поліції Польщі К. Заморський²⁹³. Після вбивства Б. Перацького поліція провела ретельне слідство, внаслідок якого було заарештовано близько восьми сотень осіб, у тому числі керівництво ОУН²⁹⁴.

«Берега-Картузька» постала відповідно до розпорядження президента Польщі І. Мосціцького «Щодо осіб, які загрожують безпеці, спокою та громадському порядку» від 17 червня 1934 року. У статті 1 цього розпорядження вказувалося, що «особи, діяльність або поведінка яких дозволяє припустити, що з їхнього боку існує загроза порушення безпеки, спокою або громадського порядку, можуть бути затримані та поміщені в місце відособлення, не призначені для засуджених за злочини або заарештованих осіб». Правом видавати розпорядження щодо затримання особи і скерування її до місця відособлення, згідно зі статтею 2, був наділений представник загальної адміністрації. Натомість виконавчу функцію тут здійснював слідчий суддя. Термін так званого «відособлення», відповідно до статті 4, становив три місяці з можливістю продовження на аналогічний період. Окрім того, ув'язнені особи могли виконувати визначену роботу²⁹⁵. Таким чином, на практиці правом скерування до табору «небезпечних» для держави осіб (без рішення суду. – О. Р.) була наділена

²⁹³ Цитат. за: Litwiński R. Policja wobec UWG i OUN w II Rzeczypospolitej. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2010. № 12 (121). S. 87. Див також: Zamorski K. *Dzienniki (1930–1938)* / Oprac. nauk. R. Litwiński, M. Sioma. Warszawa: LTW, 2011. S. 351–354.

²⁹⁴ Мотика Г. Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Київ: Дух і літера, 2013. С. 20.

²⁹⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu. *DzU RP*. 1934. № 50. Poz. 473.

адміністративна влада в особі старост та воєвод²⁹⁶. Першим очільником табору був Б. Греффнер, а політично-організаційний контроль здійснював тогочасний поліський воєвода полковник В. Костек-Бернадський²⁹⁷.

Один із тогочасних польських репортерів так писав про початки функціонування «Берези-Картузької»: «У віддалі кілометра від Берези Картузької працював на шосі гурт людей. Як виявилось, були це відокремлені в таборі, яких вживають до примусової праці. ...Баракки, в яких мешкають в'язні, знаходяться у віддалі 400 м від Берези. Довкола неї тягнуться державні ліси, дуже небезпечні, бо можна в них втопитися. Фізична праця в таборі триває 12 годин денно. Крім того 2 години призначені на держ[авно]-сусп[ільне] виховання. ...Службу в таборі виконує 300 поліцаїв... Високу кількість поліцаїв вияснюють труднощами встерегти в'язнів та сподіванням більшої їх кількості»²⁹⁸.

14 липня 1934 р. газета «Діло» інформувала своїх читачів про опублікування двох розпоряджень поліського воєводи В. Костека-Бернадського в справі «Берези-Картузької». Першим заборонялося неуповноваженим особам перетинати лінію позначену дротами, які розміщувались перед табірним парканом; фотографувати табір та контактувати з ув'язненими. У другому розпорядженні додатково застерігалось від спроб налагодити будь-які взаємини з в'язнями без відома адміністрації табору, а також сприяти втечі невільників²⁹⁹. Пізніше знаний громадський та церковний діяч Холмщини, посол до сейму у 1922–1928 рр. С. Любарський в поемі «Берега Картузька» напише: «...До Береги Картузької везуть. Нещадно катуючи всіх б'ють... Обмотана вся Берега дротом була...

²⁹⁶ Разиграев О. Організація політичної поліції в Східній Галичині у міжвоєнний період. *Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*. 2015. № 8. S. 181–182. У загальнопольському контексті контроль за підтриманням громадської та державної безпеки був одним із основних завдань керівника повіту та спеціального відділу староства. Див.: Mierzwa J. Starostowie Polski międzywojennej: Portret zbiorowy. Kraków: Historia Iagiellonika, 2012. S. 413–426.

²⁹⁷ Діло. 1934. № 329. 7 груд. С. 1; Śleszyński W. Obóz odosobnienia w Berezii Kartuskiej... S. 18; Cichoracki P. Droga ku anatemie... S. 337–353. Див. також: Garlicki A. Piękne lata trzydzieste. Warszawa: Prószyński S-ka, 2008. S. 235–252.

²⁹⁸ Діло. 1934. № 184. 15 лип. С. 6.

²⁹⁹ Там само. № 183. 14 лип. С. 1.

На чотирьох вуглах кулемети стояли. При них звсіди кати вартували. Навколо Берези 2-х метровий паркан стояв. Від людського ока все і всіх ховав...»³⁰⁰.

Отже, генезис та організація пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій відбувалися синхронно з державотворчими процесами в країні та формуванням її кордонів. Серйозною перешкодою у налагодженні справної діяльності кримінально-виконавчої служби були складні матеріальні умови та розрізненість законодавчої бази, яка функціонувала на землях, котрі до листопада 1918 р. належали Російській, Австро-Угорській та Німецькій імперіям, а потому увійшли до складу Польщі.

2.2. Характеристика закладів виконання покарань

Одним із ключових елементів будь-якої пенітенціарної системи є установа, в якій виконується покарання або утримується особа на час слідчих дій. Не стала винятком міжвоєнна Польща, де станом на 1922 р. налічувалося близько 400 в'язниць³⁰¹. Загалом у Другій Речі Посполитій простежувалася тенденція до скорочення тюрем. Зокрема, упродовж 1928–1938 рр. у країні функціонувало від 366 до 344 тюрем³⁰². Водночас у міжвоєнний час гостро стояла проблема побудови нових пенітенціарних закладів. Наприклад, у дотравневий період у Польщі не було споруджено жодного нового приміщення для в'язниці, що зумовлювалося складною повоєнною економічною ситуацією, яка унеможлилювала швидку розбудову пенітенціарної інфраструктури³⁰³. Винятком у цьому контексті було будівництво в'язниці в Тарнові наприкінці 20-х років та створення в 30-х роках ряду спецтюрем, як-от «сільськогосподарських колоній», «ремісничих установ» та «тюрем – мобільних осередків праці»³⁰⁴.

³⁰⁰ ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 592. Арк. 1–6.

³⁰¹ Zakrzewski J. Pierwsze pięćdziesiąt lat więziennictwa polskiego... S. 49; Czerwiec M. Więziennictwo... S. 211.

³⁰² Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 44.

³⁰³ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S. 13.

³⁰⁴ Rodak M. Pospolitalcy, cuwaksi, powrotowcy... S. 95.

Восени 1938 р. польська пенітенціарна система поповнилася карними закладами Тешинської Сілезії (Заолжя). В цій справі Міністерство юстиції 7 жовтня 1938 р. скерувало начальнику тюрми в м. Вішничі (вірогідно також й керівникам інших польських в'язниць. – О. Р.) лист, у якому зазначалося, що у зв'язку з необхідністю укомплектувати карні заклади Тешинської Сілезії кадрами в'язничної сторожі Польщі потрібно подати дві кандидатури службовців. Вказувалося, що це мають бути особи з доброю фаховою кваліфікацією (завершеним навчальним курсом у Центральній школі в'язничної сторожі) та належним моральним рівнем. З метою економії державних фінансів віталось, щоб такі особи забезпечили переїзд власними коштами або отримали компенсацію лише на покриття транспортних квитків³⁰⁵. Уже 10 жовтня начальник в'язниці м. Вішничча надкомісар в'язничної сторожі С. Следзевський повідомляв Міністерство юстиції про те, що на переїзд в Заолжя подали рапорти троє службовців³⁰⁶. Враховуючи включення до пенітенціарної системи Польщі тюрем Заолжя, напередодні Другої світової війни чисельність в'язниць становила близько 340³⁰⁷.

В архітектурному плані міжвоєнні польські тюрми були закритими комплексами, на території яких розташовувалися різні службові приміщення, пов'язані між собою. Окрім будинку в'язничної адміністрації, до тюремного комплексу належали приміщення, в яких перебували та навчалися ув'язнені, казарми для проживання охоронців пенітенціарного закладу, шпиталі або медичні пункти, ремісничі майстерні, місця для богослужіння, спеціально відведені подвір'я для прогулянок в'язнів; більші тюрми мали власні пекарні, городні господарства тощо³⁰⁸.

³⁰⁵ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 1. S. 481.

³⁰⁶ Ibidem. S. 482–483. Любачівське повітове староство Львівського воєводства у жовтні 1938 р. зазначало, що українське населення з великим розчаруванням сприйняло приєднання Заолжя до Польщі. Див.: Archiwum Państwowe w Przemyślu (dalej – APP). Zesp. 637. Sygn. 1. S. 65.

³⁰⁷ Rodak M. Pospolitacy, cuwaksi, powrotowcy... S. 95; Pawlak K. Więziennictwo polskie... S. 23.

³⁰⁸ Див. більше: Razyhrayev O., Havryliuk S., Maleonchuk G. Polish prison in 1918–1939: number, organization, infrastructure, and sanitary conditions (a case study of the materials from Ukrainian, Polish, Lithuanian, and Belarusians Archives). *Analele Universității din Craiova. Istorie*. Anul XXVII. 2022. № 1(41). S. 25–36.

В'язницю очолював начальник, якого призначав міністр юстиції. Йому безпосередньо підпорядковувався увесь штат пенітенціарного закладу (помічники, інспектори, охоронці, службовці канцелярії, та ін.), а також особи, які перебували в тюрмі за рішенням суду або під час слідчих дій. Частково залежав від начальника тюрми і допоміжний персонал – лікарі, вчителі та духовні особи³⁰⁹. Наприклад, упродовж 1918–1939 рр. в'язницю в м. Каліші Лодзького воєводства очолювали по чергово четверо осіб³¹⁰. Натомість у Гродненській тюрмі Білостоцького воєводства лише упродовж кількох повоєнних років (1919–1923 рр.) змінилося п'ятеро керівників³¹¹.

Організаційно тюрми здебільшого склалися з адміністративного, господарського, трудового відділів та бухгалтерії. Адміністративний відділ опікувався утриманням порядку та належного санітарного стану в тюрмі, здійснював контроль працівників закладу, забезпечував навчальний процес в'язнів. Господарський відділ відав харчуванням, матеріальним забезпеченням в'язниці, а також утриманням тюремного приміщення. Працевлаштуванням ув'язнених під час виконання покарання та реалізацією виробленої ними продукції займався трудовий відділ³¹². Наприклад, станом на 15 квітня 1935 р. адміністративним відділом згаданої вище Каліської тюрми керував аспірант В. Гацький, господарським – пшодовник А. Григорович, якого в травні того ж року перевели на аналогічну посаду в Дрогобицьку тюрму. Натомість його функції перейняв аспірант В. Гацький. Акт прийняття-передання містив інформацію про прийняття останнім продуктового складу, одягу, постелі, білизни та взуття для в'язнів, службової документації тощо³¹³. Зазначимо, що у штаті трудових відділів польських

³⁰⁹ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. ... S. 316–318.

³¹⁰ Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej – APKalisz). Zesp. 195. Sygn. 16. S. 1; Więzienie Kaliskie 1846–2015 / Oprac. E. Pietrzak. Kalisz, 2016. S. 46; Більше про Каліську тюрму в міжвоєнний період див.: Razyhrayev O. Więzienie Karno-Śledcze w Kaliszu 1918–1939: wybrane problemy. *Polonia Maior Orientalis*. 2018. T. V. S. 61–79.

³¹¹ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 26. Л. 1–2, 12; Д. 34. Л. 4.

³¹² APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 7. S. 16; Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939... S. 24.

³¹³ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 7. S. 238, 247, 254.

тюрєм працювали не лише особи, які належали до корпусу в'язничної сторожі, а й цивільний персонал, як-от бухгалтер³¹⁴.

З перших днів відновлення незалежності міжвоєнної Польщі актуальним питанням була реконструкція в'язниць, які функціонували до листопада 1918 р. й зазнали руйнувань під час Великої війни або не відповідали викликам часу. Приміром, 14 вересня 1920 р. Міністерство юстиції просило начальників тюрєм та окружних тюремних дирекцій подати детальні кошториси робіт з реставрації в'язничних приміщень, які були пошкоджені під час польсько-більшовицької війни, а також перелік інших термінових ремонтних робіт. У документах належало вказати вартість роботи, її обсяг, список необхідних матеріалів тощо³¹⁵.

У приміщенні колишнього францисканського монастиря в м. Равичі, що на заході Другої Речі Посполитої, розташовувалася відома карна тюрма I класу, заснована прусською владою ще у першій чверті XIX століття³¹⁶. «Равіч – це мале, нічим незамітне містечко на самій границі, на полудне від Познаня. В'язниця – це наче окреме містечко. Велика, щільно високим муром обведена площа, а у ній кільканадцять ще німцями побудованих будівель, які творять модерну в'язницю... Переступаючи тюремні залізні брами, вдаряють в очі великі прегарні квітники, діло рук українських політичних в'язнів», – повідомляла найбільша галицька газета «Діло» 26 серпня 1930 року³¹⁷.

У 1918 р. до компетенції Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої перейшла одна з найсуворіших тюрєм Конгресового Королівства – в'язниця I класу «Святий Хрест», яка з XIX ст. розташовувалася в приміщенні ліквідованої російською імперською владою відомої польської святині –

³¹⁴ Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej – APW). Zesp. 1742. Sygn. 8. S. 2.

³¹⁵ APZ. Zesp. 99. Sygn. 1. S. 46.

³¹⁶ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S. 12.

³¹⁷ Діло. 1930. № 188. 26 серп. С. 4. Свої спогади про перебування в тюрмі Равич та інших пенітенціарних установах Польщі залишив Іцек Барух Фарбарович (псевдонім – Урке Нахальнік): *Nachalnik U. Życiorys własny przestępcy*. Poznań: Replica, 2018. 400 s.; *Idem. Żywe grobowce. Kontynuacja życiorysu własnego przestępcy*. Poznań: Replica, 2019. 316 s. Див. також: Milewski S. W „żywym grobowcu”. *Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 10. 16 maja. S. 9, 12–13; *Idem. Marzenia kochliwego piekarza. Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 11. 1 czerwca. S. 10–11; *Idem. Szesnaście wagonów forsy. Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 13. 1 lipca. S. 8–9; *Idem. Milionerzy w ciupie. Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 15. 1 sierpnia. S. 10–11; Milewski S. *Złodziej i literat: życie i sprawki Urke Nachalnika*. Warszawa: Państw. Przedsiębiorstwo Wydawnicze „Rzeczpospolita”, 1988. 86 s.

високогірного бенедиктинського монастиря³¹⁸. Після проголошення незалежності Польщі в'язниця «Святий Хрест» майже рік не могла розпочати роботу, що було пов'язано з її незадовільним станом. Для проведення ремонтних робіт та підготовки пенітенціарного закладу до справного функціонування, Міністерство юстиції делегувало інспектора Чубка, який, виконуючи директиви керівництва, провів найнеобхідніші ремонтні роботи³¹⁹. Офіційно тюрма «Святий Хрест» почала функціонувати в межах польської держави 1 жовтня 1919 р., а вже в листопаді 1920 р. її очолив М. Бутвілович, який залишився незмінним керівником цієї установи до вересня 1939 року³²⁰.

Більшість приміщень в'язничного комплексу Гродненської в'язниці теж розміщувалися в сакральних спорудах, що перебували у власності римокатолицької церкви. За їх використання держава сплачувала орендну плату, яка в 1925 р. становила 324 злотих. Польській державі належало лише подвір'я та частина одного з будинків в'язниці. В адміністративному корпусі тюрми тимчасово проживали охоронці та вчитель³²¹.

В'язниця II класу в м. Каліші, яка до 1921 р. належала до Лодзької окружної тюремної дирекції, розміщувалася в будівлі, що була побудована 1846 р. в неороманському стилі за проектом видатного польського архітектора італійського походження Г. Марконі. Останній відомий також своїми роботами в Україні, зокрема палацами в Порицьку на Володимирщині, Острожці на Рівненщині тощо³²².

Будинок тюрми у м. Ченстохові Келецького воєводства розташовувався в центрі міста поряд з ратушею й належав магістрату, що

³¹⁸ Kułan B. G. Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu... S. 39–41; ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 4–4 зв. Більше про цю в'язницю див: Morağ B. Historia Więzienia na Świętym Krzyżu... S. 1–43; Przeniosło M. Więzienie na Świętym Krzyżu... S. 205–223; Разираєв О. В'язниця «Святий хрест» у контексті пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої: вибрані аспекти організації та діяльності (1918–1939 рр.). *Європейські історичні студії*. 2020. № 17. С. 89–107.

³¹⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1.

³²⁰ APK. Zesp. 186. Sygn. 12. S. 85; ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1, 4.

³²¹ ГАГРО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 59. Л. 1 об.; Станом на 1 березня 1938 р. Гродненська в'язниця поділялася на 9 відділів. Див. Там же. Д. 305. Л. 1–4.

³²² Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych. *DzP PP*. 1919. № 14. Poz. 173. Див. також: APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 1. S. 166–167; Pawlak K. Więziennictwo Polskie... S. 41.

зумовлювало певні труднощі у функціонуванні цього закладу. Зокрема, в 1919 р. гостро стояло питання ремонтних робіт у в'язниці. Однак розв'язання цього питання зволікалося у зв'язку із суперечками щодо власника приміщення. Магістрат вважав приміщення в'язниці власністю міста, натомість, на думку керівництва тюрми, цей будинок належав Міністерству юстиції³²³. Зрештою тюрма таки залишилася у попередньому приміщенні, яке визнали власністю міської влади. Тому в'язниця була зобов'язана сплачувати магістрату кошти за використання комунальної власності. Натомість у правовій площині тюрма підпорядковувалась уряду. Така ситуація лише сприяла численним конфліктам між пенітенціарним закладом і магістратом: щодо ремонту, ведення господарства, прибирання спільної території, величини орендної платні, використання водних ресурсів тощо³²⁴.

У цей час питання щодо проведення ремонтних робіт було актуальним для багатьох польських тюрем, у тому числі й для віленських «Лукішок», які потребували капітального ремонту. Станом на жовтень 1919 р. реконструкція цієї в'язниці тривала невеликими темпами³²⁵. На початку 20-х років окремі приміщення «Лукішок» не опалювалися, а віконні рами не були засклені³²⁶.

Упродовж 1922 р. часткові ремонтні роботи провели в багатьох польських тюрмах. Зокрема, Міністерство юстиції листом від 18 січня 1923 р. просило начальників в'язниць судових апеляційних округів у Варшаві, Любліні та Вільнюсі подати звіти про їх перебіг у 1922 році³²⁷. Очевидно, що питання відбудови пенітенціарних закладів Польщі в першій половині 20-х років удалося розв'язати лише частково, адже у датованому 23 січня 1926 р. звіті спеціально створеної парламентської комісії, яка вивчала ситуацію у в'язницях у 1924–1925 рр., зазначалося, що більшість тюрем розміщувалися в

³²³ Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej – APCz). Zesp. 1. Sygn. 6187. Brak paginacji.

³²⁴ APCz. Zesp. 1. Sygn. 6310. Brak paginacji. Документація магістрату Ченстохови свідчить, що на початку 30-х років в'язниця звільнила місту орендовані приміщення. Див.: APCz. Zesp. 1. Sygn. 9276. S. 1–22.

³²⁵ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 15. L. 10–11; B. 16. L. 14.

³²⁶ Ibidem. B. 61. L. 178.

³²⁷ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 923. Л. 1.

старих будівлях, не призначених для такої експлуатації, і були переповнені³²⁸.

Ремонтні роботи в пенітенціарних закладах тривали й у «післятравневий» період. Зокрема, на початку 30-х років відбувалася реконструкція великої кримінальної тюрми I класу в м. Вішнічі³²⁹. Адміністрація тюрем охоче залучала до ремонтних робіт в'язнів, які мали відповідну робітничу кваліфікацію. Наприклад, 14 квітня 1936 р. начальник Кобринської тюрми Поліського воєводства Б. Долатковський у листі до брестського колеги повідомляв про ремонт окремих приміщень своєї установи й цікавився, чи у Брестській тюрмі нема в'язнів, які знаються на мулярній та малярній справах. Начальник Брестської тюрми Є. Горох у відповіді від 25 квітня того ж року зазначав, що не має у розпорядженні «зайвих» робітників, адже в його установі в той час також тривали ремонтні роботи. В тюрмі м. Краснистава Люблінського воєводства в'язнів теж залучали до будівельних робіт у межах пенітенціарного комплексу³³⁰. Використання ув'язнених на ремонтних роботах інколи призводило до конфліктних ситуацій. Наприклад, в'язень Я. Цешковський скаржився Міністерству юстиції на керівництво слідчої тюрми у Варшаві, яка розташовувалася на вулиці Дзельній, через несплату винагороди за виконану роботу під час ремонту шпиталю та жіночого відділення в'язниці³³¹.

Площа в'язниці, кількість камер та інфраструктура залежали від характеру та класу пенітенціарного закладу. Приміром, наприкінці 20-х років до комплексу келецької тюрми I класу «Святий Хрест», що характеризувався добрим фізичним станом, входили: головний тюремний будинок, новозбудований мурований шпиталь, господарський будинок (кухня, пекарня, млин, склади), вартовий пункт – склад зброї, дерев'яний адміністративний будинок, стайня, склад для деревини, два муровані

³²⁸ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S. 10.

³²⁹ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 55. Brak paginacji.

³³⁰ APZ. Zesp. 99. Sygn. 35. S. 5.

³³¹ APW. Zesp. 1741. Sygn. 1. S. 68.

адміністративні будинки, один з яких потребував ремонту, приміщення для охоронців, котре мало сполучення з головним тюремним комплексом³³². В основному тюремному будинку розміщувалося 35 камер, а в адміністративних приміщеннях – 51 кімната для працівників пенітенціарного закладу. Наявна стічна каналізація промивалася водою, яку добували з колодязя. Крім того, в'язниця споживала привізну воду з лісового колодязя. В'язні спали на матрацах («сінниках»), якими встелювали підлогу камер³³³.

Важливе значення для тюрми «Святий Хрест» мала електрифікація, але у 20-х роках облаштувати її було складно. Поблизу в'язниці не було джерел електрики, а на створення власної електростанції бракувало ресурсів³³⁴. Будівельні роботи в цьому напрямку почалися на початку 30-х років, а вже у 1933 р. стараннями начальника М. Бутвіловича в'язниця була електрифікована, що значно покращило безпекову ситуацію цього пенітенціарного закладу. У зв'язку зі складністю прокладання комунікацій через грубі монастирські стіни та відповідно дорожнечею таких робіт, керівництво тюрми прийняло рішення використати для цього отвори в стелі. В підсумку кожна з 35 камер освітлювалася п'ятьма лампочками³³⁵.

З трьох великих приміщень складалася карна в'язниця I класу в м. Вішничі. У першому двоповерховому корпусі розміщувалися в'язні, які мали значні терміни покарання. Другий корпус, одноповерховий, призначався для в'язнів, засуджених на невеликі терміни. Ще один корпус виконував функцію шпиталю для хворих на туберкульоз і був початково розрахований на 100 ліжок. Однак у вересні 1938 р. тут налічувалося 60 ліжко-місць³³⁶. Зазначимо, що шпиталі мали окремі корпуси лише у великих тюрмах, здебільшого I класу. Наприклад, тюремна лікарня Гродненської тюрми розміщувалася в окремому приміщенні, що налічувало вісім камер³³⁷.

³³² ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 17.

³³³ Там само. Арк. 17.

³³⁴ Там само. Арк. 6.

³³⁵ Там само. Спр. 15. Арк. 3.

³³⁶ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 45. Brak paginacji.

³³⁷ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 85. Л. 230.

Тюремний комплекс віленських «Лукішок», які теж належали до I класу, складався з чотирьох будинків: у трьох з них перебували в'язні, а в четвертому мешкали працівники тюрми. Камери були двох типів – одиночні та спільні. При тюрмі функціонувала пекарня, яку спорудили німці в роки Великої війни, а також шпиталь, розрахований приблизно на 120 ліжко-місць. Восени 1919 р. через складну матеріальну ситуацію заклад працював лише на третину своїх потужностей. Водночас тюрма «Лукішки», очолювана К. Пшевлоцьким, призначалася для утримання максимально 1500 в'язнів³³⁸. Електросистема цієї в'язниці «Лукішки» після Першої світової війни потребувала ремонту, але на середину 20-х років була вже у доброму стані³³⁹.

Філією «Лукішок» була Стефанська тюрма, що розміщувалася в центрі воєводства на віддалі 3 км від основної в'язниці. Цей пенітенціарний заклад призначався для утримання жінок, а його назва походила від однойменної вулиці, на якій він розташовувався. Станом на жовтень 1922 р. приміщення тюрми були частково зайняті військовими, а в січні 1925 р. використовувалися лише для потреб в'язниці³⁴⁰.

У другій половині 20-х років в'язниця II класу в Каліші нараховувала 109 індивідуальних та сім спільних камер. Тюрма мала центральне водяне опалення, електричне освітлення та засоби вентиляції приміщень, зокрема вентиляційні канали³⁴¹.

Дорогичинська тюрма Поліського воєводства, яка належала до III класу й функціонувала при місцевому гродському суді, складалася з трьох будинків. У першому розміщувалося дев'ять камер, кабінет начальника тюрми, кухня, пральня тощо. Другий будинок використовувався як столярна майстерня, склад для господарських матеріалів, особистих речей в'язнів, там зберігався також дезінфікатор та інші необхідні речі. Натомість в

³³⁸ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 15. L. 10–11; B. 16. L. 14.

³³⁹ Ibidem. F. 142. Ap. 1. B. 1. L. 1–2.

³⁴⁰ Ibidem. F. 128. Ap. 1. B. 61. L. 108; B. 199. L. 2.

³⁴¹ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 19. S. 83.

останньому, третьому будинку розміщувався туалет³⁴². Наголосимо, що далеко не всі в'язниці Польщі були електрифіковані. Наприклад, невелика Холмська тюрма III класу освітлювалася виключно гасовими лампами³⁴³.

Основним транспортним засобом, що перебував на балансі польських в'язниць, були коні. Приміром, у віленських «Лукішках» на жовтень 1919 р. налічувалося лише троє коней, яких використовували для доставляння продовольства та опалювальних матеріалів, вивезення сміття тощо³⁴⁴. Вкрай рідким явищем для міжвоєнної польської тюрми була наявність автомобіля. Таку «розкіш» могли собі дозволити лише великі в'язниці, здебільшого I класу. Наприклад, слідча тюрма у Варшаві, яка розташовувалася на вулиці Даниловичовській, у 1922 р. набула у власність вживаний німецький вантажний автомобіль марки «NAG» (Nationale Automobil Gesellschaft). У листопаді 1927 р. цей автомобіль затримав працівник відділу контролю вуличного руху й скерував його на перевірку, яка встановила його поганий технічний стан та необхідність негайного ремонту. Комісія також вилучила реєстраційний номер автомобіля та право на курсування вулицями Варшави. Реагуючи на цю ситуацію, начальник в'язниці звернувся до Міністерства юстиції з проханням дозволити продаж автомобіля, адже ремонтні роботи були нерентабельними та не корелювалися з бюджетом тюрми³⁴⁵.

Діяльність в'язниць, дотримання ними законодавства, а також санітарний стан пенітенціарних установ інспектували різні перевірчі органи. Це могли бути спеціальні ревізії Міністерства юстиції, перевірки прокуратури та судових органів, або навіть інспекції урядових комісій. Відповідно до нормативно-правових документів у тюрмах Польщі мали

³⁴² ГАБО. Ф. 2266. Оп. 1. Д. 11. Л. 3.

³⁴³ Pomiankiewicz J. Dzieje więzienia w Chełmie... S. 65.

³⁴⁴ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 15. L. 12–13.

³⁴⁵ APW. Zesp. 1741. Sygn. 5. S. 93–98.

панувати тиша, чистота та порядок. Насправді ж ситуація нерідко була протилежною³⁴⁶.

У жовтні 1919 р. відбулася ревізія віленської в'язниці «Лукішки», яка встановила, що в багатьох камерах у зв'язку з несправною каналізацією панував сморід, а звичним явищем для колективних камер були воші та клопи. Білизна та постіль мали незадовільний стан, через дефіцит взуття в'язні переважно ходили босоніж, бракувало також одягу, особливо в зимову пору. Ув'язнені масово скаржилися на «голод, холод, бруд, тривале позбавлення волі без слідства та повідомлення підстав утримання». Малопоживним був і раціон в'язнів, який складався переважно із супу з крупою та картоплею, хліба та сурогату кави. В цей час у «Лукішках» перебувало 1074 в'язні, серед них 303 військові та 1 священник-литовець³⁴⁷. Окремі особи, які тут утримувалися, мали б бути у таборах для інтернованих. Із загальної кількості ув'язнених 35 перебували в шпиталі, в тому числі у зв'язку з венеричними та дерматологічними хворобами. Крім того, в «Лукішках» утримувалися діти віком від 13 років, що, на думку ревізорів, було недопустимим явищем³⁴⁸.

Висновок ревізора цієї в'язниці С. Белаковського, датований 14 жовтня 1919 р., був таким: «...головна тюрма Лукішки не є установою для перевиховання, якою вона повинна бути, а нагадує швидше більшовицьку катівню, залишаючи далеко позаду те, що робилося за царату. Люди тут голодні, мерзнуть, обдерті – ...без білизни, не мають... соломи і гарячої води для вмивання, а про таку розкіш як мило і рушник навіть не можуть мріяти; також позбавлені духовної потіхи і морального впливу. Необхідно терміново призначити капелана...»³⁴⁹. Проте ситуація тут змінилася нешвидко. Брудна

³⁴⁶ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 393. Л. 1; Ф. 2044. Оп. 2. Д. 1. Л. 1; Ф. 2266. Оп. 1. Д. 1. Л. 1.

³⁴⁷ Див. окремі списки в'язнів віленських «Лукішок» за 1919 р.: LCVA. Ф. 128. Ар. 1. В. 18. Л. 1; В. 19. Л. 3–4, 13.

³⁴⁸ Ibidem. В. 15. Л. 10–13.

³⁴⁹ Ibidem. Л. 13.

підлога та туалети, пил, павутиння ще довго були щоденним явищем у цьому пенітенціарному закладі³⁵⁰.

Наприкінці 1920 р. прокуратура перевірила діяльність Люблінської в'язниці й констатувала її справне функціонування³⁵¹. В червні 1921 р. Міністерство юстиції інформувало начальника Гродненської тюрми Білостоцького воєводства, що під час останніх інспекцій в'язниць Польщі було виявлено низку порушень санітарного стану. Тому серед основних рекомендацій щодо утримання тюрем наголошувалося на підтриманні чистоти камер, провітрюванні матраців («сінників») щонайменше раз на тиждень, призначенні в камері в'язня, який би відповідав за порядок, забезпеченні в'язнів щонайменше раз на два тижні послугами лазні та дезінфікуванні їхнього одягу³⁵².

У першій половині 20-х років у Гродненській в'язниці, як і в інших пенітенціарних закладах Польщі, відчувалися матеріальні проблеми. Бракувало ресурсів як на утримання приміщень, так і на забезпечення персоналу та в'язнів. Зокрема, система електропроводки була в «недопустимому стані» й потребувала негайного ремонту³⁵³. Наприкінці 1924 р. не вистачало ковдр для в'язнів. Тому начальник цієї в'язниці звернувся до свого колеги з пенітенціарного закладу в Сувалках з проханням позичити 30 ковдр, на що отримав позитивну відповідь. 8 січня 1925 р. ковдри надійшли в розпорядження господарського відділу Гродненської тюрми, а начальник цього пенітенціарного закладу взяв на себе зобов'язання їх повернути після того, як отримає матеріальну підтримку з Міністерства юстиції³⁵⁴. Начальник Гродненської тюрми в 1928 р. повідомляв повітового архітектора про те, що санітарна комісія констатувала відсутність смітників поблизу адміністративного корпусу, поганий стан водостоків та інших каналізаційних споруд і просив виготовити кошторис на виконання цих

³⁵⁰ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 15. L. 76.

³⁵¹ APL. Zesp. 494. Sygn. 19. S. 1–21.

³⁵² ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 4. Л. 1–1 об.

³⁵³ Там же. Д. 910. Л. 2.

³⁵⁴ Там же. Д. 52. Л. 8.

робіт³⁵⁵. 18 травня 1923 р. депутат П. Мйотла з Білоруської парламентської фракції разом зі своїми колегами подав інтерпеляцію до міністрів внутрішніх справ та юстиції з приводу утримання в антисанітарних умовах в'язнів тюрми в містечку Глибоке Дісенського повіту Віленського воєводства³⁵⁶.

На початку 1926 р. міжміністерська комісія інспектувала Келецьку тюрму «Святий Хрест». Її створенню передувала інформація парламентарів, духовенства та преси про те, що комплекс приміщень цієї пенітенціарної установи не відповідає своєму призначенню й спричиняє втрату здоров'я та високу смертність серед в'язнів. У сеймі навіть порушувалося питання про ліквідацію тюрми. Насправді усе це було пов'язано з ініціативною римокатолицької церкви отримати у свою власність приміщення пенітенціарного закладу. Тому метою згаданої вище інспекції було встановити, чи ця в'язниця, з огляду на стан приміщення та наявні санітарні норми, відповідає своєму призначенню³⁵⁷.

Комісія встановила, що тюрма розташовувалася на горі, висота якої сягала 650 метрів над рівнем моря. Її оточували високий мур та ліс. Тюремний комплекс складався з в'язничного двоповерхового приміщення, в якому раніше розміщувався монастир, господарських будівель, зруйнованого у роки Першої світової війни костелу та окремих будівель колишнього монастиря. Перевірка констатувала, що у в'язниці сухі камери, вентиляція яких здійснювалася за допомогою відкриття вікон, а також просторі, світлі та теплі коридори з дерев'яною підлогою. Двері до камер поступово замінювали на ґрати, що сприяло кращому теплообміну та вентиляції. На час перевірки камери не були переповнені, а вологість виявилася помірною. В камерах, з огляду на безпеку, містилися тільки найнеобхідніші речі – миски, ложки, вішаки для рушників, мило, щітки, постіль у доброму стані. Туалети зі справною каналізацією розміщувалися на кожному коридорі. В тюрмі

³⁵⁵ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 971. Л. 64.

³⁵⁶ BS. Interpelacja p. Miotły i tow. z Klubu Białoruskiego do pp. Ministrów Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości w sprawie wadliwego i antysanitarnego utrzymania więzienia w m. Głębokiem, pow. Dziśnieńskiego, 1923. Nr rekordu 000016048.

³⁵⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1–3.

функціонували різні робітничі майстерні, лазня, власна пекарня, в чистоті утримувалася кухня. В кожному кутку тюремного комплексу розміщувалися пости з охоронцями, додаткова стражниця локалізувалася на даху монастиря. Освітлення тюрми здійснювалося нафтовими лампами, а обігрів – деревом³⁵⁸.

В підсумку комісія встановила, що в'язниця «Святий Хрест» містилася у відповідному для такої мети приміщенні, не мала надмірної вологості; кількість в'язнів, хворих на туберкульоз, топографічні особливості розташування, умови праці та харчування не викликали занепокоєння. На думку комісії, у випадку закриття тюрми слід було побудувати схожий ізольований комплекс, однак це не відповідало економічному потенціалу польської держави. Отож пенітенціарний заклад «Святий Хрест» продовжив своє функціонування. Згодом кілька будівель цієї тюрми таки повернули духовенству, що викликало незадоволення тодішнього її начальника М. Бутвіловича³⁵⁹.

На початку червня 1934 р. директор кримінального департаменту Міністерства юстиції Т. Криховський після проведення чергових ревізій пенітенціарних закладів Польщі дійшов висновку, що в'язниці були «занедбані у плані чистоти і порядку», а бруд, воші та клопи були щоденним явищем. Криховський був дуже незадоволений, адже ще у квітні давав доручення начальникам карних закладів виправити санітарну ситуацію³⁶⁰.

Очевидно, що чергові зауваження керівництва пенітенціарної адміністрації Польщі були почуті на місцях. Наприклад, перевірка карної в'язниці в м. Вішничі, що її здійснив інспектор в'язничної сторожі Я. Скібінський наприкінці травня 1935 р., констатувала «зразковий порядок»: в'язні що два тижні мали водні процедури, щотижня їм змінювали постільну білизну, адміністрація дотримувалася права в'язнів на щоденну одногодинну прогулянку, хворі в'язні проводили на свіжому повітрі втричі більше часу. Крім того, адміністрація тюрми реалізовувала права ув'язнених на отримання

³⁵⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1–3.

³⁵⁹ Там само.

³⁶⁰ ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 1. Л. 240.

освітніх, медичних та релігійних послуг, справно функціонував відділ праці³⁶¹. Водночас простежувалися проблеми з каналізацією та водовідведенням, які залишалися актуальними для тюрми у Вішничі і в другій половині 30-х років³⁶².

Перевірка Пружанської тюрми, яка була проведена 15 грудня 1937 р., пропри чистоту та зразковий порядок, констатувала вологість на стінах першого поверху. Водночас зазначалося, що в'язниця отримала від місцевого повітового староства радіоапарат, який розміщувався в її головному корпусі³⁶³. Журнал ревізій невеликої в'язниці III класу в м. Красниставі Люблінського воєводства свідчить про те, що в цьому закладі здебільшого дотримувалися порядку³⁶⁴.

Отже, в'язниці міжвоєнної Польщі залежно від їхньої величини та призначення поділялися на три класи. Чимало пенітенціарних установ розміщувалися в непристосованих для таких потреб приміщеннях – наприклад, у колишніх монастирях, характеризувалися надмірною вологістю та потребували ремонту. Зазвичай тюремний комплекс складався з будинку в'язничної адміністрації, приміщень, у яких перебували ув'язнені, казарм для тимчасового проживання охоронців, медичної установи, ремісничих майстерень, приміщень для богослужіння тощо.

2.3. Кадровий склад пенітенціарної системи

Корпус працівників пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі складали як службовці Департаменту в'язниць Міністерства юстиції та інших керівних інституцій (наприклад, окружних тюремних дирекцій), так і персонал в'язниць. Працівники тюрми могли працювати на постійній основі або за контрактом³⁶⁵. Декрет від 8 лютого 1919 р. «Щодо тимчасових в'язничних приписів» фіксував такі службові посади в тюрмі: начальника,

³⁶¹ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 27. Brak paginacji.

³⁶² Ibidem. Sygn. 44. Brak paginacji.

³⁶³ ГАБО. Ф. 2042. Оп. 4. Д. 55. Л. 12.

³⁶⁴ APZ. Zesp. 99. Sygn. 20. S. 1–11.

³⁶⁵ Pawlak K. Więziennictwo Polskie w latach 1918–1939... S. 26.

помічника начальника, інспектора, старших охоронців та охоронців, працівників бухгалтерії, канцелярії, технічного та господарського блоку. В цьому нормативно-правному документі вказувалося також, що за потреби, на основі окремих договорів (контрактів) у тюрмі можуть працювати лікарі, духовні особи та вчителі³⁶⁶. Фактично, такий самий штат тюрем закріпило й згадуване вище розпорядження президента Польщі І. Мосціцького щодо організації в'язниць від 7 березня 1928 року³⁶⁷.

23 серпня 1932 р. побачило світ розпорядження І. Мосціцького, згідно з яким створювалася єдина формація працівників пенітенціарної системи – в'язнична сторожа (*Straż Więzienna*). Ця структура підпорядковувалася міністру юстиції, очолював її головний інспектор. Загалом корпус в'язничної сторожі поділявся на «вищих» та «нижчих» службовців. До першої групи належав головний інспектор, інспектор, надкомісар, комісар, підкомісар та аспірант. Натомість нижчу групу становили пшодовник, старший охоронець та охоронець³⁶⁸.

Корпус в'язничної сторожі формувався через добровільний набір кандидатів. Перевага надавалася передусім військовослужбовцям, адже важливою умовою прийняття на роботу в тюрму була наявність військового досвіду: як бойового в роки Великої війни та у час збройних конфліктів під час формування кордонів Польщі, так і проходження строкової служби в польському війську³⁶⁹. Від кандидатів на «вищі» посади вимагався військовий офіцерський ранг, а претенденти на «нижчі» посади могли мати рядовий або молодший офіцерський ранг. Приймаючи на службу до корпусу «вищих» службовців, перевагу надавали особам, які мали вищу освіту. Хоча допускалися також кандидати із середньою або професійно-технічною освітою. Серед обов'язкових вимог до претендентів на службу у в'язничній

³⁶⁶ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r... S. 316–318.

³⁶⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r... S. 557.

³⁶⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej. *DzU RP*. 1932. № 74. Poz. 667. S. 1465–1466.

³⁶⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 4–5; Спр. 22. Арк. 3–4; Спр. 23. Арк. 3; Спр. 24. Арк. 3; LCVA. F. 142. Ap. 1. B. 28. L. 1–11.

сторожі варто зазначити польське громадянство, добру репутацію, вік від 21 до 35 років, фізичну справність та добрі розумові здібності, вільне володіння польською мовою, наявність середньої освіти тощо³⁷⁰.

У перші роки відродження незалежності Польщі до лав пенітенціарної служби приймали без належного рівня освіти та підготовки. Попри кадровий хаос перших років незалежності, багатьох службовців спочатку працевлаштовували на випробувальний період згідно з рішеннями окружних тюремних дирекцій та звільняли в разі констатації їхньої професійної непридатності³⁷¹.

Циркуляром № 9 від 13 грудня 1918 р. Міністерство юстиції рекомендувало начальникам тюрем терміново завести на кожного службовця особову справу³⁷². Аналіз документів з таких особових справ службовців різних тюрем дає можливість стверджувати, що в національно-релігійному плані абсолютна більшість працівників польської пенітенціарної системи були поляки римо-католицького віросповідання. Наприклад, станом на 1922 р. охоронцем у Волковиській в'язниці Білостоцького воєводства працював В. Станкевич, 1888 р. н., поляк, римо-католик, одружений, мав п'ятеро дітей. Упродовж 1920–1922 рр. служив у Волковиському повітовому управлінні державної поліції³⁷³. Одним із начальників Пружанської тюрми Поліського воєводства в міжвоєнний час був А. Бужинський. Він народився в 1895 р., походив з Віленщини, належав до римо-католицької конфесії, був одружений та мав одну дитину³⁷⁴.

Прийняття на службу в пенітенціарному закладі передувало подання претендентом відповідної заяви на ім'я керівника установи. Приміром, у лютому 1924 р. до начальника згаданої вище Пружанської тюрми з проханням працевлаштування звернувся мешканець сусіднього села Шершово М. Фігель, 1893 р. н., уродженець Краківського повіту. Він

³⁷⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej... S. 1465–1466.

³⁷¹ APK. Zesp. 186. Sygn. 12. S. 15, 32, 34; Sygn. 13. S. 40, 54.

³⁷² Ibidem. Sygn. 2. S. 20.

³⁷³ ГАГрО. Ф. 391. Оп. 1. Д. 1. Л. 1–3.

³⁷⁴ ГАБО. Ф. 100. Оп. 1. Д. 2703. Л. 1.

упродовж 1914–1915 рр. служив в армії Австро-Угорщини, після проголошення незалежності Польщі вступив у лави оборонців Верхньої Сілезії. Згодом перебував у рядах державної поліції. Анотація адміністрації Пружанської тюрми на його заяві мала такий зміст «Одружений, двоє дітей, католик, зараз служить у Шершівському лісництві... 33 роки (на охоронця з вигляду дуже добрий)»³⁷⁵.

Якщо в перші роки незалежності Польщі система рекрутування кадрів до роботи в тюрмах була досить ліберальною, то вже з початку 20-х років в'язнична влада почала залучати до цієї справи поліцію, яка спочатку таємно збирала відомості про моральний рівень та поведінку кандидатів на посади охоронців³⁷⁶. На початку 30-х років Брестську тюрму очолював Я. Козьмінський, який до 1918 р. служив у російській армії й згодом продовжив службу вже в польському війську. У досьє, що було на нього складене, зазначалося: «Добре ставився до польської держави»³⁷⁷. Траплялися випадки, коли начальники в'язниць, відмовляючи кандидатам у прийнятті на роботу, публічно мотивували своє рішення саме негативним висновком поліції. Така ситуація серйозно непокоїла Карний департамент Міністерства юстиції, керівник якого Я. Закшевський, у циркулярі від 1 жовтня 1923 р. попередив начальників тюрем про відповідальність за такі порушення службової таємниці³⁷⁸.

Величина штату кожної тюрми визначалася індивідуально Міністерством юстиції й залежала від класу та призначення пенітенціарного закладу. Наприклад, у 1919 р. адміністрацію віленських «Лукішок», які належали до I класу, окрім начальника та його помічника з господарських питань, складала 94 охоронці, вісім канцеляристів, лікар та два фельдшери³⁷⁹. Станом на 1928 р. корпус службовців Гродненської тюрми I класу складався із 67 осіб, персонал в'язниці такого ж класу в м. Вішничі станом на 1931 р.,

³⁷⁵ ГАБО. Ф. 100. Оп. 1. Д. 2695. Л. 2–3.

³⁷⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 8, 11.

³⁷⁷ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 80. Л. 4.

³⁷⁸ APZ. Zesp. 99. Sygn. 2. S. 97; APK. Zesp. 186. Sygn. 6. S. 221.

³⁷⁹ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 15. L. 12–13.

разом з начальником С. Следзевським, становив 90 осіб³⁸⁰. Чисельність службовців цієї тюрми у другій половині 30-х років залишалася практично незмінною і налічувала трохи більше як 100 осіб³⁸¹. У серпні 1939 р. в тюрмі І класу «Святий Хрест» працювало 94 особи³⁸².

У міжвоєнний період в'язницю ІІ класу в м. Каліші охороняло пересічно 27 осіб³⁸³. У середині 1923 р. в Пінській та Брестській в'язницях ІІ класу працювало відповідно 23 і 19 осіб³⁸⁴. Наприкінці 20-х років ситуація не дуже змінилася – тут працювало відповідно 26 і 20 осіб³⁸⁵. Найменшу чисельність працівників джерела фіксують у в'язницях ІІІ класу. Наприклад, наприкінці 20-х років у тюрмі м. Краснистава Люблінського воєводства служило 18 осіб³⁸⁶. Аналогічну величину корпусу службовців фіксуємо в середині 30-х років у Пружанській в'язниці³⁸⁷. Станом на 1929 р. штат Кобринської тюрми ІІІ класу становив лише 14 осіб³⁸⁸.

Керівництво тюрем переважно не було задоволене чисельністю охоронців та нерідко апелювало до Міністерства юстиції з приводу збільшення кадрового складу. Зокрема, 8 жовтня 1925 р. начальник Гродненської тюрми повідомляв Міністерство юстиції про те, що лише за вересень кількість в'язнів збільшилася на 35 %, що було пов'язано із розвитком комуністичного руху в Білостоцькому воєводстві. Така ситуація зумовлювала необхідність посилення охорони пенітенціарної установи³⁸⁹. Наприкінці 1934 р. начальник в'язниці в м. Каліші звернувся до Відділу адміністрації тюрем карного департаменту Мін'юсту Польщі з проханням збільшити штат охоронців у зв'язку з переповненням цього пенітенціарного

³⁸⁰ ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 1. Л. 3–7; LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 354. L. 206–207, 250.

³⁸¹ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 27. Brak paginacji; Sygn. 5. S. 240.

³⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 92–95.

³⁸³ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 8. S. 2; Sygn. 6. S. 1–2; Sygn. 7. S. 2–3, 176, 199.

³⁸⁴ ГАБО. Ф. 2042. Оп. 2. Д. 47. Л. 133–134.

³⁸⁵ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 354. L. 206–207, 250.

³⁸⁶ APZ. Zesp. 99. Sygn. 10. S. 2.

³⁸⁷ ГАБО. Ф. 100. Оп. 1. Д. 2697. Л. 6.

³⁸⁸ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 354. L. 206–207, 250.

³⁸⁹ ГАГро. Ф. 55. Оп. 1. Д. 934. Л. 15.

закладу в'язнями, що ускладнювало утримання належного санітарного рівня, порядку, безпеки тощо³⁹⁰.

Відсутність належної чисельності охоронців жіночої статі змушувала керівництво пенітенціарної системи до реорганізації жіночих секцій у в'язницях. Зокрема, в 1920 р. в тюрмі м. Хенцини було ліквідовано жіноче відділення, відтак Округна тюремна дирекція в м. Кельцях рекомендувала скеровувати жінок-в'язнів до тюрем у Сандомирі, Радомі та Кельцях³⁹¹. Суто для утримання жінок була призначена Стефанська тюрма у Вільні, де у середині 20-х років перебувало приблизно 200 осіб³⁹².

Величина заробітної платні службовця польської пенітенціарної системи залежала від багатьох факторів, зокрема займаної посади, стажу роботи, освіти й навіть регіону несення служби. Особливо складна матеріальна ситуація спостерігалася в перші роки відродження польської державності. Приміром, у 1920 р. штатні працівники тюрем до основного окладу отримували інфляційні надбавки, а також доплати за вислугу та наявність вищої освіти³⁹³. Окремі доплати передбачалися також службовцям в'язниць як компенсація за оренду житла³⁹⁴.

У другій половині 20-х років матеріальна ситуація службовців пенітенціарної системи частково покращилася, що було зумовлено загальнодержавним економічним зростанням. Проте недовгий період господарської стабілізації перервала світова економічна криза, яка позначилася падінням доходів корпусу в'язничної сторожі. Після завершення служби працівники пенітенціарної системи переходили на пенсію, яка могла настати за віком або у зв'язку з поганим станом здоров'я³⁹⁵. Для цього начальник тюрми мав подати спеціальний рапорт до міністерства юстиції та отримати відповідний дозвіл³⁹⁶.

³⁹⁰ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 7. S. 120.

³⁹¹ APK. Zesp. 186. Sygn. 3. S. 343.

³⁹² LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 61. L. 108; B. 199. L. 2.

³⁹³ APZ. Zesp. 99. Sygn. 1. S. 41, 52.

³⁹⁴ APK. Zesp. 186. Sygn. 8. S. 1.

³⁹⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 1–2, 12, 77.

³⁹⁶ ANKt. Zesp. 480. Sygn. 4. S. 135.

Під час виконання службових обов'язків працівники польських тюрем мали право використовувати вогнепальну зброю проти в'язнів та інших осіб. Насамперед ішлося про самозахист під час нападу ув'язненого, чинення ним опору або спроби втечі³⁹⁷. В перші роки відродження незалежної Польщі охоронці тюрем не мали належної кількості справної зброї. Наприклад, у 1919 р. проблеми з озброєнням відчувалися в багатьох пенітенціарних установах, у тому числі й у віленських «Лукішках». Охоронці використовували кільканадцять карабінів різних калібрів, не вистачало патронів³⁹⁸.

У 20-ті роки в польських тюрмах використовували гвинтівки (карабіни) та револьвери різних марок. Зокрема, персонал Гродненської тюрми Білостоцького воєводства станом на червень 1927 р. мав на озброєнні 16 австро-угорських карабінів «Манліхер», три німецькі карабіни «Маузер», дві французькі гвинтівки «Бертє», сім револьверів «Брауніг»³⁹⁹. Уніфікувати озброєння службовців в'язничної сторожі було покликане розпорядження міністра юстиції Польщі Ч. Міхаловського від 1 листопада 1935 р. Цей документ законодавчо закріпив озброєння «вищого» службовця револьвером, а «нижчого» – револьвером та карабіном з багнетом⁴⁰⁰. Як виняток, право на володіння зброєю могли отримати також цивільні працівники в'язниці⁴⁰¹.

Під час виконання службових обов'язків працівники тюрем були зобов'язані носити обмундирування. Виняток становили лише цивільні особи, які працювали за контрактом або в канцелярії⁴⁰². Розпорядження Мін'юсту Польщі від 3 грудня 1932 р. та 1 листопада 1935 р. закріпили темно-зелений колір як основний для виготовлення обмундирування службовця пенітенціарної системи. Обмундирування службовців в'язничної

³⁹⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. ... S. 561–562.

³⁹⁸ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 15. L. 12–13.

³⁹⁹ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 92. Л. 8.

⁴⁰⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 listopada 1935 r. o umundurowaniu i uzbrojeniu Straży Więziennej. *DzU RP*. 1935. № 90. Poz. 577. S. 1436.

⁴⁰¹ APW. Zesp. 1741. Sygn. 3. S. 14.

⁴⁰² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. ... S. 557. Див. також: Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 14; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 138. Арк. 5–6.

сторожі складалося з мундира, штанів чи спідниці, плаща, шапки, взуття та ременя⁴⁰³.

Ефективність діяльності корпусу міжвоєнних польських тюрем великою мірою залежала від їхньої професійно-освітньої підготовки. Згідно із законодавством Польщі усі службовці в'язничної сторожі повинні були пройти спеціальний вишкіл, а також мати освіту відповідно до зайнятої посади⁴⁰⁴. Службовці різних пенітенціарних закладів Польщі підвищували власну професійну кваліфікацію в Центральній школі при В'язничному департаменті Міністерства юстиції (пізніше у створених на її місці школах для нижчих та вищих службовців та школі в'язничної сторожі), а також на курсах, організованих безпосередньо на місці несення служби⁴⁰⁵.

В середині 20-х років у в'язницях I класу було організовано 29 шкіл (курсів) для охоронців, зокрема в 1924 р., попри численні матеріальні труднощі, навчання охоронців проводилося й у Віленській тюрмі «Лукішки»⁴⁰⁶. Упродовж грудня 1926 р. – березня 1927 р. у тюрмі м. Вішничка теж тривав навчальний курс для охоронців⁴⁰⁷. У вересні 1935 р. у цій же в'язниці розпочався черговий навчальний курс для нижчих службовців із 43-ма слухачами. Заняття відбувалися здебільшого в неділю та у свята. Внаслідок певних кадрових змін (переведення, звільнення тощо) у травні 1936 р. навчання завершило 38 осіб, з яких 34 особи склали іспит на позитивну оцінку⁴⁰⁸.

⁴⁰³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 grudnia 1932 r. w sprawie umundurowania i uzbrojenia Straży Więziennej. *DzU RP*. 1932. № 109. Poz. 903. S. 2253–2254; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 listopada 1935 r. o umundurowaniu i uzbrojeniu... S. 1434–1436.

⁴⁰⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej... S. 1466; Див. також: Rajowski S. Personel więzienny i jego wyszkolenie. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 87–93; Pawlak K. Szkolenie pracowników więziennych... S. 8–15.

⁴⁰⁵ Pomiankiewicz J. Dzieje więzienia w Chełmie... S. 75; Kułan B. G. Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu... S. 67–68; Kanarek-Lizik D., Stankowski W. Historia Aresztu Śledczego w Bydgoszczy... S. 33; Orlikowski W. Tworzenie się systemu penitencjarnego w okresie międzywojennym... S. 30–31; Разиграев О. Луцька в'язниця між двома світовими війнами: становлення, організація, особливості функціонування. *Український історичний збірник*. 2014. Вип. 17. С. 189. Більше про вишкіл працівників міжвоєнних польських тюрем див.: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1934. № 1. S. 14–15.

⁴⁰⁶ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 135. L. 62–64.

⁴⁰⁷ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 7. Brak paginacji.

⁴⁰⁸ Ibidem. Sygn. 8. Brak paginacji.

В середині 20-х років програма підвищення кваліфікації персоналу Брестської тюрми Поліського воєводства базувалася на праці Ж. Бугайського «Więzienioznawstwo» (Варшава, 1925) й охоплювала не лише вчення про тюрми, а й питання бюджету, ведення господарської діяльності, гігієни, надзвичайних ситуацій, харчування, державного устрою⁴⁰⁹. Важливим елементом підготовки тюремних кадрів Дорогичинської тюрми Поліського воєводства, яка функціонувала при місцевому гродському суді, були заняття щодо поводження зі зброєю⁴¹⁰.

Працівники польських тюрем підвищували власну кваліфікацію й поза місцем несення служби. Зокрема, упродовж кількох днів червня 1919 р. у Варшавській тюрмі «Мокотув» Міністерство юстиції організувало короткотривалі навчальні курси для тюремних інспекторів та старших охоронців різних в'язниць. Упродовж трьох днів слухачі могли ознайомитися із загальною інформацією про історію та мету пенітенціаристики, нормативно-правові засади її діяльності, основи гігієни, педагогіки та трудової діяльності в тюрмах тощо. У перервах між заняттями слухачі вивчали особливості функціонування варшавських пенітенціарних закладів⁴¹¹.

У вересні 1923 р. в Польщі постала Центральна школа, яка функціонувала при В'язничному департаменті Міністерства юстиції⁴¹². На початку 30-х років на базі цього навчального закладу було створено вже дві освітні інституції – для вищих та нижчих службовців в'язничної сторожі, які в 1935 р. об'єдналися в єдину Школу в'язничної сторожі⁴¹³. Ця установа розташовувалася в комплексі Варшавської тюрми на вулиці Дзельній, а

⁴⁰⁹ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 125. Л. 1–119; Bugajski Ż. Więzienioznawstwo. Warszawa: b.w., 1925. 58 s.; Працівник Міністерства юстиції Ж. Бугайський розробив також освітню програму для в'язнів. Див.: Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 1–8; Див. також: Bugajski Ż. Zasadnicze wiadomości z zakresu praktycznego więziennictwa. Warszawa: Zw. Zaw. Prac. Więzień, 1925. 72 s.

⁴¹⁰ ГАБО. Ф. 2266. Оп. 1. Д. 2. Л. 1.

⁴¹¹ APK. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 104.

⁴¹² Декретом міністра юстиції від 31 грудня 1931 р. асистента Варшавської слідчої тюрми Захарського було делеговано до Центральної школи на посаду інструктора з фізичного виховання, див.: APW. Zesp. 1741. Sygn. 4. S. 285.

⁴¹³ Pawlak K. Szkolenie pracowników więziennych w okresie międzywojennym... S. 11–12.

навчання там ґрунтувалося на основі розпорядження міністра юстиції щодо організації вишколу в'язничної сторожі від 20 липня 1935 року⁴¹⁴. Обов'язковою умовою для скерування на навчання в Школу в'язничної сторожі було закінчення спеціальних підготовчих курсів у пенітенціарному закладі за місцем служби⁴¹⁵. Наприклад, у жовтні 1937 р. начальник тюрми в м. Вішничі делегував до цієї школи двох тюремних охоронців на спеціальний двомісячний навчальний курс, який був присвячений питанням безпеки⁴¹⁶.

Працівники тюрем, як виняток, могли підвищувати свою кваліфікацію й у поліцейських школах. Приміром, 3 вересня 1923 р. Міністерство юстиції повідомляло начальника Брестської тюрми, що внаслідок порозуміння з Головним управлінням державної поліції домовлено про можливість навчання двох службовців тюрми на курсах для поліцейських. На тюремних працівників поширювались аналогічні з поліцейськими засади дисципліни та обов'язок прослухати увесь курс, прибути у повному обмундируванні з карабіном та револьвером, а також мати при собі спортивний одяг⁴¹⁷.

Загалом же професійна підготовка службовців пенітенціарної системи не характеризувалася високим рівнем. Наприклад, станом на 1935 р. 70 % службовців Каліської тюрми не закінчили центрального пенітенціарного навчального закладу⁴¹⁸. 23 червня 1937 р. головний інспектор в'язничної сторожі Т. Криховський у таємному листі до начальників тюрем наголошував на необхідності підвищити фаховий рівень працівників пенітенціарної адміністрації, одночасно усуваючи службовців, котрі мали низький рівень професійної кваліфікації або неналежним чином поводитися поза службою⁴¹⁹.

Ефективне функціонування в'язниці великою мірою залежало від рівня дисципліни персоналу, порушення якої передбачало службу і навіть

⁴¹⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 lipca 1935 r. o organizacji wyszkolenia Straży Więziennej. *DzU RP*. 1935. № 59. Poz. 384. S. 1059–1062.

⁴¹⁵ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 249. Л. 4.

⁴¹⁶ АРКг. Zesp. 480. Sygn. 9. Brak paginacji.

⁴¹⁷ ГАБО. Ф. 99. Оп. 3. Д. 1887. Л. 2.

⁴¹⁸ АРКalisz. Zesp. 195. Sygn. 7. S. 367.

⁴¹⁹ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 314. Л. 7.

кримінальну відповідальність. Уже декретом «Щодо тимчасових в'язничних приписів» від 8 лютого 1919 р. обумовлювалося право начальника тюрми застосовувати щодо персоналу різні дисциплінарні стягнення – догану, штраф або арешт терміном до 3-х днів тощо⁴²⁰. Розпорядження президента Польщі І. Мосціцького щодо організації в'язниць від 7 березня 1928 р. збільшило тривалість дисциплінарного арешту до семи днів. Крім того, в цьому документі фіксувалося право керівника тюрми як дисциплінарне покарання накладати на персонал додаткові чергування⁴²¹. Розпорядження щодо в'язничної сторожі від 23 серпня 1932 р. поділяло службові покарання на «штрафні» та «дисциплінарні». До першої групи належала догана, додаткове чергування та арешт від одного до семи днів. Натомість, «дисциплінарні» покарання включали арешт від одного до 14 днів, пониження у званні на один ранг, звільнення та видалення зі служби⁴²². Перебіг дисциплінарної процедури регулювався окремим розпорядженням міністра юстиції від 15 жовтня 1932 р., яке відводило важливе місце роботі спеціальних дисциплінарних комісій⁴²³.

У міжвоєнний час поширеним явищем у польських тюрмах було запізнення на службу та спання на посту⁴²⁴. Окремі дисциплінарні порушення охоронців тюрм могли зумовлюватися наслідками світової економічної кризи, яка в Польщі тривала аж до 1935 р. Наприклад, у 1934 р. в Пінській в'язниці відбулося внутрішнє слідство щодо ймовірного неправомірного присвоєння харчових продуктів охоронцем Я. Войцеховським. Зокрема, в'язень Я. Лукашевич у зізнанні від 2 травня того ж року зазначав, що цей охоронець близько 6–7 разів забирав додому в металевому кухлі топлене

⁴²⁰ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. . S. 317.

⁴²¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. ... S. 557.

⁴²² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej... S. 1471.

⁴²³ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 października 1932 r. o postępowaniu dyscyplinarnym przeciw funkcjonariuszom Straży Więziennej. *DzU RP*. 1932. № 92. Poz. 800. S. 1880–1882.

⁴²⁴ ГАБО. Ф. 99. Оп. 3. Д. 1886. Л. 6. Наприклад, у січні 1937 р. внутрішнє слідство, проведене у Пінській в'язниці, довело провину охоронця В. Мровінського, яка полягала у запізненні на 20 хвилин на службу 24 грудня 1936 р. Див.: ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 365. Л. 5. Службовці польських в'язниць вдавалися й до інших видів порушення внутрішнього розпорядку. Див. D. Kanarek-Lizik, W. Stankowski. *Historia Aresztu Śledczego w Bydgoszczy*... S. 34.

сало вагою до пів кілограма. Крім того, присвоїв три порції хліба та цукор. Усі ці продукти призначалися для харчування в'язнів. Охоронець заперечував звинувачення, зазначаючи, що вони вмотивовані особистою ненавистю в'язня⁴²⁵.

У другій половині 30-х років гродський суддя поліського міста Столина Ж. Бучинський розглядав справу щодо дисциплінарного порушення трьох службовців місцевої в'язниці. Справа полягала в тому, що після відрядження до Пінської тюрми для конвоювання в'язнів останні мали повернутися найближчим потягом до Столина, однак знехтували цим обов'язком і залишилися в Пінську. Далі вони вечеряли з горілкою, запізнилися на потяг і згодом відвідали публічний дім, у якому продовжили розпивати принесені спиртні напої та провели ніч із пов'язями. В матеріалах слідства зазначалося, що таке порушення дисципліни заслуговувало на суворе покарання, адже присутність озброєних та нетверезих осіб у публічному домі могла викликати непередбачувані наслідки. Крім того, увесь цей час вказані особи офіційно перебували на службі⁴²⁶.

Накладені дисциплінарні покарання на працівників в'язниці уміщували в спеціальному наказі начальника тюрми, а також фіксували в окремій книзі⁴²⁷. Наприклад, у перші дні січня 1921 р. брестський староста покарав адміністративним штрафом охоронців місцевої в'язниці за самовільне залишення місця служби в ніч з 26 на 27 грудня 1920 року⁴²⁸. 30 січня 1936 р. начальник в'язниці в м. Кельцях покарав суворою доганою старшого охоронця цієї ж тюрми Ю. Пшигодського «за недозволені розмови з в'язнями й надання їм забороненої інформації».⁴²⁹ У грудні 1932 р. начальник Варшавської слідчої тюрми виніс кілька дисциплінарних стягнень щодо підвладних працівників. Зокрема охоронця К. Шпондровського було покарано додатковим чергуванням за допущення необґрунтованого пострілу

⁴²⁵ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 317. Л. 2–3.

⁴²⁶ Там же. Ф. 2044. Оп. 2. Д. 3. Л. 7.

⁴²⁷ ANKГ. Zesp. 480. Sygn. 12; LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 121. L. 43.

⁴²⁸ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 4. Л. 42 об.

⁴²⁹ APK. Zesp. 186. Sygn. 18. S. 10.

з карабіна за його розрядженням⁴³⁰. 8 січня 1934 р. охоронець Каліської тюрми Є. Марчак втратив право на вихідний день за читання газети під час несення вартової служби⁴³¹.

Дисциплінарний арешт належав до більш суворого покарання, що застосовувалося до службовців корпусу в'язничної сторожі⁴³². Приміром, у 1932 р. одноденним дисциплінарним арештом за вживання горілки під час служби був покараний старший охоронець Варшавської слідчої тюрми Ю. Вежбіцький⁴³³. У 1938 р. широкого розголосу набула справа побиття тюремною охороною в'язнів, які працювали в «мобільному осередку праці» в місцевості Щекеркув Люблінського воєводства. Підсумком жорстокого поводження з в'язнями стало звільнення та притягнення до кримінальної відповідальності 11 охоронців. 1 грудня того ж року начальник кримінального департаменту Мін'юсту в таємному листі до керівників пенітенціарних закладів писав, що використання фізичного насильства щодо в'язнів (окрім законодавчо передбачених випадків) заборонене та недопустиме й тягне за собою кримінальну відповідальність⁴³⁴.

Водночас високий рівень службової дисципліни, освітнього рівня та відмінне виконання службових обов'язків могли стати приводом до відзначення працівника пенітенціарної системи нагородою як місцевого, так і міністерського рівня⁴³⁵. До спеціальних нагород представляли працівників тюрем і з нагоди важливих державних свят та річниць. Приміром, наприкінці квітня 1929 р. Міністерство юстиції просило начальників в'язниць подати кандидатури найдостойніших службовців для нагородження медаллю «Десятиліття відродження незалежності»⁴³⁶. Крім того, службовці пенітенціарної системи могли отримати відзнаку з нагоди Дня незалежності

⁴³⁰ APW. Zesp. 1741. Sygn. 4. S. 2–3.

⁴³¹ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 24. S. 20.

⁴³² Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 3.

⁴³³ APW. Zesp. 1741. Sygn. 4. S. 2–3.

⁴³⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 55–55 зв.

⁴³⁵ Там само. Спр. 20. Арк. 2–4.

⁴³⁶ ANKz. Zesp. 480. Sygn. 2. S. 11.

Польщі, який урочисто святкували щороку 11 листопада⁴³⁷. В цей день приміщення тюрем прикрашали державними прапорами, а у в'язничних школах відбувалися спеціальні урочисті зібрання⁴³⁸. Преміювати працівників могли за виявлення нелегальної кореспонденції, запобігання втечі в'язня тощо⁴³⁹.

Складовою частиною служби працівника корпусу пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої були ротації – переведення на інше місце. Міністерство юстиції вбачало в цих переміщеннях кадрів позитивний ефект, адже така політика не давала змоги службовцям «укорінитися» на одному місці роботи, а отже мала мінімізувати корупційні прояви. Натомість самі працівники пенітенціарної системи не надто прихильно ставилися до такої кадрової політики⁴⁴⁰.

Службовці пенітенціарної системи, за згодою Міністерства юстиції, могли належати до різних громадських організацій та спілок⁴⁴¹. Абсолютна більшість працівників пенітенціарних закладів Польщі були членами загальнодержавного Союзу в'язничних працівників, який мав свої регіональні відділи. Наприклад, під опікою такої структури у м. Каліші було ритуальне бюро, перукарня та невелика лазня для власних родин⁴⁴².

Представники пенітенціарного корпусу Польщі належали також до Каси взаємної допомоги службовців в'язничної сторожі – організації, покликаної допомагати працівникам тюрем, які з різних причин опинилися в складних матеріальних обставинах⁴⁴³. В 1933 р. у Кобринській в'язниці Поліського воєводства функціонувала філія такої структури. Члени цієї організації добровільно сплачували фінансові внески, щоб у разі нагальної

⁴³⁷ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 2. S. 79.

⁴³⁸ APK. Zesp. 186. Sygn. 9. S. 31; Sygn. 10. S. 37.

⁴³⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 155. Арк. 1; Спр. 173. Арк. 1.

⁴⁴⁰ Див. наприклад: APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 24. S. 437; Sygn. 7. S. 329–330, 334.

⁴⁴¹ APW. Zesp. 1741. Sygn. 4. S. 16.

⁴⁴² APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 32. S. 1–2; Dąbrowski S. Organizacja zawodowa pracowników więziennych. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 249.

⁴⁴³ Przepisy Kasy Wzajemnej Pomocy Związku Zawodowego Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polski. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 7. S. 6–7; № 14. S. 6–7. Див. також: APW. Zesp. 1741. Sygn. 4. S. 3.

потреби можна було розраховувати на матеріальну допомогу⁴⁴⁴. У Варшавській карній тюрмі, що розташовувалася на вулиці Дługій, 52, функціонувала «Товариська каса», яка мала функції, подібні до каси взаємної допомоги⁴⁴⁵. Окремі службовці польських тюрем належали до складу «Морської та колоніальної ліги» – польської громадської організації, котра працювала на розвиток морського та річкового флоту, а також осадництва (в Бразилії, Перу тощо)⁴⁴⁶.

Складовою частиною корпоративної культури працівників пенітенціарної системи було регулярне проведення з'їздів її службовців. Наприклад, у березні 1923 р. з'їзд тюремних працівників відбувся у варшавській тюрмі «Мокотув», а вже в червні 1926 р. – в Центральній школі для в'язничних службовців⁴⁴⁷. У червні 1929 р. мав місце ХІ з'їзд тюремних працівників, на який, згідно з рішенням Міністерства юстиції, кожна в'язниця І–ІІІ класу мала право скерувати свою делегацію. Засідання відбувалися в приміщенні Центральної школи для в'язничних службовців у Варшаві⁴⁴⁸.

Поза службою працівники в'язниць провадили культурне життя. Зокрема, в багатьох тюрмах функціонували оркестри. Станом на грудень 1932 р. оркестр Варшавської слідчої тюрми «Мокотув» проводив регулярні заняття з музики та залучався на різні публічні заходи, в тому числі ритуальні⁴⁴⁹. Оркестр міг брати участь як в урочистому похованні, так і різдвяних святах⁴⁵⁰. Діяльність оркестру зафіксована також у великій в'язниці в м. Вішничі⁴⁵¹.

⁴⁴⁴ ГАБО. Ф. 101. Оп. 1. Д. 5. Л. 1–1 об. Див. статут цієї організації: *W służbie penitencjarnej*. 1938. № 2. 15 stycznia. S. 7–11.

⁴⁴⁵ APW. Zesp. 1741. Sygn. 2. S. 1–81.

⁴⁴⁶ Див. наприклад: APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 7. S. 87; ANKг. Zesp. 480. Sygn. 11. S. 257.

⁴⁴⁷ APK. Zesp. 186. Sygn. 6. S. 89; Sygn. 7. S. 44. Див. також. Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 705. Арк. 3.

⁴⁴⁸ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 120. Л. 28.

⁴⁴⁹ APW. Zesp. 1741. Sygn. 4. S. 2.

⁴⁵⁰ Ibidem. S. 5.

⁴⁵¹ ANKг. Zesp. 480. Sygn. 11. S. 257.

До складу тюремного персоналу входили медичні працівники (лікар, фельдшер), вчителі та духовні особи. Вони перебували поза так званою «мундировою» службою, працювали на підставі окремих строкових договорів і підпорядковувалися керівництву пенітенціарного закладу лише в площині дотримання внутрішньотюремного режиму⁴⁵².

Медичний персонал входив до штату тюрми на основі окремих договорів (контрактів), а його чисельність залежала від величини в'язниці⁴⁵³. Зазвичай у більшості тюрем працював один лікар, інколи йому допомагав фельдшер. Лікар відповідав за ведення спеціальних медичних книг: шпитальної та амбулаторної⁴⁵⁴. У більших тюрмах, де функціонували окружні шпиталі, до персоналу медичної частини входило кілька лікарів⁴⁵⁵. Для того, щоб лікар міг швидше знайти медичні відомості про хворого, укладався спеціальний алфавітний покажчик⁴⁵⁶. В окремому журналі фіксувалася кореспонденція з іншими медичними та правоохоронними установами щодо лікування в'язнів та забезпечення тюрми медпрепаратами, прохання та заяви самих в'язнів, у тому числі щодо дострокового звільнення у зв'язку з хворобою тощо⁴⁵⁷.

Дефіцит медичних кадрів особливо давався взнаки на початках становлення польської пенітенціарної системи. Наприклад, на початку жовтня 1919 р. в Пінській тюрмі, яка в той час утримувала майже дві сотні в'язнів, не було працевлаштовано лікаря на постійній основі. Це негативно відбивалося на здоров'ї в'язнів, які часто хворіли, в тому числі через погане харчування. Згодом ситуацію урегулювали⁴⁵⁸. Серйозною загрозою для життя та здоров'я в'язнів був тиф. Особливо складна ситуація з поширенням цього

⁴⁵² Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. ... S. 317–318.

⁴⁵³ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 14. S. 101. В другій половині 1927 р. лікарня Каліської тюрми розміщувалася в трьох камерах, з яких дві призначалися для чоловіків (16 ліжок) та одна для жінок (5 ліжок). Див.: APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 19. S. 83. Див. зміст контрактів медиків Каліської тюрми: APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 7. S. 21–28, 317.

⁴⁵⁴ ANKr. Zesp. 474. Sygn. 1. S. 24–25; Sygn. 2. S. 51; Sygn. 3. S. 1; Sygn. 4. S. 7021.

⁴⁵⁵ Ibidem. Zesp. 480. Sygn. 6. Brak paginacji. Окружний тюремний шпиталь з 1926 р. функціонував й у віленських «Лукишках». Див. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 18. S. 10.

⁴⁵⁶ ANKr. Zesp. 474. Sygn. 5. S. 195.

⁴⁵⁷ Ibidem. Sygn. 6. S. 18–19; Sygn. 8. S. 2–3; Sygn. 9. S. 12–13; Sygn. 10. S. 16–17; Sygn. 11. S. 9; Sygn. 12. S. 1.

⁴⁵⁸ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 1. Л. 1, 5.

захворювання в пенітенціарних закладах спостерігалася у першій половині 20-х років. Проте й у 30-ті роки джерела фіксують інфікування в'язнів цією недугою⁴⁵⁹. Інколи стан здоров'я засуджених вимагав спеціального підбору пенітенціарного закладу⁴⁶⁰.

До службового персоналу міжвоєнних польських тюрем належали також учителі, на яких покладалася функція і навчання, і виховання ув'язнених. Дотравневий період позначився кадровим голодом у цій сфері. 14 серпня 1924 р. начальник Гродненської тюрми доповідав Міністерству юстиції, що тюремна школа не працює вже майже пів року у зв'язку із залученням вчителя до роботи в Окружній школі для охоронців⁴⁶¹. У другій половині 20-х – у 30-х роках кадрова ситуація в тюремних школах покращилася. Проте робота в таких закладах і надалі не була престижною для вчителя. Окрім того, вона мала свою специфіку з огляду на особливості «учнів». Тому джерела фіксують часті ротації педагогів. Наприклад, у 1926 р. вчителем у школі Каліської в'язниці працював А. Лангнер, а на початку 30-х років – С. Лешнюк⁴⁶². 1 грудня 1932 р. контракт із начальником цієї в'язниці уклав уже новий вчитель Б. Лабенський, який працював у Каліші до кінця 1935 року⁴⁶³.

Декрет щодо тимчасових в'язничних приписів від 8 лютого 1919 р. передбачав присутність серед особового складу в'язниці духівників (капеланів)⁴⁶⁴. У більшості польських в'язниць на контрактній основі працювали римо-католицькі капелани. Деякі пенітенціарні установи, з огляду на конфесійну приналежність контингенту в'язнів, працевлаштовували також православного або греко-католицького духівника. 20 квітня 1926 р. з'явилося розпорядження міністра юстиції, згідно з яким релігійна опіка покладалася на духівників тих віросповідань, до яких належали в'язні. Крім того, в

⁴⁵⁹ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 24. S. 218.

⁴⁶⁰ APW. Zesp. 1741. Sygn. 9. S. 1, 12.

⁴⁶¹ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 66. Л. 1.

⁴⁶² APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 14. S. 29.

⁴⁶³ Ibidem. Sygn. 7. S. 196.

⁴⁶⁴ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r...S. 316–318.

пенітенціарних установах I та II класу богослужіння й інші релігійні практики мали проводитися систематично. У тюрмах, які вміщували щонайменше 100 засуджених однакової християнської конфесії, передбачалася наявність душпастиря та регулярне проведення богослужінь. В'язні-юдеї та протестанти теж мали право на спільні молитви. Такі заходи проводились у спеціальних приміщеннях⁴⁶⁵.

Загалом наприкінці 20-х років душпастирську роботу в тюрмах міжвоєнної Польщі на постійній основі виконувало 140 капеланів⁴⁶⁶. Наприклад, у Келецькій тюрмі «Святий Хрест» на постійній основі служив римо-католицький душпастир. Однак у 30-х роках начальник тюрми дав згоду на духовне служіння православному священнику отцю Лотоцькому, що зумовлювалося великою чисельністю в'язнів цієї християнської конфесії в згаданій пенітенціарній установі⁴⁶⁷.

Отже, кадровий склад пенітенціарної системи міжвоєнної Другої Речі Посполитої охоплював профільних службовців Міністерства юстиції та персонал в'язниць, який включав штатних та контрактних працівників. До штатних службовців належав начальник тюрми, охоронці, працівники адміністрації, технічного й господарського відділів та інші. На підставі контрактів працювали лікарі, духовні особи й учителі. Всі члени корпусу пенітенціарної системи мали чітко регламентовані права та обов'язки, порушення яких могло зумовити дисциплінарну відповідальність.

2.4. Перебування в'язнів у пенітенціарних закладах

У в'язницях міжвоєнної Польщі перебували різні типи в'язнів, що уможливило їхню класифікацію за окремими критеріями: гендерними, віковими, національними, нормативно-правовими, професійними тощо. У

⁴⁶⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspakajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości* (dalej – *DzU MS*). 1926. № 9. Poz. 10.

⁴⁶⁶ Neymark E. Opieka duchowna. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Ż. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 124.

⁴⁶⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 4 зв.–5.

гендерному плані в пенітенціарних закладах перебували й чоловіки, котрі становили більшість, і жінки. Це були як особи, що відбували покарання за рішенням суду, так і ті, що утримувалися у в'язниці на період слідчих дій. У віковому зрізі невелику частку ув'язнених осіб становили неповнолітні. Відповідно до інкримінованої статті кримінального кодексу в'язнів можна поділити також на «політичних» та «кримінальних». Керівники тюрем та представники пенітенціарної адміністрації особливу увагу звертали на національність ув'язнених. Ця інформація містилася як в особовій справі в'язня, так і в іншій внутрішньотюремній документації. 1 грудня 1926 р. заступник міністра юстиції надіслав циркулярний лист до начальників в'язниць, розміщених на терені компетенції апеляційних окружних судів у Варшаві, Любліні та Вільнюсі. В цьому листі рекомендувалося до 15 січня 1927 р. надіслати списки політв'язнів-українців. «До громадян української національності варто зарахувати тих в'язнів, національність яких підтверджується документами з особової справи, або деклараціями, що їх склали самі в'язні», – зазначалося в документі⁴⁶⁸.

Що стосується професій ув'язнених, то відзначимо, що тюремна адміністрація ставилася особливо до колишніх поліцейських та військових, які склали специфічну категорію в'язнів. Пенітенціарне керівництво докладало усіх старань, щоб засуджені або підслідні рядові та офіцери поліції розміщувалися в одиночних камерах і не контактували з рештою в'язнів упродовж усього періоду їхнього перебування в тюрмі. У виняткових випадках допускалися спільні камери, але офіцери поліції не могли перебувати в них разом з рядовими⁴⁶⁹. На початку 30-х років у Пйотрковській в'язниці та у Варшавській карній тюрмі на вулиці Длугій покарання відбували також особи засуджені військовим судом⁴⁷⁰.

В середині 20-х років простежувалася тенденція до зростання контингенту в'язнів у Другій Речі Посполитій. Станом на 1 липня 1924 р. в

⁴⁶⁸ APK. Zesp. 186. Sygn. 7. S. 117.

⁴⁶⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 56–56 зв.

⁴⁷⁰ APW. Zesp. 1742. Sygn. 7. S. 1, 22.

Польщі налічувалося 30 302 в'язні, у тому числі 1476 політичних. На початку наступного року їхня кількість збільшилася на понад 1 тис. й становила 31 656 осіб. Через кілька місяців, станом на 1 травня 1925 р., в Польщі налічувалося 32 639 в'язнів, тобто кількість в'язнів зросла за 4 місяці на 983 особи⁴⁷¹.

Джерела свідчать про переповненість польських тюрем у міжвоєнний період. Це знаходить підтвердження і в історіографії. Зокрема, дослідник М. Родак зазначає, що упродовж року у в'язницях перебувало в середньому 40,5 тис. осіб: від близько 29 тисяч у 20-х роках до понад 50 тисяч у 30-х. Відповідно до чисельності в'язнів Польща в загальноєвропейському контексті у першій декаді міжвоєння була ближча до Бельгії та Франції, натомість у другій декаді її показник відповідав середньому показнику країн Центрально-Східної Європи. На думку згаданого вище польського дослідника, така тенденція великою мірою залежала від зростання злочинності, особливо в період світової економічної кризи (див. додаток Б)⁴⁷². Велика господарська криза безперечно вплинула на зростання деправації населення і, як наслідок, збільшення злочинності та чисельності в'язнів, однак не слід також забувати й про утвердження з 1926 р. в Польщі авторитарного режиму Ю. Пілсудського, що впливало на збільшення політв'язнів.

Способи розв'язання проблеми щодо переповнення тюрем були різними: від оголошення амністії та затримання виконання судових вироків до створення сільськогосподарських, ремісничих та мобільних спецтюрем⁴⁷³.

⁴⁷¹ *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 8 (15). S. 10.

⁴⁷² Rodak M. *Pospolitalcy, cuwaksi, powrotowcy...* S. 95–99. Див. також: Radzinowicz L. *Przestępczość w Polsce w r. 1934. Głos Sądownictwa*. 1935. № 7–8. S. 508–521; Śliwowski J. *Przestępczość w Polsce i jej zwalczanie. Głos Sądownictwa*. 1936. № 1. S. 38–46; Krychowski T. *Polski system penitencjarny. Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1936. Z. 1. S. 1–18; На тему суспільних причин злочинності та шляхів боротьби з нею в міжвоєнній Польщі див.: Rodak M. *Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości oraz sposobów jej zwalczania. Archiwum Kryminologii*. 2009. T. XXXI. S. 101–143.

⁴⁷³ Варто згадати широкі амністії 1918–1919 рр., 1921 р., 1923 р., 1928 р., 1932 р., 1935 р., 1939 р. тощо. Див.: ГАБО. Ф. 2000. Оп. 2. Д. 5. Л. 1–7; ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1614. Арк. 1–9; Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 57. Спр. 1. Арк. 2–2зв.; ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 106. Арк. 1–8; Łaguna Ź. R. *Amnestja. Gazeta Sądowa Warszawska*. 1933. № 31. 31 lipca. S. 481–482; Діло. 1935. № 284. 24 жовт. С. 2; Батьківщина. 1935. 12 груд. Ч. 4 (53). С. 1; Śliwowski J. *Refleksje poamnestyjne. Głos Sądownictwa*. 1936. № 2.

Щоправда, амністія не завжди розв'язувала проблему⁴⁷⁴. Перевантаження пенітенціарних установ нерідко зумовлювалося необґрунтованим ув'язненням окремих категорій осіб. Наприклад, 15 жовтня 1926 р. начальник Віленської тюрми «Лукішки» нарікав місцевому прокурору, що до в'язниці скеровували жінок, засуджених на короткі терміни ув'язнення. Насправді це були особи, на яких накладалися адміністративні штрафи, проте внаслідок несплати цих сум покарання змінювали на арешт до 14 діб. До таких категорій в'язнів належали повії та жебраки⁴⁷⁵.

Питання щодо кількості в'язнів у Польщі часто порушувалося на сторінках преси. Наприклад, станіславівський тижневик «Українське життя» 1 травня 1921 р. писав: «Польське міністерство обчислило, що по різних тюрмах у Польщі сидить 30 тисяч людей. Із цього припадає на Галичину 12 тисяч, на Конгресівку 12 тисяч, а на Познанщину 6 тисяч. Але сюди не вчислено політичних в'язнів, що сидять по в'язницях незасуджені, а також інтернованих у різних таборах. Усіх в'язнів у польських тюрмах начислюють до 100 тисяч»⁴⁷⁶. Однак міністр юстиції Польщі С. Цар у 1929 р. зазначав, що на початках незалежності держави чисельність в'язнів становила близько 33–34 тисяч, а в другій половині 1928 р. – 20 561 особу. Суттєве зменшення кількості в'язнів було пов'язане з широкою амністією з нагоди 10-ї річниці відродження країни⁴⁷⁷.

Упродовж 1932 р. в Польщі налічувалося 38 590 в'язнів, і це була максимальна кількість, яку, згідно з нормативними актами, могла вмістити пенітенціарна система. Із загального числа в'язнів жінки становили близько 11 %⁴⁷⁸. Станом на 1 листопада 1933 р. в Польщі нараховувалося близько 43 тис. в'язнів, що свідчило про суттєве переповнення пенітенціарної

S. 97–102; Bancercz S. Amnestia w Polsce przedwojennej a amnestia obecnie. *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*. 1947. № 3. S. 15–19; Rodak M. Pospolitary, cuwaksi, powrotowcy... S. 95–96.

⁴⁷⁴ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 960. L. 19.

⁴⁷⁵ Ibidem. F. 142. Ap. 1. B. 1. L. 90. Більше про явище в проституції в Другій Речі Посполитій див.: Gołdyn P. Rogarda dla zawodu, litość dla człowieka... S. 33–48.

⁴⁷⁶ Українське життя. 1921. № 5. 1 трав. С. 5.

⁴⁷⁷ Car E. Dziesięciolecie więziennictwa polskiego. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości, 1929. S. 9.

⁴⁷⁸ Діло. 1933. № 9. 14 січ. С. 4.

системи⁴⁷⁹. В майбутньому простежувалася тенденція до подальшого зростання чисельності в'язнів, зокрема в 1934 р. джерела фіксують близько 55 тис. ув'язнених, а станом на 1 березня 1935 р. їх нараховувалося вже близько 57 тисяч⁴⁸⁰. У цей час однією зі спроб «розвантаження» пенітенціарної системи стала організація «сільськогосподарських колоній» для в'язнів⁴⁸¹. Питання понаднормового розміщення в'язнів у пенітенціарних закладах порушувалося на загальнодержавній зустрічі начальників в'язниць 28 лютого 1938 року. Там, зокрема, наголошувалося, що, у зв'язку з переповненням тюрем та зростанням кількості невиконаних судових вироків, «потрібно використовувати кожен метр вільного місця у в'язниці»⁴⁸².

Верхня межа кількості в'язнів у пенітенціарних закладах I класу не була чітко обумовлена нормативно-правовими документами, могла суттєво різнитися й залежала від величини тюрми. Приміром, станом на 23 січня 1922 р. в Гродненській тюрмі I класу перебувало 314 осіб, і ця чисельність мала тенденцію до зростання⁴⁸³. Через рік кількість ув'язнених тут становила вже 482 особи⁴⁸⁴. У червні 1924 р. в Гродненській тюрмі перебувало 420 в'язнів, з яких 200 відбувало покарання⁴⁸⁵. Станом на січень 1927 р. ця в'язниця вже була офіційно розрахована на 750 осіб і налічувала 66 індивідуальних та 64 колективні камери. В середньому в тюрмі щодня перебувало близько 630 осіб, у тому числі 50 жінок⁴⁸⁶. У листопаді 1928 р. в Гродненській тюрмі перебувало 500 осіб (у тому числі 36 жінок)⁴⁸⁷. Це все засвідчувало, що кількість ув'язнених відповідала фізичним можливостям цього пенітенціарного закладу. Упродовж 30-х років переповненістю характеризувалася тюрма I класу у м. Вішничі Краківського воєводства, яка була розрахована на 580 осіб. Напередодні Другої світової війни тут

⁴⁷⁹ Діло. 1933. № 9. 14 січ. С. 6.

⁴⁸⁰ Там само. 1935. № 251. 20 верес. С. 4.

⁴⁸¹ Там само. № 59. 6 берез. С. 6.

⁴⁸² ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 419. Л. 1.

⁴⁸³ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 26. Л. 10–11.

⁴⁸⁴ Там же. Д. 34. Л. 4.

⁴⁸⁵ Там же. Д. 66. Л. 13.

⁴⁸⁶ Там же. Д. 85. Л. 4.

⁴⁸⁷ LCVA. F. 128. Ap.1. B. 354. L. 250.

утримувалося 859 в'язнів, що свідчило про її переповненість на понад 30 % (див. додаток В)⁴⁸⁸.

Станом на 1920 р. в Келецькій тюрмі II класу перебувало 430 в'язнів, у 1925 р. – близько 400, а під кінець 1927 – близько 350⁴⁸⁹. У 30-х роках ситуація практично не змінилася й у квітні 1938 р. Міністерство юстиції забезпечувало утримання в цій тюрмі 366 осіб⁴⁹⁰. У Брестській в'язниці II класу станом на 1 січня 1925 р. перебувало 263 в'язні⁴⁹¹. Статистика свідчить, що ці пенітенціарні заклади не були переповнені згідно з критеріями, уміщеними у відповідному розпорядженні Ю. Пілсудського з 1928 року. Водночас Пінська тюрма, яка належала до II класу, в середині 20-х років була переповнена і налічувала понад 450 в'язнів⁴⁹². Станом на 1928 р. переповненістю характеризувалися й інші тюрми II класу на північному сході Польщі, а саме в Новогрудку, Слонімі та Ліді⁴⁹³.

У Кобринській в'язниці III класу, яка розміщувалася на теренах Поліського воєводства, станом на 1 жовтня 1922 р. перебувало 59 осіб⁴⁹⁴. Вже наступного року цей показник мав тенденцію до зростання. Зокрема, 1 травня 1923 р. джерела фіксують 69 в'язнів⁴⁹⁵. 1 березня 1925 р. тут утримували вже 79 осіб⁴⁹⁶. Така чисельність відповідала встановленим у державі та тюрмі нормам. Деяку іншу ситуацію простежувалася в тюрмі м. Краснистава Люблінського воєводства, яка теж належала до III класу. Тут у грудні 1927 р. перебувало близько 160 в'язнів, а станом на квітень 1929 р. вона була ще більш заповнена⁴⁹⁷.

⁴⁸⁸ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 5. S. 246.

⁴⁸⁹ APK. Zesp. 186. Sygn. 14. S. 25; Sygn. 15. S. 3; Sygn. 16. S. 151.

⁴⁹⁰ Ibidem. Sygn. 209. S. 34.

⁴⁹¹ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 25. Л. 9–10. Станом на 1 грудня 1922 р. в Брестській тюрмі перебувало 193 особи. Див.: ГАБО. Ф. 2042. Оп. 2. Д. 47. Л. 4.

⁴⁹² LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 199. L. 14. Чисельність в'язнів у Пінській тюрмі мала тенденцію до зростання у першій половині 20-х років. Наприклад, якщо в жовтні 1921 р. тут перебувало 145 осіб, то у березні 1925 р. – вже 379. Див. ГАБО. Ф. 2042. Оп. 2. Д. 20. Л. 19–21, 23–24; Д. 91. Л. 116.

⁴⁹³ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 354. L. 99.

⁴⁹⁴ ГАБО. Ф. 2042. Оп. 4. Д. 13. Л. 6–7.

⁴⁹⁵ Там же. Ф. 101. Оп. 1. Д. 1. Л. 25–26.

⁴⁹⁶ Там же. Ф. 2042. Оп. 2. Д. 91. Л. 114.

⁴⁹⁷ APZ. Zesp. 99. Sygn. 44. S. 8; Sygn. 23. S. 18.

Тюремні арешти (ізолятори), які функціонували при судах, могли вмістити ще менше людей. Приміром, у Несвізькій в'язниці з 1926-го по 1937 р. перебувало від 38 до 77 осіб (див. додаток В)⁴⁹⁸. Зазначимо, що такого типу заклади теж нерідко були переповнені. Наприклад, Дорогичинська тюрма Поліського воєводства, відповідно до усталень Міністерства юстиції, могла максимально вмістити 25 в'язнів. Згодом місцева прокуратура за погодженням з начальником тюрми збільшила максимальну кількість осіб, можливу до утримання в цьому пенітенціарному закладі до 80. Натомість фактично станом на 12 вересня 1937 р. тут перебувало 110 в'язнів, а вже на початку грудня 1937 р. того ж року – 135 осіб (!)⁴⁹⁹.

Прибувши до тюрми, ув'язнений був зобов'язаний пройти реєстраційні та санітарні процедури. Після потрапляння в'язня до тюрми на нього заводилася особова справа⁵⁰⁰. Тюрми укладали також спеціальні книги обліку в'язнів, де вказувався тип ув'язнення, термін ув'язнення, стать, релігія тощо⁵⁰¹. Офіційні звернення в'язнів до працівників адміністрації з різними проханнями теж фіксувалися у відповідному журналі⁵⁰². Великі в'язниці (як, наприклад, віленські «Лукішки»), які мали кілька корпусів, для внутрішнього користування укладали спеціальні альбоми, де містилися інформаційні картки на ув'язнених⁵⁰³. Особисті речі та кошти в'язнів зберігалися у в'язничних камерах схову – так званих «депозитах»⁵⁰⁴.

Щоденний розпорядок в'язня польської тюрми був здебільшого типовим і регламентованим. Для прикладу: у 1929 р. в тюрмі м. Краснистава Люблінського воєводства день в'язня розпочинався о 5.45 ранку, далі 45 хвилин виділялося на прибирання ліжка, з 6.30 до 7.30 – сніданок, до 11.30 –

⁴⁹⁸ ГАГрО. Ф. 1176. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1; Спр. 2. Арк. 18; Спр. 3. Арк. 7; Спр. 4. Арк. 1; Спр. 5. Арк. 7; Спр. 6. Арк. 1; Спр. 7. Арк. 1. Спр. 92. Арк. 1, 3, 7.

⁴⁹⁹ ГАБО. Ф. 2266. Оп. 1. Д. 9. Л. 1; Д. 10. Л. 14.

⁵⁰⁰ Див., наприклад, особові документи в'язнів окремих пенітенціарних установ Польщі: ANKr. Zesp. 476. Sygn. 2–6; Zesp. 478. Sygn. 1–7; Zesp. 480. Sygn. 56–64; APZ. Zesp. 99. Sygn. 610. S. 1–2; Sygn. 2202. S. 1–5; Sygn. 2479. Див. також особову справу в'язня Д. Шухрая, який відбував покарання за приналежність до КПЗБ у Кобринській тюрмі.: ГАБО. Ф. 101. Оп. 1. Д. 7. Л. 1–10.

⁵⁰¹ APZ. Zesp. 99. Sygn. 45. S. 1–4.

⁵⁰² ANKr. Zesp. 480. Sygn. 30. S. 1–342.

⁵⁰³ LCVA. F. 142. Ap. 1. B. 2. Brak paginacji.

⁵⁰⁴ APW. Zesp. 210. Sygn. 7. S. 31, 35.

трудова діяльність, об 11.30 – обід, після нього праця, яка тривала до 17.00, 17.30 – вечеря, 18.00 – шиккування та перевірка, сон⁵⁰⁵.

Упродовж усього міжвоєнного періоду в'язні систематично скаржилися на незадовільне матеріальне забезпечення. На початках незалежності Другої Речі Посполитої ситуація дійсно була критичною. Наприклад, восени 1922 р. у переповненій Новогрудській тюрмі половина в'язнів спала на підлозі й мала «обдертий» одяг. Ув'язнені скаржилися також на відсутність медичної допомоги тощо⁵⁰⁶. У березні 1923 р. начальник Келецької в'язниці інформував В'язничний департамент Мін'юсту, що наявної в тюрмі кількості білизни та одягу не вистачає для забезпечення потреб цього закладу⁵⁰⁷.

Пенітенціарний заклад був зобов'язаний забезпечити в'язня відповідним харчуванням. Тюрми купували продукти через публічні торги та за відповідним погодженням керівництва. Водночас ув'язнені мали право на отримання продуктів від родичів або близьких осіб. Обсяг та систематичність такого харчування регламентувалися окремими нормативно-правовими актами⁵⁰⁸. Один із в'язнів відомої варшавської тюрми, яка розташовувалася на вулиці Дзельній (більш відома як «Пав'як»), згадував, що харчування «не було вже й таке погане» – обід складався з супу, картоплі та котлети розміром як волоський горіх⁵⁰⁹. Великі релігійні (як християнські, так і юдейські свята) передбачали покращений раціон в'язнів переважно коштом їхніх родин або певних громадських структур⁵¹⁰.

Перебування у в'язниці часто зумовлювало загострення в ув'язнених хронічних хвороб або набуття нових захворювань. Усе це створювало додаткові виклики тюремній медицині. Надання медичної допомоги в'язням покладалося на шпиталь або фельдшерський пункт у межах тюрми, де на

⁵⁰⁵ APZ. Zesp. 99. Sygn. 10. S. 1.

⁵⁰⁶ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 61. L. 157.

⁵⁰⁷ APK. Zesp. 186. Sygn. 110. S. 5.

⁵⁰⁸ Ibidem. Sygn. 208. S. 1–245.

⁵⁰⁹ Siudalski R. Wiatr w oczy. Wspomnienia międzywojenne. Warszawa: Książka i Wiedza, 1987. S. 146.

⁵¹⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 77.

кожного пацієнта укладалася амбулаторна медична картка⁵¹¹. Якщо виникала потреба спеціального обстеження чи неможливо було отримати медичні послуги в межах пенітенціарного закладу, в'язні могли користуватись послугами цивільних медустанов. Приміром, у 1919 р. в Холмській тюрмі стався спалах плямистого тифу, який викликав потребу госпіталізувати більшість в'язнів у міському шпиталі⁵¹².

Упродовж усього міжвоєнного періоду в тюрмах Польщі простежувався високий рівень захворюваності на туберкульоз, що вимагало спеціальної ізоляції в'язнів⁵¹³. Наприкінці листопада 1923 р. під час перевірки Пінської тюрми представник прокуратури виявив в'язнів, інфікованих венеричними захворюваннями. Крім того, ревізія встановила відсутність ліків у тюремній амбулаторії, а також брак дієвої медичної допомоги в межах пенітенціарного закладу⁵¹⁴.

Трудова діяльність була важливим складником перебування в'язня в тюрмі. Вона мала виконувати виховну функцію в межах впровадження «прогресивної» системи виконання покарань, а також була покликана певною мірою покращити фінансову ситуацію як пенітенціарної установи, так і особи, позбавленої волі⁵¹⁵. Негативно ставилися до трудової діяльності в тюрмі політв'язні, вважаючи, що вона принижує їхню гідність. Тому залучення цієї категорії осіб до праці було одним із джерел конфліктів у пенітенціарних закладах⁵¹⁶. До роботи скеровували переважно тих ув'язнених, які відбували покарання, а не перебували під слідством. Водночас у 1921 р. у Віленській тюрмі «Лукішки» також порушувалося питання щодо залучення до праці усіх в'язнів, які перебували в цьому

⁵¹¹ ГАБО. Ф. 101. Оп. 1. Д. 4. Л. 1 об.

⁵¹² Pomiankiewicz J. Dzieje więzienia w Chełmie... S. 64.

⁵¹³ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 470. Л. 6 об. –7.

⁵¹⁴ Там же. Ф. 2042. Оп. 2. Д. 47. Л. 300–301.

⁵¹⁵ Bugajski Z. Praca więźniów. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Ż. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 145–163; ЦДАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1–10; Спр. 11. Арк. 1–10; Спр. 27. Арк. 1–4; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 2–5.

⁵¹⁶ ГАГРО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 142. Л. 24–26.

пенітенціарному закладі⁵¹⁷. За виконану роботу в'язні отримували фінансову винагороду.

Адміністрація тюрми могла дозволити в'язням працювати також поза закладом – у господарствах приватних осіб або на користь різних організацій, які сплачували в'язниці кошти за працю засудженої особи⁵¹⁸. Неналежне виконання трудової повинності у в'язниці загрожувало дисциплінарною відповідальністю⁵¹⁹. В той самий час зафіксовані випадки незаконного залучення в'язнів до трудової діяльності на користь персоналу пенітенціарного закладу⁵²⁰. В другій половині 30-х років використання службовцями тюрем праці в'язнів було заборонено на державному рівні з метою уникнення різних спекуляцій⁵²¹.

Типовим явищем для тюрем міжвоєнної Польщі було існування різного роду майстерень. Виготовлена там продукція використовувалася на потреби пенітенціарного закладу або реалізовувалася поза його межами. Наприклад, у міжвоєнний час у карній в'язниці м. Вішничя діяли ткацька, кравецька, шевська, столярна, слюсарська та інші майстерні⁵²². Чимало майстерень функціонувало у Келецькій тюрмі «Святий Хрест»⁵²³. В'язнів Красниставської тюрми Люблінського воєводства в межах компетенції відділів праці залучали до сільськогосподарських робіт⁵²⁴. Міжвоєнна Каліська тюрма була широко відома в Польщі завдяки функціонуванню майстерні з виготовлення іграшок. Згодом на базі цієї майстерні виникла фабрика шкільних і дошкільних меблів та гімнастичного приладдя⁵²⁵.

⁵¹⁷ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 35. L. 73, 75.

⁵¹⁸ ГАБО. Ф. 100. Оп. 1. Д. 2733. Л. 69.

⁵¹⁹ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 28. Brak paginacji.

⁵²⁰ APK. Zesp. 186. Sygn. 5. S. 77.

⁵²¹ W służbie penitencjarnej. 1936. № 1. 3 maja. S. 12–13.

⁵²² ANKr. Zesp. 480. Sygn. 40. brak paginacji; Sygn. 41. Brak paginacji; Sygn. 47. Brak paginacji; Sygn. 54. Brak paginacji.

⁵²³ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1; Спр. 16. Арк. 4; Kułan B. G. Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu... S. 58; Michalski M. Historyczny zarys... S. 96. Напередодні Другої світової війни відділ праці Келецької тюрми «Святий Хрест» мав чимало замовлень на виробу шевської та кравецької справи. Багато в'язнів працювали також у слюсарній майстерні. Див. ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2; Спр. 28. Арк. 1–11.

⁵²⁴ APZ. Zesp. 99. Sygn. 36. S. 8–9.

⁵²⁵ Więzienie Kaliskie 1846–2015...S. 53; APW. Zesp. 1742. Sygn. 5. S. 32–33; В листопаді 1936 р. керівництво Каліської тюрми скерувало лист до начальника в'язниці в м. Вішничі, в якому повідомляло про наявність на

У Гродненській тюрмі Білостоцького воєводства з-поміж іншого ремонтували упряж для коней, виготовляли коробки⁵²⁶. Тюрма у м. Іновроцлаві спеціалізувалася на виготовленні різних видів взуття⁵²⁷.

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років у слідчій в'язниці у Варшаві, на вулиці Дзельній, активно працювала майстерня з пошиття одягу⁵²⁸. До того ж в'язні цього закладу на замовлення Державної фабрики тютюнових виробів виготовляли коробки для цигарок⁵²⁹. На початку 30-х років у Варшавській карній в'язниці, що розташовувалася на вулиці Длугій, 52, функціонувала майстерня з промислової обробки кролячих шкір. Тож замовлення разом із сировиною надходили сюди з різних пенітенціарних установ міжвоєнної Польщі⁵³⁰. В середині 30-х років промисловою обробкою та виготовленням хутряної продукції займалися також відділи праці в тюрмах у Седльцях та Фордоні⁵³¹.

Тюрми Польщі мали право утримувати у власному господарстві корів, коней, а також інших свійських тварин для задоволення внутрішніх потреб⁵³². У середині 30-х років тюремна влада прийняла рішення, що найкраще залучати до праці в сільському господарстві в'язнів віком від 17 до 25 років, які походили з сільської місцевості та мали тільки одну судимість до двох років ув'язнення. Такі зміни мали на меті як підвищити ефективність роботи, так і обмежити вплив рецидивістів на цю категорію ув'язнених⁵³³.

З розвитком польської пенітенціарної системи увиразнилася виробнича спеціалізація окремих в'язниць. Наприклад, на кінець 30-х років тюрми в Равичі та Пйотркуві спеціалізувалися на виготовленні господарських щіток.

складі пенітенціарного закладу різного роду іграшок та спортивного інвентарю, що особливо актуалізувалося в контексті наближення новорічних свят. До листа додавався список товарів із зазначенням їх ціни. Працівник в'язниці у Вішничі, який бажав придбати запропоновані вироби відділу праці Каліської тюрми, додатково мав оплатити ще вартість упаковки та доставки. Див. APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 11. S. 185.
⁵²⁶ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 59. Л. 3.

⁵²⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 1067. Арк. 1.

⁵²⁸ APW. Zesp. 1741. Sygn. 1. S. 2–8, 79; Sygn. 3. S. 18; Sygn. 5. S. 3, 7, 17.

⁵²⁹ Ibidem. Sygn. 5. S. 23. У Варшавській слідчій в'язниці також навчали в'язнів різних видів ремесел, що фіксувалося у відповідних книгах. Див. Ibidem. Sygn. 6. S. 1–16.

⁵³⁰ Ibidem. Zesp. 1742. Sygn. 5. S. 2–8.

⁵³¹ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 18.

⁵³² APZ. Zesp. 99. Sygn. 2. S. 33–34; ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2; Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1933. № 4. S. 10–11.

⁵³³ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 3.

Згідно з наказом Міністерства юстиції від 11 листопада 1938 р. Пйотркувська тюрма мала забезпечити щітками в'язниці Волинського воєводства в Дубні, Клевани, Ковелі, Кременці, Луцьку, Острозі, Рівному та Володимирі. Натомість в'язниця у Равичі покривала потреби в щітках пенітенціарних закладів Галичини (Бережани, Чортків, Дрогобич, Коломия, Львів, Передільниця, Перемишль, Ряшів, Самбір, Сянок, Станіславів, Стрий, Тернопіль, Золочів)⁵³⁴.

Важливим елементом щоденного життя в'язня міжвоєнної Польщі була культурно-освітня діяльність, яка охоплювала шкільне та позашкільне навчання. Засуджені мали також можливість опанувати в тюремних стінах робітничу спеціальність⁵³⁵. Кожен пенітенціарний заклад I–III класу мав школу, в якій проводилося навчання в'язнів. Типовим явищем для пенітенціарних закладів міжвоєнної Польщі була наявність світлиці та тюремного хору, який виступав під час різних релігійних та світських свят (див. додаток Г)⁵³⁶. Наприклад, жалобні урочистості в польських тюрмах відбулися у зв'язку зі смертю Ю. Пілсудського, а також щороку в річницю його смерті⁵³⁷. В пенітенціарних установах в'язнів залучали й до святкування дня незалежності Польщі, зокрема в тюрмі міста Коронова⁵³⁸.

Релігійне життя становило інтегральну частину повсякдення в'язня міжвоєнної Польщі та було гарантоване державою⁵³⁹. Польські історики Марек та Малгожата Пшенъсло зазначають, що в камерах дозволялося зберігати літературу, необхідну для богослужіння, Біблію, зображення релігійного характеру⁵⁴⁰. Практично в кожній тюрмі Польщі функціонувала каплиця, і в'язні в недільні та святкові дні мали змогу відвідати богослужіння. У великих пенітенціарних закладах могло бути кілька

⁵³⁴ ГАГрО. Ф. 551. Оп. 1. Д. 1306. Л. 1, 4.

⁵³⁵ Bugajski Ź. Rozwój działalności kulturalno-oświatowej w więzieniach, jej zadania i obecna organizacja w Polsce. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Ź. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 106.

⁵³⁶ APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 24. S. 61.

⁵³⁷ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1 Д. 276. Л. 6.

⁵³⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 1–2.

⁵³⁹ Pawlak K. *Więziennictwo polskie w latach 1918–1939...* S. 93–95.

⁵⁴⁰ Przeniosło M. i M. *Życie za kratami...* S. 207.

приміщень для молитви відповідно до конфесійної приналежності ув'язнених. Наприклад, на території великої Мокотувської в'язниці у Варшаві розміщувалося дві каплиці (римо-католицька та православна), а також молитовна зала для в'язнів-юдеїв⁵⁴¹. Дві каплиці мав також комплекс іншої потужної столичної тюрми «Пав'як»⁵⁴².

Більш привілейоване становище було у в'язнів римо-католицького віросповідання – з огляду на місце і статус цієї конфесії в державі. Проте греко-католики, православні, протестанти та юдеї теж мали можливість задовольнити свої релігійні потреби. Закономірно, що особливу увагу в польських тюрмах звертали на забезпечення релігійних потреб в'язнів-християн. Особливо актуальним це питання було у великодній або різдвяний період. Наприклад, на початку січня 1922 р. православний єпископ Пантелеймон переказав адміністрації Пінської тюрми кошти для покращення харчування в'язнів під час Різдвяних свят⁵⁴³.

Міністерство юстиції в циркулярних листах до керівництва в'язниць Польщі рекомендувало сприяти єврейським релігійним громадам у відправленні богослужінь у тюрмах на свято Песах (Великдень)⁵⁴⁴. Зокрема, 7 вересня 1926 р. прокурор Пінського окружного суду повідомляв начальника місцевої тюрми, що розглянув подання рабинату м. Пінська та надав дозвіл на отримання в'язнями-юдеями їхньої традиційної їжі на великі релігійні свята, а також дозволив проводити спільні молитви⁵⁴⁵. Юдеї могли забезпечити свої релігійні потреби й у тюрмах Каліша, Гродна, Келецькій в'язниці «Святий Хрест» та інших⁵⁴⁶. У Варшавській слідчій тюрмі в'язні юдейського віросповідання мали окреме приміщення для реалізації духовних

⁵⁴¹ Rodak M. Pospolitalacy, cuwaksi, powrotowcy... S. 115. Див. також: Orlikowski W. Tworzenie się systemu penitencjarnego w okresie międzywojennym... S. 45.

⁵⁴² Wanat L. Kartki z Pawiaka. Warszawa: Wyd. Ars Christiana, 1978. S. 14.

⁵⁴³ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 50. Л. 4.

⁵⁴⁴ APZ. Zesp. 99. Sygn. 2. S. 15, 26; APK. Zesp. 186. Sygn. 3. S. 186; Sygn. 4. S. 142; Sygn. 6. S. 108; Sygn. 7. S. 23.

⁵⁴⁵ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 137. Л. 55.

⁵⁴⁶ Więzienie Kaliskie 1846–2015...S. 56; ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 276. Л. 4, 7; Kułan B. G. Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu...S. 61; Orlikowski W. Tworzenie się systemu penitencjarnego w okresie międzywojennym... S. 42; Rodak M. Pospolitalacy, cuwaksi, powrotowcy... S. 115.

практик. Наприклад, упродовж 23–30 грудня 1932 р. вони мали право на щоденні богослужіння у своїй божниці з нагоди свята «Ханука»⁵⁴⁷.

Часто в'язні порушували тюремний режим, що зумовлювало притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Суворість покарання залежала від тяжкості протиправної дії. Начальник пенітенціарного закладу міг покарати в'язня як позбавленням права на відвідини родичами або на отримання передач, так і ув'язненням у карцері. Накладання на в'язнів дисциплінарних стягнень фіксувалося в облікових книгах, які укладалися відповідно до прізвищ ув'язнених згідно з алфавітом і містили номер покарання та його зміст (карцер, позбавлення звичної порції харчування на певний час тощо)⁵⁴⁸.

Дисциплінарні порушення великою мірою залежали й від контингенту в'язнів. Частим явищем у польських тюрмах були бійки між ув'язненими⁵⁴⁹. Інколи в'язні навіть вдавалися до радикальних порушень дисципліни, як-от нападу на охорону. Наприклад, у 1919 р. в Радомській тюрмі в'язні здійснили спробу нападу на тюремну охорону, однак були швидко нейтралізовані й покарані⁵⁵⁰. У другій половині 30-х років у Варшавській в'язниці, що розташовувалася на вулиці Даниловичовській, ув'язнена Я. Серафін за час відбування покарання мала кілька дисциплінарних стягнень. Зокрема, вона була покарана дводенним дисциплінарним арештом за схиляння в'язнів до колективної непокори тюремній адміністрації, а також чотиритижневим позбавленням права користуватися книгами за намагання налагодити нелегальні комунікації з іншими в'язнями⁵⁵¹.

Дисциплінарні порушення охоронці тюрми виявляли через регулярні ревізії камер в'язнів, результати яких фіксувалися у відповідних журналах⁵⁵².

⁵⁴⁷ APW. Zesp. 1741. Sygn. 4. S. 5.

⁵⁴⁸ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 31. S. 1–154.

⁵⁴⁹ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 317. Л. 20.

⁵⁵⁰ APK. Zesp. 186. Sygn. 12. S. 85.

⁵⁵¹ APW. Zesp. 210. Sygn. 7. S. 56.

⁵⁵² ANKr. Zesp. 480. Sygn. 37. S. 1–78; APW. Zesp. 1741. Sygn. 12. S. 117.

У 1934 р. кілька дисциплінарних покарань мала ув'язнена за комуністичну діяльність Ц. Флауменбаум, котра перебувала у Варшавській слідчій в'язниці на вулиці Дзельній. Зокрема, її на тиждень позбавили права на побачення та на два тижні унеможливили отримання пакунків з продуктами за чіпляння на одяг червоних стрічок та чинення опору працівникам тюрми під час їх знімання⁵⁵³. У 1936 р. дисциплінарне стягнення за співання пісень «революційного» змісту отримав Н. Тропер, який був ув'язнений у Варшавській в'язниці (вулиця Даниловичовська) за комуністичну діяльність⁵⁵⁴.

Найтяжчим порушенням дисципліни вважався бунт в'язнів. Причини бунтів могли бути різними. Серед найпоширеніших назвемо бажання часткової лібералізації тюремного режиму та покращення матеріальних умов. Один із найбільш резонансних в'язничних бунтів у міжвоєнній Польщі відбувся у 1925 р. в Келецькій тюрмі «Святий Хрест»⁵⁵⁵.

Інколи в'язні вдавалися до більш радикальних дій – втеч з пенітенціарного закладу. Це був дуже ризикований вчинок, адже загрожував не тільки дисциплінарною, а й кримінальною відповідальністю⁵⁵⁶. Попри це, впродовж усього міжвоєнного періоду джерела фіксують часті втечі ув'язнених зі стін пенітенціарних закладів. Поширеними, зокрема, були втечі в'язнів з медичних закладів, де вони перебували, симулюючи різні інфекційні хвороби⁵⁵⁷. Втікали в'язні й під час трудової діяльності⁵⁵⁸. У другій половині 1922 р. почастишали втечі ув'язнених за «бандитизм» під час їх транспортування з однієї тюрми в іншу або виїзду на засідання суду⁵⁵⁹. Недосконалі конструкції тюрем могли полегшувати такі втечі⁵⁶⁰. Причиною

⁵⁵³ APW. Zesp. 1741. Sygn. 10. S. 20.

⁵⁵⁴ Ibidem. Zesp. 210. Sygn. 8. S. 56.

⁵⁵⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 2–3. Див. більше: Kułan B. G. Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu... S. 1–181.

⁵⁵⁶ Див. більше: Dzieszynski R. Jak uciekano z więzień. *Gazeta Penitencjarna*. 1982. № 5. 1 czerwca. S. 8–9.

⁵⁵⁷ Див. напр.: APK. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 177; Sygn. 3. S. 30; APZ. Zesp. 99. Sygn. 2. S. 58; Sygn. 37. S. 4–6.

⁵⁵⁸ APZ. Zesp. 99. Sygn. 2. S. 58–59; Sygn. 37. S. 4–6.

⁵⁵⁹ APK. Zesp. 186. Sygn. 4. S. 137; Див. також: Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 72.

⁵⁶⁰ ГАГрО. Ф. 551. Оп. 1. Д. 214. Л. 10. У квітні 1939 р. з тюрми у м. Хелмні, що в Поморському воєводстві, втечу здійснили два в'язні, які скористалися для цього вікном у даху, див.: ГАБО. Ф. 92. Оп. 1. Д. 329. Л. 7.

втеч часто була недостатня охорона пенітенціарного закладу, зумовлена браком кадрів⁵⁶¹.

Представники прокуратури, а також уповноважені службовці пенітенціарної системи зобов'язувались проводити періодичні перевірки тюрем. Під час таких заходів в'язні могли спілкуватись із ревізорами та висловлювати свої скарги та пропозиції. Наприклад, один в'язень Гродненської тюрми просив про дострокове звільнення⁵⁶². Керівник тюрми не міг прийняти таке рішення самостійно. В межах цієї процедури він був зобов'язаний зібрати максимум інформації, яка б характеризувала в'язня з позитивної сторони. Враховувалися також соціальні та матеріальні умови, які чекали засудженого поза стінами тюрми⁵⁶³. У 1934 р. із заявою про дострокове звільнення звернувся в'язень Кобринської тюрми П. Бицько, засуджений на дворічне ув'язнення за комуністичну діяльність. Однак він отримав відмову попри те, що мав відповідні медичні документи та позитивну характеристику від начальника тюрми⁵⁶⁴. 17 березня 1937 р. до начальника тюрми в м. Ловичі звернулася засуджена Я. Мантей з проханням достроково звільнення⁵⁶⁵.

Дехто бажав лише перерви у відбуванні покарання. Окрім поведінки у в'язниці та стану здоров'я, на таке рішення адміністрації мала вплив поточна тривалість ув'язнення⁵⁶⁶. Приміром, наприкінці лютого 1935 р. прохання про перерву у відбуванні покарання зголосив в'язень Брестської тюрми В. Міхалюк. Це подання він обґрунтовував необхідністю надати допомогу своїй матері⁵⁶⁷. Слід зауважити, що не завжди в'язні, отримавши дозвіл на перерву у відбуванні покарання, добровільно поверталися в тюрму⁵⁶⁸. За хорошу поведінку в тюрмі в'язні могли отримати від пенітенціарної

⁵⁶¹ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 121. Л. 8.

⁵⁶² ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 274. Л. 5.

⁵⁶³ APZ. Zesp. 99. Sygn. 27. S. 4; LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 715. Brak paginacji.

⁵⁶⁴ ГАБО. Ф. 101. Оп. 1 Д. 6. Л. 2, 16, 19, 21.

⁵⁶⁵ APW. Zesp. 1741. Sygn. 8. S. 46.

⁵⁶⁶ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 841. Brak paginacji.

⁵⁶⁷ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 42. Л. 2.

⁵⁶⁸ APZ. Zesp. 99. Sygn. 22. S. 68.

адміністрації певні заохочення, як, наприклад, дозвіл на використання в камері знаряддя для письма або згоду на купівлю харчових продуктів тощо⁵⁶⁹. Водночас траплялися випадки, коли в'язні, навпаки, не бажали спілкуватися з представниками прокуратури⁵⁷⁰.

Перебуваючи у тюрмі, в'язні мали право на листування із родичами, адвокатами та іншими особами. Їхні листи, згідно із законодавством Польщі, піддавалися цензурі. До цієї процедури, окрім адміністрації пенітенціарного закладу, залучалися також органи суду та прокуратури⁵⁷¹. Наприкінці 30-х років до цензурування кореспонденції осіб, ув'язнених за шпигунство, залучали військову розвідку⁵⁷². Крім того, цензуруванню могли бути піддані й окремі речі ув'язненої особи. Зокрема, у березні 1939 р. підслідний в'язень М. Погорецький, який перебував у тюрмі міста Коронова, скаржився прокуратурі на те, що йому не повернули поштові марки, брошуру «Політичні системи Європи і Польщі» та видання «Польсько-український бюлетень»⁵⁷³.

Окрім легальних засобів комунікації, в'язні використовували й нелегальні шляхи передачі інформації. Наприклад, одним зі способів порозуміння в'язнів-комуністів було «перестукування» між камерами згідно зі спеціальною системою⁵⁷⁴. Ключове значення серед різних видів протизаконних контактів відводилося так званим «грипсам», тобто нелегальним листам чи невеличким запискам, які передавалися з в'язниці у зовнішній світ і навпаки. «Грипси» були також нелегальним засобом комунікації між в'язнями всередині тюрми. Такі записки використовували як політичні, так і кримінальні в'язні. Траплялися випадки, коли політв'язні зверталися за допомогою у справі передачі «грипсів» до кримінальників⁵⁷⁵.

⁵⁶⁹ ANKr. Zesp. 480. Sygn. 39. S. 64–65.

⁵⁷⁰ ГАГрО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 4. Л. 33–33 зв.

⁵⁷¹ APZ. Zesp. 99. Sygn. 22. S. 1, 46; ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 109. Л. 39.

⁵⁷² ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 414. Л. 1.

⁵⁷³ ЦДІАЛ України. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

⁵⁷⁴ ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 464. Л. 9.

⁵⁷⁵ APZ. Zesp. 99. Sygn. 22. S. 20; Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 9. S. 3–5; 1928. № 12. S. 24; Kamińska M. Ścieżkami wspomnień... S. 432–437; Див. приклади використання «грипсів» та інших нелегальних засобів комунікації в різних тюрмах Польщі: LCVA. F. 142. Ap. 1. B. 1. L. 47; APZ. Zesp. 99.

Політичні та кримінальні в'язні створювали у тюрмах власні замкнені групи. Такі спільноти мали чітко регламентовані правила поведінки та відповідну ієрархічну структуру. Значну частку серед політв'язнів Польщі становили члени нелегальних партійних комуністичних утворень. Ці особи, перебуваючи в польських тюрмах, теж організовували там власні середовища («комуни»), які утримували тісний контакт з КПП (КПЗУ, КПЗБ)⁵⁷⁶. Наприклад, у середині 30-х років у тюрмі «Святий Хрест» стався розкол на дві групи в середовищі засуджених за членство в КПЗБ⁵⁷⁷.

Політв'язні-комуністи часто вступали в конфлікти з тюремною владою. Причини цього могли бути різні: як проведення скоординованої політичної акції, так і незгода з окремими діями локальної пенітенціарної адміністрації⁵⁷⁸. Наприклад, у 1923 р. політв'язні-комуністи Радомської тюрми відмовилися знімати червоні смужки з одягу, тим самим спровокувавши конфлікт з охоронцями. Тюремники застосували силу, а комуністи у відповідь оголосили голодування⁵⁷⁹. В 1926 р. джерела фіксують голодування комуністів у віленських «Лукишках»⁵⁸⁰. Часто на захист ліворадикальних політв'язнів ставали парламентарі, які мали таку ж політичну орієнтацію й могли апелювати щодо порушення їхніх прав⁵⁸¹.

Конфліктами здебільшого завершувалися спроби адміністрації тюрми залучити цю категорію в'язнів до трудової діяльності або змусити поголити

Sygn. 11. S. 14; ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 80. Л. 20–22; ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 142. Л. 22 об.; ЦДІАЛ України. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 24.

⁵⁷⁶ Станом на липень 1931 р. в'язні-комуністи перебували в більшості польських тюрем, у тому числі у в'язницях Луцька, Плоцька, Седльців, Львова, Ломжі та ін. Див.: ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 658. Арк. 24. Більше про розвиток комуністичного руху в міжвоєнній Польщі див.: Cimek H. Komuniści a Polska (1918–1939). Warszawa: ANS, 1989. 278 s.; Świetlikowa F. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (1918–1923). Warszawa: Książka i Wiedza, 1968. 393 s. У переддень Другої світової війни влада Другої Речі Посполитої провадила також облік ліворадикальних діячів, які не перебували в пенітенціарних установах, але підлягали інтернуванню в разі можливої війни з Німеччиною. Див.: САВ. Kolekcja Laszenki. Sygn. IX.14.1. Brak paginacji.

⁵⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 2.

⁵⁷⁸ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 73. Л. 5, 79, 144.

⁵⁷⁹ BS. Interpelacja p. Łańcuckiego i tow. do p. Ministra Sprawiedliwości w sprawie gwałtów popełnionych przez administrację więzienia w Radomiu na osobach więźniów politycznych, 1923. Nr rekordu 000015809.

⁵⁸⁰ Всесвіт. 1928. № 24. С. 5–6.

⁵⁸¹ Див. напр.: Обращение депутата А. Станкевича и депутатов Белорусского посольского клуба о политических заключенных, содержащихся в тюрьмах Гродна и Белостока. 16 марта 1923 г. *Польша – Беларусь (1921–1953): сб. док. и материалов* / сост. А. Н. Вабищевич и др. Минск: Беларуская навука, 2012. С. 48–49.

волосся на голові⁵⁸². Наприклад, у січні 1931 р. медична служба Гродненської тюрми виявила воші у волоссі кількох десятків в'язнів-комуністів. Тому було прийнято рішення обов'язково поголити волосся усіх в'язнів. Оскільки останні почали чинити опір, тюремна охорона застосувала репресивні заходи та уможливила примусове виконання лікарського доручення⁵⁸³. Старший охоронець Брестської тюрми Ф. Матука 16 серпня 1932 р. звернувся до начальника цього пенітенціарного закладу з рапортом, у якому просив суворо покарати в'язнів-комуністів, котрі відмовилися від вечері та проігнорували традиційне шикування⁵⁸⁴.

Великий резонанс у міжвоєнній Польщі викликала хвиля «політичних» арештів та ув'язнень опозиційних парламентарів під час виборчої кампанії до сейму восени 1930 р. (так звані «Брестські вибори»)⁵⁸⁵. Ряд діячів, незгодних з політикою Ю. Пілсудського, в тому числі й п'ятьох українських парламентарів (зокрема, І. Ліщинського, Д. Палііва, В. Целевича, В. Кохана та О. Когута) у вересні ув'язнили в Брестській військовій тюрмі. Натомість у звіті Командування округу ІХ корпусу (ДОК ІХ, дислокувався в Бресті. – О. Р.) за ІV квартал 1930 р. зазначалося, що місцеве, здебільшого сільське, населення байдуже сприйняло інформацію про арешти опозиційних діячів, попри те, що вони активно використовують «брестську справу» для дискредитації Ю. Пілсудського в суспільстві⁵⁸⁶.

Частим явищем у тюрмах міжвоєнної Польщі були голодування ув'язнених, що особливо стосувалося політв'язнів. Такі радикальні заходи здебільшого були добре скоординованими, запланованими та мали чітку мету – послаблення тюремного режиму, покращення побутових умов,

⁵⁸² ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 166. Л. 5.

⁵⁸³ Там же. Д. 173. Л. 3.

⁵⁸⁴ ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 73. Л. 79.

⁵⁸⁵ Див. наприклад: *Gazeta Wieczorowa. Dodatek nadzwyczajny*. 1930. 22 grudnia. Більше про «Брестські вибори» див.: Garlicki A. Piękne lata trzydzieste... S. 103–177; Cichoracki P. Dokumenty dotyczące pozbawienia wolności polityków opozycyjnych w wojskowym więzieniu w Brześciu nad Bugiem latem i jesienią 1930 r. *Dzieje Najnowsze*. 2008. № 4. S. 193–206.

⁵⁸⁶ Чех М. І запалала Галичина. URL: <https://zbruc.eu/node/108630> (останній перегляд: 28. 06. 2022); Скакун Р. «Пацифікація»... С. 83; ГАБО. Ф. 1. Оп. 9. Д. 1016. Л. 2; Див. також: Діло. 1930. № 206. 17 верес. С. 1; № 262. 25 листоп. С. 4; ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 1–5; ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 73 зв.

пришвидшення слідства тощо⁵⁸⁷. Нерідко причиною голодувань в'язнів була відсутність єдиного тюремного законодавства. Наприклад, в одних в'язницях дозволялося отримання газет, в інших, навпаки, заборонялося⁵⁸⁸. Великий резонанс у Польщі викликала смерть унаслідок голодування активіста робітничого руху, в'язня Ломжинської тюрми Р. Гродзицького. Його загибель комуністи широко використовували в пропагандистських цілях⁵⁸⁹.

Особливий контроль у польських тюрмах здійснювався за в'язнями-іноземцями. Найбільша увага в цьому контексті приділялася засудженим за шпигунську діяльність⁵⁹⁰. Наприклад, у квітні 1934 р. в Келецькій тюрмі «Святий Хрест» за шпигунство відбувало покарання 88 осіб⁵⁹¹. У другій половині 30-х років тут утримувався громадянин СРСР П. Ацута, засуджений на шість років позбавлення волі. Він, зокрема, передавав радянській розвідці відомості про польські військові об'єкти⁵⁹². У квітні 1939 р. з в'язниці м. Грудзьондза до тюрми «Святий Хрест» було переведено Ю. Бартеліка, який відбував 10-річне покарання за шпигунську діяльність на користь німецької розвідки⁵⁹³. В цей самий час до «Святого Хреста» етапували С. Букіна, засудженого на шість років за шпигунську діяльність на користь Литви. До цього часу він вже відбув частину покарання в тюрмі м. Равича та віленських «Лукішках»⁵⁹⁴. В кінці 30-х років у в'язниці м. Коронова 15-річне покарання за шпигунство на користь СРСР відбував капрал польської авіації Ф. Арлік⁵⁹⁵. Для порівняння зазначимо, що в радянській державі за шпигунство була передбачена смертна кара.

⁵⁸⁷ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S. 12; Громадський голос. 1928. № 3. 14 січ.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп.1. Спр. 685 а. Арк. 1; LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 241. Л. 2–4, 40, 43–44, 48; F. 142. Ар. 1. В. 1. Л. 50–53, 57, 62 а., 66, 71–72, 76–81; APZ. Zesp. 99. Sygn. 22. S. 2, 5, 8, 20, 42; ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 80. Л. 77–77 об.; Ф. 2043. Оп. 1. Д. 137. Л. 28–29; Д. 333. Л. 2–3.

⁵⁸⁸ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S. 13.

⁵⁸⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 1. Оп. 57. Спр. 1212. Арк. 1–6.

⁵⁹⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 45–46, 51–53; ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 1. Л. 62; Оп. 1. Д. 2. Л. 16.

⁵⁹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 2–3.

⁵⁹² Там само. Спр. 29. Арк. 16 зв.

⁵⁹³ Там само. Спр. 31. Арк. 1.

⁵⁹⁴ Там само. Спр. 37. Арк. 1–3.

⁵⁹⁵ Там само. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 1.

Особи, засуджені за шпигунство, відбували покарання не лише у великих карних тюрмах, як-от «Святий Хрест» чи Короново. Джерела фіксують таку категорію в'язнів і в менших пенітенціарних закладах. Наприклад, у 30-х роках у в'язниці м. Барановичі перебували Н. Кононович та О. Іванісеня. Обидва відбували покарання за шпигунство на користь СРСР. Зокрема, Н. Кононович інформував радянську сторону про стан доріг, залізниць, розміщення військових об'єктів та діяльність державних установ⁵⁹⁶. У період світової економічної кризи в Польщі почастишали факти нелегального перетину кордону з СРСР. Такі особи не вважалися небезпечними злочинцями, а тому могли відбувати нетривалі терміни ув'язнення у невеликих в'язницях або навіть арештах (ізоляторах)⁵⁹⁷. Натомість у СРСР за нелегальний перетин кордону порушнику загрожувала смертна кара. Наприклад, 23 грудня 1930 р. судова трійка при колегії ДПУ УСРР засудила до розстрілу мешканця с. Дермань Волинського воєводства М. Кир'янчука, який 9 травня того ж року зумів потрапити на терени радянської України поза встановленими пунктами пропуску⁵⁹⁸.

Під час перебування в'язня в межах пенітенціарної системи нерідко виникала потреба його переведення з однієї тюрми в іншу⁵⁹⁹. Це могло зумовлюватися різними причинами. Наприклад, в'язень міг перебувати в одній тюрмі на період слідства, а відбувати покарання вже в іншій. 13 травня 1919 р. В'язнична секція Міністерства юстиції попередила начальника тюрм, що перед транспортуванням в'язнів потрібно перевірити стан їхнього здоров'я та отримати посвідку лікаря⁶⁰⁰. Зокрема, у січні 1926 р. Міністерство юстиції інформувало начальника в'язниці в м. Кельцях про переведення в цей пенітенціарний заклад в'язня з Краківської тюрми⁶⁰¹.

⁵⁹⁶ ГАБО. Ф. 1030. Оп. 1. Д. 1. Л. 32–33; Д. 2. Л. 2, 19.

⁵⁹⁷ ГАГрО. Ф. 1176. Оп. 1. Д. 12. Л. 1–7; Д. 13. Л. 1–4.

⁵⁹⁸ Жив'юк А. А., Марчук І. В. Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. Рівне: ПП ДМ, 2011. С. 16–20.

⁵⁹⁹ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 218. Л. 47; Д. 293. Л. 1–2, 23–24.

⁶⁰⁰ АРК. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 92.

⁶⁰¹ Ibidem. Sygn. 213. S. 1.

На практиці один в'язень за час слідства, етапування та відбування покарання міг змінити кілька в'язниць. Зокрема, З. Микульський, засуджений у 1932 р. за дезертирство, перебував у Брестській, Келецькій та Короновській тюрмах⁶⁰². Інший в'язень, якого в цьому ж році було засуджено за шпигунство на користь Литви, теж змінив кілька в'язниць: віленські «Лукішки», тюрми в Гродні, Грудзьондзі та Коронові⁶⁰³. Особисті речі в'язня перевозилися з однієї тюрми в іншу під час етапування, натомість кошти з депозитного в'язничного рахунка здебільшого надсилалися поштою⁶⁰⁴.

Після звільнення з тюрми починався новий етап у житті в'язня – постпенціарний⁶⁰⁵. Такі особи мали право на отримання своїх речей чи коштів, які зберігалися на їхньому тюремному «деPOSITІ». Звільнені в'язні могли розраховувати на матеріальну підтримку зі сторони організації «Патронат», зокрема купівлю залізничного квитка для повернення до постійного місця проживання. Ця ж організація могла посприяти у пошуку роботи⁶⁰⁶.

Нагляд за в'язнями здійснювався й після того, як вони залишали тюремні мури, особливо це стосувалося в'язнів, засуджених за «політичні злочини»⁶⁰⁷. У листопаді 1934 р. Міністерство юстиції рекомендувало адміністрації тюрми в м. Вішничі обов'язково письмово інформувати про звільнення осіб, які відбували покарання «за терористичну українську діяльність (засуджених за ОУН або УВО)...»⁶⁰⁸. Поліцейський нагляд міг здійснюватися не лише за звільненими з тюрми особами, але також за їхніми родинами та знайомими. Наприклад, 1932 р. адміністративна влада

⁶⁰² ЦДІАЛ України. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 1, 5, 7.

⁶⁰³ Там само. Спр. 10. Арк. 3–4.

⁶⁰⁴ Там само. Спр. 23. Арк. 19.

⁶⁰⁵ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 213. Л. 1–29.

⁶⁰⁶ Там же. Д. 216. Л. 3–3 об.; Д. 239. Л. 4; Д. 336. Л. 2; Ф. 2266. Оп. 1. Д. 14. Л. 2; ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 153. Л. 1.

⁶⁰⁷ ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 1. Л. 133; ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 146. Л. 1; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 68. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 1–6.

⁶⁰⁸ ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 1. Л. 280.

ініціювала нагляд за середовищами політв'язнів, які виїхали до СРСР внаслідок міждержавних домовленостей про обмін в'язнями з Польщею⁶⁰⁹.

Варто зазначити, що такі обміни не були частим явищем, однак усе ж були доброю нагодою для окремих осіб залишити пенітенціарну установу. Зокрема, 2 вересня 1932 р. газета «Діло» розмістила замітку «Виміна політичних в'язнів», де зазначалося: «Між Варшавою і Москвою велися від довшого часу переговори в справі виміни політичних в'язнів і на днях скінчилися позитивно. Виміна в'язнів відбудеться 15 вересня ц[ього] р[оку] у Столпцях...»⁶¹⁰. 13 вересня того ж року в названій газеті знову порушувалося питання обміну політв'язнями, зокрема, в черговій замітці йшлося про те, що уряд планує обміняти 100 осіб⁶¹¹. В підсумку польська сторона видала СРСР 40 осіб – переважно колишніх парламентарів від білоруської «Громади»⁶¹². Восени 1933 р. тривали переговори щодо обміну політичними в'язнями між Польщею та Литвою⁶¹³.

Відповідно до польського законодавства в'язні, які мали терміни ув'язнення до двох років, були зобов'язані поповнити армію під час загальнодержавної мобілізації. Однак у переддень Другої світової війни виявилось, що в особових папках в'язнів, які зберігалися в тюрмах, військові документи були відсутні або неповні. Це не давало змоги керівництву пенітенціарних закладів приймати оперативні рішення⁶¹⁴.

Отже, між двома світовими війнами Польща пройшла непростий процес становлення та організації пенітенціарної системи, який розпочався одночасно із формуванням адміністративно-територіальних меж країни та тривав до початку Другої світової війни. Увесь цей час держава шукала оптимальну модель в'язничної системи, що ускладнювалося як непростотою матеріальною ситуацією в перші роки після Великої війни та у період

⁶⁰⁹ ГАГрО. Ф. 551. Оп. 1. Д. 1191. Л. 6.

⁶¹⁰ Діло. 1932. № 194. 2 верес. С. 2.

⁶¹¹ Там само. № 203. 13 верес. С. 4.

⁶¹² Там само. № 208. 18 верес. С. 4.

⁶¹³ Там само. 1933. № 263. 7 жовт. С. 2.

⁶¹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1–5.

світової економічної кризи, так і розрізненістю правових засад функціонування карних закладів на польських землях. Тюремна влада намагалася покращити побут в'язнів, які постійно нарікали на незадовільні умови утримання, підготувати якісний кадровий склад тюремних службовців і загалом трансформувати пенітенціарну систему з «репресивної» в «прогресивну» та «ресоціалізаційну». Водночас створення концтабору в Березі-Картузкій у 1934 р., з одного боку, суперечило таким тенденціям, а з іншого – цілком логічно віддзеркалювало утвердження з другої половини 20-х років авторитарної політичної моделі в польській державі.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ОСОБОВИЙ СКЛАД ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ НА ВОЛИНІ ТА В ГАЛИЧИНІ

3.1. Становлення пенітенціарної системи

Початки польської кримінально-виконавчої системи на теренах міжвоєнної Волині та Східної Галичини пов'язані з подіями польсько-української та польсько-більшовицької воєн, які зумовили поступове встановлення контролю над цими територіями владою Другої Речі Посполитої.⁶¹⁵ 6 листопада 1918 р. польська адміністрація підпорядкувала тюрму в Сяноку, а вже до кінця року її влада поширилася на пенітенціарні установи Перемишля та Львова⁶¹⁶. На Волині утвердження польської пенітенціарної системи розпочалося внаслідок наступу армії генерала Ю. Галлера на ці терени навесні – влітку 1919 року. Зайняття регіону більшовиками у липні – серпні 1920 р. тимчасово перервало ці процеси, які, однак, були відновлені вже у вересні того ж року, коли на Волині повторно формувалася польська тимчасова адміністрація.

В цей час важливим завданням польської влади на Волині та в Галичині стало питання врегулювання юридичних засад діяльності пенітенціарних закладів та інтегрування їх у єдину державну систему. Правові засади діяльності в'язниць на колишніх підросійських теренах суттєво різнилися від тих правових норм, які регламентували функціонування карних закладів на землях, що до листопада 1918 р. належали Австро-Угорщині. Зокрема, в Галичині пенітенціарні установи контролювалися судовими органами, натомість на Волині тюрми мали більшу самостійність і підпорядковувалися Міністерству юстиції⁶¹⁷.

⁶¹⁵ Див. більше: Razygraev O. Формування польської пенітенціарної системи на Волині та Східній Галичині в 1918–1923 рр. Вибрані аспекти. *Rozpad imperiów. Kształtowanie powojennego ładu w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1923* / Red. M. Gibiec, G. Hryciuk, R. Klementowski. Warszawa – Wrocław: IPN, 2020. S. 218–234.

⁶¹⁶ Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 43.

⁶¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 150. Арк. 4–5. Urbański K System penitencjarny II Rzeczypospolitej... S. 44.

Регіональне керівництво в'язниць не було готове швидко змінювати юридичні засади власної діяльності. Наприклад, керівник Секції в'язниць Міністерства юстиції 7 червня 1919 р. скерував на розгляд голови Львівського апеляційного суду проект декрету щодо інтеграції галицьких в'язниць до пенітенціарної системи Польщі на основі зазначених вище загальнодержавних нормативно-правових актів від 31 грудня 1918 р. та 8 лютого 1919 року. По своїй суті цей проект був покликаний перенести на терени Галичини модель організації тюрем колишнього Конгресового Королівства, тобто інтегрувати їх у систему Міністерства юстиції Польщі⁶¹⁸. Керівництво Львівського апеляційного суду майже три місяці розглядало цей проект, адже в листі від 11 серпня того ж року Міністерство юстиції вимагало негайно надати оцінку цьому документу⁶¹⁹. В підсумку свій відгук до запропонованого декрету щодо інтеграції галицьких в'язниць, який був узгоджений з органами прокуратури, голова Львівського апеляційного суду підписав 2 вересня 1919 р. Там, зокрема, зазначалося, що декрет «Щодо тимчасових в'язничних приписів» від 8 лютого 1919 р. був укладений з урахуванням ситуації на теренах колишнього Конгресового Королівства й не може бути перенесений на Галичину з огляду на законодавчі розбіжності. У відгуку йшлося й про те, що тодішня система підпорядкувань карних закладів у регіоні була логічною і виправданою: карні установи (*zakłady karne*) контролювалися прокуратурою (чотири найбільші тюрми. – О. Р.), натомість в'язниці при окружних (*domy więzienne*) та повітових судах (*areszty powiatowe*) – керівництвом відповідних судових інституцій. На думку голови Львівського апеляційного суду, зміна такої ієрархії, тобто виокремлення в'язничної адміністрації, призвела б до невиправданих фінансових видатків й порушила б справну та налагоджену традиційну австрійську систему єдності судової та тюремної влади в Галичині. Найкращим розв'язанням зазначеного питання, з погляду голови Львівського

⁶¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 232. Арк. 1–3.

⁶¹⁹ Там само. Арк. 5.

апеляційного суду, було утримання від підпорядкування в'язниць регіону Міністерству юстиції до часу розробки та ухвалення єдиного закону про пенітенціарну систему в Польщі⁶²⁰.

Фактично, до кінця 20-х років вказані вище нормативно-правові засади діяльності тюрем Волині та в Галичині залишилися майже незмінними, а дискусія над виробленням нового єдиного закону, який мав би уніфікувати пенітенціарну систему в Польщі, тривала й надалі. Тобто в Галичині тюрми й далі підпорядковувались судовій гілці влади, а на Волині – органам юстиції. Лише в березні 1928 р. після появи згадуваного вище розпорядження президента Польщі щодо організації в'язниць пенітенціарні установи Галичини перейшли до компетенції Міністерства юстиції Польщі. Це, зокрема, тюрми у таких містах, як Бережани, Дрогобич, Львів («Бригідки»), Золочів, Коломия, Перемишль, Станіславів, Стрий, Самбір, Сянок, Тернопіль та Чортків. З цього часу можемо стверджувати як про нормативно-правову уніфікацію пенітенціарної системи в досліджуваному регіоні, так і в польській державі загалом⁶²¹.

Упродовж 1918–1923 рр. практично усі пенітенціарні заклади Волині та Галичини відчували серйозні матеріальні труднощі, пов'язані з наслідками тривалих військових дій та повоєнною господарською розрухою. Зокрема, 13 жовтня 1919 р. прокурор при Луцькому окружному суді в листі до прокурора апеляційного суду у Вільнюсі так описував пенітенціарну систему Західної Волині: «Урегулювання вимагає... справа в'язниць, насамперед питання приміщень, дезінфекції, харчування, ремісничих майстерень та ін. ... усе це після перейняття від Українських урядів перебуває у плачевному стані»⁶²².

У травні 1919 р. до польської пенітенціарної системи увійшла й Луцька в'язниця. В перший рік функціонування в умовах польської

⁶²⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 232. Арк. 8–10 зв.

⁶²¹ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 354. L. 34.

⁶²² Ibidem. B. 14. L. 3. Луцький окружний суд офіційно розпочав свою роботу 19 вересня 1919 р. Ця установа розглядала справи за вчинені злочини, не лише від часу зайняття Волині польськими військами, а й за більш ранні періоди. Зокрема, в лютому 1920 р. суд розглядав справи за злочини здійснені на Волині в 1915 р., враховуючи законодавство, яке діяло в регіоні в період Тимчасового уряду та УНР. Див.: LCVA. F. 128. B. 14. L. 52; B. 4. L. 12–15; B. 10. L. 1–22.

адміністрації спостерігалася її адаптація до нових реалій. Наприклад, до другої половини червня 1919 р. реєстраційні книги арештованих укладалися російською мовою. Лише згодом діловодство вдалося перевести на польську мову⁶²³. В жовтні 1919 р. штат цієї пенітенціарної установи налічував 32 особи⁶²⁴. Станом на 17 грудня того ж року в'язні в Луцькій тюрмі розміщувалися такими окремими групами: неповнолітні, жінки, засуджені, підслідні. Водночас підслідні навіть по тій самій кримінальній справі перебували разом з огляду на відсутність достатньої кількості приміщень⁶²⁵. На початку 1920 р. в Луцькій в'язниці понад шість місяців перебували підслідні в'язні, які належали до компетенції слідчого судді Ковельського повіту. Це було пов'язано зі значним запізненням слідчих дій з огляду на погане сполучення, яке перешкоджало контактам зі свідками та потерпілими, відсутністю хірургічних інструментів для огляду трупів або їх частин, а також великою кількістю поточних справ⁶²⁶. З вересня 1919 р. в межах польського урядування перебувала й Рівненська в'язниця, де наприкінці того ж року утримувалося близько 195 осіб. Усі вони належали до компетенції військових та цивільних правоохоронних органів⁶²⁷.

15 січня 1920 р. прокурор при Луцькому окружному суді в листі до прокурора апеляційного суду у Вільнюсі констатував незадовільні умови перебування в'язнів у Луцькій тюрмі. Наприклад, в одній камері одночасно могло перебувати від кільканадцяти до кількох десятків арештантів. Переповненість в'язниці, окрім реального зростання криміногенної ситуації, була пов'язана також із низкою необґрунтованих арештів, проведених зокрема, підрозділами польської польової жандармерії. Загалом у цей час у Луцькій тюрмі перебувало 275 осіб, з них 201 особа – під слідством.

⁶²³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 2. Арк. 1–116; Див. також: Разираєв О. Луцька тюрма у 1919–1922 рр.: уключення в пенітенціарну систему Другої Речі Посполитої. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2018. № 6 (379). С. 46–52.

⁶²⁴ Razyhrayev O. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym. Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2019. S. 17.

⁶²⁵ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 14. L. 52.

⁶²⁶ Ibidem. L. 47.

⁶²⁷ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 19. Спр. 5. Арк. 7, 27.

16 в'язнів було засуджено за вбивство та розбій на початку 1919 р. – ще в період урядування української влади⁶²⁸.

14 січня 1921 р. прокурор при Луцькому окружному суді в листі до прокурора апеляційного суду Управління прифронтових та етапних теренів негативно характеризував стан пенітенціарної системи на службовому терені. Зокрема, він констатував необхідність ремонту усіх тюремних приміщень, окрім будинків Володимирської та Рівненської тюрем⁶²⁹. Натомість новопризначений начальник Рівненської в'язниці Ж. Кастерський 27 січня того ж року у листі до Управління прифронтових та етапних теренів писав, що приміщення тюрми «знищене зовні та всередині» й потребує відновлення⁶³⁰. Водночас у Сарнах взагалі не було в'язниці або слідчого ізолятора. У Ковелі, попри відсутність слідчого ізолятора, наявне приміщення тюрми використовувалося не за призначенням, а саме перебувало у віданні військової влади. Будинок Дубенської тюрми не відповідав базовим вимогам до закладів такого типу. Він не був оточений спеціальним захисним муром, двері не мали спеціальних замків та металевих перегородок⁶³¹.

На думку прокурора при Луцькому окружному суді, для розв'язання першочергових проблем пенітенціарної системи Волинського краю було необхідно: 1) звільнити приміщення тюрем регіону від присутності там військової влади; 2) провести капітальний ремонт Луцької, Ковельської, Дубенської та Кременецької в'язниць; 3) облаштувати в'язницю в Сарнах; 4) виділити належні кошти на утримання в'язниць, що дало б можливість прийняти евакуйованих раніше підслідних⁶³². Гостро стояло й питання наявності юридичних документів з 1918–1920 рр., на підставі яких утримувалися в'язні. Наприклад, у Володимирській та Кременецькій в'язниці

⁶²⁸ LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 14. Л. 52–53.

⁶²⁹ Ibidem. В. 27. Л. 12; Див. також: CAW. Departament Sprawiedliwości MSW. Sygn. I. 300.58.225. Brak paginacji.

⁶³⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 37. Арк. 40.

⁶³¹ LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 27. Л. 12–13; Див. також: CAW. Departament Sprawiedliwości MSW. Sygn. I. 300.58.225. Brak paginacji.

⁶³² Ibidem.

перебували особи, які були ув'язнені ще більшовицькою владою влітку 1920 року⁶³³.

На початку лютого 1921 р. Рівненська тюрма налічувала 65 в'язнів та 25 осіб службового персоналу. Стан здоров'я в'язнів був незадовільним, адже 17 осіб перебували на лікуванні в шпиталі, в тому числі 14 хворіли на тиф. Ще одна проблема у функціонуванні цього пенітенціарного закладу полягала у перебуванні там в'язнів, які належали до компетенції як військових, так і цивільних судів, що значно ускладнювало їх належний контроль⁶³⁴. Санітарний стан цієї установи був у край незадовільним. Зокрема, згаданий вище начальник тюрми Ж. Кастерський у січні 1921 р. зазначав: «...сінників (матраців. – О. Р.) і білизни взагалі немає..., білизна не змінюється й...гниє на них (на в'язнях. – О. Р.), тюремного шпиталю немає, хворі в'язні лежать на голих нарах... Ліків немає взагалі. Постійних лікаря та фельдшера немає. ...15 % в'язнів хворіють на тиф. Чисельність хворих зростає з огляду на погане харчування. На сніданок в'язень отримує лише кип'ячену воду і фунт хліба на день, на обід – суп на оселедці або олії, на вечерю – те саме, але в зменшеній порції. Сала в'язні не отримують взагалі...»⁶³⁵. Актуальною в цей час була й проблема повернення цій пенітенціарній установі частини меблів, що їх присвоїв собі довоєнний начальник тюрми Марчаковський, який керував закладом також в період більшовицької окупації⁶³⁶.

У Рівненській тюрмі, як і в інших пенітенціарних установах на східних теренах Польщі, особливо гострою в цей час була ситуація з опаленням⁶³⁷. 18 червня 1921 р. Міністерство юстиції видало окремий циркуляр з цього питання, яким уся відповідальність за раціональне використання опалювальних матеріалів покладалася на начальника тюрми, а термін опалювального сезону визначався періодом з 15 жовтня по 1 квітня⁶³⁸.

⁶³³ LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 27. Л. 12–13; Див. також: CAW. Departament Sprawiedliwości MSW. Sygn. I. 300.58.225. Brak paginacji.

⁶³⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 19. Спр. 67. Арк. 1, 5, 14.

⁶³⁵ Там само. Оп. 18. Спр. 37. Арк. 40 зв.

⁶³⁶ Там само. Арк. 35–35 зв.

⁶³⁷ Там само.

⁶³⁸ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 2. Л. 5.

Незадовільна матеріальна ситуація, а також проблема переповненості тюрм були характерні і для Галичини. Зокрема, на початку грудня 1918 р. в Перемишльській в'язниці практично закінчувалися запаси продовольства та вугілля, що ставило під загрозу функціонування цього пенітенціарного закладу⁶³⁹. В першій половині 1919 р. стан справ тут не тільки не змінився, а й погіршився. Це підтверджує звернення, датоване 30 липням 1919 р., керівника Перемишльського окружного суду до Міністерства апровізації Польщі, де зазначалося, що в разі нерозв'язання поточних матеріальних проблем «не залишиться нічого іншого, як відпустити (на волю. – О. Р.) ув'язнених в час інтенсивного поширення бандитизму на околицях Перемишля»⁶⁴⁰. В цей час Перемишльська в'язниця утримувала близько 289–315 осіб, попри те, що була розрахована на 219 ув'язнених⁶⁴¹. Тривала переповненість тюрми, а також дефіцит найнеобхідніших речей внутрішнього вжитку (наприклад, постелі) призводили до того, що фактично з початку 1919 р. особам, засудженим за менш «серйозні» злочини, нерідко відтерміновували виконання вироку. Водночас такі дії не рятували ситуації, позаяк 21 липня 1919 р. голова Перемишльського окружного суду у листі до президії Львівського апеляційного суду повідомляв про аномальне переповнення тюрми та просив перевести до інших карних закладів 30 осіб у зв'язку з неможливістю приймати нових в'язнів⁶⁴².

Фінансові квоти на харчування в'язнів у Сяноцькій тюрмі, встановлені в січні 1918 р. ще австрійською владою, в 1919 р. не відповідали реальним потребам й вимагали перегляду з огляду на тодішню економічну ситуацію⁶⁴³. Траплялися випадки, коли в'язниця отримувала неякісні харчові продукти, наприклад зіпсуту картоплю⁶⁴⁴. У травні 1919 р. в Сяноцькій в'язниці харчування значно погіршилося; раціон обмежувався лише

⁶³⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 264. Арк. 17–17 зв.

⁶⁴⁰ Там само. Арк. 23.

⁶⁴¹ Там само. Спр. 9. Арк. 34, 40.

⁶⁴² Там само. Арк. 34 зв., 36–36 зв.

⁶⁴³ Там само. Спр. 263. Арк. 56.

⁶⁴⁴ Там само. Спр. 266. Арк. 3–3зв.

картоплею та капустою. До того ж зазначені скромні запаси цих овочів теж швидко закінчувалися⁶⁴⁵. Наступного місяця тюрма отримала нові запаси картоплі, однак, з огляду на постійне збільшення контингенту в'язнів, це не могло задовольнити поточні потреби⁶⁴⁶. Станом на 30 липня 1919 р. Сяноцька тюрма була переповнена й не мала достатніх запасів харчів та іншого матеріального забезпечення для новоприбулих в'язнів⁶⁴⁷. Ще складніша ситуація з харчуванням була тут восени того ж року, коли раціон в'язнів складався лише з картоплі, яку вони отримували тричі на день⁶⁴⁸.

У 1919 р. в Сяноцькому карному закладі виявили кілька фактів захворювань в'язнів на плямистий тиф. Для вивчення ситуації перевірку в'язниці здійснив старший повітовий лікар Курасевич. На його думку, для запобігання епідемії хвороби належало: 1) подолати дефіцит постільної та натільної білизни, яку мали змінювати щонайменше двічі на місяць; 2) провести дезінфекцію одягу в'язнів; 3) повністю замінити солому для наповнення матраців; 4) збільшити частоту купання в'язнів, водночас не допускати використання приватного одягу та білизни (як виняток, дозволити використання таких речей після проведення відповідної дезінфекції); 5) дотримуватися гігієни та чистоти в усіх тюремних приміщеннях; 6) викоринити паразитів – вошей; 7) тримати новоприбулих в'язнів на карантині упродовж двох тижнів. На практиці реалізація цих рекомендацій утруднювалася з огляду на несприятливу матеріальну ситуацію. Сяноцька в'язниця гостро відчувала дефіцит білизни, постелі, матраців та їх наповнювача – соломи, яку «ніде і за жодну ціну не можна було дістати». Збільшити частоту купання в'язнів не дозволяла невелика площа ванної кімнати. Загалом у цей час господарська частина Сяноцької тюрми потребувала 100 чоловічих та 20 жіночих сорочок, 100 пар кальсонів, 120 рушників, 84 матраців, 87 подушок, 104 простирадл, 40 літніх ковдр, 120

⁶⁴⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 266. Арк. Арк. 1.

⁶⁴⁶ Там само. Арк. 6.

⁶⁴⁷ Там само. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 41.

⁶⁴⁸ Там само. Оп. 8. Спр. 148. Арк. 29.

рушників, 120 носових хусточок, 80 пар літніх штанів, 58 літніх блузок, 20 спідниць, 20 фартухів, 20 хусток, 87 літніх шапок, 80 пар черевиків⁶⁴⁹.

Подібні матеріальні труднощі спостерігалася й в пенітенціарних установах Львова. Зокрема, президія Крайового кримінального суду у звіті від 26 березня 1919 р. скаржилася на неотримання місцевою в'язницею, де перебувало близько 300 в'язнів, борошна від магістрату Львова, яке мало йти на випікання хліба. Ситуацію погіршувало й те, що в'язнів упродовж тривалого часу не забезпечували жиром. Отож загалом харчування було незадовільним. Усе це, особливо з огляду на поширення епідемії плямистого тифу, впливало на здоров'я в'язнів. Реагуючи на такі матеріальні труднощі, керівництво суду намагалось відтермінувати винесення вироків, пов'язаних із позбавленням волі, щоб уникнути збільшення кількості в'язнів. Слід зазначити, що 75 % усіх ув'язнених становили особи, які перебували в тюрмі на час слідства, а не відбували покарання. Звільнення таких осіб на час слідчих дій було неможливим, адже загрожувало суттєвим погіршенням рівня безпеки та криміногенної ситуації у Львові, а також поширенням епідемії плямистого тифу⁶⁵⁰. Водночас відсутність належного харчування могла загрожувати бунтом ув'язнених і підвищенням рівня їхньої смертності⁶⁵¹. Невдовзі в'язниця отримала 1000 кг борошна, хоча, з огляду на реальні потреби тюрми, ситуація покращилася ненадовго. У другій половині травня 1919 р. денні порції хліба для в'язнів були скорочені наполовину, що викликало численні скарги ув'язнених, яких станом на 24 травня було вже близько 450⁶⁵².

Враховуючи інфляційні процеси, Міністерство юстиції в червні 1920 р. підвищило фінансування утримання в'язнів на теренах Галичини. Відповідно до циркуляра Секції в'язниць Міністерства юстиції Польщі № 160 від 27 травня 1920 р., денна норма харчування в'язня складалася із

⁶⁴⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 1–1зв.

⁶⁵⁰ Там само. Спр. 265. Арк. 1–1зв.

⁶⁵¹ Там само. Арк. 3.

⁶⁵² Там само. Арк. 11–12.

230 грамів борошна та 50 грамів каші. Місячна норма цукру становила 100 грамів⁶⁵³.

Приміщення Станіславської в'язниці було частково зруйноване під час польсько-української війни. Наприклад, у день відступу українських військ з міста в'язні влаштували бунт, поламавши двері та ґрати на вікнах. Окрім того, в'язниця відчувала гострий дефіцит одягу та білизни⁶⁵⁴. З-поміж основних проблем Станіславської тюрми в 1918–1923 рр. варто відзначити нестачу належного кадрового потенціалу, труднощі матеріального характеру, зокрема відсутність тюремної школи, незадовільні умови харчування та медичного забезпечення в'язнів. У цей час тривав також поділ окремих приміщень з місцевими військовими підрозділами⁶⁵⁵. З 1928 р. до відання Станіславської в'язниці перейшла частина приміщень ліквідованої військової тюрми (так звана «Діброва»), яка теж розміщувалася в цьому воєводському центрі⁶⁵⁶.

Значна частина адміністративної документації (зокрема фінансові акти) Тернопільської тюрми була знищена влітку 1920 р. під час більшовицького вторгнення. Карний заклад потребував ремонту, був переповнений, відчував значні матеріальні нестатки, зокрема бракувало харчів. Водночас частина його приміщень перебувала у віданні військових⁶⁵⁷.

У роки Великої війни Самбірська в'язниця була зайнята російськими військами, які в адміністративних приміщеннях займалися виготовленням м'ясних продуктів та розмістили тут склад продовольства. В період урядування росіян була втрачена тюремна документація, її використовували для «загортання» продуктів⁶⁵⁸. Станом на 1919 р. частину приміщення Самбірської тюрми для власних потреб використовував вже польський

⁶⁵³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 80.

⁶⁵⁴ Там само. Спр. 9. Арк. 43–43 зв.

⁶⁵⁵ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 1–19. Наприкінці 1922-го – на початку 1923 р. в пресі з'явилися публікації про корупцію військового тюремного керівництва. Див: *Myśl Niepodległa*. 1922. № 636. 23 grudnia. S. 808–810; 1923. № 641. 27 stycznia. S. 58–60.

⁶⁵⁶ SAW. Departament Sprawiedliwości MSW. Sygn. I. 300.58.237. Brak paginacji.

⁶⁵⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 17–18.

⁶⁵⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 124.

військово-польовий суд. Така ситуація сприяла переповненню цього пенітенціарного закладу в'язнями, чисельність яких постійно збільшувалася. Нерозв'язаною залишалася й проблема забезпечення харчами, які у зв'язку із суттєвими перебоями у централізованому постачанні, було непросто придбати навіть за високими цінами у навколишніх селах. Нестача одягу та постелі теж були актуальними проблемами в цей час⁶⁵⁹.

1 серпня 1919 р. місцева судова влада так описувала ситуацію в Золочівській тюрмі: «...нині у в'язниці перебуває 560 заарештованих та інтернованих військових, а також 62 цивільних в'язнів. У приміщенні немає жодної вільної камери, кожна камера переповнена, там міститься 50 – 60 осіб, бракує ліжок, матраців... інших предметів... більшість військових в'язнів лежать в камерах на голій землі не маючи чим накритися»⁶⁶⁰.

Окремі уявлення про матеріальну ситуацію та поточний стан найбільшої галицької в'язниці – львівських «Бригідок» на початках входження тюрми в пенітенціарну систему Другої Речі Посполитої дає можливість сформулювати рапорт місії Варшавського відділення Червоного Хреста, представник якої відвідав в'язницю 8 вересня 1919 року. З початком польсько-української війни частина в'язничного комплексу «Бригідок» використовувалася для утримання військовополонених та інтернованих осіб. У цей час закладом керував полковник Меш. У в'язниці перебувало понад 1600 осіб, зокрема 850 військовополонених, 600 інтернованих та 160 затриманих осіб. Серед інтернованих було кілька літніх чоловіків, а також 17 жінок⁶⁶¹.

Щодо харчування, то сніданок в'язнів складався з кави та хліба, обід – з м'ясної страви (чотири рази на тиждень) та овочів. Вечеряли ув'язнені супом. Червоний Хрест у згаданому вище рапорті від 16 вересня 1919 р. відзначив також нестачу хліба та кухонного начиння. Медичну опіку

⁶⁵⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 44–44 зв.

⁶⁶⁰ Там само. Арк. 45.

⁶⁶¹ Архів Державної установи «Львівська установа виконання покарань № 19». *Rapports de la mission du S.I.C. aux prisonniers de guerre russes en Pologne, Galicie, Ukraine, etc.* Mis. 5.5 / 301 à Mis. 5.5 / 337. – pages 1034 à 1143, 16. 09. 1919.

здійснювали три лікарі, 10 асистентів лікарів та 12 санітарів. У вересні 1919 р. на лікуванні перебувало 236 пацієнтів, з яких 93 хворіли на різні типи тифу. Упродовж місяця померло 11 осіб. Ліки та перев'язувальні матеріали надходили в достатній кількості з Львівського військового госпіталю. Пацієнти розміщувалися як на ліжках, так і на піддонах. У хворих в'язнів було спеціальне харчування⁶⁶².

В'язнів львівських «Бригідок» один раз на тиждень, у четвер з 16-ї до 19-ї години, могли відвідувати родичі. Адвокати мали право на таку зустріч двічі на тиждень – у понеділок та п'ятницю з 16-ї до 18-ї години. Представник Червоного Хреста у рапорті зазначав, що підтримку в'язням «Бригідок» надавав також Комітет українських жінок. Натомість частина в'язнів, яка в документі іменувалася «інтелектуальні інтерновані», скаржилася на необґрунтоване утримання в тюрмі. Вони повідомили Червоний Хрест про те, що польські жандарми заарештували їх за доносом без обґрунтованої причини й утримували до 3–4 місяців без рішення суду. Водночас начальник тюрми (комендант) повідомляв, що чотири судді, які перебували в його розпорядженні, могли розглядати не більше ніж 10 кримінальних справ на день. Усе це збільшувало тривалість перебування осіб у «Бригідках» під час слідчих дій⁶⁶³.

Вірогідно, що саме харитативну діяльність Комітету українських жінок у 1919 р. згадує у своїх спогадах судовий службовець міжвоєнної Галичини А. Слиж: «Пані у Львові потворили кілька груп, які варили обіди і кожда група раз в тижні носила їх до Бригідок. Моя жінка працювала в групі п. Качмарської. Коли йшла до Бригідок, то брала часом зі собою цивільне убрання і оден з полонених перевдягався в часі обіду, він виносив з панями баняки і потім зникав поза в'язницею. Кілька полонених прийшли і до дому Качмарської. Пам'ятаю, як раз приїхав приставний мужчина, що вийшов з

⁶⁶² Архів Державної установи «Львівська установа виконання покарань № 19». *Rapports de la mission du S.I.C. aux prisonniers de guerre russes en Pologne, Galicie, Ukraine, etc. Mis. 5.5 / 301 à Mis. 5.5 / 337.* – pages 1034 à 1143, 16. 09. 1919.

⁶⁶³ Там само.

панями з Бригідок, сів на фіякра і в ринку купив собі нове вбрання, приїхав до нас, оповідав різні пригоди і грав на фортеп'яні. Переночував, а рано... через границю в Карпатах до Чех»⁶⁶⁴.

Друкований орган Української соціал-демократичної партії газета «Вперед» 26 листопада 1920 р. повідомляла читачів про вкрай незадовільну матеріальну ситуацію у Стрийській та Чортківській в'язницях. Зокрема, зазначалося, що в Стрийській тюрмі упродовж трьох місяців без слідства, через сфальшовані обвинувачення, перебували селяни та робітники з околиць Калуша й Долини⁶⁶⁵.

Матеріальних втрат зазнала в роки Великої війни й Дрогобицька тюрма, яка нагадувала «суцільну руїну». Приміщення були розграбовані місцевим населенням та мали зіпсовану систему опалення. Місцеві польські діти влаштували там забави, під час яких вибивали шибки, адже «ті й так були українськими»⁶⁶⁶. У 1919 р. Міністерство юстиції повідомляло, що з огляду на складну фінансову ситуацію в державі немає коштів на проведення капітального ремонту, та рекомендувало провести найнеобхідніші ремонтні роботи власними силами⁶⁶⁷. Варто зауважити, що ремонтні роботи в Дрогобицькій тюрмі, які проводилися силами в'язнів, тривали ще навіть в середині 20-х років. Зокрема, на початку січня 1926 р. з цієї в'язниці втекло чотири небезпечних в'язні, котрі були відряджені сюди з Білостоцької тюрми для виконання ремонту⁶⁶⁸.

Станом на 17 червня 1919 р. Дрогобицька в'язниця була заповнена лише на невелику частину своєї потужності. Тому її керівництво звернулося до Міністерства юстиції з проханням перевести сюди більшу кількість засуджених, які мали виконувати господарські та польові роботи, необхідні для забезпечення цього пенітенціарного закладу. Крім того, для

⁶⁶⁴ Слиж А. Мої літа: спогади. Львів: Манускрипт-Львів, 2014. С. 47.

⁶⁶⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 251. Арк. 12.

⁶⁶⁶ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1586. Арк. 40–41 зв.

⁶⁶⁷ Там само. Арк. 48.

⁶⁶⁸ Там само. Спр. 1632. Арк. 13–14 зв. У другій половині 20-х – на початку 30-х років навіть розглядалося питання щодо залучення в'язнів для будівництва вузькоколіїної залізниці для потреб Дрогобицької тюрми. Див.: Там само. Спр. 1638. Арк. 64–64 зв.

Дрогобицької в'язниці в цей час актуальними були питання щодо звільнення частини приміщень, які для своїх потреб займали військові, а також завершення будівництва нового корпусу⁶⁶⁹.

Одним з перших керівників Дрогобицької тюрми був поляк, римокатолик С. Гросс, який народився 1860 р., походив з Ланцутського повіту й до 31 травня 1919 р. очолював Краківську в'язницю⁶⁷⁰. Станом на 1920 р. охоронці працювали в Дрогобицькій в'язниці у три зміни по вісім годин: 6.00–14.00; 14.00–22.00; 22.00–6.00⁶⁷¹. У перші повоєнні роки працівники зазначеної пенітенціарної установи теж мали серйозні матеріальні проблеми. Зокрема, 16 квітня 1920 р. службовий персонал Дрогобицької тюрми звернувся до міністра юстиції, який на той час перебував у Львові, з проханням сприяти у розв'язанні «нагальних проблем». Насамперед йшлося про забезпечення працівників тюрми харчами, відсутність яких загрожувала «катастрофою рівній голодній смерті»; надання відповідного обмундирування, взуття та білизни; скорочення терміну служби⁶⁷².

Ще одним явищем, характерним для пенітенціарної системи Волині та Галичини в означений період, стали (ре)евакуаційні процеси, які були пов'язані з різного роду військовими діями, мали свої регіональні особливості й торкнулися як в'язнів, так і службовців карних закладів.

Внаслідок успішного наступу більшовицьких військ літом 1920 р. польська адміністрація Волині, в тому числі й пенітенціарні заклади, були евакуйовані вглиб Другої Речі Посполитої (на терени колишнього Конгресового Королівства та Познанщини). Персонал Луцької в'язниці, як і однойменного окружного суду, евакуювали до м. Пйотркува. Сюди ж було скеровано в'язнів з Луцька та Ковеля. Зауважимо, що не всі службовці в'язниці залишили Луцьк. Наприклад, молодший охоронець З. Нольде, прийнятий на службу в серпні 1919 р., не евакуювався через потребу

⁶⁶⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1583. Арк. 48.

⁶⁷⁰ Там само. Спр. 1586. Арк. 17; Спр. 1625. Арк. 2.

⁶⁷¹ Там само. Спр. 1584. Арк. 35–35 зв.

⁶⁷² Там само. Арк. 26.

опікуватися хворою матір'ю похилого віку. Однак після відновлення польської влади в Луцьку 9 листопада 1920 р. його повторно прийняли на службу до в'язниці⁶⁷³. Після завершення війни з більшовиками та підписання попереднього перемир'я у Ризі в жовтні того ж року поляки почали поступово відновлювати тут власні органи влади та управління, в тому числі налагоджувати тюремну систему.

Важлива проблема волинської пенітенціарної служби початку 1921 р. полягала у невирішеності питання реевакуації слідчих в'язнів, які були евакуйовані внаслідок наступу більшовиків. Поверненню ув'язнених перешкоджали як відсутність відповідних фінансів, необхідних на транспортні видатки, так і неготовність місцевих тюрем харчувати новоприбулих в'язнів⁶⁷⁴. Проблеми реевакуації в'язнів розв'язувалися поступово. Зокрема, 25 квітня 1921 р. до Луцької та Ковельської в'язниць було реевакуйовано в'язнів, які на той час перебували у тюрмі Пйотркува⁶⁷⁵. В цьому ж році активізувалося питання повернення на терени Волині в'язнів Володимирської та Звягельської (Новоград-Волинської) тюрем, які перебували в евакуації у Вронківській в'язниці (Познаньщина). Так, наприклад, в одному із поіменних списків евакуйованих в'язнів знаходимо 26 осіб з Володимирського пенітенціарного закладу. Ці люди були заарештовані польською владою у 1920 р. й обвинувачувалися у крадіжках, вбивствах, «більшовизмі» тощо. В лютому 1921 р. Міністерство юстиції наголошувало на необхідності терміново розв'язати питання щодо реевакуації цих осіб, позаяк серед них могли бути невинні люди або такі, у яких термін перебування у в'язниці минув. У березні 1921 р. дев'ять в'язнів з Вронок транспортували до Луцької тюрми. Слід зауважити, що не усі в'язні евакуйовані зі східних теренів поверталися у рідні місця. Частина з них була

⁶⁷³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 11. Арк. 2, 5.

⁶⁷⁴ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 27. L. 12.

⁶⁷⁵ Ibidem. B. 31. L. 158.

переміщена у в'язниці інших регіонів Польщі. До того ж з-поміж евакуйованих у Вронківській тюрмі померло 12 в'язнів⁶⁷⁶.

У досліджуваний період реєвакаційні процеси тривали й у Галичині. Тут вони були пов'язані з поверненням в'язнів, які були евакуйовані в роки Великої війни до Чехії та Моравії у зв'язку з наступом російських військ⁶⁷⁷. У 1919 р. в цій справі чеський уряд повідомив про рішення передати Польщі близько 500 в'язнів, а також звернувся до польського МЗС з проханням повідомити назву залізничної станції на теренах Галичини, на якій могла бути здійснена така процедура. Чеська сторона попередила, що у разі зволікання з розв'язанням цього питання, в'язні будуть передані представникам польської влади на найближчій станції. З огляду на переповненість власних в'язниць як на теренах Галичини, так і на землях колишнього Конгресового Королівства, і як наслідок – неготовність прийняти в'язнів, польська сторона планувала відтермінувати цей процес дипломатичним шляхом⁶⁷⁸. Водночас вірогідно розуміючи невеликі шанси на позитивне розв'язання цього питання, поляки таки розпочали підготовку щодо реєвакації в'язнів. Місцем передачі арештантів було визначено важливий залізничний вузол Чехії – прикордонна станція Богумін. Міністерство юстиції передбачало, що новоприбулі в'язні польської національності після тимчасового перебування у карних закладах юрисдикції Краківського окружного суду, окремими меншими групами будуть транспортовані до Мокотувської в'язниці у Варшаві, а уже звідти скеровані до регіональних пенітенціарних закладів. В'язнів української національності передбачалося розміщувати лише в галицьких тюрмах⁶⁷⁹.

У зв'язку з переповненістю тюрем, ув'язнені не завжди могли повернутися до пенітенціарного закладу, в якому вони перебували до

⁶⁷⁶ LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 78. Л. 1, 9, 11, 19, 41, 71, 158.

⁶⁷⁷ Разиграев О. Становлення пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої в перші роки після Великої війни (на прикладі Східної Галичини): нормативно-правові аспекти, матеріальна ситуація, реєвакаційні процеси. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2019. № 5 (389). С. 58; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 31–33.

⁶⁷⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 38.

⁶⁷⁹ Там само. Арк. 38–38 зв.

евакуації. Наприклад, голова Краківського апеляційного суду в листі до свого львівського колеги повідомляв, що в'язні української національності будуть транспортовані з Чехії до Дрогобицької, а не Львівської тюрми. Водночас розглядалася можливість скерувати частину евакуйованих українців, разом із в'язнями польської національності, до Мокотувської в'язниці у Варшаві⁶⁸⁰.

Керівники галицьких в'язниць через переповненість та незадовільний матеріальний стан пенітенціарних закладів неготові були прийняти новоприбулих в'язнів. Можна припустити, що справу цю розв'язали, перевівши засуджених до пенітенціарних закладів інших регіонів Польщі. Приміром, наприклад наприкінці листопада 1919 р. 14 в'язнів Сяноцької тюрми були переведені до в'язниці у м. Ломжі, що в Білостоцькому воєводстві. Сюди ж скерували окремих в'язнів Перемишльської (16 грудня 1919 р.) та Львівської (19 січня 1920 р.) тюрем⁶⁸¹.

Реєвакуаційні процеси торкалися не лише в'язнів, а й службового персоналу пенітенціарних закладів. Зокрема, у жовтні 1919 р. до Міністерства юстиції звернулися охоронці Дрогобицької тюрми, зазначаючи, що після повернення на батьківщину з Чехії перебувають у скруті й не мають змоги забезпечити себе та свої родини на зимовий період. Тому вони просили виділити їм як завдаток кошти для придбання найнеобхідніших харчів. Місцеве тюремне керівництво підтримало своїх працівників, адже вважало таке прохання обґрунтованим з огляду на дорожнечу, гострий дефіцит продовольчих товарів, а також віддаленість Дрогобицької в'язниці від міста (близько 3–4 км). У підсумку Міністерство юстиції погодилося надати завдаток терміном на шість місяців за умови спільної відповідальності усіх працівників за вчасне повернення боргу⁶⁸².

У зв'язку з польсько-більшовицькою війною, загальною несприятливою ситуацією для поляків на Східному фронті та обороною Львова, у липні 1920 р. для ряду в'язниць Галичини стала актуальною

⁶⁸⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 37.

⁶⁸¹ Там само. Арк. 50–53.

⁶⁸² Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1584. Арк. 3–5.

чергова хвиля евакуації⁶⁸³. Активізувалося питання вивезення в'язнів Дрогобицької, Тернопільської, Золочівської та Чортківської тюрем⁶⁸⁴. Зокрема, 7 липня директор Дрогобицької в'язниці, де в той час перебувало близько 150 в'язнів та 50 осіб персоналу, отримав наказ про початок підготовки до евакуації⁶⁸⁵. Вже 16 липня Міністерство юстиції повідомляло, що евакуацію в'язнів та працівників Дрогобицької тюрми до пенітенціарної установи у м. Вронки проведуть військові. Передбачалося, що процес транспортування займе близько шести днів. Однак за кілька днів ситуація змінилася й тюрма у Вронках у зв'язку з переповненістю вже не мала можливості прийняти в'язнів з Дрогобича⁶⁸⁶. На початку серпня 1920 р. розглядалося питання скерування в'язнів та персоналу Дрогобицької тюрми до пенітенціарної установи в м. Равич (Познаньщина). Водночас, вірогідно, належної координації дій між Міністерством юстиції та Міністерством військових справ щодо цього питання не було⁶⁸⁷. 23 серпня 1920 р. галицьке пенітенціарне керівництво отримало з Варшави телеграму, де йшлося про те, що евакуація скасовується у зв'язку зі стабілізацією ситуації на фронті⁶⁸⁸.

Після підписання Ризького договору в березні 1921 р. важливим завданням польської пенітенціарної системи на новоприєднаних східних землях стало врегулювання юридичного статусу та обмін окремими категоріями в'язнів по обидва боки кордону. Йшлося насамперед про зупинення судових, адміністративних, дисциплінарних та інших справ (а також виконання вироків) щодо звинувачуваних у злочинах політичного характеру осіб, які були визнані українськими та російськими громадянами, про цивільних та військових полонених, інтернованих осіб, біженців, емігрантів тощо. Такі особи могли користуватися правами та свободами гарантованими попереднім Ризьким договором від 12 жовтня 1920 року. Для

⁶⁸³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 151. Арк. 1.

⁶⁸⁴ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1583. Арк. 105, 109, 113–113 зв.

⁶⁸⁵ Там само. Спр. 1585. Арк. 9–9 зв.

⁶⁸⁶ Там само. Спр. 1583. Арк. 105, 109, 113–113 зв.

⁶⁸⁷ Там само. Спр. 1585. Арк. 17 зв., 19.

⁶⁸⁸ Там само. Арк. 24.

урегулювання питання щодо таких категорій ув'язнених укладалися спеціальні іменні списки – українських та російських громадян, які перебували в тюрмах східних воєводств⁶⁸⁹.

Станом на квітень 1921 р. в Луцькій тюрмі перебувало 17 кримінальних в'язнів, які були евакуйовані під час польсько-більшовицької війни зі Звягельської (Новоград-Волинської) тюрми до Вронківської в'язниці. Ще в лютому того ж року вони були реєвакуйовані до Луцька, позаяк місто Звягель (після нетривалого перебування під контролем польської адміністрації у квітні – червні 1920 р.) згідно з Ризьким мирним договором уже перебувало у складі радянської України⁶⁹⁰. Вірогідно, на них не поширювалися положення згаданого вище міждержавного нормативно-правового документа, адже їх звинувачували у кримінальних, а не політичних злочинах, а саме: крадіжках, підпалах, розбійних нападах, вбивствах тощо. Винятком був лише двадцятилітній Т. Оніщук, якого звинувачували в «більшовизмі». Він міг розраховувати на амністію з подальшим поверненням в радянську Україну⁶⁹¹. 10 червня 1921 р. в Луцькій тюрмі утримувалося 25 в'язнів, які скоїли злочини поза тогочасними теренами Польщі і в абсолютній більшості виявили бажання повернутися на радянський бік кордону. Очевидно, їхня подальша доля була вирішена досить швидко, адже згідно з інформацією місцевої прокуратури станом на 20 червня того ж року в тюрмі вже не було в'язнів, які могли бути передані радянській стороні⁶⁹².

Загалом же, за даними на грудень 1921 р. понад 200 радянських громадян перебували в різних тюрмах Польщі, таких як Варшава (Мокотув), Равич, Короново, Ломжа, Луцьк, Львів та інші. Вони відбували покарання або підозрювалися як у кримінальних, так і в політичних злочинах. Наприклад, Г. Седугін перебував у тюрмі м. Вішничка, а О. Слабковська

⁶⁸⁹ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 53. L. 1–2, 4–6. Наприклад, у Люблінській тюрмі станом на березень 1922 р. перебувало три особи, які мали радянське громадянство. APL. Zesp. 494. Sygn. 4. S. 96–97.

⁶⁹⁰ Ibidem. B. 78. L. 98–98 зв.

⁶⁹¹ Ibidem. B. 53. L. 3, 13–13 зв.

⁶⁹² Ibidem. L. 26–28, 122.

утримувалася в Острозькій тюрмі. Відповідно до Ризького миру 1921 р. та інших нормативно-правових актів таких осіб вносили у відповідні списки й вони мали право повернутися на радянський бік. Водночас враховувалася думка самих ув'язнених: ті, хто не бажав повертатися в радянські республіки могли це вказати у спеціальній декларації⁶⁹³. Загалом же питання обміну в'язнями або повернення в'язнів зі східних теренів Польщі до СРСР залишалося актуальним щонайменше до 1923 року⁶⁹⁴.

Отже, упродовж 1918–1923 рр. на Волині та в Галичині в контексті творення польських правоохоронних структур ми простежуємо формування пенітенціарної системи. Зазначений процес мав свої регіональні особливості. Можемо констатувати не зовсім вдалі спроби уніфікувати нормативно-правові засади діяльності карних закладів, непросту матеріальну ситуацію їхнього функціонування, викликану наслідками тривалих воєнних дій та повоєнною економічною кризою, поступову адаптацію до нових державно-політичних реалій, складні (ре)евакуаційні процеси та проблеми з обміном в'язнями.

3.2. Структура та організація в'язниць

На теренах Волині та Галичини розміщувалися різні за розміром та призначенням пенітенціарні установи, які у 1920-х рр. не мали єдиної загальнодержавної класифікації. Наприклад, станом на початок 1928 р. в Галичині налічувалося близько 200 пенітенціарних закладів: Львівські карна та слідча тюрми; Дрогобицька карна тюрма; в'язниці в Бережанах, Чорткові, Коломиї, Перемишлі, Самборі, Сяноку, Станіславі, Стрию, Тернополі та Золочеві; інтернат для неповнолітніх у Передільниці; 184 арешти (ізолятори) при городських та повітових судах⁶⁹⁵. 1 квітня 1928 р. було ліквідовано Львівську слідчу тюрму, яка розташовувалася на вулиці Баторія, а її в'язнів

⁶⁹³ ГАБО. Ф. 2042. Оп. 4. Д. 2. Л. 45–48. Див. також: LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 95. L. 1–55; В. 122. L. 1–70.

⁶⁹⁴ LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 120. L. 1, 20; В. 927. L. 1–3, 6. Див. також: Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 21.

⁶⁹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2318. Арк. 1–9.

перевели до інших пенітенціарних установ. Усю матеріальну базу цієї тюрми перейняли місцеві «Бригідки»⁶⁹⁶. В означений період нагляд за пенітенціарними інституціями, які перебували в межах компетенції Львівського апеляційного окружного суду здійснювала Окружна тюремна дирекція з центром у Львові⁶⁹⁷.

Волинські в'язниці, з огляду на іншу модель організації пенітенціарної системи, значно поступалися в кількості галицьким тюремним установам. Тут функціонували Луцька, Володимирська, Ковельська, Рівненська, Дубенська, Острозька та Кременецька тюрми. Упродовж 1919 – 1921 рр. вони перебували в підпорядкуванні Люблінської окружної дирекції тюрем. Нагляд за їхнім функціонуванням здійснювали повітові староства (до 1921 р.) та органи прокуратури, які перевіряли правомірність перебування осіб у тюрмі, дотримання обов'язку сегрегації в'язнів, умови їхнього утримання. Зокрема, під час службової перевірки 5 лютого 1937 р. 15 в'язнів Луцької тюрми зголосили свої прохання прокурору Луцького окружного суду. Вони скаржилися на погане лікування, побиття тюремною охороною, несправедливі дисциплінарні покарання, просили зміни запобіжного заходу, пришвидшення розгляду справ⁶⁹⁸. Прокуратура проводила також цензурування кореспонденції в'язнів. Наприклад, під час такої процедури в січні 1932 р. було конфісковано два листи в'язнів Луцької тюрми, один з яких мав адресата в Югославії⁶⁹⁹.

Лише в 1928 р. в Польщі проведено загальнодержавну класифікацію пенітенціарних установ, відповідно до якої на теренах Волині та Галичини до найбільших в'язниць I класу належали кримінальна тюрма в Дрогобичі та кримінально-слідчі тюрми у Львові («Бригідки») й Луцьку. Львівські «Бригідки» зі статусом найбільшої в'язниці Галичини мали добре технічне забезпечення: центральний шпиталь, значну кількість майстерень, де

⁶⁹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2371. Арк. 2; Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 7. S. 4.

⁶⁹⁷ Там само. Оп. 1 а. Спр. 150. Арк. 2; Спр. 154. Арк. 23.

⁶⁹⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 4.

⁶⁹⁹ Там само. Оп. 4. Спр. 1541. Арк. 6. Див. також: Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 133. Арк. 12–13, 105.

працювали ув'язнені, власну аптеку, каплицю, спортивний зал, приміщення для навчального процесу⁷⁰⁰. Аналогічний клас та подібні масштаби на Волині мала й згадувана вище Луцька тюрма.

До II класу належали кримінально-слідчі в'язниці в Золочеві, Ковелі, Кременці, Коломиї, Перемишлі, Рівному, Самборі, Сяноку, Станіславові, Стрию, Тернополі та Чорткові. Володимирська, Дубненська та Острозька кримінально-слідчі тюрми належали до III класу й були найменшими пенітенціарними закладами регіону⁷⁰¹. Крім того, до пенітенціарної системи Галичини входила Державна навчально-виправна установа для неповнолітніх у Передільниці⁷⁰², а також численні арешти (ізолятори) при градських та повітових судах⁷⁰³. Отож, з березня 1928 р. галицькі в'язниці були включені в єдину загальнодержавну пенітенціарну систему й перейшли зі службового терену Львівського апеляційного окружного суду до безпосереднього підпорядкування Міністерству юстиції Польщі⁷⁰⁴. З другої половини 30-х років на досліджуваних теренах починають з'являтися окремі спеціалізовані тюрми. Наприклад, 1933 р. в Клевани постала виправно-виховна установа для молодих злочинців, а 17 травня 1936 р. тижневик «Волинь» повідомляв про плани створення в містечку Дубні Волинського воєводства сільськогосподарської колонії для в'язнів⁷⁰⁵.

⁷⁰⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2215. Арк. 1 зв.

⁷⁰¹ Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. Острозьку тюрму очолював Є. Шиманський, Дубенську – Я. Мол, Кременецьку – Е. Новаковський, Рівненську – А. Хмельовець. Див.: Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 72. Арк. 39; На початку 1938 р. Тернопільську тюрму очолив Е. Василевський, який змінив на цій посаді С. Карчмарека. Див.: Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 605. Арк. 1–2.

⁷⁰² Більше про Державну навчально-виправну установу для неповнолітніх в Передільниці див.: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1238. Арк. 9–9 зв., 11–12.; Спр. 1836. Арк. 8, 14–15, 28; Спр. 2310–2312, 2365–2366, 2707, 2738; Оп. 1 а. Спр. 907. Арк. 3; Спр. 1858. Арк. 4–5 зв.; Спр. 2307. Арк. 3; Спр. 1529–1530, 2307, 2913; Оп. 1 б. Спр. 130–132, 138, 140–144, 153–155, 172, 254; Ф. 205. Оп. 1. Спр. 330; Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 78. Арк. 1–8; *Rozporządzenie Ministrów: spraw wewnętrznych, sprawiedliwości i skarbu z dnia 11 kwietnia 1922 r. o przejęciu zakładu wychowawczo-poprawczego w Przedzielnicy pod zarząd ministerstwa sprawiedliwości. DzU RP. 1922. № 27. Poz. 224; Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 1. S. 6–11; Neymark E. Zakłady wychowawczo-poprawcze dla nieletnich. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 167–193.*

⁷⁰³ Див. перелік в'язниць при градських судах Галичини станом на початок 1929 р.: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2759. Арк. 2–8.

⁷⁰⁴ Там само. Спр. 2216; Спр. 2230. Арк. 13.

⁷⁰⁵ *Wołyń. 1936. № 20. 17 maja. S. 6.*

Справи в'язнів з теренів Волинського воєводства належали до компетенції Люблінського апеляційного округу, який включав Люблінський апеляційний суд, а також окружні суди в Любліні, Луцьку, Радомі, Рівному та Замості. Натомість галицькі воєводства охоплював Львівський апеляційний округ, до якого належали Люблінський апеляційний суд, окружні суди в Бережанах, Чорткові, Коломиї, Львові, Перемишлі, Самборі, Станіславові, Стрию, Тернополі та Золочеві⁷⁰⁶.

Пенітенціарні установи на Волині та в Галичині часто розміщувалися у колишніх монастирях або інших приміщеннях, які потребували капітального ремонту та були мало пристосованими до в'язничних потреб. Найбільша галицька кримінально-слідча тюрма розташовувалася в центрі м. Львова на вулиці Казимирівській, 24 (сучасна вулиця Городоцька), в приміщенні колишнього костелу та жіночого монастиря Св. Бригіти, заснованого ще 1614 року. Відповідно до розпорядження австрійського імператора Йосипа II у 1782 р. тут розмістилась чоловіча тюрма, за якою закріпилася назва «Бригідки» (див. додаток І)⁷⁰⁷. Варто нагадати, що з другої половини ХІХ ст. неодноразово порушувалося питання щодо перенесення цієї пенітенціарної установи за межі Львова з огляду на її переповнення та невдалу локалізацію в центрі міста, що уможливило нелегальні контакти в'язнів із зовнішнім світом⁷⁰⁸.

З цієї причини від 1904 р. силами в'язнів львівських «Бригідок» розпочалося будівництво тюрми в м. Дрогобичі, яке вдалося завершити напередодні Великої війни (див. додаток ІІ). Передбачалося, що після побудови нової пенітенціарної установи сюди можна буде перевезти в'язнів «Бригідок», а приміщення монастиря передати на потреби міста. «Для

⁷⁰⁶ Kalendarz informator sądowy na 1935 rok. Warszawa: Biblioteka Prawnicza, 1935. S. 43–45.

⁷⁰⁷ Разиграев О. Кримінальна та політичні в'язні у львівській тюрмі «Бригідки» у 1918–1939 роках. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 21; Онишко О. Бригідки. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Brygidky> (останній перегляд: 28.07.2017).

⁷⁰⁸ Ackermann F. The history of the future close of Brygidki: 150 years of discussion to move the penitentiary outside of Lviv. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 7–19; Його ж. Тюрма і місто: 150 років дискусій про закриття Бригідок. *Україна модерна*. 2020. 19 лют. URL: <https://uamoderna.com/md/ackermann-brygidky> (останній перегляд: 28.06.2022).

австрійської адміністрації Дрогобич став синонімом розв'язання всіх проблем, пов'язаних зі Львовом... У ній (тюрмі. – О. Р.) було вдосталь простору щоб утримувати в одиночному ув'язненні понад 1000 осіб, її було розташовано поза центром Дрогобича, а квартири для наглядачів побудовано за в'язничними стінами. У новій тюрмі передбачалася комплексна інфраструктура з сучасними вигодами... Міністерство юстиції вибрало саме це місце під нову тюрму з огляду на близькість до залізничної колії Львів–Трускавець...», – стверджує німецький дослідник пенітенціарної системи Німецької та Австро-Угорської імперій Ф. Акерманн⁷⁰⁹.

Однак різке збільшення в'язнів (у тому числі й політичних) у львівських «Бригідках», з одного боку, деактуалізувало питання щодо перенесення цієї тюрми до Дрогобича, а з іншого – поповнило пенітенціарну систему Галичини новою сучасною в'язницею, яка успішно функціонувала і в межах міжвоєнної Польщі (щоправда, після тривалого капітального ремонту. – О. Р.)⁷¹⁰. Натомість питання перенесення львівських «Бригідок» за межі міста й далі неодноразово порушувалося. Станом на початок червня 1921 р. на думку керівника Львівського апеляційного суду А. Червінського, приміщення монастиря (а також його локація), яке займали «Бригідки», не відповідало потребам та характеру установи⁷¹¹.

У 1923 р. судова влада вчергове порушила питання про переведення в'язнів «Бригідок» до Дрогобицької тюрми, а також про ліквідацію цієї пенітенціарної установи⁷¹². 21 квітня того ж року доля цієї тюрми стала підставою інтерпеляції (запиту) парламентаря С. Глонбінського до міністрів

⁷⁰⁹ Ackermann F. The history of the future close of Brygidki: 150 years of discussion to move the penitentiary outside of Lviv. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 7–19; Його ж. Тюрма і місто: 150 років дискусій про закриття Бригідок. *Україна модерна*. 2020. 19 лют. URL: <https://uamoderna.com/md/ackermann-brygidky> (останній перегляд: 28.06.2022).

⁷¹⁰ Зруйнована в роки Першої світової війни Дрогобицька тюрма навіть станом на вересень 1923 р. не могла відновити колишню потужність й потребувала капітального ремонту. Наприклад, облаштована система центрального опалення в першій половині 20-х років не працювала, а для обігріву використовувалася печі. Див. більше: ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1597. Арк. 8–9 зв.; Спр. 1606. Арк. 27; Спр. 1610. Арк. 5–5 зв., 8–8 зв. Більше про міжвоєнну Дрогобицьку тюрму див.: Razyhryayev O. Z regionalnej historii więziennictwa II Rzeczypospolitej. *Więzienie karne w Drohobyczu na Górcie w latach 1918–1939. Wybrane zagadnienia. Przegląd Nauk Historycznych*. 2022. № 2. S. 159–189.

⁷¹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1064. Арк. 6.

⁷¹² Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 87. Арк. 8–8 зв.

фінансів та громадських робіт з приводу нібито ліквідації львівських «Бригідок» та можливого вилучення їх з державного фонду. На думку депутатів, у Львові було чимало державних інституцій, які б могли розмістити свої підрозділи у приміщенні тюрми. Йшлося насамперед про школи, пошти, суди тощо. Тому будинки цієї пенітенціарної установи мали залишитися в державній власності⁷¹³. Тема «ліквідації» львівських «Бригідок» була актуальна й пізніше⁷¹⁴. Попри низку дискусій, зазначена пенітенціарна установа не тільки не змінила своєї локалізації у міжвоєнний час, а й функціонує безперервно дотепер.

Друга за величиною у Львові пенітенціарна установа – слідча тюрма – розташовувалася в приміщенні колишнього монастиря кармелітів на вулиці Баторія (з кінця XVIII ст. – вул. Кармелітська, зараз – Князя Романа) й функціонувала до квітня 1928 року. Монастир був ліквідований австрійцями в 1784 р., а будівлю віддано тюремній владі. Упродовж 1877–1878 рр. тут перебував І. Франко. В приміщенні Домініканського монастиря містилася в'язниця для жінок, більш відома як «Магдаленки». Вона перебувала під опікою товариства Сестер милосердя й була ліквідована польською адміністрацією в 1923 році. Її приміщення перейшло у відання Львівської політехніки⁷¹⁵.

Луцька в'язниця розташовувалась на вулиці Бригідок, 6 (сучасна вулиця Кафедральна) в приміщенні, яке раніше слугувало резиденцією луцького старости та литовського канцлера А. Радзивілла, а упродовж 1624–1845 рр. тут розміщувався монастир Св. Бригіти, який російська влада наприкінці XIX ст. перетворила в окружну в'язницю (див. додаток Л)⁷¹⁶. Попри незадовільний фізичний стан Луцької в'язниці, повоєнна розруха та

⁷¹³ BS. Interpelacja p. Głabińskiego i tow. ze Zw. Lud. Nar. do pp. Ministrów Skarbu i Robót Publicznych w sprawie zamierzonego wydzierżawienia gmachu rządowego t. zw. «Brygidek» we Lwowie na lat 90 na cele partyjne, 1923. Nr rekordu 000015725.

⁷¹⁴ Przegląd Więziennictwa Polskiego, 1927. № 12. S. 5

⁷¹⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 77. Арк. 2–3 зв.; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 130.

⁷¹⁶ Куделя М. Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня). URL: <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html> (останній перегляд 1.06.2022); Троневиц П. О., Хілько М. В., Сайчук Б. Т. Втрачені християнські храми Луцька. Луцьк: Діксон, 2001. С. 47–49.

складна економічна ситуація на початках незалежності Другої Речі Посполитої не дали можливості інвестувати кошти в будівництво нового приміщення. Тому нова влада обмежилася лише найнеобхіднішими ремонтними роботами, які були проведені силами в'язнів⁷¹⁷. На початку 1920-х рр., з огляду на зруйнований стан першого та другого поверхів, площа приміщень Луцької тюрми, які надавалися до ужитку, залишалася невеликою. Фактично за призначенням використовувався лише третій поверх, де було 12 камер. Решта приміщень потребували капітального ремонту. Така ситуація негативно впливала на умови перебування в'язнів через постійне збільшення їх контингенту, в тому числі й у зв'язку зі згадуваними вище реєвакаційними процесами⁷¹⁸.

Виправно-виховна установа для молодих злочинців Волинського воєводства постала в Клевані 1 грудня 1933 року. Вона розташовувалася в приміщенні колишнього замку князів Чарторийських, побудованого наприкінці XV ст., що теж не дуже відповідав потребам пенітенціарної установи⁷¹⁹. Золочівська в'язниця розміщувалася в замку, який у минулому слугував однією з резиденцій польського короля Яна III Собеського. Пізніше приміщення перебувало у власності знатних родів Радзивіллів та Комарницьких. Після приєднання цих теренів до складу Австро-Угорщини в замку облаштували в'язницю. Польська влада після 1918 р. вирішила не змінювати призначення цієї будівлі⁷²⁰.

Збудований в 1905 р. будинок Самбірської в'язниці в роки Великої війни зазнав значних руйнувань і перебував у незадовільному стані⁷²¹. Чортківська тюрма, яка постала 1901 р., станом на 1924 р. теж потребувала ремонту, адже 21 камера цього пенітенціарного закладу не експлуатувалася у

⁷¹⁷ Разиграєв О. Луцька в'язниця між двома світовими війнами: становлення, організація, особливості функціонування. *Український історичний збірник*. 2014. Вип. 17. С. 186; LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 27. L. 12–13; Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 111.

⁷¹⁸ Там само. Арк. 111–111зв., 120.

⁷¹⁹ Діло. 1934. № 136. 26 травня. С. 6; Більше про Клеванську в'язницю див.: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1933. № 9. S. 2–3.

⁷²⁰ *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1929. № 11. S. 16.

⁷²¹ *Ibidem*. 1926. № 8 (15). S. 11.

зв'язку з відсутністю дверей. Для розміщення в'язнів навіть використовувалася камера, яка призначалася для потреб тюремної школи⁷²².

Стрийська та Станіславська в'язниці наприкінці 1920-х рр. також потребували часткового ремонту. Стрийська тюрма мала П-подібну форму й була побудована разом з комплексом окружного суду наприкінці XIX ст., адже попереднє приміщення згоріло під час великої пожежі 1886 року⁷²³. Після Першої світової війни приміщення адміністрації Стрийської тюрми, її дах, сходи, система опалення перебували в незадовільному стані. Нижню частину мурів, які оточували тюрму покривала пліснява⁷²⁴. Водночас у Станіславській тюрмі потрібно було реставрувати підлогове покриття, відремонтувати приміщення кухні, дах, водостічну систему тощо⁷²⁵. Тому у складних повоєнних умовах важливе місце відводилося наявності в пенітенціарних установах в'язнів, які володіли робітничими спеціальностями й могли бути залучені до ремонтних робіт⁷²⁶. Крім того, наприкінці 20-х років актуалізувалося питання електрифікації Стрийської тюрми⁷²⁷.

Характерною архітектурною особливістю більшості галицьких в'язниць було їхнє розміщення в одному комплексі з будинками суду. Наприклад, Самбірська, Стрийська, Станіславська та Коломийська тюрми були з'єднані з приміщеннями відповідних окружних та повітових судів. Автором проєкту Станіславського судово-тюремного комплексу, який постав у 1911 р., був відомий польський архітектор Ф. Сковрон (див. додаток К)⁷²⁸. Так само і Львівська слідча в'язниця, яка розташовувалася в центральній частині міста на вулиці Баторія, мала спільний простір із судовою установою. Белзька тюрма розміщувалася в одному архітектурному комплексі з місцевим гродським судом й складалася з п'яти камер, які були з'єднані

⁷²² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 6.

⁷²³ Мандрик М. Стрийська Бастилія: Історія тюрми в м. Стрию... С. 20, 26.

⁷²⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1946. Арк. 3–3зв.

⁷²⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 8; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1946. Арк. 3 зв.–4.

⁷²⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1599. Арк. 1.

⁷²⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 581. Арк. 1.

⁷²⁸ Див. план Станіславської тюрми: Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 2766. Арк. 1–15.

одним довгим коридором, що виходив на подвір'я. Цей пенітенціарний заклад міг максимально вмістити 34 особи⁷²⁹. Рава-Руська в'язниця теж становила частину спільного архітектурного комплексу з місцевим городським судом й була розрахована на утримання 56 осіб⁷³⁰.

Приміщення пенітенціарних установ на Волині та в Галичині могли належати державі або перебувати у власності приватних осіб. Наприклад, архітектурні комплекси Сяноцької, Тернопільської та Луцької в'язниць перебували у державній власності. Водночас приміщення Перемишльської тюрми було у приватній власності й не відповідало своєму призначенню. Держава сплачувала високу орендну плату за використання цієї будівлі. Станом на 1927 р. джерела фіксують тут відсутність каналізації, пекарні, аварійний стан стелі у шпиталі. Тому актуальним у той час був пошук іншого приміщення для цієї пенітенціарної установи⁷³¹.

Коломийська тюрма теж перебувала у власності приватної особи, в якій держава орендувала це приміщення. В архітектурному плані будинок не відповідав своєму призначенню. В'язничний мур не мав необхідної висоти, а тюремне подвір'я – надійного огороження, бракувало складських приміщень, відповідної лазні та каналізації, електроосвітлення, двох охоронних постів довкола тюрми тощо⁷³². В 1938 р. депутат польського сейму від партії УНДО І. Заваликут звернувся з інтерпеляцією до міністра юстиції, в якій зазначав, що приміщення Коломийської тюрми не відповідає своєму призначенню та характеризується надзвичайно поганими санітарно-гігієнічними умовами⁷³³. Держава орендувала також приміщення для Радехівської тюрми Тернопільського воєводства, яке теж мало відповідало своєму призначенню⁷³⁴.

⁷²⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 5102. Арк. 3, 5.

⁷³⁰ Там само. Спр. 5103. Арк. 3–3 зв.

⁷³¹ Там само. Спр. 907. Арк. 34 зв.; Спр. 2216. Арк. 37 зв.–39.

⁷³² Там само. Спр. 2216. Арк. 39–39 зв.

⁷³³ BS. Interpelacja p. Iwana Zawałykuta do p. Ministra Sprawiedliwości w sprawie niedopuszczalnych warunków higienicznych i sanitarno-policyjnych budynku sądu okręgowego w Kołomyi i w zabudowaniach więzienia przy tymże sądzie, 1938. Nr rekordu 000018783.

⁷³⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2212. Арк. 9.

Будинок арешту (ізолятора) при повітовому суді в містечку Янові був приватною власністю графа Голуховського⁷³⁵. Польська влада також орендувала в містечку Скалаті приміщення для слідчого ізолятора, яке мало понад 200 років і восени 1927 р. потребувало капітального ремонту та покращення санітарного стану. Зокрема, частина стін першого поверху була уражена грибком, цегла теж втратила свої властивості й з часом руйнувалася. Усе це зумовлювало високий рівень вологості всередині тюрми, що негативно позначалося на здоров'ї ув'язнених. На думку керівника цієї пенітенціарної установи, приміщення Скалатської тюрми взагалі не відповідало своєму призначенню⁷³⁶.

У міжвоєнний період на Волині та в Галичині нові тюрми фактично не будувалися, але в міру можливості Міністерство юстиції намагалося виділяти кошти на ремонт наявних установ⁷³⁷. Наприклад, упродовж 1920–1923 рр. велися ремонтні роботи у Львівській в'язниці для жінок, більш відомій як «Магдаленки»⁷³⁸. Дах та стіни цієї пенітенціарної установи зазнали серйозних ушкоджень під час українсько-польських боїв за Львів⁷³⁹. У 1927 р. було проведено ремонт у головному тюремному приміщенні Золочівської тюрми⁷⁴⁰. Наступного року ґрунтовний ремонт мав місце у Луцькій тюрмі, зокрема відновлено стелі та підлоги в окремих приміщеннях, відремонтовано та пофарбовано дах в'язниці, проведено інші роботи⁷⁴¹. Черговий капітальний ремонт цієї в'язниці відбувся наприкінці 30-х років. Тоді було побілено камери, коридори, мури пенітенціарної установи, відремонтовано та пофарбовано дахи, вікна та підлоги в окремих приміщеннях, оновлено систему опалення, освітлення та каналізацію тощо⁷⁴². На початку 1930-х рр. електрифіковано весь комплекс Станіславської

⁷³⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1944. Арк. 162–162 зв.

⁷³⁶ Там само. Спр. 1947. Арк. 1–2 зв.

⁷³⁷ Там само. Оп. 1 б. Спр. 149. Арк. 110.

⁷³⁸ Там само Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 130; Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1600. Арк. 6; Спр. 1609. Арк. 1–119; Спр. 1611. Арк. 14.

⁷³⁹ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1587. Арк. 53–53 зв.; Спр. 1588. Арк. 8–12, 17; Спр. 1590. Арк. 36.

⁷⁴⁰ Там само. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2216. Арк. 39 зв.–40.

⁷⁴¹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 2. Спр. 22. Арк. 32–33.

⁷⁴² Там само. Оп. 4. Спр. 1927. Арк. 13–14, 22, 24.

тюрми⁷⁴³. В 1937 р. був виконаний капітальний ремонт тюрми при городському суді в місцевості Нове Село на Тернопільщині, зокрема замінено вхідні двері та вісім віконних рам у камерах, оновлено штукатурку в приміщенні, частково огорожено будівлю тощо⁷⁴⁴. В 1939 р. тривала робота над підготовкою документації щодо будівництва римо-католицької каплиці в Кременецькій в'язниці, добудови паркану та ремонту даху.

Прикладом появи нової пенітенціарної установи в регіоні може слугувати будівництво у 1937–1939 рр. на правому березі р. Іква Дубенської в'язниці за проєктом архітектора Я. Семейонковського⁷⁴⁵. В міжвоєнний час карно-слідчий заклад у цьому повітовому місті локалізувався в приватному будинку, який не відповідав своєму призначенню з огляду на розміри та архітектурні особливості. Тому в 1937 р. Міністерство юстиції розпочало будівництво нової тюрми на віддалі півкілометра від Дубна (у передмісті Сурмичі), на земельній ділянці, де раніше розташовувався старий млин. Один гектар площі було відведено для розміщення закритого архітектурного тюремного комплексу, натомість понад 13 гектарів передбачалося виділити для в'язничного господарства. Нова тюрма, оснащена залізобетонним перекриттям даху, системою центрального опалення, власним водопроводом та каналізацією була розрахована на утримання 450 осіб та складалася з чотирьох приміщень: головного будинку для в'язнів (з виокремленням шпиталю та жіночого відділення), адміністративного корпусу (включаючи кімнату для побачень та вартовий пункт), каплиці (використовувалася також на потреби тюремної світлиці та школи) та господарських приміщень (кухня, пекарня, лазня, пральня, підвали для зберігання овочів тощо). Крім того, в межах тюремного комплексу постав будинок для приватного проживання начальника в'язниці, а також робітничих майстерень⁷⁴⁶.

⁷⁴³ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 8. Спр. 1399. Арк. 1–10; Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1933. № 4. S.12.

⁷⁴⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4843. Арк. 10–10 зв.

⁷⁴⁵ Lewicki J. Modernizm na Wołyniu, czyli jak zmieniały się Kresy. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem Dawnej Rzeczypospolitej*. Т. IV / Pod. red. W. Walczaka, K. Łopateckiego. Białystok, 2013. S. 451.

⁷⁴⁶ Wołyńskie Wiadomości Techniczne. 1937. № 12. S. 1–3.

Наприкінці травня 1939 р. активізувалося питання побудови в'язниці в м. Сарнах Волинського воєводства. В цей час у згаданому повітовому містечку працювала спеціальна комісія, яка займалася підбором земельної ділянки для будівництва пенітенціарного закладу. Участь у її роботі брав і тодішній начальник Луцької тюрми Е. Новаковський⁷⁴⁷.

Для оптимізації функціонування пенітенціарної системи в досліджуваному регіоні в міру потреби проводилися реорганізаційні процеси в окремих тюрмах. Зокрема, у жовтні 1923 р. припинила свою діяльність львівська в'язниця для жінок «Магдаленки»⁷⁴⁸. Відповідно до розпорядження міністра юстиції від 14 січня 1924 р. з 1 лютого того ж року та до моменту створення спеціальної тюрми для жінок у Галичині жінки, які були засуджені на термін понад один рік, відбували покарання у Львівській тюрмі «Бригідки»⁷⁴⁹. Згідно з розпорядженням Міністерства юстиції від 27 жовтня 1926 р. в цій в'язниці було створено спеціальне жіноче відділення⁷⁵⁰. У Станіславській тюрмі жінки теж утримувалися в окремому приміщенні, відділеному від решти тюрми. Серед них були і вагітні, і жінки з немовлятами. Це потребувало особливого температурного режиму в приміщенні⁷⁵¹. Спеціальні жіночі відділення функціонували й в інших великих тюрмах досліджуваного регіону, в тому числі в Луцькій та Тернопільській.

У 1936 р. в Дрогобичі реорганізували тюрму при гродському суді приєднавши її до Дрогобицької кримінальної в'язниці, яку в той час очолював А. Сурмінський. Відповідно до актів приймання-передавання до Дрогобицької кримінальної в'язниці скерували 77 в'язнів та шість охоронців⁷⁵².

⁷⁴⁷ Разиграев О. Ернест Новаковський (1934–1939 рр.) – останній передвоєнний начальник Луцької тюрми. *Старий Луцьк*. 2020. Вип. 16. С. 138.

⁷⁴⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1618. Арк. 26–31; Спр. 1620. Арк. 1–189; Спр. 1621. Арк. 1–174.

⁷⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 stycznia 1924 r. w przedmiocie wykonywania kary ciężkiego więzienia nad więźniarkami z okręgów sądów apelacyjnych we Lwowie i Krakowie w oddziale kobiecym w b. zakładzie kary przy ul. Kazimierzowskiej we Lwowie («Brygidki»). *DzU MS*. 1924. № 3. S. 119.

⁷⁵⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1599. Арк. 8–9.

⁷⁵¹ Там само. Спр. 1310. Арк. 11.

⁷⁵² Там само. Спр. 4708. Арк. 1, 9, 18.

Станом на грудень 1936 р. приміщення Заліщицької в'язниці, яка функціонувала при місцевому гродському суді, з огляду на фізичний стан не відповідало своєму призначенню. Будівля цієї тюрми, як і багатьох інших карних установ Польщі, належала приватній особі, яка її здавала в довготривалу оренду. Фінансів же на побудову нового приміщення Міністерство юстиції не мало, тому розглядалося питання цілковитої ліквідації цього пенітенціарного закладу. Чортківська прокуратура, до компетенції якої належала Заліщицька в'язниця, виступила проти її закриття з огляду на близькість кордону з Румунією. Прикордонний статус цього населеного пункту зумовлював необхідність у періодичному затриманні контрабандистів або інших правопорушників. Такої ж думки була й прокуратура Львівського апеляційного суду, яка наголошувала на потребі функціонування тут в'язниці з огляду на значну курортно-туристичну привабливість Заліщиків та близькість до кордону. Однак Міністерство юстиції мало інше бачення цього питання і в лютому 1937 р. прийняло рішення про приєднання Заліщицької тюрми до пенітенціарного закладу в Чорткові⁷⁵³.

У 1937 р. у Чортківській, Львівській, Рівненській, Сяноцькій та Золочівській тюрмах функціонували спеціальні відділення для неповнолітніх чоловіків віком від 17 до 21 року, які відбували покарання терміном до трьох років. Відповідно до розпорядження Міністерства юстиції неповнолітні в'язні мали утримуватися окремо від решти засуджених, щоб унеможливити їхні контакти з рецидивістами⁷⁵⁴. Переважна більшість в'язнів у цих тюрмах були цивільними особами. Однак 15 жовтня 1923 р. Міністерство юстиції Польщі видало розпорядження, згідно з яким в окремих в'язницях могли відбувати покарання особи, засуджені військовими судами. Зокрема, в

⁷⁵³ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 49, 109–113.

⁷⁵⁴ Там само. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4847. Арк. 31. Засуджених неповнолітніх хлопців з теренів Галичини скеровували для відбування покарання в Золочівську тюрму ще з 1920-х рр. Див.: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1930. № 1. S. 6–7.

Галичині до таких закладів належали львівські «Бригідки» та Дрогобицька в'язниця⁷⁵⁵.

Тюрми досліджуваного регіону, які належали до I–III класу, становили закриті комплекси, де утримувалися в'язні, а також розміщувалися різні об'єкти пенітенціарної інфраструктури. Розміри в'язниці та масштаби її господарства великою мірою залежали від класу карної установи. Зазвичай в'язничний комплекс досліджуваних пенітенціарних установ охоплював приміщення адміністрації, будинок, у якому утримувалися в'язні, лікарню або фельдшерський пункт, аптеку, лазню, пральню, стайню, а також майстерні, де працювали засуджені. До складу тюремного комплексу входила також «темниця» (карцер, «ізоляційна споруда), складські будови, приміщення школи, місця для відвідувачів, стаціонарні охоронні пости, каплиця, кухня, пекарня тощо⁷⁵⁶. Тюремне майно підлягало суворому обліку. Зокрема керівник Секції в'язниць Міністерства юстиції Я. Закшевський циркуляром від 18 грудня 1919 р. зобов'язав начальників пенітенціарних закладів провести до 1 січня 1920 р. детальний опис майна⁷⁵⁷.

Кількість камер залежала від класу та характеру конкретної пенітенціарної установи й могла змінюватися упродовж досліджуваного періоду. Приміщення, в яких утримувалися в'язні, зазвичай опалювалися вугіллям, а освітлювалися нафтою. Водночас адміністративні споруди, а також інші будівлі, якими послуговувався тюремний персонал, здебільшого були електрифіковані. Наявність централізованого опалення було нечастим явищем у пенітенціарних установах Волині та Галичини⁷⁵⁸.

Наприклад, Дрогобицька кримінальна в'язниця, яка належала до I класу, станом на грудень 1934 р. налічувала 434 індивідуальних та 137

⁷⁵⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1041. Арк. 1.

⁷⁵⁶ Там само. Оп. 1 а. Спр. 2258. Арк. 37; Оп.1. Спр. 1237. Арк. 33; Разиграєв О. Луцька в'язниця у 1919–1939 рр.: організація та особовий склад. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 204–206.

⁷⁵⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 175.

⁷⁵⁸ Так, Дрогобицька тюрма I класу в першій половині 1920-х рр. опалювалася деревиною. Див.: Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1594. Арк. 13.

колективних камер. Останні були поділені на окремі клітки, в яких в'язні відбували покарання індивідуально⁷⁵⁹.

В'язничний триповерховий комплекс Луцької тюрми I класу налічував 34 колективні камери, вентиляція яких здійснювалася за допомогою відкриття вікон. Тюрма мала два подвір'я – для адміністрації та в'язнів, а її приміщення освітлювалося гасовими лампами. Виняток становили лише помешкання керівництва та службові приміщення адміністративного корпусу, що були електрифіковані⁷⁶⁰. Для опалення цієї пенітенціарної установи використовували вугілля. У 1939 р. Луцька тюрма на власні потреби купувала вугілля в однієї з шахт Краківського воєводства⁷⁶¹. 28 камер Луцької тюрми відводилося для тих, хто відбував покарання або утримувався під слідством⁷⁶². Станом на 1921 р. чотири камери Луцької тюрми тимчасово використовували для потреб поліцейського ізолятора; єдиною камерою для жінок послуговувалися військові, які облаштували там власний відомчий ізолятор. Це все вкрай негативно впливало на умови перебування в'язнів, зважаючи, що їхній контингент постійно збільшувався⁷⁶³. Шість камер Луцької в'язниці слугували потребам в'язничного шпиталю. Адміністрація тюрми диференціювала їх відповідно до хвороб, статті кримінального кодексу та категорії в'язнів⁷⁶⁴.

Оточена високим парканом будівля Рівненської в'язниці II класу розміщувалася на вулиці Шосейній і станом на травень 1921 р. налічувала 21 камеру, одна з яких призначалася на потреби тюремного шпиталю. Адміністрація цієї пенітенціарної установи, кухня та кімнати для проживання охоронців містилися в напівпідвальному приміщенні під першим поверхом (див. додаток М)⁷⁶⁵.

⁷⁵⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 72.

⁷⁶⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 111.

⁷⁶¹ Там само. Спр. 1986. Арк. 6.

⁷⁶² Там само. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 82.

⁷⁶³ Там само. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 120.

⁷⁶⁴ Там само. Арк. 111–111зв., 119–119 зв; Оп. 1. Спр. 2. Арк. 82.

⁷⁶⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 19. Спр. 67. Арк. 19.

У 1923 р. Станіславська тюрма II класу налічувала 40 камер, з них шість камер передбачалися для в'язничного шпиталю. Приміщення перебувало в доброму стані, окрім каналізації та системи опалення, які потребували ремонту. Головний адміністративний будинок тюрми обігрівала котельня, спільна й для приміщення окружного суду. Натомість корпус для в'язнів опалювали вугіллям. Згідно з відомостями представників судової влади, приміщення Станіславської тюрми добре опалювалося упродовж осені 1926 – зими 1927 років. Однак, на думку начальника в'язниці, тепловий режим був недостатнім⁷⁶⁶. Політв'язень, оунівець Ю. Мозіль, який перебував у Станіславській тюрмі на початку 30-х років зазначав, що в цей період згадана пенітенціарна установа мала лише 10 індивідуальних камер, натомість решта камер були колективні й у них могли утримувати кільканадцять в'язнів⁷⁶⁷. Згідно зі звітом керівництва Станіславської тюрми до Міністерства юстиції, станом на січень 1936 р. цей пенітенціарний заклад налічував уже 87 камер, з них шість призначалися на потреби шпиталю⁷⁶⁸. М. Островерха, який перебував у Станіславській тюрмі на початку 20-х років, у перші дні Другої світової війни, згадував, що у вересні 1939 р. «назагал, “технічно”, від 1922–1923 тюрма у Станіславові при вул. Білинського таки скульптурнішала: замість ординарної “парашки” був уже елегантний “вотерклозет”; замість чорних від бруду, липких помийниць, чисті й лискучі мищинки; ну й центральне ogrівання, яке й тоді у 1922 р. вже було»⁷⁶⁹.

Сяноцька в'язниця II класу на середину 20-х років налічувала 36 камер. Усі вони були призначені для спільного перебування в'язнів. Тюрму освітлювали гасовими лампами, а вентильовали приміщення через відчинення вікон, там само як і в Луцькій тюрмі⁷⁷⁰. В цей самий час Чортківська в'язниця

⁷⁶⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1630. Арк. 1. Див. також: Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 2.

⁷⁶⁷ Мозіль Ю. Записки політв'язня. Торонто: Добра книжка, 1958. С. 30.

⁷⁶⁸ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 2.

⁷⁶⁹ Островерха М. На закруті. Осінь 1939 року. Нью-Йорк: Накладом автора, 1958. С. 32–33.

⁷⁷⁰ APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 25. S. 1–2.

II класу складалася із 42 одиночних та 30 спільних камер. Тюрма мала центральне опалення та справну вентиляційну систему⁷⁷¹. Камери Чортківської в'язниці освітлювалися керосином. Електрикою були забезпечені лише робітничі майстерні для в'язнів (шевська, кравецька, столярська та ковальсько-слюсарна), коридори, адміністрація та подвір'я⁷⁷². Тернопільська тюрма II класу в другій половині 20-х років налічувала 37–39 камер (з них дві камери для тюремного шпиталю). Опалювали її деревиною, а вентиляцію здійснювали через відкриття вікон⁷⁷³. Дубенська тюрма III класу розміщувалася в центрі міста й нараховувала 12 камер. В'язничий комплекс охоплював також канцелярію, кабінет начальника, службову кімнату, кухню, лазню, шпиталь, амбулаторію та каплицю⁷⁷⁴.

Слідчі ізолятори (*areszty śledcze*) при гродських судах Галичини були найменшими за розмірами пенітенціарними установами досліджуваних теренів. Приміром, в'язниця такого типу в містечку Риманові Сяноцького повіту налічувала лише п'ять камер, які призначалися для утримання 12 осіб⁷⁷⁵. Арешт при гродському суді в Любачеві теж складався з п'яти камер, щоправда, там могло перебувати 19 осіб. У 1929 р. будівля була в доброму фізичному та санітарному стані, а тюремне подвір'я оточував високий мур⁷⁷⁶. Таку саму кількість камер мала в'язниця при повітовому суді в Устриках-Долішніх Ліського повіту. Одноповерхова будівля пенітенціарної установи при гродському суді в містечку Сколе Стрийського повіту станом на осінь 1934 р. теж складалася з п'яти камер й була розрахована на утримання 17 осіб (12 чоловіків та п'яти жінок), однак потребувала ремонту. За інформацією тюремної влади, цей пенітенціарний заклад станом на 30 листопада 1934 р. був надмірно переповнений і налічував 37 осіб. Деякі галицькі в'язниці при гродських судах мали ще менші розміри. Наприклад,

⁷⁷¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1237. Арк. 33.

⁷⁷² Там само. Оп. 1 а. Спр. 2258. Арк. 45 зв.–46.

⁷⁷³ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 2–2зв.; Спр. 654. Арк. 1; Спр. 672. Арк. 17; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2258. Арк. 37.

⁷⁷⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 118.

⁷⁷⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1955. Арк. 96.

⁷⁷⁶ Там само. Спр. 2258. Арк. 57.

Заліщицька тюрма складалася з двох камер, в'язниці в Гусятині й Товстому налічували по три камери, в Монастириськах та Золотому Потоці – по чотири камери⁷⁷⁷.

Окрім в'язнів, на території в'язничних комплексів могли проживати також працівники пенітенціарної системи. Наприклад, у Луцькій в'язниці розміщувалося помешкання її начальника, інспектора, старших охоронців, а також казарми для неодружених працівників (охоронців). Керівництво досліджуваної пенітенціарної установи займало вісім службових приміщень. Станом на 1930 р. начальник Луцької тюрми 35-річний А. Сурмінський разом із дружиною, двома дітьми та матір'ю мешкав у трикімнатній квартирі, у межах тюремного комплексу. Приміщення освітлювалося електрикою й мало каналізацію. Водночас помічник начальника тюрми В. Рутковський займав двокімнатну квартиру, де мешкав разом із дружиною та трьома дітьми⁷⁷⁸.

За браком місць та з огляду на сімейні обставини не кожен неодружений охоронець міг оселитися в казармі при в'язниці. Наприклад, 28 серпня 1921 р. охоронець Луцької тюрми З. Нольде скерував до бурмистра письмову заяву такого змісту: «Маючи потребу у помешканні, щиро прошу... виділити мені одну кімнату. Моя родина складається з двох осіб: мене і моєї матері. ...Нині ми... займаємо одну кімнату в помешканні православного священика Нестора Фоміча. Ми змушені залишити цю кімнату через вологість у квартирі та погіршення стану здоров'я моєї матері»⁷⁷⁹.

Начальник Рівненської тюрми Ж. Кастерський на початку 1920-х рр. мешкав в окремому будинку, який розташовувався поза межами в'язниці й складався з чотирьох невеликих кімнат та кухні⁷⁸⁰. Три кімнати Тернопільської тюрми та кухня в межах в'язниці були також віддані в службове користування начальнику цього пенітенціарного закладу⁷⁸¹.

⁷⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 30, 49, 109–113.

⁷⁷⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1442. Арк. 2–3. В 1934 р. А. Сурмінського було переведено на аналогічну посаду в Дрогобицькій тюрмі. Див.: Держархів Львівської обл. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 9.

⁷⁷⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 4. Арк. 45.

⁷⁸⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 19. Спр. 67. Арк. 19.

⁷⁸¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2258. Арк. 37.

Наприкінці 1920-х рр. у приміщенні Сяноцької тюрми мешкав начальник цієї установи М. Антоневи́ч, практикант Я. Карбовнік, а також охоронець Ф. Яжинувна⁷⁸². Станом на 1928 р. в адміністративному будинку Чортківської тюрми проживав начальник тюрми К. Копп (займав три кімнати та кухню), підінспектор Є. Фрайс (займав дві кімнати і кухню) та охоронці П. Ольховський і А. Гжибовська. Крім того, два охоронці мешкали в ізоляційному приміщенні⁷⁸³.

Кожна тюрма досліджуваного регіону мала кухню, де готувалася їжа для в'язнів. Зокрема, у львівських «Бригідках» власна кухня постала лише наприкінці 1921 року. До того часу їжу для в'язнів готували у слідчій тюрмі при окружному суді, яка розміщувалася на вулиці Баторія. Це створювало незручності як для в'язнів, так і для тюремної адміністрації: в'язні отримували вистиглу внаслідок транспортування їжу; адміністрація змушена була додатково залучати ув'язнених та охоронців до перевезення харчів⁷⁸⁴. Більшість пенітенціарних установ досліджуваного регіону мали також власні пекарні для випікання хліба (наприклад, у Сяноцькій та Луцькій в'язницях)⁷⁸⁵.

У межах тюремних комплексів пенітенціарних установ функціонували також школи, бібліотеки та каплиці для задоволення релігійних потреб. В'язниці Волині та Галичини провадили власне господарство, яке регламентувало та контролювало Міністерство юстиції, так само як і бюджет тюрми⁷⁸⁶. Кожна в'язниця I–III класу мала у своїй структурі відділ праці («трудо́вий відділ»), котрий організовував та координував роботу в'язнів⁷⁸⁷. Водночас пенітенціарні установи могли залучати для виконання окремих видів робіт цивільних спеціалістів. Наприклад, у листопаді 1919 р. керівництво Золочівської тюрми уклало договір на виконання робіт з

⁷⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2776. Арк. 24–25.

⁷⁸³ Там само. Спр. 2258. Арк. 48.

⁷⁸⁴ Там само. Спр. 636. Арк. 126 зв.

⁷⁸⁵ APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 25. S. 1–2, 27, 30.

⁷⁸⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1540. Арк. 1–56; Оп. 1 б. Спр. 163. Арк. 7.

⁷⁸⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 968. Арк. 1–9.

бляхарем Г. Ріссом, який віддавна надавав свої послуги згадуваному вище карному закладу⁷⁸⁸.

Міністерство юстиції володіло актуальними відомостями про трудову та освітню діяльність в тюрмах, а також ситуацію з бібліотеками⁷⁸⁹. Крім того, пенітенціарні заклади були зобов'язані вести суворий облік одягу та постелі в'язнів. У відповідних документах фіксувалася кількість речей, які перебували на складі, в користуванні в'язнів, у пральні, скеровані на дезінфекцію або ремонт тощо⁷⁹⁰. Загалом обліку підлягав не тільки одяг та білизна, а й інвентар усіх інших структурних підрозділів в'язниць – кухні, капліці, шпиталю тощо⁷⁹¹.

Зазвичай на території кожної в'язниці була лікарня або стаціонарний медичний пункт. Інвентар у тюремні шпиталі закупляли централізовано за посередництвом Відділу адміністрації в'язниць Міністерства юстиції⁷⁹². Найбільші тюремні шпиталі досліджуваного регіону розміщувалися у львівських «Бригідках», Луцькій та Дрогобицькій в'язницях. Медичні препарати, необхідні для лікування хворих, тюрми могли спеціально замовляти у Центральній в'язничній аптеці у Варшаві або купувати в місцевих аптеках. Подання на замовлення медпрепаратів у Варшаві не завжди розглядалися позитивно, що було пов'язано з фінансовими лімітами на такі потреби. Приміром, наприкінці 1923 р. Перемишльській в'язниці було відмовлено у придбанні окремих ліків через брак коштів⁷⁹³. Нестача ліків у лютому 1931 р. була зафіксована й у Рівненській в'язниці, а тому її керівництво звернулося за допомогою до Центральної аптеки при Міністерстві юстиції⁷⁹⁴.

Вище вже зазначалося, що в'язничні шпиталі здійснювали закупівлю ліків також у локальних аптеках. Наприклад, у березні 1923 р. одна з аптек

⁷⁸⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 262. Арк. 91.

⁷⁸⁹ Там само. Оп. 1 а. Оп.1 а. Спр. 1. Арк. 2.

⁷⁹⁰ APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 16. S. 1–3.

⁷⁹¹ Ibidem. Sygn. 20. S. 18.

⁷⁹² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 б. Спр. 325. Арк. 24.

⁷⁹³ Там само. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 126.

⁷⁹⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 16. Арк. 1.

Станіславова відмовилася приймати кошти за надані ліки від місцевої в'язниці за останні два квартали 1922 р. у зв'язку із запізненням оплати та інфляційними процесами. Керівництво аптеки вимагало перегляду рахунків відповідно до поточного курсу польської марки щодо американського долара⁷⁹⁵.

У другому півріччі 1925 р. для Луцької тюрми актуальним було питання щодо покращення матеріальної бази лікарні⁷⁹⁶. Очевидно, керівництво в'язниці розв'язало цю проблему досить швидко, адже вже наступного року на базі досліджуваної установи було створено Волинський окружний тюремний шпиталь, який, окрім ліжко-місць, включав операційну, амбулаторію, аптеку, ванну кімнату тощо. Заклад обслуговував в'язнів з усіх пенітенціарних установ воєводства⁷⁹⁷.

Восени 1926 р. розпочав роботу центральний в'язничний шпиталь й у львівських «Бригідках». Він мав окреме приміщення й приймав на лікування в'язнів обох статей з усіх тюрем Галичини, тобто обслуговував осіб з пенітенціарних закладів, які належали до компетенції Львівського апеляційного суду, а також із Дрогобицької тюрми⁷⁹⁸. На думку начальника «Бригідок» Ю. Маєвського, не всі пацієнти медзакладу дійсно потребували лікування. Зафіксовано випадки, коли до шпиталю потрапляли симулянти різних хвороб, які мали єдину мету – втекти⁷⁹⁹. Через це медзаклад потребував посиленої охорони, однак станом на квітень 1927 р. для підтримання належного рівня безпеки та обслуговування пацієнтів у шпиталі бракувало належної кількості охоронців⁸⁰⁰.

Станом на 1923 р. Перемишльська в'язниця не мала власного шпиталю, штатного лікаря та належного медичного забезпечення, що негативно відбивалося на здоров'ї в'язнів⁸⁰¹. У 1926 р. Чортківський

⁷⁹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 24.

⁷⁹⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1261. Арк. 30 зв.

⁷⁹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4675 а. Арк. 46.

⁷⁹⁸ Там само. Спр. 2356. Арк. 4–6.

⁷⁹⁹ Там само. Спр. 1599. Арк. 8 зв.

⁸⁰⁰ Там само. Арк. 5.

⁸⁰¹ Там само. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 42; Спр. 1244. Арк. 2 зв.

тюремний шпиталь займав три камери й міг прийняти максимально 10 осіб. Одна з камер шпиталю призначалася для в'язнів, які перебували під слідством, і могла вмістити дві-три особи. Натомість у другій камері, розрахованій на шістьох осіб, медичні послуги отримували засуджені особи. Третю камеру використовував медичний персонал. Окрім того, в'язниця мала амбулаторію⁸⁰². Сяноцька тюрма II класу також мала свій шпиталь, який розміщувався в чотирьох камерах і був розрахований на 16 ліжко-місць. Лікар К. Залеський мав окреме приміщення, де він приймав хворих в'язнів. Хворі отримували додаткове покращене харчування⁸⁰³. Можливість отримати медичну допомогу мали й в'язні Бережанської тюрми⁸⁰⁴. Станом на середину 20-х років у зимовий період не опалювалася в'язнична лікарня у Самборі⁸⁰⁵.

У 1936 р. Волинський окружний тюремний шпиталь Луцької в'язниці був розрахований на 60 ліжок. Локальний шпиталь на 20 ліжко-місць функціонував у Рівненській в'язниці. В інших пенітенціарних закладах Волинського воєводства розміщувалися лише медичні пункти: Дубно (8 ліжко-місць), Ковель (10 ліжко-місць), Кременець (8 ліжко-місць), Остріг (6 ліжко-місць), Володимир (6 ліжко-місць), виправно-виховна установа в Клевані (6 ліжко-місць)⁸⁰⁶.

Водночас на теренах Галичини функціонувало вже два окружні тюремні шпиталі: у Львівській тюрмі «Бригідки» (100 ліжко-місць) та Дрогобицькій в'язниці (150 місць). Локальні шпиталі розміщувалися в тюрмах Самбора (25 ліжко-місць), Станіславова (20 ліжко-місць), Стрия (15 ліжко-місць) та виправно-виховної установи в Передільниці (12 ліжко-місць). Решта пенітенціарних закладів мали до диспозиції медичні пункти: Бережани (6 ліжко-місць), Чортків (15 ліжко-місць), Дрогобич – тюрма при гродському суді (10 ліжко-місць), Коломия (6 ліжко-місць), Перемишль (8 ліжко-місць),

⁸⁰² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1237. Арк. 33 зв.

⁸⁰³ APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 25. S. 8.

⁸⁰⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1599. Арк. 29–30.

⁸⁰⁵ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S.11.

⁸⁰⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4675 а. Арк. 46.

Тернопіль (20 ліжко-місць) та Золочів (8 ліжко-місць)⁸⁰⁷. Крім того, 12 квітня 1934 р. в Дрогобицькій тюрмі було відкрито новий окружний шпиталь для психічнохворих в'язнів, який містив 150 ліжко-місць. Головним видом терапії для цієї категорії ув'язнених була трудова діяльність, яка, своєю чергою, теж давала певні доходи для пенітенціарної установи та в'язнів⁸⁰⁸.

Окрім медичного забезпечення, здоров'я в'язня залежало також від санітарного стану пенітенціарної установи. Особливо складна ситуація із санітарною інфраструктурою спостерігалася на початку 20-х років. Навіть у великій галицькій в'язниці – львівських «Бригідках», що мали власну лікарню та амбулаторію, на початку 1922 р. бракувало дезінфекційного апарата. Такий пристрій у разі потреби позичали у військових підрозділах, і його відсутність негативно впливало на гігієну та санітарний стан тюрми. Однак уже у квітні того ж року «Бригідки», як і місцева слідча тюрма «Баторія», отримали від Надзвичайного комісаріату по боротьбі з інфекційними хворобами нові дезінфектори «американського зразка»⁸⁰⁹.

Чортківська в'язниця теж не мала власного дезінфекційного апарата, тому приблизно раз на місяць позичала такий пристрій у військової лікарні. Загальне купання в'язнів проводили один раз на три тижні. Проте в'язні, які були залучені до виконання певних видів робіт, купалися двічі на місяць. Новоприбулі в'язні упродовж певного часу перебували «на карантині», для цього спеціально було облаштовано дві камери. Вони проходили обов'язкові водні процедури, а також у виняткових випадках – дезінфекцію одягу. В середині 1920-х рр. у Чортківській в'язниці окрема камера була відведена для прання. Ув'язнені були належно забезпечені білизною⁸¹⁰.

⁸⁰⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Арк. 46 зв.

⁸⁰⁸ *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1934. № 5. S. 3–7; 1935. № 9. S. 5–7; Mitraszewski T. Projekt ustawy o organizacji więziennictwa. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1937. Z. 1. S. 26; Lichtensztein M. O leczeniu pracą w Okręgowym Szpitalu dla psychicznie i nerwowo chorych więźniów w Drohobycz. *W służbie penitencjarnej*. 1936. № 4. 15 czerwca. S. 9–10; Idem. Psychopaci a więzienne szpitale psychiatryczne. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1937. Z. 3. S. 514–522; Idem. O dorobku twórczym lekarza psychiatry więziennego. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1938. Z. 3. S. 323–327.

⁸⁰⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 126–127 зв.

⁸¹⁰ Там само. Оп. 1. Спр. 1237. Арк. 33–33зв.

Станом на липень 1923 р. в Стрийській тюрмі бракувало одягу та білизни для ув'язнених. У відповідному протоколі знаходимо згадку «про обдертих в'язнів». Ув'язнені спали переважно на підлозі через нестачу майже 100 ліжок. Усе це зумовлювало антисанітарію, розвиток педикульозу та «могло спричинити сексуальні збочення». Встановленим вимогам не відповідало й харчування в'язнів⁸¹¹. У 1923 р. перевірку Тернопільської тюрми здійснив повітовий санітарний лікар, який виявив низку порушень у функціонуванні цієї установи, зокрема несправні водопровід та дезінфекційний апарат, відсутність машинки для стрижки волосся, брак належної кількості білизни, мила та дезінфекційних засобів тощо⁸¹².

У Сяноцькій в'язниці білизну прали в баліях – низьких та широких тазах, а сушили на даху тюрми. Зазвичай дезінфекцію закладу проводили раз на два місяці. Милися ув'язнені один раз на два тижні. Новоприбулі ув'язнені спочатку перебували «на карантині» в окремих камерах. За потреби їх дезінфікували⁸¹³. Перевірка Сяноцької тюрми в жовтні 1923 р. констатувала відмінний санітарний стан цього пенітенціарного закладу. Харчування в'язнів теж не викликало занепокоєння. Водночас бракувало соломи для матраців⁸¹⁴. У 1923 р. переповнена Перемишльська в'язниця, попри констатацію там епідемії тифу, була зачинена на карантин із двотижневим запізненням, що значно погіршило її санітарний стан⁸¹⁵. Перевірка цієї тюрми, яка мала місце в 1927 р., зафіксувала антисанітарний стан камер, нестачу мила, належної кількості ліжок та одягу для в'язнів⁸¹⁶. Водночас приміщення Бережанської в'язниці наприкінці січня того ж року перебувало у доброго санітарному стані. В'язні щотижня отримували чисту білизну. Однак не вистачало одягу та постільного приладдя⁸¹⁷.

⁸¹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1946. Арк. 3–3зв.

⁸¹² Там само. Спр. 845. Арк. 2.

⁸¹³ APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 25. S. 8.

⁸¹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1248. Арк. 4.

⁸¹⁵ Там само. Оп. 1 а. Спр. 2317. Арк. 2.

⁸¹⁶ Там само. Спр. 2216. Арк. 37 зв. –39.

⁸¹⁷ Там само. Спр. 1599. Арк. 29–30.

На початку 20-х років адміністрація Луцької в'язниці намагалася підтримувати санітарний стан на належному рівні. Зокрема, за допомогою спеціального дезінфекційного апарату здійснювали обробку білизни та одягу ув'язнених. Ці речі, як і взуття, перебували у величезному дефіциті. Білизну прали у спеціальному приміщенні, облаштованому в межах тюремної лазні, де двічі на місяць відбувалося купання в'язнів⁸¹⁸. Проте для регулярного використання лазні та пральні не вистачало деревини, якою приміщення обігрівали. Перевірка ж Луцької тюрми від 1 жовтня 1935 р. виявила в окремих камерах клопів та бруд⁸¹⁹. У червні 1937 р. лікар тюремної в'язниці у рапорті до начальника пенітенціарної установи також зазначав, що виявив у камерах клопів. Крім того, в'язні однієї з камер скаржилися на наявність клопів у матрацах. Тому на думку медика, необхідно було замінити соломку в матрацах, а також придбати спеціальні санітарні дезінфекційні засоби⁸²⁰.

Санітарний стан слідчих ізоляторів у Львові, Рівному та Ковелі був значно гіршим, ніж у звичайних тюрмах⁸²¹. Восени 1923 р. визначено незадовільним санітарний стан арештів (ізоляторів), які перебували в компетенції Сяноцького повітового суду, зокрема у Бірчі, Бжозові (Березові) та Диневі. Стіни цих установ були уражені пліснявою, що вкрай негативно позначалося на здоров'ї ув'язнених. Вологість зіпсувала й інвентар цих пенітенціарних закладів. На думку керівництва місцевого суду, ці ізолятори потрібно було частково перебудувати й обов'язково облаштувати там ванні кімнати, що, однак, не відповідало тодішнім фінансовим можливостям держави⁸²². Наприкінці 1920-х рр. у Скалатській в'язниці через відсутність дезінфекційного апарата не проводилося чищення сінників та ковдр, що негативно впливало на санітарну ситуацію⁸²³.

⁸¹⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 111–111зв., 120.

⁸¹⁹ Там само. Спр. 1732. Арк. 1.

⁸²⁰ Там само. Спр. 1849. Арк. 53.

⁸²¹ *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 8 (15). S.12.

⁸²² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1248. Арк. 4–4зв.

⁸²³ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1947. Арк. 1–2 зв.

Охорону пенітенціарних установ здійснювали силами в'язничних службовців. Спорадично тюремники залучали до вартової служби військових та поліцейських. Зокрема, з листопада 1918 р. до середини 1921 р. довкола львівських «Бригідок» та слідчої тюрми «Баторія» розташовувалися військові вартові пункти, котрі охороняли ці пенітенціарні заклади. Така система охорони давала змогу підтримувати дисципліну у в'язницях, адже рівень підготовки тюремних охоронців, часто надто молодих або вже старшого віку, був не достатній для виконання цих функцій. 7 червня 1921 р. військових на згаданих вище вартових пунктах тимчасово замінили службовці державної поліції⁸²⁴.

З певною періодичністю пенітенціарна влада різних рівнів здійснювала інспекцію в'язниць. Наприклад, перевірка тюрем Галичини, проведена Міністерством юстиції в 1923 р., виявила низку порушень, пов'язаних із провадженням службової документації й недотриманням умов та режиму утримання в'язнів. Ревізія встановила розходження чисельності персоналу в'язниць Галичини зі штатними розписами, надісланими до Міністерства юстиції. Ще одне типове порушення полягало в неналежному залученні в'язнів до праці в межах пенітенціарних закладів⁸²⁵. Водночас перевірки львівських тюрем «Бригідки» та «Баторія», що їх здійснювала місцева судова влада у першій половині 1923 р., не виявили серйозних порушень у функціонуванні цих пенітенціарних установ⁸²⁶.

Спеціально створена парламентська комісія, яка вивчала ситуацію у в'язницях у 1924–1925 рр., у звіті, датованому 23 січня 1926 р., зафіксувала на теренах Галичини найгірший у державі рівень адміністрування в'язниць. Зокрема, сеймова комісія перевірила тюрми Львова та Самбора⁸²⁷. В тому ж році пенітенціарний часопис «Przegląd Więziennictwa Polskiego» розмістив передрук матеріалу з газети «Życie Wołynia», де в позитивному світлі

⁸²⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1064. Арк. 11.

⁸²⁵ Там само. Оп. 1. Спр. 1244. Арк. 1 зв.

⁸²⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 76. Арк. 1–14.

⁸²⁷ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S.11.

описувалася організація та умови утримання в'язнів у Луцькій тюрмі. Зазначалося, що Луцька в'язниця зразково організована, проводить трудове навчання засуджених, характеризується чистотою та дуже добрим ставленням охоронців до ув'язнених⁸²⁸.

30 січня 1927 р. «Gazeta Poranna» інформувала читачів про візит до львівських «Бригідок» заступника міністра юстиції Польщі Ю. Сеніцького. Перевіркою було охоплено камери, в яких перебували в'язні, виробничі майстерні та шпиталь. Крім того, Ю. Сеніцький провів розмови з політичними та кримінальними в'язнями. В підсумку він констатував, що в пенітенціарному закладі «зразковий порядок», а також доручив начальнику тюрми укласти список в'язнів (насамперед хворих), які вже відбули половину терміну ув'язнення й водночас характеризувалися доброю поведінкою⁸²⁹.

У серпні 1927 р. «Бригідки» відвідав також глава греко-католиків митрополит А. Шептицький. Огляд в'язниці розпочався із зустрічі з начальником тюрми Ю. Маєвським, далі владика відслужив літургію у в'язничній каплиці, причащав та сповідав присутніх на богослужінні, виголосив капеланську проповідь. Згодом, у супроводі чотирьох священників та начальника тюрми, А. Шептицький безпосередньо відвідував камери, спілкувався з в'язнями, інспектував також тюремні майстерні та шпиталь (див. додаток Н)⁸³⁰.

27 серпня того ж року львівські «Бригідки» відвідав тодішній заступник міністра юстиції Польщі С. Цар⁸³¹. У тюремній ревізійній книзі він залишив такий запис: «Під час візитації детально оглянув в'язницю: як камери, так і господарські приміщення та майстерні. Констатував скрізь зразковий порядок...»⁸³².

⁸²⁸ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5 (12). S. 14–15.

⁸²⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1945. Арк. 6.

⁸³⁰ Там само. Спр. 1943. Арк. 6.

⁸³¹ Там само. Арк. 1. Див. передмову С. Царя до Конституції 1935 р.: Nowa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Wydał i wstępem opracował S. Car. Warszawa: Księgarnia Powszechna, 1935. S. 5–17.

⁸³² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1943. Арк. 2.

Перевірка в 1927 р. Самбірської тюрми виявила несправність каналізації, неналежне розташування охоронних постів довкола в'язниці, що спричинило втечу в'язнів, та інше⁸³³. У тому ж році відбулася ревізія Сяноцької тюрми, яка констатувала загальний добрий стан цього пенітенціарного закладу. Водночас ревізор виявив такі недоліки, як недостатня кількість полиць у камерах, малий харчовий раціон, іржавий посуд. Крім того, не був організований належним чином відділ праці, не всі в'язні мали доступ до освітніх послуг та належного задоволення своїх гігієнічних потреб⁸³⁴.

Ревізія діяльності Золочівської тюрми, яка також мала місце в 1927 р., констатувала необхідність реставрувати окремі приміщення в будинку, відведеному для релігійних потреб ув'язнених. Тюрма не мала лазні, пральні, пекарні тощо. В'язні користувалися непридатним для вжитку посудом, а також скаржилися на недопечений та кислий хліб. Хворі особи перебували у спільних приміщеннях з іншими в'язнями, що теж було порушенням тюремного режиму⁸³⁵.

У протоколі перевірки Перемишльської тюрми, яка була проведена того ж року, зазначалося, що харчування, на кількість і якість якого скаржилися в'язні, не відповідало встановленим нормам. Однією з причин цього було незаконне використання харчів окремими службовцями закладу. В'язні скаржилися також на побиття їх охоронцями. Робітничі майстерні теж не були організовані належним чином⁸³⁶. У 1928 р. ревізія Перемишльської тюрми констатувала надмірну вологість на першому поверсі, яка ще більше ширилася через невеликі вікна та малий доступ світла. Крім того, тюрма мала чотири великі колективні камери, що значно утруднювало контроль поведінки в'язнів. Однак особливу небезпеку ревізори вбачали в нездоровій

⁸³³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1946. Арк. 4 зв. – 5.

⁸³⁴ Там само. Спр. 2216. Арк. 37–37 зв.

⁸³⁵ Там само. Арк. 39 зв.–40.

⁸³⁶ Там само. Спр. 2216. Арк. 37 зв.–39.

атмосфері в колективі пенітенціарного закладу, а тому поставили вимогу негайних кадрових змін⁸³⁷.

Відмінна ситуація простежувалася в тюрмі волинського містечка Кременця. Місцевий прокурор у листопаді 1932 р. писав своєму рівненському колезі: «1 квітня 1930 р. я службово перейняв район Кременецького повіту й відтоді здійснюю нагляд за карно-слідчою в'язницею м. Кременець. Під час візитацій тюрми дійшов до висновку, що завдяки начальнику в'язниці Ернесту Новаковському в тюрмі панують зразковий порядок та чистота...»⁸³⁸. А от перевірка Луцької тюрми упродовж 19–26 березня 1937 р. виявила численні порушення у функціонуванні цієї пенітенціарної установи. Інспекція зафіксувала недбальство у веденні службової документації, зокрема особових справ в'язнів, фінансових документів, господарських та медичних актів тощо⁸³⁹.

У Галичині в міжвоєнний період перевірку діяльності арештів («ізоляторів») та тюрем при повітових та гродських судах здійснювали начальники окружних в'язниць. Наприклад, начальник Дрогобицької в'язниці С. Гросс у 1924 р. був відповідальним за ревізії в арештах Самбірського, Сяноцького, Перемишльського та Стрийського судових округів⁸⁴⁰. 15 липня 1927 р. директор департаменту в'язниць Міністерства юстиції Польщі Л. Яха-Малешевський надіслав листа начальникам: львівських «Бригідок» Ю. Маєвському, Станіславської тюрми Р. Хлопецькому та Самбірської в'язниці В. Громану, в якому зобов'язав останніх проводити щорічні ревізії арештів та упродовж трьох днів надсилати відповідні протоколи до міністерства⁸⁴¹. Зокрема, перевірка арешту при повітовому суді в містечку Янові, що її здійснював начальник львівських «Бригідок» Ю. Маєвський у 1927 р., визначила стан цього будинку як «добрий». Двері до камер мали справні замки, а камери – надійні

⁸³⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1946. Арк. 5–5зв., 9–9 зв.

⁸³⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1649. Арк. 175.

⁸³⁹ Там само. Арк. 201–202.

⁸⁴⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1626. Арк. 2.

⁸⁴¹ Там само. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2216. Арк. 27.

грати. Водночас невелике вікно в туалеті не мало ґрат, що уможливило втечу в'язня. Загалом цей ізолятор складався з чотирьох камер, призначених для 18 арештантів. На момент ревізії там перебувало 17 осіб. Серед недоліків у функціонуванні зазначеного пенітенціарного закладу, окрім відсутності ґрат на вікні в туалеті, Ю. Маєвський зазначив неналежне провадження службової документації, відсутність засобів протипожежної безпеки, приладдя для дезінфекції одягу та спеціально відведеного місця для банних процедур⁸⁴². В 1927 р. Ю. Маєвський здійснив перевірку Бережанської в'язниці, за результатами якої негативно схарактеризував діяльність її керівника Ф. Сівецького⁸⁴³.

У 1938 р. неодноразові перевірки Белзької тюрми констатували вкрай незадовільний матеріальний та санітарний стан цієї установи. Ревізії виявили грубі порушення, зокрема бруд у камерах, незадовільне харчування, наявність у в'язнів заборонених речей, недотримання часових меж прогулянок ув'язнених. Крім того, в господарській частині тюрми було постільне приладдя, яке мало б видаватися в'язням⁸⁴⁴. Перевірка Рава-Руської тюрми, що відбулася у тому ж році, констатувала, що там утримується 73 особи, а також відзначила здебільшого належний санітарно-гігієнічний стан та порядок. Однак у розпорядженні в'язнів були заборонені речі (додатковий одяг та постільне приладдя, свічки, приватний посуд тощо). На умови утримання та харчування в'язні не скаржилися⁸⁴⁵.

Отже, на Волині та в Галичині були тюрми різних класів, які здебільшого мали карно-слідчий характер. Волинські в'язниці, з огляду на іншу модель організації пенітенціарної системи в регіоні, чисельно значно поступалися галицьким тюремним установам. Характерною особливістю більшості в'язниць Галичини було їх розміщення в одному комплексі з будинками суду. З другої половини 1930-х рр. на досліджуваних теренах

⁸⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1944. Арк. 162–162 зв.

⁸⁴³ Там само. Спр. 1599. Арк. 23–23 зв.

⁸⁴⁴ Там само. Спр. 5102. Арк. 3, 5.

⁸⁴⁵ Там само. Спр. 5103. Арк. 3–3 зв.

починають з'являтися окремі спеціалізовані тюрми. В'язниці могли належати державі, або перебувати у власності приватних осіб й часто розміщувалися у колишніх сакральних або інших непристосованих приміщеннях, які потребували ремонту. З певною періодичністю пенітенціарна влада різних рівнів здійснювала інспекції в'язниць, під час яких особливу увагу звертала на їхній санітарний стан та умови відбування покарання.

3.3. Корпус тюремних службовців

Корпус службовців пенітенціарної установи складався з керівника, адміністрації, охоронців та допоміжного персоналу. Така структура особового складу мала типовий характер. Водночас простежувалися й певні регіональні особливості. Зокрема, на Волині в'язницю очолював начальник («naczelnik więzienia»), якого призначав міністр юстиції⁸⁴⁶. Натомість у Галичині в 1920-х рр., з огляду на підпорядкування пенітенціарних установ судовій гілці влади, існувала посада «управителя» в'язниці («zarządca domu więziennego»), якого призначав керівник відповідного суду. Згодом, у міру реалізації уніфікаційних процесів та глибшого об'єднання різних регіонів Другої Речі Посполитої спільним законодавством, керівників усіх пенітенціарних установ призначало Міністерство юстиції, яке координувало та контролювало їхню роботу.

Під час формування особового складу пенітенціарної системи на Волині та в Галичині важливу роль відводили прийняттю на роботу службовців, які працювали у в'язницях у період існування Російської та Австро-Угорської імперій. У перші роки незалежності Польща не мала часу та можливості підготувати нових кваліфікованих спеціалістів, а тому змушена була рекрутувати колишні імперські кадри. Водночас особливу увагу звертали на вивчення минулого претендентів на службу та «фільтрування» персоналу, аби унеможливити потрапляння в пенітенціарну

⁸⁴⁶ Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. ... S. 316–318.

систему осіб, які раніше нелояльно ставилися до польської державності чи «польського питання» в ширшому контексті⁸⁴⁷.

Складання корпусу польської пенітенціарної системи на Волині та в Галичині відбувалося одночасно з утвердженням тут державної адміністрації Другої Речі Посполитої. Наприклад, упродовж травня 1919-го – червня 1920 р. в Луцькій в'язниці і далі працювали довоєнні кадри. У національному плані джерела фіксують серед службовців в'язниці не лише поляків, а й українців та росіян⁸⁴⁸. Зокрема, у травні 1919 р. на посаду молодшого охоронця було повторно прийнято уродженця селища Торчина П. Кравчука, 1879 року народження. В 1896 р. він закінчив два класи міщанської школи в Торчині, упродовж 1900–1903 рр. працював у луцькій поліції, а з 1917 р. – у Луцькій в'язниці⁸⁴⁹. В окреслений вище період до корпусу працівників цієї ж в'язниці також увійшов поляк, вдівець, уродженець с. Навіз Рожищенської гміни Р. Станеський, 1880 року народження. До Першої світової війни він займався сільським господарством, а в 1914–1918 рр. був мобілізований до російського війська. На його утриманні перебувало троє дітей⁸⁵⁰. 28 травня 1920 р. до начальника Луцької в'язниці з проханням працевлаштувати його на посаду наглядача звернувся місцевий житель, 28-річний І. Семенюк. Раніше він служив в інженерних військах та комунальній поліції Луцька, був одружений та мав на утриманні дитину. Щодо національної приналежності, то він окреслив її як «українець польської національності»⁸⁵¹.

Як уже зазначалося вище, внаслідок наступу більшовиків на терени Волині досліджувана пенітенціарна установа разом з особовим складом та в'язнями була евакуйована вглиб польської держави – до Пйотркува та

⁸⁴⁷ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 222. Арк. 26. Див. більше: Razyhrayev O. Kształtowanie się służby więziennej na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej w latach 1918–1923. *Przegląd Nauk Historycznych*. 2022. № 1. S. 301–321.

⁸⁴⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 1, 5; Оп. 4. Спр. 2. Арк. 59; Спр. 12. Арк. 3, 5; Спр. 13. Арк. 3–5. Див. більше: Разиграев О. Луцька тюрма у 1919-1922 рр.: уключення в пенітенціарну систему Другої Речі Посполитої. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2018. № 6 (379). С. 46–52.

⁸⁴⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 3, 5.

⁸⁵⁰ Там само. Спр. 13. Арк. 3, 5.

⁸⁵¹ Там само. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 1, 5.

Вронюк⁸⁵². Відступ більшовицької армії сприяв поверненню польської тимчасової адміністрації до Луцька. У вересні – жовтні 1920 р. поляки відновили свою присутність у місті, поступово з вимушеної евакуації повернувся й службовий персонал та в'язні Луцької тюрми⁸⁵³. 1 жовтня 1920 р. начальником Луцької в'язниці було призначено Л. Вондру⁸⁵⁴. Важливим питанням після повернення з евакуації знову стала необхідність набору та ротації персонального складу. Наприклад, 15 жовтня 1920 р. на посаду старшого охоронця було прийнято уродженця Новогрудщини, православного росіянина С. Гладкого, 1896 року народження. Попереднє місце його служби – поліція Рівненського повіту⁸⁵⁵. Прокомуністична «Селянська правда» у номері 15 від 23 жовтня 1920 р. повідомляла про репресії польської влади супроти місцевих жителів, які влітку підтримували більшовиків, зокрема зазначивши: «Заарештовано сотні людей. Деякі з них сиділи по тюрмах по кілька днів, не одержуючи харчів. Заарештованих перед випуском з тюрми жорстоко били [...]»⁸⁵⁶.

За допомогою діяльності спеціальних кадрових комісій (версифікаційних, фільтраційних, реабілітаційних, тощо) відбувалися зміни серед особового складу, котрі мали на меті поступове витіснення зі служби в тюрмі осіб, нелояльних до нової влади, а також представників непольської національності. До служби в пенітенціарній системі, як і в інших державних структурах, залучали поляків з-поза меж Волині, що було пов'язано з відсутністю належної кількості місцевих польських кадрів⁸⁵⁷. Водночас

⁸⁵² До Пйотркува було евакуйовано й працівників суду. Див.: Mędrzecki W. Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921. *Metamorfozy społeczne: badania nad dziejami społeczeństwa polskiego w XIX i XX wieku* / Pod red. J. Żarnowskiego. T. I. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1997. S. 161.

⁸⁵³ LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 31. Л. 158; В. 78. Л. 41. Див. більше: Разиграєв О. Формування польської пенітенціарної системи на Волині та Східній Галичині в 1918–1923 рр. Вибрані аспекти. *Rozpad imperiów. Kształtowanie powojennego ładu w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1923* / Red. M. Gibiec, G. Hryciuk, R. Klementowski. Wrocław; Warszawa, 2020. S. 218–234.

⁸⁵⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 14; Спр. 5. Арк. 59–60.

⁸⁵⁵ Там само. Спр. 10. Арк. 2.

⁸⁵⁶ ЦДАГО України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 302. Арк. 51.

⁸⁵⁷ Mędrzecki W. *Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton IPN PAN, 2005. S. 24. Польський історик А. Айненкель, характеризуючи українське питання в політиці Другої Речі Посполитої, зазначає: «...Значно гірше виглядало питання доступу українців до роботи в державній адміністрації. На цей стан впливало у дуже значній мірі ставлення величезної кількості українців до польської держави та її кордонів», див.: Айненкель А. Українське питання в політиці II Речі Посполитої та

тривала перевірка працівників тюрми, які несли службу за попередніх урядів, на предмет можливості продовження їхньої роботи. На початку 1921 р. до версифікаційної комісії при Міністерстві юстиції звернувся тюремний охоронець В. Зеленцов із проханням зарахувати йому 12 років служби в Луцькій в'язниці «за часів російської та української влади»⁸⁵⁸. Служба на теренах Волині (за визначенням воєводи Г. Юзевського – «на краю землі») не особливо приваблювала поляків з інших регіонів держави через складну матеріальну ситуацію та відсутність належної інфраструктури⁸⁵⁹.

Характерним прикладом кадрової «фільтрації» може слугувати справа охоронця Станіславської тюрми 58-річного єврея М. Ейсенберга. Він працював у згаданій тюрмі в габсбурзький період, а також під час нетривалого урядування в місті української влади, яку у травні – червні 1919 р. змінила польська адміністрація. В цей час новоутворений Польський повітовий комітет видав відозву, в якій закликав «службовців, котрі склали присягу українській державі, утриматися від виконання своїх обов'язків до рішення польської влади». В цій ситуації М. Ейсенберг змушений був припинити свою службу та чекати на рішення відповідної кваліфікаційної комісії. 13 березня 1920 р. така структура відмовила М. Ейсенбергу в прийнятті на службу до Станіславської в'язниці. Останній не погодився з цим рішенням і робив спроби поновитися на посаді. Зрештою справа таки

концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період. *Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнародного семінару істориків*. Т. 10. Варшава – Луцьк: Турса, 2006. С. 153. Окрім служби в пенітенціарній системі, влада залучала кадри з-поза меж Волині також до роботи в інших державних структурах, у тому числі в державній поліції. Див. більше: Razyhryayev O. Z Wielkopolski na Wołyń. Dokumenty ze służby policyjnej Stefana Lubańskiego (1901–1940). *Polonia Maior Orientalis*. 2019. Т. VI. S. 215–227. Idem. Z policyjnej kartoteki. Akta ze służby na Wołyniu policjantów ze Wschodniej Wielkopolski. *Polonia Maior Orientalis*. 2020. Т. VII. S. 167–176. Більше про загальнодержавні та регіональні аспекти організації та діяльності поліції в міжвоєнній Польщі див.: Разиграев О. Організація діяльності державної поліції Другої Речі Посполитої (1919–1926 рр.). *Український історичний збірник*. 2011. Вип. 14. С. 89–102. Його ж. Становлення державної поліції в Другій Речі Посполитій: 1918–1922 рр. *Український історичний збірник*. 2012. Вип. 15. С. 129–139; Його ж. Організація та діяльність слідчої служби Волинського воєводства в контексті функціонування органів державної безпеки Другої Речі Посполитої (1927–1939 роки). *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2012. № 10 (235). С. 73–78; Його ж. Державна поліція Волинського воєводства в охороні громадського порядку у 1919–1926 рр. *Польські студії*. 2021. Т. XIII. S. 231–254.

⁸⁵⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 2.

⁸⁵⁹ Юзевський Г. Замість щоденника / пер. Ю. Васейко. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. С. 131.

вирішилася таки на користь М. Ейсенберга, і в березні 1923 р. він продовжив працювати у Станіславській в'язниці⁸⁶⁰.

Зі схожою проблемою зіткнувся охоронець Тернопільської в'язниці греко-католик Т. Боднар. Він працював у цій установі з 1913 р., згодом у 1914–1918 рр. воював на боці австрійців. Після завершення військового протистояння повернувся до Тернополя, де продовжив службу у в'язниці. Під час урядування в місті українців охоронець і далі залишався на своїй посаді. Натомість після приходу польської влади змушений був чекати на рішення реабілітаційної комісії щодо можливості подальшої праці в тюрмі. Т. Боднаря згодом таки прийняли на службу, але вже у серпні 1925 р. керівництво намагалось перевести його до пенітенціарного закладу в Самборі або Сяноку. У відповідному поданні зазначалося, що Т. Боднар мав добру кваліфікацію, але існували підозри, що він допомагав політв'язням у нелегальній комунікації⁸⁶¹.

Колишній начальник Львівської кримінальної тюрми чех Е. Смітка теж був змушений доводити свою лояльність до польської держави та проходити процедуру службової перевірки. Службове листування з приводу можливого прийняття його до пенітенціарної системи свідчить, що важливу роль тут відігравала національність та віросповідання. «Щодо своєї національності... вважаю Польщу своєю батьківщиною, адже провів тут 27 років як офіцер і чиновник у карних закладах Галичини, моя дружина полька, мої діти народилися і навчалися у Львові...» – писав Е. Смітка 7 вересня 1919 р. до прокуратури при Львівському окружному суді⁸⁶². Зрештою його прийняли на службу й делегували до Чортківської в'язниці Тернопільського воєводства, яку Е. Смітка очолив у березні 1922 року⁸⁶³.

Після відступу українських військ із Дрогобича та переходу адміністрації до поляків, сюди задля налагодження роботи в'язниці було

⁸⁶⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 2. Арк. 8, 11, 21–22, 29; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1–1зв.

⁸⁶¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 13. Арк. 4.

⁸⁶² Там само. Спр. 451. Арк. 153.

⁸⁶³ Там само. Арк. 241, 249–251; Спр. 450. Арк. 2; Оп. 1 а. Спр. 590. Арк. 8.

скеровано старшого охоронця львівських «Бригідок» В. Станьчевського, якому повноваження передав попередній керівник цього пенітенціарного закладу Ю. Герман (він очолював Дрогобицьку тюрму ще з квітня 1914 р. – О. Р.). За оцінкою останнього, спосіб усунення його від влади був «підлим, необґрунтованим та чисто більшовицьким... розбоєм». Охоронців, які працювали в Дрогобицькій тюрмі за часів урядування української влади, залишили працювати й надалі. Однак атмосфера в колективі залишалася напруженою, адже нове керівництво скерувало сюди додатковий контингент вартових, які неприязно ставилися до своїх колег, називаючи їх «зрадниками, котрих слід інтернувати»⁸⁶⁴. У другій половині 1919 р. на міністерському рівні вивчався кадровий потенціал Дрогобицької в'язниці на предмет його лояльності до польської влади та діяльності під час урядування українців. У цей час формувалися окремі списки та інші документи щодо майбутнього колишніх працівників тюрми. Один із переліків містив, зокрема, відомості про тих, хто склав присягу українській владі, але «вороже не ставився до поляків» і міг далі працювати в пенітенціарній системі. Список від 28 жовтня 1920 р. містив прізвища 11 службовців-українців, яким було відмовлено в подальшій службі з огляду на «вороже ставлення до Польщі та поляків». Цікаво, що у списку «українців» опинився й згаданий вище колишній начальник цієї тюрми чех Ю. Герман⁸⁶⁵. Станом на серпень 1923 р. серед близько 50 службовців Дрогобицької тюрми було 16 українців, двоє румунів, один німець, а решта – поляки⁸⁶⁶.

Зафіксовані також випадки, коли працівники пенітенціарної системи, які несли службу в тюрмах Волині та Галичини в період Української революції, не бажали далі там працювати після повторного повернення польської адміністрації й залишали місце служби разом з українськими військами⁸⁶⁷.

⁸⁶⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1586. Арк. 28 зв.–39.

⁸⁶⁵ Там само. Арк. 62, 95.

⁸⁶⁶ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1625. Арк. 2.

⁸⁶⁷ Там само. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 217. Арк. 2.

Характеризуючи національний склад працівників пенітенціарної системи на теренах Галичини, дослідник І. Гловацький зазначає, що «штат в'язниць майже стовідсотково набирався з осіб польської національності...»⁸⁶⁸. Водночас маємо зауважити, що формування монолітного польсько-римо-католицького кадрового колективу не відбулося надто швидко. Наприклад, у грудні 1921 р. двоє вартових поліцейських відмовилися нести службу з охорони львівської тюрми «Баторія» через «нездорову атмосферу» в тюрмі та домінацію серед працівників українців⁸⁶⁹.

Подібну ситуацію спостерігаємо й на теренах Волині, де особи польської національності мали пріоритет у прийнятті на службу в пенітенціарній системі, що було пов'язано з національною політикою польської влади в регіоні. Польський історик В. Менджецький зазначає: «...національність з перших днів існування Другої Речі Посполитої становила основний критерій, який варто було враховувати під час працевлаштування державних працівників. Вважалося, що лише особи польської національності дають гарантію лояльності державі, яка повставала»⁸⁷⁰. У квітні 1922 р. начальник Луцької тюрми зафіксував використання під час служби окремими службовцями української та російської мов. На його думку, послуговуватися належало лише державною мовою – польською⁸⁷¹. У червні наступного року керівництво в'язниці знову звернуло увагу на недопустиме вживання охоронцями російської мови – як до заарештованих, так і у власному колективі⁸⁷².

Тюремний персонал працював відповідно до спеціально укладених договорів (контрактів). Новоприбулих охоронців початково приймали лише на тримісячний випробувальний термін. У випадку невідповідності кандидата займаній посаді, після завершення такого терміну, тимчасова

⁸⁶⁸ Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині... С. 103.

⁸⁶⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 8. Арк. 28, 30.

⁸⁷⁰ Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym... S. 24.

⁸⁷¹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 18.

⁸⁷² Там само. Спр. 333. Арк. 5 зв.–6.

угода втрачала чинність⁸⁷³. Призначення на посади в пенітенціарних установах могло відбуватися й на конкурсній основі⁸⁷⁴. Переведення на вищу за рангом посаду у в'язниці потребувало складання спеціального іспиту або співбесіди⁸⁷⁵.

Обов'язковою умовою прийняття кандидата на службу в тюрму було отримання ним так званого «свідчення моральності», яке могли видати місцеві поліцейські структури або представники державної адміністрації. Крім того, керівництво пенітенціарної установи з різних джерел збирало інформацію щодо минулої професійної діяльності претендента на роботу у в'язниці, його політичних поглядів тощо⁸⁷⁶. Часто призначення на окремі посади у в'язниці залежало не тільки від відповідної кваліфікації претендентів, а й від наявності місця у штатному розписі. Наприклад, на початку грудня 1922 р. Міністерство юстиції відмовило у призначенні на посади постійних тюремних охоронців десятьом помічникам охоронців з компетенції Львівського окружного суду у зв'язку із відсутністю вільних місць у штаті⁸⁷⁷.

У листопаді 1924 р. Міністерство юстиції висловило своє невдоволення кадровим потенціалом пенітенціарної системи Галичини. Ревізії в'язниць цього регіону дали змогу Варшаві зробити висновок, що лише керівний склад тюрем був більш-менш укомплектований. Натомість інші посади займали особи без належної кваліфікації, які погано знали законодавство, а також «не мали відповідної поваги до тюремної служби та в'язнів». Тому Міністерство юстиції вимагало терміново покращити якісний склад службового персоналу. Інакше у Східну Галичину делегували б працівників з інших регіонів Польщі⁸⁷⁸.

⁸⁷³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 1599. Арк. 13.

⁸⁷⁴ Там само. Спр. 592. Арк. 1–66.

⁸⁷⁵ Там само. Спр. 376. Арк. 4.

⁸⁷⁶ Там само. Оп. 1. Спр. 1503. Арк. 1; Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 7. Арк. 7–9, 130; Спр. 21. Арк. 98; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 9; Спр. 197. Арк. 4-5; Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 42. Арк. 14.

⁸⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1020. Арк. 3.

⁸⁷⁸ Там само. Оп. 1а. Спр. 1224. Арк. 1.

Неналежне виконання службових обов'язків працівником тюрми теж могло слугувати причиною розірвання з ним трудової угоди. Наприклад, наприкінці 1927 р. за ініціативи начальника львівських «Бригідок» були розірвані трудові відносини з Ю. Сікорою, який працював у в'язниці помічником охоронця. За результатами менш ніж півторарічної праці Ю. Сікора характеризувався як недисциплінований, нетактовний щодо колег, авантюрний, «інтриган» тощо⁸⁷⁹.

Хронічні хвороби та незадовільний стан здоров'я теж могли негативно відбитися на виконанні службовцями фахових обов'язків службовцями пенітенціарної системи. 20 грудня 1938 р. головний інспектор в'язничної сторожі Польщі Т. Криховський у документі щодо службової придатності та відповідності займаній посаді так характеризував начальника Луцької тюрми Е. Новаковського: «...Обов'язки виконує задовільно. Але останнім часом, через старший вік, зменшення енергії та сил внаслідок довголітньої важкої служби в пенітенціарній системі, втратив фізичну справність та став мало придатним до служби»⁸⁸⁰.

Характеризуючи попередні професії працівників пенітенціарних установ Волині та Галичини, зазначимо, що більшість з них мали за плечима військову службу в різних збройних формаціях (Росії, Австро-Угорщини, Німеччини, незалежної Польщі) або досвід роботи в правоохоронних органах. Крім того, частина персоналу продовжувала тюремну службу, розпочату до 1918 року⁸⁸¹.

У жовтні 1926 р. у Львівську слідчу тюрму (вул. Баторія, 8) на посаду помічника охоронця було прийнято безробітного Ю. Бирдзяка – римокатолика та кравця за фахом. Очевидно, дирекція пенітенціарного закладу врахувала його службу в польському війську та бойовий досвід у 1918–1919 роках. Зокрема, Ю. Бирдзяк писав у автобіографії: «У 1918 і 1919 роках брав участь у боротьбі за західні креси з чехами на [теренах] Цешинської

⁸⁷⁹ ЦДІАЛ України. Оп. 1. Спр. 1744. Арк. 1, 3, 6, 10, 14, 15, 18.

⁸⁸⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1649. Арк. 206.

⁸⁸¹ Див. наприклад: Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 42. Арк. 80.

Сілезії»⁸⁸². На службу в Коломийську тюрму в 1927 р. мав намір влаштуватися уродженець Чернівців, римо-католик Ф. Ворощук, котрий мав бойовий досвід у роки Першої світової війни та позитивне «свідомство моральності» з магістрату Коломиї⁸⁸³. В 1928 р. начальник львівських «Бригідок» Ю. Маєвський прийняв на посаду охоронця П. Шеремету – колишнього підофіцера військової жандармерії⁸⁸⁴. Е. Новаковський, який очолював Кременецьку та Луцьку в'язниці у Волинському воєводстві упродовж 1920–1921 рр. служив у 13-му полку віленських уланів. У період його служби ключове завдання цієї збройної одиниці полягало у протистоянні більшовикам⁸⁸⁵.

У релігійному вимірі більшість службовців пенітенціарної системи на досліджуваних теренах належали до римо-католицької конфесії. Водночас джерела фіксують греко-католиків серед працівників в'язниць Галичини та православних серед тюремних службовців Волинського воєводства. Найбільше службовців, які не були римо-католиками, зафіксовано у першій половині 1920-х рр. – у період формування корпусу працівників в'язничної служби⁸⁸⁶.

На січень 1922 р. у львівських «Бригідках» працювало 49 охоронців, з яких 22 були греко-католицького віровизнання (близько 45 %). В той самий час у львівській тюрмі «Баторія» працювало 42 охоронці, з яких семеро належали до греко-католицького віровизнання, що становило майже 17 %⁸⁸⁷. Зазвичай серед працівників греко-католицької конфесії в міжвоєнний період були особи, які прийшли на службу в ці пенітенціарні установи ще за австрійських часів. Наприклад, на січень 1925 р. у Чортківській тюрмі охоронцем працював 47-річний греко-католик М. Дякович, який служив у пенітенціарній системі понад 20 років ще з габсбурзьких часів та мав добрі

⁸⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1860. Арк. 1, 4, 10.

⁸⁸³ Там само. Спр. 1502. Арк. 1–19.

⁸⁸⁴ Там само. Оп. 1 а. Спр. 2244. Арк. 5.

⁸⁸⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1649. Арк. 20

⁸⁸⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 374. Арк. 1–28; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 1–4; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 1–23.

⁸⁸⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 521. Арк. 39–39 зв.

відгуки керівництва⁸⁸⁸. У другій половині 1920-х рр. у Станіславській тюрмі працювали греко-католики Т. Борек та А. Міндяла. Перший працював у пенітенціарній системі з 1907 р., а другий – з 1902 року⁸⁸⁹.

У другій половині 20-х років джерела фіксують скорочення чисельності греко-католиків серед працівників пенітенціарних установ Галичини. Найменше охоронців греко-католицької конфесії зафіксовано в Бережанській тюрмі, де на 1927 р. серед 14 охоронців 12 були римо-католиками і лише 2 – греко-католиками⁸⁹⁰. Водночас із загальної кількості охоронців Золочівської тюрми (21 особа) 16 були римо-католиками і п'ять – греко-католиками. Серед службового персоналу, на думку керівника цього пенітенціарного закладу, найкращу кваліфікацію мав 57-річний тюремний охоронець греко-католик П. Дзіжак. Він розпочав службу в пенітенціарній системі ще за австрійського періоду в 1897 р. і, окрім української та польської, частково володів німецькою мовою⁸⁹¹. В цей же період семеро з 20 охоронців Перемишльської в'язниці теж були греко-католиками⁸⁹². Станом на 1927 р. серед 18 охоронців Тернопільської тюрми семеро належали до греко-католицької конфесії. Усі вони працювали в пенітенціарній системі з австрійського періоду та мали добру кваліфікацію (див. додаток Д)⁸⁹³. Натомість уже наприкінці 1932 р. корпус рядових службовців Тернопільської тюрми практично увесь був римо-католицьким. З 22-х працівників лише двоє належали до греко-католицької конфесії, але декларували приналежність до польської національності⁸⁹⁴.

Попри наявність греко-католиків / православних серед корпусу охоронців тюрем Волині та Галичини, джерела фіксують їхню відсутність серед керівного складу пенітенціарних установ, який у конфесійному вимірі був католицьким, а в національному – польським. Наприклад, міжвоєнну

⁸⁸⁸ ЦДІАЛ України. Оп. 1 а. Спр. 1352. Арк. 7.

⁸⁸⁹ Там само. Оп. 1 б. Спр. 279. Арк. 2, 4–5, 8–14.

⁸⁹⁰ Там само. Спр. 275. Арк. 3–6.

⁸⁹¹ Там само. Спр. 276. Арк. 1–9.

⁸⁹² Там само. Спр. 278. Арк. 11–18.

⁸⁹³ Там само. Спр. 280. Арк. 3–6.

⁸⁹⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 6–8

Луцьку тюрму почергово очолювали лише римо-католики – Л. Вондра, Ж. Стемпковський, А. Генелі, А. Сурмінський та Е. Новаковський⁸⁹⁵. Також до керівної ланки пенітенціарної системи досліджуваного регіону належав римо-католик Е. Кораб, який працював на керівних посадах у Чортківській, Самбірській та Перемишльській тюрмах⁸⁹⁶. Римо-католиком був і один із найвідоміших начальників галицьких пенітенціарних установ – багаторічний очільник львівських «Бригідок» Ян Юліан Маєвський⁸⁹⁷.

Чисельність службового персоналу в'язниці залежала від її класу, штатного розпису та фінансових можливостей пенітенціарної установи. Крім того, нерідко зростання корпусу тюремних працівників зумовлювалося збільшенням контингенту в'язнів. Водночас керівництво пенітенціарних установ досліджуваного регіону систематично нарікало на дефіцит кадрів та переповненість тюрем.

Наприклад, станом на лютий – березень 1921 р. персонал Луцької в'язниці, яка належала до І класу, налічував 31 особу⁸⁹⁸. Загалом того року спостерігалася тенденція до збільшення особового складу цієї пенітенціарної установи⁸⁹⁹. Отож, у 1921 р. в середньому на одного тюремного працівника припадало шість в'язнів⁹⁰⁰.

У середині 1920-х рр. під керівництвом начальника Луцької тюрми Ж. Стемпковського працювала 41 особа, а саме: тюремні інспектори Є. Радишкевич та С. Цехельський, старший канцелярист О. Нікітін, канцелярист Б. Шимчак, лікар Є. Древновський, вчитель А. Зяйко, фельдшер Я. Шупліца та 34 охоронці⁹⁰¹. Очевидно, що такої кількості персоналу не

⁸⁹⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1645. Арк. 15, 24, 27, 31. Більше про кадровий склад Луцької тюрми див.: Разиграєв О. Луцька в'язниця у 1919–1939 рр.: організація та особовий склад. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 212–223.

⁸⁹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 349. Арк. 6–8.

⁸⁹⁷ Там само. Спр. 1185. Арк. 13.

⁸⁹⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 96–97, 111.

⁸⁹⁹ Там само. Спр. 20. Арк. 1, 154.

⁹⁰⁰ Там само. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 94.

⁹⁰¹ Łuck w świetle cyfr i faktów. Na rok 1926. Dział 1. Łuck – Lwów, 1925. S. 35. Станом на березень 1932 р. Є. Радишкевич працював керівником Відділу праці Варшавської слідчої в'язниці, яка розташовувалася на вул. Дзельній, див.: APW. Zesp. 1741. Sygn. 3. S. 47.

було достатньо для належного функціонування пенітенціарної установи. Згідно з внутрішньою документацією в'язниці, у другому півріччі 1925 р. для Луцької тюрми актуальним було питання збільшення чисельності в'язничного персоналу⁹⁰². Фактично, на одного тюремного працівника в цей час припадало 11 в'язнів. Загалом, у першій половині 20-х років корпус працівників Луцької тюрми збільшився в середньому від 30 до 40 осіб, водночас чисельність в'язнів у цей час зросла з 250 до 400 осіб. Тому можемо стверджувати, що в означений період у середньому на одного тюремного працівника припадало близько дев'яти в'язнів.

На думку голови Львівського окружного кримінального суду, чисельність службового персоналу місцевих «Бригідок», як і судової в'язниці «Баторія», станом на квітень 1922 р. була достатньою для належного функціонування обох пенітенціарних закладів⁹⁰³. У першій половині 20-х років у згаданій вище тюрмі «Баторія», очолюваній М. Кохлбергером, працювало близько 110 осіб персоналу⁹⁰⁴. У лютому 1925 р. штат львівських «Бригідок», разом з начальником тюрми Ю. Маєвським, налічував 74 особи⁹⁰⁵. Вже наступного року корпус працівників «Бригідок» було збільшено, адже лише список службовців, які мали право носити мундири, налічував 76 осіб⁹⁰⁶. Після переходу «Бригідок» до підпорядкування Міністерству юстиції в 1928 р. та зарахування тюрми до I класу з можливістю утримувати понад 450 в'язнів, чисельність охоронців збільшилася до 89 штатних одиниць, а кількість в'язнів становила близько 510 осіб. Отже, в цей час у середньому на одного тюремного працівника припадало близько шести в'язнів⁹⁰⁷.

Штат працівників тюрем II класу був як мінімум удвічі меншим, аніж пенітенціарних установ I класу. Станом на 1923 р. найчисленніший персонал

⁹⁰² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1261. Арк. 30 зв.

⁹⁰³ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 127 зв.

⁹⁰⁴ Там само. Спр. 907. Арк. 6–11; Спр. 1599. Арк. 65 зв.

⁹⁰⁵ Там само. Спр. 1352. Арк. 15–16.

⁹⁰⁶ Там само. Оп. 1 б. Спр. 247. Арк. 1–2зв.

⁹⁰⁷ Там само. Оп. 1 а. Спр. 2244. Арк. 4.

серед тюрем II класу Галичини простежувався у Станіславівській в'язниці, де працювало 43 особи⁹⁰⁸. У Самбірській, Перемишльській, Золочівській⁹⁰⁹ та Чортківській⁹¹⁰ в'язницях у першій половині 1920-х рр. служило близько 26–30 осіб⁹¹¹. Водночас у Бережанській⁹¹², Коломийській, Стрийській⁹¹³ та Сяноцькій тюрмах працювало 17–23 осіб, що було недостатньо для підтримання належного рівня безпеки (див. додаток Д)⁹¹⁴.

Дефіцит кадрів у листопаді 1923 р. в Сяноцькій тюрмі був зумовлений переповненістю установи. В цей час тут перебувало близько 170 осіб (на одного тюремного працівника припадало приблизно 8–9 в'язнів). Натомість пенітенціарний заклад був розрахований на 140 в'язнів⁹¹⁵. Через рік ситуація не змінилася на краще. Зокрема, у жовтні 1924 р. керівник Сяноцької в'язниці подав до судової влади прохання про збільшення особового складу⁹¹⁶. Наприкінці 20-х років в очолюваній З. Садковським Сяноцькій тюрмі чисельність працівників становила 20 осіб⁹¹⁷.

У жовтні 1924 р. в Рівненській тюрмі II класу працювало 25 осіб, а вже в другій половині 30-х років кількість персоналу була близько 30 осіб⁹¹⁸. В одній з найменших пенітенціарних установ досліджуваного регіону – Дубенській тюрмі III класу – станом на 1934 р. служило 14 осіб⁹¹⁹.

Охоронці пенітенціарних установ працювали у дві зміни. Тривалість зміни не була сталою до липня 1936 р., коли в усіх тюрмах Польщі запровадили 12-годинний робочий день⁹²⁰. Нагляд за їхньою діяльністю на

⁹⁰⁸ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1–2, 9.

⁹⁰⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 19 зв.; Оп. 1 а. Спр. 1025. Арк. 2 зв.

⁹¹⁰ Див. більше: Там само. Оп. 1 а. Спр. 590. Арк. 8; Спр. 2258. Арк. 47 зв.; Оп. 1 б. Спр. 150. Арк. 2–2зв; Оп. 8. Спр. 450. Арк. 2.

⁹¹¹ Там само. Оп. 1 а. Спр. 907. Арк. 18–19 зв.; Оп. 1 б. Спр. 150. Арк. 7–7 зв.

⁹¹² Там само. Оп. 1 а. Спр. 1599. Арк. 2.

⁹¹³ Там само. Оп. 1 б. Спр. 150. Арк. 4–4зв.

⁹¹⁴ Там само. Оп. 1 б. Спр. 907. Арк. 16–17; Оп. 1 б. Спр. 150. Арк. 5–6.

⁹¹⁵ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1224. Арк. 29.

⁹¹⁶ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1057. Арк. 6–6 зв.

⁹¹⁷ APRz. OS. Zesp. 134. Sygn. 8. S. 1; Sygn. 9. S. 1.

⁹¹⁸ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 28. Арк. 3; Ф. 33. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 15.

⁹¹⁹ Там само. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 118.

⁹²⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1732. Арк. 99 зв.

Волині здійснювали «тюремні інспектори», а в Галичині – «тюремні контролери»⁹²¹.

Держава забезпечувала в'язничних службовців обмундируванням, яке періодично підлягало заміні у зв'язку зі зношеністю⁹²². На початках незалежності Польщі, з огляду на економічну кризу, в різних частинах держави використовували різні мундири («російського» або «австрійського» зразка). Працівники Луцької тюрми в означений час не отримували від Міністерства юстиції належної кількості обмундирування⁹²³. Працівники Рівненської в'язниці на початку 1921 р. взагалі не мали ніякого обмундирування⁹²⁴. У 1924 р. з'явилося розпорядження міністра юстиції щодо уніфікації обмундирування тюремних службовців різних регіонів Польщі, в тому числі Волині та Галичини⁹²⁵. На теренах Галичини пошиттям мундирів займалися в'язні львівських «Бригідок», а також Чортківської та Самбірської тюрем⁹²⁶. Хоча тюремна адміністрація мала право замовити пошиття мундирів і в приватній установі⁹²⁷.

Обмундирування мали право носити не всі тюремні працівники. Наприклад, учителі, медики та капелани були звільнені від цього обов'язку. Натомість керівництво в'язниці, охоронці та помічники охоронців, згідно із законодавством, перебували під час служби в однострої⁹²⁸. Складову частину обмундирування становив зимовий одяг – кожухи, особливо актуальні для вартових⁹²⁹. 12 липня 1939 р. до керівництва Луцької тюрми звернувся виробник взуття «Бата», який інформував про відкриття магазину у воєводському центрі та запропонував службовцям пенітенціарної установи вигідно купувати товари в кредит. Цікавим аргументом на користь саме

⁹²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1020. Арк. 13–13 зв.

⁹²² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 2008. Арк. 21–22; ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1628. Арк. 12–13.

⁹²³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 120.

⁹²⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 37. Арк. 41.

⁹²⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1185. Арк. 15.

⁹²⁶ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 1.

⁹²⁷ Там само. Спр. 123. Арк. 1.

⁹²⁸ Див. наприклад: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 б. Спр. 247. Арк. 1–9.

⁹²⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 2. Спр. 54. Арк. 1–2.

цього торгового закладу була теза про те, що «керівництво та персонал магазину є польським і католицьким, а отже гідним підтримки»⁹³⁰.

Під час виконання професійних обов'язків працівники тюрем забезпечувалися зброєю, яка могла використовуватися у виняткових ситуаціях і лише відповідно до службових інструкцій⁹³¹. Зокрема, у липні 1931 р. начальник Луцької в'язниці А. Сурмінський затвердив інструкцію щодо дій працівників пенітенціарного закладу під час бунту в'язнів⁹³². Хоча досліджувані в'язниці не завжди мали належну кількість справного озброєння. Наприклад, у Дрогобицькій тюрмі в першій половині 1920-х рр. відчували серйозну нестачу зброї, а також скаржилися на поганий фізичний стан зброї наявної⁹³³. Достатньої кількості справної зброї бракувало упродовж усього міжвоєнного періоду в Луцькій тюрмі⁹³⁴. Зокрема, у січні 1936 р. начальник цієї установи звернувся з таємним листом до прокурора місцевого суду, в якому висловив потребу в забезпеченні пенітенціарного закладу озброєнням. На той час в'язниця мала у своєму розпорядженні 14 револьверів різних марок, частина з яких не була придатна до ужитку⁹³⁵.

Працівники пенітенціарних закладів Волині та Галичини, як і їхні колеги з інших регіонів держави, підвищували власну кваліфікацію на різного роду навчальних курсах. Це могло бути спеціалізоване навчання як за місцем роботи, так і за її межами. На початку травня 1924 р. при Луцькій в'язниці розпочала роботу школа (навчальні курси) для рядових службовців. На перший курс начальник тюрми скерував 20 охоронців⁹³⁶. Станом на березень 1926 р. рядові службовці в'язниці вивчали дев'ять навчальних дисциплін: тюремознавство, кримінальне право, державний устрій Польщі, приписи щодо державної служби, кримінальну процедуру, закон про

⁹³⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1986. Арк. 18.

⁹³¹ Див., наприклад, список зброї, яка перебувала на балансі Рівненської тюрми станом на 1 грудня 1928 р.: Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 7. Арк. 114–117.

⁹³² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1371. Арк. 12.

⁹³³ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1627. Арк. 38.

⁹³⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 120.

⁹³⁵ Там само. Спр. 1260. Арк. 4.

⁹³⁶ Там само. Спр. 333. Арк. 55.

в'язничний статут, гігієну і рятівництво, польську мову та арифметику⁹³⁷. Упродовж 6 січня – 9 березня 1930 р. 18 охоронців Луцької тюрми проходили навчання вже у межах четвертого освітнього курсу для рядових службовців. Викладачами на заняттях були представники прокуратури та в'язничної адміністрації⁹³⁸. У лютому 1932 р. в Луцькій в'язниці мав місце черговий локальний навчальний курс для службовців тюрми. На заняттях розглядалися окремі аспекти кримінального права, пенітенціаристики, державного устрою, гігієни, історії та географії Польщі тощо⁹³⁹.

2 лютого 1927 р. при Рівненській в'язниці розпочала роботу школа для рядових службовців⁹⁴⁰. У другій половині 1930-х рр. у Дубенській, Острозькій, Рівненській, Кременецькій та Луцькій тюрмах систематично проводили підготовчі курси для рядових службовців в'язничної сторожі⁹⁴¹. У жовтні 1935 р. таке навчання розпочалося й у Коломийській тюрмі⁹⁴².

Службовці пенітенціарних установ Волині та Галичини підвищували власну кваліфікацію й на двомісячних курсах у Центральній школі для рядових службовців в'язничної охорони у м. Варшаві. Зокрема, 10 жовтня 1926 р. у згадуваному навчальному закладі розпочався черговий освітній курс, на який адміністрація Луцької в'язниці скерувала дві особи⁹⁴³. Варто зазначити, що на цьому курсі Волинь представляли також охоронці з пенітенціарних установ Ковеля, Рівного, Володимира, Дубна та Острога. Натомість Галичину репрезентували тюремні службовці з в'язниць Львова, Перемишля, Дрогобича, Коломиї та Золочева⁹⁴⁴. У 1928 р. в Центральній в'язничній школі навчалися службовці пенітенціарних установ Стрия, Чорткова, Кременця, Львова, Тернополя, Ковеля, Станіславова та Самбора⁹⁴⁵.

⁹³⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр 1255. Арк. 74–76.

⁹³⁸ *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1930. № 4. S. 16.

⁹³⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1557. Арк. 1.

⁹⁴⁰ *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1927. № 3. S. 6.

⁹⁴¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 29. Арк. 1–22; Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1879. Арк. 5–9.

⁹⁴² *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1935. № 11. S. 12–13.

⁹⁴³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр 1255. Арк. 140.

⁹⁴⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1628. Арк. 52–52 зв.

⁹⁴⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 13. Арк. 8 зв.; *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1928. № 4. S. 9–10.

Працівники тюрем досліджуваного регіону підвищували кваліфікацію в цьому навчальному закладі й пізніше⁹⁴⁶. З 1933 р. функціонувала Школа для вищих службовців в'язничної сторожі, де також проводили спеціальні курси з підготовки кадрового потенціалу керівної ланки⁹⁴⁷.

Очільники пенітенціарних закладів Волині та Галичини звертали належну увагу на стан дисципліни особового складу і під час несення служби, й у вільний від роботи час⁹⁴⁸. Правом «покарання» службовця тюрми був наділений як начальник пенітенціарної установи, так і спеціальні дисциплінарні комісії різних рівнів. Для офіцерів дисциплінарні комісії створювали в Міністерстві юстиції. А дисциплінарні справи рядових службовців розглядали комісії при прокуратурі локальних апеляційних судів. Волинські в'язниці належали до компетенції Люблінської комісії, яку в 1936 р. очолював віцепрокурор Люблінського апеляційного суду А. Балцежик. Дисциплінарні справи рядових службовців пенітенціарних закладів Східної Галичини розглядала львівська комісія на чолі з віцепрокурором апеляційного суду С. Посуховським⁹⁴⁹.

Найпоширенішим порушенням дисципліни в'язничною охороною було спання на посту. Наприклад, 10 квітня 1922 р. вартовий П. Рожко за спання на посту одержав попередження від начальника Луцької в'язниці Ж. Стемпковського. Якщо таке дисциплінарне порушення повторювалось, службовцю загрожувало звільнення з роботи⁹⁵⁰. У лютому 1933 р. чотирма додатковими чергуваннями за спання на посту покарали охоронця Бережанської тюрми П. Черног⁹⁵¹. У листопаді 1937 р., під час однієї з інспекцій, у пекарні Луцької в'язниці, де працювали засуджені особи, виявили сплячим вартового Ж. Ретельського⁹⁵². Ситуація зі спанням на

⁹⁴⁶ Див. наприклад: Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 1–24; Спр. 67. Арк. 1–10.

⁹⁴⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 1–2.

⁹⁴⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 333. Арк. 1–1 зв.; Див. також: Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1–13; Спр. 32. Арк. 1–3.

⁹⁴⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4675 а. Арк. 55 зв–56.

⁹⁵⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 18.

⁹⁵¹ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 109.

⁹⁵² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1862. Арк. 68.

робочому місці залишалася проблемою до початку Другої світової війни. 12 лютого 1939 р. знову був зафіксований факт спання на посту охоронця Луцької в'язниці, що зумовило порушення дисциплінарної справи та рапортування про цей факт у Міністерство юстиції⁹⁵³.

Зафіксовані непоодинокі факти вживання службовцями пенітенціарних установ алкогольних напоїв, надмірне захоплення грою в карти у службових приміщеннях (що нерідко призводило до програшу заробітної плати), спізнення на роботу, порушення субординації, незаконне залучення в'язнів до праці тощо. Наприклад, у 1921 р. керівництво Львівського апеляційного суду вказувало начальнику Золочівської тюрми на порушення службової субординації під час господарської діяльності цього пенітенціарного закладу⁹⁵⁴. У 1925 р. один із в'язнів тюрми при повітовому суді в Кутах виступив зі звинуваченнями на адресу охоронця цього пенітенціарного закладу Я. Барчиці. Арештант зазначив, що працівник тюрми погано ставився до в'язнів та незаконно залучав їх до роботи у власному господарстві⁹⁵⁵. Про схожі зловживання начальника Рівненської тюрми А. Сурмінського повідомляв у березні 1926 р. на засіданні польського сейму парламентар від Білоруської робітничо-селянської «Громади» Ю. Соболевський⁹⁵⁶. У червні 1929 р. начальник Луцької тюрми звертав також увагу на те, що працівники пенітенціарного закладу в позаробочий час зловживають алкоголем у різних ресторанах воєводського центру⁹⁵⁷. У жовтні 1936 р. один з працівників Рівненської тюрми отримав три додаткові чергування за спізнення на службу⁹⁵⁸.

Таємні, неофіційні та корупційні контакти працівників пенітенціарних установ із в'язнями теж були серйозним порушенням дисципліни. Своє

⁹⁵³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1462. Арк. 16.

⁹⁵⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 447. Арк. 16–17.

⁹⁵⁵ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1466. Арк. 1–21.

⁹⁵⁶ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 43. 1 листопада 1926 р. начальника Рівненської тюрми А. Сурмінського було переведено на аналогічну посаду в тюрмі м. Волковинська. Див.: Przewgląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 21. S. 3.

⁹⁵⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1743. Арк. 18.

⁹⁵⁸ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 30. Арк. 14 зв.

незадоволення легковажним поводженням із в'язнями неодноразово висловлював керівник Луцької тюрми. Зокрема у листопаді 1923 р. він зазначав: «Останнім часом доходять чутки, що в'язні контактують із зовнішнім світом і що ці контакти уможлиблює в'язнична охорона. Не можу припустити, щоб хтось із службовців довіреної мені в'язниці міг допуститися такого низького вчинку, знаючи про те, яка доля його очікує...»⁹⁵⁹.

У березні 1926 р. попередження отримав охоронець однієї з львівських в'язниць Ф. Амалович за заборонені посередницькі функції: він неофіційно передавав кошти в'язням від їхніх знайомих та родичів, які приходили до тюрми для того, щоб передати своїм близьким додаткове харчування⁹⁶⁰. Наприкінці того ж року з львівської слідчої в'язниці «Баторія» було звільнено помічницю охоронця К. Латкувну. Адміністрація тюрми звинуватила її у сприянні нелегальній кореспонденції між в'язнями⁹⁶¹. В 1929 р. від виконання службових обов'язків було відсторонено охоронця Золочівської тюрми М. Адамовича, який виступав посередником у нелегальній кореспонденції між підслідним в'язнем та його нареченою⁹⁶². 7 квітня 1931 р. начальник Дрогобицької в'язниці повідомляв дисциплінарну комісію при Львівському апеляційному суді, що охоронець Б. Грабовський нелегально постачав в'язням горілку й тютюн, а взамін отримував цукор та інші харчі⁹⁶³.

11 вересня 1933 р. газета «Діло» опублікувала замітку «Фабрика грошей і горілля у в'язниці», де йшлося про налагодження у Золочівській тюрмі виготовлення фальшивих монет та горілки. Займалися цим в'язні у співпраці з охоронцями. В підсумку одного працівника тюрми було арештовано, а іншого – усунуто з посади. Крім того, місцеві жителі

⁹⁵⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 333. Арк. 35 зв.

⁹⁶⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 5. Арк. 3.

⁹⁶¹ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1442. Арк. 2–4, 27.

⁹⁶² Там само. Оп. 8. Спр. 4. Арк. 7, 21–22.

⁹⁶³ Там само. Спр. 93. Арк. 6–6зв.

інформували кореспондента цієї газети про те, що інколи охорона навіть відпускала в'язнів на ніч на волю задля здійснення різного роду крадіжок⁹⁶⁴.

У жовтні 1934 р. прокуратура викрила зловживання в адміністрації львівських «Бригідок». Зокрема, один з охоронців, який опікувався тюремними рахунками ув'язнених, систематично присвоював частину коштів, що їх засуджені отримували від родичів. У підсумку був заарештований⁹⁶⁵. У другій половині 1935 р. розпочалося судове провадження супроти охоронця Богородчанської в'язниці Є. Ридля, який дозволяв в'язням упродовж дня перебувати на свободі. Натомість ніч вони мали провести в тюрмі. Наслідком таких протиправних дій охоронця став напад групи в'язнів на місцевого мешканця з метою грабунку⁹⁶⁶. В 1937 р. два тижні арешту отримав охоронець Дубенської тюрми Ч. Тибурський, який неодноразово отримував готівку для в'язнів від осіб з-поза тюрми⁹⁶⁷.

Завдавання тілесних ушкоджень в'язням та приниження їхньої гідності теж передбачало дисциплінарні санкції. У вересні 1919 р. догану було винесено охоронниці львівської в'язниці «Баторія» Ю. Венгровській, яка двічі вдарила в обличчя та словесно образила арештантку⁹⁶⁸. В 1922 р. начальник Луцької тюрми за побиття арештанта покарав суворою доганою наглядача Я. Новосада⁹⁶⁹. В 1926 р. попередження отримав охоронець Бережанської тюрми П. Золновський, який двічі вдарив в'язня в обличчя⁹⁷⁰.

У липні 1931 р. дисциплінарна комісія Львівського апеляційного суду розглядала справу охоронця тюрми при гродському суді в Немирові Я. Войнічки. Останнього звинувачували в тому, що він завдав тілесних ушкоджень арештанту, який відмовився принести воду з криниці для решти в'язнів⁹⁷¹. Зазначимо, що на цього охоронця неодноразово накладалися

⁹⁶⁴ Діло. 1933. № 238. 11 верес. С. 5.

⁹⁶⁵ Там само. 1934. № 268. 7 жовт. С. 7.

⁹⁶⁶ Там само. 1935. № 299. 8 листоп. С. 6.

⁹⁶⁷ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 33. Арк. 84.

⁹⁶⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 71. Арк. 7–7 зв.

⁹⁶⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 19.

⁹⁷⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 157. Арк. 2.

⁹⁷¹ Там само. Спр 47. Арк. 7.

дисциплінарні стягнення, а в 1933 р. йому навіть відрахували частину стажу за втечу в'язня⁹⁷². В 1934 р. тривало слідство в межах дисциплінарної справи щодо охоронця в'язниці при гродському суді в місцевості Золотий Потік С. Гонтницького, якого звинувачували у приниженні гідності в'язнів та систематичному привласненні їхніх харчів⁹⁷³.

Найбільш грубими вважалися порушення дисципліни, які могли спричинити або спричинили втечу в'язня. Зокрема, у серпні 1923 р. скороченням тривалості відпустки було покарано охоронця Золочівської тюрми, який допустив втечу в'язня під час прибирання центральної площі цього містечка⁹⁷⁴. Десять днів дисциплінарного арешту на початку 1935 р. отримала охоронниця Рівненської тюрми М. Корицінська, яка допустила втечу ув'язненої⁹⁷⁵. Двотижневим дисциплінарним арештом у 1938 р. було покарано охоронця цього ж пенітенціарного закладу Т. Кучинського, котрий залишив без нагляду п'ятьох в'язнів, що виконували сільськогосподарські роботи. Через недогляд одному засудженому вдалося втекти⁹⁷⁶.

Дисциплінарні провадження могли торкатися також керівників тюрем. 22 жовтня 1922 р. поліція затримала та скерувала до Перемишльської в'язниці її керівника А. Галана, який очолював цей пенітенціарний заклад від листопада 1918 року. Останній підозрювався у шпигунстві та порушенні громадського спокою. Слідство у цій справі тривало до 1924 р. й завершилось виправданням А. Галана. Однак на посаді його так і не поновили⁹⁷⁷.

Упродовж 1922 р. розглядалася дисциплінарна справа супроти начальника Золочівської тюрми Т. Стельчика, пов'язана із трьома фактами втечі в'язнів з місцевої тюрми в межах одного місяця. Комісія не знайшла провини начальника тюрми у цих втечах і виправдала його⁹⁷⁸. Наступного

⁹⁷² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр 48. Арк. 1.

⁹⁷³ Там само. Спр. 87. Арк. 1–44.

⁹⁷⁴ Там само. Спр. 375. Арк. 67.

⁹⁷⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 25. Арк. 20, 23.

⁹⁷⁶ Там само. Спр. 26. Арк. 63–64.

⁹⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 797. Арк. 4, 134.

⁹⁷⁸ Там само. Оп. 8. Спр. 446. Арк. 6.

року Т. Стельчика звинувачували у господарських зловживаннях: присвоєнні меблів, що їх виготовляли ув'язнені в тюремній майстерні; використанні праці в'язнів для потреб власного господарства та інших проявах корупції. В підсумку 30 квітня того ж року начальника Золочівської в'язниці перевели до тюрми в м. Седльці⁹⁷⁹.

У 1924 р. дисциплінарне стягнення отримав керівник Дрогобицької тюрми С. Гросс, який дозволив собі нетактовні та надто емоційні висловлювання в листі, адресованому Міністерству юстиції, тим самим порушивши службову субординацію. Останній, зокрема, скаржився на неврахування Варшавою інтересів Дрогобицької в'язниці та висловив побоювання, що в разі можливих конфліктних ситуацій буде «цапом-відбувайлом»⁹⁸⁰.

Водночас відмінне виконання службовцями пенітенціарних установ своїх професійних обов'язків могло стати причиною преміювання або підвищення по службі⁹⁸¹. Приміром, у листопаді 1931 р. рішенням президента Польщі начальника львівських «Бригідок» Ю. Маєвського було нагороджено високою державною відзнакою – Срібним хрестом «За заслуги»⁹⁸². 6 травня 1938 р. начальник Луцької тюрми Е. Новаковський теж отримав почесну відзнаку – бронзову медаль «За довголітню службу»⁹⁸³. У січні 1933 р. Міністерство юстиції відзначило подякою та премією в сумі 80 злотих охоронця Рівненської тюрми Ж. Старосту, котрий зумів затримати на вулиці цього повітового міста в'язня-втікача з Тернопільської в'язниці⁹⁸⁴. У липні 1936 р. відомчу подяку та фінансову винагороду в сумі 50 злотих отримав охоронець Перемишльської тюрми К. Бжезінський, який під час ревізії однієї з камер виявив у трубах нелегальну кореспонденцію⁹⁸⁵.

⁹⁷⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 449. Арк. 59–62, 90.

⁹⁸⁰ Там само. Оп. 8. Спр. 80. Арк. 1–17.

⁹⁸¹ Див. більше: Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 12. Арк. 49; Спр. 19. Арк. 1; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4847. Арк. 1, 19; Спр. 5040. Арк. 1.

⁹⁸² Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 15. Арк. 24.

⁹⁸³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4675. Арк. 13.

⁹⁸⁴ Там само. Спр. 4447. Арк. 1.

⁹⁸⁵ Там само. Спр. 4475. Арк. 45.

На початках функціонування пенітенціарних установ на Волині та в Галичині в межах Другої Речі Посполитої матеріальна ситуація її працівників залишалася дуже складною. В умовах війни та повоєнного часу працівники Луцького пенітенціарного закладу відчували значні фінансові проблеми попри те, що під час визначення заробітної платні враховували не лише займану посаду, а й величину родини службовця. Наприклад, у грудні 1920 р. одружений начальник Луцької в'язниці Л. Вондра, який мав на утриманні одну дитину, одержував заробітну платню у розмірі 7750 польських марок, а його заступник Є. Радишкевич – 6210. Ці зарплати склалися з окладу, спеціальної доплати та коштів на утримання родини. Заробітна платня охоронців в'язниці не мала спеціальної доплати, але враховувала сімейний стан⁹⁸⁶. Зважаючи на зростання цін та інфляцію в державі, Міністерство юстиції в 1921 р. призначило для службовців в'язниць східного регіону держави додаткові, т. зв. «кресові доплати» до заробітної платні⁹⁸⁷. Крім того, більшість службовців Луцької в'язниці на початках функціонування закладу в умовах міжвоєнної Польщі щомісячно одержували від держави харчові продукти⁹⁸⁸.

Видатки на утримання персоналу Луцької тюрми в лютому 1921 р. складали понад третину бюджету досліджуваного пенітенціарного закладу. На потреби в'язнів призначалося трохи більше ніж чверть наявних фінансових засобів. Решта коштів була спрямована на комунальні платежі, канцелярські товари, поточний ремонт приміщення тощо⁹⁸⁹. Водночас із заробітної платні тюремних службовців відраховували також спеціальні пенсійні внески⁹⁹⁰. Нерідко працівники в'язниць зверталися до власного керівництва з індивідуальними матеріальними потребами⁹⁹¹.

⁹⁸⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 5. Арк. 59–64.

⁹⁸⁷ Там само. Спр. 16. Арк. 144.

⁹⁸⁸ Там само. Спр. 4. Арк. 7.

⁹⁸⁹ Там само. Спр. 19. Арк. 86–87.

⁹⁹⁰ Держархів Львівської обл. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1–16; Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1861. Арк. 1.

⁹⁹¹ Див., наприклад: ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1630. Арк. 3; Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 33; *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1929. № 5. S. 14.

Службовці пенітенціарних установ досліджуваного регіону мали право на відпустку. Дозвіл на неї для тюремних охоронців надавав начальник в'язниці. Натомість відпустку керівництва тюрми, інспекторів, капеланів, лікарів, вчителів та працівників канцелярії погоджували тільки в Міністерстві юстиції⁹⁹². Службовці тюрем мали право також звертатися до начальника пенітенціарної установи щодо виділення позапланової відпустки, пов'язаної, наприклад, з народженням дитини або смертю близького родича⁹⁹³.

На початку 1930-х рр. Дрогобицька в'язниця мала у розпорядженні спеціальні приміщення, в яких могли тимчасово перебувати працівники інших пенітенціарних закладів Польщі, що бажали відпочити та отримати оздоровчі процедури в курортному містечку Трускавці⁹⁹⁴. Варто додати, що працівники Дрогобицької в'язниці навіть сплачували невеликі добровільні внески на будівництво таких здравниць⁹⁹⁵.

Члени Корпусу працівників тюрем Волині та Галичини в міру можливості долучалися до громадської активності. Абсолютна більшість працівників досліджуваних пенітенціарних установ належали до складу «Каси взаємної допомоги службовців в'язничної сторожі»⁹⁹⁶. В 1930 р. у Луцьку постав професійний спортивний клуб в'язничних службовців з академічного веслування «Геміда», який також утримувався за добровільні пожертви працівників в'язниці⁹⁹⁷. В умовах світової економічної кризи адміністрація Луцької в'язниці надавала матеріальну підтримку Міському комітету допомоги безробітним, який забезпечував харчуванням дітей та осіб, що втратили роботу⁹⁹⁸.

⁹⁹² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 3. Арк. 65; Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 34. Арк. 1–406.

⁹⁹³ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 24. Арк. 3, 12.

⁹⁹⁴ APK. Zesp. 186. Sygn. 17. S. 7.

⁹⁹⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 1–4.

⁹⁹⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1756. Арк. 1–2.

⁹⁹⁷ Більше про спортивний клуб «Геміда» див.: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1930. № 6. S. 13; № 7. S. 14; № 8. S. 10–11; 1933. № 5. S. 14–15; 1935. № 10. S. 14–15.

⁹⁹⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1540. Арк. 18.

Упродовж своєї професійної кар'єри службовці в'язниць часто змінювали місце служби з ініціативи керівництва. Такі зміни були покликані підвищити ефективність служби⁹⁹⁹. Наприклад, у січні 1926 р. тюремного асистента львівських «Бригідок» К. Оселковського було по службі переведено до Перемишльської тюрми¹⁰⁰⁰. 15 травня 1934 р. на посаду помічника начальника Луцької тюрми було призначено С. Галла – підкомісара в'язничної охорони з м. Хойниці¹⁰⁰¹. 14 січня 1937 р. пшодовника в'язничної охорони Рівненської тюрми В. Цешліка службово перевели до Столинської в'язниці Поліського воєводства¹⁰⁰². Тимчасово на його місце зі Столинської тюрми на шість місяців було скеровано Ф. Райхеля. Однак уже в серпні 1937 р. останнього перевели до Луцької тюрми¹⁰⁰³. Загалом упродовж своєї служби працівник пенітенціарної системи міг змінити понад десяток місць праці. Наприклад, Я. Жугай за свою кар'єру встиг попрацювати на різних посадах у тюрмах Володимира, Слоніма, Новогрудка, Гродна, Пінська, Швянченіса, Вішничка, Тарнува, Бендзина, Сандомира, Дрогобича і врешті отримав посаду начальника в'язниці в м. Плонську¹⁰⁰⁴. Охоронець П. Щупак, який в середині 30-х років служив у Кременецькій тюрмі, до того часу попрацював у Кобринській та Рівненській пенітенціарних установах¹⁰⁰⁵.

Наказ міністра юстиції від 9 квітня 1936 р. торкався службових переведень та призначень багатьох керівників волинських і галицьких тюрем. Зокрема, до Ковельської тюрми на посаду начальника було переведено О. Барановського, який перед тим обіймав аналогічну посаду в Остроленці. Натомість начальника Ковельської тюрми О. Краєвського делегували керувати в'язницею в Бережанах. Своєю чергою колишнього очільника цієї тюрми Ю. Захарського призначили начальником в'язниці в м. Новий

⁹⁹⁹ Досить нечастим явищем було переведення тюремних службовців за власним бажанням. Див., наприклад: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1877. Арк. 2–3, 7; Спр. 2221. Арк. 1–5.

¹⁰⁰⁰ Там само. Оп. 1 б. Спр. 164. Арк. 1.

¹⁰⁰¹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1641. Арк. 1, 38.

¹⁰⁰² ГАБО. Ф. 2044. Оп. 2. Д. 7. Л. 2, 4; Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 27. Арк. 103.

¹⁰⁰³ ГАБО. Ф. 2044. Оп. 2. Д. 1. Л. 45, 48.

¹⁰⁰⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 159. Арк. 6–9.

¹⁰⁰⁵ Держархів Тернопільської обл. Ф. 391. Оп. 1 Спр. 4. Арк. 1–3.

Сонч¹⁰⁰⁶. На початку 1939 р. начальника тюрми в м. Коронові, комісара в'язничної охорони Е. Новаковського перевели на аналогічну посаду в Дрогобицькій тюрмі, де він змінив А. Сурмінського¹⁰⁰⁷.

Як уже зазначалося вище, корпус працівників пенітенціарних установ охоплював також цивільних («контрактних») службовців – капеланів, педагогів, медиків та інших¹⁰⁰⁸. Діяльність лікарів у пенітенціарних закладах регулювалася спеціальними санітарними інструкціями Міністерства юстиції, а кількість медичного персоналу залежала від розмірів в'язниці та характеру тюремної лікарні¹⁰⁰⁹. Найбільше медпрацівників було в пенітенціарних установах, у яких розміщувалися окружні в'язничні шпиталі, як-от Луцька та Дрогобицька тюрми, львівські «Бригідки»¹⁰¹⁰. Зарплата лікаря або фельдшера залежала від класу тюрми та обсягу роботи. Приміром, станом на лютий 1922 р. лікар Львівської в'язниці отримував місячну заробітну платню в сумі 9 тис. польських марок, тоді як його золочівський колега – лише 5 тис. польських марок¹⁰¹¹.

Важливу навчально-виховну роль у тюрмах досліджуваного регіону відігравали вчителі. Педагогічна робота у в'язницях не особливо їх приваблювала, а тому керівники пенітенціарних установ мали чимало клопоту з пошуком належного кадрового потенціалу¹⁰¹². Наприклад, у Дрогобицькій тюрмі I класу станом на квітень 1922 р. навчання в'язнів не було розпочате, оскільки пенітенціарний заклад не міг знайти відповідного педагога. Дирекція Дрогобицької в'язниці через фінансові труднощі не мала навіть змоги зробити ремонт у приміщенні, виділеному для службового проживання вчителя¹⁰¹³.

¹⁰⁰⁶ ГАГрО. Ф. 55. Оп. 1. Д. 95. Л. 2 об.–3.

¹⁰⁰⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 1, 6.

¹⁰⁰⁸ Там само. Ф. 151. Оп. 1 б. Спр. 132. Арк. 11.

¹⁰⁰⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 28. Арк. 1–4.

¹⁰¹⁰ В міжвоєнний час у Луцькій в'язниці працювали лікарі Є. Древновський та І. Завідський. Див.: Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1645. Арк. 15, 37; Оп. 4. Спр. 1282. Арк. 6.

¹⁰¹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1027. Арк. 1.

¹⁰¹² Там само. Спр. 323. Арк. 2.

¹⁰¹³ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1593. Арк. 12–12 зв.

У пенітенціарних закладах II класу вчителі працювали не на повну ставку, а лише певну кількість годин, що зумовлювалося невеликою кількістю учнів. Приміром, 1 вересня 1924 р. на посаду вчителя Золочівської тюрми було прийнято Ю. Труша. Згідно з договором він мав працювати дві години на день¹⁰¹⁴. У жовтні того ж року до Бережанської тюрми на посаду вчителя прийняли Е. Матея, який мав працювати у в'язничній школі чотири години на тиждень¹⁰¹⁵.

У другій половині 1920-х рр. освітня праця в пенітенціарних установах поступово налагоджувалася. Тюремні школи функціонували вже у більшості в'язниць. Наприклад, у Тернопільській тюрмі станом на 1927 р. вчитель проводив заняття щоденно з 13-ї до 15-ї години¹⁰¹⁶. У в'язниці м. Сянока в цей час на контрактній основі працював вчитель В. Лукашевич¹⁰¹⁷. Від серпня 1937 р. в Станіславській тюрми вчителював С. Смолаж, який раніше працював у Коломийській в'язниці¹⁰¹⁸.

Серед Корпусу тюремних працівників були й духовні особи – капелани¹⁰¹⁹. Зазвичай кожна в'язниця мала каплицю або приміщення для богослужіння, а також римо-католицького капелана, який працював за контрактом. У разі потреби залучали також душпастирів інших віровизнань. Зокрема, у волинських тюрмах на постійній основі працювали православні капелани, а в пенітенціарних установах Галичини – греко-католицькі духівники¹⁰²⁰.

¹⁰¹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 8.

¹⁰¹⁵ Там само. Спр. 1218 Арк. 4–5, 18.

¹⁰¹⁶ Там само. Спр. 1914. Арк. 8; Спр. 1961. Арк. 2.

¹⁰¹⁷ APZ. OS. Zesp. 134. Sygn. 20. S. 17–19, 32, 41–41 зв.

¹⁰¹⁸ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 1. Див. особову справу С. Смоляжа: Там само. Спр. 200.

¹⁰¹⁹ Більше про релігійне життя у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини див.: Razyhryayev O. *Życie religijne w łuckim więzieniu w latach 1919–1939. Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*. Т 1 / Pod red. J. Durki. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2014. S. 61–74; Idem. Задоволення релігійних потреб у пенітенціарних закладах Волині та Східної Галичини в умовах міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.). *Scriptorium nostrum*. Електронний історичний журнал. 2018. Вип. 1 (10). С. 219–234; Idem. Релігійні практики в пенітенціарних установах Волинського воєводства (1921–1939 рр.). *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність*: зб. наук. праць / упоряд. і наук. ред. Ю. В. Крамар. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 360–366 та ін.

¹⁰²⁰ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5 (12). S. 13–14; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп.1 а. Спр. 1599. Арк. 29–30; Оп. 1 а. Спр. 2776. Арк. 24–25.

З кінця ХІХ ст. душпастирське служіння у Львівській судовій в'язниці «Баторія» виконував конвент Бернардинів¹⁰²¹. Станом на квітень 1922 р. у львівських «Бригідках» на контрактній основі працювали два християнські капелани – греко- та римо-католицький, які одночасно виконували душпастирські обов'язки й у згаданій вище в'язниці «Баторія»¹⁰²². У першій половині 20-х років греко-католицькими капеланами львівських «Бригідок» були священники Й. Кишакевич та О. Грегорович. Духівники працювали в незадовільних матеріальних умовах. Часто навіть базові літургичні видатки на вино та проскури вони покривали власним коштом¹⁰²³.

Джерела повідомляють про працю римо-католицького та православного капеланів у Луцькій тюрмі. Зокрема, у 1920-х рр. ув'язненими римо-католиками в цій тюрмі опікувався Є. Зволінський, православними – капелан А. Павліковський¹⁰²⁴. Римо-католицький та православний капелани опікувалися також в'язнями Рівненської та Дубенської тюрем.¹⁰²⁵

Християнська каплиця Станіславської в'язниці розташовувалася на третьому поверсі головного корпусу установи й була розрахована на близько 150 осіб. Богослужіння здійснювали щонеділі та на свята¹⁰²⁶. На контрактній основі в тюрмі працювали два капелани – римо- та греко-католицький. Вони здійснювали богослужіння почергово щонеділі. Крім того, капелани сповідали в'язнів та проводили реколекції¹⁰²⁷. 19 липня 1922 р. капеланське служіння в Станіславській в'язниці розпочав греко-католицький священник О. Грегорович, який працював на аналогічній посаді в Дрогобицькій тюрмі та львівських «Бригідках»¹⁰²⁸.

У міжвоєнний час греко- та римо-католицькі капелани працювали на постійній основі також в інших пенітенціарних установах Галичини, зокрема

¹⁰²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 323. Арк. 12.

¹⁰²² Там само. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 127.

¹⁰²³ Там само. Спр. 1225. Арк. 94–95.

¹⁰²⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1342. Арк. 8.

¹⁰²⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 118 зв.

¹⁰²⁶ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 20.

¹⁰²⁷ Там само. Спр. 89. Арк. 1.

¹⁰²⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 866. Арк. 4–5.

Бережанській, Золочівській, Коломийській, Перемишльській, Стрийській, Сяноцькій, Самбірській та Тернопільській в'язницях¹⁰²⁹. Наприклад, 1 жовтня 1928 р. начальник Перемишльської тюрми Е. Кораб уклав договір з греко-католицьким капеланом Е. Маселком¹⁰³⁰. Станом на червень 1926 р. в Сяноцькій тюрмі на контрактній основі працювали два капелани – римо- та греко-католицький. Це були настоятелі місцевих храмів, які почергово проводили богослужіння у в'язничній каплиці¹⁰³¹. На території Тернопільської в'язниці теж функціонувала християнська каплиця, де станом на січень 1929 р. службу здійснювали щонеділі та на свята штатні капелани у римо- та греко-католицькому обряді¹⁰³².

Заробітна плата християнських капеланів різнилася залежно від конкретного пенітенціарного закладу та обсягу покладених обов'язків. Джерела свідчать, що упродовж усього міжвоєнного періоду капелани не отримували належного фінансування зі сторони держави. У березні 1920 р. греко-католицький митрополит Андрей Шептицький звернувся до судової влади з проханням встановити мінімальну зарплату для новопризначеного капелана львівської в'язниці «Баторія» Й. Кишакевича у розмірі 3 тис. польських марок щорічно¹⁰³³. Водночас згаданий капелан на прохання президії Львівського кримінального суду розпочав паралельно душпастирське служіння й у львівських «Бригідках». Тому, на думку адміністрації греко-католицької церкви, Й. Кишакевич мав би отримувати зарплату штатного державного службовця. Станом на листопад 1921 р. ця справа так і не була вирішена, а сам священник перебував у скрутному матеріальному становищі¹⁰³⁴.

¹⁰²⁹ ЦДІАЛ України. Оп. 1 а. Спр. 1225. Арк. 24–25, 29; Держархів Львівської обл. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 2 зв.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 1001. Арк. 3; Див. більше: Razyhrayev O. Działalność kapelanów rzymsko- i grekokatolickich w więzieniach Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym. *Rocznik Skrzatuski*. 2019. T. VII. S. 211–224.

¹⁰³⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2367. Арк. 1–2.

¹⁰³¹ APZ OS. Zesp. 13. Sygn. 20. S. 17.

¹⁰³² Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 677. Арк. 1–1зв.

¹⁰³³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 323. Арк. 21.

¹⁰³⁴ Там само. Арк. 33, 70.

З 1923 р. фінансування тюремних капеланів частково покращується. Більшість пенітенціарних духівників отримують статус «контрактного працівника», а їхня зарплата визначається певним відсотком від окладу держслужбовця. Зокрема, на основі договору між начальником Луцької тюрми та римо-католицьким ксьондзом Є. Зволінським, з 1925 р. духівник отримував зарплату в розмірі 24 % окладу неодруженого державного службовця X службового ступеня, а також спеціальну «кресову» доплату¹⁰³⁵. Пізніше заробітна платня римо-католицького капелана Луцької тюрми була підвищена при одночасному скасуванні «кресової» доплати. Наприклад, у договорі між начальником в'язниці А. Сурмінським та ксьондзом О. Спісацьким від 21 січня 1930 р. зазначалося, що капелан отримуватиме щомісячну винагороду в розмірі 40 % окладу неодруженого державного службовця X службового ступеня¹⁰³⁶. Видатки, призначені на оплату праці капеланів, а також на духовну опіку загалом, становили складову частину бюджету Луцької тюрми¹⁰³⁷.

Станом на початок 1928 р. зарплата православного капелана Ковельської в'язниці Червінського становила 12 % окладу неодруженого державного службовця X службового ступеня. Стільки ж отримував і римо-католицький душпастир у цій тюрмі¹⁰³⁸. 28 вересня того ж року начальник Станіславської в'язниці Р. Старк-Хлопецький уклав угоду з римо-католицьким капеланом Б. Шведом. Заробітна платня духівника становила 24 % окладу неодруженого державного службовця X ступеня¹⁰³⁹.

Наприкінці 1930-х рр. начальник Рівненської тюрми А. Хмельовець уклав два контракти з римо-католицьким та православним капеланами. Зокрема, угода з православним священником М. Яковлевим від 1 червня 1937 р. передбачала винагороду духівника у розмірі 25 % від окладу

¹⁰³⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 866. Арк. 1–2.

¹⁰³⁶ Там само. Спр. 1476. Арк. 8.

¹⁰³⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1646. Арк. 46.

¹⁰³⁸ Там само. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 9. Арк. 9.

¹⁰³⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 206. Арк. 2.

державного службовця X ступеня, тобто 40 злотих¹⁰⁴⁰. Вже наступного року очільник Рівненської тюрми підписав контракт із настоятелем Рівненської римо-католицької парафії Л. Сиревичем, закріпивши зарплату останнього у розмірі 50 % окладу державного службовця X ступеня, тобто вдвічі більшу, аніж у його православного колеги¹⁰⁴¹.

В'язні-християни з Волині та Галичини, які відбували покарання поза межами рідних теренів, перебували переважно під опікою місцевих римо-католицьких капеланів. Водночас зафіксовано також факти відвідин окремих тюрем, де перебували українці, греко-католицьким капеланом Й. Кладочним, який був особисто знайомий з багатьма політв'язнями – членами ОУН¹⁰⁴². Від червня 1935 р. Й. Кладочний став офіційним капеланом у львівських «Бригідках», уклавши відповідний трудовий договір з начальником тюрми К. Павліком. Цей юридичний документ фіксував також можливість для капелана опікуватися в'язнями – греко-католиками інших тюрем Польщі. Зарплата, яку отримував капелан, заледве покривала видатки на оренду житла у Львові¹⁰⁴³. Варто зазначити, що де-факто таку діяльність згадуваний вище Й. Кладочний здійснював ще з січня 1932 р. коштом греко-католицької церкви¹⁰⁴⁴. Зокрема, на Різдвяні свята 1933 р. він відвідав тюрми у Вронках та Равичі¹⁰⁴⁵. Наприкінці грудня того ж року Й. Кладочний розмістив на сторінках газети «Діло» замітку «Дайте українському в'язневі книжку!», в якій закликав читачів надсилати книги до тюрем у Вронках, Равичі та у «Святий Хрест» з позначкою «для тюремної бібліотеки українських в'язнів»¹⁰⁴⁶.

¹⁰⁴⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 143–144 зв. Більше про М. Яковлева див.: Борщевич В. Волинський пом'яник. Рівне: б. в., 2004. С. 376–377; Razyhrayev O. Chrześcijańscy kapelani w więzieniach II Rzeczypospolitej w świetle dokumentów archiwalnych (na przykładzie więzienia w Równem). *Rocznik Skrzatuski*. 2020. Т. VIII. С. 237–249.

¹⁰⁴¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 139–140 зв.

¹⁰⁴² Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України). Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75181. Арк. 208.

¹⁰⁴³ ГДА СБ України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 296. Арк. 126–127, 159–159 зв.

¹⁰⁴⁴ Там само. Арк. 160.

¹⁰⁴⁵ Кладочний О. Різдво серед наших в'язнів. II. Равич. *Мета*. 1933. № 17. 30 квіт. С. 5.

¹⁰⁴⁶ Діло. 1933. № 333. 17 груд. С. 3.

У 1934 р. Й. Кладочний як капелан двічі виїздив до політичних в'язнів у табір «Берега-Картузька»¹⁰⁴⁷. Наступного року капелан відвідав українських в'язнів, які перебували в різних пенітенціарних установах країни¹⁰⁴⁸. Напередодні Великодніх або Різдвяних свят він часто звертався на сторінках газети «Діло» до її читачів з проханням матеріальної підтримки політв'язнів¹⁰⁴⁹. Уже в січні 1936 р. Й. Кладочний відвідав в'язниці у Вронках, Равичі, Варшаві, Грудзьондзі та келецький «Святий Хрест»¹⁰⁵⁰. На Різдво 1937 р. вчергове відбув у «Святий Хрест», де тоді перебував С. Бандера¹⁰⁵¹. У травні 1938 р. Міністерство юстиції Польщі делегувало Й. Кладочного у більш ніж місячне відрядження до 15 в'язниць задля виконання душпастирських обов'язків для осіб греко-католицької конфесії. Упродовж 3 травня – 4 червня він мав з капеланською місією відвідати тюрми у Вронках, Равичі, Любліні, Ченстохові, Кельцях («Святий Хрест»), Чешині, Вішничі, Тарнові, Яслі, Серадзі, Ломжі, Седльцях, Володимирі, Луцьку та Кременці¹⁰⁵².

Можливості задовольнити свої духовні потреби мали й в'язні-протестанти, а також арештанти юдейського віросповідання. Капелани відвідували їх здебільшого на великі релігійні та державні свята. Зокрема, Луцька тюрма часто отримувала циркуляри Міністерства юстиції щодо релігійних відправ для в'язнів юдейського віросповідання за участю рабина. Зазвичай такі прохання начальник Луцької тюрми, а також прокурор при Луцькому окружному суді розглядали позитивно й не чинили перешкод¹⁰⁵³.

У Тернопільській тюрмі в 1929 р. в'язні-юдеї користувалися під час релігійних урочистостей шкільним кабінетом¹⁰⁵⁴. У Станіславській тюрмі

¹⁰⁴⁷ Діло. 1934. № 252. 21 верес. С. 6; № 342. 20 груд. С. 6.

¹⁰⁴⁸ Там само. 1935. № 177. 7 лип. С. 6.

¹⁰⁴⁹ Там само. № 326. 6 груд. С. 6.

¹⁰⁵⁰ ГДА СБ України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 296. Арк. 280.

¹⁰⁵¹ Климишин М. Споми́ни про провідника ОУН Степана Бандеру (з книги «В поході до волі»). Торонто, 1975. Т. 1). *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали*. Вид 4-те, допов. / ред. і упоряд. М. Посівнич. Тернопіль: Астон, 2014. С. 175.

¹⁰⁵² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 35.

¹⁰⁵³ Там само. Оп. 4. Спр. 3. Арк. 18, 71.

¹⁰⁵⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 677. Арк. 1–1зв.

суто для релігійних потреб в'язнів-євреїв використовувалося окремо відведене приміщення, де щосуботи відбувалися богослужіння¹⁰⁵⁵.

14 жовтня 1931 р. рабинат Самбірської єврейської релігійної гміни скерував до начальника місцевої в'язниці лист, повідомляючи про колективне звернення в'язнів-євреїв щодо бажання мати релігійні практики кожен п'ятницю та суботу¹⁰⁵⁶. Реагуючи на звернення самбірського рабина, начальник в'язниці надав дозвіл здійснювати богослужіння двічі на тиждень. На його думку, діяльність юдейського духовенства була корисною з огляду на деморалізаційну діяльність в тюрмі атеїстичних в'язнів-комуністів¹⁰⁵⁷.

Для окремих працівників пенітенціарної системи тюрми були не лише місцем проживання разом із родиною, а й місцем смерті. Зокрема, 27 липня 1939 р. після тривалого лікування онкологічного захворювання помер останній довоєнний начальник Луцької тюрми, комісар в'язничної охорони Е. Новаковський. Наступного дня у кафедральному костелі святих апостолів Петра і Павла, неподалік від якого він мешкав та працював, відбулася панахида. 29 липня Е. Новаковського поховали на міському цвинтарі¹⁰⁵⁸. Невдовзі у вересні 1939 р., з приходом радянської влади, колишній монастир бригадок продовжив виконувати функції пенітенціарної установи, але вже у нових суспільно-політичних реаліях.

Члени пенітенціарного корпусу досліджуваного регіону залишалися на місцях своєї служби приблизно до середини вересня 1939 року. У переддень Другої світової війни, 29 серпня, галицькі в'язниці у Львові, Перемишлі, Ярославі, Самборі, Дрогобичі та Стрию отримали 1 тисячу протигазів від Міністерства юстиції, які були надіслані зі складу Варшавської тюрми «Мокотув»¹⁰⁵⁹. Наступ Червоної армії зумовив евакуаційні процеси персонального складу тюрем Волині та Галичини. Наприклад, працівники Ковельської тюрми залишили цю пенітенціарну установу 18 вересня 1939 р.,

¹⁰⁵⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 1.

¹⁰⁵⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1–1 зв.

¹⁰⁵⁷ Там само. Арк. 2–4.

¹⁰⁵⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 35. Оп. 9. Спр. 3978. Арк. 188 зв.; Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1846. Арк. 297.

¹⁰⁵⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 5300. Арк. 1–2.

звільнивши перед тим в'язнів, засуджених на терміни до 5 років позбавлення волі включно¹⁰⁶⁰. Частина тюремних службовців, яким з різних причин не вдалося евакуюватись, стали жертвами радянської карально-репресивної системи.

Отже, абсолютну більшість службовців пенітенціарної системи Волині та Галичини становили поляки римо-католицького віросповідання. Це були особи, які здебільшого мали досвід військової служби або роботи в правоохоронних органах. Упродовж усього міжвоєнного періоду вони нарікали на складну матеріальну ситуацію – невелику зарплату та скромні житлові умови. Члени в'язничного корпусу з певною періодичністю підвищували власну фахову кваліфікацію. Під час служби останні нерідко порушували дисципліну, що зумовлювало накладення законодавчо передбачених санкцій. Водночас зразкове виконання службових обов'язків могло стати приводом для преміювання.

У міжвоєнне двадцятиліття на теренах Волині та Галичини спостерігаємо становлення, утвердження та розвиток польської пенітенціарної системи. Регіональні особливості цих процесів були зумовлені різним історичним минулим цих теренів, які до 1918 р. належали до Російської та Австро-Угорської імперій і мали відмінні правові традиції; складною військово-політичною ситуацією 1918–1923 рр.; специфічною національною та релігійною політикою, яку намагалися тут реалізувати польські уряди; непростю економічною ситуацією упродовж усього міжвоєнного часу тощо.

¹⁰⁶⁰ CAW. Polskie ludowe formacje partyzanckie powstałe na terenie Związku Radzieckiego. Relacje i wspomnienia. IX.3.52.63. S. 8.

РОЗДІЛ 4

ПОВСЯКДЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ

4.1. Класифікація, чисельність, умови утримання та харчування

У в'язницях Волині та Галичини утримувались різні типи в'язнів, загальну типологію яких було подано у першому розділі. Звертаючись до гендерного виміру, зауважимо, що в'язні-чоловіки мали беззаперечну кількісну перевагу в усіх пенітенціарних установах досліджуваного регіону. Наприклад, у Станіславській в'язниці в лютому 1923 р. із загальної кількості в'язнів – 247 осіб, жінок було лише 26 (10 %). У львівських «Бригідках» у 1927 р. перебувало 48 жінок (8 %), тоді як загальна кількість в'язнів становила 591 особу¹⁰⁶¹. У січні 1932 р. серед 455 в'язнів Луцької тюрми налічувалося лише 42 жінки (9 %)¹⁰⁶². В окремих пенітенціарних установах I та II класу функціонували спеціальні відділення для жінок. Згідно з розпорядженням Міністерства юстиції від 27 жовтня 1926 р. такий підрозділ був створений у львівських «Бригідках»¹⁰⁶³. Окрім того, в міжвоєнний період зазначені відділення для жінок функціонували також у Луцькій, Тернопільській, Станіславській та інших тюрмах.

Неповнолітніх осіб, як і жінок, було небагато й утримувалися вони окремо від інших в'язнів¹⁰⁶⁴. У 1926 р. наймолодший в'язень львівських «Бригідок» І. Аушусман мав лише 15 років, однак відбував у тюрмі вже четвертий термін за різного роду крадіжки (взуття, одягу, пальта тощо)¹⁰⁶⁵. На початку січня 1928 р. в цій же тюрмі перебувало вісім неповнолітніх дівчат, засуджених переважно за крадіжки на кількомісячні терміни ув'язнення¹⁰⁶⁶. В 1927 р. двоє неповнолітніх в'язнів відбували покарання й у

¹⁰⁶¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1965. Арк. 12.

¹⁰⁶² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8.

¹⁰⁶³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1599. Арк. 8–9.

¹⁰⁶⁴ Там само. Оп. 1. Спр. 2321. Арк. 1–13.

¹⁰⁶⁵ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5 (12). S. 14.

¹⁰⁶⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2271. Арк. 2–3.

Коломийській тюрмі: 15-річний М. Бейсер отримав чотири місяці в'язниці, а старший на рік Д. Комар був зобов'язаний провести у тюрмі один рік¹⁰⁶⁷.

У джерелах віднаходимо й інші класифікації в'язнів. Наприклад, у середині грудня 1919 р. адміністрація Луцької тюрми розміщувала в'язнів такими окремими групами: засуджені, підслідні, жінки, неповнолітні¹⁰⁶⁸. Станом на 1926 р. керівництво львівських «Бригідок» поділяло в'язнів на чотири групи: невинуваті; схильні до виправлення; ті, які вже частково стали на шлях виправлення; «готові до повернення у світ»¹⁰⁶⁹.

Аналіз внутрішньої документації пенітенціарних установ Волині та Галичини засвідчує, що адміністрація поділяла в'язнів на «політичних» та «кримінальних». Такої ж сегрегації дотримувалося й Міністерство юстиції, тим самим не заперечуючи існування в країні політичних в'язнів¹⁰⁷⁰. Крім того, в документації органів державної адміністрації різних рівнів також фіксуємо терміни «політична» та «кримінальна» злочинність¹⁰⁷¹. Найбільшими групами політичних в'язнів у досліджуваному регіоні були комуністи та українські націоналісти, а також симпатичні цим ідеологіям (див. додатки Р, С)¹⁰⁷².

У 1919 р. тривали консультації керівництва Львівського окружного апеляційного суду з Міністерством юстиції щодо формування уніфікованого законодавчого трактування «політичних в'язнів» у Галичині з іншими теренами Польщі, де діяли інші нормативно-правові засади. Зокрема, Варшава пропонувала створити закон щодо політичних в'язнів, який поширювався б на колишні підросійські та підавстрійські терени. Натомість, на думку керівництва Львівського окружного апеляційного суду, закон мав охоплювати «усі землі відродженої польської держави»¹⁰⁷³.

¹⁰⁶⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1913. Арк. 12.

¹⁰⁶⁸ LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 14. L. 52.

¹⁰⁶⁹ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5 (12). S. 13.

¹⁰⁷⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 266. Арк. 9.

¹⁰⁷¹ APP. Zesp. 789. Sygn. 67. S. 1–3; Sygn. 77. S. 1–137.

¹⁰⁷² Разиграєв О. Повсякдення в'язня в пенітенціарних закладах II Речі Посполитої: вибрані аспекти (за матеріалами Волині та Східної Галичини). *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 88; Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 111–111 зв.

¹⁰⁷³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 6. Арк. 1–13.

15 жовтня 1922 р. Міністерство юстиції ухвалило «Тимчасові приписи для в'язнів на теренах колишньої російської дільниці», які гарантували політичним в'язням певні пільги на колишніх підросійських теренах. На початку січня 1923 р. в колах судової влади та серед представників прокуратури дискутувалося питання щодо надання пільг і політв'язням Східної Галичини. Виняток становили лише ті особи, які вчинили державну зраду або шпигунство¹⁰⁷⁴. Справа пільг для політв'язнів була актуальною й у пізніші роки, адже в польській державі тривала робота над єдиним пенітенціарним законодавством. Зокрема, у 1924–1927 рр. Міністерство юстиції скеровувало різні листи до керівника Львівського апеляційного суду з питаннями, чи варто надавати політичним в'язням пільги, яких в'язнів можна вважати політичними, чи надання пільг сприяє нормалізації відносин у в'язниці, тощо. Аналіз таких документів засвідчує, що на ці всі питання не було однозначних відповідей¹⁰⁷⁵.

Міністерство юстиції постійно контролювало чисельність політичних в'язнів у тюрмах Волині та Галичини. Керівники пенітенціарних установ регіону мали обов'язок регулярно надсилати до Варшави інформацію про таких ув'язнених. Звітна документація Луцької тюрми свідчить, що на початку 1927 р. тут відбувало покарання 19 політв'язнів-українців, а ще 70 осіб перебувало під слідством¹⁰⁷⁶. Водночас джерела не повідомляють про політичну приналежність цих в'язнів. Листування керівництва тюрем Східної Галичини з Міністерством юстиції свідчить, що Варшаву цікавила не лише кількість політв'язнів, а і їхній вік, релігійна приналежність та рівень освіти (див. додаток Е)¹⁰⁷⁷.

Чимало людей піддавалися арештам із політичних мотивів під час виборчих кампаній до парламенту, заборонених політичних зібрань тощо. Офіційно приводом до арештів була антидержавна діяльність останніх або

¹⁰⁷⁴ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1242. Арк. 1.

¹⁰⁷⁵ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1861. Арк. 12.

¹⁰⁷⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2–10.

¹⁰⁷⁷ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2044. Арк. 8–10; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 667. Арк. 1–1 зв.

участь у нелегальному політичному житті. Щоправда, частину їх згодом звільняли з тюрми у зв'язку з неможливістю довести вчинення злочину¹⁰⁷⁸. Звертаючись до репресій польської влади в Галичині під час виборів 1919 р. О. Зайцев зазначає: «Напередодні виборів газета “Свобода” писала, що арештовано близько 5 тис. українців, а після виборів вона повідомила, що число арештованих перевищило 10 тис. ... За допомогою військових і поліційних репресій генералові Ю. Галлеру вдалося придушити партизанський і саботажницький рух»¹⁰⁷⁹.

Під час виборчої кампанії 1922 р., результати якої стали справжньою несподіванкою для польської влади, було затримано й ув'язнено в Ковельській тюрмі члена «Українського національного виборчого комітету Волині, Холмщини, Підляшшя та Полісся», кандидата у послы до сейму М. Луцкевича. Арешт мотивували нібито поширенням останнім відозв із закликами до населення взяти участь у передвиборчому вічі. У Луцьку міську в'язницю потрапили й інші українські сільські активісти¹⁰⁸⁰. Газета УНДО «Свобода» 10 грудня 1922 р. писала: «Тюрма в Золочеві, звана “замком”, була битком заповнена українськими політичними в'язнями вже перед 5 падолиста... Були тут... священники, професори гімназ[ійні], народні учителі, студенти університету, міщане і селяне з цілого золочівського

¹⁰⁷⁸ Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.)... С. 72–84; Його ж. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р... С. 180; Razyhryayev O. Policja wobec zagadnienia ukraińskiego na Wołyniu w świetle interpelacji poselskich z lat 1922–1924. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2015. № 1 (2). S. 11–25; Див. наприклад: APL. Zesp. 403. UWL WSP. Sygn. 419. S. 76; Громадський вістник. 1923. № 30 (184). 8 лют. С. 7; Громадський голос. 1926. № 6. 13 лют. С. 1; Земля і воля. 1923. № 15. 8 квіт. С. 2; 43. 24 жовт. С. 1; № 44. 4 листоп. С. 4; № 46. 18 листоп.. С. 1; 1924. № 3. 20 січ. С. 2. Див. також: Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej... S. 134–135, 148, 193, 242–243; Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna... S. 272–275.

¹⁰⁷⁹ Зайцев О. Ю. Вибори 1922 року в Західній Україні... С. 194–205.

¹⁰⁸⁰ Разиграев О. Польська поліція на Волині у 1919–1926 рр. Луцьк: Волинські старожитності, 2012. С. 263; Давидюк Р. Життєпис Марка Луцкевича в контексті сучасної політики пам'яті. *Радянські репресії у західних областях України (1939–1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія* / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. С. 237–238; APL. Zesp. 403. UWL WO. Sygn. 185. S. 90. Переслідування М. Луцкевича польською владою почалося ще 1919 р., коли він перебував у Ковельській тюрмі, а також у таборах для інтернованих у м. Домб'є та Ланцуті. Див.: Давидюк Р. Життєпис Марка Луцкевича... С. 233.

округа... ...випустили на волю трохи священників і селян. ... В'язням допомагає місцевий комітет золочівський з повною посвятою»¹⁰⁸¹.

В окремих випадках «політичні» арешти закінчувалися реальними термінами ув'язнення¹⁰⁸². Зокрема, 30 січня 1924 р. польська влада заборонила діяльність Української соціал-демократичної партії, з огляду на її прокомуністичну позицію, а вже навесні того ж року в Ковелі за антидержавну діяльність було засуджено на різні терміни ув'язнення четверо членів цієї вже нелегальної політичної сили¹⁰⁸³.

Список політичних в'язнів, укладений адміністрацією Рівненської тюрми станом на кінець серпня 1924 р., налічував близько 30 осіб¹⁰⁸⁴. У середині 20-х років один з охоронців цієї в'язниці скаржився керівництву на те, що політв'язні замість ранкової молитви співали пісні українською та російською мовами¹⁰⁸⁵. У 1930 р. в Луцькій в'язниці перебувало близько 400 осіб, які були засуджені або підозрювалися у комуністичній діяльності¹⁰⁸⁶. Заарештовані походили з різних сіл Ковельського та Володимирського повітів, а також з Луцька, Володимира, Ковеля, Острога, Почаєва та інших міст¹⁰⁸⁷. Наприкінці 1933 р. у львівських тюрмах перебувало 180 політв'язнів – українських націоналістів¹⁰⁸⁸. Арештам та ув'язненням (особливо в 30-х роках) піддавались також окремі представники польських політичних сил, які перебували в опозиції до чинної влади¹⁰⁸⁹.

На початку лютого 1933 р. керівник Слідчого управління в м. Луцьку К. Дістерхоф надіслав до начальників Луцької, Ковельської та Володимирської в'язниць лист, у якому наголосив на необхідності суворого

¹⁰⁸¹ Свобода. 1922. № 34. 10 груд. С. 1.

¹⁰⁸² ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 57, 59; Szumiło M. Odpowiedzialność karno-sądowa posłów i senatorów Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w latach 1928–1933. *Res Historica*. 2007. Т. 26. S. 115–140.

¹⁰⁸³ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 63.

¹⁰⁸⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 4. Арк. 11.

¹⁰⁸⁵ Там само. Спр. 20. Арк. 16, 19.

¹⁰⁸⁶ ААН. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. Т. 89. S. 3. Див. також: Разиграєв О. Комуністи в пенітенціарних закладах Другої Речі Посполитої (на прикладі Луцької в'язниці Волинського воєводства): джерела до вивчення. *Res Gestae. Czasopismo Historyczne*. 2020. Т. 10. S. 139–153.

¹⁰⁸⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1666. Арк. 1.

¹⁰⁸⁸ Діло. 1933. № 325. 9 груд. С. 5.

¹⁰⁸⁹ APP. Zesp. 636. Sygn. 1. S. 3; Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej – APRz). Zesp. 969. Sygn. 2. S. 32; Sygn. 3. S. 1.

обліку звільнених політв'язнів. Зокрема, адміністрація тюрем мала за кілька днів до залишення такими особами тюремних мурів повідомляти слідчій службі їхні персональні дані, дату звільнення та причину ув'язнення¹⁰⁹⁰. В листопаді 1934 р. начальник Рівненської тюрми отримав від Міністерства юстиції лист, де наголошувалося на обов'язковому інформуванні МВС про звільнення з в'язниці як комуністів, так і осіб, які відбували покарання за приналежність до УВО та ОУН¹⁰⁹¹. У той самий час тюремна влада могла звертатися за допомогою до поліції задля збору інформації про особу, щодо якої розглядалося питання дострокового звільнення. Наприклад, 22 жовтня 1938 р. начальник Станіславської тюрми скерував лист до Комісаріату державної поліції у м. Львові з проханням зібрати інформацію про членкиню ОУН К. Зарицьку, яка відбувала покарання за антидержавну діяльність¹⁰⁹².

Чисельність в'язнів у пенітенціарних установах Волині та Галичини залежала від типу тюрми, а також поточної криміногенної та політичної ситуації. Водночас максимальна кількість в'язнів, яку могла прийняти окремо взята тюрма, теж могла змінюватися, що зумовлювалося ремонтними роботами, відкриттям (закриттям) або перепрофілюванням окремих приміщень. Кожна тюрма провадила облік в'язнів у спеціальних книгах, де фіксувалися прізвища ув'язнених, дата початку та завершення відбування покарання, а також інші додаткові відомості¹⁰⁹³. У 1920-х рр. такі книги не мали єдиного зразка¹⁰⁹⁴. З певною періодичністю тюрми подавали пенітенціарній адміністрації статистичні дані щодо чисельності в'язнів¹⁰⁹⁵. Отож кількість в'язнів контролювалася й узагальнювалася на загальнодержавному рівні¹⁰⁹⁶.

¹⁰⁹⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1567. Арк. 22.

¹⁰⁹¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 34.

¹⁰⁹² Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 803. Арк. 149.

¹⁰⁹³ APZ. OS. Zesp. 134. Sygn. 23. S. 1–168; Sygn. 24. S. 1–145.

¹⁰⁹⁴ Див., наприклад: Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 1–11; Держархів Львівської обл. Ф. 255. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 1–12; Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 1–2.

¹⁰⁹⁵ Див., наприклад: Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 611. Арк. 1–10; Спр. 625. Арк. 1–2.

¹⁰⁹⁶ Див., наприклад: Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 3. Арк. 3; Спр. 23. Арк. 1–62; Спр. 331. Арк. 3; Спр. 348. Арк. 1–2; Спр. 711. Арк. 1.

Найбільша кількість в'язнів перебувала у пенітенціарних установах I класу – львівських «Бригідках», Дрогобицькій та Луцькій тюрмах, які могли утримувати понад 450 осіб.

У травні 1924 р. у львівських «Бригідках» перебувало 539 в'язнів, хоча у 20-х роках ця тюрма могла максимально вмістити 922 особи¹⁰⁹⁷. Варто зазначити, що чисельність в'язнів «Бригідок», як і інших пенітенціарних установ регіону, змінювалася упродовж року. Наприклад, у другій половині 1927 р. тут перебувало 517 осіб, що свідчило про тенденцію до скорочення контингенту в'язнів¹⁰⁹⁸. Станом на 1 березня 1928 р. джерела фіксують у «Бригідках» 510 в'язнів, серед них 482 чоловіки та 28 жінок¹⁰⁹⁹.

Найбільша пенітенціарна установа Волинського воєводства – Луцька тюрма I класу – в 1921 р. максимально могла вмістити 350 в'язнів, однак згодом її було значно розширено¹¹⁰⁰. Фактична чисельність в'язнів Луцької тюрми мала різну динаміку: у серпні 1921 р. в тюрмі перебувало 226 в'язнів, у жовтні того ж року – 263, у грудні – 205¹¹⁰¹. Загалом динаміка чисельності в'язнів Луцької тюрми упродовж міжвоєнного періоду була різною – від 226 осіб у серпні 1921 р. до 963 в січні 1939 р. (див. додатки Є, Ж).

Пенітенціарні установи II класу могли утримувати 150–450 осіб. Наприклад, у Рівненській тюрмі, яка була розрахована на 120 осіб, у травні 1921 р. перебувало 178 в'язнів (зокрема 20 жінок), у жовтні 1924 р. – 383 особи (зокрема 32 жінки), а вже упродовж 1929 р. їхня чисельність коливалася від 247 до 330 осіб¹¹⁰². Тернопільська тюрма II класу була розрахована на перебування 360–380 осіб. У першому півріччі 1925 р. тут у середньому перебувало 193 особи, в 1927 р. – 140 осіб. Натомість у травні 1928 р. чисельність в'язнів становила вже 194 особи (179 чоловіків та

¹⁰⁹⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 104. Арк. 6 зв.; У червні 1927 р. джерела фіксують тут 591 особу. Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1965. Арк. 12.

¹⁰⁹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2382. Арк. 14; Спр. 1963. Арк. 2.

¹⁰⁹⁹ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1962. Арк. 138.

¹¹⁰⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 111.

¹¹⁰¹ Там само. Спр. 20. Арк. 1, 154; Оп. 2. Спр. 2. Арк. 1, 94.

¹¹⁰² Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 23. Арк. 1, 183 зв.; Ф. 30. Оп. 19. Спр. 67. Арк. 19–19 зв.; Ф. 33. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 14.

15 жінок)¹¹⁰³. На початку грудня 1924 р. в Чортківській тюрмі Тернопільського воєводства, яка була розрахована на 195 осіб (у т. ч. 45 жінок), перебував 361 в'язень, що свідчило про надмірну переповненість цієї пенітенціарної установи¹¹⁰⁴. Через кілька років ситуація змінилася. У 1928 р. зазначена тюрма могла вмістити вже 205 осіб (170 чоловіків та 35 жінок). Однак фактично в листопаді того ж року тут перебувало 188 в'язнів (171 чоловік та 17 жінок), що не перевищувало встановлених норм¹¹⁰⁵.

Невеликі за розмірами Золочівська та Бережанська тюрми Тернопільського воєводства були розраховані на утримання близько 160 осіб. Станом на 1921 р. в Золочівській тюрмі в середньому перебувало 160 в'язнів, а вже на початку 1928 р. джерела фіксують тут лише 134 в'язні (124 чоловіки та 10 жінок)¹¹⁰⁶. Наприкінці січня 1927 р. в Бережанській тюрмі утримувалося 105 осіб, у тому числі 17 жінок та двоє неповнолітніх¹¹⁰⁷. У жовтні 1921 р. в Самбірській в'язниці, розрахованій на утримання 311 осіб, у середньому перебувало 250 в'язнів, натомість у березні 1925 р. джерела фіксують суттєве збільшення кількості в'язнів – до 381 особи¹¹⁰⁸. В 1926 р. тут пересічно перебувало 290 в'язнів¹¹⁰⁹.

На початку 1920-х рр. Станіславська тюрма, розрахована на утримання близько 400 осіб, не була заповнена на повну потужність. У вересні 1922 р. тут перебувало 268 в'язнів, упродовж 1923 р. – 247–270 осіб, а на початку 1924 р. – 309 осіб¹¹¹⁰. У першій половині 1925 р. в Станіславській тюрмі, яка могла вмістити вже 340 осіб, нараховувалося близько 167–168 в'язнів, тобто пенітенціарна установа була заповнена

¹¹⁰³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2258. Арк. 37; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 654. Арк. 1.

¹¹⁰⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1218. Арк. 7.

¹¹⁰⁵ Там само. Оп. 1 а. Спр. 2258. Арк. 47 зв.

¹¹⁰⁶ Там само. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 19 зв.; Спр. 2044. Арк. 4.

¹¹⁰⁷ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1599. Арк. 29–30

¹¹⁰⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 1064. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 7, 18.

¹¹⁰⁹ Там само. Спр. 8. Арк. 3, 9.

¹¹¹⁰ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 1; Спр. 24. Арк. 1, 10; Спр. 27. Арк. 5.

приблизно на 50 % своїх можливостей¹¹¹¹. У 1926 р. чисельність ув'язнених мала тенденцію до зменшення: джерела фіксують 163 в'язні¹¹¹².

Станом на початок листопада 1924 р. в Коломийській тюрмі Станіславського воєводства перебувало близько 250 в'язнів, що, за визначенням керівництва цієї установи, видавалося «небувалим» явищем¹¹¹³. В 1920-х рр. Перемишльська в'язниця Львівського воєводства була розрахована на утримання близько 200 осіб¹¹¹⁴. Однак часто цей пенітенціарний заклад утримував значно більше в'язнів. Наприклад, у березні 1921 р. тут перебувала 361 особа¹¹¹⁵. Майже таку ж кількість в'язнів могла вмістити й Сяноцька тюрма, що розташовувалася в цьому ж воєводстві (див. додаток 3).

Найменша кількість в'язнів простежувалася в пенітенціарних установах III класу, які могли максимально вмістити до 150 осіб (наприклад, тюрми в Дубні, Володимирі, численні арешти та ізолятори в Галичині тощо). Зокрема, Дубенська тюрма, яка була розрахована на утримання 94 в'язнів, станом на 1934 р. налічувала 236 осіб¹¹¹⁶. Деякі спеціалізовані пенітенціарні установи теж мали невеликі розміри. Приміром, у Львівській жіночій в'язниці «Магдаленки» в першій половині 1923 р. перебувало від 62-х до 110 осіб, усі вони походили з різних повітів галицьких воєводств¹¹¹⁷.

Зростання кримінальної злочинності, посилення тиску на політичних опонентів, за одночасної відсутності побудови нових пенітенціарних закладів, зумовлювали переповненість тюрем Волині та Галичини. Така ситуація спричиняла погіршення здоров'я в'язнів, поширення епідемії тифу, систематичні порушення тюремного режиму, що нерідко призводило до втеч. Окрім того, перебування в одній камері осіб, засуджених за злочини різної

¹¹¹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2044. Арк. 17, 19.

¹¹¹² Там само. Оп. 1 а. Спр. 1630. Арк. 4.

¹¹¹³ Там само. Спр. 1057. Арк. 8.

¹¹¹⁴ Там само. Спр. 2231. Арк. 2.

¹¹¹⁵ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1598. Арк. 3.

¹¹¹⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. 34. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 118.

¹¹¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1616. Арк. 2, 25; Спр. 1623. Арк. 4.

тяжкості, гальмувало виховний процес та створювало несприятливу атмосферу в колективі.

Надмірну кількість в'язнів в окремих пенітенціарних установах Галичини констатувало керівництво Окружного кримінального суду у Львові вже у перші роки входження регіону до складу Другої Речі Посполитої¹¹¹⁸. Світова економічна криза 1929–1935 рр. та зміцнення авторитарного режиму Ю. Пілсудського ще більше загострили питання понаднормового заповнення пенітенціарних установ. Зокрема, в 1930 р. проведено серію арештів українських політичних діячів легального сектору, а також членів та симпатиків нелегальних УВО (ОУН), яких утримували в тюрмах за підозрою в антидержавному русі (зокрема, львівські «Бригідки», Бережанська, Самбірська, Чортківська тюрми тощо). Згодом їх переводили до інших пенітенціарних установ Другої Речі Посполитої¹¹¹⁹. 15 травня 1932 р. «Діло» інформувало своїх читачів про заповнення понад норму політичними в'язнями з початку календарного року Тернопільської тюрми¹¹²⁰. У Дрогобицькій кримінальній в'язниці, яка могла максимально утримувати 1110 в'язнів, станом на грудень 1934 р. перебувало близько 1450 осіб¹¹²¹.

Упродовж 1933–1935 рр. тотальною переповненістю характеризувалася Станіславська тюрма. Зокрема, в березні 1934 р. джерела зафіксували там 549 осіб¹¹²². Наступного року ситуація лише погіршилася¹¹²³. 16 лютого 1935 р. начальник Станіславської в'язниці писав до Міністерства юстиції, що вже тривалий час у тюрмі перебувало близько 650 осіб¹¹²⁴.

¹¹¹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 356. Арк. 72–72 зв. Дотравневий період був часом зростання кримінальної злочинності на досліджуваних теренах. Про причини та аналіз цього явища див. більше: Razygrayev O. *Przestępczość kryminalna na południowo-wschodnich terenach Drugiej Rzeczypospolitej (Wołyń oraz Galicja Wschodnia)*... S. 161–183. Повідомлення про різного роду бандитські напади стали частою практикою локальної преси. Див., напр.: *Kurier Stanisławowski*. 1924. № 196. 27 kwietnia. S. 6; 1926. № 291. 28 lutego. S. 3.

¹¹¹⁹ Див. наприклад: *Діло*. 1930. № 246. 4 листоп. С. 4; № 247. 5 листоп. С. 4; № 272. 7 груд. С. 4; № 279. 16 груд. С. 3.

¹¹²⁰ *Діло*. 1932. № 105. 15 трав. С. 3.

¹¹²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 72. Для порівняння зазначимо, що в 1923–1926 рр. у Дрогобицькій тюрмі перебувало близько 180–200 осіб, а на початку 1928 р. – близько 430. Згодом ця в'язниця приймала вже понад 700 осіб, що було пов'язано із завершенням ремонтних робіт та відкриттям нових корпусів. Див.: Там само. Спр. 1617. Арк. 1; Спр. 1633. Арк. 31; Спр. 1635. Арк. 3.

¹¹²² Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 138.

¹¹²³ *Діло*. 1935. № 320. 30 листоп. С. 6.

¹¹²⁴ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 46.

У листопаді того ж року керівник цієї пенітенціарної установи повідомляв місцеву прокуратуру про те, що тюрма з огляду на переповнення не може більше приймати нових в'язнів¹¹²⁵. Станіславська тюрма станом на лютий 1939 р. налічувала 822 в'язні, що було фактично вдвічі більше за допустиму норму¹¹²⁶. З. Книш, який кілька разів побував у львівських «Бригідках», відзначав величезну переповненість цієї пенітенціарної установи й особливо складні умови перебування в'язнів напередодні Другої світової війни¹¹²⁷.

Надмірною переповненістю характеризувалися Луцька, Ковельська та Рівненська тюрми Волинського воєводства. У лютому 1935 р. в Луцькій тюрмі перебувало 672 особи, а вже на початку 1939 р. – 963. Помітну частку серед ув'язнених цього пенітенціарного закладу становили політв'язні. Подібну ситуацію спостерігаємо й у Ковельській тюрмі. Розрахована на утримання максимально 450 осіб, у грудні 1934 р. ця в'язниця вміщувала 560 осіб¹¹²⁸. Наприкінці березня наступного року джерела фіксують тут 542 особи¹¹²⁹. Рівненська в'язниця, яка за своїм класом теж могла вмістити максимально 450 осіб, у липні 1934 р. налічувала 519 в'язнів¹¹³⁰.

У міжвоєнний період проблему переповнення тюрем намагалися вирішувати в різний спосіб, зокрема, відтермінуючи виконання покарань або застосовуючи амністії¹¹³¹. Як приклад, частина в'язнів Галичини була звільнена під час широкої амністії 1928 р. з нагоди 10-ї річниці відродження незалежності Польщі¹¹³². Велика кількість в'язнів залишила тюрми після запровадження амністії 1935 р. з нагоди ухвалення в Польщі нової конституції¹¹³³.

¹¹²⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 42; Спр. 140. Арк. 2.

¹¹²⁶ Там само. Спр. 174. Арк. 7, 32.

¹¹²⁷ Книш З. Перед походом на Схід: спомини і матеріали про діяння Організації українських націоналістів у 1939–1941 рр. Т. І. Торонто, б.р. С. 22–23.

¹¹²⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 80. Арк. 1.

¹¹²⁹ Там само. Ф. 216. Оп. 3. Спр. 611. Арк. 1.

¹¹³⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 72. Арк. 510.

¹¹³¹ Діло. 1935. № 100. 16 квіт. С. 5.

¹¹³² ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2340. Арк. 1–143; Оп. 1 б. Спр. 284. Арк. 12–13.

¹¹³³ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1582. Арк. 151–152; Діло. 1935. № 277. 17 жовт. С. 6; 1935. № 284. 24 жовт. С. 2; № 291. 31 жовт. С. 1.

Умови утримання в'язнів залишалися складними упродовж усього міжвоєнного періоду. Зазвичай в'язні постійно нарікали на своє матеріальне становище, а тюремна влада таку ситуацію пояснювала економічними проблемами в державі. Особливо складна матеріальна ситуація з утриманням в'язнів простежувалася на початках входження Волині та Галичини до складу польської держави, коли засуджених не могли навіть забезпечити одягом та іншими базовими потребами¹¹³⁴. Водночас згаданий вище відомий український політичний та громадський діяч М. Луцкевич, який мав досвід перебування у польських та радянських пенітенціарних установах, зазначав, що «в польських тюрмах жилося краще, ніж в СРСР на волі...»¹¹³⁵.

Видатки на утримання в'язнів поступово підвищувалися відповідно до інфляційних процесів у державі, однак їх усе одно не вистачало¹¹³⁶. Зокрема, у квітні 1929 р. керівництво Станіславської тюрми констатувало відсутність належної кількості білизни, одягу та взуття для в'язнів, а відтак звернулося до Міністерства юстиції з проханням виділити необхідні матеріальні речі, які в'язниця незабаром отримала¹¹³⁷. У вересні 1932 р. чимало білизни, постелі та одягу для в'язнів надійшло від Міністерства юстиції й до Луцької тюрми¹¹³⁸. Зношені білизну, одяг та взуття, що не могли більше використовуватись, списували у спеціальному порядку¹¹³⁹.

Окремі категорії в'язнів з різних причин (у т. ч. й зв'язків корупційного характеру) мали покращені умови утримання. Наприклад, у 1930-х рр. у Станіславській тюрмі під слідством перебував наближений до єпископа Г. Хомишина греко-католицький священник, камера якого не зачинялася й була застелена килимом. Крім того, він мав необмежену кількість книг та отримував обіди та вечері з дому¹¹⁴⁰.

¹¹³⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 50; LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 14. L. 52–53.

¹¹³⁵ Давидюк Р. Життєпис Марка Луцкевича... С. 243.

¹¹³⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 332. Арк. 33.

¹¹³⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1 Спр. 82. Арк. 5, 7.

¹¹³⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1569. Арк. 34.

¹¹³⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1 Спр. 86. Арк. 1.

¹¹⁴⁰ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С.47–48.

В'язниці вели суворий облік харчування, адже видатки на нього покривалися з бюджетних коштів і нормувалися. Продукти, що їх використовували у приготуванні страв для в'язнів, купували на місцевих ринках або в інших постачальників¹¹⁴¹. У багатьох пенітенціарних установах функціонували власні пекарні. Хліб випікали не лише в тюрмах І класу (Луцьк, Львів, Дрогобич), а й у менших карних закладах – наприклад у Чортківській в'язниці¹¹⁴². Зазвичай на тюремній кухні можна було знайти такі продукти, як хліб, борошно, картопля, сало, горох, каші, буряк, перець, оцет, сіль, цибуля, кава тощо¹¹⁴³.

У другому півріччі 1920 р. раціон в'язнів Сяноцької тюрми Львівського воєводства складався переважно із супів та каш. Серед перших страв варто згадати розсіл із картоплею, розсіл із перловою крупою, суп із тмином, суп із тмином і горохом, суп із тмином та хлібом, борщ із картоплею, суп із картоплею тощо. Основою других страв була картопля, кукурудзяна каша, квасоля та горох. До раціону входили також кава і хліб¹¹⁴⁴.

У 1921 р. щоденний харчовий раціон в'язня Луцької тюрми включав хліб, ранішню каву, борщ або суп на обід та юшку з крупами на вечерю¹¹⁴⁵. На початку 1923 р. сніданок в'язня Луцької тюрми складався з хліба та кави, до обідньої страви входила картопля, капуста, м'ясо або сало, сіль та борошно. А для вечері використовували картоплю, борошно, ячмінну кашу, сало та сіль. На початку 30-х років один комуністичний політв'язень Луцької тюрми так схарактеризував харчування в цій пенітенціарній установі: «Адміністрація давала таку поживу: рано чорну... каву без цукру і 300 гр. хліба (чвертка), на обід зупу не густу, замість товщу плавали хробаки, горячка і капуста стало смерділи. Вечером знову зупа, раз на тиждень

¹¹⁴¹ Див., наприклад: Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1456. Арк. 3; ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1624. Арк. 40 зв.; Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 9. Арк. 10; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 1–18; Спр. 143. Арк. 1–21; Спр. 185. Арк. 4.

¹¹⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1237. Арк. 34 зв.

¹¹⁴³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 81. Арк. 48; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 199. Арк. 1.

¹¹⁴⁴ APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 12. S. 13.

¹¹⁴⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 119.

оселедець. Бувало, що тижнями цілими жили ми на тій паці. Хорі діставали крім того ще пів літри молока і білий хліб замість чорного...»¹¹⁴⁶.

В лютому 1923 р. у Львівській в'язниці для жінок «Магдаленки» сніданок складався із супу з ячмінною кашею та хліба. На обід в'язні отримували суп з кукурудзяної каші та горох. На вечерю давали суп з картоплі та масло¹¹⁴⁷. Станом на середину 20-х років основною стравою у раціоні в'язнів Чортківської в'язниці був суп без м'яса¹¹⁴⁸. Письменник та перекладач М. Островерха, який перебував у Станіславівській тюрмі в перші дні вересня 1939 р., згадував, що в'язничний сніданок складала «так звана кава й чвертка пречорного, як сажа, й липкого хліба», обід – «густа горохово-картопляна юшка. Як на тюрму – не була вона погана»¹¹⁴⁹.

Хворі в'язні пенітенціарних установ Волині та Галичини мали окремий поліпшений раціон, до якого, зокрема, входили молоко, яйця та котлети. Таке харчування залежало також від матеріальної ситуації в конкретній тюрмі¹¹⁵⁰. Наприклад, у Чортківській тюрмі до супу хворого в'язня додавали 100 грамів м'яса, натомість сніданок включав 250 грамів молока та 300 грамів білого хліба. Додатково у проміжку між обідом та вечерею хворі в'язні отримували чай з булкою¹¹⁵¹. Позитивно відгукувався про харчування хворих арештантів і політв'язень М. Куделя, який перебував у Луцькій тюрмі напередодні Другої світової війни¹¹⁵².

Право на подвійну порцію їжі мали в'язні, які виконували важку фізичну роботу¹¹⁵³. Окрім державного харчування, в'язні мали право отримувати їжу від членів родини або громадських організацій. Наприклад, 4 квітня 1923 р. до начальника Луцької тюрми звернулася М. Гінзбург з

¹¹⁴⁶ AAN. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. T. 89. S. 19–20.

¹¹⁴⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1612. Арк. 9.

¹¹⁴⁸ Там само. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1237. Арк. 25зв.–26.

¹¹⁴⁹ Островерха М. На закруті. Осінь 1939 року. Нью-Йорк: Накладом автора, 1958. С. 29–30.

¹¹⁵⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 349. Арк. 1–1зв., 30; APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 13. S. 1–190; Sygn. 15. S. 1–2.

¹¹⁵¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1237. Арк. 25 зв.–26. Хворі в'язні Сяноцької тюрми теж мали окремий харчовий раціон. Див.: APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 78. S. 1.

¹¹⁵² Куделя М. Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня). URL: <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html> (останній перегляд 01.06.2022).

¹¹⁵³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 349. Арк. 377.

проханням дозволити щоденне домашнє харчування для її сина – в'язня С. Гінзбурга. Водночас останній офіційно відмовився від споживання тюремних продуктів¹¹⁵⁴. Нерідко величина такої «домашньої» порції та регулярність її отримання залежали від доброї волі керівництва тюрми. На думку Міністерства юстиції, зазначена ситуація викликала незадоволення в частини в'язнів, а також мала «деморалізаційний вплив на загальний уклад тюремного життя». Тому 14 лютого 1922 р. з'явився циркуляр Міністерства юстиції № 496, який отримав і начальник Луцької тюрми. Згідно з цим нормативно-правовим актом в'язні мали право відмовитися від державного харчування на користь їжі за власний кошт із періодичністю тричі на день. Такий обід міг складатися із двох страв: супу та м'яса (або риби) з овочами й хлібом. Сніданок та вечеря обмежувалися лише однією стравою та хлібом. У терміни, визначені тюремним керівництвом, в'язні мали право отримувати продовольчі товари – хліб, чай, готову каву, цукор, сухарі, м'ясні та рибні вироби. Водночас заборонялося постачання в'язням консервів у жерстяних банках, «вишуканих продуктів» та делікатесів. Продукти та посуд мали спочатку добре перевірити охоронці в'язниці. Хлібобулочні вироби попередньо різалися на шматки. Начальник тюрми мав право позбавити в'язнів таких «пільг» у зв'язку з порушенням внутрішньої дисципліни¹¹⁵⁵.

В'язні часто висловлювали своє незадоволення кількістю та якістю їжі. В окремих випадках з цим погоджувалася навіть тюремна влада. Наприкінці 1921 р. в Станіславській тюрмі в'язні не були забезпечені належним харчуванням. Однак уже в 1926 р. адміністрація цієї в'язниці рапортувала про достатню кількість «здорової та смачної» їжі¹¹⁵⁶. Негативно характеризував у своїх спогадах харчування у Станіславській тюрмі політв'язень, оунівець Ю. Мозіль¹¹⁵⁷.

¹¹⁵⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 349. Арк. 42.

¹¹⁵⁵ Там само. Спр. 3. Арк. 7–7 зв.

¹¹⁵⁶ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 50; Оп. 1 а. Спр. 1630. Арк. 4 зв.

¹¹⁵⁷ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 22–26.

Нарікали на харчування й ліворадикальні в'язні львівських «Бригідок». 18 липня 1927 р. на сторінках часопису «Наше слово» було розміщено їхній відкритий лист, у якому, зокрема, зазначалося: «Заряд львівської тюрми “Бригідки” почав від якогось часу робити ощадності коштом здоровля в'язнів, а іменно на тюремному харчі, котрий складається з юшки, яку називають тут зупою і 40 дкг. чорного глиняного хліба, хоч і так не був “добірним” – від кількох днів значно погіршився. Їда варена на старім смердячім лоеві, є не тільки неможливою до їдження, але вже від самого її запаху можна блювати...»¹¹⁵⁸. 27 січня 1929 р. охоронець Я. Музуркевич рапортував начальнику Луцької тюрми про те, що політичні в'язні, відмовилися споживати каву з огляду на те, що «вона несолодка»¹¹⁵⁹.

Отже, в'язнів досліджуваних пенітенціарних установ Волині та Галичини ми можемо класифікувати за різними критеріями, як-от статеві, вікові, відповідно до статей кримінального кодексу тощо. Найбільша чисельність ув'язнених простежувалася у львівських тюрмах «Бригідки» та «Баторія», в'язницях Луцька й Дрогобича, що зумовлювалося класом та призначенням цих установ. У 1930-х рр. майже усі в'язниці досліджуваного регіону були переповнені. Причини такого явища полягали в зростанні злочинності в роки світової економічної кризи та посиленні тиску на опозицію з боку режиму Ю. Пілсудського. Більшість в'язнів критично оцінювали умови утримання та харчування, нарікали на поганий побут, надмірну вологість та загалом відсутність належної інфраструктури в пенітенціарних установах Волині та Галичини.

4.2. Охорона здоров'я та праця

Життя та здоров'я в'язнів значною мірою залежали від рівня надання медичних послуг у межах пенітенціарної системи. Стан здоров'я осіб, які з різних причин потрапляли до карних закладів, невідкладно перевірявся

¹¹⁵⁸ Наше слово. 1927. № 10. 31 лип. С. 6.

¹¹⁵⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 344. Арк. 2, 13.

одразу після потрапляння до тюрми. Крім того, новоприбулі в'язні були зобов'язані відбути спеціальні карантинні процедури, які проводилися з метою запобігти поширенню небезпечних інфекційних захворювань в межах в'язниці. Особлива увага в пенітенціарних закладах під час епідемій тифу зверталася на новоприбулих в'язнів. Це проводилося для того, щоб не допустити інфікування тифом, а також запобігти потраплянню до в'язниці вже інфікованих осіб. Такі в'язні обов'язково проходили водні процедури, їм голили волосся, а їхній одяг піддавали дезінфекції¹¹⁶⁰.

Політв'язень М. Куделя, який 1939 р. провів дев'ять тижнів у Луцькій в'язниці, згадував: «Переступивши поріг масивної металеві брами, я вперше побачив споруду... тюрми, яка знаходилася... в культовій будівлі... Згідно з в'язничними правилами потрапляю в ізоляційну карантинну камеру, де назбиралося до 20 новачків... Потому повели до лазні, зняли скуйовджену чуприну, дезинфікували одяг. ...Після нас у лазню привели постійних в'язнів. ...Медична комісія прискіпливо обстежувала кожного. В результаті визнано всіх здоровими, тільки в мене виявили страшну, як на той час, хворобу... туберкульоз легенів... Через це всі сахалися від мене, як від прокаженого. Староста камери, якийсь польський злодій-рецидивіст, з брудною лайкою накинувся на мене, не на жарт кричав, що я приніс жахливу хворобу і хочу нею заразити всю... камеру. ...Наглядач викликає мене... Заходимо у комірчину, там здаю свій одяг, одягаюся в усе тюремне: білизну, костюм, яломок (берет) – усе з білого міцного фабричного полотна...»¹¹⁶¹.

Зазвичай хворі в'язні лікувалися в тюремному шпиталі або амбулаторії (медичному пункті). У випадках, коли вони не могли отримати кваліфіковану медичну допомогу в межах тюрми, – їх скеровували у відповідні міські або повітові лікарні¹¹⁶². Однак керівництво пенітенціарної установи було зобов'язане оплатити медзакладу лікування в'язня.

¹¹⁶⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1237. Арк. 14; Держархів Волинської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 619. Арк. 1–5.

¹¹⁶¹ Куделя М. Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня). URL: <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html> (останній перегляд 01.06.2022).

¹¹⁶² Див., наприклад: Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 645. Арк. 1–3.

Наприклад, у 1923 р. Золочівський загальний шпиталь витратив на лікування в'язня Я. Козачка 460 тис. польських марок, відповідно А. Мудрака – 160 тис., А. Андрушкова – 310 тис., О. Шаркевича – 60 тисяч¹¹⁶³. Упродовж 24 січня – 6 лютого 1923 р. у Львівському загальному шпиталі проходила лікування Е. Енгель, яка перебувала під слідством за підозрою у крадіжці. Вартість її лікування медзаклад визначив у сумі 35 тис. польських марок¹¹⁶⁴.

На початку 1920-х рр. серйозну загрозу життю та здоров'ю в'язнів пенітенціарних установ Волині та Галичини становив тиф¹¹⁶⁵. Зокрема, наприкінці 1922 р. в Золочівській тюрмі було зафіксовано чотири випадки захворювання на плямистий тиф. Щоб протидіяти ширенню епідемії, управління тюрми було зобов'язане провести дезінфекцію однієї із камер, де був зафіксований спалах захворювання, а саме вимити підлогу та унітази «лізолем» – спеціальною дезінфекційною маслянистою рідиною червоно-бурого кольору або «карболом» – антисептиком на основі розбавленого розчину фенолу; побілити стіни камери свіжим вапном; вимити дезінфекційним засобом вікна та предмети внутрішнього ужитку, виготовлені з дерева або металу; спалити солому, яка використовувалася для наповнення матраців та подушок; білизну, ковдри та інші постільні предмети дезінфікувати за допомогою пару. Окрім того, усі інші камери теж належало вимити та вичистити, а хворих в'язнів ізолювати на двотижневий термін¹¹⁶⁶. Усіх інших в'язнів Золочівської тюрми передбачалося «утримувати в чистоті», видати їм чисту білизну та часто проводити водні процедури. Новоприбулих в'язнів, а також осіб, які перебували під слідством, потрібно було упродовж 14 днів тримати в окремій камері для з'ясування стану їхнього здоров'я¹¹⁶⁷.

На початку 1923 р. три випадки захворювання на плямистий тиф були зафіксовані й у Тернопільській в'язниці. Задля виправлення ситуації

¹¹⁶³ ЦДІАЛ України. Ф.151. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 47–47зв.

¹¹⁶⁴ Там само. Арк. 52. Див. також: Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 55. Арк. 17–17 зв.

¹¹⁶⁵ Див., наприклад: Там само. Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 882. Арк. 1–12.

¹¹⁶⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 10.

¹¹⁶⁷ Там само. Арк. 10 зв.

приміщення карного закладу планувалося дезінфікувати. Щоб підтримувати належний санітарний стан, потрібно було придбати соломку, що її використовували як наповнювач для матраців та подушок; постіль, одяг та засоби гігієни¹¹⁶⁸. Наприкінці лютого того ж року в Тернопільській тюрмі вибухнула вже справжня епідемія тифу. Для її подолання в'язниця потребувала нового дезінфекційного апарата у зв'язку з виходом з ладу наявного, а також ужиття інших превентивних заходів¹¹⁶⁹. 6 березня 1923 р. керівник Тернопільського окружного суду в листі до президії Львівського апеляційного суду зазначав: «В місцевій в'язниці від двох місяців панує плямистий тиф. Упродовж цього часу захворіло 9 в'язнів і 3 охоронці, а померло 5 в'язнів і 2 охоронці. ... Дезінфекційний апарат зіпсований і непридатний до вжитку...»¹¹⁷⁰.

У 1923 р. епідемія тифу була зафіксована і в Перемишльській в'язниці. Для її ліквідації за рішенням Львівського воєводського відділу здоров'я до тюрми було скеровано лікаря Топчевського. Згідно з планом лікаря, п'ятьох хворих передбачалося скерувати до загальної міської лікарні, а решту – до військового шпиталю. Інші в'язні мали пройти дезінфекцію у стінах тюрми. На думку Топчевського, Перемишльське повітове староство мало б розв'язати проблему із забезпеченням в'язниці, де перебувало кілька сотень ув'язнених, штатним лікарем¹¹⁷¹. Станом на квітень 1923 р. епідемія тифу у Перемишльській в'язниці значно загострилася. Частина хворих в'язнів скерували на лікування в міський шпиталь. Вирішувалося питання про лікування в'язнів ще й у військовому шпиталі. Передбачалося, що охороняти їх під час перебування у вказаному медзакладі будуть службовці поліції. Водночас у в'язниці залишалося п'ятеро хворих, які потребували стаціонарного лікування. Серед превентивних заходів планували унеможливити спілкування хворих в'язнів з іншими особами, провести

¹¹⁶⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 28–28 зв.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 149. Арк. 1–2.

¹¹⁶⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 30–31, 33.

¹¹⁷⁰ Там само. Арк. 38.

¹¹⁷¹ Там само. Арк. 44–44 зв.

повторну дезінфекцію камер, де було виявлено хворих на тиф в'язнів, а також їхнього одягу¹¹⁷².

Упродовж 10–15 лютого 1923 р. у львівських «Бригідках» на плямистий тиф захворіло чотири в'язні, з яких один помер. Камери та одяг цих в'язнів продезінфікували працівники тюрми¹¹⁷³. Наприкінці місяця керівництво тюрми констатувало припинення епідемії цієї хвороби¹¹⁷⁴. З кінця лютого 1923 р. по березень 1924 р. в «Бригідках» захворювання на тиф фіксувалося дуже рідко. Тому коли на початку 1924 р. в різних галицьких в'язницях знову запанував тиф, «Бригідки» відмовилися здійснювати хімічний аналіз крові хворих в'язнів із підвищеною температурою тіла та застосовувати запобіжні заходи, пояснюючи такі симптоми туберкульозом або грипом¹¹⁷⁵. Водночас кожні два тижні тут проводили дезінфекцію одягу; також адміністрація цього карного закладу намагалася систематично удоступнювати для в'язнів водні процедури. Певні порушення регулярного купання в'язнів, зафіксовані взимку, зумовлювалися дефіцитом деревини – головного джерела для опалення¹¹⁷⁶.

На початку 1924 р. тиф панував і у львівській в'язниці «Баторія». У трьох в'язнів навіть діагностували повторне захворювання на тиф. У зв'язку з такою ситуацією було прийнято рішення провести ретельний медичний огляд в'язнів, осіб з підвищеною температурою тіла розмістити окремо від здорових в'язнів, хворих на тиф скерувати на спеціальне лікування до інфекційних медустанов, побілити туалети, дезінфікувати підлогу та меблі, одяг та постіль ув'язнених обробити паром тощо¹¹⁷⁷.

З другої половини 1920-х рр. джерела містять лише спорадичні згадки про захворювання в'язнів досліджуваного регіону на тиф. Натомість почастишали захворювання на туберкульоз, венеричні та інші інфекційні

¹¹⁷² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1028. Арк. 42–42 зв.

¹¹⁷³ Там само. Арк. 18.

¹¹⁷⁴ Там само. Арк. 23.

¹¹⁷⁵ Там само. Спр. 1237. Арк. 15.

¹¹⁷⁶ Там само. Арк. 15–15 зв.

¹¹⁷⁷ Там само. Арк. 8.

захворювання¹¹⁷⁸. У другій половині 30-х років у в'язнів Луцької тюрми простежувалися також різного роду офтальмологічні захворювання, а в однієї особи навіть виявили хронічне інфекційне захворювання очей – трахому¹¹⁷⁹.

Не всі в'язні були задоволені рівнем медичного забезпечення в пенітенціарних установах. 29 травня 1926 р. К. Хлапук, який перебував у Луцькій тюрмі, скерував до її начальника лист такого змісту: «Я, нижче підписаний, прошу Пана Начальника провести доходження в справі негативного відношення до своїх обов'язків фельдшера в'язничної амбулаторії. Почуваючи себе хворим, звернувся... фельдшер мені відмовив... залишивши мене на цілу добу без лікарської допомоги...»¹¹⁸⁰. Однак фельдшер у пояснювальній записці від 30 травня 1926 р. на ім'я начальника зазначив, що жодної хвороби у К. Хлапука не виявив¹¹⁸¹. 30 січня 1932 р. голодування розпочав в'язень Луцької тюрми М. Охронський, оскільки був незадоволений рівнем надання медичних послуг. 3 лютого того ж року начальник тюрми у листі до місцевої прокуратури писав, що Луцька в'язниця не має таких медичних засобів, яких вимагав М. Охронський, і просив дозволу на штучне годування цього в'язня¹¹⁸². Свої спогади про тюремний шпиталь Станіславської в'язниці з першої половини 30-х років залишив оунівець Ю. Мозіль: «Хворих тут ніхто нічим не лікував. Вони були щасливі, коли не тиснулися в спільних багатолюдних кімнатах, або не нудьгували самотою в одиночках. Тут і ліжко окреме, і постіль біла, і харч кращий...»¹¹⁸³.

Незадовільний стан здоров'я в'язня в окремих випадках міг зумовити перерву у відбуванні покарання. Наприклад, 1930 р. піврічну «відпустку» за станом здоров'я отримав в'язень Дрогобицької тюрми В. Янківський. За

¹¹⁷⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1849. Арк. 16; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1630. Арк. 4 зв.

¹¹⁷⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1849. Арк. 16.

¹¹⁸⁰ Там само. Спр. 1261. Арк. 6.

¹¹⁸¹ Там само. Арк. 7.

¹¹⁸² Там само. Спр. 1540. Арк. 10–11.

¹¹⁸³ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 12–13.

часів Української революції він обіймав посаду окружного коменданта жандармерії в Бережанах, а після приходу польської влади емігрував до Чехословаччини. В кінці 1928 р. повернувся додому, де був заарештований та засуджений до чотирьох років ув'язнення¹¹⁸⁴.

Для окремих в'язнів пенітенціарних установ Волині та Галичини тюрма стала місцем смерті. Причини її були здебільшого природними й зумовлювалися хронічними хворобами, які складно було лікувати в тюремних умовах. Наприклад, у шпиталі Володимирської в'язниці в 1925 р. помер один з локальних лідерів КПЗУ В. Крайць. Проте його партійні колеги поставили під сумнів «природність» смерті¹¹⁸⁵. 4 липня 1927 р. у львівських «Бригідках» помер, засуджений на шість років ув'язнення, 23-річний прокомуністичний політв'язень В. Черкас. Смерть спричинили туберкульоз та запалення мозку. Однак тижневик Сельробу «Наше слово» повідомляв, що винною у смерті засудженого була тюремна адміністрація, яка відмовлялася надати В. Черкасу права політв'язня, а також скерувати його на лікування у цивільний шпиталь¹¹⁸⁶. У липні 1934 р. в Дрогобицькій тюрмі помер 59-річний майор Т. Рильський, який відбував 15-річне покарання за вбивство власної дружини. Смерть була спричинена хворобою серця¹¹⁸⁷. На поганий рівень надання медичних послуг українським політв'язням у львівських «Бригідках» у другій половині 1930-х рр. нарікав адвокат С. Шухевич¹¹⁸⁸.

Джерела фіксують й одиничні насильницькі смерті в'язнів, які одразу набували широкого розголосу в регіоні і навіть за його межами. 9 серпня 1925 р. в Луцькій тюрмі загинув засуджений за участь в антипольському диверсійному русі ліворадикальний в'язень К. Чвалінський. Він був смертельно поранений з вогнепальної зброї під час придушення бунту

¹¹⁸⁴ Діло. 1930. № 67. 26 берез. С. 4.

¹¹⁸⁵ Місько В. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням... С. 117.

¹¹⁸⁶ Наше слово. 1927. № 9. 24 лип. С. 2.

¹¹⁸⁷ Діло. 1934. № 191. 22 лип. С. 7.

¹¹⁸⁸ Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Вид. Укр. вид. спілки, 1991. С. 586–587. Більше про захист політв'язнів С. Шухевичем див.: Разиграєв О. Степан Шухевич – адвокат, військовий, суддя (штрихи до історичного портрета). *Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія «Нариси з історії адвокатури України»*. Вип. 2 / за ред. І. Б. Василик. Київ: КВІЦ, 2016. С. 445–473.

в'язнів. Тюремна медицина виявилася безпорадною з огляду на тяжкість травми¹¹⁸⁹. М. Кучерепа та Я. Цецик, характеризуючи діяльність ОУН на Волині, зазначають: «...деякі заарештовані члени ОУН унаслідок тортур помирали у в'язниці. Їхні похорони перетворювалися на багатолюдні процесії, участь у яких брали не лише члени й прихильники організації, а й багато безпартійних українців. Так, 2 червня 1939 р. у с. Милушах Луцького повіту хоронили В. Чалого, який був заарештований... за належність до ОУН у грудні 1938 р. і помер у польській в'язниці. У траурній церемонії поховання... взяло участь близько 400 українців...»¹¹⁹⁰.

Окремі в'язні не витримували важкої тюремної атмосфери й вдавалися до самогубств. Зокрема, в ніч з 20 на 21 лютого 1922 р. в Дрогобицькій тюрмі вчинив самогубство через повішення підслідний двадцятирічний в'язень М. Ліберман, який підозрювався у вчиненні крадіжки. Останній здійснив втечу з в'язниці, але за два дні до самогубства його спіймали в місцевості Унятичі й доставили до Дрогобицької тюрми, де на нього наклали додаткове дисциплінарне покарання – утримування в кайданах. Маючи худорляву будову тіла, М. Ліберман самостійно звільнився від кайданів і повісився на металевому ланцюгу¹¹⁹¹. На початку 1930 р. хімік П. Когут, який відбував покарання в Луцькій тюрмі за підробку грошей, наклав на себе руки, проковтнувши п'ять голок¹¹⁹². У серпні того ж року у львівських «Бригідках» повісився 71-річний в'язень І. Красіцький зі Стрия, який перебував у тюрмі на час слідчих дій за підозрою у вбивстві¹¹⁹³.

Спроби самогубства далеко не завжди закінчувалися успішно. Наприклад, на початку 30-х років невдалу спробу самогубства в Луцькій тюрмі здійснив засуджений 18-річний в'язень Т. Шсоланд. Останній самостійно зробив мотузку з кальсонів та намагався нею удушитися.

¹¹⁸⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 2. Спр. 1081. Арк. 1–6; Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 101. Арк. 70–73; Ф. 216. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 1–104.

¹¹⁹⁰ Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): монографія: у 2-х ч. Ч. 1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 263–264.

¹¹⁹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 521. Арк. 48–49.

¹¹⁹² Діло. 1934. №. 30. 4 лют. С. 6.

¹¹⁹³ Там само. 1930. №. 177. 12 серп. С. 3.

Причиною таких дій стало засудження Т. Шсоланда та відмова від нього членів родини¹¹⁹⁴. В першій половині 30-х років у Станіславській тюрмі спробу самогубства намагався вчинити в'язень, який був засуджений на 15 років позбавлення волі за вбивство та розчленування тіла своєї співмешканки на ґрунті ревнощів. Під час недільного богослужіння він вибив віконне скло в тюремній каплиці, розташованій на третьому поверсі тюрми, й намагався стрибнути вниз, однак був вчасно нейтралізований охороною¹¹⁹⁵.

2 березня 1931 р. члени Української парламентської репрезентації звернулися до міністра внутрішніх справ із запитом щодо смерті в Кременецькій тюрмі Сави Бойка. Останній був заарештований поліцією 28 січня 1931 р. разом із майже двома десятками інших осіб із с. Залісців Вишнівецької гміни Кременецького повіту під час акцій протесту з приводу призначення в село православного священника. Вже за кілька днів, 3 лютого, С. Бойко помер у Кременецькій в'язниці. Парламентарі підозрювали, що смерть настала внаслідок його побиття поліцією під час допиту. Згідно ж із версією тюремної влади смерть мала ненасильницький характер і була пов'язана з хворобою серця ув'язненого¹¹⁹⁶.

В окремих пенітенціарних установах досліджуваного регіону виконували смертні кари. Зокрема, у львівських «Бригідках» для цього слугувало тюремне подвір'я. В грудні 1932 р. тут було страчено двох засуджених на смертну кару бойовиків ОУН В. Біласа та Д. Данилишина – учасників нападу на пошту в м. Городку-Ягеллонському Львівського воєводства. Попри старання адвокатського корпусу, зокрема й відомого галицького адвоката С. Шухевича, обом учасникам нападу суд виніс смертний вирок¹¹⁹⁷. Історик М. Посівнич зазначає, що під час страти В. Біласа та Д. Данилишина понад 400 в'язнів «Бригідок» співали марш

¹¹⁹⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1567. Арк. 51.

¹¹⁹⁵ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 62–67.

¹¹⁹⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1927. Арк. 1–24.

¹¹⁹⁷ ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 59–62; Онишко О. Бригідки. *Енциклопедія історії України*. Т. 1. А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Ін-т історії України. Київ: Наук. думка, 2003. 688 с., URL: http://www.history.org.ua/?termin=Brygidky_ (останній перегляд: 28.06.2022); Шухевич С. Моє життя... С. 455. Див. також: *Gazeta Kołomyjska*. 1932. № 52. 24 grudnia. S. 3.

революціонерів «Ви жертвою в бою нерівнім лягли» та пісню-гімн «Не пора, не пора...». Крім того, під час процедури страти «по всіх українських церквах Львова били дзвони»¹¹⁹⁸. Варто зазначити, що до т. зв. «протестаційної» акції українських націоналістів в окремих місцевостях регіону долучалися також і комуністи¹¹⁹⁹. Після виконання вироку тюремна адміністрація не видала тіл страчених бойовиків ОУН членам їхніх родин для традиційного похорону, натомість поховала їх таємно¹²⁰⁰. Досить гостро відреагувала на страту В. Біласа та Д. Данилишина відома польська письменниця М. Домбровська, яка 5 січня 1933 р. зробила у своєму щоденнику такий запис: «Шибениця і кат ніколи не були символами польської держави в такій мірі, як за присутності уряду (сучасного. – О. Р.), творців якого колись вішали за те, за що вони вішають сьогодні...»¹²⁰¹. Страта згаданих вище оунівців набула серйозного резонансу. У Луцькому повіті місцевий лідер націоналістичного осередку І. Скоп'юк на початку 1933 р. ініціював скорботні заходи з цього приводу¹²⁰². Водночас українська громадськість м. Ланцута Львівського воєводства відмовилася від організації та участі в розважальних заходах¹²⁰³.

28 липня 1934 р. в «Бригідках» було повішено 28-річного столяра з Бібрського повіту С. Корпана, засудженого до смертної кари за приналежність до ОУН та вбивство поліцейського Т. Врубля. «Преса інформувала, що Корпан, повідомлений про те, що вранці наступного дня вирок буде виконаний, провів усю ніч, разом із в'язничним капеланом... а вранці вийшов цілком спокійним під шибеницю. ...не дозволив зав'язати собі

¹¹⁹⁸ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН... С. 148; Див. більше: Його ж. Життя на тлі історії ОУН: Білас і Данилишин. Львів: Афіша, 2012. 167 с.; Стаття О. Грицаєв «Два хлопці гинуть за Україну», опублікована на початку 1933 р. в журналі «Розбудова нації», присвячена пам'яті Д. Данилишина та В. Біласа, див.: Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): у 2-х ч. Ч. 2. Документи і матеріали. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 200–204.

¹¹⁹⁹ Wysocki R. Komuniści versus nacjonaliści... S. 189.

¹²⁰⁰ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських націоналістів... С. 321; Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН... С. 149.

¹²⁰¹ Dąbrowska M. Dzienniki. 1933–1945. T. 2. Wybór wstęp i przypisy T. Drewnowski. Warszawa: Czytelnik, 1988. S. 9.

¹²⁰² Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.). Ч. 1... С. 167.

¹²⁰³ APRz. Zesp. 958. Sygn. 8. S. 5.

очей і поцілував шнур. Дружині страченого польський прокурор не дозволив бачитися і попрощатися зі своїм чоловіком перед його смертю», – зазначав історик та член ОУН П. Мірчук¹²⁰⁴. Пенітенціарні установи здійснювали також поховання померлих у тюрмі осіб (наприклад, Луцька та Сяноцька тюрми). Зазвичай тіла померлих в'язнів перед похованням «окроплював» тюремний капелан¹²⁰⁵.

Спорадичним явищем було укладення шлюбу або народження в тюрмі дітей. Наприклад, 1932 р. у львівських «Бригідках» відбулося вінчання засудженого за комуністичну діяльність Д. Вайса та гімназійної вчительки І. Штегер, яка перебувала на волі. Обряд вінчання здійснив рабин доктор Фрайнд. Свідками виступили службовці тюрми. Після вінчання молодята мали право лише на годинну розмову¹²⁰⁶.

Тюрма також могла стати місцем, де народжується нове життя. В 1931 р. у львівській тюрмі народила дитину К. Мушкол, яка відбувала там покарання за крадіжку. З цього приводу 21 березня газета «Діло» опублікувала замітку «Циганятко вродилось – у в'язниці», де, зокрема, зазначалося: «...На днях ця циганка вродила в арешті циганятко жіночого полу і в презеса окружного суду явилась циганська делегація, щоби випустити Катерину Мушкол за кавцією (під заставу. – О. Р.) на волю. Правдоподібно так і станеться»¹²⁰⁷.

Неодмінним елементом щоденного життя в'язнів було виконання певних видів робіт. Цим процесом опікувався господарський відділ пенітенціарної установи, який організовував та контролював працю ув'язнених, здійснював нарахування та виплату зарплати в'язням, щороку готував спеціальний фінансовий звіт щодо надходжень та видатків пенітенціарного закладу тощо. В тюрмах працювали здебільшого засуджені

¹²⁰⁴ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських націоналістів... С. 365; Діло. 1934. № 199. 30 лип. С. 3.

¹²⁰⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1261. Арк. 30; APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 25. S. 8.

¹²⁰⁶ Діло. 1932. № 121. 3 черв. С. 5.

¹²⁰⁷ Там само. 1931. № 63. 21 берез. С. 5.

кримінальні в'язні («посполиті»), а «політичні» мали право відмовитися від трудової діяльності¹²⁰⁸.

У тюрмах Волині та Галичини I–III класу в'язні активно працювали в різного роду виробничих майстернях¹²⁰⁹. На початку 1921 р. у львівських «Бригідках» розпочала роботу кравецька майстерня. Там працювало 10 в'язнів, які займалися пошиттям мундирів для персоналу тюрми, а також для в'язничного корпусу інших пенітенціарних установ¹²¹⁰. Варто зазначити, що в'язні виконували швейні та кравецькі замовлення не тільки для працівників «Бригідок», а й для членів власного колективу, за що також отримували фінансову винагороду. В тому ж році в «Бригідках» постала й столярська майстерня, де працювало чотири в'язні. Їхня продукція призначалася, окрім власне «Бригідок», для Золочівської тюрми, а також місцевих органів суду¹²¹¹.

На початку 1920-х рр. у «Бригідках» функціонувала також майстерня з виробництва кошиків, якою керував спеціально запрошений фахівець Л. Хегедуш. У майстерні працювало близько 25 в'язнів. На початку 1924 р. виникли труднощі з діяльністю цієї майстерні, що було пов'язано з відмовою Л. Хегедуша укладати черговий договір із Департаментом в'язниць Міністерства юстиції. Натомість, на думку керівництва тюрми, варто було прийняти умови керівника майстерні, адже її діяльність була не тільки прибутковою для тюрми, а й мала виховний характер¹²¹². Станом на 1926 р. у львівських «Бригідках» в'язні працювали по вісім годин на день. Вони займалися кравецькою, швейною та бляхарською справою, виконували слюсарську роботу. Зокрема, в'язні виготовляли жіноче взуття, шили мундири для охоронців тюрми. Більшість в'язнів опановували ремесло вже за

¹²⁰⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1772. Арк. 1–2; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 962. Арк. 1–12.

¹²⁰⁹ В ізоляторах («арештах»), невеликих тюрмах при гродських судах, з огляду на величину пенітенціарного закладу, майстерні не функціонували. Натомість в'язнів залучали до інших робіт, наприклад вирубки дерев чи прибирання. Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2092. Арк. 1.

¹²¹⁰ Там само. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 127.

¹²¹¹ Там само. Спр. 1225. Арк. 85–87, 108.

¹²¹² Там само. Арк. 38–39.

гратами. Станом на середину 1920-х рр. у львівських в'язницях до праці залучали й малолітніх в'язнів¹²¹³. У 1922 р. в'язні Дрогобицької тюрми працювали в кравецькій, шевській, ковальській та столярській майстернях. Крім того, засуджених залучали до зовнішніх фахових та сільськогосподарських робіт¹²¹⁴.

В інших тюрмах Східної Галичини темпи організації тюремних майстерень не були такими швидкими, як у згаданих вище львівських «Бригідках» або Дрогобицькій в'язниці. У 1923 р. Міністерство юстиції Польщі критикувало слабкий рівень залучення в'язнів Східної Галичини до виконання різного роду фахових робіт. Особливо занедбаніми були відділи праці у в'язницях на терені компетенції Перемишльського, Золочівського, Тернопільського, Сяноцького та Коломийського окружних судів¹²¹⁵. Судова влада регіону пояснювала це явище слабкою матеріальною базою місцевих пенітенціарних закладів; зокрема, бракувало як відповідних приміщень, так і спеціального устаткування. Крім того, фаховий рівень в'язнів теж був на низькому рівні. Тому керівництво галицьких тюрем охоче використовувало працю в'язнів поза стінами тюрми – на так званих «зовнішніх роботах»¹²¹⁶. Міністерство юстиції, поза наданням пріоритету розвитку відділів праці у в'язницях, змушене було дати згоду на залучення в'язнів до такого виду робіт¹²¹⁷. В означений час до виконання «зовнішніх робіт» залучали також волинських в'язнів. Приміром, наприкінці липня 1923 р. начальник Луцької в'язниці рекомендував щоденно скеровувати в'язнів до прибирання прилеглого до тюрми кварталу¹²¹⁸.

З другої половини 1920-х рр. справа з організацією тюремних майстерень значно покращилася. В'язні Станіславської тюрми працювали у столярній, швейній та кравецькій майстернях¹²¹⁹. У тюрмі м. Сянока

¹²¹³ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S.11.

¹²¹⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп.1. Спр. 1608. Арк. 1.

¹²¹⁵ Там само. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1244. Арк. 4.

¹²¹⁶ Там само. Арк. 3 зв.

¹²¹⁷ Там само. Арк. 5.

¹²¹⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 333. Арк. 10.

¹²¹⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 7.

засуджені займалися шевською, столярно-слюсарною та деревообробною справами, залучалися до випікання хліба тощо¹²²⁰. В Бережанській тюрмі функціонували дві майстерні: шевська та столярна¹²²¹. В'язні Чортківської тюрми, окрім праці у виробничих майстернях, виготовляли паперові торби для приватного підприємця, працювали на сільськогосподарських роботах та на вирубці дерев. У майстернях виготовляли товари із сировини, яку постачав замовник. Тюремна адміністрація залучала в'язнів також до виконання ремонтно-будівельних робіт у межах тюремного комплексу. Наприклад, мур Чортківської тюрми теж був зведений силами в'язнів¹²²².

У міжвоєнній Луцькій тюрмі функціонували три майстерні: столярна, шевська та ковальська. Станом на початок 1934 р. в тюрмі працювало 25 в'язнів-ремісників¹²²³. В'язні, які працювали в столярній майстерні, в 1930 р. навіть виготовили човен для потреб місцевого професійного спортивного клубу в'язничних службовців з академічного веслування «Теміда»¹²²⁴. Кравецька майстерня функціонувала в Рівненській в'язниці. Зокрема, наприкінці січня 1924 р. вона мала потужності, які давали можливість приймати замовлення на пошиття обмундирування для службовців різних пенітенціарних установ¹²²⁵. У невеликій Дубенській тюрмі III класу функціонувало три майстерні: шевська, ковальська та столярна¹²²⁶.

В'язнів пенітенціарних установ залучали до сільськогосподарських робіт. Засуджені, які відбували покарання в Луцькій тюрмі, відгодовували коней, корів, кроликів, виконували городньо-польові роботи тощо¹²²⁷. Восени 1938 р. в'язнів залучали до викорчовування пеньків в одному з місцевих лісових господарств. Отриману деревину використовували для опалення тюрми, а також могли продавати персоналу пенітенціарної установи¹²²⁸. В

¹²²⁰ APZ. OS. Zesp. 134. Sygn. 79. S. 8; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 2776. Арк. 24–25.

¹²²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1599. Арк. 29–30.

¹²²² Там само. Спр. 2258. Арк. 45 зв.–46.

¹²²³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 8–10; Оп. 4. Спр. 350. Арк. 1; Спр. 19. Арк. 119.

¹²²⁴ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 8. S. 10.

¹²²⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 53.

¹²²⁶ Там само. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 118 зв.

¹²²⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1709. Арк. 86 зв.; Спр. 1878. Арк. 3.

¹²²⁸ Там само. Спр. 2009. Арк. 2.

середині 30-х років в'язні Сяноцької тюрми виконували роботу, яка забезпечувала функціонування в'язниці, зокрема годували худобу, заготовляли деревину, ремонтували піч, доглядали за кіньми тощо¹²²⁹. Засуджені, котрі відбували покарання в Дубенській в'язниці, окрім виконання сільськогосподарської польової роботи, доглядали худобу¹²³⁰.

За окрему платню в'язні могли працювати у господарствах приватних осіб. Частина ув'язнених львівських «Бригідок» виконували трудові повинності поза мурами тюрми – у приватних господарствах (городництво, польові роботи, вирубка дерев тощо)¹²³¹. Однак навесні 1923 р. Міністерство юстиції тимчасово зупинило такий вид діяльності ув'язнених, позаяк це створювало «нездорову конкуренцію» на ринку праці в період загальнодержавної економічної кризи та зростання безробіття¹²³². Така ситуація не дуже подобалася працівникам пенітенціарної системи, адже вони використовували працю в'язнів передусім у власних господарствах. Зокрема, службовці Коломийського повітового суду у вересні 1923 р. звернулися до керівництва Львівського окружного апеляційного суду з проханням дозволити винаймати в'язнів для приватних робіт, позаяк дозволити собі такі послуги за ринковими цінами вони не мали змоги. Крім того, останні зазначали, що поточна ситуація була не на користь в'язнів, адже робота давала їм можливість отримати покращене харчування¹²³³.

Осіб, які відбували покарання за «незначні» злочини, залучали до трудової діяльності в місцевих державних установах. Станом на 1921 р. за виконання такої роботи в'язні Луцької тюрми щоденно отримували 35 польських марок з бюджету місцевого повітового староства. Водночас державні видатки на одноденне утримання одного в'язня становили 19 польських марок¹²³⁴. У 1927 р. в'язні-жінки львівських «Бригідок»

¹²²⁹ APRz. OS. Zesp. 134. Sygn. 73. S. 1–8.

¹²³⁰ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 118 зв.

¹²³¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 127.

¹²³² Там само. Спр. 836. Арк. 1–3.

¹²³³ Там само. Спр. 843. Арк. 1–3.

¹²³⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 111–111 зв.

працювали прибиральницями в приміщенні президії Львівського окружного апеляційного суду¹²³⁵.

Фінансова винагорода, яку в'язні отримували за виконання фахових робіт, акумулювалася на їхніх персональних рахунках – так званих «тюремних депозитах». Частина зароблених коштів в'язні, за згодою начальника тюрми, могли витратити на свої приватні потреби¹²³⁶. Зокрема, 20 квітня 1939 р. один із засуджених Луцької тюрми звернувся із заявою до адміністрації пенітенціарного закладу з проханням дозволити придбати ліки за гроші, зароблені у трудовому відділі¹²³⁷. Натомість інша частина заробітку засудженого зараховувалася на його особовий рахунок і ставала доступною тільки після звільнення¹²³⁸. Зовсім протилежну ситуацію спостерігаємо у радянській Україні. Зокрема, М. Луцкевич, ув'язнений у 1935–1936 рр. в Харківській тюрмі, обурювався, «що не може за власні кошти отримати окуляри, виписані тюремним лікарем, позаяк ці рецепти постійно губляться...»¹²³⁹.

Зафіксовані випадки, коли керівництво в'язниць уклало договори з приватними фірмами щодо використання праці в'язнів. Зокрема, в'язні Станіславської тюрми на замовлення приватної фірми займалися склеюванням паперових торбинок¹²⁴⁰. Політв'язень Ю. Мозіль, який у першій половині 30-х років перебував у Станіславській тюрмі, так писав про трудову діяльність в'язнів: «...Праця для посполитих в'язнів була привілеєм і тому кожний старався видістатись із задушливої келії та піти до спільної праці, де міг стрінутися з другими своїми товаришами та досхочу наговоритися. Роди праць були різні. Загально відомою була папірня, де в'язні складали й заліплювали паперові торбинки для крамниць дрібної продажі... Була також огороднича праця, до якої брали тільки інтелігентних в'язнів. ...Була також

¹²³⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1914. Арк. 63–63 зв.

¹²³⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 2007. Арк. 5; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 1–28; Діло. 1935. № 96. 12 квіт. С. 6.

¹²³⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп.4. Спр. 2007. Арк. 5.

¹²³⁸ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5 (12). S. 13.

¹²³⁹ Давидюк Р. Життєпис Марка Луцкевича... С. 244.

¹²⁴⁰ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 74. Арк. 3; Спр. 90. Арк. 49–50, 193–194.

свинарня... До цієї праці зголошувалися різні проступники. Найзагальнішою була праця на подвір'ю. Там в'язні змітали сміття, збирали й переносили каміння, очищували квітники та виконували всю господарську роботу. Була також і в'язнична кузня та інші варстати для в'язничної потреби»¹²⁴¹.

Отже, перебуваючи в пенітенціарних установах, хворі в'язні мали доступ до медичних послуг, що їх зазвичай надавали в тюремному шпиталі. Найбільшу небезпеку для здоров'я ув'язнених у різних тюрмах Волині та Галичини в першій половині 1920-х рр. становив тиф. Серед інших захворювань найнебезпечнішим був туберкульоз. Перебування в тюремній медустанові передбачало більш ліберальний режим та покращене харчування, що інколи підштовхувало в'язнів до симуляції захворювань. Тюремна адміністрація також залучала засуджених до трудової діяльності. В'язні могли працювати у спеціалізованих фахових майстернях (столярній, кравецькій, шевській та ін.), займатися городництвом, виконувати різного роду ремонтно-будівельні роботи тощо.

4.3. Культурно-освітнє та релігійне життя

Перебування в пенітенціарних установах давало можливість в'язням опанувати грамоту та здобути елементарні знання в тюремних школах. У перші повоєнні роки навчальний процес практично не проводився через нестачу вчителів та належної шкільної інфраструктури. Лише в другій половині 1922 р. в деяких тюрмах досліджуваного регіону вдалося розпочати навчання. Водночас набагато складнішою була ситуація з неповнолітніми в'язнями, у яких навіть у пізніші роки доступ до освіти був утруднений, що зумовлювалося їх невеликою чисельністю та необхідністю ізоляції від решти ув'язнених¹²⁴². Підручниками тюремні заклади освіти забезпечувало здебільшого Міністерство юстиції¹²⁴³.

¹²⁴¹ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 31.

¹²⁴² Наприклад, станом на середину 1920-х рр. у львівських в'язницях не проводилося навчання малолітніх в'язнів. Див.: Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S. 11.

¹²⁴³ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 779. Арк. 6–8.

Дидактичний процес у львівських «Бригідках» почався 10 жовтня 1922 р. з реалізації навчального курсу для неписьмених в'язнів. Організаційно останні були поділені на три відділення. У перших двох відділеннях навчалися чоловіки, натомість третє відділення призначалося для жінок. Шкільне приладдя удоступнила Львівська шкільна кураторія¹²⁴⁴. Упродовж 1924 р. у згаданому вище пенітенціарному закладі навчалося вже 130 осіб із 561 (близько 23 % загальної кількості). Учні поділялися на три відділення, але вже не за статевим критерієм, а відповідно до початкової підготовки. У першому відділенні навчалися неписьменні в'язні, у другому – напівписьменні, натомість в останньому, третьому – в'язні, які вміли читати та писати (див. додаток И)¹²⁴⁵. В другій половині 1927 р. в «Бригідках» навчалося 150 в'язнів із 517 (29 % загальної кількості)¹²⁴⁶. Станом на 1 березня 1928 р. в «Бригідках» із 510 в'язнів освіту здобувало 159 осіб (зокрема 142 чоловіки та 17 жінок), що становило 28 % загальної їх кількості¹²⁴⁷.

Навчання в'язнів у Станіславівській в'язниці проводилося з осені 1924 року¹²⁴⁸. В 1926 р. тюремну школу відвідували 43 особи, що становило близько 26 % загальної кількості в'язнів. Це були люди віком від 20 до 40 років. Більшість з них не вміли читати та писати. Тому основна мета навчання полягала в здобутті основ грамоти, а також набутті елементарних знань з математики¹²⁴⁹. В 1927 р. у Чортківській тюремній школі окремо навчали неписьмених в'язнів, а також тих, хто вже мав початкову освіту. Навчання тривало 18 годин на тиждень¹²⁵⁰. В цей час, двічі на тиждень відвідували школу й в'язні Бережанської тюрми¹²⁵¹. Упродовж

¹²⁴⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 636. Арк. 105, 122, 126.

¹²⁴⁵ Там само. Спр. 1218. Арк. 15.

¹²⁴⁶ Там само. Спр. 2382. Арк. 14.

¹²⁴⁷ Там само. Спр. 1962. Арк. 138.

¹²⁴⁸ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 1–1 зв.

¹²⁴⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1630. Арк. 4 зв. Більше про освітній процес у Станіславівській тюрмі див.: *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1933. № 4. S. 12.

¹²⁵⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1961. Арк. 6.

¹²⁵¹ Там само. Спр. 1599. Арк. 29–30.

1934/1935 навчального року школу Тернопільської тюрми відвідувало 57 учнів, які з огляду на базову підготовку були поділені на три класи¹²⁵².

У середині 1920-х рр. у школі в'язниці м. Сянока вивчали такі дисципліни: організація та робота в садових господарствах, садівництво, вирощування овочів, квітникарство, бджільництво, основи математики, гігієна, релігія, польська мова, наука про сучасну Польщу тощо¹²⁵³. Проте чисельність учнів у Сяноцькій тюремній школі була невелика й становила близько 8–9 % загальної кількості в'язнів. Наприклад, на початку 1926 р. зі 181 в'язня навчатися зголосилося лише 16 (у середині того ж року співвідношення становили відповідно 113 і 9). Вчитель працював по дві години на тиждень, проте висловлював готовність працювати по чотири й більше годин за умови збільшення фінансування. В цей час особлива увага зверталася на вивчення релігії, польської мови та математики. Крім того, опановували й інші предмети залежно від класу та рівня базової підготовки учня¹²⁵⁴. У вересні 1929 р. виконувач обов'язків начальника тюрми в м. Сяноку Я. Крабовнік отримав від колег із в'язниці в м. Равичі комплект підручників для місцевої в'язничної школи¹²⁵⁵.

У другій декаді міжвоєнного періоду чисельність учнів Сяноцької школи катастрофічно зменшилася. У 1930 р. заняття взагалі не проводилися з огляду на малу кількість учнів, які підлягали обов'язковому навчанню, а штатна одиниця вчителя була переведена до іншої в'язниці. Освітня діяльність у цей час зводилася до організації постійних і тематичних зустрічей та розмов, а також функціонування бібліотеки. Систематичні бесіди з питань релігії та етики провадили римо- та греко-католицькі капелани двічі на тиждень. Тематичні зустрічі відбувалися з нагоди національних свят та річниць¹²⁵⁶.

¹²⁵² Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 752. Арк. 2.

¹²⁵³ APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 20. S. 1.

¹²⁵⁴ Ibidem. S. 17–19, 32, 41.

¹²⁵⁵ Ibidem. S. 39.

¹²⁵⁶ Ibidem. S. 53.

Процес організації навчального закладу в Луцькій тюрмі тривав до середини 20-х років. Станом на січень 1927 р. тюремну школу відвідували 34 учні. У 1931/1932 навчальному році в Луцькій тюремній школі навчалося вже 112 учнів. Загалом упродовж 1928–1933 рр. спостерігалася тенденція до зростання їхньої кількості. Усі вони були поділені на дві групи. В першій навчалися ті, які не володіли грамотою, вони вивчали польську мову та основи математики. Другу групу складали учні, котрі вміли читати та писати на елементарному рівні. У навчальній програмі таких в'язнів була польська мова, історія, географія, природа та «наука про сучасну Польщу»¹²⁵⁷.

У другій половині 30-х років джерела фіксують зменшення чисельності учнів у Луцькій тюрмі. Наприклад, якщо в 1934 р. навчанням було охоплено 88 в'язнів, то станом на 1 січня 1939 р. – лише 65 осіб¹²⁵⁸. Останній передвоєнний навчальний рік у школі Луцької в'язниці тривав від 3 листопада 1938-го по 13 червня 1939 року. На думку адміністрації тюрми, підручники у кількості 346 одиниць, якими користувалися в'язні, були застарілі. Крім того, школа мала на балансі п'ять карт, два глобуси, два плакати із зображенням польських королів та один плакат із зображенням польських письменників, дві шкільні дошки та стільки ж мікроскопів¹²⁵⁹. Адміністрація Луцького пенітенціарного закладу на потреби освітньої роботи використовувала проєктор, який позичали в місцевому відділенні Польської шкільної матиці (див. додаток І)¹²⁶⁰.

2 листопада 1927 р. і в Рівненській тюрмі постала школа; вона була розрахована на 80 учнів. Освітній заклад разом з каплицею урочисто відкрили представники місцевої судової влади, а також начальник в'язниці Квятковський¹²⁶¹. В середині 30-х років освітній процес тривав і у Володимирській в'язничній школі¹²⁶².

¹²⁵⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1388. Арк. 7–10

¹²⁵⁸ Там само. Спр. 1710. Арк. 7.

¹²⁵⁹ Там само. Спр. 2015. Арк. 2, 19–19 зв.

¹²⁶⁰ Там само. Спр. 1710. Арк. 10.

¹²⁶¹ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 12. S. 5.

¹²⁶² Ibidem. 1935. № 3. S.12.

Після закінчення навчання в тюремній школі учні мали скласти випускні іспити екзаменаційній комісії. В Галичині її обов'язково очолював представник суду, а на Волині – прокуратури¹²⁶³. Наприклад, 2 липня 1927 р. у львівських «Бригідках» навчальний рік завершився підсумковим іспитом. Тодішню екзаменаційну комісію очолював керівник місцевого окружного суду Я. Гавел. До складу комісії входив шкільний інспектор С. Даньчевич, інспектор в'язниці Я. Клюк, римо-католицький капелан Б. Шиманський, в'язничний лікар К. Хейсіг та тюремний вчитель Р. Мугенський. До складання іспиту було допущено 160 осіб, однак на нього з'явилися лише 105 в'язнів. Під час іспиту вони були поділені на три групи. До першої увійшли ті в'язні, які складали читання, письмо та рахування; друга група мала показати знання з польської мови, рахування, історії та географії; останню, третю групу, екзаменували з тих же дисциплін, що й першу, проте більшої складності. В підсумку всі учні склали іспити, а ті, що показали найкращі результати, могли сподіватися на скорочення терміну ув'язнення¹²⁶⁴. У липні 1927 р. в'язні Луцької тюрми теж складали іспит перед екзаменаційною комісією, до якої входив учитель та начальник в'язниці, а очолював її представник прокуратури. На іспиті 16 учнів отримали оцінку «задовільно», 10 – «добре», 5 – «відмінно» та 3 – «незадовільно»¹²⁶⁵.

У міжвоєнних пенітенціарних установах Волині та Галичини зафіксовані й інші прояви освітньої діяльності. На початку січня 1933 р. в Луцькій тюрмі відбувалися курси протигазової оборони для в'язнів, у яких взяло участь понад 50 засуджених. Це були особи, які не належали до категорії «політичних», мали належний рівень освіти або закінчену тюремну школу¹²⁶⁶. Заняття з протигазової оборони проводили також у Самбірській

¹²⁶³ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1914. Арк. 37.

¹²⁶⁴ Там само. Арк. 40.

¹²⁶⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1287. Арк. 1–2, 20.

¹²⁶⁶ Там само. Спр. 1557. Арк. 47.

тюрмі, де серед різних видів позашкільної роботи варто виокремити виголошення промов про Ю. Пілсудського та І. Мосціцького¹²⁶⁷.

Упродовж 17 жовтня 1933 р. – 28 лютого 1934 р. в Луцькій тюрмі тривали курси крою та шиття для жінок-в'язнів. Їх організаторами виступило місцеве відділення товариства «Патронат», а також контрольований Волинським українським об'єднанням Союз жінок-українок громадської праці на Волині, що його очолювала В. Маслова. Заняття, які відвідували в середньому 12 осіб, тривали по три години на день упродовж тижня. На думку організаторів курсів, увесь запланований обсяг навчальної програми не вдалося реалізувати з огляду на невисокий інтелектуальний рівень неписьменних або напівписьменних слухачів. Упродовж навчання в'язні пошили 85 одиниць білизни для немовлят, 31 – для жінок та вісім – для чоловіків. Жіночу білизну ув'язнені мали можливість залишити для власних потреб, натомість чоловічу та дитячу передали для найбільш вразливих верст населення, які отримували допомогу від Союзу жінок-українок громадської праці на Волині¹²⁶⁸. Крім того, під час навчального курсу кожної неділі активісти згадуваного вище товариства проводили для в'язнів різні тематичні лекції, наприклад про історію свята незалежності Польщі, листопадове повстання 1830–1831 рр., політичні партії, президента І. Мосціцького, громадянські права, значення ремесла, анатомію людського тіла тощо. Один раз на тиждень в'язнів навчали співати, двічі на тиждень проводилися заняття з основ читання та письма. Загалом уся навчальна програма була покликана допомогти в'язням опанувати нові навички та знання для трудової діяльності після звільнення з тюрми¹²⁶⁹.

Своєрідну освітню функцію для в'язнів виконувала преса. Слід зазначити, що її отримання було пов'язано з певними проблемами, адже законодавство Другої Речі Посполитої, з одного боку, дозволяло особам, позбавленим волі, ознайомлюватися з газетами, однак з іншого – накладало

¹²⁶⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1–10.

¹²⁶⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1710. Арк. 2.

¹²⁶⁹ Там само. Арк. 2–3.

певні обмеження. Наприклад, 28 лютого 1927 р. під час візиту до львівських «Бригідок» керівника місцевого окружного кримінального суду в'язні скаржилися на відмову адміністрації тюрми надавати їм пресу та знаряддя для письма. На думку представника судової гілки влади, газети для в'язнів можна було удоступнити, але лише тим з них, які характеризувалися хорошою поведінкою¹²⁷⁰. Подібна ситуація в цей час простежувалася і в Дрогобицькій в'язниці¹²⁷¹.

У вересні 1928 р. Міністерство юстиції заборонило отримувати в'язням «Вістник Українського робітничого університету», який видавався у Празі в 1927–1930 роках¹²⁷². Водночас наприкінці 20-х років в'язні могли передплачувати низку україномовних газет, як-от «Діло», «Громадський голос», «Українська нива» та «Кооперативна республіка»¹²⁷³. Восени 1932 р. в'язень Дрогобицької тюрми І. Комарницький звернувся до редакції «Діла» з листом, де повідомляв про винайдення нового, незапатентованого типу запальнички «до прикурювання цигарок і папіросок», яка «горить на вітрі, снігу і дощі, не потребує... бензини». Однак засуджений зазначав, що потребує «дрібної суми кільканадцяти злотих на закінчення конструкції моделю», й просив розмістити інформацію про свій винахід на шпальтах газети, на що отримав згоду¹²⁷⁴. З 1936 р. Міністерство юстиції безплатно забезпечувало Луцьку тюрму настінною газетою «Новини», покликаною виконувати інформаційно-виховну функцію та розвивати у в'язнів «громадянську свідомість». Таку друковану продукцію розміщували на стінах тюремної школи, світлиці, майстерні та інших місцях скупчення в'язнів¹²⁷⁵.

¹²⁷⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1857. Арк. 1.

¹²⁷¹ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1637. Арк. 1–14.

¹²⁷² APL. Zesp. 494. Sygn. 6. Brak paginacji.

¹²⁷³ APZ. Zesp. 99. Sygn. 22. S. 15.

¹²⁷⁴ Діло. 1931. № 246. 5 листоп. С. 4. Більше про культурно-освітню роботу в Дрогобицькій тюрмі див.: Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1933. № 6. S.10–13; W służbie penitencjarnej. 1936. № 7. 1 sierpnia. S. 7–8; № 16. 15 grudnia. S. 11.

¹²⁷⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1260. Арк. 79.

Серед інших проявів культурно-освітньої діяльності в тюрмах Волині та Галичини варто відзначити функціонування хорів (львівські «Бригідки», Луцька в'язниця) та оркестрів (Луцька в'язниця)¹²⁷⁶. У науковій літературі можна віднайти відомості про спроби організації 1927 р. у Дрогобицькій тюрмі самоврядування в'язнів у формі освітнього гуртка. Так тюремна влада намагалася показати, що ініціатива освітнього процесу в пенітенціарній установі виходила від самих засуджених¹²⁷⁷. Влітку 1930 р. в'язні Ковельської тюрми активно працювали в аматорському театральному гуртку¹²⁷⁸. На початку 1933 р. в Дрогобицькій тюрмі постала школа городництва¹²⁷⁹.

Підвищити культурно-освітній рівень в'язнів були покликані й бібліотеки, які поступово комплектувалися у першій половині 20-х років (див. додаток І). В цей час держава не фінансувала належним чином книгозбірні в тюрмах, тому перевагу мали ті пенітенціарні установи, в яких збереглася ще довоєнна література. Наприкінці 1922 р. бібліотека Тернопільської тюрми налічувала близько 540 книг, у першій половині 1929 р. – вже 620¹²⁸⁰.

Не всі тюрми навіть у середині – другій половині 20-х років мали власні бібліотеки. Приміром, у 1924 р. Рівненська тюрма позичала книги в кураторії Волинського шкільного округу¹²⁸¹. Станом на 1927 р. Чортківська пенітенціарна установа не мала власної бібліотеки, а наявні в тюрмі нечисленні книги придбав для установи місцевий осередок «Патронату»¹²⁸². У тому ж році Міністерство юстиції централізовано надіслало в окремі тюрми комплекти книг по 35 одиниць кожен. Зокрема, літературу отримали пенітенціарні установи у Володимирі, Бережанах, Чорткові, Коломиї, Львові,

¹²⁷⁶ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5 (12). S. 13–14.

¹²⁷⁷ Szkutnicki W. Samorząd więźniów. Szkic historyczno-krytyczny. *Przegląd Penitencjarny*. 1967. № 1. S. 30–32.

¹²⁷⁸ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 12. S. 12–13.

¹²⁷⁹ Ibidem. 1935. № 7. S. 8–9.

¹²⁸⁰ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 624. Арк. 1–5; Спр. 680. Арк. 3.

¹²⁸¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 4. Арк. 2.

¹²⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1961. Арк. 6.

Перемишлі, Дрогобичі, Самборі, Сяноку, Станіславові, Стрию, Тернополі та Золочеві¹²⁸³.

Заснована 1919 р., Сяноцька тюремна бібліотека в 1926 р. мала позитивну динаміку збільшення чисельності книг: з близько 30 до 70 одиниць. У березні 1929 р. кількість книг досягала 215, а в 1931–1934 рр. – 288. Адмініструванням книгозбірні займався працівник тюрми, якому допомагало кілька в'язнів. Бібліотека поповнювалася завдяки добровільним пожертвам місцевих освітніх товариств та в'язнів. Книжки зберігалися в шафі, виготовленій в'язнями тюрми міста Грудзьондза¹²⁸⁴.

У 1930 р. Сяноцька в'язниця взяла участь у програмі Міністерства юстиції Польщі «мандрівна бібліотека». Її суть полягала в тому, що певна пенітенціарна установа отримувала від Центральної тюремної бібліотеки у Варшаві на чітко визначений період часу близько 100 книг для користування. Через певний час книги повертали до Варшави й далі передавали до іншої в'язниці. Приміром, 14 липня 1930 р. начальник Сяноцької тюрми З. Садковський у рапорті повідомляв Міністерство юстиції: «Інформую Міністерство, що комплект мандрівної бібліотеки, яка складалася зі 100 праць (108 томів) сьогодні надіслав до Центральної в'язничної бібліотеки... Найбільший успіх з надісланих книг мала белетристика... З огляду на низький розумовий рівень в'язнів... наукові книжки користувалися меншою популярністю»¹²⁸⁵.

У грудні того ж року Сяноцька тюрма отримала в тимчасове користування від Центральної тюремної бібліотеки у Варшаві чергову порцію книг. Серед них були твори Дж. Лондона, Р. Кіплінга, А. Міцкевича, Б. Пруса, Л. Толстого. Водночас Міністерство юстиції попереджало начальника в'язниці про персональну відповідальність за збереження належного фізичного стану книг і рекомендувало перераховувати кількість

¹²⁸³ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 9. S. 6–7.

¹²⁸⁴ APRz. OS. Zesp. 134. Sygn. 20. S. 17–19, 32, 45, 55, 73. Див. перелік книг, які були в бібліотеці Сяноцької тюрми станом на 1929 р. Ibidem. S. 34–35, 38.

¹²⁸⁵ Ibidem. S. 45.

сторінок у кожній книзі після її повернення до бібліотеки. У випадку виявлення відсутніх сторінок або наявності пошкоджень з читача належало примусово стягнути повну вартість книги¹²⁸⁶.

Від середини 1920-х рр. бібліотека функціонувала і в Луцькій тюрмі. Книжковий фонд комплектувався з різних джерел: літературу купувала адміністрація тюрми, також книги надходили у формі пожертв від громадських організацій та окремих осіб. Наприкінці 1924 р. комплект книг на потреби в'язничної бібліотеки Луцької тюрми надіслала варшавська «Університетська книгарня»¹²⁸⁷. В 1929 р. місцевий відділ Товариства допомоги ув'язненим та їхнім родинам «Патронат» подарував в'язничній бібліотеці 98 книг, також близько 170 книг на потреби в'язнів передав інженер з м. Вільна Пшевлоцький. Серед них, зокрема, були твори Ю. Словацького, А. Міцкевича, Л. Толстого та інших авторів¹²⁸⁸.

Загалом на 18 січня 1927 р. бібліотека Луцької в'язниці налічувала 706 книг, у тому числі 535 польською мовою, 150 – російською, 15 – українською та шість – німецькою. Більшість позицій – 576 – становила белетристика, решта – література навчального та релігійного характеру¹²⁸⁹. Станом на 1934 р. кількість книг у тюремній бібліотеці збільшилася порівняно з 1927 р. на 856 одиниць і становила 1562 книги¹²⁹⁰. Така кількість книг простежувалася фактично до початку Другої світової війни¹²⁹¹. Нерідко перешкодою для користування тюремною літературою була неграмотність ув'язнених. Наприклад, наявною в тюрмі м. Великі Мости бібліотекою в'язні не користувалася через неписьменність¹²⁹².

¹²⁸⁶ APRz. OS. Zesp. 134. Sygn. 20. S. 46–47.

¹²⁸⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 707. Арк. 1.

¹²⁸⁸ Там само. Спр. 1388. Арк. 2–6.

¹²⁸⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1287. Арк. 1–2, 20.

¹²⁹⁰ Разиграєв О. В'язні Луцької тюрми між двома світовими війнами: вибрані аспекти щоденного життя. *Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці: колективна монографія* / за ред. О. Калішук, Л. Стрільчук, М. Кучерепи та О. Разиграєва. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 38; Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1710. Арк. 6.

¹²⁹¹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 2015. Арк. 4.

¹²⁹² ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2092. Арк. 4.

У тюрмах Волині та Галичини перебували в'язні різних конфесій, зокрема римо-католицької, православної, юдейської, євангелістської тощо. За оцінкою Міністерства юстиції в'язні охоче брали участь у релігійних практиках¹²⁹³. На аналогічну інформацію можна натрапити у фаховому пенітенціарному часописі міжвоєнної Польщі «Przegląd Więziennictwa Polskiego». Важко стверджувати, чи добровільно в'язні Волині та Галичини долучалися до богослужінь. Водночас у джерелах знаходимо інформацію, що начальник Луцької в'язниці в наказі № 45 від 1922 р. рекомендував охороні розділити в'язнів на дві частини та по чергово раз на тиждень скеровувати до костелу. Крім того, щоб запобігти втечі в'язнів під час богослужіння, на арештантському подвір'ї біля в'їзної брами чатували пости з охоронцями¹²⁹⁴. В 1932 р. вчитель Луцької в'язниці надіслав листа до редакції згаданого вище журналу «Przegląd Więziennictwa Polskiego», в якому зазначив, що за результатами анонімного опитування 93-х в'язнів 89 висловили бажання взяти участь у святкових урочистостях з нагоди Різдвяних свят¹²⁹⁵.

У тюрмах досліджуваного регіону святкували найголовніші християнські свята – Великдень та Різдво Христове. Наприкінці грудня 1927 р. в Ковельській тюрмі Волинського воєводства з нагоди Різдва Христового за західним обрядом відбулися урочистості за участю в'язнів, начальника тюрми Ющенка, капелана Бродецького, персоналу установи та членів їхніх родин, а також запрошених гостей, зокрема римо-католицького настоятеля Ярошевича, голови місцевого Товариства опіки за в'язнями та їхніми родинами «Патронат» Трояновського та представника прокуратури Задарновського. Окрім споживання святкової вечері, присутні слухали колядки у виконанні тюремного хору під диригуванням охоронця Домбровського¹²⁹⁶. За сценарієм, схожим із ковельським, 1930 року відбувалося святкування Різдва в Золочівській тюрмі. Однак в'язні цього

¹²⁹³ Neymark E. Opieka duchowna... S. 124.

¹²⁹⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 75. Арк. 11.

¹²⁹⁵ Przeniosło M. i M. Życie za kratami... S. 220.

¹²⁹⁶ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 1. S. 13–14.

пенітенціарного закладу, окрім поділу спільної оплатки та участі у святковому богослужінні, ще й самостійно виготовили різдвяну шопку¹²⁹⁷. Завдяки допомозі «Патронату» Золочівська в'язниця отримала також проєкційний апарат – епідіаскоп¹²⁹⁸.

Політв'язень, член УВО Б. Зелений так згадував римо-католицьке Різдво 1926 р. у львівських «Бригідках»: «На польське Різдво до нашої камери прийшли гості: обидва тюремні священники – польський і наш Григорович (він, мабуть, “кацап”) – у товаристві начальника тюрми Маєвського з його заступником Гурським та кількома старшими тюремниками. Всі добре підпиті, а дехто так хильнув, що ледве на ногах тримався. В імені їх усіх бажав нам “Веселих Сьвйонт” польський священник. Треба було щось на те відповісти, й інженер Андрій (Андрій Мельник. – О. Р.) короткими словами подякував, закінчивши від себе побажанням: “дай, Боже, щоб сини польського народу не коротали життя по тюрмах, як сини нашого, українського...”»¹²⁹⁹. Водночас про святкування греко-католиками Великодня в «Бригідках» у квітні 1927 р. Б. Зелений писав так: «...Небувала подія в тюрмі – повна співана наша Служба Божа з власним хором... Відправлялася Служба Божа на перший і третій дні Великодня. На другім Богослужінні каплиця виповнена по береги – прийшли слухати співу навіть жида, ну і “начальство” в комплекті»¹³⁰⁰.

Напередодні Великодня 1928 р. у львівських «Бригідках» відбувалися реколекції. Духовну опіку в'язням надавав місіонер ксьондз Колодзей, який мав багаторічний досвід роботи з американськими в'язнями. У реколекційних зустрічах з Колодзеєм узяло участь 500 в'язнів із загальної кількості близько 900 ув'язнених. У цей період трудова діяльність у тюрмі припинялася. Проводили й загальну сповідь в'язнів. Варто зауважити, що

¹²⁹⁷ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1929. № 1 (45). S. 9; 1930. № 1 (57). S. 15.

¹²⁹⁸ Ibidem. 1930. № 1 (57). S. 15.

¹²⁹⁹ Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців» (З щоденника політичного в'язня). *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування* / упоряд. О. Кучерук, Ю. Черченко. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2011. С. 135–136.

¹³⁰⁰ Там само. С. 137.

ув'язнених сповідали не тільки місцеві капелани Шиманський та Григорович, а також запрошені римо- та греко-католицькі духівники. Урочисту службу 5 квітня 1928 р. відправив ксьондз Лах – колишній багатолітній капелан «Бригідок». На службі були присутні голова апеляційного суду А. Червінський, голова окружного суду Я. Гавел, представники прокуратури при окружному суді та управління державної поліції, члени «Патронату». Духовна опіка була надана також в'язням, які тимчасово перебували в Окружній лікарні для в'язнів Східної Малопольщі (Східної Галичини. – О. Р.). На Великдень у «Бригідках» теж відбулося урочисте богослужіння, яке очолив штатний римо-католицький капелан Шиманський. Окрім в'язнів, на службі були присутні представники «Патронату», а також усі вищі в'язничні службовці на чолі з начальником тюрми Ю. Маєвським¹³⁰¹.

Реколекції для в'язнів римо- та греко-католицького віросповідання відбувалися у львівських «Бригідках» і напередодні Великодня 1934 року. Їх провели тюремні капелани Ф. Командер та Б. Ліпський. Загалом 200 в'язнів-християн обох обрядів звершили таїнство сповіді. Урочисту літургію очолив єпископ Є. Базяк – доктор теології, апостольський протонотарій, почесний канонік Львівської митрополичої капітули. Після таїнства євхаристії він миропомазав 11 в'язнів¹³⁰².

У Різдвяний період 1934 р. за участю отців-домініканів пройшли реколекції в Чортківській в'язниці. А на третій день свята в'язні, за підтримки місцевого «Патронату», влаштували аматорську постановку п'єси відомого польського письменника та драматурга М. Балущького «Великі шишки» («Grube ryby», 1881 р.)¹³⁰³. У грудні 1937 р. в Луцькій тюрмі в заходах з нагоди Різдва (за західним обрядом) узяло участь 150 в'язнів. На початку урочистості до присутніх звернувся капелан А. Кукурудзінський, далі в'язні заспівали колядку «Серед нічної тиші», після чого виконано обряд «ламання» оплатки. Під час святкування промову виголосив начальник

¹³⁰¹ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 6 (38). S. 12–13.

¹³⁰² Ibidem. 1934. № 6 (15). S. 8.

¹³⁰³ Ibidem. 1935. № 2 (23). S. 12.

тюрми Е. Новаковський, а також один із в'язнів, який подякував за опіку. На урочистостях присутні мали змогу послухати хор та декламування віршів. Також у камерах роздали католицьку друковану продукцію. Крім того, з нагоди Різдва свят в'язні отримали булки та додаткову каву¹³⁰⁴.

Як уже зазначалося вище, в'язні інших віровизнань теж мали можливість контакту з духівниками в міру потреби. 30 вересня 1926 р. прокурор при Луцькому окружному суді дозволив звершити богослужіння громаді християн-євангелістів для в'язнів-євангелістів та баптистів, які перебували в Луцькій тюрмі. Релігійна відправа мала відбуватися під наглядом тюремного інспектора¹³⁰⁵. Міністерство юстиції дозволяло також родинам в'язнів-юдеїв постачати в пенітенціарні заклади ритуальну їжу на свята. Крім того, євреї на весь святковий період мали право отримати 1/8 літра вина з родзинок на особу¹³⁰⁶.

Державна політика «ревіндикації», що її проводила польська влада наприкінці 1930-х рр., знайшла свої прояви й у пенітенціарній системі. Зокрема, в Луцькій тюрмі відбувався масовий «добровільний» перехід в'язнів православного віросповідання (рідше – євангелістського) на лоно римо-католицизму¹³⁰⁷. Як зазначає польська історикиня М. Папежинська-Турек: «Акція навернення православних у католицизм на Волині розпочалася наприкінці 1937 р. ... Займалися нею військові сили, а тісніше КОП...»¹³⁰⁸. У цій справі начальник Луцької тюрми Е. Новаковський у 1939 р. скеровував численні заяви в'язнів (здебільшого православного віросповідання) до римо-католицького капелана А. Кукурудзінського з проханням «безпосереднього

¹³⁰⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1771. Арк. 102–104.

¹³⁰⁵ Там само. Спр. 1255. Арк. 147.

¹³⁰⁶ Там само. Спр. 864. Арк. 7.

¹³⁰⁷ Там само. Спр. 2006. Арк. 1, 3–4, 9, 11–15, 143; Razyhrayev O. *Życie religijne w łuckim więzieniu w latach 1919–1939. Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku*. Tom 1 / Pod red. J. Durki. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2014. S. 71–72.

¹³⁰⁸ Papierzyńska-Turek M. *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939*. Warszawa: PWN, 1989. S. 263. Польський історик А. Міронович зазначає: «Православна церква в Польщі опинилася серед релігій національних меншин, які втратили своє колишнє упривілейоване місце. Влада Речі Посполитої вважала православ'я “заборчим” реліктом і з неохотою ставилася до його вірних», див.: Mironowicz A. *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005. S. 84. Див. також: Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі... С. 233.

врегулювання»¹³⁰⁹. Усі заяви в'язнів мали типовий зміст, наприклад: «...До Пана Начальника Луцької в'язниці. ...Ласкаво прошу дозволу на зміну віросповідання... на римо-католицьке...»¹³¹⁰.

Отже, перебування в пенітенціарній установі створювало для багатьох в'язнів можливість опанувати грамоту та здобути елементарні знання. У другій половині 1920-х рр. школи функціонували вже у більшості тюрем Волині та Галичини, які належали до I–III класу. У межах тюрми в'язні-християни та юдеї могли також реалізувати свої релігійні потреби через контакти з духівниками та відвідування богослужінь.

4.4. Голодування, бунти та втечі

Порушення дисципліни в'язнями було частим явищем у пенітенціарних установах. Засуджені нерідко влаштовували бійки у власному середовищі, нелегально комунікували в межах тюрми, конфліктували з в'язничною адміністрацією, організовували акції непокори, що навіть призводило до нищення тюремного майна (меблі, вікна, двері). Серйозними порушеннями тюремного розпорядку вважалися голодування, бунти та втечі в'язнів. Останні два прояви вважалися найтяжчими.¹³¹¹

Голодування та бунти як форма протесту проти пенітенціарної адміністрації були притаманні здебільшого політв'язням, тобто особам, які перебували під слідством або відбували покарання за статтями кримінального кодексу, пов'язаними зі злочинами супроти держави. Йшлося насамперед про членів або симпатиків КПЗУ, УВО/ОУН, а також інших політичних та громадських утворень, близьких до згаданих вище ліво- або праворадикальної політичних течій. Такі форми протесту зазвичай були добре скоординовані, заплановані та мали чітку мету – послаблення

¹³⁰⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 2006. Арк. 1.

¹³¹⁰ Там само. Арк. 1, 3–4, 9, 11–15, 143.

¹³¹¹ Див. більше: Разиграєв О. Голодування та бунти ліворадикальних політв'язнів у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: науковий і документальний журнал*. 2021. № 1 (55). С. 101–121.

тюремного режиму, покращення побутових та санітарно-гігієнічних умов, пришвидшення слідства тощо¹³¹².

Серед вимог політв'язнів під час таких акцій варто також відзначити й припинення катування в тюрмі та підрозділах поліції, визнання адміністрацією тюрми посади «тюремного старости», обраного із середовища в'язнів, який міг розпоряджатися харчуванням та фінансами в'язнів, надання політв'язням певних пільг та їх «людського трактування» тощо¹³¹³. Виникнення бунтів та голодувань спричиняло також переповнення пенітенціарних установ досліджуваного регіону, що призводило до порушення усталеного ритму тюремного життя та послаблювало контроль за ув'язненими¹³¹⁴.

Голодування були частим явищем і в галицьких, і у волинських в'язницях. Наприклад, 7 листопада 1923 р. під час обідньої прогулянки у Самбірській в'язниці в'язні-комуністи влаштували демонстрацію. Вони співали комуністичних пісень, почепивши на одяг червоні стрічки. У поясненні в'язні зазначили, що акція була приурочена до шостої річниці революції в Росії. Щоб запобігти можливому бунту, керівництво тюрми прийняло рішення розмістити усіх в'язнів-комуністів серед неполітичних ув'язнених. Для швидкого реагування на можливі заворушення до Самбірської тюрми викликали також військовий підрозділ із 12 солдатів та одного молодшого офіцера. У відповідь ліворадикали 9 листопада оголосили голодування, яке тривало близько тижня¹³¹⁵. Загалом упродовж 1924–1925 рр. у тюрмах Володимира, Ковеля, Луцька, Львова та Самбора було зафіксовано 40 голодувань політв'язнів-комуністів¹³¹⁶.

Інколи у в'язниці ліворадикали протистояли тюремній адміністрації разом з українськими націоналістами. Зокрема, 16–20 травня 1924 р. у

¹³¹² Див. наприклад: Моклович В. Слідство в Станиславові. *Моє місто. Хрестоматія з історії Івано-Франківська*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 508–509; APL. Zesp. 403. UWL WSP. Sygn. 431. S. 68.

¹³¹³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1514. Арк. 28.

¹³¹⁴ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 356. Арк. 70–70 зв.

¹³¹⁵ Там само. Спр. 1055. Арк. 1–1 зв., 5–5 зв., 10, 13.

¹³¹⁶ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 675. Арк. 83; Місько В. Створення та діяльність громадських комітетів допомоги політв'язням... С. 117; Див. також: ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр 2. Арк. 263.

Львівській слідчій в'язниці «Баторія» тривало загальне голодування усіх політв'язнів, які вимагали пришвидшення слідства та лібералізації тюремного режиму. Комунікатором з тюремною владою від спільної громади комуністів та українських націоналістів виступав тоді А. Мельник – один із керівників УВО, а згодом і ОУН. В підсумку політв'язні домоглися задоволення низки своїх вимог, зокрема можливості перебувати в камерах без кримінальних в'язнів та мати приладдя для письма. 24 травня того ж року згадану вище в'язницю відвідала сеймова комісія на чолі з міністром С. Тугутом. За підсумками візиту ревізорів політв'язні отримали право на тютюн, позатюремне харчування, легальні газети та книги¹³¹⁷.

У 1926 р. джерела фіксують кілька голодувань політв'язнів Луцької тюрми¹³¹⁸. 24–27 листопада 1929 р. в Дубенській тюрмі Волинського воєводства голодувало 10 осіб, які перебували тут за звинуваченням у приналежності до КПЗУ¹³¹⁹. 10 березня 1930 р. оголосили голодування 16 українських націоналістів у Коломийській тюрмі. Останні скаржилися на погані умови утримання та тривале слідство¹³²⁰. 17 березня розпочали голодування політв'язні Самбірської в'язниці¹³²¹. В цьому ж місяці голодували українські націоналісти у львівських «Бригідках», які завдяки цим радикальним діям домоглися розміщення їх в окремих камерах від кримінальних злочинців¹³²². У вересні 1930 р. у Станіславській тюрмі голодували 32 підслідні в'язні, яких підозрювали в антидержавній діяльності¹³²³. 15 жовтня того ж року розпочалося масове голодування політв'язнів Бережанської тюрми; у ньому взяла участь 141 особа. Ці в'язні перебували в тюрмі на час слідства й вимагали його пришвидшення. Серед заарештованих були й греко-католицькі священники о. Ковч із Перемишля,

¹³¹⁷ Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців»...С. 127.

¹³¹⁸ Діло. 1926. № 178. 13 серп. С. 3.

¹³¹⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1168. Арк. 1.

¹³²⁰ Діло. 1930. № 56. 13 берез. С. 4.

¹³²¹ Там само. № 67. 26 берез. С. 4.

¹³²² Там само. № 57. 14 берез. С. 4.

¹³²³ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 2–5.

о. Німий, о. Кабак та інші¹³²⁴. 27 жовтня – 1 листопада 1930 р. тривало голодування українських політв'язнів Перемишльської тюрми, які вимагали покращення умов перебування в цьому пенітенціарному закладі¹³²⁵. Наприкінці того ж року в Стрийській тюрмі голодування оголосили арештанти, які перебували тут за звинуваченням у приналежності до УВО та КПЗУ. Мета таких радикальних дій полягала у пришвидшенні слідчих дій¹³²⁶.

У другій половині квітня 1931 р. кілька випусків газети «Діло» висвітлювали голодування українських політв'язнів у львівських «Бригідках». «Вчора (17.IV.) рано почалася у слідчій в'язниці “Бригідки” у Львові голодівка всіх українських національно-патріотичних в'язнів. ...У голодівці бере участь около 60 в'язнів, м[іж] ін[шим] посол д-р Л. Макарушка, б. посол Д. Паліїв і б. посол Ліщинський...», – повідомляло «Діло» 21 квітня 1931 року¹³²⁷.

Голодування ліворадикалів особливо почастишали в 30-х роках, що було пов'язано зі збільшенням їхньої кількості в пенітенціарних установах Волині та Галичини після масових репресій правоохоронних органів, а також суттєвим погіршенням умов утримання. В 1930 р. комуністичні активісти, які перебували в різних пенітенціарних закладах Волині та Галичини, організували низку акцій протесту, вимагаючи дотримання їхніх прав та покращення побуту. 2 травня 1931 р. політв'язні-комуністи Луцької тюрми порушили режим співанням революційних пісень, за що були покарані позбавленням права на побачення, написання заяв, отримання посилок та листів на місячний термін¹³²⁸. Уже 6 травня вони оголосили голодування. Наступного дня кількість учасників цієї акції протесту становила вже 193 особи, а згодом збільшилася до близько 200. За оцінкою влади,

¹³²⁴ Діло. 1930. № 233. 19 жовт. С. 5–6; № 234. 21 жовт. С. 3. Арешти представників греко-католицького духовенства у Східній Галичині відбувалися й пізніше. Див. напр.: Razygrayev O. Надзор государственной полиции Второй Речи Посполитой за общественно-политической жизнью украинцев Восточной Галиции в межвоенный период. *Wrocławskie Studia Wschodnie*. 2014. № 18. S. 134; APP. Zesp. 23. Sygn. 33. S. 5.

¹³²⁵ Діло. 1930. № 265. 28 листоп. С. 5

¹³²⁶ Там само. № 290. 31 груд. С. 3.

¹³²⁷ Там само. 1931. № 85. 21 квіт. С. 5. Див. також: Там само. 1931. № 87. 23 квіт. С. 1; № 89. 25 квіт. С. 4; № 91. 28 квіт. С. 4.

¹³²⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1516. Арк. 63.

голодування мало «спокійний» характер, а вимоги його учасників були безпідставними. Задля припинення такої акції тюремна адміністрація вирішила перевести «старосту» комуністів до Володимирської тюрми, тим самим дезорганізувавши решту учасників акції непокори¹³²⁹. Матеріали МОДР за 1931 р. містять інформацію й про інші голодування та акції протесту політв'язнів у тюрмах Волині та Галичини: «...7 травня розпочали голодувати політв'язні в тюрмі в Острозі... При кінці червня 200 політичних в'язнів у Дрогобичі в знак протесту проти розділювання їх по національності підняли бунт... В другій половині вересня відбулися 3-денні голодівки політв'язнів у в'язницях львівській, стрийській і самбірській...»¹³³⁰.

У першій половині травня 1932 р. в Луцькій тюрмі голодувало 167 комуністів¹³³¹. 9 березня 1933 р. в'язні-комуністи оголосили голодування у львівських «Бригідках». За повідомленнями КПЗУ, до таких дій ліворадикали вдалися через незадовільні побутові умови, суворий тюремний режим та побиття політв'язнів під час святкування 8 березня¹³³².

Упродовж 28 грудня 1934-го – 1 січня 1935 р. голодувало близько 180 комуністичних політв'язнів Ковельської тюрми. Останні вимагали збільшення часу прогулянок, відділення кримінальних в'язнів від політичних, права носити приватний одяг та не голити голову, отримувати в необмеженій кількості харчові продукти з дому¹³³³. Від 4-го по 7 січня 1937 р. тривало голодування комуністичних політв'язнів Володимирської тюрми. Таким способом вони висловили свій протест щодо рішення Міністерства юстиції заборонити отримання продуктових передач¹³³⁴.

Часто тюремна влада вдавалася до примусового годування в'язнів. Зокрема, в першій половині 30-х років у Станіславській тюрмі за підозрою у

¹³²⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1514. Арк. 37. Див. також: ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 647. Арк. 13; Спр. 651. Арк. 18.

¹³³⁰ Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 141. Арк. 48 зв.

¹³³¹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1540. Арк. 55, 57.

¹³³² ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 232. Арк. 17; Оп. 2. Спр. 195. Арк. 5; Діло. 1933. № 73. 24 берез. С. 4; Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 314. Арк. 1–7.

¹³³³ Держархів Волинської обл. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 80. Арк. 1–2, 5.

¹³³⁴ Там само. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3932. Арк. 1.

приналежності до ОУН перебував С. Бедрило, який на знак протесту оголосив голодування, «однак по кількох днях його занесли до “лікарської амбулаторії”, де зв’язали йому руки й ноги та насилу впомповували поживу в шлунок. Коли Стефан погриз гумові рурки, якими його штучно кормили, тоді перепхали йому через ніздря малі рурочки і так його накормили. ...Корм, на який складалося розпушене водою молоко, двоє курячих яєць і дві ложки рицинового олію, впомповано вповні...», – писав у своїх спогадах інший в’язень цієї тюрми Ю. Мозіль. Проте голодування таки змусило органи прокуратури звернути увагу на цього в’язня і згодом його все ж звільнили з тюрми¹³³⁵.

Варто зауважити, що з різних причин голодування могли оголосити не тільки «політичні», а й «кримінальні» в’язні. Наприклад, 2 лютого 1930 р. начальник Ковельської тюрми повідомляв місцеву прокуратуру про те, що 31 січня того ж року від їжі відмовився підслідний в’язень Я. Манай, який не отримав відповіді щодо зміни запобіжного заходу¹³³⁶.

Радикальною формою протесту супроти тюремної адміністрації вважався бунт, який могли організувати як «політичні», так і «кримінальні» в’язні. Це явище було викликане тими ж причинами, що й голодування. Серед найпоширеніших варто виокремити бажання часткової лібералізації тюремного режиму, покращення матеріальних умов та досягнення певних «політичних» цілей. Часто причиною бунту політв’язнів могло бути невдале «голодування», тобто таке, яке не досягало поставлених цілей.

Бунти, як і інші види протестів та непокори тюремній адміністрації, суворо каралися. Для того, щоб придушити бунт, охоронці мали право використовувати проти в’язнів та інших осіб вогнепальну зброю. Під час бунту керівництво в’язниці у разі загрози безпеці в пенітенціарному закладі мало право звернутися за допомогою до державної поліції та збройних

¹³³⁵ Мозіль Ю. Записки політв’язня... С. 17, 21.

¹³³⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 16. Арк. 49–49 зв.

сил¹³³⁷. 14 листопада 1919 р. у Львівській тюрмі «Баторія» почалися масові заворушення в'язнів. Причиною стало переповнення тюрми, що зумовило нестачу потрібної кількості ліжок та постільного приладдя, а також незадовільне харчування. Упродовж першого дня заворушення охорона не могла стабілізувати ситуацію. Вже наступного дня бунтарі відмовилися від їжі, почали нищити тюремні меблі, жбурляючи їх у двері та вікна. Для придушення заворушень в'язнична влада залучила військову варту. 16 листопада один із в'язнів, Р. Колішко, був смертельно поранений у голову. Після цього ситуація стабілізувалася¹³³⁸. Наприкінці липня 1920 р. у «Баторії» виникнув черговий бунт в'язнів, під час придушення якого поранення отримали три охоронці, а два в'язні загинули. Керівництво тюрми констатувало переповнення цієї пенітенціарної установи, де тоді перебувало близько 400 осіб, серед яких багатьом загрожувала смертна кара¹³³⁹.

9 серпня 1925 р. в Луцькій тюрмі розпочало голодування близько 150 підслідних в'язнів. Причиною таких радикальних дій послужила відмова в'язничної адміністрації дозволити надсилання та отримання кореспонденції в необмеженій кількості; надати кожному в'язневі олівець та папір; дозволити щоденні двогодинні прогулянки на тюремному подвір'ї; покращити харчування тощо¹³⁴⁰. Вже наступного дня це голодування переросло у бунт. Приводом стало намагання адміністрації тюрми вилучити з камери та ізолювати одного з ініціаторів голодування Ш. Кібрика. В'язні перешкоджали переведенню останнього до іншого приміщення й почали масові заворушення – жбурляли в двері камери цеглу, бочки для води, дерев'яні дошки, а також кричали. Керівництво тюрми звернулося за допомогою до місцевої поліції та військових з 24-го полку піхоти, який дислокувався в Луцьку. Як наслідок, під час придушення бунту загинув

¹³³⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r.... S. 561–562.

¹³³⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 140. Арк. 3–3зв.

¹³³⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 879. Арк. 1.

¹³⁴⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1088. Арк. 1.

в'язень К. Чвалінський¹³⁴¹. Цей бунт та вбивство в'язня стали приводом до подання депутатського запиту («інтерпеляції»), що його здійснив комуністичний парламентар польського сейму А. Пашук¹³⁴².

5 жовтня 1925 р. адміністрація Перемишльської в'язниці нейтралізувала спробу бунту політичних та кримінальних в'язнів. Останні вимагали щоденної двогодинної прогулянки, права змінювати камери, дозволу на отримання більшої кількості тютюну, на нелімітоване листування тощо. Згодом вимоги стали більш радикальними – в'язні домагалися звільнення з тюрми, зазначаючи, що вони перебувають тут без законних підстав. Окремі ув'язнені вдалися навіть до нищення інвентарю в камерах, зокрема підпалу матраців та подушок. В'язнична влада звернулася за допомогою до місцевого поліцейського відділку, службовці якого їй допомогли придушити протестну акцію й загасити пожежу¹³⁴³. На початку грудня 1930 р. галицька газета «Діло» повідомляла про ще один бунт в'язнів Перемишльської тюрми¹³⁴⁴.

23 березня 1935 р. відбувся бунт близько 200 комуністичних в'язнів у Ковельській тюрмі. Переважно це були особи, ув'язнені на час слідчих дій. Приводом до непокори адміністрації стало переведення до ізолятора одного з лідерів цієї групи в'язнів – Є. Давидюка та побиття його працівниками тюрми. Як наслідок, в'язні почали нищити інвентар камер, вибивати віконні рами та галасувати. Водночас непокору адміністрації тюрми висловили й близько сорока в'язнів, які в цей час перебували на прогулянці. Бунтарі пошкодили телефонне сполучення, жбурляли цеглою у вікна адміністративного приміщення тюрми тощо. Це все надзвичайно ускладнило безпекову ситуацію в пенітенціарній установі. Її вдалося стабілізувати, лише залучивши резервні підрозділи місцевої поліції. Під час бунту п'ятеро працівників тюрми та щонайменше 12 в'язнів отримали тілесні ушкодження

¹³⁴¹ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1081. Арк. 1–6; Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 101. Арк. 70–73; Ф. 216. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 1–104.

¹³⁴² Місько В. Діяльність українських депутатів польського сейму в захисті політв'язнів... С. 82.

¹³⁴³ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1303. Арк. 1–2.

¹³⁴⁴ Діло. 1930. 4 груд. С. 4.

різних ступенів¹³⁴⁵. Згодом матеріальні збитки, завдані Ковельській тюрмі, відшкодували з персональних тюремних рахунків в'язнів¹³⁴⁶. Варто зазначити, що в цьому бунті брав участь тодішній член КПЗУ Д. Шумук – у майбутньому відомий учасник українського національного руху та багаторічний в'язень радянських таборів¹³⁴⁷.

До бунтів вдавалися також і «кримінальні» в'язні. 19 травня 1923 р. у львівських «Бригідках» відбулося масове заворушення в'язнів. Причиною послужило те, що в'язнична комісія Міністерства юстиції Польщі, яка здійснювала перевірку цього пенітенціарного закладу, не відвідала жіночої камери № 43. Після того, як комісія залишила стіни тюрми, ув'язнена в цій камері М. Гринчишин почала кришкою від унітаза бити у двері камери та вигукувати «Вимагаємо міністра!», далі почали лунати вигуки «Дайте міністра!», «Дайте хліба!» тощо. Згодом до акції протесту долучилися інші в'язні, що зрештою змусило керівництво викликати поліцію, яка й нейтралізувала заворушення. Внутрішнє розслідування встановило, що цей бунт був спонтанним і не готувався заздалегідь. Проте його організатори та найбільш активні учасники отримали різні дисциплінарні стягнення¹³⁴⁸.

17 травня 1928 р. в Рівненській тюрмі Волинського воєводства вибухнув бунт в'язнів, які нищили камерний інвентар, віконні рами та двері. Ув'язненим навіть вдалося вибити двері й вибратися на коридор. Тюремна охорона не змогла опанувати ситуацію й утекла на в'язничне подвір'я, зачинивши входні двері. Керівництво тюрми звернулося за допомогою до поліції та військових, які й допомогли навести лад у цій пенітенціарній установі. Причиною таких радикальних дій в'язнів став суворий тюремний режим. Водночас «політичні» та «більш інтелігентні кримінальні в'язні» не брали участі в цьому заколоті¹³⁴⁹.

¹³⁴⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 216. Оп. 3. Спр. 611. Арк. 1–1зв., 4, 8–12, 39.

¹³⁴⁶ Там само. Спр. 80. Арк. 39.

¹³⁴⁷ Шумук Д. Пережите і передумане... С. 80.

¹³⁴⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1056. Арк. 1–3.

¹³⁴⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 783. Арк. 3–4 зв.; Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 7. S. 6–7; № 10. S. 8.

У травні 1934 р. мав місце бунт в'язнів у виправно-виховній установі для неповнолітніх у містечку Клевани Рівненського повіту Волинського воєводства. Причиною масових заворушень у тюрмі послужило накладення дисциплінарного покарання адміністрацією установи на одного із в'язнів. 30 арештантів змогли потрапити до одного спільного приміщення, яке почали нищити, вибиваючи віконні шибки, двері, ламаючи меблі. Далі бунтівники мали намір заволодіти цивільним одягом та здійснити втечу, однак працівники поліції, які прибули на виклик тюремної адміністрації, змогли за півтори години придушити цей виступ¹³⁵⁰.

7 березня 1935 р. вибухнув бунт в'язнів Кременецької тюрми, які розібрали грубу й почали кидати цеглу у двері та вікна. Адміністрація тюрми не змогла самостійно опанувати ситуацію, тому звернулася до поліції та пожежників. Останні почали через вікна лити в камери воду, що допомогло зупинити спротив. Причиною бунту послужило колективне покарання в'язнів однієї з камер, де була викрита спроба підкопу з метою майбутньої втечі¹³⁵¹.

Небажання в'язнів відбувати покарання або перебувати в пенітенціарних установах на час слідчих дій зумовлювало їхні втечі – і не тільки з приміщення тюрми, а й під час виконання різного роду робіт поза в'язницею, перебування в тюремному шпиталі або конвоювання тощо. В більшості випадків внутрішні слідства та перевірки втеч у в'язницях рідко підтверджували провину охорони. Керівництво в'язниць пояснювало втечі браком належної кількості вартових та застарілою інфраструктурою їхніх установ. Найбільшу кількість втеч джерела фіксують у першій половині 20-х років¹³⁵².

Як уже вище зазначалося, найчастіше в'язні втікали під час виконання різних робіт. Зокрема, кілька втеч відбулося наприкінці 1921 р. у Львові, в

¹³⁵⁰ Діло. 1934. № 136. 26 трав. С. 6.

¹³⁵¹ Там само. 1935. № 65. 12 берез. С. 7.

¹³⁵² Разиграев О. Втечі кримінальних в'язнів із пенітенціарних установ Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: наук. і док журн.* 2021. № 2 (56). С. 167–191.

т. ч. у «Бригідках»¹³⁵³. 13 січня 1922 р. з Коломийської тюрми втік в'язень О. Дутчак. Це трапилося, коли останній повертався до тюрми після заготівлі деревини¹³⁵⁴. 9 жовтня того ж року під час виконання польових робіт утік в'язень Золочівської тюрми М. Ралик¹³⁵⁵. У першій половині 20-х років частими були втечі в'язнів і з інших галицьких пенітенціарних установ, зокрема Перемишльської тюрми. Упродовж серпня – вересня 1923 р. з цієї в'язниці під час виконання різного роду робіт утекло шість осіб¹³⁵⁶.

Інколи втечі в'язнів зумовлювала свідомо недбалість працівників пенітенціарних установ. 13 січня 1927 р. здійснив втечу підслідний в'язень Золочівської тюрми Г. Яблонський. Утік він з приватного подвір'я тюремного охоронця Горчаковського, де в'язень нелегально працював¹³⁵⁷. Наприкінці жовтня 1927 р. начальник львівських «Бригідок» припинив трудові відносини з охоронцем Ю. Щуром, який працював у тюремному відділі праці. У процесі службового розслідування з'явилась інформація, що охоронець, маючи завдання разом із в'язнем доставити книги до спеціалізованої майстерні, розпивав із засудженим спиртні напої в одному з ресторанів, а також дозволив йому увійти до відомого львівського готелю «Жорж» і зрештою допустив до втечі останнього¹³⁵⁸.

У жовтні 1928 р. під час виконання зовнішніх робіт із Ковельської тюрми втік в'язень Голощук. Тому Міністерство юстиції в листі до начальника цієї в'язниці рекомендувало обмежити виконання засудженими зовнішніх робіт на лісистих теренах¹³⁵⁹. 16 травня 1931 р. під час прибирання вулиці втік в'язень Ковельської тюрми П. Борисюк, засуджений на два роки. Однак уже через чотири дні його затримали на околицях міста Ратного, що за 56 км від Ковеля¹³⁶⁰.

¹³⁵³ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 521. Арк. 28–28 зв.

¹³⁵⁴ Там само. Спр. 1246. Арк. 96.

¹³⁵⁵ Там само. Оп. 8. Спр. 160. Арк. 9.

¹³⁵⁶ Там само. Оп. 1. Спр. 1247. Арк. 64.

¹³⁵⁷ Там само. Оп. 1 а. Спр. 1912. Арк. 3.

¹³⁵⁸ Там само. Спр. 1916. Арк. 234, 240, 241, 245.

¹³⁵⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 9. Арк. 135–135 зв.

¹³⁶⁰ Там само. Спр. 37. Арк. 15, 22.

14 січня 1930 р. львівська газета «Діло» повідомляла на своїх шпальтах про втечу в'язнів із Самбірської тюрми: «Із карної в'язниці в Самборі утікло 4 в'язнів, які виконували обов'язки в'язничних кухарів... Поліції не вдалось віднайти в'язнів»¹³⁶¹. 2 липня 1935 р. під час робіт, які полягали у «затиранні» муру Луцької в'язниці вапном, втечу здійснив засуджений Ю. Ковальчик. Охоронець навіть застосував вогнепальну зброю, однак це не завадило в'язневі продовжити рух у напрямку Луцького замку. Щоправда, через 20 хвилин його затримали й доставили в пенітенціарний заклад¹³⁶².

Значно складніше було організувати втечу безпосередньо з приміщення тюрми¹³⁶³. Зазвичай до таких дій вдавалися в'язні-рецидивісти або особи, засуджені на тривалі терміни ув'язнення. Наприклад, у ніч на 1 грудня 1921 р. з львівських «Бригідок» здійснили втечу троє в'язнів, які були засуджені на 5–6 років ув'язнення за крадіжки. Вони вибили отвір у підлозі на другому поверсі, який провадив до незамкненого туалету на першому поверсі. Звідти в'язні потрапили на подвір'я тюремного шпиталю й безперешкодно покинули територію в'язниці¹³⁶⁴. В тому ж році з Бережанської тюрми втік П. Сак (І. Макогон), який відбував покарання за крадіжку, однак невдовзі поліція затримала його й повернула до в'язниці¹³⁶⁵.

У 1923 р. з Кременецької в'язниці у Волинському воєводстві, вчинивши напад на охорону й роззброївши її, втекло 13 в'язнів, які перебували разом в одній камері. 17 січня 1925 р. о 5-й годині ранку троє в'язнів Острозької тюрми напали на охоронця Т. Банаша з метою вбити його й заволодіти ключами від камери. Однак вчасна допомога працівників цієї пенітенціарної установи нейтралізувала нападників¹³⁶⁶. 7 листопада 1927 р. троє в'язнів Коломийської тюрми, засуджених за тяжкі злочини (вбивства,

¹³⁶¹ Діло. 1930. № 9. 14 січ. С. 21.

¹³⁶² Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1769. Арк. 1–2.

¹³⁶³ Див. наприклад: Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 2.

¹³⁶⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 521. Арк. 16.

¹³⁶⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 68. Оп. 2. Спр. 27. Арк. 1–29.

¹³⁶⁶ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 3 (10). S.15.

розбої), під час прогулянки напали на охоронця, забрали в нього ключі й безперешкодно залишили пенітенціарну установу. Щоправда, незабаром їх піймали та повернули до в'язниці¹³⁶⁷.

29 січня 1928 р. невдалу спробу втечі з Дубенської тюрми здійснили кілька в'язнів під час допровадження їх із камер на подвір'я. Вони почали бігти в бік вхідної брами й сподівалися знешкодити вартового. Однак завдяки добрій реакції охорони втікачів зупинили¹³⁶⁸. 7 травня того ж року з Острозької тюрми втік засуджений за шпигунство в'язень Е. Лончевський. Він працював на подвір'ї цієї пенітенціарної установи й, скориставшись тимчасовою відсутністю охорони, переліз через паркан і втік на терени радянської України. Слід зазначити, що державний кордон пролягав лише за 1 км від тюрми, тому втікачеві вдалося швидко дістатися міждержавної межі та перетнути р. Случ¹³⁶⁹.

На початку серпня 1930 р. важке поранення в живіт та плечі під час спроби втекти отримав в'язень з Дрогобицької тюрми, який відбував 20-річне покарання за вбивство¹³⁷⁰. В 1931 р. з Ковельської тюрми, перепилявши в'язничні ґрати, втік В. Рибіцький. Він перебував під слідством за звинуваченням у вбивстві. Внутрішнє розслідування, ініційоване одразу після цієї надзвичайної події, встановило, що в'язень нелегально отримав пилку з продуктовою передачею. Згодом її виявили у водопровідній трубі. Через певний час адміністрація тюрми отримала інформацію про виготовлення пилки у в'язничній кузні¹³⁷¹. В цьому ж році в'язень Р. Товарницький, який відбував у Перемишльській тюрмі покарання за вбивство свого батька, «пробував викопати під стіною діру і втекти на волю», однак тюремні охоронці запобігли втечі¹³⁷².

¹³⁶⁷ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 1. S. 5.

¹³⁶⁸ Ibidem. № 2. S. 4.

¹³⁶⁹ Ibidem. № 7. S. 6.

¹³⁷⁰ Діло. 1930. № 171. 5 серп. С. 6.

¹³⁷¹ Держархів Волинської обл. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 37. Арк. 68, 72; Спр. 59. Арк. 4.

¹³⁷² Діло. 1931. № 87. 23 квіт. С. 4–5.

В ніч з 30 на 31 січня 1936 р. семеро в'язнів Луцької тюрми, засуджених на тривалі терміни ув'язнення, намагалися втекти з цього пенітенціарного закладу, розібравши частину стелі в камері. Охороні вдалося запобігти втечі¹³⁷³. Великий резонанс на Волині мала втеча групи кримінальних в'язнів із Дубенської тюрми в середині 1937 року. Пошуки втікачів вели не лише у згаданому містечку, а й у Рівному. Там поліцейські перевіряли готелі, парки, цвинтарі та інші публічні місця¹³⁷⁴. 6 лютого 1939 р. втечу здійснив один із в'язнів Дрогобицької тюрми, що відбував 10-річне покарання. Однак уже через три дні його затримали під час спроби нелегально перетнути польсько-чеський кордон¹³⁷⁵.

Чимало втеч в'язні здійснювали під час свого перебування у тюремному або цивільному шпиталі. В березні 1927 р. у львівських «Бригідках» троє в'язнів, які лікувалися в тюремному шпиталі, спробували втекти, вибивши отвір у стіні камери. Тюремні охоронці викрили змовників і не дали їм змоги залишити мури цього закладу¹³⁷⁶.

Джерела фіксують втечі ув'язнених і під час їхнього транспортування (конвоювання) з однієї тюрми в іншу. Наприклад, 9 липня 1930 р. галицька газета «Діло» повідомляла про втечу політв'язня на Волині: «На днях із залізничного воза (вагона. – О. Р.) на лінії Киверці і Звірів недалеко Луцька утік політичний в'язень Михайло Олексюк, якого експортовано з одного міста до другого...»¹³⁷⁷. У вересні 1935 р. під час транспортування 48 в'язнів із Гродненської тюрми до Рівненської втекли двоє з них – В. Баркель та А. Хробачик¹³⁷⁸.

Як уже зазначалося вище, в окремих випадках в'язні могли отримати дозвіл на перерву у виконанні покарання. Причиною міг стати незадовільний стан здоров'я, необхідність допомоги родичам тощо. Зазвичай такі

¹³⁷³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1809. Арк. 4, 11 зв.

¹³⁷⁴ Wołyń. 1937. № 23. 6 czerwca. S. 7.

¹³⁷⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2343. Арк. 37.

¹³⁷⁶ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1915. Арк. 28–52.

¹³⁷⁷ Діло. 1930. № 149. 9 лип. С. 5.

¹³⁷⁸ Там само. 1933. № 261. 1 жовт. С. 7.

«відпустки» надавали тим категоріям засуджених, які відбували покарання за незначні злочини. Однак не усі в'язні потім хотіли повертатися в пенітенціарні установи. Наприклад, у 1933 р. право на перерву у відбуванні покарання на час польових робіт отримав в'язень львівських «Бригідок» Я. Кубік. Проте після «відпустки» він не повернувся добровільно в тюрму, а по прибуттю поліцейського, який мав силою допровадити його до тюрми, почав утікати. Зрештою правоохоронець застосував зброю й важко поранив Я. Кубіка, який згодом помер у шпиталі¹³⁷⁹. В 1934 р. з Кременецької тюрми втік в'язень-рецидивіст Савчук, що «спеціалізувався» на викраденні коней і «ще перед війною був на каторзі в Сибіру». Перебуваючи у львівських «Бригідках», він отримав дозвіл на перерву у відбуванні покарання й поїхав додому на Кременеччину, де знову вкрав коня та потрапив до місцевої тюрми, звідки й здійснив чергову втечу¹³⁸⁰.

Серед усіх пенітенціарних установ досліджуваного регіону в'язням найлегше було втекти з численних галицьких «арештів» (ізоляторів). Зазвичай такі установи мали слабку інфраструктуру й охорону, що полегшувало втечі. Наприклад, у січні 1920 р. з арешту в Старому Самборі під час роботи, яка полягала в рубанні дерева, один із в'язнів утік¹³⁸¹. У липні 1930 р. з арешту при повітовому суді в місцевості Гвіздець (неподалік Коломиї) втечу вчинив в'язень В. Далавурак. Під час допровадження до суду він зміг звільнитися з-під опіки охоронця й почав втікати у бік подвір'я суду, а звідти – в поле. Втечу значно полегшила відсутність огороження навколо судово-тюремного комплексу¹³⁸². На початку травня 1931 р., зруйнувавши в'язничні ґрати, втекло п'ятеро в'язнів із Бродівської тюрми¹³⁸³. 30 червня 1934 р. із судового арешту в Меденичах утечу здійснив М. Тимків, який перебував тут на час слідчих дій. Йому вдалося вибратися на волю через віконні ґрати тюремного туалету. Однак уже наступного дня він сам

¹³⁷⁹ Діло. 1933. № 282. 26 жовт. С. 4.

¹³⁸⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1746. Арк. 139; Діло. 1934. № 123. 13 трав. С. 7.

¹³⁸¹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 8. Спр. 189. Арк. 7.

¹³⁸² Там само. Оп. 1 а. Спр. 3058. Арк. 2.

¹³⁸³ Діло. 1931. № 98. 6 трав. С. 4.

повернувся до в'язниці, пояснивши свою втечу надмірною імпульсивністю, сумом та бажанням відвідати родину¹³⁸⁴.

У вересні 1935 р. з арешту при гродському суді в Краківці Яворівського повіту Львівського воєводства втекли троє осіб, засуджених за крадіжки та розбої. Втікачам вдалося зруйнувати віконні ґрати. Під час переслідування одного засудженого смертельно поранили, інших двох затримали та скерували до Перемишльської тюрми¹³⁸⁵. В 1938 р. з тюрми при гродському суді в Ходорові втік в'язень Я. Торба. Під час ескортування із зали суду до камери, яка знаходилася у спільному приміщенні, звільнився з-під опіки вартового й залишив в'язницю. Винуватцем у цій ситуації був охоронець, позаяк він не використав під час конвоювання кайданків або ланцюгів. Згодом поліція викрила втікача й повернула у в'язницю для подальшого відбування покарання. Охоронець натомість отримав дисциплінарне стягнення¹³⁸⁶.

Отже, голодування, бунти та втечі належали до радикальних порушень тюремного режиму. Голодування як форму протесту супроти керівництва в'язниці використовували переважно політв'язні. Натомість бунти та втечі були притаманні усім категоріям ув'язнених. Такі дії здебільшого призводили до накладення на в'язнів дисциплінарних стягнень, однак могли спричинити й додаткове кримінальне покарання.

4.5. Внутрішньотюремні середовища в'язнів

Перебуваючи в пенітенціарних установах, в'язні творили власні спільноти, які мали певні правила та ієрархію. Кримінальні («посполиті») та політичні в'язні мали окремі групи. Серед останніх на Волині та в Галичині домінували комуністи й українські націоналісти. Зафіксовано факти, коли комуністи могли перебувати у спільних камерах з українськими націоналістами. Наприклад, 21 червня 1932 р. в одній з камер львівських

¹³⁸⁴ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4415. Арк. 61–63.

¹³⁸⁵ Діло. 1935. № 257. 27 верес. С. 6.

¹³⁸⁶ ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 4848. Арк. 1, 3–4.

«Бригідок» виникла бійка між двома групами політв'язнів – комуністами та українськими націоналістами¹³⁸⁷. Водночас у 1933 р. комуністи мали партійні завдання поширити свій вплив на рядових націоналістичних політв'язнів, зокрема й у згаданій вище Львівській тюрмі¹³⁸⁸.

Політичні в'язні різних ідеологій нерідко перебували в камерах з кримінальними злочинцями. Такі явища зафіксовано в період масових арештів комуністів або українських націоналістів. Член УВО Б. Зелений у спогадах про перебування у львівських «Бригідках» у середині 20-х років зазначав: «...Тепер ми у привітній, сальоновій, камері число 51. Її мешканці три “басарабівці” – Андрій Мельник, Євген Зибілкевич, Богдан Зелений, артист-маляр Бєсядецькі, поляк, сидить за підроблювання десятизлотних банкнотів, Коваль, Буксбавм і Назаркевич – кримінальні в'язні, але з освітою та інтелігентні, Роман Філясєвіч – студент, поляк, застрілив хлопця, що залицявся до його дівчини»¹³⁸⁹. Інколи доходило до серйозних сутичок між політичними та кримінальними в'язнями, що потребували втручання поліції¹³⁹⁰. Водночас джерела фіксують також факти солідарності між політичними та кримінальними в'язнями у питаннях протидії тюремній адміністрації, наприклад у вимогах покращити харчування¹³⁹¹. Кримінальні та політичні в'язні перебували також разом у тюремних шпиталях¹³⁹².

На чолі ієрархії «кримінальної» камери стояв найбільш авторитетний ув'язнений, зазвичай рецидивіст, який мав повагу або викликав страх у інших в'язнів («староста», «кап»). Він комунікував з тюремною адміністрацією від імені громади своєї камери, а також контролював «порядок» у ній. Згаданий вище Ю. Мозіль у своїх спогадах залишив опис такого «кримінального лідера»: «...Він сам себе назначував, бо почував, що

¹³⁸⁷ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп.1. Спр. 627. Арк. 27.

¹³⁸⁸ Wysocki R. Komuniści versus nacjonalisci... S. 180.

¹³⁸⁹ Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців»... С. 127, 133, 436; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів... С. 436. Про звільнення «бесарабівців» Б. Зеленого і Є. Зибілкевича з тюрми див.: ЦДАГО України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 62–62 зв.

¹³⁹⁰ Діло. 1935. № 194. 24 лип. С. 6.

¹³⁹¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 813. Арк. 9.

¹³⁹² Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 12.

в'язниця – це його домівка. Він звичайно зростав і виховувався змалку по в'язницях, знав досконало в'язничні порядки, а також знав багато психології і ключників і судового персоналу... усі його слухали і без назначення і без вибору. У деяких випадках, коли політичний український в'язень знайшовся в злодійській камері, він також підчинявся розпорядкам... та шукав у нього захисту перед визиском чи несправедливістю комуністично-жидівських в'язнів. ...Старості чи капові мусять підлягти всі, що знаходяться в його келії. Він є абсолютним паном келійного порядку, він сам за який небудь... непослух, карає фізично»¹³⁹³.

Кримінальні в'язні, на відміну від політичних, були зобов'язані голити голови та носити тюремний одяг. Крім того, політв'язні здебільшого не працювали в тюремному господарстві. Примусове залучення їх до роботи переважно завершувалося конфліктом. Неофіційною грошовою одиницею у в'язниці був тютюн. Капелан Й. Кладочний зазначав, що у вільний час кримінальні в'язні, попри заборону, грали в азартні ігри, у карти. Через брак коштів предметом виграшу міг бути тютюн, одяг, хліб або м'ясо. Нерідко такі ігри закінчувалися бійками¹³⁹⁴.

У середовищі в'язнів траплялося не лише насильство у формі бійок та психологічного тиску, а й насильство сексуальне. Здебільшого постраждала сторона не зголошувала тюремній владі про такі факти, а тому в документації пенітенціарних установ практично немає відомостей про зґвалтування в тюрмах. «Мовчання» жертви зумовлювало почуття сорому та побоювання осуду внутрішньотюремної спільноти та членів власної родини. Такі особи зазвичай замикалися в собі й навіть могли покінчити життя самогубством. Цілком імовірно також, що в пенітенціарних установах могли бути й гомосексуальні стосунки за згодою обох сторін¹³⁹⁵.

¹³⁹³ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 24, 37–38.

¹³⁹⁴ Кладочний О. З психології тюремних переживань... С. 13.

¹³⁹⁵ Єдиною згадкою про сексуальне насильство в пенітенціарних установах Польщі, яку вдалося віднайти автору цього дослідження, є лист начальника Келецької тюрми «Святий Хрест» до Кримінального департаменту Міністерства юстиції від 13 серпня 1937 р. Див.: ЦДАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 1 зв.–2.

У в'язничному середовищі перебували особи різної національності – поляки, українці, євреї, росіяни, інші. У стосунках між ними спостерігалися як міжнаціональні антагонізми, так і приклади співпраці. Наприклад, відомий український літератор, критик та видавець А. Крушельницький, який сповідував прорадянські погляди й у середині 20-х років перебував у Бережанській тюрмі, в листі до своєї дружини від 5 березня 1925 р. писав: «В нашій келії сидять Українці і Поляки – в дуже добрій гармонії. За весь час я чув тільки одну сильнішу суперечку на тему поліції... Але й вона перейшла в загальний сміх»¹³⁹⁶. Водночас Д. Шумук, який в 1934–1935 рр. перебував у Ковельській тюрмі за ліворадикальну діяльність, у своїх спогадах зазначав: «Якось улітку 1934 р. у польській “Газеті вечірній” ми прочитали коротке повідомлення про те, що хтось убив польського міністра внутрішніх справ Перацького. ...Прочитавши те повідомлення, я, було, сказав жартома: “В капелюха стріляв, а в міністра попав”. За ту фразу на мене одразу кинулося двоє польських злодіїв, що сиділи з нами в камері, але товариші оборонили»¹³⁹⁷.

В'язні мали право на щоденні прогулянки під наглядом охорони. В середині 20-х років начальник Сяноцької тюрми висловлював незадоволення з приводу неналежної поведінки в'язнів під час прогулянки, де останні «галасували» та «не йшли, а бігли один поперед іншим». Крім того, охорона часто після прогулянки не проводила в них ревізії¹³⁹⁸.

Перебування в тривалій ізоляції зумовлювало в осіб, позбавлених волі, потребу в комунікації із зовнішнім світом, а також у власному середовищі. В межах пенітенціарних установ в'язні нелегально контактували між собою за допомогою залізних труб у неопалювальний сезон (для обміну голосовими повідомленнями), простукування стін та підлоги (між в'язнями сусідніх камер), згаданих уже «грипсів» – таємних записок, укладених на

¹³⁹⁶ Антін і Марія Крушельницькі. Вірна сповідь життя. Листування / упоряд., передм., прим. та покажч. Олекси Піддубняка. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2018. С. 319.

¹³⁹⁷ Шумук Д. Пережите і передумане... С. 76.

¹³⁹⁸ APZ OS. Zesp. 134. Sygn. 22. S. 1.

маленьких клаптиках паперу, тощо¹³⁹⁹. Одним зі способів контакту був обмін нелегальними листами. У середині 20-х років начальник Сяноцької тюрми у зверненні до своїх підлеглих наголошував на необхідності детально обшукувати осіб, які звільнялися з тюрми, адже дуже часто саме вони мали намір передати такий лист з-поза стін в'язниці. Крім того, ретельно обшукувати варто було в'язнів, залучених до трудової повинності. Особливої уваги потребували й ті особи, котрі працювали на кухні або виносили сміття з приміщення тюрми¹⁴⁰⁰.

Комуністи становили одну з найчисленніших груп політв'язнів, що перебувала в тюрмах Волині та Галичини вже з перших днів потрапляння цих земель під контроль польської адміністрації¹⁴⁰¹. Тюремна влада здійснювала особливий контроль за ув'язненими ліворадикальними діячами, зокрема проводила в їхніх камерах регулярні ревізії для виявлення заборонених предметів, тим самим перешкоджаючи нелегальній політичній діяльності в тюрмі, спробам організації голодувань, бунтів та втеч. У 1921 р.

¹³⁹⁹ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 39.

¹⁴⁰⁰ APZ OS. Zesp. 134. Sygn. 21. S. 1–2.

¹⁴⁰¹ Загалом, у 1918–1939 рр. ліворадикальний рух становив серйозну загрозу державному устрою та політичному ладу Другої Речі Посполитої. У 1918–1920 рр. більшовики розглядали Польщу як «браму, яку необхідно зруйнувати, щоб запалити революційне вогнище на Заході». Див.: Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Oddział rękopisów. Archiwum Jana Steckiego. Rkp. 575. S. 39; Після 1920 р. більшовицька Росія теж не приховувала планів щодо включення Західної України до своєї держави й активно залучала до реалізації цих політичних цілей місцеве населення, прагнула максимально дестабілізувати суспільно-політичне життя в регіоні (в т. ч. й збройним та диверсійним шляхом). У цьому напрямі активно працювала КПЗУ, яка у першій половині 20-х років розгорнула широку діяльність за від'єднання Волині та Галичини від Другої Речі Посполитої та приєднання цих земель до радянської України. Див.: CAW. Naczelne Dowództwo Frontu Wołyńskiego. Sygn. I.310.18.46. Brak paginacji; Ibidem. Kolekcja akt z archiwów ukraińskich (grupa zespołów). Sygn. VIII. 811.1.7. Brak paginacji; Ibidem. Kolekcja płk dr. med. Jerzego Nadolskiego. IX.12.18.51. Brak paginacji; Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. Dział Zbiorów Specjalnych. Rkp. 4295. S. 1–2; Razyhrayev O. Referat Naczelnika Okręgowego Urzędu Policji Politycznej w Łucku nadkomisarza Kazimierza Ziółowskiego «Geneza i stan ruchu komunistycznego w Polsce w obecnej chwili i jego plany na najbliższą przyszłość oraz ruch komunistyczny na Wołyniu». *Rocznik Lubelski*. 2012. T. XXXVIII. S. 197–207; Меморандум О. Шумського «Тези нашої політики стосовно окупованих Польщею та Румунією українських областей», 17 травня 1923. *Україна і Польща 1920–1939 рр. З історії дипломатичних відносин...* С. 184–186; Більше про диверсійний рух I пол. 20-х рр. XX ст. на Волині див.: Разиграев О. Волинське воеводство в контексті польсько-радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України. *Український історичний збірник*. 2016. Вип. 19. С. 211–229; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1039. Арк. 3; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 62–63; Оп. 2. Спр. 179. Арк. 7–7 зв.; Спр. 234. Арк. 1–29; ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 1–34; Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 4 а. Спр. 47. Арк. 32; APL. Zesp. 450. Sygn. 16. S. 20; *Dziennik Wołyński*. 1923. № 10. 24 stycznia. S. 1; № 15. 24 marca. S. 3; № 44. 16 września. S. 4; № 45. 23 września. S. 4. *Życie Wołynia*. 1924. № 42. 16 listopada. S. 7; № 43. 23 listopada. S. 3, 8–9; № 44. 30 listopada. S. 12; № 45. 7 grudnia. S. 3–4; № 46. 14 grudnia. S. 5; 1925. № 4. 25 stycznia. S. 16–17; № 6. 8 lutego. S. 12; № 9. 1 marca. S. 15; Див. також: Гудь Б. Українсько-польські конфлікти... С. 333–336; Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі... С. 179–181.

керівники пенітенціарних закладів досліджуваного регіону навіть отримали прохання від Міністерства внутрішніх справ скеровувати до Варшави «непотрібні артефакти, пов'язані з комуністичним рухом». Справа полягала в тому, що МВС мало намір сотворити «історичну колекцію матеріалів антидержавних та комуністичних рухів»¹⁴⁰².

В межах пенітенціарної установи ліворадикальні політв'язні створювали власну «комуни», очолювану «правлінням», яке обиралося із середовища в'язнів, але його мала обов'язково затверджувати комуністична політсила поза тюрмою. Інколи представники компартії самі визначали особовий склад такого правління. До головних функцій цієї ланки належав контроль за поведінкою та дисципліною в'язнів, зносини від їхнього імені з тюремною адміністрацією, господарські питання тощо¹⁴⁰³. Наприклад, на початку 30-х років у Луцькій тюрмі кожна камера, в якій перебували комуністи, мала свого старосту. До його завдань належало утримання контактів з керівництвом тюрми для розв'язання нагальних проблем ув'язнених, а також внутрішнє цензурування кореспонденції. Крім того, староста виступав своєю ланкою між в'язнем та партією. У згаданому вище пенітенціарному закладі існував і загальнотюремний комітет, який організовував акції комуністів у в'язниці. Він складався зі старост усіх «комуністичних» камер¹⁴⁰⁴. У Луцькій в'язниці складовою частиною «комуністичної комуни» була також спеціальна «харчова комуна», яка відповідала за забезпечення продовольством. Вона провадила облік отриманих продуктів та грошей з-поза в'язниці, а також розподіляла продовольство по камерах¹⁴⁰⁵.

Фактично усе щоденне життя політв'язня-комуніста проходило під наглядом керівництва тюремної комуни, з якою він мав узгоджувати свої дії.

¹⁴⁰² CAW. Sądownictwo wojskowe. Wojskowe Więzienie Karne Stanisławów. I. 351.30.10. Brak paginacji; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 б. Спр. 1055. Арк. 18–18 зв.

¹⁴⁰³ Шумук Д. Пережите і передумане... С. 85–91.

¹⁴⁰⁴ AAN. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. Т. 89. S. 20–21. Про внутрішню організацію комуністів у тюрмах див. також: Держархів Львівської обл. Ф. 108. Оп. 1. Спр. 133. Арк. 5–6.

¹⁴⁰⁵ AAN. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. Т. 89. S. 19; ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 236. Арк. 92.

Без згоди комуни в'язень не мав права оголосити голодування або іншу акцію протесту. Недотримання такої субординації загрожувало як виключенням з комуни, так і з партії. В комунах нерідко виникали конфлікти, що змушувало компартійне керівництво частково змінювати моделі поведінки в тюрмі. Зокрема, в 1936 р. рекомендувалося обговорювати майбутні акції в тюрмі в межах комуни і, якщо це можливо, враховувати думку більшості членів власного середовища. Водночас закликали не виключати з комуни особу за іншу думку й старатися залагоджувати внутрішні конфлікти¹⁴⁰⁶.

Складовою частиною життя тюремної комуни ліворадикалів була політпросвіта, якою опікувалася «культурно-освітня комуна» – підрозділ «комуністичної комуни». Відбувши кількарічне покарання, в'язень фактично мав уже закінчену «партійну школу». Зокрема, у Дрогобицькій тюрмі в'язні-комуністи укладали конспекти з історії більшовицької партії¹⁴⁰⁷. У Луцькій тюрмі функціонувала редакційна колегія газети «Вісті з-за крат» та бібліотечна комісія. Водночас зміст матеріалів, уміщених у таких газетах, міг стати предметом партійних суперечок. Негативний відгук у керівництва КПЗУ викликала стаття, де в позитивному світлі тлумачився атентат оунівця М. Лемика на члена радянської дипмісії у Львові О. Майлова. Вона з'явилася в одному з номерів газети, що її видавали комуністи у львівських «Бригідках»¹⁴⁰⁸.

«Культурно-освітня комуна» була покликана також постачати літературу для в'язнів. Значна частина комуністів не володіла грамотою, а тому вчилася писати та читати вже в тюрмі. У в'язниці комуністи опановували також українську та польську мови, основи математики, історію та географію¹⁴⁰⁹. Член КПЗУ Д. Шумук, який в 1934 р. перебував у Ковельській тюрмі, згадував: «Нам дозволили отримувати передачі від друзів

¹⁴⁰⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2–3, 16, 28–31.

¹⁴⁰⁷ Там само. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1390. Арк. 1–174.

¹⁴⁰⁸ Wysocki R. Komuniści versus nacjonalіści... S. 186.

¹⁴⁰⁹ AAN. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. T. 89. S. 20–21.

та родичів у необмеженій кількості! Двічі на місяць давали побачення з рідними по 15 хвилин. Дозволяли передавати газети, журнали й книги різних ідеологічних напрямків: від Маркса й Енгельса до Шопенгауера, Макіавеллі і Ніцше. З художньої літератури ми також мали все – від Шолохова, Горького й Гладкова до Кащенка, Лепкого й Уласа Самчука. Одне слово, щодо цього, то справа стояла настільки добре, що в тюрмі ми мали досить великі можливості для свого культурно-освітнього й політичного розвитку»¹⁴¹⁰.

У в'язниці комуністи підтримували зв'язок із партійним осередком «на волі». Для цього вони послуговувалися різними засобами комунікації. Більшість із них були нелегальними¹⁴¹¹. Найбільш поширений спосіб передачі інформації становили згадані вище таємні записки – «грипси». Їх можна було передати під час побачення в тюрмі з членами родини або адвокатом, за «домовленістю» з охороною в'язниці, під час виконання різних видів робіт поза межами тюрми тощо¹⁴¹². В 1926 р. у тюрмах Львівського воєводства для нелегальної комунікації комуністи використовували газети, роблячи на сторінках часописів різні помітки, позначки, вирізки, інше¹⁴¹³.

Упродовж усього міжвоєнного періоду ліворадикали виборювали в тюремній владі право перебувати в камерах без кримінальних злочинців, користуватися певними пільгами, мати кращі умови утримання. Адміністрація пенітенціарних установ не завжди погоджувалася з вимогами комуністів, що зумовлювало різні акції протесту з боку останніх¹⁴¹⁴. Подібна ситуація в цьому ж році простежувалася й у Луцькій тюрмі, де комуністичні політв'язні теж нерідко розміщувалися в камерах разом з кримінальними злочинцями¹⁴¹⁵. Один із в'язнів-комуністів, який перебував у львівських «Бригідках» у 1924 р., скаржився на погане харчування. Інший був

¹⁴¹⁰ Шумук Д. Пережите і передумане... С. 73–74.

¹⁴¹¹ Див. наприклад: Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 6. Арк. 12, 15.

¹⁴¹² Шумук Д. Пережите і передумане... С. 80.

¹⁴¹³ Держархів Рівненської області. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 6. Арк. 20.

¹⁴¹⁴ Див. наприклад: Земля і воля. 1923. № 24. 10 черв. С. 2; ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 2.

¹⁴¹⁵ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 10.

незадоволений перебуванням в одній камері здорових в'язнів із хворими на сифіліс¹⁴¹⁶.

Своє незадоволення умовами утримання політв'язні-комуністи Луцької тюрми висловили й у листі до своїх французьких колег (без дати, не раніше травня 1926 р. – О. Р.). Там, зокрема, зазначалося: «...ми політичні в'язні Луцька живемо в страшних умовах... Буржуазія Польщі... висилає політ[ичних] в'язнів зі Львова, Стрия, Дрогобича, Самбора... до Луцька на Волинь, де обов'язує кривавий царський кодекс, поводить з нами по варварськи та передержує нас по два роки в слідчій арешті...»¹⁴¹⁷. В 1934 р. у скарзі одного комуністичного політв'язня щодо умов утримання у Луцькій тюрмі зазначалося: «В'язні розміщені так тісно, що за нестачі ліжок, багато з них спить на підлозі. Гігієнічні умови є незносними...»¹⁴¹⁸. Водночас ліворадикальний політв'язень Д. Шумук у своїх спогадах зазначав: «Поляки не брали собі на озброєння голоду як системи “виховання” в'язнів (що застосовується в СРСР). Вони хизувалися тим, що Польща в духовному пляні належить до Західної Європи, тому в передачах та посилах з дому в'язнів не обмежували»¹⁴¹⁹.

У першій половині 1930-х рр. родини в'язнів-комуністів нарікали на проблеми комунікації з членами своїх сімей, які опинилися в Луцькій тюрмі. Натомість, на думку начальника, в'язні, які перебували під слідством, мали можливість спілкуватися зі своїми сім'ями, зокрема у спеціальному приміщенні, яке було розділене сіткою. Лише у виняткових ситуаціях та за згодою органів суду такі побачення відбувалися без сітки¹⁴²⁰.

Частим явищем у досліджуваних пенітенціарних установах було побиття в'язнів-комуністів охоронцями тюрми¹⁴²¹. Тому вони нерідко влаштовували акції протесту¹⁴²². Зокрема, 5 лютого 1937 р. близько 15 в'язнів

¹⁴¹⁶ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 101. Арк. Арк. 5.

¹⁴¹⁷ Там само. Спр. 234. Арк. 7.

¹⁴¹⁸ AAN. Zesp. 1306. Sygn. 180/I. Т. 3. S. 2.

¹⁴¹⁹ Шумук Д. Пережите і передумане... С. 83.

¹⁴²⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 880. Арк. 1.

¹⁴²¹ AAN. 1294. Sygn. 165/V. Т. 89. S. 22; ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 9; Спр. 711. Арк. 45.

¹⁴²² Держархів Волинської обл. Ф. 216. Оп. 3. Спр. 58.

звернулися до прокурора окружного суду зі скаргами на адміністрацію Луцької в'язниці. Водночас начальник в'язниці Е. Новаковський у листі до Карного департаменту Відділу адміністрації в'язниць Міністерства юстиції назвав більшість скарг необґрунтованими¹⁴²³.

Реакцією частини українства на відсутність власної держави стало створення УВО та ОУН. На думку історика Я. Грицака, «націоналізм зріс на почутті постійного національного приниження та природного інстинкту національного самозбереження»¹⁴²⁴. Водночас польський історик Р. Висоцький зазначає, що підтримка ОУН серед населення була пов'язана зі зростанням національної свідомості українців¹⁴²⁵. Нелегальна політична діяльність УВО та ОУН загрожувала територіальній цілісності Другої Речі Посполитої, польська влада кваліфікувала її як «антидержавний» та «терористичний» рух, а члени та симпатички цих організацій зазнавали переслідувань з боку безпекових структур й утворювали ще одну велику групу політичних в'язнів у пенітенціарних установах Волині та Галичини. Члени УВО або ОУН могли потрапити до карного закладу, вчинивши атентат (політичне вбивство), збройний напад, теракт або інше завдання своєї політичної сили, яке порушувало законодавство міжвоєнної Польщі¹⁴²⁶.

¹⁴²³ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 6–6зв.

¹⁴²⁴ Грицак Я. Нарис історії України... С. 194.

¹⁴²⁵ Wysocki R. Komunisci versus nacjonalisci... S. 198.

¹⁴²⁶ Наприклад, уже восени 1921 р. до Львівської в'язниці «Баторія» потрапив виконавець невдалого замаху на Ю. Пілсудського та львівського воєводу К. Грабовського, що відбувся 25 вересня того ж року у Львові на Площі Ринок, С. Федак – колишній офіцер УГА та один із засновників УВО. Ця подія одержала серйозний відгос серед громадськості й посилила боротьбу польської влади з УВО. О. Зайцев зазначає, що правоохоронні органи за декілька тижнів арештували майже весь керівний склад цієї організації, який опинився в межах польської пенітенціарної системи. Галицькі пенітенціарні установи поповнилися українськими політв'язнями після арештів «бесарабівців» 1924 р., актів терору УВО під час щорічної міжнародної виставки у Львові «Східні торги» восени 1929 р., державної репресивної акції «пацифікації» 1930 р. та похідних від неї кількох хвиль арештів осіб, звинувачених в антидержавній діяльності. Після вбивства Б. Перацького та глибшого аналізу польськими правоохоронцями «Архіву Сеника» в 1934 р. у в'язницях опинилася практично вся крайова езекутива ОУН, а також чимало інших членів організації або їхніх симпатиків. Див. більше: Грицак Я. Нарис історії України... С. 197; Книш З. Атентат Степана Федака у Львові. *Срібна сурма* (Торонто). 1967. URL: <http://donklass.com/arhiv/histdisk/exlibris/knysh/uvo-2/r04.html> (останній перегляд: 28.06.2022); Зайцев О. Український інтегральний націоналізм... С. 243, 251; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce... S. 132, 262; Висоцький Р. Пацифікація Галичини 1930 р. Документи. Т. І. Львів: Україна Модерна; Видавництво УКУ, 2019. 696 с.; Gibiec M. Racyfikacja Galicji Wschodniej w 1930 roku w świetle wybranej prasy lwowskiej: «Diła» oraz «Słowa Polskiego». *Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej – ludzie stamtąd* / Pod red. P. Cichorackiego i K. Łagojdy. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2019. S. 49–76; ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 49. Арк. 105–119; Спр. 63. Арк. 76; Спр. 74–79; ANK. Zesp 248. Sygn. 464. S. 11; Новий час. 1930. № 60. 30 трав. С. 3–4; № 62. 4 черв. С. 3–4; № 65. 13 черв. С. 3–4; № 72.

Представники українського націоналістичного руху, як і комуністи, трималися у тюрмах осібно та намагалися творити власні замкнені групи для захисту своїх прав і провадження нелегальної політичної діяльності. Окрім львівських «Бригідок», що їх член крайової ексекютиви ОУН Я. Гайвас називав «кузнею характерів» та «високою школою українського націоналізму», найбільшими «політичними центрами» українських націоналістів стали в'язниці, які розміщувались у центральній та західній частині польської держави, зокрема «Святий Хрест», де відбував покарання лідер та символ ОУН С. Бандера, «Вронки» – там, окрім С. Бандери, перебував також багаторічний політв'язень З. Коссак – провідний член ОУН, автор 44-х правил життя українського націоналіста, вірогідно написаних у львівських «Бригідках» або в'язниці «Равич»¹⁴²⁷.

З пенітенціарних установ досліджуваного регіону, де перебували члени УВО та ОУН, варто виділити також Львівську в'язницю «Баторія», Дрогобицьку та Луцьку тюрми, які належали до I класу, а також Станіславівську, Стрийську, Тернопільську, Рівненську, Кременецьку в'язниці II класу тощо¹⁴²⁸. Зокрема, у Станіславівській тюрмі з 22-го по 24 грудня 1928 р. під слідством утримувався С. Бандера¹⁴²⁹. У Стрийській в'язниці в 1930-х рр. перебував один із лідерів ОУН Л. Ребет та член цієї

30 черв. С. 3–4. З Від початку 30-х років українські націоналісти систематично потрапляють до пенітенціарних установ Волинського воєводства. З 1935 р. ОУН поступово витісняє впливи комуністів й, попри «сокальський кордон» та інші створені державою перешкоди, розгортає досить активну діяльність у регіоні. Упродовж 1937–1939 рр. в'язниці Волинського воєводства були переповнені українськими політичними в'язнями. Станом на березень 1939 р. на Волині польська державна поліція за підозрою у приналежності до ОУН затримала 114 осіб, з яких 108 було передано судовій гілці влади. В той самий час у Львівському воєводстві було затримано 181 особу, з яких 164-х скерували до судових органів; у Тернопільському воєводстві поліція затримала і передала суду 104 особи; правоохоронці Станіславського воєводства затримали 59 осіб, яких 58 було скеровано до суду. Усе це сприяло надмірному переповненню пенітенціарних установ досліджуваного регіону. Див.: AAN. Zesp. 349 (dopływy). Sygn. 1222. S. 35, 39, 42; ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 177; Спр. 147. Арк. 145; Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 7229. Арк. 1, 48; Спр. 7239. Арк. 9; Спр. 8086. Арк. 7; Дарованець О. Організація і тактика ОУН на території Волинського воєводства... С. 657; Zamorski K. Dzienniki (1930–1938)... S. 438.

¹⁴²⁷ Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: Срібна сурма, 1971. С. 68; Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів... С. 130; Климишин М. Споми́ни про провідника... С. 156–166.

¹⁴²⁸ Див. наприклад: ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 89. Арк. 219; Див. також список засуджених українських політв'язнів, які відбували покарання в тюрмах Галичини та інших регіонів Польщі на початку 30-х рр.: ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 361. Арк. 1–2.

¹⁴²⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 257. Арк. 1–3; Натомість М. Посівнич вказує, що С. Бандера перебував у Станіславівській тюрмі з 20-го по 24 грудня 1928 р. Див.: Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах... С. 87–102.

організації П. Мірчук – в майбутньому автор відомої праці «Нарис історії ОУН»¹⁴³⁰. Часто в пенітенціарних закладах II класу українські націоналісти перебували тільки під час слідчих дій. Натомість покарання відбували вже в пенітенціарних установах I класу¹⁴³¹. Наприклад, у 1932 р. в Кременецькій тюрмі Волинського воєводства під слідством перебувало 12 «середньошкільників-українців, обвинувачених у належності до ОУН»¹⁴³². Судові вироки було оголошено лише через півтора року. Відповідно, особи, засуджені на тривалі терміни позбавлення волі (4–6 років), скеровувалися до львівських «Бригідок» та в'язниці в м. Равичі. Натомість засуджені приблизно на два роки в'язниці продовжили відбувати покарання в Кременецькій тюрмі¹⁴³³.

Серед форм практичної політичної діяльності представників українських націоналістичних організацій у польських пенітенціарних установах можемо виділити створення власної внутрішньої в'язничної спільноти, проведення у в'язниці ідеологічної підготовки, здобуття освіти, спроби керівництва політичними силами поза в'язницею, контакти з тюремною адміністрацією для оптимізації власної діяльності, видання нелегальної друкованої продукції (листівок, газет), проведення голодувань як форм протесту, планування терактів, замахів, втеч тощо. Політична діяльність у тюрмі нерідко допроваджувала до конфліктних ситуацій з іншими групами в'язнів, у власному середовищі, а також з тюремною адміністрацією.

У в'язницях, де перебували більші групи українських націоналістів, створювався внутрішньотюремний осередок (община, провід), який очолював «староста». Останній як «старша» особа серед певної групи в'язнів від імені колективу контактував з керівництвом тюрми у справах харчування, обігріву камер, написання та отримання листів, одержання книг та преси

¹⁴³⁰ Мандрик М. Стрийська Бастилія: Історія тюрми в м. Стрию... С. 48, 53.

¹⁴³¹ Див. наприклад: Діло. 1931. № 14. 22 січ. С. 4.

¹⁴³² Там само. 1932. № 215. 28 верес. С. 4. В цей самий час в Кременецькій тюрмі під слідством утримувалася група комуністичних діячів. Див.: ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 17зв. –18.

¹⁴³³ Діло. 1934. № 90. 6 квіт. С. 6.

тощо. Членство в такій в'язничній общині обумовлювалося визнанням її керівництва та основних засад. Такі структури мали чітко регламентовані правила поведінки, порушення яких суворо каралося. Конфлікт з «проводом» міг зумовити навіть бойкот в'язня¹⁴³⁴. Нетиповим та вкрай спорадичним явищем у пенітенціарних установах був перехід політв'язня з одного «політичного табору» в інший під час конфлікту у власному середовищі. Наприклад, історик К. Федевич зазначає: «...мабуть винятковим прикладом нетвердості національної свідомості в активних учасників українського націоналістичного підпілля є приклад бойовика УВО Пасика, котрий у 1922 р. брав участь у вбивстві лідера хліборобської партії Сидора Твердохліба. За даними організатора вбивства Федора Яцури, на початку 1930-х рр., перебуваючи у польській в'язниці, Пасик образився на неувагу до його заслуг з боку ОУН-УВО і почав солідаризуватися з польськими в'язнями та говорити виключно польською мовою»¹⁴³⁵.

Відомими «старостами» українських націоналістів у львівських «Бригідках» були А. Мельник, Я. Стецько, З. Коссак та Р. Шухевич. Член УВО та політв'язень М. Бажанський, який перебував у «Бригідках» в другій половині 20-х років у своїх спогадах відзначав авторитет одного з лідерів УВО А. Мельника не лише у власному середовищі, а й серед тюремної адміністрації: «...Я грав з ним у шахи – подарунок митрополита Андрея... Навіть начальник в'язниці Маєвський давав чимало пільг полковникові від себе, поза законом, без інтервенцій митрополита Андрея чи д-ра Степана Федака. Тюремники не могли опертися тій постаті... і коли полковник переходив попри них, мимоволі ставали на струнко. В камері ніхто нічого не рішав, не порадившись наперед з полк[овником] Мельником. Ніхто ніколи не перешкоджав йому в медитаціях чи в читанні...»¹⁴³⁶. Інший діяч УВО та ОУН М. Бігун, який разом з А. Мельником відбував ув'язнення, згадував: «Вже

¹⁴³⁴ Мозіль Ю. На Вронках. Спомини політв'язня. Торонто: Добра книжка, 1959. С. 62.

¹⁴³⁵ Федевич К. Галицькі українці в Польщі. 1920–1939 рр. ... С. 42.

¹⁴³⁶ Бажанський М. Птах рівного льоту (Спогад з Бригідок). *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування* / упоряд. О. Кучерук, Ю. Черченко. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2011. С. 141–142.

зразу по прибутті до тюрми помітив я, що полковник Андрій Мельник не тільки з мотивів своєї дотеперішньої функції в УВО, але й через свою поведінку та поставу в тюрмі був незаперечним авторитетом для всіх політичних в'язнів. Він і тут керував ними, як недавно на волі...»¹⁴³⁷.

Тюремний актив українських націоналістів намагався налагодити нелегальні контакти з представниками адміністрації для оптимізації власної діяльності. Наприклад, знаний націоналістичний діяч З. Книш, який відбував покарання у львівських «Бригідках», зазначав, що наприкінці 1931 р. до в'язниці потрапив відомий член УВО та ОУН з Коломиї М. Колодзінський: «робили ми заходи в тюремній адміністрації щоб дістати його до нашої камери і на початку 1932 р. він уже був між нами»¹⁴³⁸.

Джерела фіксують також спроби керування окремими структурами ОУН з в'язниці. Наприклад, згідно зі свідченнями поліцейського слідчої служби А. Матушевича, з Луцької тюрми місцевий керівник ОУН О. Куц здійснював підготовку замаху на волинського воєводу Г. Юзевського, який у підсумку виявився невдалим¹⁴³⁹. Водночас згаданий вище З. Книш у своїх спогадах звертаючись до перебування С. Бандери в тюрмі, писав: «І що вартий провідник відрізаний тюремними мурами від життя? Він може стати тільки моральним авторитетом, він може бути символом якоїсь ідеї, це правда, але того замало, тут потрібно людини вільної, що в своїх руках зв'язала б нитки опозиції і повела б її в бій за владу»¹⁴⁴⁰.

У пенітенціарних установах Волині та Галичини українські націоналісти займалися також нелегальним виданням листівок та газет.

¹⁴³⁷ Цит. за: Книш З. Очима других (До характеристики полк. Андрія Мельника). *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування...* С. 261.

¹⁴³⁸ Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали про розкол ОУН у 1940–1941 роках. Торонто: Срібна сурма, б.р. С. 31.

¹⁴³⁹ Більше про замах на Г. Юзевського див.: Razyhrayev O. Dokumenty sądowe w sprawie zamachu na Henryka Józewskiego. *Niepodległość*. 2016. T. LXV. S. 226; Idem. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym... S. 236–239; Кучерепа М. З історії польсько-українського порозуміння на Волині (1921–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 132; Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. S. 135. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej – BUW). Gabinet Rękopisów. Materiały S. Stempowskiego. Sygn. 1548 (II). O przygotowaniu zamachu na woj. Józewskiego, 18.01.1936 (wycinek z gazety). Brak paginacji.

¹⁴⁴⁰ Книш З. Розбрат... С. 42.

Наприклад, Я. Стецько ініціював у львівських «Бригідках» підготовку рукописного тюремного видання «Непоборні»¹⁴⁴¹. У Львівській тюрмі «Баторія» в другій половині 20-х років видавали гумористичний журнал «Кібель», який мав девіз: «Більше сміху та дотепу, не робити з дурниць трагедії...» (див. додаток О)¹⁴⁴². У «Баторії» члени УВО (В. Атаманчук, М. Вербицький, І. Вербицький, Ю. Гловінський, Я. Гретчак, О. Дерлиця та ін.), які перебували під слідством за звинуваченням справі замаху на шкільного куратора С. Собінського на початку січня 1928 р., підготували для політв'язнів-жінок цієї ж пенітенціарної установи (О. Вербицької, О. Гретчак, С. Дзьоби, О. Королюк та О. Яницької) рукописну вітальну різдвяну листівку, де, зокрема, зазначалося: «При традиційному столі під Святий Вечір линемо думкою з келії ч. 50 слідчої тюрми при вулиці Баторія до Дорогих наших Товаришок... що за мрії про Самостійну Державу перебувають у польській тюрмі... і бажаємо скорої Волі та здійснення Мрій» (див. додаток П)¹⁴⁴³.

У тюрмах українські націоналісти, як і комуністи, одержували ідеологічну підготовку, а також могли здобути освіту. Наприклад, 1 листопада 1926 р. у львівських «Бригідках» урочисту промову серед в'язнів виголосив один з лідерів УВО А. Мельник. Про цю подію пізніше згадував член УВО Б. Зелений: «...він короткими словами вияснив, яке важливе значення мала акція 1 листопада 1918 р. не тільки для галицьких українців, але й на дальший розвиток політичного положення в усій Україні. І в якому це стояло зв'язку пізніше з Українською Військовою Організацією...»¹⁴⁴⁴. Кількома роками раніше річницю створення ЗУНР святкували й в'язні

¹⁴⁴¹ Саківський І. Леви в клітці. *Український тиждень*. 2013. 14 берез. URL: <http://tyzhden.ua/History/74039> (останній перегляд: 28.06.2022)

¹⁴⁴² ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 18–21 зв.

¹⁴⁴³ Там само. Арк. 17. Див. також: С. Шухевич. *Моє життя...* С. 353, 356, 369; ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 44–45.

¹⁴⁴⁴ Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців»... С. 134.

Коломийської тюрми, які 1 листопада 1922 р. співали національний гімн, а також пісні «Ми Гайдамаки» та «Ви жертвою...»¹⁴⁴⁵.

Згаданий вище політв'язень Б. Зелений вивчав у львівських «Бригідках» англійську, натомість А. Мельник опановував французьку мову¹⁴⁴⁶. Оунівець Я. Гайвас, який перебував у тій самій тюрмі, у спогадах так писав про освітню роботу: «...Давньою традицією Бригідок було якнайскорше усувати відставання тих наших друзів, що приходили з різних закутин краю малограмотними. ...Траплялися часом, хоч дуже рідко, і зовсім неграмотні... головними предметами у вишкোলі в'язнів були українознавство та ідеологічно-політична проблематика. ...Найбільшої мороки мали ми з книжкою Д. Донцова “Націоналізм”. Десь ще в 1934 році впровадив виучування її в Бригідках тодішній староста Зенко Коссак...»¹⁴⁴⁷. Згаданий уже З. Коссак, відбуваючи довготривале ув'язнення в львівських «Бригідках», підготував там весною 1934 р. теоретичну працю, присвячену українському націоналізму, якою послуговувалися політв'язні, переписуючи її та переказуючи своїм колегам¹⁴⁴⁸.

Упродовж січня 1935-го – січня 1937 р. у львівських «Бригідках» перебував Р. Шухевич, уклавши тут розпорядок дня для українських політв'язнів – «правильник». Один з оунівців, в'язень львівських «Бригідок» і табору в Березі-Картузькій І. Бойко згадував: «Вставали ми на годину перед дзвінком, тобто о год. 5:30, відсували попід стіни ліжка і почалася руханка. Вів її за своїм власним укладом сам Шухевич... В год. 8-ій рано починалася наука в школі.Школа, про яку я згадав, була зорганізована Шухевичем і за його пляном. Учнями були примусово всі ті, хто не мав закінченої середньої освіти... Вчили 13 предметів, крім українознавства, математики, загальної географії, загальної історії, політичних рухів, ідеології, культурно-

¹⁴⁴⁵ Кореспонденція часопису «Український скиталець» про відзначення четвертої річниці проголошення ЗУНР в Коломийській тюрмі. *Хрестоматія з історії Коломиї* / упоряд. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. С. 235.

¹⁴⁴⁶ Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців»... С. 137.

¹⁴⁴⁷ Гайвас Я. Воля ціни не має... С. 89–90.

¹⁴⁴⁸ Уривки з написаної в тюрмі З. Коссаком праці про український націоналізм. *Коссак-Охримович-Тураш: збірник*. Торонто, 1968. С. 111.

освітньої праці і конспірації. Цей основний предмет називався «добра поведінка»! Шух був директором школи... Не помилився прокурор Мостовський, коли на одному процесі заявив, що українцям не треба університету у Львові, бо вони мають Бригідки»¹⁴⁴⁹.

У міжвоєнний період українські націоналісти, як і ув'язнені комуністичні діячі, активно виборювали право перебувати в тюрмі в окремих камерах без присутності кримінальних злочинців. Наприклад, у травні 1923 р. члени УВО, які перебували у львівській тюрмі «Баторія», звернулися до президії Львівського апеляційного суду зі скаргами на утримання в одній камері з кримінальними злочинцями та спільні прогулянки з ними. Вони висловлювали також незадоволення затягуванням процедури слідства та недотримання обіцянок, наданих їм після останньої голодівки в березні того ж року. Крім того, в'язні обурювалися тривалим перебуванням під слідством – понад вісім місяців (водночас значна частина таки була звільнена з в'язниці), ненаданням обвинувачувального акта¹⁴⁵⁰. У середині 1920-х рр. політв'язні («інтелігентні люди з університетською освітою»), які перебували у Львівській в'язниці, скаржилися на примусове гоління голови нібито з гігієнічних міркувань¹⁴⁵¹.

Українські націоналісти перебували під особливим наглядом в'язничної охорони, що практично унеможливлювало втечі. Член крайової езекутиви ОУН Я. Гайвас зазначав: «Власне ми, що частину своєї молодості проводили в тюрмах, як ніхто інший ненавиділи їх. Всі люди люблять і прагнуть свободи, але ніхто так гаряче не прагне її, не цінить так глибоко, як в'язень... Тюрма викликала у нас фізичний біль»¹⁴⁵². 17 червня 1939 р. з львівських «Бригідок» таки вдалося втекти чотирьом в'язням, у тому числі трьом українським націоналістам та одному кримінальному злочинцю. Втечу в'язні вчинили в неділю, напавши на охоронця та заволодівши ключами. Під

¹⁴⁴⁹ Бойко І. Роман Шухевич: як я пам'ятаю його з тюрми. Спогади. Торонто: б.в., 2013. С. 20–21.

¹⁴⁵⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1031. Арк. 7–7зв., 9–9 зв.

¹⁴⁵¹ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8 (15). S.12.

¹⁴⁵² Гайвас Я. Воля ціни не має... С. 68.

час втечі кримінального в'язня смертельно поранив охоронець, а націоналістам вдалося втекти – серед них і згадуваному вище Я. Гайвасу¹⁴⁵³.

Частим явищем були конфлікти українських націоналістів зі своїми політичними супротивниками. Наприклад, політв'язень Станіславської тюрми, оунівець Ю. Мозіль згадував про те, як комуністи намагалися його вбити (удушити) в камері на ґрунті ідеологічної несумісності¹⁴⁵⁴. Траплялися також суперечки й у власному середовищі. Бойкот члена общини зазвичай застосовувався у разі порушення внутрішньої дисципліни, «націоналістичних заповідей» тощо. Могли бойкотувати одного або кількох членів націоналістичної групи. З такими особами здебільшого не спілкувалися, а також під час прогулянки на подвір'ї вони трималися осторонь інших в'язнів і не могли між собою розмовляти. Порушення умов бойкоту у в'язниці загрожувало смертю на волі¹⁴⁵⁵. Приміром, наприкінці 1925 р. напружені відносини склалися у львівських «Бригідках» між А. Мельником і його співкамерником, членом УВО та одним зі співучасників замаху на Ю. Пілсудського та львівського воєводу В. Грабовського в 1921 р. Є. Зиблікевичем – «схильним поступатися тюремній адміністрації в усяких справах за ціну поправки умовин тюремного побуту»¹⁴⁵⁶.

Ефективність політичної діяльності українських націоналістів у тюрмах залежала також від володіння достовірною інформацією про події поза в'язницею. Джерела інформації були різними. Наприклад, її можна було отримати від новоприбулого в'язня. Зокрема, член ОУН З. Книш у спогадах зазначав, що інший оунівець М. Колодзінський після потрапляння у львівські «Бригідки» «розказував..., що влітку 1931 р. відбувався з'їзд в Данцігу, де брали участь спеціалісти-військовики з ОУН, було там кільканадцять людей, з Галичини...»¹⁴⁵⁷. Один із в'язнів, який опинився в Коломийській тюрмі під час пацифікації Галичини, згадував: «Одного дня ми мали щастя (якщо це

¹⁴⁵³ Книш З. Перед походом на Схід... С. 24–27.

¹⁴⁵⁴ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 75–81.

¹⁴⁵⁵ Його ж. На Вронках... С. 59.

¹⁴⁵⁶ Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців»... С. 131.

¹⁴⁵⁷ Книш З. Розбрат... С. 31.

щастя) мати в своєму товаристві о. Івана Пісецького, славного патріота-священника. Він приніс нам додаткові вісті про “бурю пацифікації”»¹⁴⁵⁸.

Нелегальна інформація могла надходити й від родичів під час відвідин у тюрмі. Наприклад, згадуваний уже З. Книш, який учергове потрапив до львівських «Бригідок» у червні 1939 р., писав, що під час побачення з майбутньою дружиною дізнався про масові арешти українських націоналістів у Польщі, переповненість польських тюрем, зведення активістів до табору в Березі-Картузкій на Поліссі¹⁴⁵⁹. Цікавий спосіб обміну інформацією використовував оунівець Я. Гайвас: «Разом з білизнаю дружина пересилала мені дві білі хустинки до носа, на мережках яких тонесенькою білою ниткою писала абеткою морзе листи. У тих листах були відомості зі світу, а я такою самою дорогою передавав їй відомості з тюрми»¹⁴⁶⁰. В той самий час, на початку 1928 р., адміністрація Дрогобицької тюрми чинила перешкоди законним побаченням членів УВО з родинами¹⁴⁶¹. Один з учасників націоналістичного підпілля, який перебував у львівських тюрмах «Бригідки» та «Баторія», скерував до батька таємний лист, де містилися вказівки для свідків, які перебували на волі, та прохання матеріально допомогти¹⁴⁶².

Нелегально передати листи на волю за фінансову винагороду міг також корумпований тюремний охоронець. Крім того, краща комунікація простежувалася в тюремному шпиталі, де був послаблений режим і відповідно сприятливіші умови для набуття або обміну інформацією. Про кримінальні новини могли розповідати також охоронці тюрми, які приходили в шпиталь. Звістки про перебіг судових справ інших політичних в'язнів могли приносити в'язні-«посмітюхи», тобто ті, які працювали в тюрмі – прибирали коридори, в'язничне подвір'я, інші об'єкти пенітенціарної

¹⁴⁵⁸ Гуцуляк В. Пацифікація зблизка. *Городеничина. Іст.-мемуар. зб.* /зред. М. Г. Марунчак. Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. С. 228.

¹⁴⁵⁹ Книш З. Перед походом на Схід... С. 28.

¹⁴⁶⁰ Гайвас Я. Воля ціни не має... С. 76.

¹⁴⁶¹ Сурма. 1928. Лютий. С. 8.

¹⁴⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 69.

інфраструктури. По суті, вони перебували на дні внутрішньотюремної ієрархії в'язнів¹⁴⁶³.

Українські націоналісти намагалися налагоджувати справну нелегальну комунікацію й у власному середовищі, як-от використовуючи умовні знаки азбуки Морзе для зв'язку із сусідніми камерами; простукуючи стелі; розмовляючи через труби для обігріву в неопалювальний сезон¹⁴⁶⁴. Тюремну абетку оунівці використовували навіть під час судових засідань. Наприклад, М. Климишин – один з обвинувачених на Варшавському процесі 1935 р., так згадував комунікацію з С. Бандерою: «Я привітався з Бандерою ще під час того, як входив до залі, і зразу таки нав'язав розмову з допомогою в'язничної азбуки. Я довідався, що і він протягом усього слідства сидів у кайданах і що його арештовано у Львові»¹⁴⁶⁵. Так само як комуністи та кримінальні в'язні, українські націоналісти послуговувалися таємними записками – «грипсами». Такий вид комунікації ще називали «спускання коней» – анонімні записки прикріплювали до хліба або тютюну й на шнурівці спускали до нижніх камер. «Грипси» поширювали також у тюремній каплиці, на прогулянках, під час відвідин родичів¹⁴⁶⁶.

Комунікативну функцію могли виконувати й капелани. Наприклад, згадуваний вище греко-католицький капелан українських політичних в'язнів отець Й. Кладочний з певною періодичністю сповідав С. Бандеру та інших членів ОУН. Завдяки духівнику лідер ОУН мав контакти із зовнішнім світом та керівництвом ОУН. Історик М. Посівнич зазначає, що передача інформації здійснювалася не лише під час розмов на сповіді, а й за допомогою таємних записок, які заклеювали в олівці¹⁴⁶⁷. Загалом Й. Кладочний підтримував

¹⁴⁶³ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 13, 84.

¹⁴⁶⁴ Касіян (Карп) С. Вогонь родиться з іскри. Розповідь Степана Касіяна (Карпа), його спогади з підпілля і партизанки / літ. запис З. Книша. Торонто: Срібна сурма, 1967. С. 57.

¹⁴⁶⁵ Климишин М. Спомини про провідника... С. 148; С. Бандера під час Варшавського процесу утримувався у варшавських тюрмах «Мокотув» та «Пав'як». Див.: Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах... С. 87–102.

¹⁴⁶⁶ Мозіль Ю. Записки в'язня Станіславівської тюрми... С. 29.

¹⁴⁶⁷ Посівнич М. Степан Бандера в польських тюрмах. *Історична правда*. 2011. 9 берез. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/9/29017/> (останній перегляд: 28.06.2022); Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери... С. 157.

зв'язки не тільки із С. Бандерою, а й з Р. Шухевичем, М. Лебедем, Я. Стецьком та іншими націоналістичними діячами¹⁴⁶⁸. Зі спогадів в'язнів-націоналістів можемо зробити висновок, що капелан був важливою ланкою, яка пов'язувала в'язня із зовнішнім світом. Окрім задоволення духовних потреб, капелан приносив вісті від родини, міг передати листа з дому, розповідав про події у світі, арешти однодумців, судові процеси, життя в'язнів в інших тюрмах. Керівництво ОУН дуже обережно ставилося до капеланів і намагалося не допустити індивідуальних бесід, побоюючись, що в'язень може потрапити під вплив церкви, який, на їхню думку, був шкідливим. Тому тюремний актив ОУН намагався організувати колективні зустрічі з капеланом, на яких був присутній також член «проводу», котрий міг контролювати розмови.

Українські націоналісти могли передавати важливу інформацію й через адвокатів. Наприклад, П. Сайкевич, який потрапив у 1928 р. до львівських пенітенціарних установ «Бригідки» та «Баторія», листувався з адвокатом С. Шухевичем з приводу захисту та передачі йому до в'язниці літератури¹⁴⁶⁹. Адвоката В. Горбового (діяч ОУН, в'язень «Берези-Картузької», захисник С. Бандери на судових процесах 1935–1936 рр. – О. Р.) поліція підозрювала в обміні інформацією зі С. Бандерою¹⁴⁷⁰.

Нарікали українські націоналісти та їхні симпатички й на незадовільні матеріальні умови в пенітенціарних установах досліджуваного регіону¹⁴⁷¹. Адвокат С. Шухевич так згадував про умови перебування у другій половині 30-х років у львівських «Бригідках» його племінника Р. Шухевича та інших членів ОУН: «Була доволі гостра зима. Валігурський (слідчий. – О. Р.) держав в'язнів у неопалюваних бетонованих келіях в підземеллі. Не мали вони плащів. Не мали коців, щоб накриватися. Убрання на ніч від них

¹⁴⁶⁸ ГДА СБ України. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 72. Арк. 71.

¹⁴⁶⁹ ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 90–91 зв., 97–98.

¹⁴⁷⁰ Посівнич М. Степан Бандера в польських тюрмах/ *Історична правда*. 2011. 9 берез. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/9/29017/>

¹⁴⁷¹ Діло. 1932. № 12. 19 січ. С. 1–2.

забирали, щоб не могли загіртіся. В'язні залазили досередини сінника в соломі, щоб не замерзнути...»¹⁴⁷².

У пенітенціарних установах українські націоналісти нерідко зазнавали фізичного та психологічного тиску зі сторони тюремного персоналу. Наприклад, 16 вересня 1925 р. під час переведення з Львівської тюрми «Баторія» до «Бригідок» охоронці так сильно побили лідера УВО А. Мельника та його колегу Є. Зиблікевича, що останні змушені були лікуватись у тюремному шпиталі. Адвокат С. Федак, який зміг відвідати А. Мельника в медзакладі «Бригідок», зазначав, що він мав важкі тілесні ушкодження. Зокрема, один із в'язнів свідчив: «...бачив, які дозорці в'язничні тягнули по землі Зеленого і Мельника. Обоє їх били кольбами і копали ногами. Мельника тягли так, що держали в руках ноги, а голова і плечі волочили по підлозі...»¹⁴⁷³. Це побиття стало приводом до подання 21 вересня того ж року сенатором М. Черкавським інтерпеляції до міністра юстиції. Водночас знущання над політв'язнями мало для окремих тюремних охоронців критичні наслідки. Зокрема, в середині 30-х років унаслідок вчинення оунівцями теракту загинув наглядач Бережанської тюрми Грох, який використовував фізичне насильство супроти в'язнів¹⁴⁷⁴.

Отже, в досліджуваних пенітенціарних установах кримінальні та політичні в'язні творили власні «комуни» («общини»), які характеризувалися суворою ієрархією та регламентованими правилами поведінки. Лідери цих неформальних структур виступали посередником між в'язнями та адміністрацією пенітенціарного закладу. Політичні в'язні, перебуваючи в тюрмі, попри те, що зазнавали тиску пенітенціарної адміністрації, намагалися продовжувати свою діяльність і підтримувати в різний спосіб контакти з організаційними осередками на волі.

¹⁴⁷² Шухевич. Моє життя... С. 508.

¹⁴⁷³ ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 325, 330–331, 337–338. Див. також: Fiszer A. Wędrówki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Iskry, 1960. S. 27–28.

¹⁴⁷⁴ Федевич К. Галицькі українці в Польщі. 1920–1939 рр... С. 81.

4.6. В'язні з Волині та Галичини у тюрмах інших регіонів Другої Речі Посполитої

Чимало в'язнів, які походили з Волині та Галичини, перебували під слідством або відбували покарання поза досліджуваним регіоном. Це могло зумовлюватися як проведенням слідства за місцем скоєння злочину, так і підбором оптимальної пенітенціарної установи відповідно до тяжкості провини та судового вироку. Крім того, враховувалася й поточна ситуація із заповнюваністю тюрем та їх можливістю прийняти нових в'язнів¹⁴⁷⁵. Греко-католицький тюремний капелан Й. Кладочний наприкінці 1935 р. зазначав, що «майже нема більшої тюрми поза Східною Галичиною, де не було б бодай кількох українців»¹⁴⁷⁶.

Транспортування в'язнів між тюрмами здійснювалося лише під спеціальним конвоєм й за згодою Міністерства юстиції, яке враховувало інформацію щодо поточного стану наповненості пенітенціарних закладів. Маючи таку статистику, Варшава ухвалювала рішення про скерування засудженої особи в ту чи іншу в'язницю¹⁴⁷⁷. Конвоювання ув'язнених могло здійснюватися як у межах компетенції певного апеляційного суду, так і поза його юрисдикцією. Прикладом переведення в'язнів у межах Львівського апеляційного суду можуть слугувати численні їх транспортування з різних галицьких тюрем до Дрогобицької в'язниці I класу, де відбували покарання особи, засуджені на тривалі терміни ув'язнення¹⁴⁷⁸. Зафіксовано випадки, коли прийняття етапованих в'язнів у межах юрисдикції одного апеляційного суду перешкождала переповненість кінцевого пенітенціарного закладу¹⁴⁷⁹.

Частими були й переведення в'язнів у пенітенціарні установи поза теренами Волині та Галичини. Наприклад, на початку 1920-х рр. керівництво Келецької окружної тюремної дирекції в одному з листів до Міністерства

¹⁴⁷⁵ Див. наприклад: ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1595. Арк. 1–16; Спр. 1605. Арк. 1, 94, 123; Спр. 1607. Арк. 18.

¹⁴⁷⁶ Діло. 1935. № 326. 6 груд. С. 6.

¹⁴⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 356. Арк. 18.

¹⁴⁷⁸ Див. наприклад: Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 676. Арк. 1–6; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 356. Арк. 24, 29; Спр. 68. Арк. 2; Спр. 1054. Арк. 2, 5–6. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 1631. Арк. 16.

¹⁴⁷⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 356. Арк. 60, 70–70 зв.

юстиції зазначало, що серед ув'язнених, яких суди Галичини скеровують до в'язниці «Святий Хрест», зафіксовано неповнолітніх, хворих та знесилених осіб. На думку тюремної дирекції, перебування їх у цій тюрмі було небажаним з огляду на залучення ув'язнених до важкої праці та перебування там «рафінованих злочинців»¹⁴⁸⁰.

28 квітня 1922 р. Львівський апеляційний суд звернувся до Департаменту в'язниць Міністерства юстиції Польщі з проханням про надання дозволу на скерування 17 осіб, засуджених Золочівським окружним судом на понад дворічні терміни ув'язнення, до пенітенціарних закладів Великопольщі або колишнього Конгресового Королівства. Реагуючи на подане прохання, наприкінці травня того ж року Міністерство юстиції надало дозвіл на етапування 21 в'язня із Золочівської та семи в'язнів із Сяноцької та Стрийської тюрем до пенітенціарного закладу в м. Равичі, на заході країни. Тоді ж передбачалося перевести одну ув'язнену із Золочева до Львівської жіночої в'язниці «Магдаленки»¹⁴⁸¹. У травні 1923 р. зафіксовано транспортування в'язнів Золочівської в'язниці, засуджених на терміни ув'язнення від восьми до 20 років, до інших пенітенціарних закладів країни, зокрема тюрми в м. Хенцини та в'язниці «Святий Хрест»¹⁴⁸².

Були випадки, коли в'язниці інших регіонів Польщі не могли прийняти засуджених з Галичини у зв'язку з переповненістю. Наприклад, влітку 1922 р. 19 осіб мали бути переведені зі Стрийської тюрми до згаданого вище пенітенціарного закладу в м. Равичі. Однак керівництво цієї тюрми відтермінувало зазначену процедуру у зв'язку з відсутністю вільних камер¹⁴⁸³. Станом на середину 1923 р. в'язниці Галичини були серйозно переповнені в'язнями, що загрожувало збільшенням ризику втеч. У цей час потрібно було конвоювати до інших пенітенціарних закладів Польщі близько 180 осіб, засуджених на терміни ув'язнення більше ніж два

¹⁴⁸⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 356. Арк. 11.

¹⁴⁸¹ Там само. Спр. 68. Арк. 17–18, 55–56, 63.

¹⁴⁸² Там само. Спр. 1245. Арк. 3, 5.

¹⁴⁸³ Там само. Спр. 68. Арк. 83–83 зв., 89.

роки. Наприклад, у Львівській в'язниці на транспортування очікувало 35 осіб, Бережанській – 6, Чортківській – 15, Коломийській – 6, Перемишльській – 23, Самбірській – 27, Сяноцькій – 12, Станіславській – 14, Стрийській – 13, Тернопільській – 18, Золочівській – 9¹⁴⁸⁴. Джерела фіксують перебування кримінальних в'язнів із Волині та Галичини в пенітенціарних установах інших регіонів Польщі й у пізніші роки. Приміром, у другій половині 30-х років у в'язниці міста Новий Сонч відбувала покарання за крадіжку уродженка с. Блудова Рівненського повіту Волинського воєводства О. Баранчук, яка була засуджена Корецьким гродським судом наприкінці 1936 року¹⁴⁸⁵.

Окрім звичайних кримінальних («посполитих») злочинців, ще одну велику групу осіб з Волині та Галичини становили політв'язні, які перебували під слідством або відбували покарання поза досліджуваним регіоном. Уже в січні 1927 р., одразу після оголошення вироку на великому Володимирському судовому процесі супроти 151-го комуністичного діяча, останніх почали переводити з тюрем Волинського воєводства до пенітенціарних установ інших регіонів Польщі. Зокрема, осіб, засуджених на довічне ув'язнення, скерували до тюрми в м. Равичі, тих, хто отримав 10–15 років позбавлення волі – до в'язниці у м. Вронках, частину засуджених на менші в'язничні терміни транспортували до Сандомирської тюрми¹⁴⁸⁶. У 1939 р. до в'язниці м. Коронова з Чортківської тюрми переведено в'язня І. Цісаря, засудженого на вісім років позбавлення волі за шпигунство на користь СРСР. Він передавав радянській стороні відомості про окремі аспекти польської військової оборони, які становили державну таємницю¹⁴⁸⁷.

Тюремна влада часто змінювала місце відбування покарання членам УВО (ОУН) та КПЗУ. Оунівець З. Книш у спогадах писав, що він свій восьмирічний термін покарання відбував у багатьох тюрмах Польщі (Вронки,

¹⁴⁸⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1244. Арк. 2 зв. – 3.

¹⁴⁸⁵ ANKГ. Zesp. 476. Sygn. 1. S. 1.

¹⁴⁸⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 231–231 зв., 251.

¹⁴⁸⁷ Там само. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

Равич, Острів-Велькопольський, Лодзь, Варшава, Білосток, Вільно («Лукішки»). Очевидно, це зумовлювалося тим, що влада побоювалася встановлення таємних зв'язків політв'язнів із тюремною охороною для організації втеч¹⁴⁸⁸. Натомість націонал-комуніст Д. Шумук упродовж 1935–1939 рр. відбував покарання лише у двох пенітенціарних установах – Ломжинській та Білостоцькій тюрмах, а на час слідчих дій перебував у Ковельській в'язниці¹⁴⁸⁹.

У Келецькій тюрмі «Святий Хрест», як і у в'язниці м. Равича, ще з початків входження Галичини до складу Польщі відбували покарання українці, засуджені «за важкі злочини» в період польсько-української війни. Згодом, ці пенітенціарні установи почали заповнювати члени УВО та ОУН¹⁴⁹⁰. Зокрема, у тюрмі «Равич» утримувався й І. Вербицький – безпідставно засуджений за вбивство куратора Львівського шкільного округу С. Собінського¹⁴⁹¹. У переддень Другої світової війни тут відбували покарання й волинські комуністи¹⁴⁹².

У в'язниці «Святий Хрест» перебували українські націоналісти, засуджені за звинуваченням у вбивстві міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. У квітні 1936 р. на потреби органів слідства та розгляду апеляції з цієї в'язниці до Варшавської тюрми «Мокотув» транспортували Я. Карпинця, Б. Підгайного, Р. Мигалья, І. Малюцу, М. Лебеда, М. Климишина та С. Бандеру. З метою безпеки цих осіб перевозили в різні дні трьома групами й лише в денну пору доби. До того ж документи щодо деталей розміщення згаданих членів ОУН у варшавських тюрмах конвой отримувал лише після їх прибуття на залізничний вокзал столиці Польщі¹⁴⁹³. Варто додати, що в 1936 р. у каплиці Варшавської в'язниці (вірогідно

¹⁴⁸⁸ Книш З. Розбрат... С. 67.

¹⁴⁸⁹ Шумук Д. Пережите і передумане... С. 83, 93.

¹⁴⁹⁰ Діло. 1935. № 188. 26 серп. С. 4; № 251. 31 серп. С. 6.

¹⁴⁹¹ ГДА СБ України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 296. Арк. 144.

¹⁴⁹² САУ. Polskie ludowe formacje partyzanckie powstałe na terenie Związku Radzieckiego. Relacje i wspomnienia. IX.3.52.63. S. 120.

¹⁴⁹³ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 24; Більше про перебування С. Бандери в тюрмі «Святий Хрест» див.: Климишин М. Спомини про провідника... С. 156–166; Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах... С. 87–102.

«Мокотув». – О. Р.) уклали шлюб оунівці М. Лебідь та Д. Гнатківська, які були засуджені під час судового процесу щодо вбивства Б. Перацького¹⁴⁹⁴.

У 1936–1937 рр. планували організувати втечу С. Бандери з тюрми «Святий Хрест», однак цей задум так і не був реалізований. 2 березня 1938 р. директор Карного департаменту Міністерства юстиції Польщі в таємному листі до начальника тюрми «Святий Хрест» рекомендував терміново перевести карного в'язня С. Бандеру до тюрми в м. Вронки. На звороті цього листа містилася також віза начальника тюрми «Святий Хрест» про переведення останнього до Вронківської в'язниці 25 березня того ж року. Крім цього, містився запис про те, що відповідно до телефонного розпорядження від 24 березня було також транспортовано 29 березня 1938 р.: до м. Равича – М. Лебеда, до тюрми в Седльцях – М. Климишина та Я. Карпинця до м. Гродна¹⁴⁹⁵.

Тюремна влада з особливою відповідальністю поставилася до транспортування названих членів ОУН, надто ж С. Бандери. 19 березня 1938 р. – за тиждень до переведення його до тюрми м. Вронки, суспільно-політичний відділ Келецького воєводського управління звернувся до прокурора місцевого окружного суду з інформацією про те, що за повідомленням Львівського воєводського управління, один із діячів ОУН О. Тюшка має детальну схему тюрми «Святий Хрест», яку він показував одному зі своїх знайомих, котрий нещодавно з цієї тюрми звільнився, для уточнення окремих деталей плану пенітенціарного закладу. На думку керівництва суспільно-політичного відділу Келецького воєводського управління, створення графічної схеми тюрми було пов'язане з намірами О. Тюшки та інших оунівців звільнити звідти С. Бандеру¹⁴⁹⁶.

Після переведення С. Бандери у Вронківську тюрму оунівці почали планувати його втечу. Попередньо домовилися з в'язничною охороною про її організацію за винагороду, розробили план, за яким Бандеру мали б

¹⁴⁹⁴ *Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери...* С. 17.

¹⁴⁹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 47–47 зв.

¹⁴⁹⁶ Там само. Спр. 7. Арк. 1.

переправити до Німеччини. Зрештою керівництво ОУН відмовилося від цієї ідеї, зокрема побоюючись загострення тюремного режиму для українських націоналістів, які перебували за ґратами, або переведення їх до тюрми «Святий Хрест», де панував суворий режим¹⁴⁹⁷.

9 травня 1939 р. керівник Слідчого управління Келецького воєводського управління державної поліції в листі до начальника тюрми «Святий Хрест» повідомляв, що отримав від львівських колег інформацію про те, ніби в очолюваній ним в'язниці в липні 1935 р. написана праця «Ідеологія українського націоналізму». Її авторами могли бути один або кілька українських націоналістів, які тоді перебували в цій тюрмі. Тому поліція звернулася з проханням до керівництва в'язниці «Святий Хрест» надати відомості про всіх українських політв'язнів, які в той час перебували в цьому пенітенціарному закладі¹⁴⁹⁸. До списку, що його уклав начальник в'язниці М. Бутвілович, увійшло 22 особи, в тому числі виконавець замаху на начальника канцелярії консульства СРСР у Львові О. Майлова – М. Лемик, який перебував тут від 6 березня 1935 р. по 19 травня 1936 р., доки не був конвойований до в'язниці в м. Тарнів. Проте М. Бутвілович відкинув можливість нелегального винесення за межі тюрми будь-якого «грипсу», зокрема й згаданої праці¹⁴⁹⁹.

Ще однією великою пенітенціарною установою Польщі, де перебували українські націоналісти й відбував частину покарання С. Бандера, була згадана Вронківська тюрма. У цій в'язниці утримувалося й багато інших членів ОУН, зокрема неодноразово цитований в цій праці Ю. Мозіль. Останній на час слідчих дій перебував у Станіславській тюрмі, а після

¹⁴⁹⁷ Книш З. Розбрат... С. 43–68. Більше про перебування С. Бандери в тюрмі в м. Вронки див.: Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах... С. 87–102. Згодом С. Бандеру перевели до Брестської в'язниці (Поліського воєводства), де він перебував до початку Другої світової війни. С. Плохій, зокрема, зазначає: «Він вийшов на волю у вересні 1939 року, коли німецьке та радянське вторгнення спричинило безлад у польських тюрмах, що дозволило багатьом в'язням, серед яких був і Бандера, вийти за тюремні ворота». Див.: Плохій С. Брама Європи... С. 311.

¹⁴⁹⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 1.

¹⁴⁹⁹ Там само. Арк. 2–2зв.

оголошення вироку його перевели до в'язниці в м. Вронки¹⁵⁰⁰. Тут українські націоналісти створили власну тюремну групу («комуну»), яку очолював «провід»¹⁵⁰¹. Водночас джерела фіксують і певні суперечки в середовищі українських націоналістів у Вронківській тюрмі. Як приклад, можна згадати конфлікт двох груп ОУН – «старої» та «нової». Перша вважала, що політичні в'язні можуть працювати в тюрмі. Натомість друга група трактувала таку поведінку як зраду, адже роботу ув'язнені здійснювали на користь польської держави. Дискусію викликало й питання можливості відвідин римо-католицької каплиці. В підсумку «нова» група оголосила бойкот «старій»¹⁵⁰².

Табір для політичних в'язнів у місцевості Береза-Картузька Поліського воєводства, який офіційно перебував поза пенітенціарною системою, був ще одним місцем, де відбували покарання окремі мешканці Волині та Галичини в 1934–1939 роках¹⁵⁰³. В'язень табору В. П. Павук у своїх спогадах зазначав, що перша група галицьких в'язнів походила з Львівського воєводства, згодом до неї почергово долучилися особи зі Станіславського та Тернопільського воєводств¹⁵⁰⁴. Газета «Діло» 12 липня 1934 р. інформувала, що найближчими днями до табору скерують понад 200 заарештованих, у тому числі близько 130 осіб української національності, з них приблизно 40 членів національно-радикального табору та десь 40 комуністів¹⁵⁰⁵. 18 липня того ж року ця газета повідомляла про утримання в «Березі-Картузькій» 200 осіб, більшість з яких були українці¹⁵⁰⁶. Зазначену інформацію підтверджує і в'язень табору В. Макар, який прибув сюди 9 липня 1934 року¹⁵⁰⁷. Щоденний пресовий бюлетень «Українські відомості», що виходив на правах рукопису у Варшаві, 25 липня інформував про

¹⁵⁰⁰ Мозіль Ю. Записки політв'язня... С. 128.

¹⁵⁰¹ Його ж. На Вронках... С. 53.

¹⁵⁰² Там само. С. 63.

¹⁵⁰³ Разиграев О. Українці в Березі Картузькій у 1934 р.: чисельність та режим утримання. *Красзнавство*. 2018. № 4. С. 211–222.

¹⁵⁰⁴ Павук В. П. Польський концентраційний табір Береза Картузька. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник* / ред. І. Пеленська, К. Бабяк. Т. 1. Нью-Йорк, 1990. С. 254.

¹⁵⁰⁵ Діло. 1934. № 181. 12 лип. С. 6.

¹⁵⁰⁶ Там само. № 187. 18 липн. С. 7.

¹⁵⁰⁷ Макар В. Береза Картузька (Спомини з 1934–1935 рр.). Торонто: Накладом Головної управи Ліги визволення України, 1956. С. 25.

вивезення до табору дев'ятьох українців із Львівського воєводства¹⁵⁰⁸. 29 липня на сторінках львівської газети «Земля і воля» з'явилася замітка такого змісту: «Вивозят дальше до Берези Картузької по більшій часті молодих українських боєвиків зі східної Галичини»¹⁵⁰⁹.

Згадуваний вище В. Макар поділяє в'язнів «Берези-Картузької» на три групи: польську (польські крайні праві), українську (члени ОУН та їхні симпатки), комуністичну (в національному плані складалася з євреїв, українців, білорусів та поляків)¹⁵¹⁰. Один із найбільш знаних діячів українського націоналістичного підпілля Р. Шухевич розпочав відбувати покарання в «Березі-Картузькій» 8 липня 1934 року. В його обліковому аркуші вказувалося: «Видатний і активний член ОУН, неодноразово був затриманий за звинуваченням у діяльності на користь нелегальної УВО і в справі нападу на поштове відділення в Городку-Ягеллонському, однак був звільнений за браком доказів» (див. додаток Т)¹⁵¹¹. Цього ж дня ув'язнили члена ОУН та учасника «антишкільної» акції на Станіславщині Д. Валька¹⁵¹². 9 липня прибув до табору мешканець с. Поздимира Сокальського повіту В. Баран. В обґрунтуванні щодо скерування до «Берези-Картузької», яке підписав львівський воєвода, зазначалося, що В. Баран був членом ОУН, неодноразово затримувався за протидержавну діяльність та інше¹⁵¹³.

11 липня 1934 р. в «Березі-Картузькій» було ув'язнено активного учасника націоналістичного підпілля, одного з організаторів «Пласту» в Луцькій гімназії, повітового провідника ОУН Луччини О. Куца¹⁵¹⁴. Наступного дня в таборі почав відбувати покарання знаний діяч українського

¹⁵⁰⁸ ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 148. Арк. 153.

¹⁵⁰⁹ Земля і воля. 1934. № 28 (329). 29 лип. С. 6.

¹⁵¹⁰ Макар В. Береза Картузька... С. 76, 89, 119. Наприклад, 1939 р. в «Березі-Картузькій» за рекомендацією прем'єр-міністра Польщі Ф. Славой-Складковського перебував відомий польський письменник та консервативний політичний публіцист С. Цат-Мацкевич. Його провина полягала в публікації статей з критикою оборонної політики польської держави. Див.: Pruszyński M. *Migawki wspomnień*. Warszawa: Rosneri i wspólnicy, 2002. S. 82–83.

¹⁵¹¹ ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 2668. Л. 1.

¹⁵¹² Там же. Оп. 2. Д. 17. Л. 1.

¹⁵¹³ Там же. Оп. 3. Д. 8. Л. 1–1зв., 4.

¹⁵¹⁴ Там же. Оп. 1. Д. 1276. Л. 1; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3578. Арк. 1–8.

національно-визвольного руху, засновник «Поліської Січі» в роки Другої світової війни Т. Бульба-Боровець. У його обліковому аркуші зазначалося: «Діяч ОУН з пропозиції Крайової Екзекутиви в 1933 р., намагається створити у Рівному українське націоналістичне видавництво; здійснює діяльність щодо створення нових осередків ОУН; організатор антишкільної та саботажної акції...»¹⁵¹⁵. 15 липня 1934 р. розпочався відлік терміну покарання в «Березі-Картузькій» відомого українського громадського діяча доби УНР, мешканця містечка Кременця Р. Бжеського¹⁵¹⁶.

1 вересня 1934 р. газета «Діло» повідомляла про ув'язнення в таборі 20 українців з Волині¹⁵¹⁷. Ув'язнених транспортували туди переважно залізницею під конвоєм поліції. Умови, які панували в таборі, мали зламати в'язня психологічно та фізично. «Знайомство» із карним закладом починалося з відвідування канцелярії, камери схову та складу. Далі в'язень перебував у спеціальному приміщенні для новоприбулих, де не було меблів, обігріву (в зимову пору температура сягала нижче від нуля градусів), частим поливанням бетонної підлоги водою, на якій в'язні спали без будь-якого накриття. Упродовж дня ув'язнені повинні були виконувати фізичні вправи або стояти в камері обличчям до стіни, до них нерідко застосовували засоби психологічного тиску та побиття. Після «адаптаційного» періоду прибулих скеровували до камер загального характеру, де перебувала решта в'язнів¹⁵¹⁸.

День у «Березі-Картузькій» розпочинався о 4-й годині ранку з пробудження в'язнів, гігієнічних процедур та прибирання. Далі – 30 хвилин на сніданок та миття посуду; о 5-й годині – збірка та рапорт; з 6-ї до 18-ї години тривала праця в'язнів з двогодинною перервою на обід та миття

¹⁵¹⁵ ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 214. Л. 1.

¹⁵¹⁶ За тебе, Україно... С. 39; Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі... С. 288.

¹⁵¹⁷ Діло. 1934. № 232. 1 верес. С. 1.

¹⁵¹⁸ Śleszyński W. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej... S. 29–33. Див. також.: AAN. Zesp. 1306 (były 180). Sygn. 180/1. T. 4. S. 1.

посуду (з 12-ї до 14-ї години). Після робочого дня одна година відводилася на вечерю та миття посуду (з 18-ї до 19-ї години). З 19.30 – «нічна тиша»¹⁵¹⁹.

Харчовий раціон в'язнів був надзвичайно бідним¹⁵²⁰. У другій половині вересня 1934 р. преса повідомляла про таке меню для в'язнів «Берези-Картузької»: чорна кава і хліб на сніданок; каша, горох і солонина на обід та вечерю¹⁵²¹. Т. Бульба-Боровець згадував про табірний раціон: «...вранці півлітра води-кави, на обід – три чверті літра ріденького супу, на вечерю – три чверті літра води-супу та 400 грам тухлого, липкого, як земля, чорного хліба»¹⁵²².

Кошти, що їх держава виділяла на утримання в'язнів в інших пенітенціарних закладах Польщі, були більшими, ніж для осіб, котрі перебували у «Березі-Картузькій»¹⁵²³. Відповідно до табірного розпорядку, дозволялося надсилати ув'язненим поштою посилки з продуктами та одягом¹⁵²⁴. Натомість надсилання преси та книг, а також відвідування інтернованих заборонялося¹⁵²⁵. Адміністрація в'язниці не завжди приймала харчові посилки, а найгірше – навіть не надавала пояснень відправнику¹⁵²⁶.

Серед видів робіт, які виконували в'язні «Берези-Картузької» впродовж літа – осені 1934 р., вже згадуваний В. Макар виділяє: «поглиблення ровів і підсипання валів попід парканом довкола цілого табору... збудування доріг довкола будинків, вибрукування камінням площ перед поліційною вартівнею і в'язничною кухнею... корчування старих дерев

¹⁵¹⁹ За тебе, Україно...Українські патріоти в Березі-Картузькому концтаборі (1934–1936) в документах Державного архіву Брестської області / О. Льїн, П. Мазур, А. Гудима, С. Шандрук. Вид. 2-е. Тернопіль: Терно-граф, 2014. С. 13.

¹⁵²⁰ AAN. Zesp. 1306 (były 180). Sygn. 180/1. T. 4. S. 1; Більш детальний перелік продуктів, які входили до тижневого меню, знаходимо на шпальтах часописів «Діло» від 30 липня та «Земля і воля» від 5 серпня 1934 р., зокрема на сім днів в'язням належало 2,8 кг хліба, 7 кг картоплі, 350 г борошна, 245 г жиру, 100 г м'яса, 175 г гороху, 350 г крупи, 1 кг моркви, 500 г буряка, 70 г цукру, 300 г капусти, 150 г сиру, 120 г «сушенини», 175 г солі та 7 г чаю. Див.: Діло. 1934. № 199. 30 лип. С. 3; Земля і воля. 1934. № 29 (330). 5 серп. С. 6.

¹⁵²¹ Діло. 1934. № 254. 23 верес. С. 1.

¹⁵²² Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади. Київ; Торонто; Нью-Йорк, 1996. С. 33.

¹⁵²³ AAN. Zesp. 1306 (były 180). Sygn. 180/1. T. 4. S. 1.

¹⁵²⁴ Діло. 1934. № 187. 18 лип. С. 5.

¹⁵²⁵ Там само. С. 7.

¹⁵²⁶ Там само. № 191. 22 лип. С. 1.

і насаджування нових; засипування ямок і загальне вирівнювання площі...»¹⁵²⁷.

Порушення табірної дисципліни тягло за собою різного роду санкції. Наприклад, Т. Бульба-Боровець упродовж ув'язнення в «Березі-Картузській» мав чотири покарання, зокрема позбавлення права одержання продуктових посилок на чотири тижні (за шумні розмови під час «шикування»); два дні ув'язнення «з твердим ліжком і постом на другий день» (за те, що «йшов вільно після команди “бігом”»); сім днів карцеру з позбавленням права листуватися з родичами на весь час ув'язнення (за невиконання наказів ескорту). Щодо останнього покарання у відповідній постанові було записано: «10.02.1935 р. поданий рапорт на заарештованого Боровця Тараса за умисну повільність в роботі... при вивезенні снігу, в супроводі постового Владислава Оливки і за не виконання наказів цього ж постового з визиваючою неповагою. За цей неприпустимий вчинок накладено арешт на Боровця Тараса у вигляді одиночного карцеру на 7 днів з твердим ліжком і постом в їжі на перший, третій, п'ятий і сьомий день, а також позбавленням права листування на весь час ув'язнення»¹⁵²⁸.

Д. Валько та Р. Шухевич за період перебування в таборі мали по три покарання¹⁵²⁹. Зокрема, одне з покарань Р. Шухевича у вигляді дводенного арешту винесене за виявлені в нього під час ревізії 5 січня 1935 р. брудні шкарпетки¹⁵³⁰. В'язень О. Куц був покараний одним дисциплінарним стягненням, а саме позбавленням права отримувати продуктивні посилки терміном на чотири тижні. Причина покарання полягала у невідповідній поведінці під час шикування¹⁵³¹.

Складовим елементом щоденного життя в'язня «Берези-Картузкої» було задоволення релігійних потреб. Щонеділі в таборі проводили богослужіння у римо-католицькій традиції, у разі потреби – сповідь. Згодом,

¹⁵²⁷ Макар В. Береза Картузька... С. 42–43.

¹⁵²⁸ ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 214. Л. 3; За тебе, Україно... С. 58.

¹⁵²⁹ За тебе, Україно... С. 58, 389.

¹⁵³⁰ ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 2668. Л. 4.

¹⁵³¹ За тебе, Україно... С. 206; ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 1276. Л. 14.

з огляду на значну кількість українців, адміністрація табору дозволила богослужіння в греко-католицькому обряді. 19 вересня 1934 р., згідно з дозволом влади, до табору як капелана було скеровано о. Й. Кладочного¹⁵³². Наприкінці грудня того ж року він виїхав зі Львова до табору з черговою місією¹⁵³³. Капелан отримав дозвіл на відвідування в'язнів греко-католицького віровизнання напередодні Великодніх свят 1935 р., а також Різдвяних свят 1936 року¹⁵³⁴. Осіб православного та юдейського віровизнання, а також комуністів звільняли від обов'язкової участі в богослужінні¹⁵³⁵.

Створення табору в Березі-Картузькій викликало гостру критику частини суспільства, в тому числі й політикуму Польщі. Вже 17 липня 1934 р. парламентар С. Баран звернувся до начальника суспільно-політичного відділу Тернопільського воєводського управління з приводу незаконного скерування окремих українців до «Берези-Картузької»¹⁵³⁶. 6 листопада того ж року Українська парламентська репрезентація в польському сеймі подала внесок щодо скасування декрету президента І. Мосціцького «Щодо осіб, які загрожують безпеці, спокою та громадському порядку» від 17 червня 1934 р., на підставі якого й був створений табір у Березі-Картузькій, як такий, що суперечив чинному законодавству¹⁵³⁷. 9 листопада 1934 р. «Діло» на своїх шпальтах повідомляло також про звернення частини польських парламентарів щодо незадовільних умов утримання в'язнів у «Березі-Картузькій»¹⁵³⁸. У грудні того ж року парламентар від Польської соціалістичної партії К. Чапинський на одному з засідань сейму зазначав, що існування цього закладу суперечить конституції та є актом партійної помсти¹⁵³⁹. Сумніви щодо ефективності такої установи

¹⁵³² Діло. 1934. № 252. 21 верес. С. 6.

¹⁵³³ Там само. № 342. 20 груд. С. 6.

¹⁵³⁴ ГДА СБ України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 296. Арк. 117, 150.

¹⁵³⁵ Макар В. Береза Картузька... С. 63–66.

¹⁵³⁶ Діло. 1934. № 185. 16 лип. С. 7; № 190. 21 лип. С. 1.

¹⁵³⁷ Там само. № 303. 11 листоп. С. 2; Існування «Берези-Картузької» критикували й польські політики з Народної партії (Stronnictwo Ludowe), див. APRz. Zesp. 970. Sygn. 1. S. 30.

¹⁵³⁸ Діло. 1934. № 301. 9 листоп. С. 4.

¹⁵³⁹ Там само. № 343. 21 груд. С. 1.

висловив відомий польський публіцист і політик А. Бохенський в статті «Доцільність Картузької Берези», що 1935 р. була вміщена в тижневику «Проблеми»¹⁵⁴⁰.

18 вересня 1934 р., за участю поліського воєводи В. Костека-Бернадського та інших представників адміністрації, відбулося перше урочисте звільнення в'язнів¹⁵⁴¹. За підрахунками польського історика В. Шлешинського, українці перебували в таборі в середньому 5,5 місяця. Він зазначає також, що в 1934 р. серед 100 % політичних в'язнів 70 % становили комуністи, 20 % – українські націоналісти та 10 % – польські націоналісти¹⁵⁴². Згідно з даними І. Політа, до грудня 1934 р. до табору було скеровано загалом 167 українців¹⁵⁴³.

15 лютого 1935 р. з «Берези-Картузької» було звільнено провідника ОУН Луччини О. Куца, а 1 березня – Т. Бульбу-Боровця¹⁵⁴⁴. Водночас табір поступово наповнювався новими в'язнями. Зокрема, 11 травня 1935 р. польська влада скерувала сюди відомого громадського та релігійного діяча Волині доктора А. Річинського. В обліковій документації табору містилася інформація про підозру його в приналежності до ОУН. Зазначалося також, що з метою пробудження національної свідомості молоді А. Річинський на терені Володимирського повіту створив філію «Пласту». Натомість дружина Річинського – Ніна, з його ініціативи, в 1929 р. організувала філію Союзу

¹⁵⁴⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 142.

¹⁵⁴¹ Див. поіменні дані про звільнених в'язнів за період з 19 вересня по 31 грудня 1934 р.: Діло. 1934. № 254. 23 верес. С. 1; № 283. 22 жовт. С. 1; № 307. 15 листоп. С. 7; № 325. 3 груд. С. 6; № 337. 15 груд. С. 6; № 344. 22 груд. С. 6; № 346. 24 груд. С. 1. За підрахунками В. Макара, упродовж вересня–грудня 1934 р. з «Берези-Картузької» було звільнено 160 в'язнів. Див.: Макар В. Береза Картузька... С. 105; Згідно з інформацією, поданою в газеті «Діло», станом на 12 грудня 1934 р. в «Березі-Картузькій» перебувало 147 осіб, з них 72 % українців, 18 % комуністів та 10 % ендеків. Наприкінці грудня 1934 р. тут залишалось близько 95–100 осіб. Див.: Діло. 1934. № 337. 15 груд. С. 6; № 348. 26 груд. С. 1; Макар В. Береза Картузька... С. 105; Згідно з даними в'язня «Берези-Картузької» В. П. Павука наприкінці 1934 р. в таборі налічувалося 232 особи, з яких 75 % становили українці. Див.: Павук В. П. Польський концентраційний табір Береза Картузька... С. 254.

¹⁵⁴² Śleszyński W. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej... S. 96, 100.

¹⁵⁴³ Polit I. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej... S. 118. Поіменний список в'язнів «Берези-Картузької» з Львівського воєводства за період від 7 липня 1934-го по 10 червня 1936 р. див.: AAN. Zesp. 1185. Sygn. 48. S. 3–8. За оцінкою польської влади репресії, а особливо функціонування табору в «Березі-Картузькій» певною мірою сприяли нейтралізації антидержавної політичної активності українців на Львівщині в листопаді 1934 р. Див.: ГАГрО. Ф. 551. Оп. 1. Д. 1210. Л. 98 об.

¹⁵⁴⁴ ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 1276. Л. 1–1 об.; Д. 214. Л. 2.

українок¹⁵⁴⁵. 5 серпня 1935 р. згідно з розпорядженням Станіславського воєводи до табору скерували відомого учасника українського націоналістичного руху М. Ясінського; тут він перебував до 21 квітня 1936 року¹⁵⁴⁶. 8 серпня 1935 р., відповідно до розпорядження волинського воєводи, сюди ж було скеровано М. Скоп'юка – брата одного з лідерів ОУН Луцького повіту І. Скоп'юка, який утримувався до 21 квітня 1936 року (див. додаток Т)¹⁵⁴⁷.

У жовтні 1935 р. до табору скерували чергову партію громадських та політичних діячів з Волині та Галичини¹⁵⁴⁸. Ув'язнення без рішення суду й далі збурювали місцеву громадськість. 24 листопада 1935 р. на дверях пожежної частини Ковеля було виявлено запис крейдою, зміст якого закликав до звільнення політв'язнів та знищення «Берези-Картузької»¹⁵⁴⁹.

Станом на 30 травня 1939 р. у «Березі-Картузькій» перебувала 541 особа, з них 199 становили «політичні» (168 комуністів та 31 український націоналіст), 321 – «кримінальний» та 21 – «спекулянт»¹⁵⁵⁰. На початку липня 1939 р. тут відбувало покарання 525 осіб, з них 191 «політичний» (у т. ч. 31 особа з групи «Карпатської Січі»), 303 «кримінальні» та 31 «спекулянт»¹⁵⁵¹. На початку вересня 1939 р. в таборі перебував основоположник українського інтегрального націоналізму Д. Донцов, якого польська влада ув'язнила як «пронімецького діяча»¹⁵⁵².

Отже, в'язні, які походили з різних місцевостей Волині та Галичини, нерідко відбували покарання поза межами рідного краю. Причини цього були

¹⁵⁴⁵ 24 липня 1935 р. заступник поліського воєводи інформував керівництво «Берези-Картузької» про те, що 23 липня міністр внутрішніх справ рекомендував звільнити А. Річинського з табору. Див.: ГАБО. Ф. 98. Оп. 2. Д. 81. Л. 1, 7, 23.

¹⁵⁴⁶ Там же. Д. 108. Л. 2, 5, 11. Перед ув'язненням в «Березі-Картузькій» М. Ясінський нетривалий час перебував під слідством у Станіславській тюрмі. Сюди ж його повторно ув'язнили й 1939 року. Див.: Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 1763. Арк. 1; Спр. 1765. Арк. 1.

¹⁵⁴⁷ ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 2152. Л. 3, 7.

¹⁵⁴⁸ Народна справа. 1935. Ч. 41. 13 жовт. С. 1; У червні 1938 р. в «Березі-Картузькій» перебувало 540 осіб, з них 336 «політичних», 166 «кримінальних» та 38 «спекулянтів». Див.: ГАБО. Ф. 1. Оп. 8. Д. 1114. Л. 2-43; В іншому місяці цього ж року в таборі перебувало 547 осіб («політичних» – 182; «кримінальних» – 349 та «спекулянтів» – 16). Див. ГАБО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 2969. Л. 1-46.

¹⁵⁴⁹ Razyhryayev O. Policja Państwa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym... S. 220.

¹⁵⁵⁰ ГАБО. Ф. 1. Оп. 8. Д. 1115. Л. 2.

¹⁵⁵¹ Там же. Д. 1116. Л. 2-47.

¹⁵⁵² Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму: Львівський період Дмитра Донцова, 1922–1939 рр.: Начерк інтелектуальної біографії. Київ: Критика, 2019. С. 288.

різні: вчинення злочину в іншій частині держави, а тому проведення там слідства, відсутність карного закладу відповідно до тяжкості судового вироку, завантаженість місцевих в'язниць тощо. Найактивніших політв'язнів скеровували до пенітенціарних установ у центральній та західній частині Польщі, а з 1934 р. чимало осіб, здебільшого з політичних мотивів, ув'язнювали в таборі «Берега-Картузька».

Отож, у пенітенціарних закладах досліджуваного регіону перебували різні категорії ув'язнених, повсякдення яких мало регламентований характер. Більшість з них належали до внутрішньотюремних «комун» («общини»), котрі мали свої чіткі правила співжиття. Новоприбулі в'язні превентивно перебували в карантинних камерах. Ув'язнені систематично скаржилися на умови побуту та харчування. Нерідко перебування в тюрмі негативно позначалося на їхньому здоров'ї. В'язнів залучалися також до трудової діяльності, яка приносила їм певну матеріальну користь. Засуджені мали можливість здобути базову освіту, а також реалізувати свої релігійні потреби. Деякі в'язні вдавалися до втеч, що їх нерідко здійснювали під час роботи поза мурами тюрми. Серйозними порушеннями тюремного режиму були також голодування та бунти. Однак тюремна адміністрація зазвичай швидко їх нейтралізувала.

РОЗДІЛ 5

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЩОДО ПІДТРИМКИ В'ЯЗНІВ ТА ЗАХИСТУ ЇХНІХ ПРАВ

5.1. Товариство допомоги в'язням та їхнім родинам «Патронат»

Суттєву допомогу ув'язненим надавало Товариство опіки над в'язнями та членами їхніх родин «Патронат». Його мета полягала насамперед у покращенні їхнього матеріального та морального стану; вихованні, наданні освіти та трудовому навчанні неповнолітніх в'язнів; наданні допомоги тим, хто звільнявся з місць відбування покарання; підтримці родин засуджених. Ця організація, відповідно до власних статутних завдань, мала право звертатися до тюремної адміністрації, Міністерства юстиції і Міністерства праці та суспільної опіки зі спеціальними поданнями та пропозиціями. «Патронат» був уповноважений інформувати перевірчі органи про помічені недоліки та зловживання в тюрмах¹⁵⁵³. До 1926 р. ці структури займалися організацією бібліотек у в'язницях¹⁵⁵⁴.

На землях, які юридично увійшли до складу міжвоєнної Польщі у 1918–1923 рр., такі структури існували ще з середини ХІХ століття. Зокрема, на підавстрійських теренах подібні організації виникли в 1855 р., однак на думку дослідниці Х. Вевюрської, не здійснювали активної діяльності¹⁵⁵⁵. Робота аналогічних утворень у прусській дільниці зводилася до забезпечення звільнених в'язнів транспортними квитками для повернення додому, а також надання принагідної допомоги. Жвавішу діяльність розгорнули «патронати», що з 1909 р. поступово виникали в межах Конгресового Королівства у складі Російської імперії. Зазначені структури допомагали політичним в'язням та

¹⁵⁵³ Neymark E. Współpraca społeczeństwa z administracją penitencyjną. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Ż. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 225.

¹⁵⁵⁴ Pawlak K. Więziennictwo Polskie w latach 1919–1939... S. 100.

¹⁵⁵⁵ Wiewiórska H. Patronat to nie filantropia. *Prawo i życie*. 1957. № 8 (25). 7 kwietnia.

членам їхніх родин, неповнолітнім в'язням, а також особам, які вже відбули покарання й потребували матеріальної підтримки¹⁵⁵⁶.

З 1918 р. патронати перебували у віданні Карного департаменту Міністерства юстиції нововідродженої Польської держави. 23 березня 1919 р. керівник в'язничної секції Міністерства юстиції Я. Закшевський скерував циркуляр до начальників в'язниць, у якому просив повідомити, чи в тюрмах існують «патронати» – товариства опіки за в'язнями. У разі позитивної відповіді висловлювалося прохання подати статут організації, склад правління, адресу, історію створення та діяльності¹⁵⁵⁷.

Громадська діяльність, спрямована на підтримку в'язнів та їхніх сімей у Польщі, набула правового оформлення 1 грудня 1923 р., після затвердження статуту Товариства опіки над в'язнями, звільненими з тюрми та їхніми родинами, «Патронат». Розміщувалося воно у Варшаві. Організація поширювала діяльність на всю територію країни через створення філій або індивідуальної діяльності окремих її членів¹⁵⁵⁸. Ця інституція складалася з правління, загальних зборів та ревізійної комісії¹⁵⁵⁹. Правове закріплення патронати знайшли у статті 62 «Розпорядження президента Польщі від 7 березня 1928 р. щодо організації в'язниць», де було вказано, що діяльність таких структур у тюрмах регламентується приписами Міністерства юстиції¹⁵⁶⁰.

Наприкінці 1920-х рр. у Польщі функціонувало п'ять незалежних товариств «Патронат»: у Бидгощі, Новогрудку, Вільні та два у Варшаві. Окрім того, в різних місцевостях було створено 41 відділ варшавського

¹⁵⁵⁶ Wiewiórska H. Patronat to nie filantropia. *Prawo i życie*. 1957. № 8 (25). 7 kwietnia; Більше про створення та діяльність «Патронату» див.: Petersowa Z. O instytucji «Patronatu». *W służbie penitencjarnej*. 1938. № 1. S. 4–6.

¹⁵⁵⁷ APK. Zesp. 186. Sygn. 1. S. 99.

¹⁵⁵⁸ Neymark E. Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną...S. 224; Eimer A. Patronat w służbie wymiaru sprawiedliwości. *Głos Sądownictwa*. 1936. № 9. S. 687–690; Zbyszewska Z. Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami «Patronat» w Warszawie 1909–1944. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983. 339 s. Див.: Статут Варшавського «Патронату» з 1923 р.: LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 135. L. 87–92.

¹⁵⁵⁹ Pawlak K. Więziennictwo Polskie w latach 1919–1939... S. 108.

¹⁵⁶⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r.... S. 562.

Товариства опіки над в'язнями, звільненими з тюрми та їхніми родинами, «Патронат»¹⁵⁶¹.

На початку 30-х років ХХ ст. спостерігалася тенденція до зростання «Патронатів» у Польщі, що, ймовірно, було викликано непростю економічною ситуацією в країні в добу світової економічної кризи. На 1930 р. функціонувало вже 44 відділення варшавського «Патронату», а також самостійні організації в Любліні, Новогрудку, Вільні та Лодзі¹⁵⁶². А напередодні нападу Німеччини на Польшу діяло близько 80 відділень варшавського «Патронату», а також п'ять самостійних організацій¹⁵⁶³. У другій половині 30-х років членство в цій організації було дозволено також поліцейським¹⁵⁶⁴.

У Гродненській тюрмі «Патронат» неформально було створено у 1922 році. Однак його фактична діяльність розпочалася лише з лютого 1924 р., коли ця організація отримала статус філії загальнопольського Варшавського товариства. В організаційному зібранні цієї структури взяло участь кілька десятків осіб – чиновників, адвокатів, представників суду та прокуратури, духовенства різних визнань. В той самий час «Патронат» постав в осерді Серединної Литви – Вільні¹⁵⁶⁵, а також у м. Волковиську Білостоцького воєводства¹⁵⁶⁶.

З 1925 р. філіал варшавського «Патронату» функціонував у тюрмі м. Каліша¹⁵⁶⁷. В 1930 р. ця організація навіть придбала для в'язнів радіоапарат, який, однак, невдовзі вийшов з ладу й потребував ремонту.

¹⁵⁶¹ Sprawozdanie z działalności Patronatu w Warszawie (Tow. opieki na więźniami) i jego Oddziałów na Prowincji za r. 1928/9. *Przestępczość i wychowanie w dwudziestoleciu międzywojennym. Wybór tekstów* / Red. D. Raś. Kraków: Impuls, 2011. S. 75–83. Структури «Патронату» функціонували в різних в'язницях, у тому числі й у тюрмі Холма (Pomiankiewicz J. *Dzieje więzienia w Chełmie...* S. 73–74.), Дорогичина (ГАБО. Ф. 2266. Оп. 1. Д. 7. Л. 1–14; Д. 8. Л. 1–8), Пінська (ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 116. Арк. 4–4 зв.), Бреста (ГАБО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1855. Л. 1.), Познані (Sprawozdanie Poznańskiego «Patronatu» więziennego. Rok. 1937/37. Poznań: Drukarnia Państwowa PAT w Poznaniu, 1937. 23 s.) та ін.

¹⁵⁶² Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 9 (65). S. 15.

¹⁵⁶³ Pawlak K. *Więziennictwo Polskie w latach 1919–1939...* S. 108.

¹⁵⁶⁴ APP. Zesp. 66. Sygn. 4. S. 73.

¹⁵⁶⁵ LCVA. F. 128. Ap. 1. B. 354. L. 25–32.

¹⁵⁶⁶ Ibidem. B. 135. L. 94.

¹⁵⁶⁷ Więzienie Kaliskie 1846–2015... S. 57; Jaxa-Maleszewski L. *Rozwój więziennictwa Polskiego. Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Ż. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 60; Neymark E. *Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną...* S. 226.

Апарат, очевидно, відремонтували, адже 2 лютого 1936 р. в'язні слухали радіоефір, присвячений іменинам президента Польщі І. Мосціцького¹⁵⁶⁸. В березні 1930 р. філія товариства «Патронат» була створена також у невеликій тюрмі м. Сосновця. Організацію очолив голова місцевого окружного суду Ф. Опенховський. У документах місцевого староства зазначалося, що це товариство було аполітичним¹⁵⁶⁹.

У в'язниці м. Краснистава станом на березень 1930 р. філія товариства «Патронат» не функціонувала. В'язням-жінкам допомагав тільки Союз громадянської праці жінок, який очолювала дружина місцевого повітового старости. Члени цього товариства з дозволу Міністерства юстиції навчали ув'язнених жінок грамоти, рукоділля, проводили з ними різні бесіди¹⁵⁷⁰.

З початку 20-х років «Патронат» розгорнув харитативну діяльність на теренах Волині та Галичини¹⁵⁷¹. Філії його Варшавського відділення під кінець першої декади міжвоєнного двадцятиліття діяли у Бережанах, Володимирі, Дубні, Золочеві, Коломиї, Ковелі, Кременці, Луцьку та Острозі¹⁵⁷². У середині 30-х років осередки варшавського «Патронату» функціонували уже в 69 містах Польщі, зокрема й у Рівному. Водночас самостійні організації, які не залежали від центрального Варшавського відділення й мали власні статутні документи, працювали в Любліні, Львові, Лодзі та Вільні¹⁵⁷³.

Ще на початку 1920-х рр. при Луцькій в'язниці під керівництвом римо-католицького капелана Є. Зволінського функціонувала неофіційна група осіб, яка надавала моральну та матеріальну допомогу в'язням. Однак Товариство опіки над в'язнями «Патронат» постало в м. Луцьку 13 квітня 1924 р. за ініціативи місцевих адвокатів. Організаційне засідання відбулося в залі Окружного суду воєводського центру за участю голови того ж суду

¹⁵⁶⁸ APK. Zesp. 186. Sygn. 24. S. 61; Sygn. 17. S. 78, 266.

¹⁵⁶⁹ Archiwum Państwowe w Katowicach. Zesp. 770. Sygn. 956. S. 1, 3.

¹⁵⁷⁰ APZ. Zesp. 99. Sygn. 22. S. 37.

¹⁵⁷¹ Див. більше: Разиграєв О. Діяльність тюремних «патронатів» на Волині та Східній Галичині в контексті пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої. *Український історичний збірник*. 2018. Вип. 20. С. 146–157.

¹⁵⁷² Neymark E. Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną... S. 226.

¹⁵⁷³ Madey M. Opieka nad więźniem. *Głos Sądownictwa*. 1936. № 3. S. 209; Wołyń. 1935. № 16. 14 kwietnia. S. 9.

В. Єловицького, ксьондза Є. Зволінського, судді Б. Влодека, протестантського пастора Клейндіста, прокурора Я. Прушинського, С. Глікліха, урядового рабина М. Глікліха, начальника в'язниці Ж. Стемпковського та численних адвокатів. На засіданні адвокат О. Ростоцький зачитав лист Міністерства юстиції до Ради адвокатів у м. Луцьку щодо утворення «Патронату». Далі мала місце дискусія щодо статусу товариства. Після голосування більшість виступила за створення в Луцьку організації «Патронат», яка територіально мала діяти в межах Луцького та Рівненського судових округів. Першим керівником організації було обрано голову окружного суду В. Єловицького, якого пізніше змінив Блєжинський (новообраний голова окружного суду). До правління новоствореної організації, окрім її голови, увійшли Б. Влодек, О. Ростоцький, Є. Зволінський, К. Гулевич, Ю. Прухінк, Я. Прушинський, А. Борейко, О. Тележинський та інші¹⁵⁷⁴.

У 1925 р. луцький «Патронат» очолив інженер Ю. Прухнік, скарбником було обрано ксьондза Є. Зволінського, а секретарем – Е. Пальчинського; водночас ксьондз Є. Зволінський та Е. Петриковський обійняли посади тюремних кураторів. Станом на 1926 р. зазначена організація налічувала близько 50–60 членів і займалася забезпеченням одягом колишніх ув'язнених, покриттям транспортних витрат на подорож таких осіб додому, допомогою у пошуку роботи тощо. Окрім того, луцький «Патронат» матеріально підтримував в'язничну бібліотеку; контактував зі слідчими та прокурорськими органами щодо пришвидшення розгляду справ або зміни запобіжного заходу; сприяв дотерміновому звільненню в'язнів тощо. В цей самий час «Патронат» планував обладнати майстерню з виробництва кошків, де могли б працювати особи, звільнені з в'язниці¹⁵⁷⁵.

Станом на 1 квітня 1931 р. «Патронат» м. Луцька налічував 65 членів. Однак уже 31 березня наступного року активних членів

¹⁵⁷⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1771. Арк. 3–3зв.

¹⁵⁷⁵ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5 (12). S. 15.

залишалося тільки 49, які разом сплатили членських внесків на суму 237 злотих. Упродовж 1931–1932 рр. організація отримала близько 105 злотих добровільних пожертв та 190 злотих з інших джерел. Серед видатків за означений період можна відмітити ремонт взуття (для чотирьох засуджених) та одягу в'язням (47 злотих); переплітання бібліотечних книг (близько 23 злотих); лікування одного в'язня; надання індивідуальної матеріальної допомоги для 44 осіб на загальну суму понад 268 злотих; видатки на проведення різноманітних свят (160 злотих); купівля поштових марок та тютюну для в'язнів¹⁵⁷⁶. Напередодні Другої світової війни луцький «Патронат» налічував 91 члена¹⁵⁷⁷.

В'язні Луцької тюрми зверталися до «Патронату» з різними проханнями. Наприклад, 11 лютого 1932 р. за юридичною допомогою звернувся мешканець Волині Д. Швайровський, який відбував чотирирічне покарання в Дрогобицькій в'язниці. Після смерті батька власна родина прагнула позбавити його права на законну частину спадку згідно із заповітом¹⁵⁷⁸. 10 травня того ж року в'язень О. Петрочук просив у «Патронату» кошти на залізничний квиток до Білостока¹⁵⁷⁹. Аналогічне прохання висловив у заяві від 22 жовтня 1933 р. Ю. Гловчак, який потребував коштів на дорогу додому в м. Сельдце Люблінського воєводства. Своє прохання він обґрунтовував цілковитою відсутністю фінансів, а також малозабезпеченістю родини¹⁵⁸⁰.

Варто зауважити, що відповідно до розпорядження міністра суспільної опіки С. Хубіцького від 24 серпня 1932 р. особи, які звільнялися з в'язниці й бажали здійснити поїздку залізницею з метою пошуку роботи або до місця роботи, мали право на пільгу. Вона надавалася на підставі довідки, виданої «Патронатом» та засвідченої відповідним підрозділом

¹⁵⁷⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1561. Арк. 18.

¹⁵⁷⁷ Wołyń. 1939. № 27. 7 ліса. S. 6.

¹⁵⁷⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1523. Арк. 7–7 зв.

¹⁵⁷⁹ Там само. Арк. 15.

¹⁵⁸⁰ Там само. Арк. 4–4 зв.

прокуратури¹⁵⁸¹. На початку 1935 р. варшавський «Патронат» повідомляв свої регіональні філії про спільне рішення Міністерств юстиції та зв'язку наділити «Патронати» виключним правом видавати спеціальні довідки малозабезпеченим колишнім в'язням у справі пільгового проїзду до місця роботи або постійного проживання¹⁵⁸².

У 1934 р. луцьке Товариство опіки за в'язнями «Патронат» очолював ксьондз О. Пежхала, його заступником був суддя окружного суду В. Добровольський, скарбником – начальник місцевої в'язниці А. Сурмінський, секретарем – тюремний вчитель П. Таланкевич. До активу «Патронату» також належали протестантський пастор Клейндіст, настоятель православної парафії М. Яковлев та інші. На звітному засіданні, яке відбулося в 1934 р., підкреслено успішну реалізацію в Луцькій в'язниці програми пенітенціарної педагогіки, яка полягала у функціюванні школи, столярної майстерні, організації різних додаткових навчальних курсів, святкових заходів тощо. Водночас передбачалося активізувати опіку над особами, звільненими із в'язниці, контакти з родинами ув'язнених, а також «популяризувати ідею патронату серед широкого загалу»¹⁵⁸³.

Наприкінці травня 1935 р. ксьондза О. Пежхалу на посаді керівника «Патронату» змінив суддя В. Добровольський. Загалом упродовж звітного 1934/1935 р. луцький «Патронат» здійснював матеріальне забезпечення тюремної школи, де навчалося 65 в'язнів; започаткував піврічні курси крою та шиття для в'язнів-жінок; проводив заняття зі сфери сільського господарства; сприяв поповненню тюремної бібліотеки новою літературою; надав фінансову підтримку 110 в'язням, які залишали тюрму; здійснював правовий захист ув'язнених тощо¹⁵⁸⁴.

На початку 1936 р. луцький та золочівський «Патронати» швидко відгукнулися на рекомендацію центрального правління організації у Варшаві

¹⁵⁸¹ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1561. Арк. 27; Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 728. Арк. 2.

¹⁵⁸² ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 239. Л. 4.

¹⁵⁸³ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 6 (15). S. 12–13.

¹⁵⁸⁴ Ibidem. 1935. № 8 (29). S. 12.

щодо налагодження тісних взаємин з воєводськими осередками Бюро фонду праці щодо пошуку роботи для колишніх в'язнів¹⁵⁸⁵. У 1936 р. луцький «Патронат» теж отримав чимало заяв від в'язнів із різними проханнями. Наприклад, С. Красько у поданні від 12 січня просив покрити купівлю залізничного квитка до станції Дубровиця на теренах Поліського воєводства; Х. Шраєр 24 січня звернувся із заявою щодо виділення коштів на придбання ліків; 11 травня в'язень О. Ложко, засуджений на вісім років позбавлення волі, просив «Патронат» придбати взуття; 15 травня С. Василевський звернувся з проханням виділити 6 злотих на купівлю окулярів, позаяк старі окуляри зіпсував під час трудової діяльності у в'язниці¹⁵⁸⁶.

Луцький «Патронат» матеріально підтримав організацію Різдвяних свят у місцевій в'язниці наприкінці 1937 р.; окрім того, в цей період дружині в'язня І. Височанського було надано 10 кілограмів пшоняного борошна та 2 кілограми кави; в'язню Я. Колодзю вирішено виплатити 10 злотих на купівлю зимової куртки під час звільнення; в'язню А. Панчуку профінансовано залізничний квиток тощо. Однак не всі прохання в'язнів розглянули позитивно. Наприклад, Д. Козаку відмовили в купівлі квитка, позаяк він мав власні кошти на спеціальному тюремному депозиті; негативне рішення прийняли щодо прохання С. Василевського про матеріальну допомогу – не так давно він уже отримував таку поміч¹⁵⁸⁷.

16 грудня 1933 р. «Пенітенціарний огляд» на своїх шпальтах повідомляв про створення «Патронату» в м. Володимирі з ініціативи начальника місцевої в'язниці підкомісара В. Колубінського. Упродовж короткого проміжку часу організації вдалося зібрати 110 злотих, які формувалися з членських внесків та добровільних пожертв мешканців Володимира. На організацію святкування Різдва в 1933 р. «Патронат» виділив для в'язнів 75 злотих¹⁵⁸⁸. Водночас, згідно з іншими даними,

¹⁵⁸⁵ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 336. Л. 2–3.

¹⁵⁸⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1817. Арк. 2, 6, 62, 65.

¹⁵⁸⁷ Там само. Спр. 1771. Арк. 102 зв.–104.

¹⁵⁸⁸ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 3(12). S. 11.

«Патронат» у Володимирі функціонував ще з кінця 20-х років¹⁵⁸⁹. На початку 1934 р. «Патронат» провадив свою діяльність і при Ковельській в'язниці¹⁵⁹⁰.

У м. Львові «Патронат» було створено 26 березня 1931 р. з ініціативи дружин місцевого воєводи Б. Наконечникова-Клюковського та віцевоєводи В. Дрояновського, начальника відділу праці та суспільної опіки воєводського управління Ф. Шкодзінського, а також гродського судді А. Яжини. Першим керівником товариства стала дружина попередника Б. Наконечникова-Клюковського – львівського воєводи В. Голуховського. В червні 1932 р. її змінив віцеголова місцевого апеляційного суду А. Старкевич¹⁵⁹¹. Натомість, згідно з даними польської дослідниці Х. Вевюрської, львівський «Патронат» було утворено в 1932 році¹⁵⁹². Науковиця зазначає, що за кількістю членів ця організація конкурувала з варшавським «Патронатом», а в щоденній діяльності співпрацювала з львівськими воєводським та міським управліннями, мала підтримку прокуратури та місцевої громади¹⁵⁹³. Позадискусійним є лише факт функціонування львівського «Патронату» як самостійної організації, а не філії центрального Варшавського відділення.

28 червня 1933 р. галицьке «Діло» розмістило замітку про діяльність цієї організації, де зокрема зазначалося, що «...товариство працює повним ходом та великою готівкою... допомагає в'язням знайти працю, дістатися домів і добути одягу, коли вони покинуть мури тюрми... Веде теж товариство освітню працю серед в'язнів, влаштовуючи відчити та хорові продукції, а на Різдво і Великдень... влаштувало для них ялину і свячене... Як зачуваємо, проєктуються товариством окремі опікуни та секція для українських в'язнів...»¹⁵⁹⁴.

Станом на вересень 1933 р. львівський «Патронат» налічував 243 члени, функціонував під керівництвом згадуваного вище А. Старкевича і

¹⁵⁸⁹ Neymark E. Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną... S. 226.

¹⁵⁹⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 281. Оп. 3. Спр. 74. Арк. 36–36 зв.

¹⁵⁹¹ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 9 (18). S. 12.

¹⁵⁹² Wiewiórska H. Patronat to nie filantropia. *Prawo i życie*. 1957. № 8 (25). 7 kwietnia.

¹⁵⁹³ Ibidem.

¹⁵⁹⁴ Діло. 1933. № 165. 28 черв. С. 4.

складався з семи комісій (секцій): культурно-освітньої, опіки над родинами в'язнів, пропаганди, праці, опіки над неповнолітніми, юридичної та комісії в'язничних кураторів. Культурно-освітню секцію очолював ксьондз – капелан Ф. Командер. Упродовж лютого – вересня 1933 р. цей структурний підрозділ «Патронату» провів із в'язнями 10 бесід, здійснював роботу щодо удоступнення в тюрмах кіно та радіо, організував низку патріотичних заходів, зокрема з нагоди Дня Конституції Польщі (3 травня), а також іменин Ю. Пілсудського. Секцію опіки за родинами в'язнів очолював безпосередньо голова львівського «Патронату» А. Старкевич. Її діяльність полягала в наданні матеріальної та моральної підтримки родинам в'язнів, а також налагодженні контактів між ув'язненими та членами їхніх сімей. Зокрема, упродовж згадуваного періоду ця секція надала фінансової підтримки на суму 524 злотих, а також низку позик.

Підрозділ пропаганди, який очолювала К. Хойнацька, мав на меті сприяти формуванню позитивної громадської думки та підтримки діяльності «Патронату» з боку суспільства. Для реалізації поставлених цілей зазначений підрозділ співпрацював з пресою та радіо. Секція праці, що функціонувала під керівництвом Ю. Скварчинського, в означений період безрезультатно намагалася отримати від влади міста Львова приміщення, призначене для Будинку праці, для в'язнів, які звільнялися з місць позбавлення волі. Цей підрозділ також сприяв отриманню колишніми в'язнями одягу та знижок на залізничні перевезення для повернення до місць постійного проживання¹⁵⁹⁵. У листопаді 1933 р. актив львівського «Патронату» узяв участь у роботі I з'їзду делегатів цієї організації у Варшаві, де один із заступників правління товариства Л. Двожак виголосив виступ на тему: «Опіка над звільненими в'язнями»¹⁵⁹⁶.

Зі звіту львівського «Патронату» за період з 1 квітня 1933 р. по 31 березня 1934 р. випливає, що організація акумулювала понад 808 злотих

¹⁵⁹⁵ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1933. № 6 (12). S. 13–14.

¹⁵⁹⁶ Ibidem. 1934. № 9 (18). S. 12.

на користь ув'язнених завдяки організації танців у готелі «Бристоль», концерту львівських композиторів, а також збору індивідуальних пожертв на вулиці; провела 45 виховних бесід та лекцій з історії, географії, гігієни, відомостей про Польщу, громадянської науки; організувала низку заходів із нагоди державних та релігійних свят; створила за участю в'язнів драматичний гурток та хор; матеріально забезпечила в'язничну світлицю (придбала радіоприймач, газети, книжки та підручники тощо); організувала навчальний курс для в'язнів з основ сільського господарства¹⁵⁹⁷.

Окрім того, стараннями львівського «Патронату» в'язнів було забезпечено 267 аркушами паперу з поштовими марками, 170 листівками, облаштовано притулок на 20 ліжок для неповнолітніх злочинців без постійного місця проживання, розглянуто понад 700 прохань членів родин ув'язнених, 528 сімей в'язнів отримали матеріальну грошову допомогу, окремим родинам надали лікарську допомогу тощо. Осіб, які звільнялися з в'язниці, «Патронат» частково забезпечував одягом, взуттям, залізничними квитками до місця проживання, проводив роботу щодо працевлаштування колишніх в'язнів¹⁵⁹⁸.

В'язні та члени їхніх сімей зверталися до львівського «Патронату» з різними проханнями. Зокрема, 23 січня 1934 р. за матеріальною допомогою звернулася мати двох малолітніх дітей М. Сюда. Її чоловік перебував в ув'язненні під слідством і залишив сім'ю без фінансової опіки. Як наслідок, М. Сюда не мала коштів на оплату оренди житла, комунальних послуг та харчів для дітей¹⁵⁹⁹. Після отримання цієї заяви «Патронат» звернувся до відповідних міських служб і отримав підтвердження незадовільного матеріального стану заявниці. Вже 6 березня того ж року до «Патронату» звернувся звільнений з в'язниці чоловік М. Сюди – Станіслав, який просив допомогти із працевлаштуванням¹⁶⁰⁰. Однак, згідно з інформацією, що її

¹⁵⁹⁷ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 9 (18). S. 13.

¹⁵⁹⁸ Ibidem. S. 14.

¹⁵⁹⁹ Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 361. Арк. 1.

¹⁶⁰⁰ Там само. Арк. 3.

отримала кураторка львівського «Патронату» К. Хойнацька, станом на 1935 р. подружжя Сюдів перебувало у в'язниці. Натомість їхні діти залишилися на утриманні тітки та бабусі й, на думку працівників «Патронату», потребували матеріальної підтримки¹⁶⁰¹.

У 1934 р. до Товариства опіки над в'язнями «Патронат» у м. Львові за допомогою звернувся колишній багаторічний в'язень Золочівської тюрми П. Кашчишин. У заяві він зазначив, що після звільнення опинився без засобів до існування та «даху над головою»¹⁶⁰². Для з'ясування ситуації львівський «Патронат» звернувся до начальника в'язниці у Золочеві й одержав інформацію, що П. Кашчишин є рецидивістом і під час звільнення вже отримав від місцевого «Патронату» допомогу у розмірі п'ять злотих¹⁶⁰³. 18 листопада 1935 р. до львівського «Патронату» звернувся М. Сокальський, який відбував покарання за крадіжку. Останній просив надати матеріальну допомогу його дружині та тринадцятирічній дочці. Було вирішено допомогу дружині надати, а також звернутися до Комітету позашкільної опіки з проханням забезпечити безплатними обідами дочку заявника¹⁶⁰⁴.

Галицькі в'язні, які перебували в тюрмах інших воєводств, теж зверталися за допомогою до місцевих «Патронатів». Напередодні Другої світової війни до «Патронату» в м. Дрогичині (Поліське воєводство) із заявою звернувся в'язень П. Порохнюк. Він повідомив, що згідно з рішенням суду від 30 серпня він залишає тюрму, однак немає одягу та квитка на проїзд додому, тому просив забезпечити його сорочкою, курткою, кальсонами, а також квитком до залізничної станції Белз, що у Львівському воєводстві¹⁶⁰⁵.

Тюремний «Патронат», що функціонував у Станіславові, за керівництва ним окружним суддею Л. Бучинським, налічував 93 члени. Це були переважно судді різних рівнів, адвокати, представники органів влади та

¹⁶⁰¹ Держархів Львівської обл. Ф. 11. Оп. 25. Спр. 361. Арк. 4–5.

¹⁶⁰² Там само. Арк. 27.

¹⁶⁰³ Там само. Арк. 49.

¹⁶⁰⁴ Там само. Арк. 80.

¹⁶⁰⁵ ГАБО. Ф. 2266. Оп. 1. Д. 14. Л. 2.

місцевого самоврядування¹⁶⁰⁶. Станом на грудень 1934 р. станіславський «Патронат» очолював ксьондз Д. Базяк. Серед пріоритетних завдань організації була допомога особам, які звільнялися з місць позбавлення волі, особливо підтримка бідних неповнолітніх колишніх в'язнів. Станіславський «Патронат» матеріально підтримував культурно-освітню діяльність у в'язниці, а також проводив роботу, спрямовану на збільшення своїх активістів¹⁶⁰⁷.

Товариство опіки над в'язнями «Патронат» функціонувало і в Тернополі, на чолі з С. Вогловою – дружиною колишнього директора гімназії¹⁶⁰⁸. «Патронат» надавав допомогу в'язням у різних напрямках. Зокрема, покривав кошти на проїзд додому для в'язнів, які мешкали поза межами Тернопільського воєводства, в т. ч. на Волині й Поліссі; допоміг придбати одяг та білизну кільком ув'язненим жінкам; у 1931 р. матеріально підтримав засуджену Л. Годзалову, яка в тюрмі народила дитину. Окрім того, очільниця «Патронату» С. Воглова разом з учителькою Кручаковською проводили виховні бесіди з ув'язненими жінками¹⁶⁰⁹.

На Різдвяні та Великодні свята тернопільський «Патронат» намагався урізноманітнити харчовий раціон в'язнів, не беручи до уваги, за які саме злочини вони відбувають покарання. Зокрема, на Великдень 1930 р. 320 в'язнів римо-католицького віросповідання отримали на одну особу по 2 яйця, 1 кг булки, 250 г ковбаси та шість цигарок марки «Вісла». Під час Різдвяних свят того ж року близько 300 в'язнів отримали по 250 г ковбаси, 1 кг солодкої булки з начинкою та шість цигарок. Варто зазначити, що в'язні-комуністи відмовилися від святкових різдвяних подарунків. У цей самий час тернопільський «Патронат» надав матеріальну допомогу в сумі 60 злотих родині в'язня П. Подборачинського, який відбував п'ятирічний термін

¹⁶⁰⁶ Держархів Івано Франківської обл. Ф. 422. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–7.

¹⁶⁰⁷ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 12 (21). S. 14.

¹⁶⁰⁸ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 2.

¹⁶⁰⁹ Там само. Арк. 2 зв.

ув'язнення за шахрайство¹⁶¹⁰. Звертаючись до питання фінансування свят у в'язницях, зауважимо, що на одному із з'їздів представників «Патронату» у Варшаві в 1933 р. було рекомендовано уникати більших видатків на такі цілі. Натомість віталосся скерування коштів на розвиток культурно-освітнього життя¹⁶¹¹.

Тернопільський «Патронат», на відміну від інших організацій Волині та Галичини, не здійснював збору членських внесків та добровільних пожертв. Натомість індивідуальна матеріальна допомога чи організація свят відбувалися за кошти, отримані від Тернопільського воєводського відділу суспільної опіки, який отримував від «Патронату» звіт за використанні фінансові засоби¹⁶¹².

Чортківський «Патронат» у 1926 р. допомагав харчовими продуктами ув'язненим жінкам, які перебували в тюрмі з немовлятами¹⁶¹³. У квітні 1934 р. за ініціативи прокурора окружного суду Нуцковського постав оновлений «Патронат» при в'язниці в Чорткові. Станом на жовтень того ж року організація запровадила «травневі» богослужіння для в'язнів, які звершувалися в тюремній каплиці орденом домініканців; двічі на тиждень проводилися курси співу; члени «Патронату» добровільно жертвували книги у фонд тюремної бібліотеки. Стараннями чортківського «Патронату» було утворено в'язничну світлицю, в якій, наприклад, можна було грати в шахи або доміно, читати газети¹⁶¹⁴.

У листопаді 1924 р. було створено відділ «Патронату» в Коломиї. Його заснували місцевий прокурор Е. Ояк, староста Ч. Павліковський, представник окружного суду С. Саханек та адвокат Л. Алерханд. Організацію очолив керівник суду Дроздовський¹⁶¹⁵. Станом на червень 1924 р. філія

¹⁶¹⁰ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 2 зв.

¹⁶¹¹ ГАБО. Ф. 2043. Оп. 1. Д. 240. Л. 9–9 об.

¹⁶¹² Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 3.

¹⁶¹³ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1237. Арк. 34.

¹⁶¹⁴ Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 10 (19). S. 14.

¹⁶¹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп.1 а. Спр. 1533. Арк. 1–10, 12.

«Патронату», очолювана старостою К. Ленчевським, функціонувала у Самборі¹⁶¹⁶.

Отже, складовою частиною пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі були організації допомоги в'язням «Патронат», покликані надавати моральну та матеріальну підтримку ув'язненим і членам їхніх родин. Вони мали статус як незалежних організацій, так і підрозділів Товариства опіки над в'язнями, звільненими з тюрми, та їхніми родинами «Патронат» у Варшаві. Такі структури функціонували в різних місцевостях Волині та Галичини. Одним із перших у 1924 р. створено товариство «Патронат» у м. Луцьку. На кінець 20-х років такі організації вже діяли в Бережанах, Володимирі, Дубні, Золочеві, Коломиї, Ковелі, Кременці та Острозі. На початку 30-х років у м. Львові постав один із найчисленніших «Патронатів» у державі. Безперечно, допомога, яку надавали ці організації, була важливою та потрібною для осіб, позбавлених волі. Однак вона забезпечувала лише невелику частину потреб цих людей та членів їхніх сімей¹⁶¹⁷.

5.2. Міжнародна організація допомоги борцям революції

Для політичних в'язнів-комуністів функцію «патронату» виконувала Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР), яка постала 30 листопада 1922 р. на IV конгресі Комуністичного інтернаціоналу. Мета цієї структури полягала у наданні матеріальної, моральної та правової допомоги прорадянським політв'язням, а також членам їхніх родин. Крім того, ця організація, керована Російською комуністичною партією (більшовиків), провадила активну пропагандистську роботу. У міжвоєнний період МОДР мав понад сім десятків секцій (філій) поза межами СРСР, зокрема й на теренах Другої Речі Посполитої. Там вона діяла з 1924 р. під

¹⁶¹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1533. Арк. 11.

¹⁶¹⁷ Pawlak K. Więziennictwo Polskie... S. 112.

назвою «Червона допомога у Польщі», керувалася КПП, мала нелегальний статус й організаційно складалася із ряду округів (областей)¹⁶¹⁸.

До складу МОДР в Польщі входили дві автономні ланки – «Червоної допомоги Західній Україні» та «Червоної допомоги Західній Білорусі», які своєю чергою підпорядковувалися відповідно КПЗУ та КПЗБ¹⁶¹⁹. Керівник Сарненської експозитури політичної поліції в ситуаційному повідомленні від 18 серпня 1924 р. писав до Окружного управління політичної поліції в Бресті: «...нещодавно ГПУ створило нову організацію МОПР. ...Її завдання полягає у підтримці комуністичних рухів у сусідніх країнах. На потреби цього товариства кожен державний службовець, який повинен бути його членом, виділяє близько 5 % заробітної платні. Товариство також організовує різні віча, забави та ін. Увесь дохід з них скеровується на цю ціль»¹⁶²⁰.

Територіально «Червона допомога Західній Україні» охоплювала землі Волині, Східної Галичини та частково Холмщини, тобто терени Волинського, Львівського, Тернопільського, Станіславівського та окремі місцевості Люблінського воєводства Другої Речі Посполитої. Варто зазначити, що в документах міжвоєнного періоду на означення досліджуваної організації, поряд із назвами «Червона допомога у Польщі» та «Червона допомога Західній Україні», побутували такі терміни, як «Мопр у

¹⁶¹⁸ AAN. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/1. T. 2. S. 1–5; Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1131. Арк. 59; Більше про діяльність МОДР в різних регіонах Польщі див.: ГАГрО. Ф. 321. Оп. 1. Д. 3. Л. 22; Ф. 662. Оп. 2. Д. 153. Л. 4; ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 685. Арк. 1–22; Zatorski A. Czerwona Pomoc (MOPR) w Polsce w latach 1924–1928. Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1966. 65 s.; Лугачева Т. Международная организация помощи революционерам (МОПР) в Западной Беларуси. Гродно: ГрГУ, 2001. 114 с.; Cieślakowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywką – przyszłość. Warszawa: IH PAN, 2018. 299 s.

¹⁶¹⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 471. Арк. 19–19 зв.; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 58–62, 72–73; Павленко В. Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР). *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Ми / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наук. думка, 2009. 790 с., URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mizhnarodna_organizatsiya_dopomogi_bortsyam (останній перегляд: 28.06.2022); Cieślakowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce... S. 7, 95; Місько В. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням... С.118.*

¹⁶²⁰ ГАБО. Ф. 92. Оп. 3. Д. 6. Л. 25.

Польщі», «польський Мопр», «МОПР», «Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР)» та інші¹⁶²¹.

Статут «Червоної допомоги Західній Україні» був ідентичним із відповідним організаційним документом «Червоної допомоги у Польщі», що свідчило про єдність цих структур¹⁶²². Діяльністю і загальнопольської МОДР, так і її автономної ланки на Волині та в Галичині керували спеціально обрані центральні комітети (ЦК). Зокрема, ЦК «Червоної допомоги Західній Україні» (МОДР Західної України) розміщувався у Львові. Йому підпорядковувалися окружні комітети, які здебільшого дублювали окружні комітети КПЗУ. Вони керували діяльністю районних комітетів. На теренах окремих міст розміщувалися міські комітети. Низову ланку МОДР становили місцеві філії – «комірки» (див. додаток І)¹⁶²³. Фінансувалися ці структури коштом дотацій з центрального осередку в Москві, членських внесків, приватних пожертв та спеціальних кампаній по зборі коштів¹⁶²⁴. МОДР мала власні друковані органи, зокрема видання «Політичний в'язень», «Бюлетень», «В'язничний інформатор» тощо¹⁶²⁵.

Наприкінці 1928 р. «Червона допомога у Польщі» складалася з восьми округів (обласних відділень): Варшава-місто, Варшава-область, Домбровський вугільний басейн («Заглемб'є Домбровське»), Краків – Сілезія, Лодзь – Пйотркув, Радом – Кельці – Люблін, Західна Україна та Західна Білорусь¹⁶²⁶. В межах «Червоної допомоги Західній Україні» львівська організація була найпотужнішою структурою на теренах

¹⁶²¹ Cieślíkowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce...S. 22; Див. більше: Razyhrayev O. W obronie więzionych komunistów. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie: struktura organizacyjna i działalność na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2020. № 1. S. 252–274.

¹⁶²² ЦДАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 588. Арк. 1–2; Копії статуту «Червоної допомоги Західній Україні» збереглися в багатьох архівах України і Польщі, див.: AAN. Zesp. 1185. Sygn. 57. S. 2–5; Zesp. 2021. Sygn. 8. S. 16–19; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 34–36; Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 471. Арк. 12–13. Проекти статуту МОДР Західної України див.: ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 760. Арк. 1–2; Ф. 6. Оп. 2. Спр. 225. Арк. 1–2.

¹⁶²³ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 7.

¹⁶²⁴ Місько В. Діяльність Міжнародної організації допомоги революціонерам у Західній Україні (1922–1938 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2010. Вип. 192 (ч. 1). С. 80; Cieślíkowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce... S. 114.

¹⁶²⁵ AAN. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/1. T. 14. S. 4–5a; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 38 зв.

¹⁶²⁶ Cieślíkowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce... S. 93.

Волині та Галичини. В цьому ж місті функціонував розбудований в'язничний комітет, який підтримував контакти з політв'язнями, опікувався їхніми родинами, організовував лікарську та матеріальну допомогу, зокрема постачав у в'язниці продукти та одяг¹⁶²⁷. Зі Львова на Волинь надходила й пропагандистська література¹⁶²⁸.

Ще від середини 1920-х рр. в межах «Червоної допомоги Західній Україні» функціонували теренові структури в Бережанах, Володимирі, Дрогобичі, Коломиї, Ковелі, Львові, Луцьку, Самборі, Станіславові, Стрию, Тернополі тощо¹⁶²⁹. Територіальна організація МОДР змінювалася щороку, що було зумовлене не тільки її розбудовою, а й репресіями правоохоронних органів. У внутрішньому циркулярі № 1 «Червоної допомоги у Польщі» від 20 лютого 1927 р. вказано на неналежну діяльність теренових округів, що було пов'язано як зі слабкою ефективністю роботи на місцях, так і з проблемами загального керівництва в організації. В цей час окремі члени ЦК польської МОДР зазнали репресій і перебували у в'язниці¹⁶³⁰.

З перших днів існування МОДР у Польщі, як і ліворадикальний рух загалом, перебували в полі зору державної адміністрації та поліції¹⁶³¹. Це було пов'язано насамперед із нелегальним статусом організації та її зв'язками з КПЗУ, яка теж опинилася поза законом, адже своєю програмою та практичною діяльністю ставила під загрозу питання устрою та територіальної цілісності польської держави. Поліція, а саме її політичний підрозділ, постійно моніторив суспільно-політичне життя краю й мав непогану інформацію про організаційну структуру та функціонування МОДР на Волині та в Галичині¹⁶³². Згідно з інформацією політичної поліції, станом

¹⁶²⁷ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 8.

¹⁶²⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1408. Арк. 12–13.

¹⁶²⁹ Cieślakowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce... S. 95; Місько В. Діяльність Міжнародної організації допомоги революціонерам... С. 80; Його ж. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням... С. 118.

¹⁶³⁰ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 471. Арк. 6–6зв. Див. також: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 38; ЦДАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 589. Арк. 1–3; Держархів Львівської обл. Ф. 110. Оп. 4. Спр. 880. Арк. 1–1зв.

¹⁶³¹ Див., наприклад, один зі звітів щодо розвитку комуністичного руху в Польщі за 1928 р.: ЦДАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 590. Арк. 1–31.

¹⁶³² ЦДАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 566. Арк. 1–24.

на другу половину 1925 р. діяльність МОДР була зафіксована на теренах Володимирського повіту Волинського воєводства. Тут її провадила мешканка Володимира О. Яворська, а також адвокат зі Львова на прізвище Шевчук. Кошти на діяльність організації надходили з Луцька та Львова¹⁶³³.

Іншим важливим джерелом вивчення «Червоної допомоги» є її організаційна документація. Звіти МОДР за червень та липень 1926 р. інформують про кількість членів окремих місцевих комітетів організації на теренах Галичини. Зокрема, Перемишльський, Коломийський та Тернопільський комітети склалися з п'яти осіб, Станіславський – з чотирьох осіб¹⁶³⁴. Організація територіальних підрозділів МОДР викликала закономірне зацікавлення також представників державної адміністрації – воєвод та старост. Зокрема, 22 квітня 1927 р. снятинський староста повідомляв станіславського воєводу про те, що у двох гмінах цього повіту вже було створено філії МОДР й тривала робота щодо організації нових структур¹⁶³⁵.

У 1927 р. в організаційному вимірі особливу увагу звертали на створення нових та активізацію наявних комітетів, вербування симпатиків у профспілках та кооперативах¹⁶³⁶. В одному зі звітних документів КПЗУ за другу половину 20-х – початок 30-х років, у якому порушувалася діяльність МОДР, зазначалося, що найбільш численними структурами були Львівська та Дрогобицька окружні організації. У цей час Дрогобицький окружний комітет МОДР складався з шести районів: Дрогобич (20 членів), Борислав (22 члени), Добрівляни (27 членів), Деляне (?) (22 члени), Стебник (16 членів), Самбір (16 членів)¹⁶³⁷. Помітну роботу МОДР у Бориславі відзначено також у документах поліції за вересень 1929 року¹⁶³⁸. Активним діячем МОДР на Волині в цей час був парламентар від «Сельробу» А. Сенюк,

¹⁶³³ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1131. Арк. 5.

¹⁶³⁴ AAN. Zesp. 1294 (były 165). Sygn. 165/V. T. 87. S. 7.

¹⁶³⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 471. Арк. 2.

¹⁶³⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 38.

¹⁶³⁷ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 273. Арк. 9.

¹⁶³⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 141. Арк. 36.

який займався організаційними справами «Червоної допомоги Західній Україні», а також тримав контакт із родинами політв'язнів¹⁶³⁹.

На початку 1930-х рр. організаційна діяльність МОДР на Волині та в Галичині загальмувалася через репресії влади. 23–27 лютого 1930 р. слідча поліція Волинського воєводства провела операцію з викриття місцевого окружного комітету МОДР та Луцького повітового комітету КПЗУ¹⁶⁴⁰. Однак уже в березні 1931 р. структури МОДР на Волині поступово налагоджували роботу. Станом на вересень того ж року відновив свою роботу ОК МОДР з центром у Ковелі, провівши два засідання, на яких порушувалися питання щодо надання допомоги політв'язням та членам їхніх родин¹⁶⁴¹.

У жовтні – грудні 1931 р. на теренах Волинського воєводства діяло 12 філій («комóрек») МОДР, з них шість організаційно належали до центру в Луцьку, стільки ж керувалися з Ковеля. Водночас у центральних МОДРівських організаціях Галичини ситуація була така: Львів – 11 філій, Стрий – 2 філії, Дрогобич – 6 філій, Борислав – 5 філій, Добровляни – 12 філій, Долина – 1 філія, Тернопіль – 6 філій, Золочів – 3 філії, Перемишль – 6 філій, Львів (приміська) – 2 філії, Станіславів – 6 філій, Кобаки – 6 осіб¹⁶⁴². Загалом структури МОДР в Західній Україні наприкінці 1931 р. налічували близько 500 членів¹⁶⁴³. У національному плані у міських філіях переважали євреї, натомість у селах – українці. Це підтверджується як

¹⁶³⁹ AAN. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/3. T. 18. s. 1–2; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1408. Арк. 5–6; Skład osobowy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1930 r. Druk № 858. Warszawa: Wydano w Drukarni Państwowej, 1930. S. 30. «Сельроб» долучався до збору пожертв для ліворадикальних політв'язнів також на теренах Люблінського воєводства. Див.: APL. Zesp. 494. Sygn. 35. S. 5; Я. Грицак зазначає, що «на Волині КПЗУ була... переважно селянською організацією. Її там масово підтримувало селянство завдяки діяльності організації «Сельроб». Грицак Я. Подолати минуле... С. 264; Більше про «Сельроб» див.: Соляр І. Я. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 60–63; Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce... S. 204–227; Razyhrayev O. Надзор государственной полиции... S. 125; APL. Zesp. 403. UWL WSP. Sygn. 445. S. 4, 14, 33; Zesp. 494. Sygn. 68. S. 1; BUW. Gabinet Rękopisów. Materiały H. Józewskiego. Sygn. 432 (1). List Ministerstwa Spraw Wojskowych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 28.08.1933 r. S. 6.

¹⁶⁴⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1408. Арк. 3.

¹⁶⁴¹ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 3.

¹⁶⁴² Крім того, в цей час до складу «Червоної допомоги Західній Україні» належав осередок у Холмі, який складався із шести філій.

¹⁶⁴³ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 10. Див. також: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1968. Арк. 6; Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1836. Арк. 12–18.

внутрішніми списками членів організації, так і поліцейськими документами, що стосувалися заарештованих членів МОДРу¹⁶⁴⁴.

У 1932 р. ОК МОДР в Тернополі налічував 176 членів, з них близько 15 належали до міської організації. В тому ж році в Чорткові діяло три філії МОДР, натомість в Золочеві на дві філії більше, кожна з яких налічувала по чотири члени¹⁶⁴⁵. Наприкінці 1932 р. філія МОДР постала в місцевості містечку Козова Березанського повіту. Першочерговим завданням новоствореної організації став збір коштів на послуги адвокатів для місцевих комуністичних діячів, котрі опинилися у в'язниці¹⁶⁴⁶.

29 серпня 1932 р. стрийський староста повідомляв станіславівського воєводу про організаційну конференцію МОДР за участю представників компартії та комсомолу, яка відбулася 25 серпня того ж року. На цій конференції було прийнято рішення утворити окружний комітет МОДР в Стрию¹⁶⁴⁷. Згідно з інформацією Самбірського повітового управління державної поліції, 8 вересня 1932 р. у Самборі (або Старому Самборі) відбулася конференція окружного комітету МОДР¹⁶⁴⁸.

Станом на вересень 1932 р. філії МОДР існували в багатьох місцевостях Волинського воєводства. Найбільш активними були осередки в Кременці, Дубні, Рожищах, Торчині, Любитові та Луцьку¹⁶⁴⁹. Для збору інформації про діяльність МОДР службовці політичної поліції активно використовували послуги таємних агентів – конфідентів, які надавали інформацію про функціонування організації в різних місцевостях¹⁶⁵⁰. Станом

¹⁶⁴⁴ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 10 зв. Див. також: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1968. Арк. 6 зв.

¹⁶⁴⁵ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 175. Арк. 27; Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1836. Арк. 32–32 зв.

¹⁶⁴⁶ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1836. Арк. 8.

¹⁶⁴⁷ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 13.

¹⁶⁴⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 141. Арк. 73.

¹⁶⁴⁹ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 626. Арк. 25.

¹⁶⁵⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 3303. Арк. 1–1 зв.; Спр. 3351. Арк. 1–1 зв.; Спр. 3358. Арк. 1–7 зв.; Спр. 3769. Арк. 1; Спр. 3820. Арк. 1–14; Спр. 3851. Арк. 1–2; Спр. 6263. Арк. 1; Спр. 6574. Арк. 1–5; Спр. 7139. Арк. 1; Спр. 7459. Арк. 1–3 зв.

на 1933 р. поліція Волині мала інформацію про окремих членів МОДР з Луцького окружного комітету¹⁶⁵¹.

Згідно зі звітною документацією «Червоної допомоги Західній Україні», на початку 1933 р. найбільш помітну роботу серед структур МОДР Галичини, попри арешти двох секретарів дільниць, провадив округ Львів-місто, який налічував понад 100 членів. До складу активу цього округу входив секретар, два секретарі дільниць, а також представник тюремного комітету. Крім того, у Львові продовжував діяльність згадуваний вище комітет, який опікувався політичними в'язнями та членами їхніх родин. Поза Львовом сильною та другою за потужністю МОДРівською організацією залишався підрозділ «Дрогобич – Борислав». Помітну діяльність у цей час провадили структурні ланки Львів-підмісто, Станіславів, Коломия, Тернопіль, Перемишль. До найслабших структур можемо зарахувати Стрийську організацію МОДР¹⁶⁵².

У цей самий час на теренах Волинського воєводства функціонував ОК МОДР в Ковелі. Однак ЦК «Червоної допомоги Західній Україні» з вересня 1932 р. через відсутність зв'язку не надавав фінансової допомоги політв'язням, які перебували в карних закладах Луцька, Володимира, Ковеля, Дубна та Кременця¹⁶⁵³. Станом на квітень 1933 р. найбільш активну роботу на Волині провадили осередки в Колках та Олиці¹⁶⁵⁴.

Територіально-організаційна структура «Червоної допомоги Західній Україні» не зазнала помітних змін у 30-х роках. На 1934 р., згідно з інформацією слідчої служби Львівського воєводського управління державної поліції, основну організаційну тріаду МОДР надалі становили центральний, окружний та дільничний комітети¹⁶⁵⁵. Низовою організаційною ланкою були

¹⁶⁵¹ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2537. Арк. 35.

¹⁶⁵² ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 192. Арк. 1–3.

¹⁶⁵³ Там само. Арк. 3–5.

¹⁶⁵⁴ Там само. Оп. 1. Спр. 625. Арк. 9; Cieślukowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce... S. 96.

¹⁶⁵⁵ Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 177.

філії («komórki»). Така сама теренова структура МОДР була актуальна й у наступні роки¹⁶⁵⁶.

Станом на 1 січня 1935 р. у Волинському воєводстві окружний комітет МОДР розташовувався у Ковелі; районні та міські комітети відповідно – у Луцьку, Кременці та Рівному. Найбільшу кількість низових осередків фіксуємо на теренах Ковельського повіту, де діяло 20 з 26 таких структур регіону. Натомість за кількістю членів організації домінували Луцький та Ковельський повіти, де налічувалося відповідно 46 і 30 активістів при загальній чисельності 108 осіб¹⁶⁵⁷. У національному плані керівний актив волинської МОДР був українсько-єврейський, що підтверджується актами самої організації, документами поліції та прокуратури¹⁶⁵⁸. Зокрема, окружний комітет у Ковелі очолювала А. Оксенюк із с. Колодяжного гміни Любитів. Натомість функції секретаря Луцького міського комітету цієї організації виконував Й.-М. Гуц, а членом був М. Бергер. У той самий час до складу районного комітету МОДР в Олиці належали: секретар О. Оксенчук та члени Р. Блуфштейн і Б. Лопатін¹⁶⁵⁹.

На початку 1936 р. «Червона допомога у Польщі» складалася вже з 18 окружних комітетів (у т. ч. й з автономної «Червоної допомоги Західній Україні»), яким підпорядковувалися дільничні та районні комітети. Водночас п'ять із 18 окружних комітетів не проводили жодної діяльності¹⁶⁶⁰. Очевидно, це не стосувалося Волинського воєводства, де станом на кінець червня 1937 р. МОДР мала досить розлогу організаційну структуру¹⁶⁶¹.

Як уже зазначалося вище, діяльність МОДР не була легальною й полягала переважно в різноплановій підтримці політв'язнів, а також

¹⁶⁵⁶ Держархів Теннопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2350. Арк. 1.

¹⁶⁵⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2428. Арк. 1–8; Малеончук Г., Шваб А. Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939). Луцьк: Терен, 2022. С. 57.

¹⁶⁵⁸ Натомість станом на травень 1934 р. національний склад місцевого комітету МОДР у Золочеві був суто єврейським, а його діяльність обмежувалася збором коштів на потреби політв'язнів. Див.: Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2004. Арк. 11.

¹⁶⁵⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2428. Арк. 10–11.

¹⁶⁶⁰ AAN. Zesp. 1185. Sygn. 57. S. 29–30.

¹⁶⁶¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3935. Арк. 1–16.

проведенні пропагандистської роботи. Планування різного роду заходів МОДР відбувалося на таємних конференціях. З огляду на нелегальний статус організації, ці зустрічі проходили не в пристосованих для таких подій залах, а в нетипових місцях – цвинтарях, парках, берегах річок тощо. Зокрема, один із луцьких діячів МОДР, заарештований наприкінці лютого 1930 р., І. Лернер, на допиті поліції зазначав, що до цієї організації вступив після звільнення з в'язниці у липні 1929 року. З його слів збори керівництва організації мали конфіденційний характер та відбувалися в різних місцях, як-от на дорозі, що вела до містечка Рожища, або у Луцькому міському парку. Кошти, зібрані на потреби політв'язнів, організатори скеровували до Луцької тюрми¹⁶⁶². 27 жовтня 1929 р. на території Луцького єврейського цвинтаря відбулася конференція окружного комітету МОДР, у якій брали участь делегати КПЗУ з Дубна, Горохова, Ковеля, Кременця, Луцька, Рівного та Рожища. Звіт за результатами цієї зустрічі було скеровано до ЦК «Червоної допомоги Західній Україні» (МОДР) у Львові¹⁶⁶³. 7 вересня 1932 р., згідно з конфіденційними джерелами поліції Станіславівського воєводства, неподалік залізничної колії в Стрию відбулася конференція керівництва МОДР за участю делегатки ЦК зі Львова, яка заслухала детальний звіт про діяльність організації та провела інструктаж щодо агітаційної роботи, зокрема щодо поширення інформації про несправедливе трактування політичних в'язнів нарівні з кримінальними, а також переказала кошти на потреби політв'язнів та членів їхніх родин¹⁶⁶⁴.

Ключовим об'єктом допомоги МОДР були політв'язні, а тому важливим питанням для організації став облік їхньої чисельності. Згідно з інформацією ЦК «Червоної допомоги у Польщі» та ЦК «Червоної допомоги Західній Україні» станом на середину 1920-х рр. у в'язницях Другої Речі Посполитої перебувало близько шести тисяч політв'язнів¹⁶⁶⁵. У цей час

¹⁶⁶² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 1408. Арк. 23–24.

¹⁶⁶³ Там само. Арк. 23–24.

¹⁶⁶⁴ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 15–15зв.

¹⁶⁶⁵ ААН. Zesp. 1185. Sygn. 57. S. 6; Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1131. Арк. 57.

«Червона допомога Західній Україні» надавала опіку понад 400-м політв'язням, які перебували у тюрмах Луцька (160 осіб), Ковеля (31 особа), Рівного (30 осіб), Володимира (30 осіб), Львова (45 осіб), Самбора (12 осіб), Перемишля (19 осіб), Станіславова (5 осіб) тощо. Крім того, матеріальну підтримку отримували 80 родин політв'язнів¹⁶⁶⁶. Цікаво, що відповідно до відомостей політичної поліції Львівського воєводства у вересні 1925 р. мали місце перемовини між керівництвом МОДР Західної України та активом УВО щодо звільнення з Львівської тюрми «Баторія» в'язнів-комуністів за винагороду в сумі 20 тис. злотих¹⁶⁶⁷. Щобільше, округ МОДР Львів-місто наприкінці грудня 1932 р., попри ідеологічні розбіжності, провів масову акцію протесту у справі страти В. Біласа і Д. Данилишина під стінами «Бригідок»¹⁶⁶⁸.

Відповідно до звітної документації МОДР кількість політв'язнів у тюрмах Західної України на січень 1933 р. не перевищувала 1 тис. осіб¹⁶⁶⁹. Згідно з підрахунками МОДР, у грудні того ж року в тюрмах Західної України та Західної Білорусі перебувало 5 тис. політв'язнів із загальної кількості 12 тисяч¹⁶⁷⁰. У відозві ЦК «Червоної допомоги у Польщі», датованій січнем 1934 р., повідомлялося про перебування в тюрмах Другої Речі Посполитої вже 15 тис. політв'язнів¹⁶⁷¹. МОДР виступав проти функціонування табору в Березі-Картузькій, зокрема умов, у яких там утримувалися в'язні¹⁶⁷².

В середині 1930-х рр. ЦК «Червоної допомоги» для уникнення різного роду конфліктів у пенітенціарних закладах (як у середовищі ліворадикалів, так і з в'язничною охороною) скерував до підлеглих структур циркуляр щодо тактики політв'язнів у тюрмах, а також щодо внутрішнього устрою тюремної

¹⁶⁶⁶ ААН. Zesp. 1294 (były 165). Sygn. 165/V. Т. 87. S. 8.

¹⁶⁶⁷ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 3.

¹⁶⁶⁸ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 192. Арк. 1.

¹⁶⁶⁹ Там само. Арк. 5.

¹⁶⁷⁰ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2004. Арк. 3, 32–32 зв.

¹⁶⁷¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2458. Арк. 1.

¹⁶⁷² ЦДАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 28; Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2350. Арк. 5, 10; ААН. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/1. Т. 17. S. 2–3.

комуни. Зокрема, рекомендувалося не тільки солідаризуватися з іншими політичними в'язнями власної комуни, боротися за свої права, протиставляючи себе в'язничній адміністрації, а й продумувати кожен окрему акцію протесту в тюрмі¹⁶⁷³. МОДР неодноразово виступала проти однакового трактування політичних та кримінальних в'язнів, організовуючи з цього приводу акції протесту¹⁶⁷⁴.

Основна діяльність МОДР полягала у зборі пожертв та наданні матеріальної допомоги політв'язням і членам їхніх сімей. Приміром, у січні 1925 р. МОДР надала харчову допомогу 114 політв'язням-комуністам Луцької тюрми¹⁶⁷⁵. Вже у червні–липні 1926 р. матеріальну підтримку від названої організації отримали 160 в'язнів цієї пенітенціарної установи¹⁶⁷⁶. Відповідно до «Бюлетеня» МОДР Західної України № 1 від 1928 р. під опікою Львівського окружного комітету перебували 28 в'язнів та три родини політв'язнів. У цей самий час Тернопільський окружний комітет опікувався 11 в'язнями та однією родиною політв'язня¹⁶⁷⁷. В одному реєстрі з 1928 р. зафіксовано 102 в'язні-комуністи Луцької тюрми, котрим надавалася підтримка МОДР¹⁶⁷⁸.

На початку 1931 р. на теренах гміни Голоби Ковельського повіту Волинського воєводства прихильники МОДР неодноразово проводили збір коштів та харчів на потреби політв'язнів, зокрема було зібрано сало, курячі яйця та хліб. Пожертви передавали в'язням Луцької тюрми, натомість звіти скеровували до Львова¹⁶⁷⁹. Один зі звітів МОДР за вересень–жовтень 1931 р. повідомляв про діяльність у Львівській тюрмі: «...Контактування з в'язницею дуже важке, тільки при баченнях можемо щось переказати або передати. Сегрегація тут по принципу інтелігенції та національності...

¹⁶⁷³ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 6444. Арк. 3–4; ЦДАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 16; ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 3. Л. 22–22 об; Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2350. Арк. 11–11 зв.

¹⁶⁷⁴ ЦДАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 26.

¹⁶⁷⁵ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 1.

¹⁶⁷⁶ ААН. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. Т. 87. S. 8.

¹⁶⁷⁷ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 105. Арк. 13.

¹⁶⁷⁸ Там само. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 176. Арк. 19.

¹⁶⁷⁹ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2761. Арк. 1–3.

Харчів не вільно передавати з однієї келії в іншу. Слідчі мусять кожного вечора віддавати одіж...»¹⁶⁸⁰.

23 березня 1933 р. з містечка Колки до Луцької тюрми було доставлено 26 фунтів сала. Крім того, зібрано фінансову допомогу¹⁶⁸¹. На початку 1936 р. районне відділення МОДР на Турійщині, яке належало до окружного комітету з центром у Ковелі, зібрало та вислало до Ковельської в'язниці кошти та одяг для політв'язнів. Подібні збирання коштів, продуктів та одягу були проведені й в інших філіях ОК МОДР в Ковелі¹⁶⁸². У вересні 1936 р. МОДР скерував до львівських «Бригідок» 200 пакунків із харчовими продуктами, а до Станіславської та Чортківської тюрем – по одному пакунку¹⁶⁸³.

Більшість масових акцій «Червоної допомоги Західній Україні» проводились синхронно з аналогічними заходами «Червоної допомоги у Польщі». МОДР намагалася в міру можливості надавати підтримку амністованим політичним в'язням¹⁶⁸⁴. Зокрема, в 1926 р. організація активно долучилася до «амністійної акції» в Польщі, що призвело до загальмування теренової роботи¹⁶⁸⁵. Український історик В. Місько зазначає: «Упродовж 1926 р. МОДР став одним з ініціаторів та активним учасником т.зв. “амністійної кампанії”, що мала сприяти звільненню політичних в'язнів. Як свідчив звіт виконкому на II Міжпартійній конференції МОДР у 1927 р., ця кампанія пройшла успішно...»¹⁶⁸⁶. У 1927 р. в політичному плані МОДР продовжила ширити гасла «амністії для політв'язнів», критику «фашистського уряду Пілсудського» та намагалася чинити опір репресіям влади¹⁶⁸⁷. З пропагандистською метою «Червона допомога у Польщі», в тому

¹⁶⁸⁰ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 163. Арк. 8.

¹⁶⁸¹ Там само. Оп. 1. Спр. 625. Арк. 9; Cieślukowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce... S. 96.

¹⁶⁸² Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 5847. Арк. 2–5.

¹⁶⁸³ ЦДАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Спр. 760. Арк. 24.

¹⁶⁸⁴ ААН. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/3. Т. 11. S. 1–4.

¹⁶⁸⁵ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 471. Арк. 6–6 зв. Див. також: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 38.

¹⁶⁸⁶ Місько В. Діяльність Міжнародної організації допомоги революціонерам... С. 80.

¹⁶⁸⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 38. Фактично одразу після травневого перевороту комуністи у своїй пропаганді почали використовувати термін «фашизм» для позначення режиму Ю. Пілсудського. Див., наприклад: APL. Zesp. 403. UWL WSP. Sygn. 398. S. 2.

числі її структурна ланка на Волині та в Галичині, організовували так звані «тижні оборони політв'язня», які полягали у проведенні страйків, демонстрацій, поширенні друкованої продукції¹⁶⁸⁸.

У 1932 р. МОДР Західної України долучилася до «конгресової акції», яка була пов'язана із запланованим на листопад того ж року III Міжнародним конгресом МОДР у Москві з нагоди десятиріччя створення організації. На це зібрання були запрошені делегації з різних країн, зокрема й з Польщі. Суть згадуваної вище «конгресової акції», яка мала передувати з'їзду в столиці СРСР, полягала в активізації діяльності місцевих осередків організації та посиленні пропагандистської роботи¹⁶⁸⁹.

У процесі своєї діяльності «Червона допомога Західній Україні» підтримувала зв'язки зі спорідненими організаціями в СРСР¹⁶⁹⁰. 19 липня 1927 р. Львівське воєводське управління в листі до Дирекції поліції у Львові повідомляло про те, що 17 травня того ж року в Києві відбулася зустріч активістів місцевого МОДР, на якій прийнято рішення переказати на потреби політв'язнів Львівської тюрми 400 карбованців, а також переказувати по 200 карбованців щомісяця¹⁶⁹¹. Наприкінці грудня 1928 р. пожежники Житомира, які були членами МОДР в УСРР, скерували лист підтримки до своїх «класових братів, ув'язнених в Луцькій закордонній в'язниці»¹⁶⁹².

Складовою частиною діяльності МОДР на Волині та в Галичині було виготовлення та поширення різного роду друкованої продукції. Відозви, листівки та інші машинописні матеріали МОДР Західної України як елемент партійної комуністичної пропаганди, стосувалися здебільшого судових процесів щодо ліворадикальних активістів, висвітлювали репресії влади, факти тортурування у в'язницях тощо¹⁶⁹³. Активісти МОДР поширювали

¹⁶⁸⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 454. Арк. 14 зв.

¹⁶⁸⁹ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 17–22. Див. також: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2102. Арк. 2–2зв.; Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1836. Арк. 9, 24–31 зв.; Krzysztofiński M. Czerwona Pomoc jako «organ walki z białym terrorem»... S. 317–318.

¹⁶⁹⁰ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 471. Арк. 17–17 зв.

¹⁶⁹¹ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 47.

¹⁶⁹² ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 447. Арк. 2.

¹⁶⁹³ Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 140. Арк. 1–47; Оп. 3. Спр. 147. Арк. 1–70; Ф. 108. Оп. 1. Спр. 174. Арк. 1–57; Спр. 175. Арк. 1–16.

листівки в різних населених пунктах Волині та Галичини. Приміром, 12 липня 1932 р. в Станіславові невідомі особи розклеїли листівки червоного кольору з написами «Звільнити політичних в'язнів! Підтримуйте Мопр! Геть білий фашистський терор!» та інші¹⁶⁹⁴. 14 листопада того ж року невідома особа поширила на кількох вулицях Стрия 50 листівок за підписом ЦК МОДР Західної України¹⁶⁹⁵.

Важливою подією в історії та пропаганді комуністичного руху, яка набула поширення у відозвах МОДРу, став Луцький процес 1934 р. («Процес 57-ми»). В одній з відозв організації від березня того ж року йшлося про катування комуністичних активістів Волинського воєводства службовцями політичної поліції під час слідчих дій з метою сфабрикувати кримінальні справи. Серед прізвищ поліцейських згадані С. Заремба та М. Ткачук. Зазначалося, що затриманих осіб «катували до втрати свідомості», зокрема били в ділянки статевих органів, цькували собаками, виривали волосся, вибивали зуби, годували керосином, вливали літрові глечики води до носа, відбивали нирки та легені, гвалтували жінок. Безперечним «символом жертв репресій» у світлі комуністичної пропаганди залишався уродженець Холмщини, один з керівників КПЗУ на Волині та в Галичині С. Бойко, який не дожив до суду 1934 року¹⁶⁹⁶. Інша листівка окружного комітету МОДР у Луцьку за 1934 р. повідомляла про смерть внаслідок тортур члена КПЗУ Я. Беренштейна¹⁶⁹⁷.

Отже, створена в першій половині 1920-х рр. Міжнародна організація допомоги борцям революції, попри нелегальний статус та переслідування

¹⁶⁹⁴ Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 867. Арк. 12.

¹⁶⁹⁵ Там само. Арк. 29.

¹⁶⁹⁶ Більше про С. Бойка та «Луцький» судовий процес 1934 р. див.: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2458. Арк. 3–4, 6, 25; Ф. 1. Оп. 2. Спр. 682 а. Арк. 5–5 зв., 9–9 зв.; Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 141. Арк. 48; ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 651. Арк. 18; Спр. 318. Арк. 1–1зв.; Оп. 2. Спр. 215. Арк. 5–17. Згадки про тортування в Луцькій тюрмі у світлі документів МОДР див.: ААН. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/1. Т. 2. S. 6. Більше про репресії у в'язницях Волині та Галичини у світлі документів молодіжки МОДР, див.: ААН. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/1. Т. 3. S. 1. У друкованих матеріалах МОДР (різних бюлетенях, відозвах, відкритих листах тощо) порушувалося питання репресій і в інших в'язницях Польщі, наприклад у Вронківській тюрмі, де перебувало чимало політв'язнів з Волині та Галичини, див.: ААН. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/1. Т. 15. S. 2.

¹⁶⁹⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 454. Арк. 2.

правоохоронних органів Другої Речі Посполитої, провадила дієву харитативну діяльність на користь ліворадикальних політв'язнів, а також членів їхніх родин. На Волині та в Галичині МОДР була автономною ланкою, йменувалася «Червоною допомогою Західній Україні» та формально підпорядковувалася «Червоній допомозі у Польщі». Однак де-факто в досліджуваному регіоні ця організація ідеологічно, фінансово та організаційно залежала від КПЗУ.

5.3. Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів

Репресії супроти ліворадикалів та низка резонансних судових процесів 1924–1926 рр. зумовили потрапляння кількох тисяч осіб до пенітенціарної системи польської держави. Згідно з окремими даними, таких в'язнів у той час налічувалося близько 6 тисяч¹⁶⁹⁸. Тому серед крайньої лівої частини польського політикуму, яка мала своїх представників у парламенті, активно дискутувалося питання щодо пошуку правових шляхів звільнення цих осіб з тюрем.

Травневий переворот Ю. Пілсудського 1926 р. прискорив реалізацію ідеї «амністійної компанії» у середовищі лівого спектру польського парламенту. Зокрема, в міжпартійних нотатках щодо цього зазначалося: «Травневі події певною мірою розворушили пролетаріат і створили в суспільстві настрої, які можна використати у масовій акції під гаслом: “Звільнити політичних в'язнів!”. Політична ситуація всередині країни змушує уряд Пілсудського висловитися щодо політв'язнів. ...Необхідно провести активну швидку і масову амністійну акцію... Добре було б створити міжпартійний комітет або навіть політично нейтральний, який би репрезентував на зовні масову, загальнодержавну амністійну акцію. ...Одночасно варто проводити інтенсивну пропаганду... роботу серед родин

¹⁶⁹⁸ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 2. S. 3.

політв'язнів та об'єднати в єдиній амністійній компанії родини та самих в'язнів»¹⁶⁹⁹.

Відповідно до відомостей польських безпекових структур, ідея щодо створення ще однієї організації, покликаної боротися за звільнення ліворадикальних політв'язнів, виникла в листопаді 1925 р. в Брюсселі на зустрічі комуністичних парламентарів з різних країн, у т. ч. й Польщі. Згодом вона була підтримана також Комінтерном та згадуваною уже «Червоною допомогою в Польщі» – польською філією Міжнародної організації допомоги борцям революції¹⁷⁰⁰.

20 липня 1926 р. Волинське воєводське управління отримало лист від Міністерства внутрішніх справ Польщі щодо створення у червні того ж року Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів (МСБАПВ). У документі зазначалося, що така структура виникла нещодавно в парламенті на базі комуністичних або близьких до комуністичних політичних угруповань. Її співтворцями була, зокрема, Білоруська селянсько-робітнича громада, Комуністична фракція в сеймі, Незалежна селянська партія, Незалежна соціалістична партія праці, Партія народної волі і Єврейська соціально-демократична робітничка партія «Поалей Сіон»¹⁷⁰¹. Згодом до керівництва МСБАПВ долучився також представник Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» С. Маківка, а також Польська соціалістична партія-лівиця (ППС-лівиця)¹⁷⁰². 25 жовтня 1926 р. до МСБАПВ приєдналося також Товариства вільномислителів Польщі¹⁷⁰³. Єврейська партія «Бунд» відмовилася брати участь у МСБАПВ через присутність там комуністів¹⁷⁰⁴.

¹⁶⁹⁹ ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 2. S. 1–2.

¹⁷⁰⁰ Ibidem. Zesp. 1303 (były 175). Sygn. 175/1. Т. 2. S. 1–5; Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1131. Арк. 59; Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 32

¹⁷⁰¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 1 зв.; ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 2. S. 3–4. Див. більше: Разиграєв О., Рудянин І., Куницький М. Діяльність Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів у міжвоєнній Польщі в 1926–1928 рр. (на прикладі Волині та Східної Галичини). *Сторінки історії*. 2021. № 52. С. 224–237.

¹⁷⁰² ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 3. S. 11; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 21, 29.

¹⁷⁰³ Wajń H. Walka o amnestię... S. 8; ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 11. S. 30.

¹⁷⁰⁴ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 33.

Очолив Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів польський політик лівого спрямування, парламентар, публіцист, один з лідерів Незалежної селянської партії С. Балін. Після заборони діяльності в Польщі Незалежної селянської партії він мешкав у Гданську, який на той час мав статус «вільного міста», згодом – у Німеччині, Бельгії, Франції та СРСР. С. Баліна стратили в Радянському Союзі, в період Великого терору 1937 р., й реабілітували після XX з'їзду КПРС¹⁷⁰⁵.

29 листопада 1927 р. Волинське воєводське управління отримало черговий таємний лист від МВС, в якому містилася актуальна інформація щодо оновленого складу МСБАПВ. Зокрема, у документі зазначалося, що до нього належать представники Комуністичної партії Польщі, Союзу комуністичної молоді Польщі, ППС-лівиці, Незалежної селянської партії, «Поалей Сіон»-лівиці, Білоруської селянсько-робітничої громади, Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання «Сельроб», Товариства вільномислителів Польщі та Незалежної соціалістичної партії праці (НСПП). Повідомлялося також про існування так званого «вузького» комітету МСБАПВ, до якого належала кузина посла А. Варського з Комуністичної партії Польщі на псевдо «Зофія», К. Готліб на псевдо «Кароль» з «Поалей Сіон»-лівиці та Л. Кроненберг із НСПП¹⁷⁰⁶. У січні 1928 р. відділ безпеки Волинського воєводського управління повідомляв місцевих старост та керівника слідчого управління про те, що до «вузького» комітету МСБАПВ долучився також редактор радикального тижневика «Свобода», польський журналіст та суспільно-політичний діяч Т. Длугошевський¹⁷⁰⁷.

Згідно з даними МСБАПВ за період з 1 червня 1925 р. по 1 червня 1926 р. в Польщі за підозрою у «політичних злочинах» було арештовано 6757 осіб, 2431 особа опинилася на лаві підсудних, а кількість «політичних

¹⁷⁰⁵ Kto był kim w drugiej Rzeczypospolitej / Red. J. Majchrowski. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza «BGW», 1994. S. 228.

¹⁷⁰⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 77.

¹⁷⁰⁷ Там само. Арк. 79.

справ», що їх розглянули польські суди, сягнула майже п'яти сотень¹⁷⁰⁸. Тому в одному з циркулярів з 1926 р. МСБАПВ звернувся до своїх політичних соратників з проханням активізації кампанії щодо звільнення політичних в'язнів. У документі, зокрема, рекомендувалося проводити збори в профспілках та фабриках з подальшим прийняттям відповідних резолюцій; влаштовувати віча та інші масові заходи за участю робітників; збирати на спеціальних бланках підписи робітників та селян з вимогою свободи політв'язням, а також підписи в підтримку відкритих листів; в міру можливості створювати окружні та місцеві комітети МСБАПВ й нагромаджувати пожертви для в'язнів; розпочати масову, так звану «зовнішню акцію», яка полягала в поширенні транспарантів та листівок, нанесенні відповідних написів на мури будівель¹⁷⁰⁹.

У червні 1926 р. МСБАПВ оприлюднив відкритий лист з вимогою звільнення політичних в'язнів, який підписало чимало представників галицького політикуму та інтелігенції, зокрема Л. Бачинський та О. Навроцький від Української соціалістично-радикальної партії; К. Вальницький та М. Заяць від Партії народної волі; О. Павлів та М. Стахів від редакції часопису «Громадський голос» (Львів); М. Матчак і Й. Терлецький від Комітету допомоги політичним в'язням у Львові; К. Пелехатий від редакції часопису «Воля народа»; С. Рудик від редакції «Культури»; Д. Левицький, В. Целевич та М. Струтинський від УНДО; С. Маківка від Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз»; І. Тиктор від редакції газети «Новий час» (Львів); адвокати К. Левицький, Л. Ганкевич та С. Шухевич (Львів); адвокат і парламентар С. Підгірський та інші¹⁷¹⁰.

МСБАПВ з початку існування мав нелегальний статус і перебував під пильним оком польських безпекових структур, які фіксували різні прояви його діяльності, а 2 вересня 1926 р. поліція навіть провела обшуки в

¹⁷⁰⁸ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 13. S. 55.

¹⁷⁰⁹ Ibidem. Sygn. 2. S. 5–7.

¹⁷¹⁰ Ibidem. Sygn. 14. S. 6–7, 14, 19, 22.

помешканні його керівника С. Баліна, на нетривалий час затримала його та інших осіб, які перебували в помешканні, проте потім швидко всіх звільнила через відсутність доказів учинення ними протиправних дій. Однак вилучену документацію, яка належала С. Баліну та МСБАПВ, не повернули¹⁷¹¹.

Після того, як почалося переслідування МСБАПВ органами внутрішніх справ, керівництво цієї організації у другій половині 1926 р. оприлюднило меморіал, у якому вказало не тільки конкретні факти протидії її діяльності, а й висвітлило поточний стан справ із політичними в'язнями. У меморіалі, зокрема, зазначалося, що в Польщі панує репресивна система щодо робітничого і селянського рухів, а також національних та релігійних меншин. Указано було також на численні приклади побиття та катування політв'язнів у тюрмах та поліцейських установах, що підтвердила навіть спеціально створена парламентська комісія ще в 1924 році¹⁷¹².

У згаданому вище меморіалі йшлося також про те, що на східних теренах Польщі репресивні заходи мали свої особливості. Це насамперед масові арешти, коли одночасно ув'язнювали навіть по кілька сотень осіб, згодом їх катували та вимагали підписати сфабриковані зізнання, які пізніше використовували на так званих «великих» судових процесах. Судові засідання мали здебільшого «закритий» характер, з причини побоювання радикальних виступів підсудних, а отже й оприлюднення інформації про протиправні практики допитів. Як один із прикладів, у меморіалі згадано судовий процес у Рівному супроти 35 українських селян, що відбувся 30 листопада 1925 року. В документі вказувалося, що перебування під слідством було невинувато довгим, нерідко по кілька років; умови утримання політичних в'язнів не відповідали базовим гуманітарним нормам, а побиття, тортури, голодування стали щоденним явищем¹⁷¹³. Чимало

¹⁷¹¹ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 2. S. 8.

¹⁷¹² Ibidem. S. 9–10.

¹⁷¹³ Ibidem. S. 11–12. Див. також: Razyhrayev O. Ludność wiejska Wołynia a ruch komunistyczny w latach 1918–1939. *Przemiany życia społecznego i gospodarczego ludności wiejskiej w Polsce i krajach sąsiednich w okresie międzywojennym* / Pod red. D. Michaliuk. Ciechanowiec: Muzeum Rolnictwa im ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, 2022. S. 79–80.

інформації про становище політв'язнів у Польщі розміщувалося й на сторінках «Бюлетеня» МСБАПВ¹⁷¹⁴.

Питання амністії для польських політв'язнів знайшло відголос і за кордоном. Зокрема, на захист ув'язнених стали французькі письменники – прихильник марксизму А. Барбюс та лауреат Нобелівської премії Р. Ролан. У Франції за їхньої ініціативи було створено Французький комітет щодо боротьби за амністію політичних в'язнів у Польщі¹⁷¹⁵. У листопаді 1926 р. на запрошення МСБАПВ Польщу з робочим візитом відвідали парламентарі Великої Британії, які теж виступили на оборону політв'язнів. У межах відрядження вони зустрілися з керівним активом МСБАПВ, високопосадовцями польської держави – віцепрем'єром К. Бартлем, міністром закордонних справ А. Залеським та ін. Завітали британські парламентарі і на терени Волинського воєводства, де відвідали в'язнів Володимирської тюрми¹⁷¹⁶.

Наприкінці серпня 1926 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі вимагало, щоб Волинське воєводське управління якнайшвидше повідомило про зафіксовані прояви активності МСБАПВ, а також про заходи, вжиті з метою протидії його функціонуванню. Для з'ясування ситуації у Волинському краї місцеве воєводське управління скерувало запити до усіх повітових староств з вимогою подати інформацію про можливу організацію та діяльність МСБАПВ. Наприкінці серпня – на початку вересня 1926 р. Костопільське, Луцьке, Дубенське, Кременецьке та Горохівське староства не володіли інформацією про акцію МСБАПВ на своїх теренах¹⁷¹⁷.

Водночас в окремих повітах здійснювалися заходи на захист політичних в'язнів. Наприклад, у Володимирському повіті 11 липня 1926 р. посол С. Назарук на зібранні з однодумцями закликав владу звільнити

¹⁷¹⁴ Див. більше: ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 300. Арк. 17–28, 29–56, 113–121.

¹⁷¹⁵ Wajn H. Walka o amnestię... S.104.

¹⁷¹⁶ Ibidem. S. 105–106.

¹⁷¹⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 6–8, 10–12,

політв'язнів¹⁷¹⁸. У Любомльському повіті акцію на захист в'язнів сумління провадила Незалежна селянська партія¹⁷¹⁹. Наприкінці серпня того ж року питання звільнення політв'язнів порушував посол М. Чучмай на депутатських вічах у Ярославичах та Березі Дубенського повіту¹⁷²⁰. 15 вересня 1926 р. ковельський староста повідомляв, що попри відсутність проявів діяльності МСБАПВ, а також поширення бюлетеня «Амністія» на терені підлеглого йому повіту – згідно з інформацією поліцейського постерунку в Турійську, в однойменній гміні відбувся таємний збір пожертв на потреби політв'язнів¹⁷²¹.

У вересні 1926 р. на адресу мешканця Рівненського повіту С. Стенпеня були скеровані листівки (за редакцією лідера Незалежної селянської партії С. Баліна) щодо амністії політв'язнів. Ця друкована продукція не дійшла до адресата й була вилучена поліцією. У листопаді того ж року органи безпеки арештували згаданого вище С. Стенпеня за підозрою у комуністичній діяльності. Під час обшуку в його оселі знайшли друковані матеріали МСАПВ, зокрема й бланки для збору підписів за амністію політв'язнів. Слід зазначити, що політична поліція тривалий час вела нагляд за С. Стенпенем і знала про його діяльність на захист політв'язнів¹⁷²². Загалом останній провів у в'язниці понад п'ять тижнів, після чого його звільнили під нагляд поліції на час проведення слідчих дій¹⁷²³.

5 жовтня 1926 р. керівництво волинської поліції повідомляло місцеве воєводське управління про те, що проведена перевірка не виявила діяльності в регіоні Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів¹⁷²⁴. Станом на кінець жовтня 1926 р. діяльності МСАПВ не зафіксований і на терені Костопільського повіту¹⁷²⁵. Водночас в одного з

¹⁷¹⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 9.

¹⁷¹⁹ Там само. Арк. 13.

¹⁷²⁰ Там само. Арк. 52.

¹⁷²¹ Там само. Арк. 4.

¹⁷²² Там само. Арк. 28–28 зв.

¹⁷²³ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 4. S. 54.

¹⁷²⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 5.

¹⁷²⁵ Там само. Арк. 23.

редакторів друкованої продукції МСАПВ М. Тишкевича, якого поліція арештувала в Кракові, виявили адреси таких осіб з Волинського воєводства, як-от А. Бураковський, С. Рутковський, А. Пшевлока (Устилуг, Володимирський повіт), Ш. Рак та Союз залізничників (м. Ковель), редакція газети «Дзвін» (Рівне) тощо¹⁷²⁶. Після отримання цієї інформації місцева поліція розпочала перевірку адресатів. Зокрема, 23 квітня 1927 р. горохівський староста повідомляв Волинське воєводське управління, що А. Пшевлока з 1925 р. мешкав у Ледахові Киселинської гміни, має позитивну характеристику, не був помічений в антидержавній діяльності й не отримував друкованої продукції МСБАПВ¹⁷²⁷.

Репресії супроти ліворадикальних політв'язнів Волинського воєводства були широко відбиті у друкованих виданнях та організаційній документації МСБАПВ. Зокрема, серед матеріалів досліджуваної організації зберігається витяг із листа політв'язня комуніста Траунера з 1926 р., який був адресований МВС Польщі й містив відомості про репресії, а саме використання фізичного насильства та психологічного тиску на підслідних: «Врешті завезли мене не до в'язниці, а до приміщення воєводства (воєводського управління. – О. Р.), де міститься управління політ[ичної] пол[іції] (цивільної спецслужби. – О. Р.). З'явився [С.] Заремба (заступника начальника Округного управління політичної поліції в Луцьку. – О. Р.) і почав казати, що мене знає. ...Заремба почав розмаїті тортури. Коли я був цілком знесилений, він запровадив мене до кабінету начальника й показав кільканадцять протоколів, в яких йшлося про те, що я нібито брав участь в терористичній організації, й навіть у нападах Доманського (відомий у першій половині 1920-х рр. диверсійний загін антипольського спрямування, який діяв на Волині. – О. Р.). При цьому Заремба сказав: “Я знаю, що усе це є неправдою”»¹⁷²⁸.

¹⁷²⁶ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 40–40 зв.

¹⁷²⁷ Там само. Арк. 53.

¹⁷²⁸ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 2. S. 17–18.

На відміну від Волині, у липні 1926 р. філія МСБАПВ вже діяла в Галичині, де до неї приєдналися представники Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз», а також Української соціалістично-радикальної партії, яка у своїй відозві «підкреслила готовність боротися за звільнення політичних в'язнів разом із комуністами, попри те, що Комуністична партія б[ільшовиків] України спокійно дивиться на те, як її уряд недопускає до вільного слова тисячі наших ідейних товаришів соціал-революційності та інших соціалістів в СРСР»¹⁷²⁹. Згодом членів Української соціалістично-радикальної партії виключили зі складу МСБАПВ за критику комуністичного ладу в Радянському Союзі¹⁷³⁰.

Існування окружного секретаріату МСБАПВ у Львові підтверджує й внутрішньоорганізаційна документація цієї структури, яка зберігається в Архіві нових актів у Варшаві¹⁷³¹. Головним організатором МСБАПВ у Львівському воєводстві був К. Вальницький – редактор газети «Воля народу» та засновник і керівник однойменної москофільської партії, створеної 1908 р. у Львові. Згідно з інформацією МВС, останній на шпальтах преси закликав до збору підписів за амністію політв'язнів. 20 серпня 1926 р. львівська поліція безрезультатно намагалася викликати його на допит, що було пов'язано з виїздом К. Вальницького за межі Львова на період літньої відпустки¹⁷³².

Уже за два дні на першій шпальті «Волі народу» (ч. 297 за 22 серпня 1926 р.) з'явилася стаття-відозва «Домагаємося повної амністії для всіх політичних в'язнів», де, зокрема, зазначалося: «...У міністра справедливості (міністра юстиції – авт.) явилася делегація жінок політ[ичних] в'язнів з Волині і домагалася амністії для всіх політ[ичних] в'язнів. ...На наш поклик збирати підписи в справі домагання амністії відкликнулося багато селянських Комітетів П[артії] Н[ародної] В[олі], а головно товариші з

¹⁷²⁹ ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 3. S. 18; Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 32 зв–33.

¹⁷³⁰ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 32 зв–33.

¹⁷³¹ ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 1. S. 3.

¹⁷³² Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 27.

Полісся і Волині. Міжпартійний Секретаріат у Львові дістає сотки повідомлень, про висилку до Варшави десятків тисяч власноручних селянських і робітничих підписів з домаганням повної амністії для всіх політ[ичних] в'язнів»¹⁷³³. У публікації зазначалося також, що такі бланки з підписами належало надсилати до Варшави на адресу Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів – послу С. Баліну, а також повідомляти про такий лист керівнику Міжпартійного секретаріату у Львові К. Вальницькому (вулиця Валова, 14). Завершувалася ця стаття-відозва інформацією про репресії влади супроти активістів амністійного руху: «Тому два тижні назад відбулося у Львові, в салі ім. Лисенка віче в справі амністії. Віче було поліцією розв'язано (ліквідовано. – О. Р.). Прийнято слідуєчу резолюцію: “Зібрані на вічу дня 1 серпня ц[ього] р[оку] Українського соціалістичного об'єднання у Львові... протестують проти ув'язнення політичних в'язнів і домагаються: 1. Негайного звільнення всіх політичних в'язнів. 2. Знесення кари смерти доразових судів (ідеться про смертні вироки польових судів. – О. Р.) і знесення антиробітничих і антиселянських параграфів в царських та кайзерівських кодексів карних. 3. Свободи для всіх робітничих, селянських і національних організацій. Беручи під увагу амністійний проект уряду Пілсудського-Бартеля, який являється звичайним обманом, зібрані заявляють, що з такого роду проектами всестимуть рішучу боротьбу, і що для боротьби... є необхідним створення єдиного робітничо-селянського фронту всіх національностей»¹⁷³⁴.

30 серпня 1926 р. львівський воєвода П. Гарапіх звернувся до директора поліції у Львові з проханням якнайшвидше припинити у воєводському центрі діяльність Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів і відвів правоохоронцям на це вісім днів¹⁷³⁵. Ревізія, що її львівська поліція провела у К. Вальницького 9 вересня того ж року, виявила в нього друковану продукцію МСБАПВ, а також партій

¹⁷³³ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 53.

¹⁷³⁴ Там само. Арк. 53 зв.

¹⁷³⁵ Там само. Арк. 30.

комуністичного спрямування. Зокрема, правоохоронці вилучили дев'ять примірників бюлетеня «Амністія», чотири примірники «відкритих листів» щодо звільнення політв'язнів, листівку представника Комуністичної фракції в сеймі Є. Сохацького щодо амністії політв'язнів та інше¹⁷³⁶. Щобільше, серед нотаток К. Вальницького поліція зафіксувала майже 3,5 тис. підписів за звільнення політв'язнів¹⁷³⁷. Останній у протоколі допиту зазначав: «Після створення у Варшаві Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів за моєї ініціативи постала така сама структура у Львові. Я особисто звернувся до місцевих соціалістичних партій з пропозицією вступу до секретаріату. Мою пропозицію прийняли й на конференції представників партій було створено секретаріат на чолі зі мною. Після створення секретаріату ми опублікували про це інформацію в газетах, закликаючи до збору підписів за амністію політичних в'язнів. Такі оголошення з'явилися у номерах 295, 296 і 297 “Волі народу”. У перших двох номерах така інформація та пропаганда на користь амністійної акції була легалізована (дозволена. – О. Р.) місцевою цензурою, а у третьому номері та сама інформація була конфіскована (недопущена до друку. – О. Р.). У номерах 298 і 299 інформацію про створення подібних амністійних комітетів у Львові, молодіжного комітету в Тернополі, робітничого комітету – місцева цензура взяла до уваги без перешкод. У зв'язку з опублікуванням в газеті відомостей про створення амністійного секретаріату й поданням моєї адреси, гміни (найнижчі територіально-адміністративні ланки. – О. Р.) надсилали повідомлення про зібрані та скеровані до центрального секретаріату у Варшаві підписи з вимогою амністії... наразі зібрано 3497 підписів. Мета цієї акції полягала схилити уряд, сейм та президента держави до надання цілковитої амністії усім політичним в'язням. До міжпартійного секретаріату у Львові увійшли наступні партії: Партія народної волі, Селянський союз, “Поалей Сион” та Комуністична парламентська фракція. Зустрічі, які мали

¹⁷³⁶ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 34.

¹⁷³⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 20 зв.

місце, не протоколювалися»¹⁷³⁸. Керівник поліції Львова С. Мітленер в листі до місцевої прокуратури зазначав, що діяльність К. Вальницького можна схарактеризувати як спрямовану «проти громадського спокою шляхом підбурювання до опору проти законних судових вироків»¹⁷³⁹.

Окрім Львова, МСБАПВ активізував свою роботу і в галицькій провінції. Наприклад, у той самий час у Перемишльському повіті поліція конфіскувала понад 300 відозв із закликом до амністії політичних в'язнів¹⁷⁴⁰. У 1926 р. керівник Самбірського повітового управління державної поліції в листі до Окружного управління політичної поліції у Львові зазначав, що масова акція МСБАПВ щодо звільнення політв'язнів мала легальну та нелегальну форми. Легальна полягала у створенні офіційних локальних «міжпартійних комітетів», які мали б організовувати публічні збори та віча щодо звільнення політв'язнів, а також надсилати відповідні ухвалені резолюції до голови сейму М. Ратая, прем'єр-міністра та керівника Комуністичної фракції в парламенті. Крім того, передбачався збір підписів під петицією щодо звільнення політв'язнів. Натомість нелегальна діяльність полягала в поширенні плакатів та відозв із написами «Звільнити політв'язнів», «Честь героям боротьби соціалістичної революції», «Вимагаємо скасування антиробітничих параграфів кримінального кодексу» тощо¹⁷⁴¹. Того ж року в Самборі МСБАПВ вдалося зібрати чимало підписів з вимогою амністії політв'язням¹⁷⁴². 25 вересня 1926 р. у Стрию, на мітингу робітників, що його організувала єврейська соціально-демократична робітнича партія «Поалей Сіон», прийнято резолюцію на підтримку амністії для політичних в'язнів¹⁷⁴³. Таку ж вимогу підтримали 27 листопада того ж року присутні делегати з'їзду кооперативів Стрийського повіту¹⁷⁴⁴.

¹⁷³⁸ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 35–35 зв.

¹⁷³⁹ Там само. Арк. 45.

¹⁷⁴⁰ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 20 зв.

¹⁷⁴¹ Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 26–26 зв.

¹⁷⁴² AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 15. S. 1–2.

¹⁷⁴³ Ibidem. Sygn. 6. S. 6; Sygn. 7. S. 5.

¹⁷⁴⁴ Ibidem. Sygn. 6. S. 111.

У Станіславському воєводстві 24 липня 1926 р. представники профспілкового руху в Коломиї, під керівництвом місцевого комуністичного діяча Ю. Гроса, звернулися до повітового управління з приводу амністійної акції та з проханням про реєстрацію філії МСБАПВ, однак отримали відмову¹⁷⁴⁵. На початку листопада 1926 р. у Станіславові зафіксована діяльність місцевого комітету за амністію політв'язнів, що його очолив комуністичний діяч Т. Бандо. Водночас безуспішними були спроби створити структурні підрозділи МСБАПВ у Богородчанському та Снятинському повітах Станіславського воєводства Щодо Тернопільського воєводства, то акцію на захист політв'язнів у липні – вересні 1926 р. тут провадила здебільшого Партія народної волі¹⁷⁴⁶. В той же час у номері 2 «Амністії» від 8 липня 1926 р. йшлося про віче в підтримку політв'язнів, яке було організоване УНДО у Борщеві 30 червня того ж року¹⁷⁴⁷. На початку листопада МВС знову констатувало активність УНДО в цьому напрямі¹⁷⁴⁸.

Важливою складовою частиною активності МСБАПВ була пропагандистсько-видавнича робота. Попри те, що діяльність цієї організації не була офіційно зареєстрована, це не завадило їй уже в червні 1926 р. видати перший номер бюлетеня «Амністія», в якому містився заклик до створення в терені комітетів із захисту політв'язнів¹⁷⁴⁹. Одним із членів редколегії був комуністичний діяч і публіцист Ж. Оскерко. Крім того, МСБАПВ публікував також спеціальні «Комунікати» та «Хроніку репресій». З огляду на таку ситуацію, МВС Польщі закликала підлеглі структури не допустити будь-яких проявів діяльності цієї організації та конфісковувати її друковану продукцію¹⁷⁵⁰. Згідно з інформацією МВС, Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів на кінець серпня 1926 р. видав уже три номери бюлетеня «Амністія», а також «Відкритий лист у справі

¹⁷⁴⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 3 зв., 30.

¹⁷⁴⁶ Там само. Арк. 20 зв.

¹⁷⁴⁷ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 3. S. 8.

¹⁷⁴⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 22.

¹⁷⁴⁹ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 1. S. 4.

¹⁷⁵⁰ Ibidem. Sygn. 2. S. 13; Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 1 зв.

звільнення політв'язнів», який був надрукований у Варшаві й згодом конфіскований владою, зокрема й у Львові¹⁷⁵¹.

У черговому випуску «Амністії» (№ 3 від 28 липня 1926 р.) з'явилася інформація про згадану вище зустріч жінок українських політичних в'язнів із міністром юстиції Польщі В. Маковським, яка відбулася 20 липня за участю парламентаря Х. Приступи. Серед п'яти учасниць зустрічі була й дружина одного політв'язня, яка сама більше ніж рік провела за ґратами й навіть народила там дитину. Міністр зазначив, що політв'язні отримують амністію, але лише індивідуальну – внаслідок подання спеціального прохання президенту¹⁷⁵². В цьому ж номері повідомлялося про прийняття резолюції з вимогою повної амністії політв'язням членами профспілки працівників торгівлі в Коломиї¹⁷⁵³. Аналогічні резолюції ухвалили профспілкові діячі Перемишля, Стрия та Львова¹⁷⁵⁴. Крім того, питання амністії політв'язням підтримали особи, які були присутні на зустрічі з парламентарями від «Селянського союзу», що відбулася 12 липня 1926 р. у Володимирі¹⁷⁵⁵. Подібні питання порушували в той самий час і активісти Української соціалістично-радикальної партії в Тернополі та Зборові¹⁷⁵⁶. У № 7 бюлетеня «Амністія» від 3 листопада 1926 р. повідомлялося про накладення владою заборони на діяльність осередків МСБАПВ в Коломиї та Львові¹⁷⁵⁷.

У січневих комунікатах 1927 р. МСБАПВ щодо репресій польської влади висвітлено й окремі аспекти вже згадуваного найбільшого на Волині у дотравневий період судового процесу проти комуністів, який відбувся у Володимирі й більш відомий в історіографії як «Володимирський процес 151-го» (листопад 1926-го – січень 1927 р.)¹⁷⁵⁸. Зокрема, йшлося про те, що

¹⁷⁵¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 291. Арк. 2; Держархів Львівської обл. Ф. 271. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 30; ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 3. S. 2; Sygn.15. S. 33–42.

¹⁷⁵² ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 3. S. 20.

¹⁷⁵³ Ibidem. S. 25.

¹⁷⁵⁴ Ibidem. S. 29–30.

¹⁷⁵⁵ Ibidem. S. 29.

¹⁷⁵⁶ Ibidem. S. 30–31.

¹⁷⁵⁷ Ibidem. S. 47.

¹⁷⁵⁸ ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1–2, 62; Спр. 5. Арк. 218; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 179. Арк. 7–7зв.; Ф. 6. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 88–89; Діло. 1927. № 4. 11 січ. С. 4; № 9. 13 січ. С. 1; Новий

обвинувачені під час слідчих дій піддалися фізичному насильству для отримання від них зізнань у вчиненні злочинів проти польської держави¹⁷⁵⁹. Крім того, повідомлялося, що лікарі Ковельської та Володимирської тюрем не тільки відмовлялися надавати допомогу побитим під час допитів в'язням, а й фальшували медичну документацію, щоб приховати реальний стан здоров'я підслідних¹⁷⁶⁰.

На лаві підсудних опинилися особи, арештовані в 1925–1926 рр. Реакція волинського українського соціуму на цей судовий процес відбита в одному зі звітів Волинського воєводського управління за 1927 р., де, з-поміж іншого, зазначено: «На українське населення Волинського воєводства... сильне враження справив судовий вирок після завершення процесу над членами комуністично-диверсійної організації, котрі походили з Володимирського та Горохівського повітів. В українських колах та пресі присутня тенденційна думка, що вирок є занадто суровий і торкнувся, головню, нібито українських націоналістів, в той час як лише “невелика” частина комуністів зізналася на суді у приналежності до КПЗУ»¹⁷⁶¹.

У 1926 р., під час згаданого вище судового процесу Володимирську тюрму відвідав депутат Британського парламенту від незалежної робітничої партії Дж. Бекет, який в інтерв'ю газеті Польської соціалістичної партії «Dziennik Ludowy» зазначив: «Повертаємось з Володимира-Волинського, де були для спостереження за великим процесом над півторастами комуністами. Які наші враження звідти? Дуже прикрі. В'язниця жахлива, брудна, надзвичайно переповнена. Камери тісні, затхлі, позбавлені світла та свіжого повітря. Розуміємо, що процес проти понад сотні підсудних мусив викликати збільшення кількості в'язнів. Але навіть розуміючи це, ми не можемо позбутися такого прикрого враження...»¹⁷⁶².

час. 1926. № 101. 17 груд. С. 1; 1927. № 4. 14 січ. С. 2, 4–5; Держархів Рівненської обл. Ф. 92. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 8; Ф. 314. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 3; Radziejowski J. Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy... S. 64.

¹⁷⁵⁹ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 4. S. 10–11.

¹⁷⁶⁰ Ibidem. S. 14.

¹⁷⁶¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 188. Арк. 278.

¹⁷⁶² Скальський В. Пригоди британського фашиста у Володимирі. URL: <https://photo-iviv.in.ua/prygody-brytanskogo-fashysta-u-volodymyri/> (останній перегляд 28.06.2022).

У хроніці репресій МСБАПВ за лютий 1927 р. опублікована інформація про бунт чотирьох підслідних в'язнів у Львівській військовій в'язниці, який відбувся 26 лютого того ж року. В'язні забарикадували двері камери столом та підпалили наповнені соломною матраци. Для придушення бунту була викликана бригада пожежників, котра дві години «заспокоювала» в'язнів крижаною водою¹⁷⁶³. Містилися тут також відомості про тортурування до втрати свідомості одного з в'язнів Луцької тюрми охоронцями, які перебували у стані алкогольного сп'яніння¹⁷⁶⁴.

Окремі повідомлення МСБАПВ щодо репресій, а також різного роду листівки-відозви за 1927–1928 рр. були присвячені захисту білоруської «Громади». В цих документах не тільки закликали звільнити заарештованих послів цієї партії, а також інших білоруських активістів, а й інших політв'язнів Польщі¹⁷⁶⁵.

Отже, упродовж нетривалої діяльності Міжпартійному секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів вдалося організувати в Польщі кілька сотень масових зібрань різних рівнів, на яких порушувалися питання амністії політичним в'язням. Такі заходи відбувалися й на Волині та в Галичині, щоправда, на теренах останньої діяльність організації була більш активна й зумовлювалася наявністю окружного секретаріату.

Заборона діяльності співзасновників МСБАПВ – Білоруської селянсько-робітничої громади та Незалежної селянської партії в 1927 р. суттєво загальмували активність досліджуваної організації, яка вже наступного року змушена була припинити свою діяльність. Водночас робота МСБАПВ не минула безслідно, адже привернула значну увагу до питання політичних в'язнів і, безперечно, вплинула на прийняття парламентом у 1928 р. закону про амністію, який, попри гостру критику опозиції, тою чи

¹⁷⁶³ AAN. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 5. S. 61.

¹⁷⁶⁴ Ibidem. S. 62.

¹⁷⁶⁵ Ibidem. Sygn. 2. S. 24; Sygn. 4. S. 20–32; Sygn. 5. S. 5–7, 17–18; Sygn. 9. S. 12; Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2056. Арк. 1–2.

іншою мірою торкнувся близько 13 тис. в'язнів, зокрема й тих, які відбували покарання в тюрмах Волині та Галичини¹⁷⁶⁶.

5.4. Ліга захисту прав людини і громадянина та інші громадсько-політичні ініціативи

У міжвоєнній Польщі помітну діяльність щодо захисту прав в'язнів здійснювала громадська організація «Ліга захисту прав людини і громадянина» (далі – Ліга). Вона постала в 1921 р. задля оборони демократичних прав і свобод у державі, протидії різним проявам дискримінації, культивування громадянської свідомості тощо. Серед практичних проявів діяльності цієї структури можна виділити взаємодію з органами влади та громадськими організаціями, уміщення тематичних публікацій в пресі, підготовку та поширення відозв, інших видів публікацій. Крім того, Ліга проводила спеціальні зібрання, організовувала з'їзди, курси, різні публічні заходи, організовувала бібліотеки та читальні тощо¹⁷⁶⁷.

Керівним органом Ліги було правління, яке складалося з 12 членів, що їх обирали терміном на три роки. Відповідно до статутних засад, досліджувана організація могла створювати територіальні відділення та скликати з'їзди. Зокрема, в середині 1930-х рр. філію цієї організації було створено у м. Львові¹⁷⁶⁸. Члени Ліги мали різні статуси – дійсні, почесні, меценати та кореспонденти. Дійсним членом могла бути будь-яка особа, котра підтримувала цілі організації. Почесними членами ставали ті особи, які мали значні заслуги перед Лігою. Щоб отримати статус члена-мецената, потрібно було сплатити одноразовий фінансовий внесок у сумі не менше ніж 5 тис. польських марок. Члени-кореспонденти працювали віддалено й мали обов'язок надавати всіляку інформацію центральному відділенню.

¹⁷⁶⁶ Wajn H. Walka o amnestię... S. 99, 107.

¹⁷⁶⁷ AAN. Zesp. 1306. Sygn. 180/1. T. 1. S. 1–8. Натомість згідно з даними польського дипломата, члена Польської ліквідаційної комісії Галичини і Чешинської Сілезії Ж. Ласоцького, зазначена структура постала в Польщі 1924 року. Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie. Dział Zbiorów Specjalnych. Rkp. 4107.

¹⁷⁶⁸ Mrzygłód I. Przestrzenie sprzeciwu. Działalność Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w II Rzeczypospolitej. *Przegląd Historyczny*. 2018. T. CIX. Zesz. 4. S. 577.

Фінансування організації здійснювалося коштом вступних та членських внесків, пожертв, коштів, отриманих внаслідок проведення різних публічних заходів (лотерей, концертів, творчих вечорів) тощо¹⁷⁶⁹.

Серед засновників Ліги захисту прав людини і громадянина варто згадати відомого польського політика, прем'єр-міністра та міністра внутрішніх справ Польщі, парламентаря С. Тугутта; знаного юриста, дипломата та політика С. Патека; юриста, публіциста та політика соціалістичного спрямування С. Познера; журналіста та публіциста В. Гелжинського та інших¹⁷⁷⁰. У міжвоєнній Європі функціонувало кілька подібних правозахисних структур. Усі вони були створені за зразком Ліги прав людини, яка постала у Франції в 1898 році. Такі організації на початку 1920-х рр. виникли, зокрема, у Греції, Болгарії, Румунії, Німеччині¹⁷⁷¹.

На початках своєї діяльності в Польщі Ліга захисту прав людини і громадянина об'єднувала представників політикуму Другої Речі Посполитої, пов'язаних з діяльністю Польської соціалістичної партії та Польського народного стронніцтва «Визволення» (PSL «Wyzwolenie»). Натомість у 1930-х рр., як зазначає польська дослідниця І. Мжиглуд, ця організація «перетворилася на платформу опозиційної діяльності і творила простір громадянського опору інтелігенції лівого спрямування відносно недемократичних практик керівного табору»¹⁷⁷². В цей час Ліга відкрито критикувала чинну владу й співпрацювала з нелегальною КПП, проте вже в 1937 р. її діяльність була заборонена державою¹⁷⁷³.

Одним з основних напрямів діяльності Ліги захисту прав людини і громадянина в Польщі стала протидія політичним переслідуванням та оборона прав політ'язнів. У першій половині 30-х років Ліга захисту прав людини і громадянина (як і МОДР. – О. Р.) чимало місця присвятила так

¹⁷⁶⁹ AAN. Zesp. 1306. Sygn. 180/1. T. 1. S. 1–8.

¹⁷⁷⁰ Ibidem.

¹⁷⁷¹ Mrzygłód I. Przestrzenie sprzeciwu... S. 570.

¹⁷⁷² Ibidem. S. 566.

¹⁷⁷³ Encyklopedia Polskiego Wydawnictwa Naukowego (PWN). URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Liga-Obrony-Praw-Czlowieka-i-Obywatela;3932505.html> (останній перегляд: 28.06.2022).

званій «Луцькій справі 1934 р.» – одному з найвідоміших у міжвоєнній Польщі судовому процесу супроти волинських комуністів, який почався з серії масових арештів ліворадикалів восени 1930 року. У вересні поліція викрила ряд комуністичних активістів у м. Володимирі та Рівненському повіті, а вже наприкінці року було паралізовано діяльність окружного комітету КПЗУ в Луцьку та найбільш активних партійних ланок на теренах Горохівського, Ковельського й Володимирського повітів¹⁷⁷⁴. Варто зауважити, що репресії щодо ліворадикалів у цей час тривали не тільки на Волині, а й у Галичині та на Холмщині¹⁷⁷⁵. 19 листопада 1930 р. в м. Луцьку поліцейські арештували й згадуваного уже комуністичного лідера С. Бойка. Документи польської поліції і прокуратури твердять, що останній невдовзі після арешту здійснив втечу під час конвоювання, стрибнув з мосту і втопився в р. Стир¹⁷⁷⁶.

Натомість комуністи відразу ж висунули власну версію загибелі свого провідника. На їхню думку, С. Бойка вбили під час допиту службовці польської поліції; серед них був і згадуваний вище заступник начальника з «політичних питань» Слідчого управління в м. Луцьку комісар С. Заремба. Такої ж думки притримувалися й повоєнні вітчизняні радянські історики¹⁷⁷⁷. Попри офіційну версію місцевої поліції та прокуратури щодо утоплення С. Бойка в Стиру під час спроби втечі з-під арешту, все ж таки на початку лютого 1931 р. міністр внутрішніх справ Ф. Славой-Складковський звільнив із займаної посади начальника Слідчого управління в м. Луцьку комісара

¹⁷⁷⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 2426. Арк. 3; Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 360. Арк. 2; Див. також: ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 1110. Арк. 3.

¹⁷⁷⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 5. Спр. 1546. Арк. 8.

¹⁷⁷⁶ Там само. Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 916. Арк. 2.

¹⁷⁷⁷ Там само; Держархів Львівської обл. Ф. 121. Оп. 2. Спр. 141. Арк. 48; Оксенюк Р. Нариси історії Волині... С. 220. Про загибель С. Бойка див. більше: Razyhrayev O. Policja Państwowa II Rzeczypospolitej wobec ruchu komunistycznego na Wołyniu w latach 1926–1939. *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność* / Red. M. Bukała i M. Krzysztofiński. Rzeszów: IPN, 2015. S. 451–455; Разиграєв О. Степан Бойко (1901–1930): націонал-комуніст та політв'язень міжвоєнної Польщі. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: наук. і док. журн.* 2020. № 1 (53). С. 153–176; Kenney P. Dance in Chains... S. 55; ЦДАВО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 604. Арк. 94–96; BUW. Gabinet Rękopisów. Materiały S. Stempowskiego. Sygn. 1549. Listy i wycinki odnoszące się do sprawy śledztwa w Łucku w 1930–1931 r. S. 1–13; CAW. Polskie ludowe formacje partyzanckie powstałe na terenie Związku Radzieckiego. Relacje i wspomnienia. IX.3.52.63. S. 1; Кравець М. Революційний рух на Волині в період світової економічної кризи в 1929–1933 рр. *З історії західноукраїнських земель*. Ч. 3. Відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1958. С. 122.

Ю. Недзялковського та його заступника С. Зарембу¹⁷⁷⁸. В тому ж році український прокомуністичний письменник та пропагандист Я. Галан так писав про С. Зарембу: «...в нього пивнички (підвали. – О. Р.) є, пивнички, в яких можна остервенілу свою душу розважати лютою мукою над політв'язнями»¹⁷⁷⁹.

«Ліга захисту прав людини і громадянина» в циркулярі від 23 лютого 1934 р. теж згадувала зловживання в слідчій службі Волинського воєводства: «Роками доходили до суспільства понурі вісті про те, що діялося в закутках Слідчого управління в Луцьку... навіть Міністр внутрішніх справ, генерал Славоу Складковський мусив визнати з сенатської трибуни, що дефензива [політична поліція. – О. Р.] Луцька заслуговує на розігнання, однак практично, на жаль, окрім усунення начальника [С.] Заремби, там небагато змінилося на краще. Луцьк, мусимо визнати з боєм, зростає до розмірів символу, який характеризує цілу систему...»¹⁷⁸⁰. Слід зауважити, що звинувачення на адресу С. Заремби щодо побиття заарештованих з'явилися ще у 1920-х роках¹⁷⁸¹.

Трагічна загибель С. Бойка спричинила використання його імені в комуністичній пропаганді. Він став своєрідним «символом» боротьби проти «буржуазної та панської» Польщі. В пропаганді комуністів залишився й комісар С. Заремба, якого згадували в численних листівках та брошурах як «ката Волині»¹⁷⁸². Службовців слідчої поліції Волинського воєводства, у тому числі С. Зарембу, М. Ткачука, а також В. Постовича згодом згадано у вірші польського поета, представника революційної лірики, учасника

¹⁷⁷⁸ Українська нива. 1931. 16 лют. С. 4; Діло. 1931. 8 лют. С. 4.

¹⁷⁷⁹ Луцьку 900 років. 1085–1985: зб. док. і матеріалів / упоряд. В. Наконечний та ін. Київ: Наук. думка, 1985. С.115–116; Я. Галан був членом КПЗУ до її розформування у 1938 р., див. Гнатюк О. Відвага і страх. Київ: Дух і літера, 2015. С. 123; Про зловживання комісара С. Заремби див.: Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 1 а. Спр. 308. Арк. 1–8; Спр. 311. Арк. 1–17; ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 179/2. S. 7.

¹⁷⁸⁰ ААН. Zesp. 1306. Sygn. 180/1. Т. 3. S. 1. Див. також: Діло. 1931. № 26. 5 лют. С. 4.

¹⁷⁸¹ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 1 а. Спр. 308. Арк. 1–8; Спр. 311. Арк. 1–17; ААН. Zesp. 1305 (były 179). Sygn. 2. S. 7.

¹⁷⁸² ААН. Zesp. 1294. Sygn. 165/V. Т. 89. S. 1–4, 9–10, 12, 26.

польсько-більшовицької війни В. Броневського «Поліцейські пси в Луцьку»¹⁷⁸³.

Упродовж 19 лютого – 14 квітня 1934 р. в Луцькому окружному суді тривав один з найбільших процесів супроти комуністів у міжвоєнному центрі Волинського воєводства¹⁷⁸⁴. Перед судом постали члени та симпатички КПЗУ, арештовані восени 1930 р. одночасно з С. Бойком. В науковій літературі цей суд називають «Луцький процес 56-ти». У радянській історіографії він більше відомий як «Луцький процес 57-ми». П'ятдесят сьомим підсудним символічно виступав секретар Волинського окружного комітету КПЗУ С. Бойко, який до того часу встиг перетворитися на ключовий елемент комуністичної пропаганди¹⁷⁸⁵. Що стосується національної приналежності, то серед 56 підсудних було 29 українців, 20 євреїв та сім поляків¹⁷⁸⁶. За інформацією Ліги захисту прав людини і громадянина, підсудні під час слідства піддавалися тортурам, а умови їх утримання були вкрай незадовільні¹⁷⁸⁷.

Від моменту створення в 1934 р. табору для політв'язнів у Березі-Картузькій Ліга захисту прав людини і громадянина систематично критикувала його діяльність, яка, на думку цієї організації, «гвалтувала конституційні засади» Польщі¹⁷⁸⁸. У жовтні 1935 р. Ліга ухвалила резолюцію, в якій виступила категорично проти порушення прав політв'язнів, а також їхнього «фізичного та морального знищення». У зазначеному документі містилася вимога термінової амністії для цієї категорії ув'язнених, а також ліквідації табору в Березі-Картузькій¹⁷⁸⁹. Ця організація піддавала нищівній критиці функціонування табору й у наступному році¹⁷⁹⁰.

¹⁷⁸³ Broniewski W. Psy policyjne w Łucku.

URL: http://www.poema.art.pl/site/itm_142388_psy_policyjne_w_ucku.html (останній перегляд: 28.06.2022).

Див. також: Snyder T. Tajna wojna... S. 196.

¹⁷⁸⁴ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 2. Спр. 233. Арк. 1.

¹⁷⁸⁵ Разиграев О. Правоохоронні органи у м. Луцьку в 1919–1939 рр. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2013. № 12 (261). С. 39; Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині... С. 239–241.

¹⁷⁸⁶ Українська нива. 1934. 25 лют. С. 4; 25 берез. С. 3; 22 квіт. С. 1.

¹⁷⁸⁷ AAN. Zesp. 1306. Sygn. 180/1. T. 3. S. 2–3.

¹⁷⁸⁸ Ibidem. T. 4. S. 1.

¹⁷⁸⁹ Ibidem. T. 2. S. 1.

¹⁷⁹⁰ Ibidem. T. 4. S. 1; T. 5. S. 3.

Окрім функціонування на Волині та в Галичині філій різних загальнопольських громадських та політичних організації, які допомагали різним категоріям в'язнів, джерела фіксують тут також регіональні структури з подібними векторами діяльності. Наприклад, з 1918 р. в Галичині провадив діяльність *Комітет допомоги українським політв'язням*, який початково мав статус підрозділу Українського громадянського («горожанського») комітету. Згодом, після припинення функціонування цієї структури, з грудня 1921 р. став працювати як самостійна одиниця. Одним з керівників цієї структури був адвокат С. Федак¹⁷⁹¹. Зазначена організація займалася правовою та матеріальною підтримкою українських політв'язнів – учасників змагань за незалежність 1918–1921 рр., членів УВО та ОУН. Фінансування Комітету допомоги українським політв'язням здійснювалося здебільшого через збір пожертв. Зокрема, 1922 р. певну матеріальну допомогу для потреб цієї організації акумулювали небайдужі мешканці Перемишля¹⁷⁹². Тернопільський історик В. Місько зазначає, що упродовж 1923–1924 рр. Комітет допомоги українським політв'язням часто звертався до місцевих мешканців з проханням матеріальної підтримки політв'язнів, зокрема через газети «Громадський голос» та «Діло»¹⁷⁹³.

Так само як загальнопольський «Патронат», Комітет допомоги українським політичним в'язням особливу підтримку надавав в'язням під час великих релігійних свят. Наприклад, на греко-католицьке Різдво та Великдень 1927 р. ця організація передала для українських політв'язнів львівських «Бригідок» святкові страви¹⁷⁹⁴. На Різдвяні свята 1928 р. Дрогобицька філія цієї організації підготувала українським політв'язням, які перебували в місцевій тюрмі, продуктові пакунки. Проте передачі не дійшли до своїх адресатів. «Це все, що наші жінки з такою запопадливістю приготували для наших політичних в'язнів, потонуло в ненаситних шлунках

¹⁷⁹¹ Діло. 1930. № 51. 7 берез. С. 4; Місько В. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням... С. 116–121.

¹⁷⁹² Громадський Вістник. 1922. № 40. 7 квіт. С. 6.

¹⁷⁹³ Місько В. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням... С. 119.

¹⁷⁹⁴ Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців»... С. 127–128, 136–137.

тюремних дозорців та уголовних злочинців, бо ні один наш політичний в'язень не бачив навіть цієї коляди, що її приготувало...наше громадянство»,— зазначалося в лютневому номері «Сурми» за 1928 рік¹⁷⁹⁵.

20 березня 1929 р. Львівське гродське староство повідомило про ліквідацію діяльності Комітету допомоги українським політв'язням. Причиною послужив нібито несанкціонований збір коштів студентами на користь цієї організації під час панахиди в пам'ять про О. Бессараб¹⁷⁹⁶. Однак діяльність на користь підтримки політв'язнів у Галичині не була припинена. Справу забороненого Комітету допомоги українським політв'язням продовжив новостворений *Український добродійний комітет*, який теж очолив адвокат С. Федак¹⁷⁹⁷. Ця структура надавала різнопланову гуманітарну допомогу українським націоналістам, які перебували не тільки в тюрмах Галичини, а й в інших регіонах Польщі. Насамперед ішлося про харчі, одяг, ліки, літературу, газети тощо¹⁷⁹⁸. Зазначена організація мала й теренові філії. Наприклад, 7 вересня 1930 р. подяку Стрийському підрозділу Комітету на сторінках газети «Діло» склав в'язень І. Бутковський¹⁷⁹⁹.

У 1930 р. Український добродійний комітет на сторінках «Діла» розмістив коротку інформацію про свою діяльність за 1929 р., де, зокрема, зазначалося, що в середньому організація матеріально підтримувала близько 100 політв'язнів, третина з яких припадала на пенітенціарні установи Львова: «Під теперішню пору перебуває у львівській тюрмі 32 в'язнів. ...Поза Львовом більше число наших в'язнів перебуває в тюрмі Равіч..., де тепер є 15 в'язнів, а між ними Василь Атаманчук та Іван Вербицький... ..Інші розділені меншими групами по тюрмах у Дрогобичі, Коронові, Св. Крижу

¹⁷⁹⁵ Сурма. 1928. Лютий. С. 8.

¹⁷⁹⁶ Більше про «справу О. Бессараб» див.: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9 а. Спр. 63. Арк. 12; Шухевич С. Моє життя... С. 323–325; ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 252–255 зв.; Ф. 205. Оп. 1. Спр. 920. Арк. 1–61; APL. Zesp. 403. UWL WSP. Sygn. 431. S. 46–47; Дядюк М. Ольга Бессараб-Левицька: трагедія 1924 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2000. № 7. С. 320–334.

¹⁷⁹⁷ В документах Український добродійний комітет і надалі часто йменувався як Комітет допомоги українським політичним в'язням.

¹⁷⁹⁸ Діло. 1930. № 51. 7 берез. С. 4.

¹⁷⁹⁹ Там само. № 198. 7 верес. С. 5.

(«Святий Хрест». – О. Р.) , Білостоці, Люблині, Луцьку і Рівному. Ті в'язні, котрі перебувають в тюрмі у Львові, одержують від... Комітету щоденно харчі (снідання, обід), чай, цукор і тютюн. Познанські в'язні одержують допомогу в грошах... Всі в'язні... одержують... книжки і часописи. Хворі в'язні одержують лікарства»¹⁸⁰⁰.

Упродовж 1929 р. політв'язні отримали від Комітету одноразову харчову допомогу на Великодні та Різдвяні свята, а в'язні львівських «Бригідок» – додаткові кошти на опалення тюрми тощо. За потреби Комітет міг надати також одяг або білизну. Особи, які звільнялися з місць позбавлення волі, могли розраховувати на покриття коштів за проїзд. Крім того, на прохання згаданої організації усі тюрми Польщі, де перебували українські націоналісти, відвідали капелани, які, окрім духовного служіння, зібрали інформацію про поточні потреби в'язнів та ситуацію в тюрмах¹⁸⁰¹.

На початку жовтня 1930 р. поліція провела обшуки у членів цієї структури, зокрема в її голови С. Федака. Преса навіть повідомляла про накладення владою заборони на діяльність зазначеної організації¹⁸⁰². Задля роз'яснення ситуації С. Федак розмістив у газеті «Діло» замітку, в якій зазначив, що де-факто діяльність на захист та підтримку політв'язнів він проводив від себе особисто, маючи статус та повноваження адвоката, позаяк польська влада відмовилися офіційно реєструвати Український добродійний комітет. Хоча комітет не проводив засідань та зборів коштів на потреби політв'язнів. Натомість С. Федак отримував окремі кошти від українських організацій США та деяких мешканців цієї країни, які переказував особам, котрі перебували в місцях позбавлення волі¹⁸⁰³.

У лютому 1935 р. С. Федак скерував листа до керівництва греко-католицької церкви з проханням призначити отця Й. Кладочного капеланом українських в'язнів, які перебували в пенітенціарних установах поза

¹⁸⁰⁰ Діло. 1930. № 51. 7 берез. С. 4.

¹⁸⁰¹ Там само.

¹⁸⁰² Там само. № 227. 12 жовт. С. 4.

¹⁸⁰³ Там само. № 229. 15 жовт. С. 4.

Галичиною. Адвокат зобов'язувався матеріально забезпечити подорожі духівника з добровільних пожертв української громадськості¹⁸⁰⁴. Справа допомоги політв'язням актуалізувалася наприкінці 1935 р. коли, відповідно до широкої амністії з нагоди ухвалення нової конституції Польщі, тюрми мало залишити близько 1,5 тис. політичних в'язнів-українців. З цього приводу в помешканні Й. Кладочного відбулася нарада з представниками громадськості щодо створення спеціального комітету, який мав би опікуватися такими особами. Йшлося не тільки про моральну підтримку, а й надання посильної матеріальної допомоги¹⁸⁰⁵. Історик В. Стефанів, характеризує харитативну діяльність Й. Кладочного, зазначає: «...Кладочний вважав, що підпільний націоналістичний рух використовує своїх прихильників у власних цілях і не турбується про долю членів організації, які опинилися під судом і в тюрмах. Про цю ситуацію він писав у звіті єпископові І. Бучку: “Підпольна організація також в'язням нічого не допомагає. Взагалі – підпольна організація є тільки шайкою провокаторів – і чимось нищим від шайки бандитів і злодіїв, бо і ті собі помагають – і ті, що є на свободі, помагають тим, що є в тюрмі. Що так є, то знаю з досвіду...”»¹⁸⁰⁶.

Загалом у Галичині духовенство греко-католицької церкви активно долучалося до підтримки політичних в'язнів. Наприклад, у квітні 1934 р. Підгаєцьке староство інформувало Тернопільське воєводське управління про таємний збір коштів на підтримку політв'язнів у греко-католицьких храмах. Згідно із зібраними поліцією відомостями, «пожертви» у вербну неділю призначалися для українських політв'язнів¹⁸⁰⁷.

Після смерті С. Федака упродовж 1937–1939 рр. Український добродійний комітет очолював галицький церковний і політичний діяч, прелат Львівської греко-католицької консисторії та один із засновників УНДО Л. Куницький. 5 квітня 1937 р. він скерував листа до начальника

¹⁸⁰⁴ ГДА СБ України. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 296. Арк. 103–103 зв.

¹⁸⁰⁵ Діло. 1935. № 342. 22 груд. С. 6.

¹⁸⁰⁶ Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія... С. 243.

¹⁸⁰⁷ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2276. Арк. 2.

в'язниці в м. Коронові, у якому він, зокрема, зазначав: «2 травня надходять Великодні свята за греко-католицьким календарем... У зв'язку з цим хотів би виконати свій обов'язок й насамперед, представитися шановному Пану начальнику як опікун політичних в'язнів українців, після смерті д[октора] Стефана Федака. Представившись, прошу дозволу надіслати в'язням... продуктів 7-и кілограмові великодні пакунки...»¹⁸⁰⁸. Реагуючи на цей лист, начальник в'язниці в Коронові дозволив в'язням отримати матеріальну допомогу від Л. Куницького. Однак станом на 30 квітня 1937 р. в'язням уже заборонили підтримувати будь-які контакти з цим комітетом у Львові, оскільки його діяльність не була офіційно зареєстрована¹⁸⁰⁹.

Проте Л. Куницький продовжував адресно надсилати кошти окремим ув'язненим¹⁸¹⁰. У листопаді 1937 р. комітет організував у м. Львові та інших місцевостях Східної Галичини широкий збір коштів для допомоги політичним в'язням у зимовий період¹⁸¹¹. На початку травня 1939 р. Л. Куницький надав грошову допомогу С. Бандері, який у той час відбував покарання в Брестській тюрмі¹⁸¹². Варто зазначити, що збори коштів на потреби політв'язнів у межах польської держави проводили й безпосередньо УВО та ОУН¹⁸¹³.

Окрім згаданого вище комітету, пов'язаного з С. Федаком та Л. Куницьким, на теренах Галичини з 1922 р. діяльність на захист прокомуністичних політв'язнів провадила структура зі схожою назвою – *Комітет допомоги політичним в'язням у Східній Галичині*, яка мала свої осередки у Відні та Львові. Зазначену структуру очолював Олененко¹⁸¹⁴. У

¹⁸⁰⁸ ЦДАЛ України. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 2–3.

¹⁸⁰⁹ Там само. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 35.

¹⁸¹⁰ Там само. Ф. 656. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 4.

¹⁸¹¹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 284. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 1.

¹⁸¹² Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах... С. 87–102.

¹⁸¹³ ЦДАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 6.

¹⁸¹⁴ Олененко в січні 1923 р. так згадував створення Комітету допомоги політичним в'язням у Східній Галичині: «В літі минулого року почалася одкрита й безоглядна боротьба українського населення Східної Галичини проти польської окупації... Почалися масові арешти. Всі галицькі в'язниці були битком набиті найкращими одиницями з поміж галицького селянства і молоді. В'язні переходили страшні моральні і тілесні тортури. Польські жандарми дуже часто морили в'язнів голодом і відмовляли їм найбільше конечних речей як біля, мила ітд. Багато з поміж в'язнів лишили свої рідні без ніякого забезпечення. Була потреба прийти з негайною допомогою як і самим жертвам панського терору та і їхнім рідням. За ініціативи де-яких

грудні 1922 р. цей комітет оголосив збір пожертв на підтримку політв'язнів серед української діаспори в Канаді й США, зазначаючи, що польські тюрми переповнені в'язнями сумління¹⁸¹⁵. За досить короткий час їм удалося зібрати близько 2400 доларів у Канаді та близько 2800 доларів у США¹⁸¹⁶. Згодом Комітет допомоги політичним в'язням у Східній Галичині був реорганізований у *Красвий комітет допомоги революційному рухові в Східній Галичині*¹⁸¹⁷. Загалом ліворадикальні діячі у й пізніші роки отримували зі США допомогу для політв'язнів¹⁸¹⁸.

Комуністичні політв'язні досліджуваного регіону отримували також матеріальну допомогу зібрану *Центральним комітетом патронатів над політичними в'язнями в Польщі*¹⁸¹⁹. Окрім того, допомогу ув'язненим ліворадикалам надавала польська громадська та політична діячка, делегат Російського товариства Червоного Хреста – С. Семполовська¹⁸²⁰. Певний час вона співпрацювала з одним із засновників Ліги захисту прав людини і

товаришів-комуністів зорганізувався в краю Комітет Допомоги Політичним В'язням (К.Д.П.В.), який постановив собі метою збирати жертви в краю і поза краєм, щоби бодай в малій частині допомогти ув'язненим героям і їхнім рідним... Збіркою в краю зайнявся сам Комітет, а для збірки поза межами краю постановлено організувати Комітет у Відні, який був би філією Краєвого Комітету. З огляду на це, що робота Комітету в Краю була нелегальна та що польська окупаційна влада вважала роботу його направленою проти своєї держави, вся допомогова робота закордоном мусіла концентруватись у Відні і всі гроші звідси мусіли йти нелегально і дуже обережно до каси Комітету у Краю. Найбільше розвинув Комітет свою роботу серед Українців в Канаді і США. В тих країнах поорганізовувалися в поодиноких місцевостях Комітети... які займаються збірками для помочі політичним в'язням, а де-котрі із них також збирають гроші, які поручають на боївки», див.: ЦДАГО України. Ф. 6. Оп.1. Спр. 8. Арк. 17. Див. також: Місько В. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням... С.117.

¹⁸¹⁵ ЦДАГО України. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 79–80.

¹⁸¹⁶ Там само. Спр. 8. Арк. 17.

¹⁸¹⁷ Там само. Арк. 32–34.

¹⁸¹⁸ Там само. Спр. 124. Арк. 1–2.

¹⁸¹⁹ Зокрема, у відозві цієї структури за липень 1932 р. зазначалося: «Видане Центральним Комітетом Патронатів гасло збірки: «3000 марок на допомогу політичним в'язнями в біжучім році, серед працюючої еміграції в Німеччині» не знайшло належного відгуку і зрозуміння серед симпатиків Патронату, а в першу чергу в самих Комітетах Патронатських. Не тратьте ані хвилини...мусимо надробити! ...На окупованих західно-українських і білоруських землях гуляє по селах поліція, б'ючи і мордуючи незадоволене українське і білоруське населення... Нова хвиля терору наступає рівно ж в самих тюрмах... Зараз перейшло 10000 полонених буржуазією готуються до нової боротьби. Умовини у в'язницях суть так страшними, що в'язні політичні рішаються до виступу найострійшої боротьби против фашистських катів Пілсудського». Див.: ЦДАВО України. Ф. 4465. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 1.

¹⁸²⁰ Більше про діяльність С. Семполовської див.: ГАБО. Ф. 99. Оп. 1. Д. 80. Л. 41; Ф. 2043. Оп. 1. Д. 102. Л. 48; ГАГрО. Ф. 551. Оп. 1. Д. 1165. Л. 4; Ф. 662. Оп. 3. Д. 38. Л. 212; Ф. 55. Оп. 1. Д. 124. Л. 1–2, 43; LCVA. F. 128. Ap.1. B. 947. Michalski S. Społeczna i pedagogiczna działalność Stefanii Sempołowskiej... S. 235–266; Sempołowska S. Publicystyka społeczna... S. 17–48; Eadem. W więzieniach. Warszawa: Państwowy Instytutu Wydawniczy, 1960. 387 s.

громадянина відомим польським правозахисником і дипломатом С. Патеком¹⁸²¹.

На початку 1923 р. Міністерство юстиції повідомляло керівників тюрем, а також представників суду і прокуратури про те, що С. Семполовська отримала дозвіл до 1 квітня того ж року відвідувати в тюрмах Польщі в'язнів – громадян радянської Росії для надання їм матеріальної допомоги. Такі зустрічі мали відбуватися за обов'язкової участі представника тюремної адміністрації у спеціально відведеному приміщенні або безпосередньо в камері, якщо вона індивідуальна¹⁸²².

У 1930-х рр. в'язням було заборонено отримувати гроші та харчові пакунки від С. Семполовської як делегатки Російського Червоного Хреста, натомість вони могли приймати допомогу від неї як від фізичної особи¹⁸²³. Наприклад, у 1931 р. керівництво Тернопільської тюрми інформувало Карний департамент Міністерства юстиції про неодноразові спроби делегатки Російського Червоного Хреста С. Семполовської передати невеликі фінансові суми для в'язнів, засуджених або підслідних за шпигунство чи державну зраду. Пенітенціарна влада категорично відмовлялася приймати цю допомогу й повертала її адресату¹⁸²⁴. У травні 1933 р. Міністерство юстиції інформувало керівництво Рівненської тюрми про те, що С. Семполовська може надсилати в'язням продуктивні пакунки та гроші лише як приватна особа¹⁸²⁵.

У 1937 р. сімом політичним в'язням Луцької тюрми була надана матеріальна підтримка від С. Семполовської. Водночас у таборі «Бережа-Картузька» допомогу отримало 219 в'язнів, відповідно в Бережанській тюрмі – 1, Чортківській – 3, Дрогобицькій – 33, Дубенській – 17, Ковельській – 13, львівських «Бригідках» – 111, Перемишльській – 6, Рівненській – 19, Станіславівській – 1, Стрийській – 1, Самбірській – 2. Тернопільській – 21,

¹⁸²¹ AAN. Zesp. 1304. Sygn. 178/IV. Poz. 4. S. 70.

¹⁸²² APZ. Zesp. 99. Sygn. 2. S. 16.

¹⁸²³ ЦДІАЛ України. Ф. 611. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 35; ГАБО. Ф. 1999. Оп. 1. Д. 1. Л. 134.

¹⁸²⁴ Держархів Тернопільської обл. Ф. 285. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 2.

¹⁸²⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 23.

Володимирській – шість¹⁸²⁶. У листопаді 1938 р. в Польщі вже тривало чергове слідство щодо діяльності бюро С. Семполовської¹⁸²⁷.

Зафіксовано випадки опіки над в'язнями представниками інших громадських організацій. Наприклад, у львівських «Бригідках» станом на 1926 р. жінкам, які залишали мури тюрми без засобів до існування, допомогу могло надавати *Об'єднання християнських товариств та Товариство допомоги жінкам у Львові*¹⁸²⁸. 25 вересня 1929 р. золочівський повітовий староста інформував Тернопільське воєводське управління про виявлення нелегальної діяльності місцевого комітету, який постав 9 вересня того ж року й займався допомогою політв'язням. З огляду на те, що ця структура не мала відповідної реєстрації – справа щодо її створення була скерована до суду¹⁸²⁹.

Загалом підтримка для політв'язнів надходила не тільки від більших громадських організацій, а й від окремих осіб або об'єднань невеликої кількості однодумців. На початку травня 1929 р. близько десяти учнів Тернопільської 4-ї державної гімназії з української мовою викладання та інші школярі неодноразово збиралися перед приміщенням місцевого окружного суду, щоб передати харчові продукти політв'язням – учням цього навчального закладу, які перебували в місцевій тюрмі за звинуваченнями у злочинах проти держави¹⁸³⁰. На Бережанщині в 1930-х рр. кошти на допомогу українським політв'язням збирав відомий адвокат та громадський діяч В. Бемко – в минулому сотник УГА. Згідно з конфіденційними даними слідчої служби він очолював локальний нелегальний комітет допомоги політв'язням¹⁸³¹. 4 січня 1939 р. комендант Торчинського постерунку поліції інформував керівництво про зібрання української молоді в с. Буянах Луцького повіту 13 грудня 1938 р., на день Святого Андрія, під час якого

¹⁸²⁶ ААН. Zesp. 1304. Sygn. 178/III. Poz.1–3. S. 10–189.

¹⁸²⁷ Ibidem. Sygn. 178/IV. Poz. 5. S. 177. Зокрема, начальник Красниставської тюрми в цей час отримав лист від судової влади з проханням терміново надіслати інформацію про надану фінансову допомогу в'язням С. Семполовською упродовж 1934–1937 рр. Див. APZ. Zesp. 99. Sygn. 35. S. 68.

¹⁸²⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 1822. Арк. 1–6.

¹⁸²⁹ Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1263. Арк. 1.

¹⁸³⁰ Там само. Арк. 2–5.

¹⁸³¹ Там само. Спр. 2276. Арк. 1.

один із учасників зазначив: «...ми тут бавимось, а брати наші сидять по тюрмах», після чого запропонував провести добровільний збір пожертв на потреби політв'язнів¹⁸³². Збір коштів на підтримку політв'язнів неодноразово оголошувала газета «Діло»¹⁸³³.

Інколи родичі в'язнів могли стати жертвою шахраїв. Наприкінці жовтня 1933 р. в пресі з'явилося повідомлення про невідомого чоловіка, який подорожував селами Галичини та пропонував місцевим мешканцям допомогу у звільненні їхніх родичів із львівських «Бригідок». Однією з жертв такого шахрая став мешканець Підгаєцького повіту Тернопільського воєводства М. Мислюк, який передав невідомому чоловікові 20 доларів США за нібито звільнення з тюрми свого брата, котрий насправді не перебував у місцях позбавлення волі¹⁸³⁴.

Питання захисту політичних в'язнів та необґрунтованих репресій влади часто порушували й парламентарі, які активно використовували для цього сеймову трибуну та можливість подавати запити до органів влади та управління¹⁸³⁵. Приміром, 1923 р. депутати Української парламентської репрезентації звернулися до міністра юстиції із запитом щодо перебування великої кількості політв'язнів української національності в Тернопільській тюрмі. Парламентарі скаржилися на затягування слідства та порушення його процедури попри численні інтервенції адвоката С. Барана. Крім того, в інтерпеляції зазначалося, що в'язні перебували в незадовільних матеріальних та санітарних умовах. Депутати стверджували, що політичні в'язні розміщувалися у спільних камерах з кримінальними злочинцями, котрі часто відбирали в них їжу, яку передавали громадські структури¹⁸³⁶.

Наприкінці січня 1923 р. представники Українського та Білоруського парламентських клубів звернулися до уряду з вимогою амністувати українців

¹⁸³² Razyhrayev O. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym... S. 200–201.

¹⁸³³ Діло. 1932. № 3. 11 берез. С. 5; 1933. № 9. 14 січ. С. 5.

¹⁸³⁴ Там само. 1933. № 285. 29 жовт. С. 6.

¹⁸³⁵ ГАГрО. Ф. 551. Оп. 1. Д. 1245. Л. 15.

¹⁸³⁶ BS. Interpelacja posłów z Klubu Ukraińskiego do p. Ministra Sprawiedliwości w sprawie stosunków panujących w więzieniu przy sądzie okręgowym w Tarnopolu, 1923. Nr rekordu 000015665.

і білорусів, засуджених «за злочини, здійснені на політичному ґрунті» й звільнити їх з пенітенціарних установ¹⁸³⁷. Упродовж 1924–1925 р. українські парламентарі неодноразово порушували питання щодо дотримання прав політичних в'язнів у тюрмах досліджуваного регіону, зокрема у Бережанській, Надвірнянській, Луцькій, Володимирській та інших в'язницях¹⁸³⁸. 27 травня того ж року ліворадикальний посол до сейму А. Пащук подав до МВС запит щодо необґрунтованих репресій і арештів, проведених серед місцевого українського населення Волині й перебування політв'язнів у Луцькій тюрмі. Йшлося насамперед про членів прокомуністичної Української революційно-повстанської організації (УРПО)¹⁸³⁹.

Багато уваги парламентар А. Пащук приділяв також волинянам, які були ув'язнені у квітні 1925 р. після провалу повстання «Форналя-Крайця». «Для розміщення великої кількості осіб у тюрмах не було можливості, що призвело до використання для утримання людей місцевих шкіл та кінотеатрів. ...А. Пащук неодноразово піднімав питання становища луцьких, ковельських та інших волинських ув'язнених...», – зазначає дослідниця М. Пиріг¹⁸⁴⁰. В цьому ж році послі комуністичної фракції порушували питання порушення прав політв'язнів у львівських «Бригідках»¹⁸⁴¹.

Під час обговорення бюджету Міністерства юстиції на 1932 р. парламентар В. Загайкевич порушив питання захисту прав політичних в'язнів, акцентуючи увагу на поганій ситуації в Луцькій та Львівській

¹⁸³⁷ Razyhrayev O. Надзор государственной полиции...S. 127; Більше про українське політичне життя на теренах Поліського воєводства у 1922–1926 рр. див.: Sichoński P. Województwo poleskie... S. 165–175.

¹⁸³⁸ Місько В. Діяльність українських депутатів польського сейму в захисті політв'язнів... С. 81–82.

¹⁸³⁹ Більше про УРПО див.: ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 179. Арк. 7–7зв.; Ф. 6. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 70–71; ААН. Zesp. 2009. Sygn. 7. S. 180; ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 159 зв.; Шухевич С. Моє життя... С. 309; Новий час. 1927. № 68. 20 черв. С. 4–5; Див. також: Grabski W. Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925). Oprac. M. M. Drozdowski. Warszawa; Rzeszów: Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, 2003. S. 115–119; Кравець М. Революційний рух на Волині у 1921–1928 рр. *З історії західноукраїнських земель*. Ч. 2 / відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1957. С. 222.

¹⁸⁴⁰ Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі... С. 165. Більше про репресії супроти учасників повстання «Форналя-Крайця» див.: Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 4. Спр. 406. Арк. 3, 14; ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1–34; Спр. 18. Арк. 38 зв.; Zycie Wołynia. 1925. № 15. 12 kwietnia. S. 12; № 16. 19 kwietnia. S. 16; № 19. 10 maja. S. 3; Шухевич С. Моє життя... С. 313.

¹⁸⁴¹ Пиріг М. Український ліворадикальний рух у Польщі... С. 166.

в'язницях, де в'язні голодуваннями змушені були виборювати свої права. Останній порушив також питання побиття політв'язнів під час слідчих дій¹⁸⁴². Українські парламентарі та правозахисники нерідко порушували питання про неприпустимість розміщення кримінальних в'язнів разом із політичними¹⁸⁴³. Водночас досить критично про допомогову діяльність українських парламентарів відгукувався неодноразово згаданий нами капелан Й. Кладочний: «...дуже могли б допомогти наші послы, коли б їздили бодай раз в рік до тюрем, де сидять наші. Але вони того не роблять... Бо наші послы та на загал... лінюхи...»¹⁸⁴⁴.

Питання захисту політичних в'язнів порушував також відомий польський аристократ, консерватор, член провладного Безпартійного блоку співпраці з урядом й водночас критик політики волинського воєводи Г. Юзевського князь Я. Радзивілл. Після смерті Ю. Пілсудського він утратив попередній політичний вплив і як сенатор гостро критикував Міністерство юстиції. Його занепокоєння викликав дефіцит коштів для функціонування пенітенціарної системи, наслідком якого стало переповнення тюрем. Крім того, Я. Радзивілл захищав політичних в'язнів та виступав за ухвалення амністії для «політичних біженців». Очевидно, йшлося про польських політиків, які зазнавали переслідувань від чинної влади¹⁸⁴⁵.

Отже, у міжвоєнний час широку підтримку в'язням Волині та Галичини надавала заснована в 1921 р. Ліга захисту прав людини і громадянина. Крім того, на теренах трьох галицьких воєводств простежувалася діяльність регіональних організацій, покликаних підтримувати як українських націоналістичних, так і ліворадикальних політв'язнів, наприклад – Комітет допомоги українським політв'язням (Український добродійний комітет), що його заснував та довгий час очолював С. Федак, ліворадикальний Комітет допомоги політичним в'язням

¹⁸⁴² Діло. 1932. № 12. 19 січ. С. 1–2.

¹⁸⁴³ Там само. 1933. № 10. 15 січ. С. 2.

¹⁸⁴⁴ Цит. за: Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія... С. 244.

¹⁸⁴⁵ Durka J. Janusz Radziwiłł (1880–1967). Biografia polityczna. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2011. S. 234, 237.

у Східній Галичині (Краєвий комітет допомоги революційному рухові в Східній Галичині) тощо. Поміч для політв'язнів надходила також від деяких політиків, адвокатів, громадських активістів, окремих небайдужих осіб.

Таким чином, підтримка громадського та політичного секторів упродовж 1918–1939 рр. простежується майже в усіх пенітенціарних установах досліджуваного регіону. Більшість організацій надавала допомогу політичним в'язням. Це могли бути структури, які становили підрозділи окремих політсил (МОДР), так і загальні організації правозахисного характеру, як-от Ліга захисту прав людини і громадянина. На захист політв'язнів ставали також місцеві адвокати (С. Шухевич, С. Баран, В. Бемко), громадські радянофільські діячі (С. Семполовська), парламентарі (В. Загайкевич, А. Пашук, Я. Радзивілл), стихійно організовані групи студентів та учнів, інші люди. Усі організації та індивідуальні ініціативи, які підтримували політв'язнів у різний спосіб, зазнавали тиску та переслідування з боку влади. Єдиною організацією, яка надавала ефективну підтримку «кримінальним» злочинцям, було лояльне до уряду Товариство допомоги в'язням та їхнім родинам «Патронат».

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено та подано нове розв'язання наукової проблеми, що виявляється в комплексному вивченні процесу становлення та розвитку пенітенціарної системи на Волині та в Галичині впродовж 1918–1939 років. На підставі залучення широкого кола архівних джерел, публікацій документів і матеріалів, спогадів, міжвоєнної періодики, наукової літератури ґрунтовно проаналізовано загальнодержавні процеси, пов'язані з генезисом та функціонуванням кримінально-виконавчої системи в міжвоєнній Польщі, простежено формування, організацію та особовий склад пенітенціарної системи на Волині та в Галичині, висвітлено повсякденне життя кримінальних та політичних в'язнів, досліджено діяльність громадських і політичних організацій щодо підтримки в'язнів та захисту їхніх прав.

Проведений історіографічний аналіз засвідчує, що вивчення діяльності пенітенціарної системи ще у 20-х роках минулого століття започаткували службовці Міністерства юстиції Другої Речі Посполитої, працівники правоохоронної системи та правники. Їхні праці торкаються загальнодержавного контексту кримінально-виконавчої служби та уможлиблюють розуміння регіональних особливостей її функціонування. Враховуючи хронологію появи цих публікацій, ми трактуємо їх як один із видів джерел. Загалом історіографію предмета нашого дослідження ми можемо умовно поділити на вітчизняну та закордонну. Останню репрезентують праці польських науковців, а також дотичні публікації західних, білоруських та російських дослідників. Виділяємо два основні етапи формування історіографії: друга половина 40-х – кінець 80-х років ХХ ст.; 90-ті роки ХХ ст. – початок ХХІ століття.

В наявному історіографічному матеріалі є спроби простежити лише окремі аспекти функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині. Тему досліджували насамперед польські вчені. Наукові публікації

вітчизняних авторів здебільшого доповнюють праці польських науковців. У радянський період польська пенітенціарна система розглядалася лише в контексті репресій супроти активістів комуністичного руху, натомість у сучасних працях згадується крізь призму протидії функціонуванню ліворадикального та українського націоналістичного рухів з боку влади Другої Речі Посполитої. Водночас вивчення історіографії свідчить про інтерес дослідників передусім до політичних в'язнів. На сьогодні ми не маємо праці, де було б цілісно висвітлено функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині.

Дисертація підготовлена на основі писемних джерел, які можна умовно поділити на чотири групи: неопубліковані архівні матеріали, публікації документів і матеріалів, спогади та мемуари, періодичні видання. Основний масив опрацьованих нами джерел рукописного і друкованого характеру зберігається у фондах архівних установ України, Польщі, Литви та Білорусі. Звернення до різних груп джерел, їх критичний аналіз та належна верифікація дали змогу комплексно висвітлити становлення та розвиток пенітенціарної системи на теренах міжвоєнної Волині та Галичини. Більшість виявлених та опрацьованих нами неопублікованих архівних матеріалів вводяться до наукового обігу вперше.

Теоретико-методологічні засади, використані в дисертації, дали змогу реалізувати задекларовану мету, розв'язати окреслені завдання та сформулювати належно обґрунтовані висновки. Міждисциплінарний характер дослідження визначив підбір методів та принципів наукового пізнання. У роботі використано комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів, які сприяли всебічному розкриттю окресленого кола дослідницьких проблем.

Проголошення незалежності Польщі 11 листопада 1918 р. поставило перед молодого країною Центрально-Східної Європи низку важливих завдань, пов'язаних з державним будівництвом. Поряд із формуванням територіально-адміністративного устрою, управлінських органів, військових

та правоохоронних підрозділів, відбувається творення служби, яка мала б відповідати за виконання законодавчо встановлених покарань за вчинення протиправних дій – пенітенціарної системи. Для Другої Речі Посполитої це було дуже складне й водночас термінове завдання. Складність полягала в тому, що польські землі наприкінці XVIII – на початку XX ст. мали різні правові засади функціонування карних закладів у межах Російської, Австро-Угорської та Німецької імперій. Крім того, варто пам'ятати й про непросту матеріальну ситуацію в перші роки після Великої війни та в пізніший період світової економічної кризи. Натомість терміновість визначалася зростанням кримінальної злочинності та деправації населення в період Великої війни, що потребувало організації ефективної та дієвої пенітенціарної служби. Крім того, через численні збройні конфлікти із сусідами та наростання опозиції до влади з'являється й категорія осіб, ув'язнених із політичних мотивів.

Між двома світовими війнами Польща пройшла непростий процес організації пенітенціарної системи, який відбувався одночасно із формуванням адміністративно-територіальних меж країни й тривав до початку Другої світової війни. Увесь цей час Друга Річ Посполита шукала оптимальну модель в'язничної системи. Перші нормативно-правові акти, які поклали початок організації пенітенціарної системи відродженої держави, підписав її начальник Ю. Пілсудський вже на початку 1919 року. Однак проблему законодавчої уніфікації діяльності польських тюрем вдалося розв'язати лише наприкінці 1920-х років. У 30-х роках у Польщі з'явилося ще кілька юридичних документів, які регламентували організацію та функціонування в'язничної системи в контексті намагання влади трансформувати її з «репресивної» у «прогресивну». Проте створення концтабору в місцевості Береза-Картузька в Поліському воєводстві влітку 1934 р. суперечило таким тенденціям. Згаданий заклад характеризувався суворим режимом та був покликаний нейтралізувати й залякати як опозиційні до офіційної влади політичні сили, так і окремих осіб. Він став

логічним віддзеркаленням утвердження авторитарної політичної системи в польській державі, а також одним із її символів.

Тюрми становили замкнені комплекси, на території яких розміщувалися будівлі для утримання в'язнів, адміністративні корпуси, медичні заклади, господарські споруди тощо. Пенітенціарні установи Другої Речі Посполитої відповідно до розмірів та характеру поділялися на три класи. Багато тюрем містилися у вологих приміщеннях колишніх монастирів та в інших малопристосованих спорудах, що потребували ремонту та адаптації під в'язничні потреби. Крім того, частина в'язничних будинків перебували у приватній власності та були орендовані державою.

Кадровий склад пенітенціарної системи міжвоєнної Другої Речі Посполитої охоплював службовців Міністерства юстиції та працівників в'язниць. Ці особи мали статус штатних або контрактних працівників. До першої групи належало керівництво тюрми, охоронці, службовці адміністрації та господарського відділу тощо. Натомість за контрактами працювали тюремні педагоги, медики та духовні особи.

У в'язницях міжвоєнної Польщі перебували різні типи в'язнів, що уможливило їхню класифікацію за окремими критеріями: гендерними, віковими, національними, нормативно-правовими, професійними та іншими. Зокрема, відповідно до інкримінованої статті кримінального кодексу можна диференціювати «політичних» та «кримінальних» в'язнів.

Джерела засвідчують тенденцію до переповненості пенітенціарних установ Другої Речі Посполитої. Якщо у 1920-х рр. у в'язницях перебувало в середньому близько 29 тис. осіб, то в 1930-х вже понад 50 тисяч. Збільшення кількості в'язнів було зумовлене як зростанням злочинності в роки світової економічної кризи, так і переслідуванням опозиції в умовах зміцнення авторитарного режиму в державі. Міністерство юстиції намагалося в різний спосіб розвантажувати карні установи, зокрема, оголошуючи амністію, створюючи розгалужену мережу сільськогосподарських, ремісничих та мобільних спецтюрм, однак це не давало бажаного ефекту. Понаднормове

заповнення тюрем погіршувало побут в'язнів, які були незадоволені умовами свого утримання в пенітенціарних закладах, а тому часто скаржилися на якість харчування, недостатній рівень медичного забезпечення, поганий санітарно-гігієнічний стан тюремних приміщень тощо. Своєю чергою, в'язнична адміністрація не завжди погоджувалася з такими претензіями, називаючи їх необ'єктивними та тенденційними.

Становлення та утвердження польської пенітенціарної системи на Волині та в Галичині тривало упродовж 1918–1923 років. Серед регіональних особливостей цього процесу можемо виокремити складну воєнно-політичну ситуацію, а саме події польсько-української та польсько-більшовицької воєн, непросте розв'язання «українського питання» на міжнародній арені, національну та релігійну політику урядів Польщі, яка зумовлювала поступове видалення з корпусу службовців пенітенціарної системи представників непольської національності; надзвичайно складну матеріальну ситуацію, порівняно з іншими воєводствами, викликану наслідками Великої війни та повоєнною економічною кризою; непрості (ре)евакуаційні процеси та проблеми обміну в'язнями; опір керівництва галицької судової системи пришвидщенню інтеграції нормативно-правових засад функціонування кримінально-виконавчої системи з іншими частинами держави тощо.

На теренах Волині та Галичини розміщувалися пенітенціарні установи різних типів та класів, які мали здебільшого карно-слідчий характер. Волинські в'язниці, з огляду на іншу модель організації кримінально-виконавчої системи, численно значно поступалися галицьким тюремним установам. До найбільших в'язниць I класу належала кримінальна тюрма в Дрогобичі та кримінально-слідчі тюрми у Львові та Луцьку. До II класу належали кримінально-слідчі в'язниці в Ковелі, Кременці, Рівному, Чорткові, Коломиї, Перемишлі, Самборі, Сяноку, Станіславові, Стрию, Тернополі та Золочеві. Дубенська, Острозька та Володимирська кримінально-слідчі тюрми належали до III класу й були порівняно невеликими виправними установами в досліджуваному регіоні. Натомість до

найменших пенітенціарних закладів відносили численні ізолятори («арешти») при галицьких судових установах. Загалом архітектурною особливістю більшості тюрем Галичини була їхня локалізація в спільному комплексі із судовими приміщеннями, що зумовлювалося австрійською правовою традицією.

У міжвоєнний час львівські «Бригідки» де-факто мали статус найбільшої в'язниці Галичини: тут було добре технічне забезпечення, значна кількість майстерень, де працювали ув'язнені, власна аптека, каплиця, спортивний зал, приміщення для навчального процесу тощо. У Волинському воєводстві подібними масштабами характеризувалася Луцька тюрма. З другої половини 1930-х рр. починають з'являтися окремі спеціалізовані в'язниці, що обумовлювалося впровадженням у Другій Речі Посполитій «прогресивної» системи виконання покарань.

Галицькі та волинські в'язниці мали тюремні шпиталі або стаціонарні медичні пункти. Найбільші тюремні шпиталі досліджуваного регіону розміщувалися у львівських «Бригідках» та Луцькій в'язниці. У 1934 р. в Дрогобицькій в'язниці теж було відкрито великий окружний шпиталь, який спеціалізувався на лікуванні психічних захворювань в'язнів. З певною періодичністю здійснювалася інспекція в'язниць пенітенціарною владою різних рівнів. Ревізори звертали особливу увагу на санітарно-гігієнічні умови утримання в'язнів, їхнє харчування та побутові проблеми.

Корпус тюремних службовців Волині та Галичини в абсолютній більшості складався з поляків римо-католицького віросповідання. Зазвичай ці особи мали попередній досвід військової або правоохоронної служби. Багато з них продовжували службу, розпочату ще в пенітенціарній системі Австро-Угорської (рідше – Російської) імперії. Упродовж усього міжвоєнного двадцятиліття працівники в'язниць у різний спосіб маніфестували незадоволення непростюю матеріальною ситуацією своїх родин і вимагали її покращення. Законодавство зобов'язувало пенітенціарних працівників підвищувати власну кваліфікацію та фаховий рівень. Останні часто

порушували службову дисципліну, що зумовлювало накладення відповідних санкцій. Водночас за відмінне виконання професійних обов'язків їх могли преміювати.

Щоденне життя в'язнів від часу потрапляння в пенітенціарну установу до звільнення з тюремних мурів мало регламентований та унормований характер. Спочатку в'язнів розміщували у карантинних камерах, де вони проходили обов'язкові водні процедури, а в разі потреби – навіть дезінфекційні заходи. Їх проводили з огляду на епідемії тифу, туберкульозу та інших інфекційних хвороб. У досліджуваній період ув'язнені часто нарікали на неякісне та недостатнє харчування, що особливо давалося взнаки у перші повоєнні роки та в період світової економічної кризи. Під час перебування в пенітенціарних закладах в'язні часто хворіли, а тому зверталися за медичною допомогою.

Інтегральним елементом щоденного життя в'язня була праця. Ув'язнені могли виконувати різні види робіт як у тюрмі, так і за її межами. Для окремих в'язнів відбування покарання було доброю нагодою опанувати грамоту та здобути базову освіту. Задоволення релігійних потреб теж було важливою складовою частиною життя ув'язнених. Кожна в'язниця регіону мала каплицю та капеланів. Найбільше можливостей для повної реалізації духовних потреб мали римо-католики. Це пояснювалося як домінацією західної гілки християнства в Польщі, так і її особливим статусом у державі. Водночас опрацьовані джерела дають можливість стверджувати, що в'язні інших віровизнань теж могли задовольнити свої релігійні потреби, однак у меншому обсязі.

Перебуваючи в пенітенціарних установах, в'язні часто порушували внутрішньотюремний режим. Бунти, голодування та втечі були найбільш радикальними проявами цього явища. Голодування й бунти становили форму протесту проти пенітенціарної адміністрації Другої Речі Посполитої. Досліджувані акції протесту здебільшого були добре скоординовані, заплановані й мали чітку мету – досягти послаблення тюремного режиму,

покращення побутових та санітарно-гігієнічних умов, пришвидшення слідства тощо. Виникненню бунтів та голодувань сприяло також переповнення пенітенціарних установ упродовж досліджуваного періоду, що послаблювало контроль за ув'язненими та призводило до порушення тюремного режиму. До придушення таких акцій нерідко залучали підрозділи поліції та війська.

Небажання в'язнів перебувати в пенітенціарних установах спричиняло радикальне порушення внутрішнього розпорядку – втечі. Такий вчинок був дуже ризикованим, адже загрожував не лише дисциплінарною та кримінальною відповідальністю, а й наражав на небезпеку здоров'я та життя втікача. Попри це, упродовж усього міжвоєнного періоду джерела фіксують непоодинокі спроби втечі в'язнів із пенітенціарних закладів Волині та Галичини. Найбільш поширеним та відносно «легким» способом втечі було залишення тюрми під час виконання різного роду робіт поза її межами. Часто в'язні втікали, перебуваючи на лікуванні у шпиталі, а також під час транспортування до іншої тюрми, на засідання суду тощо. Втеча безпосередньо з тюремного приміщення вважалася найскладнішою, адже типова в'язниця I–III класу мала кілька рівнів охорони. Водночас залишити межі галицьких ізоляторів («арештів»), які функціонували при місцевих судах, було набагато легше, оскільки вони не мали доброго забезпечення вартою. У досліджуваний період найбільша кількість втеч із пенітенціарних установ Волині та Галичини зафіксована у першій половині 1920-х та в 1929–1935 роках. Це було зумовлене складною організаційною ситуацією на початках незалежності Польщі, а також тотальною переповненістю тюрем у роки світової економічної кризи.

У тюрмах в'язні творили власні замкнені спільноти – «комуни» («общини»). Такі утворення мали чітку ієрархію та регламентовані правила поведінки. Очільники цих груп були уповноважені репрезентувати своїх співкамерників у взаєминах з тюремною владою. Українські націоналісти, як

і комуністи, теж створювали у в'язницях свої внутрішні групи й намагалися не полишати політичної діяльності навіть за тюремними мурами.

Особи, котрі походили з Волині та Галичини, могли відбувати покарання у в'язницях і поза межами рідного краю. Найчастіше це відбувалося через вчинення злочину та проведення слідчих дій в іншому воєводстві, необхідність підбору карного закладу згідно із судовою ухвалою, переповнення локальних пенітенціарних установ, інше. За межі досліджуваного регіону польська влада скеровувала «найбільш небезпечних» політв'язнів з-поміж комуністів та українських націоналістів.

Вагома роль у матеріальній та правовій підтримці в'язнів належала громадському та політичному секторам. Складову частину пенітенціарної системи становили організації допомоги в'язням «Патронат», які були покликані надати моральну та матеріальну підтримку особам, котрі з різних причин перебували у закладах виконання покарань, а також членам їхніх родин. В означений період такі структури функціонували в різних місцевостях Волині та Галичини. Одним із перших у 1924 р. було створене товариство «Патронат» у м. Луцьку, а в 1928–1929 рр. такі організації вже діяли в Бережанах, Дубні, Коломій, Ковелі, Кременці, Острозі, Володимирі та Золочеві. На початку 1930-х рр. у м. Львові постав один із найчисленніших «Патронатів» у державі. Безперечно, допомога, яку надавали ці організації, була важливою та потрібною для осіб, позбавлених волі. Однак вона забезпечувала лише невелику частину потреб цих людей та членів їхніх сімей.

Ліворадикальним в'язням Волині та Галичини надавала підтримку Міжнародна організація допомоги борцям революції, яка керувалася в регіоні КПЗУ та мала розгалужену структурну мережу. Організація різного роду акцій зі збору коштів та харчових продуктів для політв'язнів, дотації з центрального осередку організації, членські внески та індивідуальні пожертви окремих осіб становили вагому матеріальну підтримку для ліворадикалів, які опинилися за ґратами.

У другій половині 1920-х рр. у досліджуваному регіоні простежується діяльність Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів, якому вдалося підняти широкий громадський розголос у питанні дострокового звільнення осіб, що потрапили за ґрати з політичних мотивів. Дієву юридичну та матеріальну підтримку в'язням надавали також численні громадські та політичні організації, як-от Ліга захисту прав людини і громадянина, Комітет допомоги українським політв'язням (Український добродійний комітет), Комітет допомоги політичним в'язням у Східній Галичині (Краєвий комітет допомоги революційному рухові в Східній Галичині), а також чимало політиків, адвокатів, громадських активістів, окремих осіб.

Отже, на підставі віднайдених й опрацьованих джерел можна констатувати, що функціонування пенітенціарної системи на теренах міжвоєнної Волині та Галичини є невіддільною частиною і важливим явищем вітчизняної та закордонної історії, а її дослідження – складником таких сучасних субдисциплінарних напрямів соціогуманітаристики, як регіональна історія, соціальна історія та історія права. Розв'язання наукової проблеми, якій присвячена дисертація, важливе і в теоретико-практичному сенсі, позаяк, з одного боку, озброює сучасних дослідників новітньої історії Волині та Галичини новим архівним матеріалом, а з другого – може стати у пригоді в сучасній діяльності кримінально-виконавчої служби України.

Водночас потребують подальшого наукового пошуку питання, пов'язані з розвитком злочинності в досліджуваному регіоні у міжвоєнний час та її динамікою. Перспективними вважаємо студії над гендерними аспектами пенітенціарної системи на Волині та в Галичині. Недостатньо вивченими є питання ефективності ресоціалізаційних заходів, які впроваджувалися в пенітенціарній системі та аспекти постюремної адаптації в'язнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні документи

Архів Державної установи

«Львівська установа виконання покарань № 19»

1. Rapports de la mission du C.I.C. aux prisonniers de guerre russes en Pologne, Galicie, Ukraine, etc. Mis. 5.5 / 301 à Mis. 5.5 / 337. – pages 1034 à 1143, 16.09.1919.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України)

Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом НКВС - Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС-КДБ УРСР, м. Київ. (1943-1960). Оп. 1.

2. Спр. 296. Матеріали Кладочного по маршрутній агентурі Ватикану (27.11.1945 р. – 20.02.1946 р.). 285 арк.

Ф. 6. Фонд кримінальних справ на осіб, знятих з оперативного обліку в МВС України (1919-2006). Фонд кримінальних справ «Припинений». Оп. 1.

3. Спр. 75181. Котіва Івана Онуфрійовича (22.03.1946 р. – 26.11.1946 р.). 415 арк.

Ф. 65. Оперативно-розшукові справи ВУНК-КДБ УРСР. (1919-1989). Оп. 1.

4. Спр. С-9079. Т. 72. Агентурное дело «Щось» заведено 30 ноября 1944 г. 341 арк.

Государственный архив Брестской области (ГАБО)

Ф. 1. Полесское воеводское управление, г. Брест

Оп. 8.

5. Д. 1114. Списки заключенных концлагеря, 1938. 43 л.
6. Д. 1115. Сведения о концлагере Береза-Картузская. Именные списки заключенных, 1939. 100 л.
7. Д. 1116. Списки заключенных концлагере Береза-Картузская, 1936–1939. 95 л.

Оп. 9.

8. Д. 464. Сообщения Министерства внутренних дел, воевод и поветовых старост о видах шифров, используемых коммунистами в тюрьмах, 1928–1939. 44 л.
9. Д. 1016. Квартальные отчеты командования окружного корпуса 9 об общественно-политической ситуации на территории корпуса за 1930 г. 44 л.

**Ф. 92. Полесское воеводское управление государственной полиции,
г. Брест**

Оп. 1.

10. Д. 329. Сообщения следственного отдела воеводской коменды госполиции о побеге заключенных из Холмской тюрьмы и о других происшествиях на территории воеводства, 1939. 10 л.

Оп. 3.

11. Д. 6. Ситуационные рапорта экспозитуры Волынской воеводской полиции, 1924. 45 л.

Ф. 93. Брестская поветовая коменда госполиции

Оп. 1.

12. Д. 1855. Сообщение о составе и деятельности товарищества «Попечительства над заключенными в г. Бресте». 7 л.
13. Д. 2969. Списки заключенных Береза-Картузского концлагеря за 1938 г. 46 л.

Ф. 98. Береза-Картузский концентрационные лагерь

Оп. 1.

- 14.Д. 214. Учетное дело заключенного Боровца Тараса Дмитриевича, 1935. 8 л.
- 15.Д. 1276. Учетное дело заключенного Куца Александра Ивановича, 1934. 15 л.
- 16.Д. 2152. Учетное дело заключенного Скопюка Николая Владимировича, 1932–1935. 9 л.
- 17.Д. 2668. Учетное дело заключенного Шухевича Романа, 1935. 19 л.

Оп. 2.

- 18.Д. 17. Учетное дело заключенного Валька Дмитрия, 1935.
- 19.Д. 81. Учетное дело заключенного Ричинского Арсенюша, 1935. 38 л.
- 20.Д. 108. Учетное дело заключенного Ясинского Миколая, 1935. 13 л.

Оп. 3.

- 21.Д. 8. Учетное дело Барана Василя, 1934. 5 л.

Ф. 99. Брестская следственная тюрьма

Оп. 1.

- 22.Д. 1. Декрет (копия) правительства быв. панской Польши о введении в действие временного тюремного устава; циркуляры Министерства юстиции об организации тюрем, 1918–1919. 130 л.
- 23.Д. 3. Циркуляры Министерства о правилах приема заключенных в тюрьму и выписки из приказов Брестского поветового старосты об оплате служащим за их работу и др. вопросам, 1920–1921. 21 л.
- 24.Д. 4. Отчет о состоянии Брестской тюрьмы за 1921 г. и списки служащих тюрьмы и заключенных, 1920–1921. 84 л.
- 25.Д. 5. Приемо-сдаточные акты Брестской тюрьмы за 1920 г., 1920–1921. 21 л.
- 26.Д. 12. Распоряжение Министерства Юстиции об открытии школ при Брестской тюрьме и трудовое соглашение Жураковского Станислава,

поступающего на службу в качестве преподавателя в вышеупомянутую школу, 1922. 14 л.

27.Д. 25. Программа занятий школ для заключенных, статистические сведения о численности обучающихся при Брестской тюрьме, 1924–1925. 20 л.

28.Д. 42. Заявления заключенных Брестской тюрьмы о досрочном освобождении из тюрьмы и материальной помощи и др. вопросам, 1926–1935. 16 л.

29.Д. 73. Рапорты надзирателей о голодовке политических заключенных и о др. происшествиях в Брестской тюрьме, 1925–1932. 131 л.

30.Д. 80. Списки политзаключенных и переписка с уголовным департаментом Министерства юстиции о запрещении оказания помощи политзаключенным представителями Красного Креста СССР в Польше Семполовской; послужные списки служащих тюрьмы, 1931–1934. 117 л.

31.Д. 109. Переписка с судебными органами об установлении цензуры над корреспонденцией заключенных, 1935. 56 л.

32.Д. 121. Дело о побеге заключенных из тюрьмы, 1936–1937. 78 л.

33.Д. 125. Программа занятий с личным составом Брестской тюрьмы, 1924. 125 л.

Оп. 3.

34.Д. 1886. Приказы начальника Брестской тюрьмы по личному составу за 1923 г. 13 л.

35.Д. 1887. Переписка с уголовным департаментом Министерства юстиции о командировании надзирателей Брестской тюрьмы на курсы в полицейскую школу для повышения квалификации, 1923–1924. 10 л.

Ф. 100. Пружанская тюрьма

Оп. 1.

- 36.Д. 2695. Заявления граждан на работу в Пружанскую тюрьму, 1924-1926. 53 л.
- 37.Д. 2697. Месячные статистические сведения о движении служащих и переписка с Министерством юстиции по личному составу. 151 л.
- 38.Д. 2703. Личное дело начальника тюрьмы Бужинского Антония. 13 л.
- 39.Д. 2733. Циркуляры и распоряжения тюремного Департамента Министерства Юстиции о мероприятиях по привлечению заключенных к трудовым работам, об установлении норм выработки и оплате, 1921–1936. 151 л.

Ф. 101. Кобринская тюрьма

Оп. 1.

- 40.Д. 1. Списки заключенных Кобринской тюрьмы. 62 л.
- 41.Д. 4. Амбулаторные карточки на заключенных, 1938. 9 л.
- 42.Д. 5. Книжка члена кассы взаимопомощи Кобринской тюрьмы Павловского Владислава, 1933. 7 л.
- 43.Д. 6. Учетное дело заключенного Быцько Петра обвиняемого в коммунистической деятельности, 1934. 29 л.
- 44.Д. 7. Учетное дело заключенного Шурхай Дымитра обвинённого в уголовном преступлении. 10 л.

Ф. 1030. Барановичская следственная тюрьма

Оп. 1.

- 45.Д. 1. Дело заключенного Кононовича Наума за разведдеятельность в пользу СССР, 1932–1933. 33 л.
- 46.Д. 2. Дело заключенного Иванисени Александра за разведдеятельность в пользу СССР, 1934–1936. 20 л.

Ф. 1999. Висническая тюрьма

Оп. 1.

- 47.Д. 1. Циркуляры Министерства юстиции Польши и переписка с судебными органами и тюрьмой в г. Виснич по всем вопросам. Список служащих тюрьмы на 1931 г., 1931–1935. 419 л.
- 48.Д. 2. Циркуляры Министерства юстиции Польши подведомственным учреждениям по вопросам деятельности и переписка с судебными и полицейскими органами, тюрьмой в г. Виснич по вопросам содержания заключенных, 1937–1938. 249 л.
- 49.Д. 3. Циркуляры Министерства юстиции Польши тюремным учреждениям по вопросам деятельности и переписка с тюрьмой в г. Виснич по административным и кадровым вопросам. 1931–1937. 367 л.

**Ф. 2000. Поветовые комендатуры государственной полиции
Белостоцкого, Варшавского, Виленского, Волынского, Лодзинского и
Люблинского воеводств МВД Польши**

Оп. 2.

- 50.Д. 5. Списки заключенных, отбывающих заключение в Белостоцкой тюрьме в 1927–1938 гг. Сведения о пребывании в тюрьме В. Хоружей. 7 л.

Ф. 2042. Прокуратура Пинского окружного суда

Оп. 2.

- 51.Д. 20. Списки заключенных, отбывавших наказание в Пинской тюрьме, и переписка с тюремным управлением о приеме заключенных в тюрьмы, 1921–1922. 60 л.
- 52.Д. 47. Месячные статистические отчеты о движении заключенных обслуживающего персонала по тюрьмам Пинского судебного округа; штатные расписания и переписка с тюрьмами по этим вопросам, 1923. 312 л.

53.Д. 91. Месячные отчеты о движении в тюрьмах Пинского судебного округа и жалобы на незаконные действия следственных органов, 1925–1926. 713 л.

Оп. 4.

54.Д. 2. Циркуляры и распоряжения Министерства юстиции, прокуратуры Виленского апелляционного суда, Министерства внутренних дел по всем вопросам деятельности, 1921–1928. 351 л.

55.Д. 13. Списки заключенных Кобринской тюрьмы, 1922. 19 л.

56.Д. 55. Акт проверки состояния Пружанской тюрьмы и переписка с правлением об увеличении площади камер заключения, 1936–1937. 14 л.

Ф. 2043. Пинская уголовно-следственная тюрьма 2-го класса

Оп. 1.

57.Д. 1. Переписка с Пинским магистратом и поветовым врачом о санитарном состоянии в тюрьме города Пинска, 1919. 8 л.

58.Д. 2. Директивные указания и распоряжения Министерства Юстиции по вопросу содержания заключенных в тюрьмах, 1920–1928. 63 л.

59.Д. 3. Дело с указания Министерства Юстиции о порядке приема заключенных в тюрьму, 1920. 3 л.

60.Д. 7. Переписка органов прокуратуры с тюрьмой гор. Пинска о ходе следствий по делам содержащихся в тюрьме заключенных, 1920–1921. 19 л.

61.Д. 50. Переписка с прокуратурой окружного суда об этапировании заключенных, о принятии для них передач, о проведении выборов в сейм и сенат среди заключенных, не лишенных права голоса, 1922–1924. 93 л.

62.Д. 102. Заявления политзаключенных, списки заключенных этапированных в другие тюрьмы, годовые отчеты о заболеваниях заключенных в тюрьме города Пинска и другое, 1925. 66 л.

- 63.Д. 116. Списки, протоколы совещаний годовые и квартальные отчеты общества «Патронат» при тюрьме г. Пинска, 1925–1930. 111 л.
- 64.Д. 137. Рапорты начальника тюрьмы о нарушении политзаключенными тюремного режима и переписка с прокуратурой окружного суда о движении заключенных, этапировании их в др. тюрьмы и т.д., 1926. 83 л.
- 65.Д. 213. Календарь-памятка об освобождении заключенных из тюрьмы гор. Пинска по отбыванию срока, 1930–1934. 29 л.
- 66.Д. 216. Протоколы собраний добровольного общества «Тюремный патронат», 1930–1931. 21 л.
- 67.Д. 239. Циркуляры общества «По оказанию помощи заключенным» о скидках освобожденным из заключения гражданам для проезда домой из тюрьмы поездом; о назначении гражданки Дзеконской опекуной тюрьмы и др., 1931–1938. 10 л.
- 68.Д. 240. Годовые отчеты о деятельности общества «Патронат», 1931. 10 л.
- 69.Д. 295. Копии протоколов проверки санитарного состояния Пинской, Столинской и Дрогичинской тюрем и переписка с Министерством Юстиции по вопросам проверки, 1933–1939. 46 л.
- 70.Д. 314. Секретные указания и циркуляры Министерства Юстиции об участии служащих тюрьмы в проходящих выборах в сейм и сенат; увольнении со службы в тюрьме служащих, не справляющихся с обязанностями и др., 1934–1939. 15 л.
- 71.Д. 317. Материалы служебного расследования на надзирателя тюрьмы гор. Столина Выщеховского Яна о присвоении им продуктов, предназначенных для питания заключенных, 1934. 3 л.
- 72.Д. 333. Переписка с Министерством Юстиции и прокуратурой окружного суда о голодовке, проведенной коммунистами, заключенными в тюрьме гор. Пинска, 1935. 4 л.

- 73.Д. 336. Решения и протоколы добровольного общества «Тюремного патроната», 1935. 5 л.
- 74.Д. 365. Дело о наложении дисциплинарного взыскания на надзирателя тюрьмы г. Пинска Мровинского Вацлава, 1936. 11 л.
- 75.Д. 393. Правила тюремного режима для заключенных, 1937. 1 л.
- 76.Д. 414. Директивные указания Министерства Юстиции о правилах цензуры корреспонденции политических заключенных, 1938. 1 л.
- 77.Д. 419. Копия решения, принятого на съезде начальников тюрем Польши о правилах содержания заключенных, 1938. 3 л.
- 78.Д. 470. Циркуляр Министерства Юстиции о борьбе с туберкулезом в тюрьмах, 1939. 8 л.

Ф. 2044. Столинская уголовно-следственная тюрьма 3-го класса

Оп. 2.

- 79.Д. 1. Внутренний распорядок тюремного режима Столинской тюрьмы. 2 л.
- 80.Д. 3. Материалы служебного расследования на надзирателя тюрьмы Сосновского Вацлава о нарушении служебных обязанностей, 1936–1937. 161 л.
- 81.Д. 4. Материалы служебного расследования на надзирателя тюрьмы Ружица Антона за допущенный им побег заключенного Динисевича, 1936. 18 л.
- 82.Д. 7. Личное дело надзирателя Цеслика Вацлава. 105 л.

Ф. 2266. Дрогичинская пересыльная тюрьма

Оп. 1.

- 83.Д. 1. Правила внутреннего тюремного режима для заключенных. 1 л.
- 84.Д. 2. Расписания занятий служащих Дрогичинской тюрьмы. 1 л.
- 85.Д. 7. Дело о деятельности союза «Патронат» при Дрогичинской тюрьме, 1936–1937, 14 л.

- 86.Д. 8. Протокол собрания членов союза «Патронат» Дрогичинского отдела, 1937, 8 л.
- 87.Д. 9. Отчет о количестве находящихся заключенных в Дрогичинской тюрьме списки с указанием срока наказания на 1 декабря 1937, 1937–1938, 6 л.
- 88.Д. 10. Приемо-сдаточный акт Дрогичинской тюрьмы Пинскому начальнику тюрьмы с приложениями (списки заключенных, списки инвентаря и др.), 1937. 13 л.
- 89.Д. 11. Описание помещения и чертеж Дрогичинской тюрьмы (паспорт), 1937. 4 л.
- 90.Д. 14. Жалобы заключенных Дрогичинской тюрьмы союзу «Патронат» на незаконную деятельность администрации тюрьмы, 1939. 3 л.

Государственный архив Гродненской области (ГАГрО)

Ф. 55. Гродненская следственно-карательная тюрьма

Оп. 1.

- 91.Д. 4. Инструкция Министерства юстиции о регламенте работы тюрьмы, 1921. 4 л.
- 92.Д. 26. Переписка с Министерством юстиции в Варшаве о состоянии тюрьмы, 1922–1923. 13 л.
- 93.Д. 34. Отчеты о состоянии тюрьмы, 1923. 116 л.
- 94.Д. 52. Переписка с Гродненским городским управлением, архитектором гор. Гродно и Министерством Юстиции в Варшаве о ремонте тюрьмы, о правилах принятия на работу надзирателей тюрьмы, по хозяйственным и другим вопросам, 1925. 135 л.
- 95.Д. 59. Протоколы обследований тюрьмы, 1925, 11 л.
- 96.Д. 66. Переписка с Министерством Юстиции в Варшаве об обучении заключенных, 1924. 13 л.

- 97.Д. 85. Статистические данные о движении заключенных, 1927–1928. 57 л.
- 98.Д. 92. Переписка с Министерством юстиции по административным вопросам, 1927–1928. 33 л.
- 99.Д. 95. Приказы Министерства Юстиции за 1928–1933 гг. 276 л.
100. Д. 120. Переписка с Министерством Юстиции о перемещении кадров тюрьмы, 1929-1930. 33 л.
101. Д. 124. Переписка с представительством «Красного креста» об оказании помощи политзаключенным, 1929. 44 л.
102. Д. 142. Списки книг, находящихся у уполномоченных политзаключенных за 1930 г. Устав коммуны политзаключенных, списки заключенных тюрьмы, получивших денежную помощь, 1930. 26 л.
103. Д. 146. Сообщения начальника тюрьмы государственной полиции об освобождении политических заключенных и о их местопребывании, 1930-1932. 182 л.
104. Д. 153. Переписка об оказании врачебной помощи заключенным, 1930. 95 л.
105. Д. 166. Рапорты надзирателей тюрьмы о поведении заключенных, 1931. 231 л.
106. Д. 173. Заявления заключенных об оказании им помощи, 1931. 153 л.
107. Д. 218. Переписка с судебными органами и польскими уголовно-следственными тюрьмами о транспортировке заключенных, 1933. 645 л.
108. Д. 248. Устав и правила, изданные Министерством юстиции для заключенных, 1935–1937. 10 л.
109. Д. 249. Программа Министерства юстиции об обучении надзирателей тюрьмы, 1935–1938. 57л.

110. Д. 274. Заявления заключенных об оказании им материальной помощи, 1936. 28 л.
111. Д. 276. Списки заключенных, принявших пасхальную исповедь, 1936–1938. 38 л.
112. Д. 293. Списки заключенных, назначенных для переезда в другие города 1937–1938. 185 л.
113. Д. 305. Отчеты размещения заключенных по отделам и камерам, 1938. 4 л.
114. Д. 317. Рапорты надзирателей тюрьмы о поведении заключенных, 1939. 4 л.
115. Д. 910. Переписка с Министерством юстиции о ремонте тюрьмы, 1922–1923. 53 л.
116. Д. 923. Переписка с Министерством юстиции о ремонте тюрьмы, 1923. 49 л.
117. Д. 934. Рапорты начальника тюрьмы Министерству юстиции об усилении охраны тюрьмы, 1925. 31 л.
118. Д. 971. Переписка с Министерством юстиции в Варшаве и архитектором в г. Гродно о ремонте тюрьмы, 1928–1929. 178 л.

Ф. 93. Прокурор Гродненского окружного суда

Оп. 1.

119. Д. 4. Месячные политические обзоры, 1929. 293 л.

Ф. 321. Белостокская поветовая коменда государственной полиции

Оп. 1.

120. Д. 3. Переписка со следственными отделами госполиции о розыске лиц подозреваемых в коммунистической деятельности, 1934–1939. 40 л.

Ф. 391. Волковысская следственно-карательная тюрьма

Оп. 1.

121. Д. 1. Личное дело полицейского Станкевич Владислава, 1922–1938. 4 л.

Ф. 551. Новогрудское воеводское управление

Оп. 1.

122. Д. 1165. Списки граждан, осужденных за политическую деятельность, семьи которых получают помощь от Красного Креста, 1932. 4 л.
123. Д. 1191. Списки репатриированных граждан и переписка с поветовыми старостами об усилении надзора за политическими заключенными, 1933. 12 л.
124. Д. 1210. Отчет Львовского воеводского управления о деятельности польских легальных партий на территории воеводства, 1934–1936. 140 л.
125. Д. 1245. Информация о состоявшихся конгрессах, съездах, конференциях, совещаниях профсоюзов, националистических партий и организаций Польши. Выступление на пленуме Сейма представителей Белорусского посольского клуба, немецко-парламентского клуба, Украинской радикально-социалистической партии, Украинского народно-демократического объединения и др., 1934. 21 л.
126. Д. 1306. Приказ Министерства юстиции о изготовлении щеток и кроватей для тюрьмы, 1938. 8 л.

Ф. 662. Новогрудская воеводская команда госполиции

Оп. 2.

127. Д. 153. Донесения конфидента полиции «Буднер Хины» о деятельности членов КПЗБ и МОПР в г. Лиде, 1933–1934. 7 л.

Оп. 3.

128. Д. 38. Месячные отчеты и донесения Новоградского воеводского управления о общественно-политическом движении, указания об усилении борьбы против КПЗБ и КСМЗБ, общая характеристика деятельности КПЗБ, КСМЗБ и МОПРа за вторую половину 1933 г., 1934. 222 л.
129. Д. 56. Указание министра юстиции всем судам и прокурорам о направлении в созданные трудовые лагеря осужденных лиц; переписка о привлечении полиции для конвоя лиц, осужденных на срок до 3-х месяцев за неполитические преступления, 1937. 8 л.

Ф. 1176. Несвижская тюрьма

Оп. 1.

130. Д. 1. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1926–1934. 13 л.
131. Д. 2. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1926–1930. 43 л.
132. Д. 3. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1927. 24 л.
133. Д. 4. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1930. 4 л.
134. Д. 5. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1930. 16 л.
135. Д. 6. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1930. 4 л.
136. Д. 7. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1931. 17 л.
137. Д. 12. Дело по обвинению Бобко Владимежа в нелегальном переходе польско-советской границы, 1932. 7 л.
138. Д. 13. Дело по обвинению Бобко Владимежа, Силкина Константина в переходе польско-советской границы, 1932. 4 л.
139. Д. 92. Списки заключенных в Несвижской тюрьме, 1937. 8 л.

Державний архів Волинської області

(Держархів Волинської обл.)

Ф. 1. Волинська воєводська команда державної поліції, м. Луцьк

Оп. 1 а.

140. Спр. 308. Листування з приводу побиття арештованих Зарембою, 14.07. – 30.09.1925. 8 арк.
141. Спр. 311. Анонімні повідомлення про неправильні дії аспіранта воєводської поліції Сергія Заремби, 12 – 25.03.1926. 17 арк.

Оп. 2.

142. Спр. 682 а. Брошура «Луцьк – місто тортур» видана ЦК МОДР СРСР, 1934. 16 арк.
143. Спр. 823. Листування з Головним управлінням державної поліції та повітовими підрозділами поліції щодо втечі 3-х комуністів з тюрми, 28.08 – 16.09.1925. 13 арк.
144. Спр. 1081. Інформація про діяльність націоналістичної організації УНКТ (Українське національне козацьке товариство), 23.08.1925 – 3.02.1926. 53 арк.
145. Спр. 1131. Повідомлення повітових підрозділів поліції про діяльність організації МОДР, 9.02.1925 – 19.08.1926. 64 арк.
146. Спр. 1269. Листування з воєводським управлінням щодо втечі в'язнів з Луцької тюрми, 23.08.1926. 2 арк.
147. Спр. 1324. Звіт і телеграма Ковельської повітової поліції та староства щодо заворушення в'язнів Ковельської тюрми, 25.08.1926. 6 арк.
148. Спр. 1594. Інформація про діяльність членів КПЗУ, МОПРу та листування з цього питання, 27.09.1927 – 29.08.1928. 30 арк.
149. Спр. 2056. Звернення секретаріату з боротьби за амністію для політичних в'язнів, 1928. 4 арк.
150. Спр. 2426. Ситуаційні кварталні звіти за 1930 р. 14 арк.
151. Спр. 2537. Інформація конфідентів про діяльність КПЗУ та МОДР на території Волинського воєводства, 06.1930 – 10.1936. 59 арк.

152. Спр. 2761. Інформація повітових підрозділів поліції щодо діяльності членів КПЗУ, «Сельроб-Єдності» та МОДРу, 5.03.1931 – 8.01.1932. 102 арк.
153. Спр. 3303. Список членів КПЗБ Сарненського повіту за 1931 р. 6 арк.
154. Спр. 3351. Інформація агента поліції «Левицька» щодо діяльності членів МОПР, 9.12.1932. 1 арк.
155. Спр. 3358. Інформація агента поліції «Михалюк» щодо діяльності членів КСМЗУ та МОДР, 7.03 – 26.04.1932. 7 арк.
156. Спр. 3769. Інформація Горохівського повітового управління поліції про діяльність комуністичної партії та МОДР, 12 – 19.05.1933. 1 арк.
157. Спр. 3820. Інформації агентів поліції про персональний склад ЦК КПЗУ, МК КПЗУ, МК КСМЗУ, МОДР, 28.12.1933 – 27.04.1939. 14 арк.
158. Спр. 3851. Інформація агента поліції «Брункеля Адама» про діяльність членів КПЗУ та МОДР в Клесові, 12.12.1933 – 30.08.1934. 2 арк.
159. Спр. 5847. Копії звітів секретарів ОК КПЗУ та МОДР у м. Ковелі, списки членів КПЗУ вбитих поліцією, 9.03.1936. 9 арк.
160. Спр. 6263. Інформація агента поліції «Дубнов» про діяльність комітету МОДР у м. Дубно, 30.11.1936. 1 арк.
161. Спр. 6444. Наказ ЦК МОДР щодо тюремної тактики, 13 – 15.01.1936. 4 арк.
162. Спр. 6574. Відомості службовців поліції про діяльність МОДР та КПЗУ в Любомлі, 14.04 – 28.08.1937. 5 арк.
163. Спр. 7139. Інформація агента поліції «Хабергольд» про діяльність членів МОДР, 21.02.1937. 1 арк.
164. Спр. 7229. Листування Головного управління центральної слідчої служби та Волинського воєводського управління щодо ліквідації ОУН на Волині, 30.09.1938 – 2.06.1939. 291 арк.

165. Спр. 7239. Звіт про стан безпеки у воєводстві, 2.03 – 11.1938.
30 арк.
166. Спр. 7459. Відомості агента поліції «Гаврона» про діяльність МК
МОДР та членів КСМЗУ, 14.10 – 21.12.1938. 3 арк.
167. Спр. 8086. Статистичні відомості про кількість арештованих
членів ОУН, 8.06 – 17.08.1939. 8 арк.

Оп. 4.

168. Спр. 406. Накази коменданта Головного управління поліції щодо
шифрування кореспонденції, контролю за веденням слідства та інших
питань, 30.01 – 3.12.1925. 36 арк.

Оп. 4 а.

169. Спр. 47. Історична довідка про стан служби безпеки на Волині,
1924. 43 арк.

Оп. 5.

170. Спр. 1546. Особиста справа Заремби Сергія, 1.07.1921 –
2.12.1930. 7 арк.

Ф. 35. Волинська духовна консисторія

Оп. 9.

171. Спр. 3978. Метрична книга реєстрації актів про народження,
шлюб, смерть парафіян Луцького Кафедрального Костелу міста за
1939 р. 204 арк.

Ф. 46. Волинське воєводське управління, м. Луцьк

Оп. 9.

172. Спр. 291. Листування з Міністерством внутрішніх справ та
повітовими староствами щодо боротьби Міжнародної організації
допомоги революціонерам (МОДР) за звільнення політичних в'язнів,
20.07.1926 – 16.01.1928. 80 арк.

173. Спр. 783. Листування з Міністерством внутрішніх справ та прокурором Рівненського окружного суду щодо заворушень в'язнів у тюрмі, 21.06 – 20.07.1928. 11 арк.
174. Спр. 1168. Повідомлення Дубенського староства про оголошення голодування політв'язнями Дубенської тюрми, 7.01 – 5.12.1929. 3 арк.
175. Спр. 1408. Звіт воєводи про арешти членів Луцького повітового комітету та окружного комітету МОДР, 20.03 – 15.05.1930. 60 арк.
176. Спр. 1666. Копія списку політичних в'язнів Луцької тюрми, 1930. 1 арк.
177. Спр. 1927. Листування з Міністерством внутрішніх справ щодо аналізу протестів послів українського клубу з приводу смерті в Кременецькій тюрмі ув'язненого Сави Бойка, 7.02 – 24.04.1931. 24 арк.
178. Спр. 1968. Відомості Міністерства внутрішніх справ про діяльність МОДР у Польщі, 7.06.1932. 7 арк.
179. Спр. 2102. Відомості Міністерства внутрішніх справ про III-й міжнародний конгрес МОДР у Москві, 23.02.1933. 6 арк.
180. Спр. 2428. Звіт воєводського управління державної поліції та повітових староств про діяльність членів КПЗУ, 22.01 – 1.06.1934. 38 арк.
181. Спр. 2458. Звернення МОДР, 1934. 25 арк.
182. Спр. 3578. Обвинувальний акт члена ОУН Олександра Куца, 25.01.1936. 8 арк.
183. Спр. 3932. Повідомлення повітових староств про голодування комуністів у Володимирській в'язниці, демонстрацію безробітних у Луцьку, кримінальні злочини. Статистика кримінальних злочинів на Волині, 7.01.1937 – 19.01.1938. 84 арк.
184. Спр. 3935. Список організації КПЗУ, КСМЗУ та МОДР, 30.07.1937. 20 арк.

Оп. 9 а.

185. Спр. 63. Місячні ситуаційні звіти Віленського, Новогрудського, Поліського та Тернопільського воєводських управлінь, 21.03.1924 – 15.01.1925. 78 арк.
186. Спр. 101. Повідомлення воєводського управління державної поліції та староств про настрої та заворушення серед безробітних, голодування політв'язнів у Луцькій тюрмі, 11.08.1925 – 2.12.1926. 89 арк.
187. Спр. 188. Повідомлення Міністерства внутрішніх справ та воєводського управління державної поліції про комуністичний рух на Волині, 2.01.1927 – 25.04.1928. 321 арк.
188. Спр. 454. Звернення та листівки окружних комітетів МОДР, 04 – 05.1934. 17 арк.
189. Спр. 916. Листування з Міністерством внутрішніх справ та поліцією щодо вбивства секретаря Волинського ОК КПЗУ Степана Бойка. Список членів КПЗУ. 19.11.1930 – 26.02.1934. 46 арк.

Ф. 47. Луцька тюрма Волинського воєводства

Оп. 1.

190. Спр. 1. Списки політичних в'язнів українців, 10.12.1926 – 07.1927. 21 арк.
191. Спр. 2. Списки ув'язнених комуністів та статистичні відомості щодо в'язнів Луцької тюрми, 1.01.1932 – 1.01.1933. 135 арк.
192. Спр. 3. Списки ув'язнених комуністів та статистичні відомості щодо в'язнів Луцької тюрми, 12.12.1932 – 5.12.1933. 92 арк.
193. Спр. 4. Списки ув'язнених комуністів та статистичні відомості щодо в'язнів Луцької тюрми, 13.12.1933 – 2.01.1934. 113 арк.
194. Спр. 6. Списки ув'язнених комуністів, 12.01.1934. 13 арк.
195. Спр. 8. Списки ув'язнених комуністів, 18.01.1937. 44 арк.
196. Спр. 1641. Особова справа помічника начальника тюрми Станіслава Галли, 8.05.1924 – 12.12.1935. 43 арк.

197. Спр. 1645. Особова справа тюремного лікаря Древновського, 23.04.1923 – 25.11.1935. 37 арк.

198. Спр. 1649. Особова справа начальника тюрми Ернеста Новаковського, 29.10.1922 – 3.07.1939. 225 арк.

Оп. 2.

199. Спр. 1. Заява мешканця м. Луцька Гната Семенюка щодо прийняття його на посаду тюремного охоронця, 17.06.1920 – 14.04.1921. 5 арк.

200. Спр. 2. Службові рапорти щодо кількості в'язнів за 1921 р. 31.10 – 5.12.1921. 24 арк.

201. Спр. 3. Відомості про виплату зарплати службовцям тюрми за травень 1921 р., касові документи, 9–24.05.1921. 6 арк.

202. Спр. 22. Листування Міністерства юстиції з Луцькою в'язницею щодо виділення кредиту на ремонт тюремного приміщення, 29.02 – 23.11.1928. 38 арк.

203. Спр. 54. Листування з начальником Дрогобицької тюрми, фірмою «Гатеф» та іншими установами щодо доставки лісоматеріалів, 22.10.1933 – 25.12.1938. 31 арк.

Оп. 4.

204. Спр. 2. Реєстраційна книга в'язнів, 13.01 – 2.12.1919. 116 арк.

205. Спр. 3. Накази Міністерства юстиції щодо релігійних відправ для в'язнів єврейської національності, придбання ліків для в'язнів та ін. 28.12.1919 – 27.01.1922. 84 арк.

206. Спр. 4. Списки службовців тюрми та листування з Міністерством юстиції щодо переведення службовців на інші посади, 14.11.1920 – 3.11.1921. 47 арк.

207. Спр. 5. Відомості на виплату зарплати службовцям тюрми за жовтень 1920 р., 1920. 68 арк.

208. Спр. 10. Особова справа тюремного охоронця Стефана Гладкого мешканця с. Гороховичі Новоградського повіту, 5.05.1920 – 14.05.1921. 3 арк.
209. Спр. 11. Особова справа тюремного охоронця Захарія Нольда, 1.11.1920-29.09.1921. 5 арк.
210. Спр. 12. Особова справа тюремного наглядача Петра Кравчука мешканця м. Торчин Луцького повіту, 15.12.1920 – 5.02.1926. 14 арк.
211. Спр. 13. Особова справа тюремного наглядача Романа Становського мешканця с. Навіз Луцького повіту, 4.11.1920. 10 арк.
212. Спр. 14. Циркуляри Міністерства юстиції за 1921 р. 56 арк.
213. Спр. 16. Розпорядження Міністерства юстиції щодо господарських справ, 1.09.1921 – 20.07.1924. 156 арк.
214. Спр. 19. Попередні видатки на утримання тюрми у 1921 р. та відомості на виплату зарплати службовцям за лютий 1921 р. 120 арк.
215. Спр. 20. Службові рапорти про кількість ув'язнених за 1921 р. 158 арк.
216. Спр. 23. Списки звільнених з тюрми за 1921 р. 62 арк.
217. Спр. 28. Санітарні інструкції для лікарів та начальників тюрми, 24.08.1921 – 14.02.1923. 6 арк.
218. Спр. 75. Накази начальника тюрми, 14.01 – 15.12.1922. 68 арк.
219. Спр. 81. Відомості про кількість продуктів використаних для харчування здорових та хворих в'язнів, 16.01 – 2.10.1922. 18 арк.
220. Спр. 331. Розпорядження Міністерства юстиції щодо економії канцелярського приладдя, інформування слідчого відділу поліції про звільнених в'язнів та ін., 31.12.1923 – 20.12.1924. 47 арк.
221. Спр. 332. Накази та директивні листи Міністерства юстиції, 14.12.1923 – 18.09.1924. 199 арк.
222. Спр. 333. Накази начальника тюрми, 1923 – 1924. 66 арк.
223. Спр. 344. Службові рапорти начальнику тюрми щодо дисциплінарних порушень в'язнів, 15.12.1923 – 27.01.1929. 77 арк.

224. Спр. 348. Місячні звіти про кількість використаної білизни, одягу, постелі в'язнями Луцької тюрми, 01 – 06.1923. 12 арк.
225. Спр. 349. Місячні списки кількості порцій та продуктів харчування для в'язнів, 1.01 – 31.10.1923. 378 арк.
226. Спр. 350. Відомості про виконану роботу в'язнями, 1923–1925. 10 арк.
227. Спр. 705. Циркулярні розпорядження Міністерства юстиції щодо приїзду делегації тюремних службовців та з'їзд до Варшави, відкриття місцевих курсів для тюремних службовців, надсилання повідомлень про звільнення в'язнів, 14.01 – 29.12.1924. 41 арк.
228. Спр. 707. Вказівки Міністерства юстиції щодо тюремної бібліотеки, кадрів, протоколи ревізії Луцької тюрми та списки в'язнів, 20.02 – 27.12.1924. 10 арк.
229. Спр. 711. Списки в'язнів, які відбували тяжке покарання в Луцькій тюрмі, 15.10.1924. 8 арк.
230. Спр. 864. Циркулярні розпорядження Міністерства юстиції щодо богослужінь для в'язнів юдейського віросповідання, щодо друкарських машинок, 24.01 – 28.12.1925. 15 арк.
231. Спр. 866. Листування Міністерства юстиції з начальником тюрми щодо звільнення тюремного священника Яна Зволінського, 20.07 – 7.09.1925. 11 арк.
232. Спр. 880. Рапорти Міністерства юстиції щодо судових позовів ув'язнених комуністів та їх родин, списки в'язнів згідно камер, 7.06.1925 – 31.01.1936. 10 арк.
233. Спр. 1255. Листування з Міністерством юстиції щодо кадрів, організації школи для тюремних охоронців, відпусток для службовців тюрми та іншим питанням, 14.01 – 2.10.1926. 194 арк.
234. Спр. 1260. Листування з прокурором Луцького окружного суду щодо цензурування кореспонденції в'язнів, 24.01.1926 – 27.12.1936. 312 арк.

235. Спр. 1261. Листування з Міністерством юстиції щодо санітарного стану тюрми та статистичні відомості щодо смертності та захворюваності в'язнів, 11.02.1926 – 26.01.1927. 85 арк.
236. Спр. 1264. Рапорти тюремних охоронців щодо стану в'язничної служби, 1926. 16 арк.
237. Спр. 1282. Листування начальника тюрми з Міністерством юстиції з приводу в'язничних медичних кадрів, 10.05.1927 – 10.09.1936. 37 арк.
238. Спр. 1287. Листування з Міністерством юстиції з приводу статистичних звітів тюремної школи та бібліотеки. 18.01 – 18.07.1927. 29 арк.
239. Спр. 1342. Рапорти Міністерству юстиції щодо церковного інвентаря та повідомлення гмінним управлінням про смерть ув'язнених, 14.01 – 4.08.1928. 9 арк.
240. Спр. 1371. Накази начальника тюрми за 1929–1931 рр. 12 арк.
241. Спр. 1388. Списки книг, які перебувають в тюремній бібліотеці, розклад уроків у в'язничній школі, таблиці успішності, 18.09.1929 – 1.07.1930. 15 арк.
242. Спр. 1442. Листування з Міністерством юстиції щодо тюремних приміщень та графік роботи в'язнів Луцької тюрми, 11.04.1930 – 19.01.1931. 121 арк.
243. Спр. 1456. Списки цін на Луцькому ринку в 1930–1931 рр. та протоколи придбаних продуктів для Луцької в'язниці. 2.04.1930 – 2.04.1931. 191 арк.
244. Спр. 1462. Рапорти начальника Луцької тюрми подані Міністерству юстиції щодо дисциплінарних порушень службовців в'язниці, а також пояснюючі записки, 24.01.1930 – 11.07.1931. 164 арк.
245. Спр. 1476. Особова справа тюремного священника Октавіана Спісацького уродженця с. Дольськ Володимирського повіту, 17.01 – 6.10.1930. 12 арк.

246. Спр. 1514. Службові рапорти на ім'я начальника тюрми щодо в'язнів, які оголосили голодування, 8.01 – 24.12.1931. 146 арк.
247. Спр. 1516. Рапорти начальника тюрми щодо дисциплінарних порушень в'язнів, 3.01 – 24.12.1931. 205 арк.
248. Спр. 1523. Заяви в'язнів щодо надання допомоги на проїзд до місця проживання, 7.07.1931 – 21.12.1933. 157 арк.
249. Спр. 1540. Листування начальника тюрми з Міністерством юстиції з приводу голодування ув'язнених, 2 – 27.12.1932. 157 арк.
250. Спр. 1541. Листування з окружним прокурором в Луцьку щодо цензурування кореспонденції в'язнів, 2.01 – 27.12.1932. 382 арк.
251. Спр. 1557. Програма занять 5-го курсу школи для в'язничних службовців, списки службовців. 3.12.1932 – 21.12.1933. 74 арк.
252. Спр. 1561. Звіт Луцького товариства «Патронат», списки членів «Патронату» з Луцького окружного суду, 4.02.1932 – 18.11.1933. 32 арк.
253. Спр. 1567. Службові рапорти скеровані до Міністерства юстиції щодо самогубств в'язнів у Луцькій тюрмі та оголошення голодування, 6.01.1932 – 20.12.1933. 171 арк.
254. Спр. 1569. Рапорти про доставку в Луцьку тюрму одягу, білизни та постелі для в'язнів, 10.03.1932 – 24.03.1933. 63 арк.
255. Спр. 1626. Виписки з наказів начальника Луцької тюрми, 1.03.1933 – 5.01.1935. 41 арк.
256. Спр. 1646. Звіти про виконання бюджету за 1933 р. та листування начальника тюрми з Міністерством юстиції щодо виділення кредиту на речові видатки і духовну опіку, 30.03.1933 – 20.04.1934. 411 арк.
257. Спр. 1709. Відомості про виробничу діяльність в'язнів Луцької тюрми, 04.1934 – 03.1937. 93 арк.
258. Спр. 1710. Статистичні відомості щодо бібліотеки та культурно-просвітницької діяльності в тюрмі, 8.03 – 25.06.1934. 46 арк.
259. Спр. 1732. Накази начальника тюрми за 1935–1937 рр. 219 арк.

260. Спр. 1743. Листування Міністерства юстиції з начальником Луцької тюрми щодо накладення дисциплінарних стягнень на молодших службовців, 26.02.1935 – 31.07.1936. 143 арк.
261. Спр. 1746. Листування з прокурором Луцького окружного суду та Міністерством юстиції з приводу політв'язнів та цензурування кореспонденції ув'язнених, 3.01 – 26.11.1935. 323 арк.
262. Спр. 1756. Списик членів каси взаємодопомоги Луцької тюрми, 1935. 46 арк.
263. Спр. 1769. Протоколи и повідомлення начальника Луцької тюрми окружному прокурору в Луцьку щодо втеч в'язнів, 2 – 5.08.1935. 8 арк.
264. Спр. 1771. Книга протоколів зібрань товариства опіки над в'язницею, 1935. 131 арк.
265. Спр. 1772. Господарський звіт на 1934–1935 рр. 41 арк.
266. Спр. 1809. Службові рапорти та протоколи з приводу втеч з Луцької тюрми, 31.01 – 4.02.1936. 12 арк.
267. Спр. 1817. Заяви осіб, які звільняються з тюрми, щодо виділення їм Луцьким товариством опіки за в'язнями допомоги на проїзд до дому, 9.01 – 19.08.1936. 95 арк.
268. Спр. 1846. Накази начальника Луцької тюрми за 1937–1939 рр. 298 арк.
269. Спр. 1849. Листування начальника тюрми з Міністерством юстиції щодо звіту про захворювання в'язнів трахомою та про переміщення в'язнів з метою лікування, 3.02 – 28.09.1937. 83 арк.
270. Спр. 1861. Рапорти начальника Луцької тюрми щодо нарахування державної пенсії службовцям тюрми, 6.04.1937 – 8.03.1938. 40 арк.
271. Спр. 1862. Службові рапорти на ім'я начальника тюрми щодо дисциплінарних порушень службовців тюрми, 3.01.1937 – 16.04.1939. 207 арк.
272. Спр. 1878. Статистичні рапорти про роботу в'язнів Луцької тюрми, 3.05.1937 – 2.04.1938. 39 арк.

273. Спр. 1879. Програма службових підготовчих курсів для молодших службовців тюрми, списки учасників курсів. 1.11.1937 – 26.01.1938. 153 арк.
274. Спр. 1882 а. Списки тюремних охоронців для внесення пожертв на будівництво кубу «Теміда» в Луцьку, 1937. Без нумерації.
275. Спр. 1927. Листування з Міністерством юстиції щодо побудови бані та приміщення для прання в Луцькій тюрмі, 1.04.1938 – 3.01.1939. 24 арк.
276. Спр. 1986. Листування з Міністерством юстиції з приводу опалення та освітлення тюрми, 8.03 – 31.05.1939. 22 арк.
277. Спр. 2006. Заяви в'язнів щодо видачі їм метричних посвідчень з метою прийняття римо-католицької віри, 30.03 – 19.05.1939. 145 арк.
278. Спр. 2007. Заяви в'язнів на ім'я начальника тюрми щодо дозволу на придбання ліків, 15.05 – 29.07.1939. 17 арк.
279. Спр. 2008. Листування з Міністерством юстиції щодо обмундирування службовців тюрми, 14 – 26.04.1939. 24 арк.
280. Спр. 2009. Рапорти начальника Луцької тюрми про працю в'язнів в Стрільському надлісництві та збір овочів з городу в'язниці, 20.10.1938 – 19.08.1939. 8 арк.
281. Спр. 2015. Статистичні звіти про роботу тюремної бібліотеки та школи, 2.01 – 28.08.1939. 20 арк.

Ф. 216. Прокуратура Луцького окружного суду, м. Луцьк

Оп. 3.

282. Спр. 8. Справа про слідство щодо вбивства політв'язня Луцької тюрми Константина Чвалинського, 10.08 – 25.10.1925. 104 арк.
283. Спр. 57 а. Заяви політв'язнів з приводу дозволу на побачення з рідними, листування з тюрмами щодо переміщення в'язнів, списки в'язнів, 31.01.1931 – 3.09.1932. 1013 арк.

284. Спр. 58. Протести підслідних в'язнів щодо використання тортур на допитах, протоколи допитів та списки в'язнів, 20.04 – 26.10.1931. 447 арк.
285. Спр. 80. Справа про звинувачення в комуністичній діяльності Антона Шевчука, Федора Барчука, Петра Горошка та інших мешканців Луцького повіту, 26.09 – 30.10.1932. 24 арк.
286. Спр. 611. Справа про розслідування протестів політв'язнів Ковельської тюрми, 23.03 – 5.06.1935. 65 арк.

Ф. 281. Ковельська тюрма Волинського воєводства

Оп. 3.

287. Спр. 2. Заяви службовців тюрми скеровані до ревізійної комісії при Міністерстві юстиції щодо включення до тюремного стажу службу в період царської Росії, 30.10.1921. 6 арк.
288. Спр. 9. Листування начальника тюрми з Міністерством юстиції про особовий склад службовців тюрми, місцеві курси для молодшого персоналу тюрми, відпустки для службовців, тощо, 16.01.1928 – 12.01.1929. 153 арк.
289. Спр. 16. Листування начальника тюрми с помічником прокурора Ковельського повіту щодо цензурування кореспонденції в'язнів, 13.01-21.10.1930. 574 арк.
290. Спр. 37. Повідомлення начальника тюрми віце-прокурору окружного суду про спроби втечі в'язнів, 5.03 – 8.10.1931. 105 арк.
291. Спр. 59. Рапорти начальника тюрми щодо втеч в'язнів, 1932. 4 арк.
292. Спр. 74. Листування з Міністерством юстиції щодо стану культурно-освітньої роботи в тюрмі, 2.01 – 13.12.1934. 37 арк.
293. Спр. 80. Рапорти скеровані до Міністерства юстиції щодо бунтів та голодувань в'язнів, 29.12.1934 – 14.12.1935. 96 арк.

Державний архів Львівської області
(Держархів Львівської обл.)

Ф. 1. Львівське воєводське управління

Оп. 52.

294. Спр. 405. Телефонограма Головного управління поліції у Варшаві воєводському управлінню щодо вбивства польськими поліцейськими в'язнів Вашинського та Вегоркевича, 30–31.03.1925. 4 арк.

Оп. 57.

295. Спр. 1. Циркуляри Міністерства внутрішніх справ та Міністерства продовольства щодо проведення амністії, 10.06.1921 – 7.06.1922. 43 арк.

296. Спр. 1212. Повідомлення повітового староства про поширення комуністами відозв з приводу смерті у в'язниці робітника Романа Гродзицького, 20.12.1924 – 5.01.1925. 6 арк.

Ф. 11. Львівський окружний суд

Оп. 25.

297. Спр. 8. Листування з апеляційним судом, управлінням державної поліції у Львові та іншими установами щодо розподілу практикантів, порушення тюремного режиму політичними в'язнями та ін., 1919–1922. 34 арк.

298. Спр. 42. Листування з апеляційним судом, тюремним управлінням у Львові та іншими установами щодо прийняття на роботу осіб, виплату винагороди тюремним охоронцям та іншим адміністративно-господарським питанням, 1921. 185 арк.

299. Спр. 55. Листування з дирекцією загальної державної лікарні у Львові, управлінням тюрми та іншими установами з приводу лікування в'язнів, 1923. 56 арк.

300. Спр. 76. Звіт тюремних інспекторів щодо перевірки Львівської тюрми, 1923. 14 арк.
301. Спр. 77. Листування з прокуратурою Львівського апеляційного суду та інспектором Львівської жіночої тюрми щодо звільнення приміщення тюрми та переведення ув'язнених жінок до інших тюрем, 1923. 5 арк.
302. Спр. 78. Статут виправно-трудового закладу для підлітків в Передільниці, 1923. 8 арк.
303. Спр. 87. Листування з Львівським апеляційним судом та державним архітектурно-будівельним управлінням у Львові, 1923. 56 арк.
304. Спр. 104. Протокол перевірки тюрми при Львівському окружному суді, 1924. 6 арк.
305. Спр. 314. Рапорт начальника Львівської тюрми про оголошення голодування політичними в'язнями, 1933. 7 арк.
306. Спр. 361. Заяви родичів ув'язнених щодо надання матеріальної допомоги, 1934. 305 арк.

Ф. 108. Львівське повітове управління державної поліції

Оп. 1.

307. Спр. 133. Інформації, повідомлення та листування з головним управлінням державної поліції у Варшаві щодо діяльності ув'язнених комуністів, 1.10 – 10.11.1924. 36 арк.
308. Спр. 174. Справа про слідство у зв'язку з поширенням листівок МОДР у Великому Голоско, 23.07 – 14.08.1933. 57 арк.
309. Спр. 175. Справа про слідство у зв'язку з поширенням листівок МОДР у Стриховольці, 31.07 – 17.08.1933. 16 арк.

Ф. 110. Львівське міське староство

Оп. 4.

310. Спр. 880. Циркуляр центрального комітету МОДР про святкування міжнародного дня МОДР, повідомлення про процес 133-х в Білостоці, 20.02.1927 – 10.08.1928. 14 арк.

Ф. 121. Львівська воєводська команда державної поліції

Оп. 2.

311. Спр. 12. Повідомлення поліцейських установ та листування щодо комуністичного руху у Львівському воєводстві, списки осіб та планів, 1930–1936. 302 арк.
312. Спр. 140. Слідча справа на Сенюка Івана, Яківа Ілька, Смоляка Василя та інших осіб, обвинувачених в поширенні комуністичних листівок та відозв МОДР, листівки додаються, 22.04 – 19.09.1929. 44 арк.
313. Спр. 141. Повідомлення слідчого відділу повітових управлінь поліції в Дрогобичі, Самборі та інших щодо нагляду за діяльністю членів МОДР, перебігу конференції МОДР, конфіскування друкованих органів МОДР «Політичний в'язень» та «Безробітний» (видання додаються), повідомлення Львівського організаційного комітету з питань Всесвітнього конгресу миру, 25.01.1929 – 12.03.1936. 94 арк.

Оп. 3.

314. Спр. 147. Конфісковані бюлетені, листівки, та газети видані ЦК КПЗУ, МОДР та ін., 21.03 – 4.07.1928. 71 арк.

Ф. 255. Львівська кримінально - слідча в'язниця

Оп. 1.

315. Спр. 10. Алфавітно-реєстраційна книга арештованих, б.д. Без нумерації.

Ф. 271. Дирекція поліції у м. Львові

Оп. 1.

316. Спр. 122. Спостережна справа за діяльністю організації МОДР та Міжнародного комітету боротьби за амністію політичних в'язнів, 21.04.1925 – 28.02.1928. 53 арк.
317. Спр. 879. Листування з поліцейськими установами щодо придушення бунту в тюрмі м. Львова та розстрілу арештантів, які намагалися втекти під час переведення до іншої в'язниці, 29.07 – 5.08.1920. 5 арк.
318. Спр. 882. Листування з Дирекцією інфекційного шпиталю у Львові та іншими установами з приводу епідемії тифу серед в'язнів Львівської тюрми, 6.06.1919 – 22.02.1920. 12 арк.

Ф. 1061. Дрогобицька тюрма

Оп. 1.

319. Спр. 6. Списики службовців тюрми, які сплачували внески на будівництво курортних будинків для в'язничних працівників, 1927–1928. 4 арк.
320. Спр. 40. Листування з Міністерством юстиції щодо особового складу тюрми; листування з приватними особами щодо прийняття їх на роботу, 22.05 – 31.12.1934. 316 арк.

Ф. 1064. Самбірська тюрма

Оп. 1.

321. Спр. 6. Відомості про наявність та рух в'язнів, 1921–1925. 18 арк.
322. Спр. 8. Звіти про санітарний стан в'язниці, 1926–1936. 28 арк.
323. Спр. 10. Листування з Міністерством юстиції щодо дозволу на богослужіння в тюрмі для євреїв, 31.10 – 2.12.1931. 5 арк.
324. Спр. 13. Список в'язнів, 1934–1936. 2 арк.

Державний архів Івано-Франківської області
(Держархів Івано-Франківської обл.)

Ф. 2. Станіславське воєводське управління

Оп. 1.

325. Спр. 168. Відозва уряду Польщі до населення Західної України щодо визнання східних кордонів Польщі, 30.03 – 28.04.1923. 18 арк.
326. Спр. 471. Циркуляри Міжнародної організації допомоги революціонерам в Польщі щодо організації роботи комітетів; статут МОДР в Польщі, 19.07 – 18.11.1927. 29 арк.
327. Спр. 867. Відомості МВС та повідомлення повітових старств щодо діяльності МОДР на території Станіславського воєводства, 14.03 – 2.12.1932. 30 арк.
328. Спр. 2343. Місячні звіти про політичну ситуацію у воєводстві, 17.01 – 19.08.1939. 118 арк.

Оп. 8.

329. Спр. 581. План-проект електрифікації Стрийської тюрми, 1929. 4 арк.
330. Спр. 1399. Технічний опис та кошториси на облаштування електрики в приміщенні тюрми м. Станіславова, 1932. 10 арк.
331. Спр. 2766. План та технічний опис приміщення Станіславської тюрми, 06.1930. 15 арк.

Ф. 67. Станіславська тюрма

Оп. 1.

332. Спр. 1. Книга обліку в'язнів, 24.08.1917 – 1.03.1918. 20 арк.
333. Спр. 2. Алфавітний вказівник до книги обліку в'язнів за 1918 р. 23 арк.
334. Спр. 3. Алфавітний вказівник до книги обліку в'язнів за 1919 р. 28 арк.
335. Спр. 4. Книга обліку в'язнів за 1919 р. 52 арк.
336. Спр. 5. Алфавітний вказівник до книги обліку в'язнів за 1920 р. 35 арк.

337. Спр. 6. Книга обліку в'язнів, т. I, 13.10.1920 – 22.04.1921. 78 арк.
338. Спр. 7. Книга обліку в'язнів, т. II, 6.10.1920 – 15.01.1921. 117 арк.
339. Спр. 8. Алфавітний вказівник та книга обліку в'язнів за 1920/1921 рр., 283 арк.
340. Спр. 9. Алфавітний вказівник та книга обліку в'язнів за 1920/1921 рр., 256 арк.
341. Спр. 10. Алфавітний вказівник та книга обліку в'язнів за 1921 р. 53 арк.
342. Спр. 11. Алфавітний вказівник та книга обліку в'язнів за 1921 р. 32 арк.
343. Спр. 12. Щоденні рапорти інспекторів тюрми про рух в'язнів за II півріччя 1922 р. 241 арк.
344. Спр. 19. Циркулярні розпорядження Міністерства юстиції за 1923 р. 22 арк.
345. Спр. 20. Паспорт Станіславської тюрми, 15.01 – 15.02.1923. 3 арк.
346. Спр. 21. Іменні списки охоронців Станіславської тюрми, 2.05.1923 – 1.01.1929. 23 арк.
347. Спр. 24. Щомісячні звіти керівництва тюрми про рух в'язнів за 1923 р. 24 арк.
348. Спр. 27. Щомісячні рапорти інспекторату тюрми про рух в'язнів за 1924 р. 308 арк.
349. Спр. 30. Проект програми навчання в'язнів в тюремних школах, 11.1924. 8 арк.
350. Спр. 31. Журнал обліку проведених занять в тюремній школі за 1924–1927 рр. 40 арк.
351. Спр. 48. Піврічні звіти головного лікаря про санітарний стан Станіславської тюрми за II півріччя 1926 р. та I півріччя 1927 р., 1927. 11 арк.
352. Спр. 49. Циркулярні розпорядження Міністерства юстиції за 1927 р. 10 арк.

353. Спр. 54. Щомісячні звіти інспектора Станіславської тюрми про видачу продовольства за 1927 р. 159 арк.
354. Спр. 60. Відомість про видачу зарплати в'язням, які виконували важку фізичну роботу, 13.01.1927 – 17.09.1928. 28 арк.
355. Спр. 61. Циркулярні розпорядження Львівського апеляційного суду за 1928 р. 5 арк.
356. Спр. 63. Щомісячні звіти про наявність в'язнів у Станіславській тюрмі упродовж 1929–1934 рр. 192 арк.
357. Спр. 66. Щомісячні звіти про працю в'язнів Станіславської тюрми упродовж 1929–1931 рр. 171 арк.
358. Спр. 70. Листування Станіславської тюрми з Міністерством юстиції щодо кадрів, 17.07.1928 – 27.06.1939. 162 арк.
359. Спр. 73. Листування з Міністерством юстиції щодо ремонту та консервації приміщень Станіславської тюрми, 27.03.1928 – 5.05.1937. 118 арк.
360. Спр. 74. Договори з приватними підприємцями щодо використання праці в'язнів, 27.08.1928 – 13.08.1932. 20 арк.
361. Спр. 76. Циркулярні розпорядження Міністерства юстиції за 1929 р. 13 арк.
362. Спр. 81. Листування із службовими органами про голодування ув'язнених комуністів та інші події, які мали місце в Станіславській тюрмі, 22.05.1929 – 14.08.1936. 62 арк.
363. Спр. 82. Вимога на одяг, взуття, постільне приладдя для Станіславської тюрми, 6.03.1929 – 22.01.1938. 103 арк.
364. Спр. 83. Листування з Міністерством юстиції щодо освітлення та опалення Станіславської тюрми, 24.08.1929 – 23.12.1933. 207 арк.
365. Спр. 86. Протоколи на описане майно Станіславської тюрми, 23.05.1929 – 15.07.1939. 75 арк.

366. Спр. 89. Листування з Міністерством юстиції про встановлення розмірів фінансового утримання для священника Станіславської тюрми, 9.02.1929 – 28.06.1939. 19 арк.
367. Спр. 90. Листування з Міністерством юстиції про діяльність та організацію майстерень у Станіславській тюрмі, 23.01.1929 – 8.07.1939. 381 арк.
368. Спр. 116. Накази Міністерства юстиції за 1934 р. 6 арк.
369. Спр. 123. Листування з Міністерством юстиції та іншими установами щодо пошиття обмундирування для службовців Станіславської тюрми, 12.12.1934 – 3.01.1938. 187 арк.
370. Спр. 133. Листування з судовими та прокурорськими органами щодо цензурування кореспонденції в'язнів Станіславської тюрми, 12.03 – 30.12.1935. 50 арк.
371. Спр. 138. Збірник Міністерства юстиції № 1–114, 1.08.1936. 73 арк.
372. Спр. 140. Річний звіт тюремного лікаря щодо смертності та захворюваності в'язнів Станіславської тюрми за 1935 р. 121 арк.
373. Спр. 149. Листування з Міністерством юстиції з приводу переведення на пенсію службовців Станіславської тюрми, 16.10.1937 – 23.09.1938. 119 арк.
374. Спр. 152. Журнал обліку проведених занять в Станіславській тюремній школі за 1937–1938 навчальний рік. 19 арк.
375. Спр. 155. Накази Міністерства юстиції за 1938 р. 30 арк.
376. Спр. 173. Накази Міністерства юстиції за 1939 р. 8 арк.
377. Спр. 174. Щомісячні статистичні звіти Станіславської тюрми про рух в'язнів за 1939 р. 97 арк.
378. Спр. 183. Особова справа старшого охоронця Станіславської тюрми Юзефи Марії Белик, 11.04.1936 – 11.06.1938. 53 арк.
379. Спр. 197. Особова справа лікаря Станіславської тюрми Мечислава Рачинського, 21.04.1934 – 1.04.1939. 38 арк.

380. Спр. 200. Особова справа вчителя Станіславської тюрми Степана Смоляжа, 16.12.1932 – 24.05.1939. 64 арк.
381. Спр. 206. Особова справа священника Станіславської тюрми Броніслава Шведа, 23.09.1928 – 27.06.1937. 8 арк.
382. Спр. 257. Особова справ підслідного в'язня Степана Андрійовича Бандери, підозрюваного в діяльності спрямований на підрив політики польської держави, 21–24.12.1928. 3 арк.
383. Спр. 803. Особова справа Катерини Миронівни Зарицької, засудженої за приналежність до ОУН, 20.04.1937 – 8.05.1939. 433 арк.
384. Спр. 1763. Особова справа підслідного в'язня Миколи Миколайовича Ясінського, підозрюваного в приналежності до бойового терористичного загону, 25.03.1933 – 22.03.1934. 38 арк.
385. Спр. 1765. Особова справа підслідного в'язня Миколи Миколайовича Ясінського, підозрюваного в приналежності до ОУН, 23.03 – 10.07.1939. 19 арк.

Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції

Оп. 1.

386. Спр. 60. Інструкція головного управління державної поліції щодо правил дотермінового звільнення, 1927. 6 арк.

Оп. 2.

387. Спр. 27. Листування з Бережанським окружним судом щодо розшуку Павла Сака (Івана Макогона), який перебував в тюрмі за здійснення крадіжки та втік з в'язниці, 15.10.1921 – 7.10.1922. 29 арк.

Ф. 422. Станіславське товариство опіки за в'язнями та їх родинами

Оп. 1.

388. Спр. 1. Іменний список членів товариства опіки за в'язнями та їх родинами в Станіславові, б.д. 7 арк.

Державний архів Рівненської області
(Держархів Рівненської обл.)

Ф. 30. Рівненське повітове староство

Оп. 18.

389. Спр. 37. Акт прийому-передачі складений керівництвом Рівненської тюрми, рапорт про її стан, 3.01.1920 – 7.04.1921. 112 арк.

Оп. 19.

390. Спр. 5. Рапорти начальника Рівненської тюрми щодо поточної ситуації, списки в'язнів, 15 – 31.12.1919. 28 арк.

391. Спр. 67. Рапорти начальника Рівненської тюрми щодо її поточного стану, 2.02 – 28.06.1921. 24 арк.

Ф. 33. Прокуратура Рівненського окружного суду

Оп. 4.

392. Спр. 12. Статистичні звіти тюрем, списки засуджених та ін., 9.09-10.11.1924. 112 арк.

393. Спр. 72. Листування з тюрмами щодо умовного звільнення в'язнів, місячні звіти, списки в'язнів та ін., 12.05 – 10.08.1934. 583 арк.

394. Спр. 75. Відомості та рапорти про суспільно-політичну ситуацію на території Дубенського повіту, 2.01 – 30.09.1935. 706 арк.

Ф. 41. Рівненська в'язниця

Оп. 3.

395. Спр. 1. Циркуляри Міністерства юстиції з приводу кредиту, 21.12.1921 – 26.12.1922. 115 арк.

396. Спр. 2. Циркуляри Міністерства юстиції з приводу особового складу, 4.06.1921 – 11.11.1925. 149 арк.

397. Спр. 3. Циркуляри Міністерства юстиції за 1924 р., 129 арк.

398. Спр. 4. Циркуляри Міністерства юстиції за 1924 р., 41 арк.

399. Спр. 5. Циркуляри Міністерства юстиції за 1924 р., 26 арк.
400. Спр. 6. Циркуляри Міністерства юстиції з приводу особового складу; щодо контактів ув'язнених з комуністами, які перебувають на волі., 26.12.1925 – 27.11.1926. 57 арк.
401. Спр. 7. Вказівки Міністерства юстиції щодо організаційних питань, 7.01.1927 – 25.11.1929. 161 арк.
402. Спр. 8. Циркуляри Міністерства юстиції за 1929 р. 87 арк.
403. Спр. 9. Вказівки Міністерства юстиції, 15.03 – 7.11.1931. 26 арк.
404. Спр. 10. Вказівки Міністерства юстиції за 1934–1939 рр. 43 арк.
405. Спр. 11. Циркуляри та директивні вказівки Міністерства юстиції з приводу організаційно-адміністративних питань, 1939. 6 арк.
406. Спр. 12. Накази Міністерства юстиції з питань особового складу та ін., 14.12.1923 – 30.06.1939. 66 арк.
407. Спр. 13. Накази Міністерства юстиції щодо організаційних питань, 31.12.1927 – 4.12.1930. 119 арк.
408. Спр. 14. Накази Міністерства юстиції щодо організаційних питань, 1.02.1928 – 24.12.1932. 268 арк.
409. Спр. 15. Накази Міністерства юстиції щодо організаційних питань, 30.12.1930 – 4.01.1937. 249 арк.
410. Спр. 16. Листування з Міністерством юстиції щодо виділення ліків для тюрми, 8.02 – 23.12.1921. 26 арк.
411. Спр. 17. Накази Міністерства юстиції, 1935–1939. 185 арк.
412. Спр. 19. Накази Міністерства юстиції за 1937–1939 рр. 95 арк.
413. Спр. 20. Рапорти службовців тюрми щодо поведінки в'язнів та ін., 26.06 – 29.12.1925. 222 арк.
414. Спр. 21. Рапорти службовців тюрми щодо надання їм відпусток та ін., 4.01 – 23.12.1927. 123 арк.
415. Спр. 23. Щоденні рапорти старших охоронців про рух в'язнів у тюрмі, 1929. 183 арк.

416. Спр. 24. Рапорти службовців тюрми щодо надання їм короткотермінової відпустки та ін., 24.06.1930 – 22.03.1933. 33 арк.
417. Спр. 25. Рапорти щодо особового складу, 4.04.1932 – 27.06.1939. 48 арк.
418. Спр. 26. Рапорти службовців тюрми щодо надання їм відпустки, 22.03.1933 – 25.08.1939. 80 арк.
419. Спр. 27. Книга наказів по особовому складу, 1.01.1934 – 21.06.1936. 113 арк.
420. Спр. 28. Рапорти начальника тюрми та вказівки Міністерства юстиції щодо позик, 1937. 227 арк.
421. Спр. 29. Протоколи екзаменаційних комісій щодо прийняття заліків у службовців тюрми, 13.06.1936 – 24.06.1938. 22 арк.
422. Спр. 30. Книга наказів, 27.06.1936 – 22.10.1937. 100 арк.
423. Спр. 32. Рапорти начальника тюрми щодо видачі посвідчень особи та ін., 12.01.1937 – 1939. 207 арк.
424. Спр. 33. Справа про накладення дисциплінарних стягнень на службовців тюрми, 11.01.1937 – 10.01.1939. 430 арк.
425. Спр. 34. Рапорти охоронців щодо надання їм короткотермінової відпустки, 1.01.1937 – 20.12.1938. 406 арк.
426. Спр. 42. Посвідчення особи службовців тюрми, 1922-1935. 22 арк.

Ф. 92. Постерунок державної поліції в м. Радзивилові Дубенського повіту

Оп. 1.

427. Спр. 3. Вказівки повітового управління державної поліції щодо нагляду за діяльністю комуністичних організацій, 3.04.1927 – 24.08.1938. 32 арк.

Ф. 300. Експозитура політичної поліції в м. Рівне

Оп. 1.

428. Спр. 140. Реферат начальника окружного управління державної поліції про історію та сучасний стан комуністичного руху в Польщі, 6.02.1926. 20 арк.

Ф. 314. Комісаріат державної поліції у м. Рівне

Оп. 1.

429. Спр. 30. Листування з Рівненським повітовим управлінням державної поліції щодо нагляду за особами підозрюваними в комуністичній діяльності, 10.12.1923 – 8.12.1927. 25 арк.

Державний архів Тернопільської області

(Держархів Тернопільської обл.)

Ф. 231. Тернопільське воєводське управління

Оп. 1.

430. Спр. 1263. Повідомлення органів поліції та повітових староств про надання українськими студентами допомоги політичним в'язням, 20.02 – 6.11.1929. 6 арк.
431. Спр. 1836. Циркуляр ЦК МОДР про підготовку до III Міжнародного конгресу МОДР та відомості МВС щодо цього та інших питань діяльності МОДР на території Польщі, 10.03.1932 – 28.12.1933. 38 арк.
432. Спр. 2004. Повідомлення МВС, органів поліції та старост про діяльність місцевих комітетів МОДР, 12.1933 – 20.08.1934. 19 арк.
433. Спр. 2212. Повідомлення повітових старост про стан тюремних приміщень, посилення нагляду за в'язнями, 13.04 – 1.05.1934. 24 арк.
434. Спр. 2276. Повідомлення Бережанського та Підгаєцького повітових старств про нелегальний збір коштів серед населення на потреби політв'язнів, 24.04 – 9.11.1934. 3 арк.

435. Спр. 2350. Відомості МВС про організаційну структуру МОДР на території Польщі, 20.03.1935 – 8.01.1936. 13 арк.

Ф. 284. Бучацька повітова команда державної поліції

Оп. 1.

436. Спр. 183. Відомості слідчого управління про діяльність Комітету захисту українських політв'язнів, 10–14.11.1937. 2 арк.

Ф. 285. Тернопільська кримінально-слідча тюрма

Оп. 1.

437. Спр. 1. Повідомлення Тернопільської тюрми про укомплектування та кількість охоронців станом на 15.12.1920 р., 9 арк.
438. Спр. 9. Протокол перевірки приміщень Тернопільської тюрми зайнятих військовим судом, 17.12.1924. 1 арк.
439. Спр. 14. Слідча справа щодо порушення дисципліни службовцем Давидом Бенцалом, 11.05.1925 – 24.12.1926. 13 арк.
440. Спр. 18. Відомості начальника тюрми про кількість та площу камер, 15.12.1927. 2 арк.
441. Спр. 20. Слідча справа про втечу в'язня, яку уможливив службовець тюрми Давид Бенцал, 4.05 – 14.06.1927. 19 арк.
442. Спр. 28. Відомості з короткими характеристиками про службовців Тернопільської тюрми, 1929. 4 арк.
443. Спр. 32. Повідомлення начальника Тернопільської тюрми про образи та побиття ув'язнених службовцями тюрми, 8.05 – 18.09.1929. 3 арк.
444. Спр. 51. Листування з Міністерством юстиції з питань навчання службовців тюрми в Центральній в'язничній школі, 3.01 – 30.12.1931. 24 арк.
445. Спр. 52. Листування з Міністерством юстиції щодо діяльності «Товариства опіки за в'язнями», 11 – 31.05.1931. 3 арк.

446. Спр. 57. Розпорядження Міністерства юстиції та повідомлення Тернопільської тюрми щодо чисельності особового складу, 30.04 – 11.12.1932. 10 арк.
447. Спр. 67. Листування з Міністерством юстиції щодо відбору та скерування кандидатів до школи тюремних охоронців, списки, 21.01.1933. 10 арк.
448. Спр. 128. Повідомлення Тернопільської тюрми про отримання продовольства за 1920 р. 18 арк.
449. Спр. 143. Повідомлення Тернопільської тюрми про розхід продуктів на утримання в'язнів та листування з Львівськими апеляційним та окружним судами щодо виділення коштів на продовольство, 4.03 – 31.12.1922. 91 арк.
450. Спр. 149. Листування з окружним судом щодо виділення коштів на боротьбу з тифом в Тернопільській тюрмі, 31.01 – 22.09.1923. 16 арк.
451. Спр. 185. Повідомлення Тернопільської тюрми про видати на утримання в'язнів за 1924 р. 50 арк.
452. Спр. 199. Недільне меню страв призначених для харчування в'язнів Тернопільської тюрми, 14.09 – 27.12.1925. 15 арк.
453. Спр. 605. Протокол прийому Тернопільської тюрми начальником Едвардом Василевським та відомості про стан в'язнів та господарства, 4.02 – 5.03.1938. 11 арк.
454. Спр. 611. Статистичні відомості Тернопільської тюрми про рух в'язнів, 2.01 – 31.12.1921. 10 арк.
455. Спр. 619. Листування з Львівським апеляційним судом про санітарний стан Тернопільської тюрми, 1922. 13 арк.
456. Спр. 624. Список книг, які перебувають в бібліотеці Тернопільської тюрми, 31.12.1922. 6 арк.
457. Спр. 625. Статистичні відомості про кількість в'язнів Тернопільської тюрми за 1922 р. 2 арк.

458. Спр. 645. Заяви в'язнів Тернопільської тюрми щодо лікування у шпиталі, 7.01 – 23.05.1925. 3 арк.
459. Спр. 654. Звіти про санітарний стан Тернопільської тюрми за 1927 р. 41 арк.
460. Спр. 667. Статистичні відомості Тернопільської тюрми про кількість політичних в'язнів за 1928 р. 2 арк.
461. Спр. 672. Звіт Тернопільської тюрми про санітарний стан за 1928 р. 39 арк.
462. Спр. 676. Листування з Міністерством юстиції та іншими в'язницями щодо транспортування в'язнів, 11.02 – 4.12.1929. 14 арк.
463. Спр. 677. Відомості Тернопільської тюрми щодо духовної опіки в'язнів, 9.02.1929. 1 арк.
464. Спр. 680. Розпорядження Міністерства юстиції та повідомлення Тернопільської тюрми про бібліотеку, 1.01 – 17.10.1929. 3 арк.
465. Спр. 685 а. Повідомлення Тернопільської повітової команди про голодування політичних в'язнів, 10.09.1929. 1 арк.
466. Спр. 728. Циркулярний лист Міністерства громадської опіки щодо пілг на проїзд, які звільняються з ув'язнення, 5.11.1932. 2 арк.
467. Спр. 752. Звіт Тернопільської тюрми про результати навчального року 1934 – 1935, 3.07.1935. 3 арк.
468. Спр. 779. Листування з Міністерством юстиції про забезпечення тюрми підручниками та посібниками, 8.12 – 3.10.1935. 9 арк.
469. Спр. 813. Повідомлення Тернопільської тюрми про побиття в середовищі в'язнів, протоколи слідства, 14.04 – 10.08.1937. 17 арк.
470. Спр. 962. Циркуляр Міністерства юстиції про встановлення мінімальної розцінки за працю ув'язненого та рапорт Тернопільської тюрми з цього питання, 14.03.1923. 12 арк.
471. Спр. 968. Розпорядження Міністерства юстиції про правила складання фінансового балансу відділу праці Тернопільської тюрми, 6.06.1924 – 11.11.1925. 9 арк.

472. Спр. 1001. Відомості Тернопільської тюрми про матеріальне забезпечення ув'язнених, 1926. 4 арк.
473. Спр. 1067. Листування з Міністерством юстиції про придбання устаткування для тюремних майстерень та встановлення цін на виготовлену продукцію, 22.01–10.03.1932. 3 арк.

Ф. 391. Кременецька повітова команда державної поліції

Оп. 1.

474. Спр. 4. Особова справа поліцейського Кременецької тюрми Петра Щупака, 1.07.1925 – 25.06.1939. 128 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів
(ЦДАЛ України)

Ф. 151. Апеляційний суд у Львові

Оп. 1.

475. Спр. 9. Розпорядження Міністерства юстиції про реевакуацію в'язниць та звіти керівників судів про кількість реевакуйованих ув'язнених, 1.06.1919 – 27.01.1920. 53 арк.
476. Спр. 68. Листування з головами окружних судів про переміщення в'язнів у тюрмах Польщі. Списки в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного округу, 1.03 – 19.10.1919. 109 арк.
477. Спр. 232. Доповідь голови Апеляційного суду у Львові про порядок прийому в'язниць у Галичині, які перебували у підпорядкуванні Міністерства юстиції, 12.06 – 5.09.1919. 10 арк.
478. Спр. 262. Звіти керівників судів про проведення інвентаризації у в'язницях Львівського апеляційного округу, 1919. 175 арк.
479. Спр. 263. Звіти керівників судів про витрати коштів на утримання в'язнів, 10.03.1919 – 29.12.1921. 90 арк.

480. Спр. 264. Звіти керівників судів про харчування в'язнів у тюрмі Окружного суду в Перемишлі, 15.05 – 8.09.1919. 26 арк.
481. Спр. 265. Звіти керівників судів про харчування в'язнів в тюрмах Львівського апеляційного суду, 26.03 – 30.05.1919. 12 арк.
482. Спр. 323. Листування з Міністерством юстиції і головами окружних судів про визначення заробітної плати лікарям, вчителям і священникам в'язниць, 21.08.1919 – 9.03.1923. 305 арк.
483. Спр. 356. Листування з головами окружних судів про переміщення в'язнів та їх списки, 1920–1922. 83 арк.
484. Спр. 521. Листування Міністерства юстиції з головами окружних та повітових судів про втечі в'язнів і проведення розслідування, 4.08.1920 – 13.12.1922. 184 арк.
485. Спр. 865. Справа про призначення Гонорати Ломницької наглядачкою у в'язниці, 28.10 – 17.12.1922. 5 арк.
486. Спр. 866. Справа про призначення Олександра Грегоровича священником у в'язниці у Станіславові, 23.01 – 25.07.1922. 5 арк.
487. Спр. 1020. Листування з Міністерством юстиції про призначення тимчасових помічників наглядачами в'язниць, 8.10 – 21.12.1922. 13 арк.
488. Спр. 1027. Листування з Міністерством юстиції та головами судів про підвищення заробітної плати лікарям в'язниць, 18.12.1922 – 14.01.1928.
489. Спр. 1028. Листування з Міністерством юстиції з окружними судами про боротьбу з епідеміологічними захворюваннями у в'язницях, 12.07.1922 – 31.12.1923. 134 арк.
490. Спр. 1031. Протест політичних в'язнів з вимогою припинити довготривале слідство, 2.03 – 6.07.1923. 10 арк.
491. Спр. 1041. Повідомлення та листування з Міністерством юстиції про кількість військових в'язниць та їх перевезення водним транспортом, 26.01 – 9.10.1923.

492. Спр. 1054. Списки в'язнів, яких переведено зі Львова до тюрми у Дрогобичі, 6.04 – 11.06.1923. 14 арк.
493. Спр. 1055. Донесення голови Округного суду в Самборі про виступи в'язнів-комуністів у зв'язку з 6-ю річницею Жовтневої революції в Росії, 1923. 14 арк.
494. Спр. 1056. Донесення комісара львівської тюрми президії Округного кримінального суду у Львові про протести в'язнів проти тюремного режиму, 1923. 3 арк.
495. Спр. 1237. Звіти про санітарний стан тюрем та медичний нагляд за в'язнями, 1923–1927. 67 арк.
496. Спр. 1238. Статистичні відомості про в'язниці Львівського апеляційного суду, 29.05 – 14.05.1923. 19 арк.
497. Спр. 1242. Листування з Міністерством юстиції про відміну діючих правил, які зобов'язували політичних в'язнів підкорятися тюремним порядкам, 10–20.02.1923. 3 арк.
498. Спр. 1244. Листування з Міністерством юстиції про ревізію в'язниць у Західній Україні, 25.06 – 24.08.1923. 5 арк.
499. Спр. 1245. Листування з головою Округного суду в Золочеві про переведення окремих в'язнів до тюрми «Святий Хрест» з метою запобігання їх втечі з місцевої тюрми, 18.05 – 19.12.1923.
500. Спр. 1246. Листування з головами округних судів про втечі в'язнів з тюрем, том I, 11.01 – 1.09.1923. 133 арк.
501. Спр. 1247. Листування з головами округних судів про втечі в'язнів з тюрем, том II, 1.09 – 24.12.1923.
502. Спр. 1248. Листування з головою Округного суду в Сяніку про харчування і утримання в'язнів у антисанітарних умовах та їх переведення у інші тюрми, 20.10 – 6.12.1923. 11 арк.
503. Спр. 1255. Листування з Міністерством юстиції про призначення контролера в'язниці при Округному суді у Львові із зазначенням кандидатури, 29.01 – 22.06.1923. 13 арк.

504. Спр. 1501. Справа про призначення Бенька Юзефа та Зелінського Михайла наглядачами в'язниці, 21.04.1925 – 9.07.1928. 38 арк.
505. Спр. 1502. Справа про призначення Ворощука Франциска наглядачем в'язниці, 16.05.1925 – 11.12.1927. 19 арк.
506. Спр. 1503. Справа про призначення Михальського Станіслава наглядачем в'язниці, 9.11.1925 – 7.11.1927. 10 арк.
507. Спр. 1822. Списки жінок, звільнених з в'язниці, які залишилися у подальшому без засобів для життя, 1926. 6 арк.
508. Спр. 1860. Справа про призначення Бирдзяка Юзефа наглядачем в'язниці, 15.04 – 5.11.1926. 12 арк.
509. Спр. 2044. Звіт про витрату коштів на утримання в'язнів у тюрмах Львівського округу за 1925 р. та листування з Міністерством юстиції, окружними і повітовими судами з цього питання, 1926. 20 арк.
510. Спр. 2092. План роботи в'язниць Львівського апеляційного округу за 1926 р.
511. Спр. 2310. Відомості про кількість вихованців виправної колонії у Передільниці, 1927. 6 арк.
512. Спр. 2311. Відомості про рух вихованців виправної колонії у Передільниці, 1927. 192 арк.
513. Спр. 2312. Звіти про прибутки і видатки «Комітету шкільної допомоги і гігієни» у виправній колонії у Передільниці, 1927. 26 арк.
514. Спр. 2321. Звіти про кількість неповнолітніх в'язнів, 1927. 13 арк.
515. Спр. 2345. Листування з Міністерством юстиції та начальниками в'язниць про скерування охоронців до Центральної школи для співробітників в'язниць у Варшаві для здачі екзаменів, 1927. 13 арк.
516. Спр. 2365. Протокол перевірки виправної колонії у Передільниці, 1928. 148 арк.
517. Спр. 2366. Кошторис господарських витрат виправної колонії у Передільниці, 1928. 4 арк.

518. Спр. 2367. Угода, укладена між начальником в'язниці і священником Масельком Володимиром про виконання ним обов'язків священника у в'язниці, 1928. 2 арк.
519. Спр. 2371. Штатний розклад в'язниць Львівського округу, 1928. 7 арк.
520. Спр. 2707. Листування з Міністерством юстиції щодо передачі виправної колонії у Передільниці під безпосереднє керівництво Міністерства юстиції, 1928. 4 арк.
521. Спр. 2738. Листи директора та ревізора виправної колонії у Передільниці з поясненням прорахунків у своїй роботі, 1929. 15 арк.

Оп. 1 а.

522. Спр. 1. Обіжник Міністерства юстиції про складення статистичних звітів у в'язницях, 1919. 9 арк.
523. Спр. 6. Пропозиція голови Апеляційного суду у Львові Міністерству юстиції щодо проекту закону про політв'язнів, 1919. 13 арк.
524. Спр. 140. Листування з головою Округного суду у Львові про заворушення серед в'язнів, 1919. 3 арк.
525. Спр. 150. Інструкція Міністерства юстиції про порядок керівництва в'язницями, 1920. 32 арк.
526. Спр. 151. Інструкція Міністерства юстиції про евакуацію в'язнів з тюрем Західної України на територію Великопольщі, 1920. 1 арк.
527. Спр. 154. Розпорядження Міністерства юстиції та обіжник голови Апеляційного суду про організацію окружної дирекції в'язниць у Львові, 1920. 43 арк.
528. Спр. 251. Звіти та листування про стан в'язниць у Чорткові та Стрию, 29.11.1920 – 27.01.1921. 16 арк.
529. Спр. 374. Списки наглядачів в'язниць, 09.1921. 28 арк.

530. Спр. 376. Свідectво про здачу екзамену Мінutoю Владиславом, Совирко Миколою та Свідером Рафаелем на посаду старших наглядачів в'язниці, 15.01 – 12.02.1921. 19 арк.
531. Спр. 590. Рішення про призначення начальників в'язниць Львівського апеляційного суду, 1922. 31 арк.
532. Спр. 592. Рішення та заяви про призначення і переміщення наглядачів в'язниць у Львівському апеляційному окрузі, 1922–1923. 66 арк.
533. Спр. 636. Звіти начальників в'язниць та листування з Міністерством юстиції про заробітну плату лікарів, вчителів та священників, які працювали у в'язницях, 1922–1924. 209 арк.
534. Спр. 797. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Перемишлі Галана Олександра у зловживанні своїм службовим становищем, 1922–1924. 134 арк.
535. Спр. 836. Циркуляри Міністерства юстиції про умови найму ув'язнених на роботу поза межами в'язниці, 1923. 3 арк.
536. Спр. 843. Розпорядження Міністерства юстиції про призовників та огляд ув'язнених призовників, 9.08.1923. 1 арк.
537. Спр. 845. Доповідь голови Окружного суду в Тернополі про санітарний стан в'язниць, 1923. 2 арк.
538. Спр. 907. Списки співробітників в'язниць Львівського апеляційного округу, 1923. 38 арк.
539. Спр. 1057. Вказівки про боротьбу з поширенням комуністичних ідей серед в'язнів, 1924. 8 арк.
540. Спр. 1064. Розпорядження Міністерства юстиції та листування з головами судів про організацію поліцейської і воєнної охорони в'язниць, 1924. 76 арк.
541. Спр. 1185. Справа про проведення конкурсу на посаду начальника в'язниці у Чорткові, 1924–1925. 15 арк.

542. Спр. 1218. Угоди укладені з викладачами ремісничих закладів про навчання в'язнів ремеслу, 1924–1925. 90 арк.
543. Спр. 1224. Листування з Міністерством юстиції про призначення кваліфікованих кадрів у в'язницях, 1924. 37 арк.
544. Спр. 1225. Листування з начальниками в'язниць про використання праці в'язнів, 1924. 113 арк.
545. Спр. 1303. Звіт начальника в'язниці у Перемишлі про протести в'язнів, 8 – 23.10.1925. 16 арк.
546. Спр. 1310. Звіт про перевірку роботи в'язниці Окружного суду в Станіславові, 1925. 23 арк.
547. Спр. 1330. Відомості про кількість політичних в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного округу, 1925–1926. 32 арк.
548. Спр. 1352. Статистичні відомості про штат в'язниць Львівського апеляційного округу, 1925. 26 арк.
549. Спр. 1442. Справа про звільнення наглядача в'язниці у Львові Латкувни Кароліни, 1925–1927. 28 арк.
550. Спр. 1466. Справа про розгляд скарги Віндека Гжегожа на наглядача в'язниці у Кутах за знущання над в'язнями, 1925. 21 арк.
551. Спр. 1529. Листування з начальником виправної колонії в Передільниці про втечі вихованців, 1925–1926. 39 арк.
552. Спр. 1530. Листування з виправною колонією в Передільниці про купівлю музичних інструментів, 1925–1926. 64 арк.
553. Спр. 1533. Листування з головою Окружного суду в Коломиї про заснування товариства опіки над в'язнями «Патронат» у Коломиї. Статут товариства, 24.01 – 12.03.1925. 12 арк.
554. Спр. 1540. Обіжник Міністерства юстиції про ведення контролю за господарством в'язниць Львівського апеляційного округу, 1926. 56 арк.
555. Спр. 1599. Звіти про розширення штатів в'язниць Львівського апеляційного округу, 1925–1927. 104 арк.

556. Спр. 1618. Звіти про направлення на навчання наглядачів в'язниць до центральної школи у Варшаві, 1926–1928. 120 арк.
557. Спр. 1628. Звіти про витрати коштів на утримання в'язниць, 1926.
558. Спр. 1630. Звіт про стан в'язниці у Станіславові, 1926. 16 арк.
559. Спр. 1744. Справа про звільнення наглядачі в'язниці у Львові Сакори Юзефа, 1926–1928. 18 арк.
560. Спр. 1836. Доповідні записки та донесення про організацію ремісничих курсів у виправній колонії в Передільниці, 1926. 30 арк.
561. Спр. 1857. Наказ начальника львівських в'язниць про забезпечення в'язнів пресою, 1927. 1 арк.
562. Спр. 1858. Протокол засідання опікунської ради виправної колонії у Передільниці, 1927–1928. 9 арк.
563. Спр. 1861. Проект рішення про надання окремих пільг політичним в'язням, направлене у Міністерство юстиції, 1927. 16 арк.
564. Спр. 1877. Рішення про призначення та переміщення наглядачів в'язниць у судах Львівського апеляційного округу, 1927. 31 арк.
565. Спр. 1912. Звіти Міністерству юстиції про втечі в'язнів з тюрм Львівського апеляційного округу за I квартал 1927 р., 107 арк.
566. Спр. 1913. Звіти Міністерству юстиції про кількість неповнолітніх в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного округу, 1927. 47 арк.
567. Спр. 1914. Звіти начальників тюрм про використання праці в'язнів, 1927. 63 арк.
568. Спр. 1915. Звіти голів судів про втечі в'язнів з тюрм Львівського апеляційного округу, том I, 1927. 222 арк.
569. Спр. 1916. Звіти голів судів про втечі в'язнів з тюрм Львівського апеляційного округу, том II, 1927. 275 арк.
570. Спр. 1943. Звіти начальника в'язниці у Львові про перевірку її стану представником Міністерства юстиції, 1927. 11 арк.

571. Спр. 1944. Звіти про перевірку стану в'язниць повітових судів Львівського апеляційного округу, том I, 1927. 204 арк.
572. Спр. 1945. Звіти про перевірку стану в'язниць повітових судів Львівського апеляційного округу, том II, 1927. 44 арк.
573. Спр. 1946. Звіти про перевірку стану в'язниць у Перемишлі, Станіславові та Стрию, 1927. 37 арк.
574. Спр. 1947. Звіти про перевірку санітарного стану в'язниць повітових судів Львівського апеляційного округу, 1927. 14 арк.
575. Спр. 1955. Статистичні звіти про кількість в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного суду, 1927. 150 арк.
576. Спр. 1961. Статистичні звіти Міністерству юстиції про стан бібліотек та шкіл у в'язницях за перше півріччя 1927 р. 15 арк.
577. Спр. 1962. Статистичні звіти про кількість в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного суду, 1927–1928. 167 арк.
578. Спр. 1963. Статистичні звіти про переміщення політичних в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного округу, 1927. 44 арк.
579. Спр. 1965. Статистичні звіти про переміщення політичних в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного округу, 1927. 146 арк.
580. Спр. 2215. Листування з Міністерством юстиції та головами окружних судів Львівського апеляційного суду про реформування в'язниць, 1927. 23 арк.
581. Спр. 2216. Листування з Міністерством юстиції про перевірку в'язниць Львівського апеляційного округу, 1927. 51 арк.
582. Спр. 2221. Листування з Апеляційним судом у Кракові про переміщення наглядача в'язниці Каня Івана зі Львова до Тарнова, 1927. 5 арк.
583. Спр. 2230. Інструкція та розпорядження Міністерства юстиції про режим в'язниць Львівського апеляційного округу, 1928. 31 арк.
584. Спр. 2231. Інвентарний опис майна в'язниці у Перемишлі, 1.07.1928. 11 арк.

585. Спр. 2244. Рішення про призначення наглядачів в'язниці у львівській тюрмі, 1928. 77 арк.
586. Спр. 2256. Донесення начальника тюрми у Львові про виступи ув'язнених комуністів, 1928. 5 арк.
587. Спр. 2258. Протокол перевірки в'язниць Львівського апеляційного округу, 1928–1929. 111 арк.
588. Спр. 2271. Список ув'язнених жінок та неповнолітніх у львівській тюрмі, 4.03.1928. 6 арк.
589. Спр. 2307. Звіт про діяльність виправної колонії у Передільниці, 1928. 265 арк.
590. Спр. 2317. Звіт Міністерству юстиції про кількість розглянутих справ в'язнів, 1928. 4 арк.
591. Спр. 2318. Звіти про витрати на утримання в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного округу за I півріччя 1928 р. 43 арк.
592. Спр. 2340. Звіти голів окружних судів про кількість амністованих в'язнів у Львові за серпень 1928 р. 143 арк.
593. Спр. 2356. Звіт про перевірку стану в'язниць Львівського апеляційного округу, 1928. 6 арк.
594. Спр. 2357. Звіти про господарську перевірку в'язниці у Тернополі, 1928. 7 арк.
595. Спр. 2382. Звіти про стан шкіл та бібліотек при в'язницях Львівського апеляційного округу, 1928. 19 арк.
596. Спр. 2759. Звіти про витрату коштів на утримання в'язнів у тюрмах Львівського апеляційного округу за січень 1929 р. 105 арк.
597. Спр. 2776. Звіт про фінансову перевірку в'язниці у Сяноку, 1929. 35 арк.
598. Спр. 3058. Звіти начальників тюрем про втечі в'язнів, том I, 1930. 120 арк.
599. Спр. 4415. Повідомлення про втечу в'язнів з тюрем Львівського апеляційного округу, том I, 1934. 122 арк.

600. Спр. 4443. Декларація прогресивних організацій та політичних діячів проти обмеження політичних свобод, 1935. 2 арк.
601. Спр. 4447. Наказ Міністерства юстиції про оперативну роботу в'язниць, 1935. 6 арк.
602. Спр. 4675а. Накази директора Кримінального департаменту та інспекторату тюремної охорони у Варшаві про винесення подяк, звільнення з роботи, організації охорони та ін. адміністративних питань, 1936. 68 арк.
603. Спр. 4708. Звіт про кількість в'язнів та стан тюрми у Дрогобичі, 1936. 21 арк.
604. Спр. 4709. Звіт про втечі в'язнів з тюрем Львівського апеляційного округу, 1936. 229 арк.
605. Спр. 4843. Листування з Окружним судом у Тернополі про ремонт приміщення гродського суду та в'язниці у Новому Селі, 1936–1938. 45 арк.
606. Спр. 4847. Накази директора Кримінального департаменту та інспекторату тюремної охорони у Варшаві про винесення подяк, звільнення з роботи, організації охорони та ін. адміністративних питань, 1937. 38 арк.
607. Спр. 4848. Донесення голів окружних судів про втечі в'язнів з тюрем, 1937–1938. 11 арк.
608. Спр. 5040. Накази директора Кримінального департаменту та інспекторату тюремної охорони у Варшаві про винесення подяк, звільнення з роботи, організації охорони та ін. адміністративних питань, 1938. 21 арк.
609. Спр. 5102. Звіт про перевірку стану в'язниці у Белзі, 1938. 8 арк.
610. Спр. 5103. Звіт про перевірку стану в'язниць у Раві-Руській, 1938. 12 арк.

611. Спр. 130. Справа про поведінку Дмитровича Зигфріда у виправній колонії в Передільниці, 1923–1930. 60 арк.
612. Спр. 131. Справа про поведінку Жукерберга Августа у виправній колонії в Передільниці, 1923–1931. 20 арк.
613. Спр. 132. Справа про поведінку Мірка Антонія у виправній колонії в Передільниці, 1923–1930. 39 арк.
614. Спр. 135. Обіжники, інструкції та розпорядження, 1924. 162 арк.
615. Спр. 138. Справа про поведінку Вехсельберг Міни у виправній колонії в Передільниці, 1924–1930. 69 арк.
616. Спр. 140. Справа про поведінку Лесюка Казимира у виправній колонії в Передільниці, 1924–1931. 22 арк.
617. Спр. 141. Справа про поведінку Маєра Людвіка у виправній колонії в Передільниці, 1924–1930. 60 арк.
618. Спр. 142. Справа про поведінку Нагребецької Яніни у виправній колонії в Передільниці, 1924–1930. 54 арк.
619. Спр. 143. Справа про поведінку Стерба Яна у виправній колонії в Передільниці, 1924–1931. 17 арк.
620. Спр. 144. Справа про поведінку Соболя Герша у виправній колонії в Передільниці, 1924–1931. 18 арк.
621. Спр. 149. Обіжники Міністерства юстиції, 1925. 119 арк.
622. Спр. 150. Обіжники, інструкції та розпорядження за 1925. 122 арк.
623. Спр. 153. Справа про поведінку Корбута Леона у виправній колонії в Передільниці, 1925–1931. 8 арк.
624. Спр. 154. Справа про поведінку Пахольчука Володимира у виправній колонії в Передільниці, 1925–1931. 20 арк.
625. Спр. 155. Справа про поведінку Пирого Володимира у виправній колонії в Передільниці, 1925–1931. 9 арк.
626. Спр. 163. Обіжники Міністерства юстиції, 1926–1927. 19 арк.

627. Спр. 164. Обіжники, інструкції та розпорядження, 1926–1927.
7 арк.
628. Спр. 172. Справа про поведінку Гандзеля Максиміліана у виправній колонії в Передільниці, 1926. 7 арк.
629. Спр. 247. Відомості про обмундирування службовців тюрми у Львові, 1926. 9 арк.
630. Спр. 254. Справа про поведінку Ковбути Фелікса у виправній колонії в Передільниці, 1927–1931. 8 арк.
631. Спр. 275. Справа про збільшення заробітної плати наглядачам в'язниці у Бережанах, 1927. 6 арк.
632. Спр. 276. Справа про збільшення заробітної плати наглядачам в'язниці у Золочеві, 1927. 9 арк.
633. Спр. 277. Справа про збільшення заробітної плати наглядачам в'язниці у Коломиї, 1927. 8 арк.
634. Спр. 278. Справа про збільшення заробітної плати наглядачам в'язниці у Перемишлі, 1927. 18 арк.
635. Спр. 279. Справа про збільшення заробітної плати наглядачам в'язниці у Станіславі, 1927. 14 арк.
636. Спр. 280. Справа про збільшення заробітної плати наглядачам в'язниці у Тернополі, 1927. 6 арк.
637. Спр. 284. Обіжники Міністерства юстиції, 1928. 48 арк.
638. Спр. 325. Обіжники Міністерства юстиції, 1929. 31 арк.
- Оп. 8.
639. Спр. 2. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Окружного суду в Станіславі Азенберга Мехля у співпраці з української владою у 1918–1919 рр. 98 арк.
640. Спр. 4. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Адамовича Миколи за зв'язки з ув'язненими, б.д. 74 арк.
641. Спр. 5. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Окружного суду у Львові Амаловича Франциска за хабарництво, б.д. 13 арк.

642. Спр. 13. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Округного суду у Тернополі Боднара Теодора за привласнення грошей, призначених для ув'язнення, б.д. 39 арк.
643. Спр. 47. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Войнички Яна за знущання над в'язнями, том I, б.д. 65 арк.
644. Спр. 48. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Войнички Яна за знущання над в'язнями, том II, б.д. 43 арк.
645. Спр. 71. Справа про звинувачення наглядача в'язниці округного суду у Львові Венгровської Юлії за образу та побиття ув'язненої, б.д. 22 арк.
646. Спр. 80. Справа про звинувачення директора в'язниці у Дрогобичі Гросее Станіслава за образу міністра юстиції, б.д. 17 арк.
647. Спр. 87. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Готницького Станіслава за знущання над ув'язненими, б.д. 44 арк.
648. Спр. 93. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Грабовського Болеслава за постачання горілки ув'язненим, б.д. 61 арк.
649. Спр. 128. Справа про звинувачення візного в'язниці повітового суду в Обертині Діденка Романа за антипольську діяльність, б.д. 55 арк.
650. Спр. 148. Справа про звинувачення наглядача в'язниці округного суду у Сяніку Дзюбана Юзефа за крадіжку продуктів харчування ув'язнених, б.д. 21 арк.
651. Спр. 157. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Жолновського Петра за побиття ув'язненого, б.д. 3 арк.
652. Спр. 159. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Плонську Жугая Івана за несумлінне виконання службових обов'язків, б.д. 57 арк.
653. Спр. 160. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Золочеві Запольського Юліана за незабезпечення контролю за роботою наглядачів в'язниці, б.д. 16 арк.

654. Спр. 189. Справа про звинувачення наглядача в'язниці окружного суду у Старому Самборі Індрака Леопольда за використання праці ув'язнених та порушення службової дисципліни, б.д. 33 арк.
655. Спр. 193. Справа про звинувачення начальника в'язниці окружного суду у Самборі Коппа Казимира за незабезпечення контролю за роботою наглядачів в'язниці, б.д. 81 арк.
656. Спр. 217. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Клодницького Дмитра у зв'язках з ув'язненими, б.д. 11 арк.
657. Спр. 222. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Катрича Базиля за привласнення передач ув'язнених за хабарництво, б.д. 142 арк.
658. Спр. 375. Справа про звинувачення наглядача в'язниці Подлісного Лукаша за несумлінне виконання службових обов'язків, б.д. 67 арк.
659. Спр. 446. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Золочеві Стельчика Тадеуша за незабезпечення контролю за роботою наглядачів в'язниці, том I, б.д. 27 арк.
660. Спр. 447. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Золочеві Стельчика Тадеуша за незабезпечення контролю за роботою наглядачів в'язниці під час евакуації тюрми та несумлінне виконання службових обов'язків, том II, б.д. 67 арк.
661. Спр. 449. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Золочеві Стельчика Тадеуша за порушення авторитету службовця, том IV, б.д. 98 арк.
662. Спр. 450. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Чорткові Смітки Еміля за зловживання службовим становищем, том I, б.д. 203 арк.
663. Спр. 451. Справа про звинувачення начальника в'язниці у Чорткові Смітки Еміля за зловживання службовим становищем, том II., б.д. 253 арк.

Ф. 205. Прокуратура апеляційного суду у Львові

Оп.1

664. Спр. 328. Листування з Міністерством юстиції, прокурорами окружних судів у Самборі, Чорткові, Золочеві, Стрию про заходи для розширення приміщень тюрем у зв'язку з їх переповненням. Плани, 21.02.1934 – 19.02.1937. 113 арк.
665. Спр. 330. Звіти прокурора окружного суду в Перемишлі про результати ревізії виправного дитячого будинку в с. Передільниці та листування з Міністерством юстиції з цього питання, 8.02.1934 – 7.07.1939. 54 арк.
666. Спр. 340. Звіти прокурорів окружних судів про невиконання вироків у зв'язку з переповненням тюрем та лист Міністерства юстиції в цій справі, 1935. 40 арк.
667. Спр. 566. Листування з Міністерством юстиції і прокуратурою окружного суду у Львові у справі Вантуха Івана, Шишки Филипа та ін., обвинувачених у приналежності до організації МОДР, 10.03.1926 – 24.10.1929. 24 арк.
668. Спр. 588. Статут організації допомоги політичним в'язням і їх сім'ям «Червона допомога в Польщі». Копія, 11.05.1927. 2 арк.
669. Спр. 589. Обіжник МОДР про усунення недоліків у роботі комітетів «Червона допомога в Польщі». Копія, 11.04.1927. 3 арк.
670. Спр. 590. Реферат Міністерства внутрішніх справ про діяльність Комуністичної партії Польщі, КПЗУ, КПЗБ, Комуністичної фракції в польському сеймі, МОДР за час від 1 квітня до 31 липня 1928 р. 31 арк.
671. Спр. 760. Повідомлення Управління поліції у Львові про випадки розповсюдження листівок ЦК організації «Червона допомога» з додатком конфіскованих примірників, 6.08 – 23.12.1936. 26 арк.
672. Спр. 920. Справа про розслідування причин і обставин смерті ув'язненої української націоналістки Бессараб О. у Львові, 23.02.1924 – 16.12.1929. 61 арк.

673. Спр. 1390. Конспекти історії ВКП (б), складені політв'язнями Дрогобицької тюрми, 1935. 174 арк.
674. Спр. 1582. Обіжники, розпорядження та інструкції Міністерства юстиції та уряду ЗУНР про амністію для арештованих і листування з прокурорами окружних судів та начальниками тюрем у цій справі, 10.03.1919 – 1.02.1937. 196 арк.
675. Спр. 1583. Листування з Міністерством юстиції, прокурорами окружних судів та ін. про переведення арештованих у тюрми. Список арештованих, 28.05.1919 – 26.07.1920. 113 арк.
676. Спр. 1584. Листування з Міністерством юстиції і дирекцією тюрми у Дрогобичі про режим для арештованих у тюрмі та її фінансово-господарський стан, 30.10.1919 – 21.04.1921. 54 арк.
677. Спр. 1586. Листування з Міністерством юстиції, окружними судами та ін. про комплектування штатів тюрми у Дрогобичі, яка відновила свою діяльність, 29.05.1919 – 12.01.1928. 102 арк.
678. Спр. 1587. Листування з Міністерством юстиції, Львівським воєводським управлінням та ін. про будову, ремонт і обладнання приміщень, 27.06.1919 – 16.12.1922. 112 арк.
679. Спр. 1588. Листування з Міністерством юстиції, інспектором жіночої тюрми у Львові про ремонт тюремного приміщення та фінансові витрати у зв'язку з ремонтом, 16.04.1919 – 18.03.1922. 31 арк.
680. Спр. 1590. Листування з Міністерством юстиції, фінансовою палатою та ін. про фінансові витрати, пов'язані з ліквідацією тюрми для жінок у Дрогобичі, 15.04.1919 – 6.02.1924. 143 арк.
681. Спр. 1593. Обіжники Міністерства юстиції, листування з дирекцією тюрми в Дрогобичі та Кураторією Львівського шкільного округу про проведення богослужінь для арештованих та організування шкільного навчання. Додається кошторис витрат, 22.05.1920 – 29.08.1922. 19 арк.

682. Спр. 1594. Обіжники Міністерства юстиції про виділення додаткових кредитів для тюрми в Дрогобичі та звіти дирекції тюрми про господарські витрати, 18.10.1920 – 10.12.1923. 53 арк.
683. Спр. 1595. Відомості прокурора окружного суду в Самборі про кількість арештованих у тюрмах терміном на один рік, 7.10.1920 – 3.06.1921. 16 арк.
684. Спр. 1597. Обіжники Міністерства юстиції і листування з дирекцією тюрми в Дрогобичі про надання кредитів для потреб тюрми, 23.09.1921 – 23.11.1923. 38 арк.
685. Спр. 1598. Звітні відомості прокурорів окружних судів про арештованих з зазначенням терміну покарання, 12.03 – 11.09.1921.1921. 69 арк.
686. Спр. 1599. Список ув'язнених у тюрмах при окружному суді в Золочеві, 27.06 – 2.07.1921. 3 арк.
687. Спр. 1600. Листування з Міністерством юстиції і дирекцією тюрми в Дрогобичі про використання арештованих для випікання хліба на користь торгового об'єднання НУЗА. Текст угоди, 6.04.1921 – 10.03.1923. 31 арк.
688. Спр. 1605. Донесення прокурорів окружних судів про розміщення арештованих у тюрмах Львівського апеляційного округу. Список прізвищ, 1922 – 1924. 155 арк.
689. Спр. 1606. Листування з Міністерством юстиції, дирекцією тюрми в Дрогобичі та інспектором тюрми для жінок у Львові про переведення з тюрем небезпечних арештованих, 21.12.1922 – 10.12.1923. 31 арк.
690. Спр. 1607. Листування з Міністерством юстиції і прокурорами окружних судів про переведення з тюрем арештованих. Список прізвищ, 15.02 – 23.10.1922. 99 арк.
691. Спр. 1609. Листування з Міністерством юстиції, воєводським управлінням та інспектором тюрми для жінок у Львові про

- використання тюремних приміщень та пов'язані з цим видатки, 15.05 – 13.06.1922. 119 арк.
692. Спр. 1610. Листування з Міністерством юстиції та дирекцією тюрми в Дрогобичі про фінансові видатки на потреби в'язниці, фінансові рахунки додаються, 2.05.1922 – 11.03.1923. 42 арк.
693. Спр. 1611. Листи інспектора жіночої тюрми у Львові щодо обстеження та ремонту приміщення тюрми, 1922. 14 арк.
694. Спр. 1612. Господарсько-фінансові рахунки інспектора жіночої тюрми у Львові та дирекції тюрми в Дрогобичі за 1922 р. 27 арк.
695. Спр. 1613. Журнал реєстрації вхідної та вихідної кореспонденції жіночої тюрми у Львові за 1922 р., 35 арк.
696. Спр. 1614. Закон від 6 липня 1923 р. про амністію в'язнів та обіжник Міністерства юстиції про його виконання. Копія. 9 арк.
697. Спр. 1616. Повідомлення інспектора жіночої тюрми у Львові про кількість в'язнів, 9.01 – 27.08.1923. 33 арк.
698. Спр. 1617. Повідомлення тюрми в Дрогобичі про рух в'язнів, 1.06 – 1.11.1923. 5 арк.
699. Спр. 1618. Листування з Міністерством юстиції щодо скорочення терміну відбування покарання ув'язненими, 3.02.1923 – 25.11.1931. 133 арк.
700. Спр. 1620. Справа про ліквідацію жіночої тюрми у Львові, том I, 6.03 – 21.07.1923. 189 арк.
701. Спр. 1621. Справа про ліквідацію жіночої тюрми у Львові, том II, 26.07 – 7.12.1923. 174 арк.
702. Спр. 1623. Місячні фінансові звіти про видатки на утримання та охорону в'язнів тюрми у Львові за 1923 р. 31 арк.
703. Спр. 1624. Листування з Міністерством юстиції та дирекцією тюрми в Дрогобичі з питань забезпечення продовольством в'язнів, 15.03.1923 – 25.10.1928. 72 арк.

704. Спр. 1625. Листування з Міністерством юстиції та дирекцією тюрми в Дрогобичі про комплектування штату наглядачів. Списки прізвищ наглядачів, 2.07.1923 – 6.06.1928. 20 арк.
705. Спр. 1626. Обіжник Міністерства юстиції про порядок проведення ревізії тюрем і листування з цього питання, 24.12.1924 – 7.10.1935. 30 арк.
706. Спр. 1627. Листування з Міністерством юстиції і дирекцією тюрми в Дрогобичі про озброєння тюремних наглядачів, 24.02.1924 – 26.11.1928. 76 арк.
707. Спр. 1628. Листування з Міністерством юстиції і начальником тюрми в Дрогобичі про безпеку службовців тюремної охорони і арештованих, 15.06.1924 – 27.02.1928. 50 арк.
708. Спр. 1631. Звіти про рух в'язнів в тюрмах Львівського апеляційного суду за 1925 р. 22 арк.
709. Спр. 1632. Повідомлення начальника тюрми у Дрогобичі про випадки втечі арештованих та листування з цього питання, 19.11.1925 – 14.07.1928. 84 арк.
710. Спр. 1633. Звіти, акти перевірки та ін. матеріали про діяльність школи при тюрмі в Дрогобичі, 21.11.1925 – 6.07.1928. 43 арк.
711. Спр. 1635. Звіти начальника тюрми в Дрогобичі про переміщення арештованих, 6.01.1926 – 5.07.1927. 36 арк.
712. Спр. 1637. Листування з Міністерством юстиції і начальником тюрми в Дрогобичі у справі прохання арештованого Стеціва Я. про підписку на газету «Слово польське». Вирок суду, 15.08.1926 – 25.07.1927. 14 арк.
713. Спр. 1638. Справа про будівництво вузькоколійки на території тюрми у Дрогобичі, 6.07.1926 – 30.11.1931. 75 арк.

Ф. 371. Степан Шухевич (1877-1945). Адвокат, громадський і військовий діяч, видавець, публіцист.

Оп. 1.

714. Спр. 2. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб Луцького повіту (Барана Івана, Архипчука Олександра та ін.) звинувачених у приналежності до КПЗУ, 3.11.1926 – 20.06.1927. 295 арк.
715. Спр. 4. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб Володимирського і Горохівського повітів (Вишневського Володимира, Степанюка Филипа та ін.), звинувачених у приналежності до КПЗУ, том I, 26.11.1926 – 10.01.1927. 479 арк.
716. Спр. 5. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб Володимирського і Горохівського повітів (Вишневського Володимира, Степанюка Филипа та ін.), звинувачених у приналежності до КПЗУ, том II, 12.10.1926 – 10.07.1927. 271 арк.
717. Спр. 11. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб Кременецького повіту (Шевчука Полікарпа, Гервіца Лазаря та ін.), звинувачених у приналежності до КПЗУ, 15.10.1932 – 14.02.1933. 119 арк.
718. Спр. 18. Справа про притягнення до судової відповідальності редактора часопису «Світло» у Львові В. Бобинського, звинуваченого в опублікуванні статей комуністичного змісту, 14.03.1926. 67 арк.
719. Спр. 23. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб Кременецького повіту (Рудака Павла, Приступи Демида та ін.), звинувачених в діяльності Української революційної повстанської організації на Волині, 5.08.1925 – 10.06.1926. 207 арк.
720. Спр. 24. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Ціховського Миколая, Циркалюка Василя та ін.), звинувачених в діяльності Української народної повстанської організації у Волинському воєводстві, 25.05.1925 – 29.01.1926. 206 арк.
721. Спр. 39. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Коваленка Василя, Мельника Андрія та ін.), звинувачених в

- шпигунській діяльності та порушенні тюремного режиму, 9.12.1924 – 4.05.1926. 361 арк.
722. Спр. 44. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Атаманчука Василя, Вербіцького Івана та ін.), звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) та вбивстві Львівського шкільного куратора Собінського), том V, 13.03.1928 – 27.03.1929. 221 арк.
723. Спр. 45. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Атаманчука Василя, Вербіцького Івана та ін.), звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) та вбивстві Львівського шкільного куратора Собінського), том VI, 25.01 – 15.10.1928. 144 арк.
724. Спр. 49. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Біди Романа, Крушельницького Тараса та ін.), звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО), том II, 29.09.1929 – 1.07.1931. 150 арк.
725. Спр. 51. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Гриника Данила, Чудака Михайла та ін.), звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН) у Львові, 25.10.1930 – 27.03.1931. 73 арк.
726. Спр. 57. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб, звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) у Львові, Зашкові, Угнові та ін., 7.10.1930 – 22.07.1931. 177 арк.
727. Спр. 61. Справа про притягнення до судової відповідальності Полотнюка Платона і Сеніва Івана, звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) у Львові, 22.10.1927 – 17.09.1928. 127 арк.

728. Спр. 63. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Ріжко Петра, Боднара Олександра та ін.), звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) в Стрию, 25.11.1930 – 7.09.1931. 85 арк.
729. Спр. 64. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Романіва Володимира, Ратушинського Михайла та ін.), звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) і підпалі маєтків в сс. Чишках та Розвадові, 4 – 20.08.1930. 17 арк.
730. Спр. 66. Справа про притягнення до судової відповідальності Сайкевича Петра, звинуваченого у приналежності до Української військової організації (УВО) у Львові, 24.04 – 5.11.1928. 135 арк.
731. Спр. 68. Справа про притягнення до судової відповідальності осіб (Семенюка Степана, Гонтара Павла та ін.), звинувачених у приналежності до Української військової організації (УВО) в м. Рівне та с. Майків, 31.03.1932. 18 арк.
732. Спр. 74. Справа про притягнення до судової відповідальності Бандери Степана та ін. осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у Львові, том I, 16.06.1934 – 23.01.1936. 115 арк.
733. Спр. 75. Справа про притягнення до судової відповідальності Бандери Степана та ін. осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у Львові, том II, 25.05 – 27.06.1936. 216 арк.
734. Спр. 76. Справа про притягнення до судової відповідальності Бандери Степана та ін. осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у Львові, том III, 16.04.1934 – 2.01.1936. 309 арк.
735. Спр. 77. Справа про притягнення до судової відповідальності Бандери Степана та ін. осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у Львові, том IV, 16.06 – 12.12.1934. 218 арк.
736. Спр. 78. Справа про притягнення до судової відповідальності Бандери Степана та ін. осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у Львові, том V, 13.08.1934 – 6.11.1935. 126 арк.

737. Спр. 79. Справа про притягнення до судової відповідальності Бандери Степана та ін. осіб, звинувачених у приналежності до ОУН у Львові, том VI, 24.05.1933 – 23.11.1936. 169 арк.

Ф. 611. Тюрма «Святий хрест», м. Кельце

Оп. 1.

738. Спр. 1. Обіжники Міністерства юстиції, директиви окружних судів про тюремний режим і нагляд за в'язнями, засудженими за антидержавну та комуністичну діяльність і шпигунство, 17.10.1924 – 23.05.1939. 64 арк.

739. Спр. 2. Накази та розпорядження Міністерства юстиції щодо організації трудового процесу в тюрмах, 1934–1935. 73 арк.

740. Спр. 3. Накази та розпорядження Міністерства юстиції щодо роботи відділів праці, 1935–1936. 46 арк.

741. Спр. 4. Наказ та копія директиви Міністерства юстиції щодо організації роботи відділу праці, 1939. 6 арк.

742. Спр. 7. Лист суспільно-політичного відділу Келецького воєводського управління до прокурора Окружного суду про отриману інформацію щодо підготовки втечі крайового провідника ОУН Степана Бандери з тюрми «Святий Хрест», 19.03.1938. 1 арк.

743. Спр. 8. Листування з комендантом воєводської поліції в Кельцях про встановлення прізвища автора реферату «Ідеологія українського націоналізму». Список в'язнів – членів ОУН, що перебували в тюрмі з 1 липня до 20 липня 1935 р., 9 – 30.05.1939. 3 арк.

744. Спр. 9. Листи до районних команд поповнення про звільнення з тюрми в'язнів, засуджених до двох років, на випадок загальної мобілізації, 31.05.1939. 5 арк.

745. Спр. 10. Списки коштів, що належать в'язням тюрми, 31.03.1938 – 26.05.1939. 10 арк.

746. Спр. 11. Відомість обліку праці в'язнів у майстернях та нарахування заробітної плати за березень 1939 р. 10 арк.
747. Спр. 13. Статистична відомість про відсоткове співвідношення кількості в'язнів, зайнятих та різних роботах в тюрмі в Хенцінах, 1925–1927. 1 арк.
748. Спр. 14. Протокол перевірки, проведеної міністерською комісією санітарного, будівельного і пенітенціарного стану тюрми, 20.02.1926. 3 арк.
749. Спр. 15. Доповідні записки начальника тюрми Міністерству юстиції про стан будинку тюрми та про використання окремих приміщень тюремного комплексу, 13.08.1937 – 19.01.1939. 5 арк.
750. Спр. 16. Анкетні дані про тюрму та її виробничі майстерні, 1929–1936. 18 арк.
751. Спр. 18. Відомості про виплату заробітної плати службовцям тюрми за січень–серпень 1939 р. 104 арк.
752. Спр. 20. Клопотання про нагородження трьох охоронців тюрми Бронзовими хрестами заслуги, 1939. 4 арк.
753. Спр. 21. Особова справа Краски Валентія, помічника наглядача тюрми, 1929–1939. 158 арк.
754. Спр. 22. Особова справа Салетри Михайла, наглядача тюрми, 1923–1939. 148 арк.
755. Спр. 23. Особова справа Судола Станіслава, охоронця тюрми, 1932–1939. 56 арк.
756. Спр. 24. Особова справа Чорного Петра, старшого охоронця тюрми, 1925–1939. 210 арк.
757. Спр. 25. Список в'язнів, засуджених за комуністичну діяльність, 11 – 13.12.1934. 6 арк.
758. Спр. 26. Список в'язнів, засуджених за шпигунство станом на 14 квітня 1935 р. 3 арк.

759. Спр. 27. Список в'язнів тюрми станом на 31 березня 1937 р. 4 арк.
760. Спр. 28. Списки в'язнів, які працювали в кравецькій, столярній, слюсарно-ковальський, ткацькій майстернях, 1938–1939. 11 арк.
761. Спр. 29. Особова справа в'язня Ацуги Петра, засудженого за шпигунство на користь Радянського Союзу, 11.04.1936 – 27.04.1939. 43 арк.
762. Спр. 31. Особова справа в'язня Бартеліка Юзефа, засудженого за шпигунство на користь Німеччини, 3.04.1936 – 27.04.1939. 48 арк.
763. Спр. 37. Особова справа в'язня Букіна Серафима, засудженого за шпигунство на користь Литви, 20.12.1936 – 6.07.1939. 83 арк.

Ф. 656. Тюрма у м. Короново Познанського воєводства

Оп. 1.

764. Спр. 2. Донесення постерунку державної поліції у с. Скжибовці про солідарність в'язнів Міцкевича Михаїла та Таврука Онуфрія з в'язнями-комуністами, 30.08.1937. 1 арк.
765. Спр. 3. Розпорядження Командування Округу корпусу № 5 про встановлення нагляду за в'язнем Арліком Францішком, засудженим за проведення розвідувальної роботи на користь Радянського Союзу, в зв'язку з доносом на нього в'язня-провокатора Рослевича Теодора, з залученням копії протоколу допиту, 18.03.1938. 1 арк.
766. Спр. 4. Справа в'язня Цисара Івана, засудженого за проведення розвідувальної роботи на користь Радянського Союзу, 25.08.1937 – 19.04.1939. 50 арк.
767. Спр. 7. Справа в'язня Микульського Збігнева Євгена, засудженого за дезертирство з армії та перехід польсько-радянського кордону, 3.10.1932 – 18.04.1939. 82 арк.
768. Спр. 8. Донесення прокурору апеляційного суду у м. Познані про заяву в'язня Погорецького Михаїла в справі неповернення йому

- брошур «СРСР і дійсність», «Політична система Європи і Польщі» та ін., 30.03.1939. 1 арк.
769. Спр. 9. Справа в'язня Балюса Антонія, засудженого за шпигунство на користь Литви, 8.09.1935 – 11.07.1939. 131 арк.
770. Спр. 10. Справа в'язня Маркуна Петра, засудженого за шпигунство на користь Литви, 5.07.1931 – 21.04.1939. 133 арк.
771. Спр. 17. Список в'язнів з вказівкою термінів покарання, б/д. 1 арк.
772. Спр. 23. Листування з окружними судами, начальниками тюрем та поліцейськими властями у справі зникнення грошей та одягу в'язнів, 1937–1939. 19 арк.
773. Спр. 24. Листування з начальником тюрми в м. Седльце та канцлером Митрополичої капітули у Львові священником Куницьким Леонідом про надання останньому дозволу на надіслання матеріальної допомоги політичним українським в'язням, 15.04.1937 – 19.04.1939. 6 арк.
774. Спр. 26. Текст виступу «Будьмо і ми правдивими синами вітчизни», виголошеного в'язням з нагоди святкування 20-річчя утворення Польщі, 1938. 2 арк.
775. Спр. 27. Листування з начальником тюрми у м. Дрогобичі про проведення фінансового розрахунку з колишнім начальником тюрми у м. Короново, в зв'язку з його переведенням на службу у тюрму м. Дрогобича, 01–02.1939. 7 арк.
776. Спр. 28. Листи начальника тюрми у м. Барановичі про звільнення зі служби стражника тюрми Яніка Юзефа-Шимона, 06.1939. 2 арк.

Ф. 4465. Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій та осіб

Оп. 1.

777. Спр. 145. Щоденні пресові бюлетені «Українські відомості» м. Варшава за 1933 р. 362 арк.
778. Спр. 146. Щоденні пресові бюлетені «Українські відомості» м. Варшава за 1933 р. 239 арк.
779. Спр. 147. Щоденні пресові бюлетені «Українські відомості» м. Варшава за 1934 р. 215 арк.
780. Спр. 148. Щоденні пресові бюлетені «Українські відомості» м. Варшава за 1934 р. 205 арк.
781. Спр. 249. Обіжник центрального комітету патронатів над політичними в'язнями в Польщі: № 3 за липень 1932 р. Берлін, 1 арк.
782. Спр. 344. Колективна скарга групи українських політичних в'язнів в Генеральний секретаріат Ліги Націй в Женеві про жорстоке поводження та знущання над ними польських поліцаїв, 10. 1931. 20 арк.
783. Спр. 346. Петиція українських політичних в'язнів у Львові до Ліги Націй з протестом проти поганого відношення і знущання з них польської поліції, 1931. 17 арк.
784. Спр. 361. Список засуджених політичних в'язнів у Львові, 1931–1932, 2 арк.
785. Спр. 565. Стаття Куриленко В. „На вічну ганьбу Польщі», 1931. 4 арк.
786. Спр. 573. Спомини Ліщинського про перебування в берестейській тюрмі, 1930. 6 арк.
787. Спр. 592. Поема Любарського «Берега Картузька», 1944. 49 арк.
788. Спр. 1110. Реферат Карпацького «Нове піднесення революційної хвилі на Західній Україні та наші завдання», 1930. 5 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО України)

Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України

Оп. 20.

789. Спр. 1039. Положення про Закордонний відділ ЦК КП(б)У (Закордот), доповіді про його діяльність, проект організації підвідділу партійної роботи Закордота. Листування Закордота з ЦК КП(б)У, радянськими, господарськими органами з питань організації роботи, підбору кадрів, стану партизанських загонів у Придніпровському районі, матеріального забезпечення співробітників Закордоту та ін. Є короткі відомості про працівників Закордоту, 1920. 126 арк.

Ф. 5. Комісія з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У

Оп. 1.

790. Спр. 302. Матеріали про боротьбу Червоної Армії із польськими окупантами та іншими контрреволюційними бандами, про встановлення державного кордону з Польщею, 1920. 239 арк.

Ф. 6. Центральний комітет Комуністичної партії Західної України

Оп. 1.

791. Спр. 8. Резолюції, звіти та інформаційні повідомлення ЦК КПЗУ, протоколи засідань Комітету допомоги політичним в'язням Східної Галичини з питання надання допомоги політв'язням. Матеріали до історії КПЗУ, 1926–1931. 192 арк.

792. Спр. 40. Листування з Закордонним бюро допомоги щодо допомоги політв'язням Східної Галичини та фінансування друкованого органу ЦК КПЗУ «Наша правда», 1922–1924. 234 арк.

793. Спр. 42. Запити та пропозиції послів Білоруського та українського парламентських клубів, а також депутатів від Білоруської

- робітничо-селянської громади з приводу масових арештів, поліцейського терору та звірських знущань над білоруськими селянами, 1922. 69 арк.
794. Спр. 101. Огляд про стан політв'язнів у тюрмах Західної України, 1924. 24 арк.
795. Спр. 124. Листи українських робітників Америки до політв'язнів Галичини, 1924. 24 арк.
796. Спр. 176. Звіт Ковельського Комітету допомоги політв'язням. Списки політв'язнів, 1925–1928. 25 арк.
797. Спр. 232. Листи політв'язнів з тюрем Західної України, листи до політв'язнів з СРСР, 1925–1933. 38 арк.
798. Спр. 234. Листи політв'язнів з тюрем Польщі, 1925–1932. 310 арк.
799. Спр. 273. Звіти та матеріали про загальну діяльність МОДР, 1926–1933. 58 арк.
800. Спр. 300. Бюлетені Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів, 1926–1927. 131 арк.
801. Спр. 318. Відозви МОДР Західної України, 1926–1932. 9 арк.
802. Спр. 366. Обіжники, звернення та листи МОДР про стан політв'язнів у тюрмах Західної України, 1927–1934. 85 арк.
803. Спр. 447. Копії резолюцій, листи та вітальні адреси комірок МОДР та радянських громадян політв'язням Західної України, 1928–1929. 24 арк.
804. Спр. 604. Свідчення арештованих у Луцьку членів КПЗУ, 1930–1933. 175 арк.
805. Спр. 625. Звіти про стан та роботу Волинського обводу (області) КПЗУ, 06. 1931. 42 арк.
806. Спр. 626. Звіт про роботу Ковельського окружного комітету КПЗУ, 1931–1932. 27 арк.
807. Спр. 627. Звіти, доповідні записки про революційні виступи комуністів, робітників та селян та про репресії з боку польської влади.

- Відомості про страчених та засуджених комуністів, 13.11.1931 – 11.1933. 74 арк.
808. Спр. 647. Хроніка революційних виступів у Західній Україні, 1931. 18 арк.
809. Спр. 651. Звернення Центрального Комітету МОДР Західної України, 23.12.1931. 51 арк.
810. Спр. 658. Листування членів КПЗУ про підпільну роботу, 3.01 – 8.12.1931. 38 арк.
811. Спр. 685. Журнал «Червона Допомога». Орган ЦК Червоної Допомоги (МОДР) Західної Білорусії, 1932. 22 арк.
812. Спр. 711. Резолюції, постанови, обіжники, інформаційні повідомлення, звернення ЦК КПЗУ щодо боротьби з буржуазним націоналізмом, внутріпартійного становища КПЗУ та знущання над політичними в'язнями, 1934–1935. 78 арк.
813. Спр. 760. Проект статуту «Червоної помочі» – організації допомоги політичним в'язням та їх сім'ям, 1924. 2 арк.
- Оп. 2.
814. Спр. 8. Статті, листи та повідомлення про важкий стан політичних в'язнів в тюрмах Західної України, 1923–1924. 134 арк.
815. Спр. 58. Хроніка терору і репресій в Західній Україні, 1926. 520 арк.
816. Спр. 105. Бюлетені ЦК МОДР Західної України, 1928. 73 арк.
817. Спр. 106. Список політв'язнів звільнених згідно амністії в Польщі 1928 р. 8 арк.
818. Спр. 163. Копії обіжників, звітів ЦК МОДР про роботу в Західній Україні, 1931. 27 арк.
819. Спр. 175. Звіт Тернопільського ОК КПЗУ про масове безробіття та тяжке становище робітників та селян у Західній Україні, 1932. 53 арк.

820. Спр. 179. Чорнові матеріали про невдачі партійних організацій КПЗУ, що мали місце в підпільній діяльності, 1932. 59 арк.
821. Спр. 192. Копії звітів про роботу організацій МОДР Західної України, 1933. 23 арк.
822. Спр. 195. Звернення ЦК КПЗУ, Львівського та Бориславського окружних Комітетів КПЗУ до робітників та селян Західної України, 1933. 70 арк.
823. Спр. 215. Інформаційні повідомлення виконкому МОДР щодо Луцького процесу. Резолюції, звіти, повідомлення ЦК, окружкомів КПЗУ з питань революційного руху та підпільної роботи парторганізацій в Західній Україні, 1934. 109 арк.
824. Спр. 225. Статут Червоної допомоги Західній Україні, б/д. 10 арк.
825. Спр. 233. Обвинувачуваний акт прокуратури окружного суду в м. Луцьку у справі членів КПЗУ, 1934. 60 арк.
826. Спр. 234. Обвинувачуваний акт у справі групи підпільних партійних діячів – членів КПЗУ, 1925. 29 арк.
827. Спр. 236. Списки, фотографії, повідомлення та інші матеріали щодо політичних в'язнів Луцької тюрми, 1926. 115 арк.

**Центральний державний кінофотофоноархів України імені
Г. С. Пшеничного, м. Київ (ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного)**

828. Політичні в'язні в тюрмі м. Луцька. Репродукція. До 1939 р. 2-43271.
829. Група засуджених комсомольців Західної України. Репродукція, м. Луцьк, 1927 р. 4-10776.

Archiwum Akt Nowych (AAN)

Zesp. 349 (dopływy). Komenda Główna Policji Państwowej (dopływy)

830. Sygn. 1222. Statystyka przestępczości wg. województw za marzec 1939 r. 74 s.

Zesp. 1185. Urząd Wojewódzki we Lwowie

831. Sygn. 48. Wykaz imienny osób pochodzących z woj. lwowskiego, osadzonych w Berezie Kartuskiej, 1936. 8 s.
832. Sygn. 57. Statut «Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainy» i list KC «Czerwonej Pomocy» (Tłumaczenie). Okólnik «MOPR» w sprawie organizacyjnej i zbiórek pieniężnych na pomoc więźniom. Informacja o stanie organizacyjnym «MOPR». Informacja o składzie zespołu redakcyjnego czasopisma komunistycznego «Karta», 1925–1938. 40 s.

Zesp. 1294 (były 165). Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy

833. Sygn. 165/V. T. 87. Sprawozdania, ankiety MOPR Zachodniej Ukrainy 1925–1933. 15 s.
834. Sygn. 165/V. T. 88. Akty oskarżenia w procesie sądowym działaczy i członków KPZU, 1929. 34 s.
835. Sygn. 165/V. T. 89. Informacje o procesie Łuckim, 1930. 28 s.

Zesp. 1303 (były 175). Czerwona Pomoc w Polsce

836. Sygn. 175/1. T. 2. Komitet Centralny – Wydział Agitacji i Propagandy. Tezy KC MOPR dla referentów pt. «Nowa fala zaostrzonego terroru a nasze zadania», opracowanie pt. «Dlaczego powstała Międzynarodowa Czerwona Pomoc?», opracowanie J. Bogusławskiego o sytuacji więźniów politycznych w Polsce, 1929–1934. 18 s.
837. Sygn. 175/1. T. 3. Odezwy Wydziału Akademickiego i Międzynarodowego Biura dla Rewolucyjnej Literatury przeciwko torturowaniu więźniów politycznych oraz w sprawie ustawy o amnestii, 1931–1936. 4 s.

838. Sygn. 175/1. T. 14. «Biuletyn Polityczny» nr 1 Organ MOPR-u dla więźniów politycznych, „Informator Więzienny” nr 2 – Wydawnictwo KC MOPR, 1931. 5 s.
839. Sygn. 175/1. T. 15. «Biuletyn Informacyjny Komitetu Centralnego Czerwonej Pomocy w Polsce» nr 6, 1933. 3 s.
840. Sygn. 175/1. T. 17. «Ogniwa» – Wydawnictwo Czerwonej Pomocy, 1936. 3 s.
841. Sygn. 175/3. T. 11. Komuna Więzienna Lwów, 1936. 4 s.
842. Sygn. 175/3. T. 14. Komuna Więzienna Łuck, 1934. 2 s.
843. Sygn. 175/3. T. 18. Komuna Więzienna Rawicz, 1934. 11 s.

Zesp. 1304 (były 178). Akta Stefanii Sempołowskiej

844. Sygn. 178/III. Poz. 1–3. Wykazy i zestawienia sporządzone w Kancelarii Stefanii Sempołowskiej (Delegat Rosyjskiego Czerwonego Krzyża). Sprawozdanie z akcji pomocy dla amnestionowanych więźniów politycznych za okres I–III 1936 r. Spis więźniów politycznych – stan w maju 1937 r. Spis rodzin więźniów politycznych które otrzymały zapomogi w 1937 r., 1936–1937. 232 s.
845. Sygn. 178/IV. Poz. 1–5. Sprawozdanie z działalności Komitetu, odpisy: korespondencji S. Sempołowskiej z W. Orkanem i relacji o pierwszym jubileuszu Elizy Orzeszkowej, artykułów S. Sempołowskiej, wspomnień i notatek S. Sempołowskiej. 180 s.

Zesp. 1305 (były 179). Międzypartyjny Sekretariat Walki o Amnestię dla Więźniów Politycznych

846. Sygn. 1. Protokoły posiedzeń, 1926. 19 s.
847. Sygn. 2. Okólniki, oświadczenia, memoriały, listy otwarte, odezwy, 1925. 24 s.
848. Sygn. 3. Biuletyny, 1926–1927. 49 s.
849. Sygn. 4. Komunikaty i kronika represji, 1926–1927. 59 s.

850. Sygn. 5. Komunikaty i kronika represji, 1926–1927. 62 s.
851. Sygn. 6. Meldunki o wiecach i adresy sekretariatów terenowych, 1926. 27 s.
852. Sygn. 7. Materiały przygotowane na «wystawę amnestijną», 1926–1927. 59 s.
853. Sygn. 9. Biuletyny specjalne Francuskiego Komitetu dla Walki o Amnestię w Polsce, 1927. 61 s.
854. Sygn. 11. Korespondencja ze Stronnictwami politycznymi, organizacjami społecznymi i zawodowymi oraz Komisariatem Rządu na m. st. Warszawę, 1926. 57 s.
855. Sygn. 13. Akcesy pod żądaniem amnestii dla więźniów politycznych z Górnego Śląska, Kielc, Koła, Kołomyi, Krakowa, 1926. 72 s.
856. Sygn. 14. Akcesy pod żądaniem amnestii dla więźniów politycznych z Kutna, Lwowa, Łodzi, Mińska Mazowieckiego, Nowego Sącza, Pabianic, Poznania, Przemyśla, Radomska, Radzyna Podlaskiego, 1926. 69 s.
857. Sygn. 15. Akcesy pod żądaniem amnestii dla więźniów politycznych: z Sambora, Siedlec, Sierpaca, Sokołowa, Sosnowca, Stryja, Strzałowa, Sniatynia, Tomaszowa Lubelskiego, 1926. 66 s.

Zesp. 1306 (były 180). Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela

858. Sygn. 180/1. T. 1. Statut, 1921. 8 s.
859. Sygn. 180/1. T. 2. Konferencji w sprawie traktowania więźniów politycznych i zniesienia obozu w Berezie Kartuskiej, zebrania ogólnego w sprawie wypadków krakowskich w fabryce «Semperit», 1935-1936. 2 s.
860. Sygn. 180/1. T. 3. Okólnik wewnętrzny nr 1 (dot. sprawy Łuckiej). Pismo okólne (dot. werbunku do Ligi), 1934-1936. 4 s.
861. Sygn. 180/1. T. 4. Komunikat dot. obozu w Berezie Kartuskiej, 1936. 1 s.
862. Sygn. 180/1. T. 5. Odezwy, 1936. 5 s.

Zesp. 2009. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lucku

863. Sygn. 7. Inwigilacja osób podejrzanych o działalność antypaństwową, polityka dyscyplinarna w stosunku do funkcjonariuszy PP Okręgu XIII Wołyńskiego. Rozkazy, raporty, wnioski, protokoły, meldunki, wykazy, korespondencja, 1920–1939. 809 s.

Zesp. 2021. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej we Lwowie

864. Sygn. 8. Inwigilacja organizacji i partii politycznych. Statut Czerwonej Pomocy Zachodniej Ukrainy, odezwy Sel-Robu Jedność, rezolucje Plenum i posiedzeń KC KPZU, broszura „Zadania Lewicy w Związkach Zawodowych” (1924), 1924–1930. 74 s.

Archiwum Państwowe w Częstochowie (APCz)

Zesp.1. Akta miasta Częstochowy

865. Sygn. 6187. Więzienie. Brak paginacji.
866. Sygn. 6310. Więzienie. Brak paginacji.
867. Sygn. 9276. Projekt na przebudowę gmachu po b. więzieniu na biura dla magistratu wydziału technicznego. 22 s.

Archiwum Państwowe w Kaliszu (APKalisz)

Zesp. 195. Więzienie Karno-Śledcze w Kaliszu

868. Sygn. 1. Okólniki, 1918–1921. 286 s.
869. Sygn. 6. Wykaz personelu więzienia w Kaliszu, 1929. 2 s.
870. Sygn. 7. Akta nr 1. Ogólna korespondencja o personelu, 1934–1935. 396 s.
871. Sygn. 8. Raporty i plany służbowe, 1921. 53 s.
872. Sygn. 11. Sprawozdania, 1921. 50 s.

873. Sygn. 14. Dowody rozchodowe na wydatki budżetowe wypłacone w miesiącu lipcu 1926 r. 101 s.
874. Sygn. 16. Protokoły z kontroli dokonanej przez Delegatów Okręgowej Izby Kontroli, 1922–1928. 79 s.
875. Sygn. 17. Akta nr 7. Opieka duchowa, szkoła i biblioteka, 1931–1932. 364 s.
876. Sygn. 19. Opieka lekarska, higiena i dezynfekcja, 1923–1927, 84 s.
877. Sygn. 21. Akta nr 10. Bunty, ucieczki, śmiertelność więźniów, 1923. 19 s.
878. Sygn. 22. Akta nr 13. Statystyka. 100 s.
879. Sygn. 24. Akta nr 13. Statystyka więźniów, 1934–1935. 584 s.
880. Sygn. 32. Związek pracowników więziennych w Kalisz, 1928–1932. 112 s.

Archiwum Państwowe w Katowicach

Zesp. 770. Starostwo Powiatowe w Będzinie

881. Sygn. 956. Patronat. 1930–1932. 9 s.

Archiwum Państwowe w Kielcach (APK)

Zesp. 186. Więzienie w Kielcach

882. Sygn. 1. Okólniki Ministra Sprawiedliwości, 1918. 230 s.
883. Sygn. 2. Okólniki Ministra Sprawiedliwości, 1919. 100 s.
884. Sygn. 3. Okólniki Ministra Sprawiedliwości, 1921. 363 s.
885. Sygn. 4. Okólniki Ministra Sprawiedliwości, 1922. 201 s.
886. Sygn. 5. Okólniki Ministra Sprawiedliwości, 1922. 249 s.
887. Sygn. 6. Okólniki Ministra Sprawiedliwości, 1923. 269 s.
888. Sygn. 7. Okólniki i pisma okólne Ministra Sprawiedliwości, 1926. 131 s.

889. Sygn. 8. Okólniki i pisma okólne, 1929. 10 s.
890. Sygn. 9. Okólniki i pisma okólne, 1930. 31 s.
891. Sygn. 10. Okólniki i pisma okólne, 1931. 38 s.
892. Sygn. 12. Rozkazy K.O.D.W., 1919. 175 s.
893. Sygn. 13. Rozkazy K.O.D.W., 1921. 115 s.
894. Sygn. 14. Rozkazy dzienne naczelnika więzienia, 1920. 190 s.
895. Sygn. 15. Rozkazy dzienne naczelnika więzienia, 1925. 138 s.
896. Sygn. 16. Rozkazy dzienne naczelnika więzienia, 1926. 404 s.
897. Sygn. 17. Rozkazy dzienne naczelnika więzienia, 1933. 133 s.
898. Sygn. 18. Rozkazy dzienne naczelnika więzienia, 1936. 269 s.
899. Sygn. 110. Pościel, odzież i bielizna dla więźniów: m.in. miesięczne wykazy obrotu, 1923. 48 s.
900. Sygn. 208. Cenniki: wykazy rządowe cen na wolnej sprzedaży w Kielcach, b.d. 245 s.
901. Sygn. 209. Normy, powierzchnia i pojemność – etaty, 1927–1939. 86 s.
902. Sygn. 213. Transport więźniów, 1926. 374 s.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr)

Zesp. 474. Więzienie Karno-Śledcze w Krakowie, 1924-1939

903. Sygn. 1. Księga szpitalna, 1924–1925. 80 s.
904. Sygn. 2. Księga rejestracji chorych, 1932–1935. 1938 s.
905. Sygn. 3. Księga ambulatoryjna chorych, 1935–1936. 400 s.
906. Sygn. 4. Księga ambulatoryjna chorych, 1938–1939. 1000 s.
907. Sygn. 5. Indeks księgi chorych, 1933. 294 s.
908. Sygn. 6. Dziennik podawczy, 1924–1926. 100 s.
909. Sygn. 8. Dziennik podawczy, 1935–1936. 216 s.
910. Sygn. 9. Dziennik podawczy, 1936–1938. 224 s.
911. Sygn. 10. Dziennik podawczy, 1938–1939. 112 s.

912. Sygn. 11. Indeks do dziennika podawczego, 1935. 180 s.
913. Sygn. 12. Indeks do dziennika podawczego, 1936–1938. 162 s.

Zesp. 494. Więzienie Karno-Śledcze w Nowym Sączu

914. Sygn. 1. Akta osobowe więźniów, 1938–1939. Brak paginacji.
915. Sygn. 2. Akta osobowe więźniów, 1937–1939. Brak paginacji.
916. Sygn. 3. Akta osobowe więźniów, 1936–1939. Brak paginacji.
917. Sygn. 4. Akta osobowe więźniów, 1937–1939. Brak paginacji.
918. Sygn. 5. Akta osobowe więźniów, 1936–1939. Brak paginacji.
919. Sygn. 6. Akta osobowe więźniów, 1937–1939. Brak paginacji.

Zesp. 478. Więzienie Karno-Śledcze w Tarnowie

920. Sygn. 1. Akta osobowe więźniów, 1937–1939. Brak paginacji.
921. Sygn. 2. Akta osobowe więźniów, 1937–1939. Brak paginacji.
922. Sygn. 3. Akta osobowe więźniów, 1931–1939. Brak paginacji.
923. Sygn. 4. Akta osobowe więźniów, 1936–1939. Brak paginacji.
924. Sygn. 5. Akta osobowe więźniów, 1937–1939. Brak paginacji.
925. Sygn. 6. Akta osobowe więźniów, 1935–1939. Brak paginacji.
926. Sygn. 7. Akta osobowe więźniów, 1938–1939. Brak paginacji.

Zesp. 480. Więzienie Karne w Wiśniczu

927. Sygn. 1. Akta poufne i akta tajne „MOB”, 1927–1939. 564 s.
928. Sygn. 2. Nominacje, awanse, odznaczenia (korespondencja i wykazy funkcjonariuszy więziennych), 1929–1938. 320 s.
929. Sygn. 4. Sprawy ubezpieczenia i zaopatrzenia emerytalnego, wykazy stanu służby funkcjonariuszów więziennych, 1928–1935. 678 s.
930. Sygn. 5. Wykazy zmian w ruchu służbowym funkcjonariuszy więziennych, 1936–1939. 246 s.
931. Sygn. 6. Korespondencja w sprawach przyjmowania pracowników kontraktowych, legitymacji służbowych, wykazy funkcjonariuszy, protokoły

- zdawczo-odbiorcze z przekazania agend, raporty wykroczeń i in., 1937–1939. Brak paginacji.
932. Sygn. 7. Szkolenie dozorców i wyższych funkcjonariuszy Straży Więziennej, 1926–1934. Brak paginacji.
933. Sygn. 8. Kurs przygotowawczy dla niższych funkcjonariuszy więzienia w Wiśniczu, 1935–1936. Brak paginacji.
934. Sygn. 9. Szkolenie Straży Więziennej, nauczycieli i instruktorów szkół zawodowych, zatrudnionych w więzieniach, 1937–1938. Brak paginacji.
935. Sygn. 10. Sprawy wojskowe funkcjonariuszy więziennych, 1927–1935. Brak paginacji.
936. Sygn. 11. Korespondencja w sprawach uroczystości, obchodów, składek na cele społeczne, zajęć szkolnych więźniów, zaświadczeń pracy, sprawozdawczości o stanie więzień, podań o przyjęcie do pracy i in., 1936–1939. 250 s.
937. Sygn. 12. Księga kar porządkowych i dyscyplinarnych funkcjonariuszy Straży Więziennej, 1933–1939. 30 s.
938. Sygn. 27. Wizytacja więzienia, 1928–1936. Brak paginacji.
939. Sygn. 28. Sprawy dyscyplinarne więźniów, 1936. Brak paginacji.
940. Sygn. 29. Korespondencja w sprawach zaświadczeń na ulgowe przejazdy zwolnionych więźniów, wykazy więźniów podlegających zwolnieniu i in., 1939. 99 s.
941. Sygn. 30. Księga raportowa prób i zażaleń więźniów, 1932–1933. 372 s.
942. Sygn. 31. Indeks do księgi kar więźniów, 1932–1938. 154 s.
943. Sygn. 32. Księga raportów komendantów służby nocnej, 1925. 116 s.
944. Sygn. 33. Księga raportów komendantów służby nocnej, 1927–1929. 552 s.
945. Sygn. 34. Księga raportów komendantów służby nocnej, 1931–1932. 300 s.

946. Sygn. 35. Księga raportów komendantów służby nocnej, 1929. 400 s.
947. Sygn. 36. Księga raportów komendantów służby nocnej, 1938. 400 s.
948. Sygn. 37. Księga rewizji cel na oddziale IV-tym, 1937–1939. 78 s.
949. Sygn. 39. Księga ulg i nagród więźniów, 1929. 104 s.
950. Sygn. 40. Szkolnictwo ogólnokształcące w zakresie szkoły powszechnej, zawodowe i biblioteka więzienna, 1937–1938. Brak paginacji.
951. Sygn. 41. Protokoły kontroli więzienia ze strony Okręgowej Izby Kontroli Państwowej, 1930. Brak paginacji.
952. Sygn. 44. Konserwacja, instalacja i remont budynków więziennych, 1937–1938. Brak paginacji.
953. Sygn. 45. Inwentarz więzienny, 1938–1939. Brak paginacji.
954. Sygn. 47. Korespondencja w sprawach wypadków przy pracy, produkcji warsztatów, wyrobów, nagród pieniężnych dla więźniów, przyjmowania i wydawania wyrobów ze składnie, zakupu surowców, zawodowego kształcenia więźniów, 1936–1938. Brak paginacji.
955. Sygn. 54. Korespondencja z sądami (sprawy zamówień, rachunków), 1935–1938. Brak paginacji.
956. Sygn. 55. Remont więzienia (zestawienie rachunków za zakupione materiały, zużytych materiałów, robocizny więźniów i in.), 1931–1932. Brak paginacji.
957. Sygn. 56. Akta osobowe więźniów, 1930–1939. Brak paginacji.
958. Sygn. 57. Akta osobowe więźniów, 1931–1939. Brak paginacji.
959. Sygn. 58. Akta osobowe więźniów, 1925–1939. Brak paginacji.
960. Sygn. 59. Akta osobowe więźniów, 1930–1939. Brak paginacji.
961. Sygn. 60. Akta osobowe więźniów, 1929–1939. Brak paginacji.
962. Sygn. 61. Akta osobowe więźniów, 1932–1939. Brak paginacji.
963. Sygn. 62. Akta osobowe więźniów, 1929–1939. Brak paginacji.
964. Sygn. 63. Akta osobowe więźniów, 1932–1939. Brak paginacji.
965. Sygn. 64. Akta osobowe więźniów, 1930–1939. Brak paginacji.

Zesp. 248. Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Krakowie

966. Sygn. 464. Inwigilacje, doniesienia, organizacje komunistyczne, 1921–1926. 81 s.

Archiwum Państwowe w Lublinie (APL)**Zesp. 403. Urząd Wojewódzki w Lublinie. Wydział Ogólny**

967. Sygn. 24. Uroczystości pogrzebowe związane ze śmiercią Ministra Bronisława Pierackiego, 1934. 14 s.
968. Sygn. 185. Zjazdy wojewodów, 1920–1934. 159 s.
969. Sygn. 374. Więziennictwo administracyjne – areszty wiejskie i gminne, 1928–1933. Brak paginacji.
970. Sygn. 375. Więziennictwo administracyjne – areszty wiejskie i gminne, 1935. Brak paginacji.
971. Sygn. 376. Więziennictwo administracyjne – areszty wiejskie i gminne, 1936. Brak paginacji.

Zesp. 403. Urząd Wojewódzki w Lublinie. Wydział Społeczno-Polityczny

972. Sygn. 244. Uroczystości związane z uznaniem granic Polski, 1923. 16 s.
973. Sygn. 336. Informacje i okólniki władz administracyjnych o działalności organizacji komunistycznych i ruchu wywrotowym, 1920–1936. 185 s.
974. Sygn. 398. Przegląd prasy komunistycznej, 144 s.
975. Sygn. 413. Uwagi Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w związku z petycjami złożonymi w Lidze Narodów w sprawie wypadków w Małopolsce Wschodniej w II półroczu 1930 r., 1931. 25 s.
976. Sygn. 419. Ruch ukraiński i rusiński, 1921–1927. 234 s.
977. Sygn. 431. Przegląd prasy ukraińskiej, 1923–1924. 91 s.

978. Sygn. 445. «Sel-Rob-Jedność» – ideologia, tło historyczne, stan organizacyjny i wpływy w województwie lubelskim, 1927–1928. 100 s.
979. Sygn. 613. Komunikaty z prasy ukraińskiej, 1932–1933. 74 s.
980. Sygn. 896. Akcja sabotażowa, dywersja, zamachy, 1922–1934. 306 s.

Zesp. 450. Ekspozytura Policji Politycznej w Lublinie

981. Sygn. 16. Ruch wywrotowy – wycinki z prasy, informacje ogólne, m.in.: Komunistyczna Partia Polski, Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy, 1921–1926. 28 s.

Zesp. 494. Prokurator Sądu Okręgowego w Lublinie

982. Sygn. 4. Zeszyt z wykazami obywateli rosyjskich i ukraińskich stosownie do reskryptu Ministra Sprawiedliwości, 1921–1922. 158 s.
983. Sygn. 6. Okólniki i rozporządzenia władz wyższych, 1927–1929. Brak paginacji.
984. Sygn. 19. Zeszyt w sprawie wizytacji więzień w okręgu Lubelskiego Sądu Okręgowego, 1921. 21 s.
985. Sygn. 20. Zeszyt w sprawie wizytacji więzień i aresztów w okręgu Sądu Okręgowego w Lublinie, 1939. 142 s.
986. Sygn. 31. Zeszyt w sprawie aresztów miejskich i gminnych, 1931–1939. Brak paginacji.
987. Sygn. 35. Raporty Wojewody Lubelskiego w sprawie działalności Sel-Rob-Jedności, 1930. 44 s.
988. Sygn. 68. Sprawy różne, protokoły ze zjazdu komendantów PP, w sprawie obchodów święta 1 Maja, likwidacji Sel-Rob-Jedności, raporty Urzędu Woj. Lwowskiego. 1932. 187 s.

Archiwum Państwowe w Przemyślu (APP)

Zesp. 23. Starostwo Powiatowe Sanockie

989. Sygn. 33. Sprawozdania ogólnoinformacyjne o życiu mniejszości narodowych i polityki narodowościowej 1934, 49 s.

**Zesp. 66. Jednostki Policji Państwowej w zasobie Archiwum Państwowego w
Przemysłu. Zbiór szczątków zespołu**

990. Sygn. 4. Rozkazy KGPP w Warszawie, 1936–1937. 74 s.

Zesp. 636. Starostwo Powiatowe w Jarosławiu

991. Sygn. 1. Miesięczne sprawozdanie sytuacyjne, sprawozdania ze stanu bezpieczeństwa wraz z meldunkami dziennymi i sprawozdanie półroczne z życia polskich związków i stowarzyszeń, 1938. 214 s.

Zesp. 637. Starostwo Powiatowe Lubaczowskie

992. Sygn. 1. Sprawozdanie sytuacyjne i sprawozdania o stanie bezpieczeństwa 1938–1939. 41 s.

Zesp. 789. Starostwo Powiatowe Tarnobrzeskie

993. Sygn. 67. Przestępczość polityczna, 1932. 3 s.
994. Sygn. 77. Przestępczość kryminalna, 1919–1932. 137 s.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie (APRz)

Zesp. 958. Starostwo Powiatowe w Łańcucie

995. Sygn. 8. Sprawozdania sytuacyjne posterunków Policji Państwowej powiatu łańcuckiego do Starosty Powiatowego, 1926–1939. 38 s.

Zesp. 969. Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Rzeszowie

996. Sygn. 2. Informacji z działalności Stronnictwa Ludowego, 1938. 48 s.
997. Sygn. 3. Informacje Wydziału Śledczego Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Rzeszowie dot. Stronnictwa Ludowego, 1938. 16 s.

Zesp. 970. Komenda Powiatowa Policji Państwowej w Łańcucie

998. Sygn. 1. Wykazy stowarzyszeń Związku Strzeleckiego nadesłane przez posterunki Policji Państwowej oraz informacji z działalności Stronnictwa Ludowego, 1933–1938. 30 s.

Archiwum Państwowe w Rzeszowie. Oddział w Sanoku (APRz OS)**Zesp. 134. Więzienie karno-śledcze w Sanoku**

999. Sygn. 8. Miesięczne zestawienie kredytów przekazanych z budżetu Ministerstwa Sprawiedliwości do dyspozycji Więzienia w Sanoku, 1929–1937. 149 s.
1000. Sygn. 9. Miesięczne sprawozdania o dochodach budżetowych, 1930–1937. 90 s.
1001. Sygn. 12. Półroczne wykazy potraw 1920–1922. 69 s.
1002. Sygn. 13. Wykazy miesięczne żywionych inkwizytów i więźni, 1919–1923. 405 s.
1003. Sygn. 15. Miesięczne wykazy przychodu i rozchodu artykułów żywnościowych. Miesięczne wykazy porcji żywnościowych dla zdrowych, chorych i nadzwyczajnych ordynacji, 1920–1926. 457 s.
1004. Sygn. 16. Miesięczny wykaz obrotu bielizny i odzieży więźniów, 1928–1933. 151 s.
1005. Sygn. 20. Nauka więźniów. Sprawy budżetowe. Praca kulturalno-oświatowa. 89 s.
1006. Sygn. 21. Rozkazyienne, 1924–1926. 216 s.
1007. Sygn. 22. Rozkazyienne, 1926–1928. 215 s.
1008. Sygn. 23. Protokół zapelnienia poszczególnych ubikacji więziennych trybunałów, 1920–1923. 168 s.
1009. Sygn. 24. Protokół zapelnienia poszczególnych ubikacji więziennych trybunałów, 1923–1924. 145 s.

1010. Sygn. 25. Sprawozdania o stanie sanitarnym więzienia. Wykaz zużytych środków leczniczych i opatrunkowych. Wykaz statystyczny chorób, śmierci, oględzin i dokonanych zabiegów w okresie sprawozdawczym, 1925–1936. 61 s.
1011. Sygn. 28. Wykaz więźniów recydywistów, wykaz statystyczny karnych recydywistów, wykaz dyscyplinarnie zasądzonych więźniów. Wykaz więźniów politycznych. Wykaz więźniów na dzień 1 lipca 1934 r. oraz wykaz więźniów nieletnich, 1925–1935. 87 s.
1012. Sygn. 30. Wykazy roczne ruchu ludności w Więzieniu Sanockim, 1925–1935. 87 s.
1013. Sygn. 34. Raporty poranne, 1919–1920. 253 s.
1014. Sygn. 35. Raporty poranne, 1920–1921. 218 s.
1015. Sygn. 36. Raporty poranne, 1922–1923. 238 s.
1016. Sygn. 40. Raport rannej inspekcji, 1930. 305 s.
1017. Sygn. 41. Raport rannej inspekcji, 1931. 365 s.
1018. Sygn. 42. Raport rannej inspekcji, 1932. 365 s.
1019. Sygn. 43. Raport ranny starszego dozorca, 1928–1929. 200 s.
1020. Sygn. 73. Dziennik pracy więźniów, 1935–1937. 148 s.
1021. Sygn. 78. Sprawozdania gospodarcze i miesięczne, wykazy udoju krów, 1928–1938. 135 s.
1022. Sygn. 79. Miesięczne raporty statystyczne więźniów zatrudnionych w dziale pracy, 1923–1938. 191 s.

Archiwum Państwowe w Warszawie (APW)

Zesp. 210. Więzienie przy ul. Daniłowiczowskiej w Warszawie

1023. Sygn. 7. Akta więźnia. Serafin Janina, 1935–1937. 57 s.
1024. Sygn. 8. Akta więźnia. Troper Noech Lejb, 1936–1938. 39 s.

Zesp. 1741. Więzienie Śledcze w Warszawie

1025. Sygn. 1. Korespondencja z Ministerstwem Sprawiedliwości,
1926–1928. 267 s.
1026. Sygn. 2. Korespondencja z Ministerstwem Sprawiedliwości,
1928–1929. 133 s.
1027. Sygn. 3. Sprawy osobowe funkcjonariuszy Działu Pracy na rok
gospodarczy 1929–1930. 119 s.
1028. Sygn. 4. Osobiste sprawy funkcjonariuszy więzienia, 1930–1932.
45 s.
1029. Sygn. 5. Statystyka o ilości więźniów uczących się rzemiosła,
1930–1934. 15 s.
1030. Sygn. 6. Rozkazy naczelnika więzienia, 1932. 286 s.
1031. Sygn. 7. Akta personalne więźnia Władysławy Nowak, 1932–1933.
66 s.
1032. Sygn. 8. Akta personalne więźnia Janiny Mantej, 1934–1937. 53 s.
1033. Sygn. 9. Akta personalne więźnia Aleksandry Wyszyńskiej,
1934–1935. 15 s.
1034. Sygn. 10. Akta personalne więźnia Cypojry Flaumenbaum,
1934–1936. 66 s.
1035. Sygn. 12. Akta personalne więźnia Janiny Janowskiej. 1936–1939.
31 s.

Zesp. 1742. Więzienie Karne w Warszawie

1036. Sygn. 4. Akta dotyczące przenoszenia więźniów do Działu Pracy,
1933. 7 s.
1037. Sygn. 5. Korespondencja różna, 1933. 150 s.
1038. Sygn. 7. Akta personalne więźnia Leonarda Łukaszewicza,
1931–1932. 33 s.
1039. Sygn. 8. Skorowidz do księgi dłużników, wierzycieli. 1932–1934.
99 s.

Archiwum Państwowe w Zamościu (APZ)

Zesp. 99. Więzienie w Krasnymstawie

1040. Sygn. 1. Okólniki Ministerstwa Sprawiedliwości, 1920. 52 s.
1041. Sygn. 2. Okólniki Ministerstwa Sprawiedliwości, 1923. 99 s.
1042. Sygn. 10. Wykazy personelu Więzienia Karno-Śledczego w Krasnymstawie, 1929–1931. 24 s.
1043. Sygn. 11. Akta różnej korespondencji, 1921. 43 s.
1044. Sygn. 20. Księga rewizyjna, 1920. 40 s.
1045. Sygn. 22. Korespondencja Naczelnika Więzienia z prokuratorem Sądu Okręgowego i Ministrem Sprawiedliwości, 1929–1931. 74 s.
1046. Sygn. 23. Transport więźniów, 1929–1930. 258 s.
1047. Sygn. 27. Sprawy przedterminowego zwolnienia, 1938–1939. 33 s.
1048. Sygn. 35. Korespondencja ogólna w sprawie więźniów, 1938–1939. 337 s.
1049. Sygn. 36. Lista płacy więźniów, 1933–1934. 90 s.
1050. Sygn. 37. Księga kar dyscyplinarnych, 1920–1925. 31 s.
1051. Sygn. 44. Akta ewidencji więźniów, 1928. 268 s.
1052. Sygn. 45. Księga ewidencji więźniów według kategorii, 1920–1922. 35 s.
1053. Sygn. 610. Akta osobowe. Galewski Feliks, 1923. 2 s.
1054. Sygn. 2202. Akta osobowe. Szkarłuba Agata, 1922. 5 s.
1055. Sygn. 2479. Akta osobowe. Wożakowska Antonina, 1926. 2 s.
1056. Sygn. 2638. Statystyka więzienia karno-śledczego, 1931. 10 s.
1057. Sygn. 2639. Statystyka więźniów, 1935. 123 s.

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)

Zesp. Sądownictwo wojskowe. Wojskowe Więzienie Karne Stanisławów

1058. Sygn. I. 351.30.1. Księga rozkazów dziennych, 1921. Brak paginacji.
1059. Sygn. I. 351.30.10. Zarządzenie w sprawie akcji komunistycznej, 1924, 1926, 1927. Brak paginacji.

Zesp. Departament Sprawiedliwości Ministerstwa Spraw Wojskowych

1060. Sygn. I. 300.58.14. Rozporządzenia Rady Ministrów, 1920–1923. Brak paginacji.
1061. Sygn. I. 300.58.225. Sprawy organizacji więzień i aresztów; tymczasowy wojskowy regulamin więzienny, 1919–1921. Brak paginacji.
1062. Sygn. I. 300.58.226. Organizacja więziennictwa; składy osobowe wojskowych więzień śledczych; przepisy i regulaminy więzienne; 1919–1931. Brak paginacji.
1063. Sygn. I. 300.58.237. Sprawa likwidacji Wojskowego Więzienia Karnego w Stanisławowie, 1928. Brak paginacji.
1064. Sygn. I. 300.58.279. Rozkazy dzienne Komendy Wojskowego Więzienia Karnego w Stanisławowie, 1922. Brak paginacji.

Zesp. Naczelne Dowództwo Frontu Wołyńskiego

1065. Sygn. I.310.18.46. Sekcja Defensywy. Raporty dzienne dot. ilości aresztowanych, przeprowadzonych spraw, przesłuchiwanym, pozostawionych do zbadania; raporty z więzienia – stany liczebne i imienne więźniów, 1919–1920. Brak paginacji.

Zesp. Kolekcja płk dr. med. Jerzego Nadolskiego

1066. Sygn. IX.12.18.51. «Głos Wołyński» nr 2, 1921. Brak paginacji.

Zesp. Kolekcja akt z archiwów ukraińskich (grupa zespołów)

1067. Sygn. VIII. 811.1.7. Notatka E. Kwiringa «Zadania naszej partii na terenach Ukrainy okupowanych przez Polskę», b.d. Brak paginacji.

Zesp. Kolekcja Laszenki

1068. Sygn. IX.14.1. Sanacja. Sprawy przedwojenne, K.7, SZP, Emigracja, E. Rydz Śmigły, Knoll, Straż Rzeczypospolitej, H. Józewski. Brak paginacji.

**Zesp. Polskie ludowe formacje partyzanckie powstałe na terenie Związku
Radzieckiego. Relacje i wspomnienia**

1069. Sygn. IX.3.52.63. Chiszczyk D. Współpraca Polaków i Ukraińców w antyfaszystowskich grupach, 1941–1945. 203 s.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA)

Fondas 128. Vilniaus apeliacinio teismo prokuratura. Apyrasas 1.

1070. B. 4. Ukrainos Liaudies Respublikos Laikinosios vyriausybės nutarimas, Generalinio civilinio komisariato prie Vyriausiosios Vadovybės potvarkis. Apeliaciniai prasymai, 1919–1920. 33 l.
1071. B. 10. Lucko apygardos teismo kaltinimo aktu nuorasai, 1919. 22 l.
1072. B. 14. 1919 m. 2-ro pusmečio Lucko apygardos teismo tardymo skyriuje nagrinetu bylu menesines ataskaitos. Susirasinejimas apie kituose teismuose nagrinetas bylas, 1919–1920. 126 l.
1073. B. 15. Ataskaita ir susirasinejimas apie Lukiskiu kalejimo vizitacija. Kaliniu skundai ir prasymai, 1919–1920. 234 l.
1074. B. 16. Lukiskiu kalejimo biudžeto projektas, kaliniu prasymai. Teiseju bei kaliniu sarasai, 1919. 50 l.
1075. B. 18. Lukiskiu kalejimo kaliniu sarasai, 1919. 4 l.
1076. B. 19. Politiniu kaliniu sarasai (tame tarpe raudonarmieciu), Lukiskiu kalejimo kaliniu sarasai, 1919–1920. 67 l.
1077. B. 27. Statistiniai duomenys ir susirasinejimas apie Lucko prokuratūros tarnautojus, 1920–1922. 109 l.
1078. B. 28. Susirasinejimas kalejime organizaciniai, ukiniais bei finansiniais klausimais, 1920–1921. 212 l.
1079. B. 31. Susirasinejimas apie nagrinejamas bylas ir administraciniais klausimais. Teisiamu Rusijos ir Ukrainos pilieciu sarasai, bylu sarasai, 1920–1921. 515 l.
1080. B. 35. Susirasinejimas apie nagrinejamas bylas, 1920–1922. 276 l.

1081. B. 38. Politiniu, visuomeniniu, mokslo-populiarinimo, meno ir kitu draugiju, viekianciu Vilniaje, sarasas. Kaliniu, paskelbusiu bado streika, sarasas. Lukiskiu kalejimo virsininko potvarkis. Susirasinejimas einamaisiais reikalais, 1920. 91 l.
1082. B. 53. Susirasinejimas apie kalinius Rusijos ir Ukrainos pilieciu, ju sarasai. Kaliniu, nusikaltusiu uz Lenkijos ribu, sarasai, 1921–1922. 192 l.
1083. B. 61. Vilniaus apygardos kalejimu etatu, lenteles, isalaidu suvestine, susirasinejimas administraciniais ir kitais klausimais. Lukiskiu kalejimo kaliniu, kuriems paskirta sunkiuju darbu kalejimo bausme, sarasai, 1921–1927. 210 l.
1084. B. 78. Sarasai kalinciu, perkeltu del evakuacijos is Rytiniu teritoriju kalejimu i Vronku kalejima ir susirainejimas siuo klausimu, 1921. 117 l.
1085. B. 95. Bialystoko kalejimu kaliniu iskeistu i TSRS esancius kalinius, sarasas; asmenu, kuriuos nori issikeisti Rusijos-Ukrainis delegacijos, sarasas. Susirasinejimas apie Rusijos ir Ukrainos piliecius, keiciamus i Lenkijos piliecius, 1922–1925. Numeracijos trūkumas.
1086. B. 120. Ikalintu Rusijos ir Ukrainos pilieciu sarasai. Kaltinimo aktai, susirasinejimas apie juos, 1922–1923. 261 l.
1087. B. 121. Ukrainos politiniu partiju sarasas ir trumpos charakteristikos, susirasinejimas del tarnautoju priemimo i darba, 1922. 67 l.
1088. B. 122. Grodno ir Pinsko apygardu teismuose nagrinejamu Rusijos ir Ukrainos pilieciu byly sarasai ir susirasinejimas del kaliniu prasymu perduoti juos Tarybu Rusijai ir kitais klausimais, 1922–1923. 72 l.
1089. B. 135. «Patronato» draugijos istatai, kolonijos nepilnameciams nusikaltelims Vieluvianuose reorganizavimo projektas, Lukiskiu kalejimo kaliniu sarasai. Kursu kalejimo prizuretojams programa, egzaminu rezultatai, 1923–1925. 227 l.
1090. B. 199. Statistines zinios apie nusikaltelius, baustus 1921 ir 1922 metais, ataskaitos apie karo lauko teismu veikla, sarasas Lydos kalejimo kaliniu, kurie bus pervezti i Lukiskiu kalejima, 1925. 81 l.

1091. B. 241. Vidaus reikalu ministro potvarkis del Pasienio gynybos korpuso organizavimo. Susirasinėjimas del kaliniu bado streiku Volkovysko ir Lukiskiu kalejimuose, Vilniaus vaivadijos sugumo skyrianus pranesimai apie ivykius, nurodmai ir kt., 1926–1927. 331 l.
1092. B. 354. Teisingumo ministerijos isakai del kalejimu vidaus tvarkos, Grodno kalejimo inspekcijos raportas, sarasas Lukiskiu kalejimo kaliniu, perveztu i Grudziondzo kalejima, Naujos Vilnios kalejimo vizitajios protokolas. Vilniaus patronato draugijos istatai, jos veiklos ataskaita uz 1927 metus, 1928. 276 l.
1093. B. 715. Susirasinejimas ir kaliniu prasymai del salyginio isleidimo is kalejimo. Pinsko apygarda, 1935–1936. Numeracijos trūkumas.
1094. B. 841. Kaliniu prasymai miesto teismams suteikti pertrauka atliekant bausme, arba paleisti is kalejimo, Vilniaus apeliacionio teismo natarimai ir susirasinejimas suio klausimu, 1937. Numeracijos trūkumas.
1095. B. 927. Susirasinejimas su Teisingumo ministerija, apygardu ir Apeliacionio teismo prokuraturomis del Rusijos ir Ukrainos pilieciu naudziamuju bylu. Kaltinamuju sarasai, 1921–1922. Numeracijos trūkumas.
1096. B. 947. Sempolowska Stafania, 1936–1938. Numeracijos trūkumas.
1097. B. 960. Amnestijos istatymas, Teisingumo ministerijos aplinkrasciai, susirasinejimas su Teisingumo ministerija ir apygardu teismu prokuraturomis del amnestijos. Kaliniu sarasai, 1926–1938. Numeracijos trūkumas.

Fondas 142. Vilniaus Lukiskiu Kalejimas. Apyrasas 1.

1098. B. 1. Susirasinejimas su teisingumo Ministerija ir teismo organais apie polit kaliniu badavima ir saugojima, 1925–1926. Numeracijos trūkumas.
1099. B. 2. Tardymo kaliniu korteles, 1939. Numeracijos trūkumas.
1100. B. 28. Asmeniniai failai. Lawrynowicz Józef, 1920. 11 l.

Narodowe Archiwum Cyfrowe

Zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny - Archiwum Ilustracji

- 1101. Sygn. 1-B-663-2.
- 1102. Sygn. 1-B-663-4.
- 1103. Sygn. 1-B-687.
- 1104. Sygn. 1-B-704-1.
- 1105. Sygn. 1-B-704-2.
- 1106. Sygn. 1-B-708.

Biblioteka Sejmowa (BS)

- 1107. Interpelacja p. Głębińskiego i tow. ze Zw. Lud. Nar. do pp. Ministrów Skarbu i Robót Publicznych w sprawie zamierzonego wydzierżawienia gmachu rządowego t. zw. «Brygidek» we Lwowie na lat 90 na cele partyjne, 1923. Nr rekordu 000015725.
- 1108. Interpelacja posłów z Klubu Ukraińskiego do p. Ministra Sprawiedliwości w sprawie stosunków panujących w więzieniu przy sądzie okręgowym w Tarnopolu, 1923. Nr rekordu 000015665.
- 1109. Interpelacja p. Miotły i tow. z Klubu Białoruskiego do pp. Ministrów Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości w sprawie wadliwego i anty-sanitarnego [anty-sanitarnego] utrzymania więzienia w m. Głębokiem, pow. Dziśnieńskiego, 1923. Nr rekordu 000016048.
- 1110. Interpelacja p. Łańcuckiego i tow. do p. Ministra Sprawiedliwości w sprawie gwałtów popełnionych przez administrację więzienia w Radomiu na osobach więźniów politycznych, 1923. Nr rekordu 000015809.
- 1111. Interpelacja p. Iwana Zawałykuta do p. Ministra Sprawiedliwości w sprawie niedopuszczalnych warunków higienicznych i sanitarno-policyjnych budynku sądu okręgowego w Kołomyi i w zabudowaniach więzienia przy tymże sądzie, 1938. Nr rekordu 000018783.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego. Gabinet Rękopisów
(BUW GR)

Materiały S. Stempowskiego

1112. Sygn. 1548 (II). Materiały Stanisława Stempowskiego dotyczące przeważnie Ukrainy i spraw ukraińskich z lat 1914–1938. 15. Wycinki z pracy polskiej oraz emigracyjnej ukraińskiej i rosyjskiej wychodzących w Polsce dotyczące Ukrainy, 1919–1938. 228 s. O przygotowanie zamachu na woj. Józewskiego, 18.01.1936 (wycinek z gazety). Brak paginacji.
1113. Sygn. 1549. Materiały dotyczące województwa wołyńskiego w latach 1926–1938 zebrane przez Stanisława Stępowskiego. 1. Sprawozdanie z podróży służbowej do województwa wołyńskiego, 9.10.1926. 8 s.
1114. Sygn. 1549. Materiały dotyczące województwa wołyńskiego w latach 1926–1938 zebrane przez Stanisława Stępowskiego. 3. Listy i wycinki odnoszące się do sprawy śledztwa w Łucku w l. 1930–1931. 13 s.

Materiały H. Józewskiego

1115. Sygn. 432 (1). Akta dotyczące sytuacji wyznania prawosławnego na Wołyniu w latach 1920–1939. 50. Pismo wojewody wołyńskiego do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 9.10.1933 r. o stosunkach politycznych i wyznaniowych na Wołyniu. List Ministerstwa Spraw Wojskowych do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 28.08.1933 r. 7 s.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii
Nauk w Krakowie. Dział Zbiorów Specjalnych
(Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie)

1116. Rkp. 4064. Korespondencja Zygmunta Lasockiego z lat 1894–1942. 251 s.

1117. Rkp. 4066. Korespondencja Zygmunta Lasockiego z lat 1908–1947. 147 s.
1118. Rkp. 4104. Zygmunt Lasocki: «Rok temu». 35 s.
1119. Rkp. 4107. Zbiór różnych artykułów Zygmunta Lasockiego. 30 s.
1120. Rkp. 4144. Akt Poselstwa Polskiego w Wiedniu z lat 1919–1923 dot. kwestii ukraińskiej. 196 s.
1121. Rkp. 4292. «Aide memorie oświetlający poglądy Ministerstwa Spraw Zagranicznych na kwestię tzw. Galicji Wschodniej», 1920. 15 s.
1122. Rkp. 4295. Raport dot. wykrycia w roku 1921 przez policję zebrania komunistycznego w cerkwi Świętojurskiej we Lwowie. 2 s.
1123. Rkp. 4311. Odpisy różnych dokumentów dot. stosunków i walk polsko-ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w latach 1918–1921. 185 s.

Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Oddział rękopisów

Archiwum Jana Steckiego

1124. Rkp. 575. Kopie papierów (przeważnie ściśle poufnych) MSW. Sekcja Administracyjna. Referat Polityczny. Dział Informacyjny (1918). 75 s.

II. Публікації документів та матеріалів

1125. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939 рр.: збірник документів і матеріалів / відп. ред. Д. Яремчук. Київ: Наук. думка, 1979. 558 с.
1126. Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / уряд. М. Посівнич. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2005. 204 с.
1127. Висоцький Р. Пацифікація Галичини 1930 р. Документи. Т. I. Львів: Україна Модерна; Вид-во УКУ, 2019. 696 с.

1128. «Закордот» в системі спецслужб радянської України: збірник документів / за ред. В. Сідака. Київ: Вид-во НА СБУ, 2000. 213 с.
1129. Кладочний О. Різдво серед наших в'язнів. II. В'язниця у Вронках. *Мета*. 1933. № 16. 23 квітня. С. 4.
1130. Кладочний О. Різдво серед наших в'язнів. II. Равіч. *Мета*. 1933. № 17. 30 квітня. С. 5.
1131. Кладочний О. З психології тюремних переживань. Львів: Накладом автора, 1938. 16 с.
1132. Луцьку 900 років. 1085–1985: збірник документів і матеріалів / упоряд. В. Наконечний та ін. Київ: Наук. думка, 1985. 202 с.
1133. Меморандум О. Шумського «Тези нашої політики стосовно окупованих Польщею та Румунією українських областей, 17 травня 1923. *Україна і Польща 1920–1939 рр. З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: документи і матеріали* / упоряд. Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. Київ: Дух і літера, 2012. С. 184–186.
1134. За тебе, Україно...Українські патріоти в Березі-Картузькому концтаборі (1934–1936) в документах Державного архіву Брестської області / О. Ільїн, П. Мазур, А. Гудима, С. Шандрук. Вид. 2-е. Тернопіль: Терно-граф, 2014. 536 с.
1135. Обращение депутата А. Станкевича и депутатов Белорусского посольского клуба о политических заключенных, содержащихся в тюрьмах Гродна и Белостока. 16 марта 1923 г. *Польша – Беларусь (1921–1953): сб. документов и материалов* / сост. А. Н. Вабищевич и др. Минск: Беларусь. наука, 2012. С. 48–49.
1136. Стаття О. Грицяя «Два хлопці гинуть за Україну», опублікована на початку 1933 р. журналі «Розбудова нації», присвячена пам'яті Д. Данилишина та В. Біласа. *Кучерена М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.) у 2-х ч. Ч. 2. Документи і*

- матеріали*. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 200–204.
1137. *Хрестоматія з історії Коломиї* / упоряд. І. Монолатій. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2016. 672 с.
1138. Bugajski Z. *Więzienioznawstwo*. Warszawa: Zakł. Graf. Pracowników Drukarskich, 1925. 58 s.
1139. Bugajski Z. *Rozwój działalności kulturalno-oświatowej w więzieniach, jej zadania i obecna organizacja w Polsce. Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 106–123.
1140. Bugajski Z. *Praca więźniów. Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 145–163.
1141. Bugajski Z. *Zasadnicze wiadomości z zakresu praktycznego więziennictwa*. Warszawa: Zw. Zaw. Prac. Więzień, 1925. 72 s.
1142. Bugajski Z., Neymark E. *Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa*. T. I. Warszawa: s.n., 1925. 338 s.
1143. Car S. *Dziesięciolecie więziennictwa polskiego*. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości, 1929. 16 s.
1144. Cichoracki P. *Dokumenty dotyczące pozbawienia wolności polityków opozycyjnych w wojskowym więzieniu w Brześciu nad Bugiem latem i jesienią 1930 r. Dzieje Najnowsze*. 2008. № 4. S. 193–206.
1145. *Czy jest w Polsce biały terror. Fakty i dokumenty*. Warszawa: b.w., 1925. 115 s.
1146. Dąbrowski S. *Organizacja zawodowa pracowników więziennych. Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 245–251.

1147. Dekret w przedmiocie złagodzenia niektórych kar, wymierzonych przez byłe sądy okupacyjne niemieckie z dnia 18 grudnia 1918 r. *Dziennik Praw Państwa Polskiego. DzP PP.* 1918. № 21. Poz. 73. S. 169–170.
1148. Dekret w przedmiocie objęcia zarządu wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim z dnia 31 grudnia 1918 r. *DzP PP.* 1918. № 23. Poz. 76.
1149. Dekret w przedmiocie organizacji okręgowych dyrekcji więziennych z dnia 7 lutego 1919 r. *DzP PP.* 1919. № 14. Poz. 173. S. 251–252.
1150. Dekret w sprawie tymczasowych przepisów więziennych z dnia 8 lutego 1919 r. *DzP PP.* 1919. № 15. Poz. 202. S. 316–318.
1151. Eimer A. Patronat w służbie wymiaru sprawiedliwości. *Głos Sądownictwa.* 1936. № 9. S. 687–690.
1152. Glaser S. XI Międzynarodowy Kongres Karny i Penitencjarny. *Gazeta Sądowa Warszawska.* 1935. № 36. 9 września. S. 477–480.
1153. Historia Polski w liczbach. T. I. Państwo. Społeczeństwo. Warszawa: GUS, 2003. 576 s.
1154. Hołówko T. Minimalny program polityki polskiej we wschodniej Galicji i na tzw. Kresach (1924). *Tadeusz Hołówko o demokracji, polityce i moralności życia publicznego / Wybór i opracowanie A. Chojnowski.* Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1999. S. 124–142.
1155. Hołówko T. Metody i drogi sanacji stosunków we wschodniej Galicji i województwach wschodnich (1926). *Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów / Pod red. P. Kowala, J. Ołdakowskiego, M. Zuchniak.* Wrocław: Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. S. 103–113.
1156. Jaxa-Maleszewski L. Rozwój więziennictwa Polskiego. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928 / Pod red. Z. Bugajskiego.* Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 58–64.
1157. Kalendarz informator sądowy na 1935 rok. Warszawa: Biblioteka Prawnicza, 1935. 440 s.

1158. Krychowski T. Polski system penitencjarny. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1936. Z. 1. S. 1–18.
1159. Lichtensztein M. O leczeniu pracą w Okręgowym Szpitalu dla psychicznie i nerwowo chorych więźniów w Drohobyczu. *W służbie penitencjarnej*. 1936. № 4. 15 czerwca. S. 9–10.
1160. Lichtensztein M. Psychopaci a więzienne szpitale psychiatryczne. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1937. Z. 3. S. 514–522.
1161. Lichtensztein M. O dorobku twórczym lekarza psychiatry więziennego. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1938. Z. 3. S. 323–327.
1162. Łaguna Ż. R. Amnestja. *Gazeta Sądowa Warszawska*. 1933. № 31. 31 lipca. S. 481–482.
1163. Łuck w świetle cyfr i faktów. Na rok 1926. Dział 1. Łuck-Lwów, 1925. 224 s.
1164. Madey M. Opieka nad więźniem. *Głos Sądownictwa*. 1936. № 3. S. 205–210.
1165. Mitraszewski T. Projekt ustawy o organizacji więziennictwa. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1937. Z. 1. S. 17–29.
1166. Neymark E. Opieka duchowna. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 124–132.
1167. Neymark E. Zakłady wychowawczo-poprawcze dla nieletnich. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 167–193.
1168. Neymark E. Współpraca społeczeństwa z administracją penitencjarną. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 219–228.

1169. Nowa Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Wydał i wstępem opracował S. Car. Warszawa: Księgarnia Powszechna, 1935. 79 s.
1170. Petersowa Z. O instytucji „Patronatu”. *W służbie penitencjarnej*. 1938. № 1. S. 4–6.
1171. Przepisy Kasy Wzajemnej Pomocy Związku Zawodowego Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polski. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 7. S. 6–7; № 14. S. 6–7.
1172. Rabinowicz L. Drogi więziennictwa polskiego. Kształtowanie się ustroju penitencjarnego. *Gazeta Sądowa Warszawska*. 1932. № 50. 12 grudnia. S. 734–736.
1173. Rabinowicz L. Drogi więziennictwa polskiego. Zagadnienie systemu więziennego. *Gazeta Sądowa Warszawska*. 1932. № 51. 19 grudnia. S. 754–756.
1174. Rabinowicz L. Podstawy nauki o więziennictwie. Warszawa: Gebethner i Wolf, 1933. 455 s.
1175. Radzinowicz L. Przestępczość w Polsce w r. 1934. *Głos Sądownictwa*. 1935. № 7-8. S. 508–521.
1176. Radzinowicz L. Penitencjarne kolonie rolnicze w Polsce. *Głos Sądownictwa*. 1936. № 7-8. S. 550–553.
1177. Rajowski S. Personel więzienny i jego wyszkolenie. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 87–93.
1178. Razyhrayev O. Dokumenty sądowe w sprawie zamachu na Henryka Józewskiego. *Niepodległość*. 2016. T. LXV. S. 215–232.
1179. Razyhrayev O. Referat Naczelnika Okręgowego Urzędu Policji Politycznej w Łucku nadkomisarza Kazimierza Ziółowskiego «Geneza i stan ruchu komunistycznego w Polsce w obecnej chwili i jego plany na najbliższą przyszłość oraz ruch komunistyczny na Wołyniu». *Rocznik Lubelski*. 2012. T. XXXVIII. S. 197–207.

1180. Razyhrayev O. Z Wielkopolski na Wołyń. Dokumenty ze służby policyjnej Stefana Lubańskiego (1901–1940). *Polonia Maior Orientalis*. 2019. T. VI. S. 215–227.
1181. Razyhrayev O. Z policyjnej kartoteki. Akta ze służby na Wołyniu policjantów ze Wschodniej Wielkopolski. *Polonia Maior Orientalis*. 2020. T. VII. S. 167–176.
1182. Razyhrayev O. Chrześcijańscy kapelani w więzieniach II Rzeczypospolitej w świetle dokumentów archiwalnych (na przykładzie więzienia w Równem). *Rocznik Skrzatuski*. 2020. T. VIII. S. 237–249.
1183. Rozkaz Naczelnego Wodza Wojsk Polskich z dnia 17 stycznia 1920 r. w przedmiocie utworzenia Komisariatu Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. *Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego*. 1920. № 1. Poz. 1. S. 1–6.
1184. Rozkaz Naczelnego Wodza Wojsk Polskich z dnia 9 września 1920 r. o zniesieniu Urzędu Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich oraz Urzędu Naczelnego Komisarza Ziem Wołynia i Frontu Podolskiego. *Dziennik Urzędowy Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych*. 1920. № 1. Poz. 1. S. 1.
1185. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 listopada 1920 r. w przedmiocie zniesienia i likwidacji Tymczasowego Zarządu Terenów Przyfrontowych i Etapowych. *DzU RP*. 1920. № 115. Poz. 762. S. 2028–2030.
1186. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 października 1921 r. w przedmiocie przekazania Ministrowi Sprawiedliwości zarządu wymiaru sprawiedliwości na obszarze b. dzielnicy pruskiej. *DzU RP*. 1921. № 88. Poz. 651. S. 1611–1612.
1187. Rozporządzenie Ministrów: spraw wewnętrznych, sprawiedliwości i skarbu z dnia 11 kwietnia 1922 r. o przejęciu zakładu wychowawczo-poprawczego w Przedzielnicy pod zarząd ministerstwa sprawiedliwości. *DzU RP*. 1922. № 27. Poz. 224.

1188. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 stycznia 1924 r. w przedmiocie wykonywania kary ciężkiego więzienia nad więźniarkami z okręgów sądów apelacyjnych we Lwowie i Krakowie w oddziale kobiecym w b. zakładzie kary przy ul. Kazimierzowskiej we Lwowie («Brygidki»). *DzU MS*. 1924. № 3. S. 119.
1189. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 kwietnia 1925 r. w sprawie przekazania kierownictwa w I instancji nad więźniami przy sądach okręgowych – w apelacjach lwowskiej i krakowskiej naczelnikom (dyrektorom – zarządcom) więzień. *DzU RP*. 1925. № 286. № 41. Poz. 286. S. 559.
1190. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 kwietnia 1926 r. o zaspakajaniu potrzeb religijnych więźniów i o działalności oświatowej, szkolnej i pozaszkolnej w więzieniach. *DzU MS*. 1926. № 9. Poz. 10. S. 127–132.
1191. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. *DzU RP*. 1928. № 29. Poz. 272. S. 556–563.
1192. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. *DzU RP*. 1928. № 64. Poz. 591. S. 1473–1476.
1193. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego. *DzU RP*. 1931. № 71. Poz. 577. S. 1203–1237.
1194. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. Kodeks karny. *DzU RP*. 1932. № 60. Poz. 571. S. 1153–1174.
1195. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 sierpnia 1932 r. o Straży Więziennej. *DzU RP*. 1932. № 74. Poz. 667. S. 1465–1473.

1196. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 15 października 1932 r. o postępowaniu dyscyplinarnym przeciw funkcjonariuszom Straży Więziennej. *DzU RP*. 1932. № 92. Poz. 800. S. 1880–1882.
1197. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 grudnia 1932 r. w sprawie umundurowania i uzbrojenia Straży Więziennej. *DzU RP*. 1935. № 109. Poz. 903. S. 2253–2262.
1198. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 czerwca 1934 r. w sprawie osób zagrażających bezpieczeństwu, spokojowi i porządkowi publicznemu. *DzU RP*. 1934. № 50. Poz. 473.
1199. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 lipca 1935 r. o organizacji wyszkolenia Straży Więziennej. *DzU RP*. 1935. № 59. Poz. 384. S. 1059–1062.
1200. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 listopada 1935 r. o umundurowaniu i uzbrojeniu Straży Więziennej. *DzU RP*. 1935. № 90. Poz. 577. S. 1434–1446.
1201. Ruch służbowy w Ministerstwie Sprawiedliwości. *DzU MS*. 1928. № 16. S. 297–308.
1202. Rzeczpospolita niedoskonała. Dokumenty do historii buntu społecznego w latach 1930–1935 / Wstęp i oprac. Cichoracki P., Dufurat J., Mierzwa J., Ruciński P. Kraków: Historia Iagellonica, Łomianki, 2019. 391 s.
1203. Skład osobowy Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1930 r. Druk № 858. Warszawa: Tłoczono czcionkami w Drukarni Państwowej, 1930. 59 s.
1204. Sokalski W. IX Międzynarodowy kongres penitencjarny. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 6. S. 1–3.
1205. Sprawozdanie Komisji powołanej do zbadania stosunków w więzieniach z czynności dokonanych w 1924 i 1925 r. *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1926. № 8(15). S. 10–14.

1206. Śliwowski J. Przeszłość w Polsce i jej zwalczanie. *Głos Sądownictwa*. 1936. № 1. S. 38–46.
1207. Śliwowski J. Refleksje poamnestyjne. *Głos Sądownictwa*. 1936. № 2. S. 97–102.
1208. Sprawozdanie Poznańskiego «Patronatu» Więziennego. Rok. 1937/1938. Poznań: Drukarnia Państwowa PAT w Poznaniu, 1937. 23 s.
1209. Sprawozdanie z działalności Patronatu w Warszawie (Tow. opieki na więźniami) i jego Oddziałów na Prowincji za roku 1928/1929. *Przeszłość i wychowanie w dwudziestoleciu międzywojennym. Wybór tekstów* / Red. D. Raś. Kraków: Impuls, 2011. S. 75–83.
1210. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. *DzU RP*. 1921. № 49. Poz. 300. S. 814–867.
1211. Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej. *Dz PPP*. 1919. № 64. Poz. 385. S. 675–677.
1212. Ustawa z dnia 22 października 1920 r. o ratyfikacji umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Rad i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Rad, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. *DzU RP*. 1920. № 101. Poz. 667. S. 1805–1806.
1213. Ustawa z 3 grudnia 1920 r. o tymczasowej organizacji władz administracyjnych II instancji (województw) na obszarze b. Królestwa Galicji i Lodomerji z W. Ks. Krakowskiem oraz na wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej obszarach Spisza i Orawy. *DzU RP*. 1920. № 117. Poz. 768. S. 2064–2066.
1214. Ustawa z 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze 12 października 1920 r. *DzU RP*. 1921. № 16. Poz. 93. S. 216–217.
1215. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 r. o objęciu władzy państwowej nad Ziemią Wileńską. *DzU RP*. 1922. № 26. Poz. 213.

1216. Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa. *DzU RP*. 1939. № 68. Poz. 457. S. 1039–1046.
1217. Zakrzewski J. Jak powstało polskie więziennictwo. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod. red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 45–46.
1218. Zakrzewski J. Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928* / Pod. red. Z. Bugajskiego. Warszawa: Nakładem Związku Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, 1929. S. 47–56.
1219. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 7 czerwca 1919 r. dotyczące utworzenia Okręgów administracyjnych: Wileńskiego, Brzeskiego, oraz Zarządu powiatów wołyńskich. *DzU ZCZW*. 1919. № 5. Poz. 41. S. 37–40.
1220. Zarządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 9 września 1919 r. dotyczące utworzenia okręgu administracyjnego Wołyńskiego i uprawnień komisarza Okręgowego Wołyńskiego. *DzU ZCZW*. 1919. № 17. Poz. 153. S. 161.

III. Преса

1221. Батьківщина. 1935. № 4 (53). 12 грудня.
1222. Всесвіт. 1928. № 24.
1223. Громадський вістник. 1922. № 40. 7 квітня.
1224. Громадський вістник. 1923. № 30 (184). 8 лютого.
1225. Громадський голос. 1926. № 6. 13 лютого.
1226. Громадський голос. 1928. № 3. 14 січня.
1227. Діло. 1926. № 178. 13 серпня.
1228. Діло. 1927. № 4. 11 січня.
1229. Діло. 1927. № 9. 13 січня.

1230. Діло. 1930. № 9. 14 січня.
1231. Діло. 1930. № 20. 28 січня.
1232. Діло. 1930. № 23. 2 лютого.
1233. Діло. 1930. № 28. 6 лютого.
1234. Діло. 1930. № 51. 7 березня.
1235. Діло. 1930. № 55. 12 березня.
1236. Діло. 1930. № 56. 13 березня.
1237. Діло. 1930. № 57. 14 березня.
1238. Діло. 1930. № 67. 26 березня.
1239. Діло. 1930. № 69. 28 березня.
1240. Діло. 1930. № 149. 9 липня.
1241. Діло. 1930. № 171. 5 серпня.
1242. Діло. 1930. №. 177. 12 серпня.
1243. Діло. 1930. №. 188. 26 серпня.
1244. Діло. 1930. № 198. 7 вересня.
1245. Діло. 1930. № 206. 17 вересня.
1246. Діло. 1930. № 227. 12 жовтня.
1247. Діло. 1930. № 229. 15 жовтня.
1248. Діло. 1930. № 233. 19 жовтня.
1249. Діло. 1930. № 234. 21 жовтня.
1250. Діло. 1930. №. 241. 29 жовтня.
1251. Діло. 1930. № 246. 4 листопада.
1252. Діло. 1930. №. 247. 5 листопада.
1253. Діло. 1930. № 262. 25 листопада.
1254. Діло. 1930. № 265. 28 листопада.
1255. Діло. 1930. № 272. 7 грудня.
1256. Діло. 1930. № 279. 16 грудня.
1257. Діло. 1930. № 290. 31 грудня.
1258. Діло. 1931. № 14. 22 січня.
1259. Діло. 1931. № 26. 5 лютого.

1260. Діло. 1931. № 63. 21 березня.
1261. Діло. 1931. № 85. 21 квітня.
1262. Діло. 1931. № 87. 23 квітня.
1263. Діло. 1931. № 89. 25 квітня.
1264. Діло. 1931. № 91. 28 квітня.
1265. Діло. 1931. № 98. 6 травня.
1266. Діло. 1931. № 218. 2 жовтня.
1267. Діло. 1931. № 246. 5 листопада.
1268. Діло. 1932. № 4. 5 січня.
1269. Діло. 1932. № 12. 19 січня.
1270. Діло. 1932. № 44. 28 лютого.
1271. Діло. 1932. № 52. 9 березня.
1272. Діло. 1932. № 53. 10 березня.
1273. Діло. 1932. № 54. 11 березня.
1274. Діло. 1932. № 56. 13 березня.
1275. Діло. 1932. № 99. 8 травня.
1276. Діло. 1932. № 105. 15 травня.
1277. Діло. 1932. № 121. 3 червня.
1278. Діло. 1932. № 183. 19 серпня.
1279. Діло. 1932. № 194. 2 вересня.
1280. Діло. 1932. № 203. 13 вересня.
1281. Діло. 1932. № 208. 18 вересня.
1282. Діло. 1932. № 215. 28 вересня.
1283. Діло. 1932. № 285. 23 грудня.
1284. Діло. 1933. № 2. 2 січня.
1285. Діло. 1933. № 9. 14 січня.
1286. Діло. 1933. № 10. 15 січня.
1287. Діло. 1933. № 73. 24 березня.
1288. Діло. 1933. № 78. 29 березня.
1289. Діло. 1933. № 165. 28 червня.

1290. Діло. 1933. № 238. 11 вересня.
1291. Діло. 1933. № 261. 1 жовтня.
1292. Діло. 1933. № 263. 7 жовтня.
1293. Діло. 1933. № 282. 26 жовтня.
1294. Діло. 1933. № 285. 29 жовтня.
1295. Діло. 1933. № 323. 7 грудня.
1296. Діло. 1933. № 325. 9 грудня.
1297. Діло. 1933. № 333. 17 грудня.
1298. Діло. 1934. № 9. 14 січня.
1299. Діло. 1934. №. 30. 4 лютого.
1300. Діло. 1934. №. 47. 22 лютого.
1301. Діло. 1934. № 90. 6 квітня.
1302. Діло. 1934. № 123. 13 травня.
1303. Діло. 1934. № 136. 26 травня.
1304. Діло. 1934. № 181. 12 липня.
1305. Діло. 1934. № 183. 14 липня.
1306. Діло. 1934. № 184. 15 липня.
1307. Діло. 1934. № 185. 16 липня.
1308. Діло. 1934. № 187. 18 липня.
1309. Діло. 1934. № 190. 21 липня.
1310. Діло. 1934. № 191. 22 липня.
1311. Діло. 1934. № 199. 30 липня.
1312. Діло. 1934. № 213. 13 серпня.
1313. Діло. 1934. № 232. 1 вересня.
1314. Діло. 1934. № 251. 20 вересня.
1315. Діло. 1934. № 252. 21 вересня.
1316. Діло. 1934. № 254. 23 вересня.
1317. Діло. 1934. № 266. 5 жовтня.
1318. Діло. 1934. № 268. 7 жовтня.
1319. Діло. 1934. № 283. 22 жовтня.

1320. Діло. 1934. №. 301. 9 листопада.
1321. Діло. 1934. № 303. 11 листопада.
1322. Діло. 1934. № 307. 15 листопада.
1323. Діло. 1934. № 320. 28 листопада.
1324. Діло. 1934. № 325. 3 грудня.
1325. Діло. 1934. № 329. 7 грудня.
1326. Діло. 1934. № 337. 15 грудня.
1327. Діло. 1934. № 342. 20 грудня.
1328. Діло. 1934. № 343. 21 грудня.
1329. Діло. 1934. № 344. 22 грудня.
1330. Діло. 1934. № 346. 24 грудня.
1331. Діло. 1934. № 348. 26 грудня.
1332. Діло. 1935. № 59. 6 березня.
1333. Діло. 1935. № 65. 12 березня.
1334. Діло. 1935. № 96. 12 квітня.
1335. Діло. 1935. № 100. 16 квітня.
1336. Діло. 1935. № 177. 7 липня.
1337. Діло. 1935. № 194. 24 липня.
1338. Діло. 1935. № 231. 31 серпня.
1339. Діло. 1935. № 251. 20 вересня.
1340. Діло. 1935. № 257. 27 вересня.
1341. Діло. 1935. № 277. 17 жовтня.
1342. Діло. 1935. № 284. 24 жовтня.
1343. Діло. 1935. № 291. 31 жовтня.
1344. Діло. 1935. № 299. 8 листопада.
1345. Діло. 1935. № 320. 30 листопада.
1346. Діло. 1935. № 326. 6 грудня.
1347. Діло. 1935. № 342. 22 грудня.
1348. Земля і воля. 1923. № 3. 20 січня.
1349. Земля і воля. 1923. № 15. 8 квітня.

1350. Земля і воля. 1923. № 24. 10 червня.
1351. Земля і воля. 1923. № 43. 24 жовтня.
1352. Земля і воля. 1923. № 44. 4 листопада.
1353. Земля і воля. 1923. № 46. 18 листопада.
1354. Земля і воля. 1934. № 28 (329). 29 липня.
1355. Земля і воля. 1934. № 29 (330). 5 серпня.
1356. Народна справа. 1935. № 41. 13 жовтня.
1357. Наше слово. 1927. № 9. 24 липня.
1358. Наше слово. 1927. № 10. 31 липня.
1359. Новий час. 1926. №. 101. 17 грудня.
1360. Новий час. 1927. № 4. 14 січня.
1361. Новий час. 1927. № 60. 30 травня.
1362. Новий час. 1927. № 62. 4 червня.
1363. Новий час. 1927. № 65. 13 червня.
1364. Новий час. 1927. № 68. 20 червня.
1365. Новий час. 1927. № 72. 30 червня.
1366. Свобода. 1922. № 34. 10 грудня.
1367. Сурма. 1928. Лютий.
1368. Українська нива. 1931. 16 лютого.
1369. Українська нива. 1934. 25 лютого.
1370. Українська нива. 1934. 25 березня.
1371. Українська нива. 1934. 22 квітня.
1372. Українське життя. 1921. № 5. 1 травня.
1373. Dziennik Wołyński. 1923. № 10. 24 stycznia.
1374. Dziennik Wołyński. 1923. № 15. 24 marca.
1375. Dziennik Wołyński. 1923. № 16. 18 marca.
1376. Dziennik Wołyński. 1923. № 17. 25 marca.
1377. Dziennik Wołyński. 1923. № 19–20. 15 kwietnia.
1378. Dziennik Wołyński. 1923. № 21. 22 kwietnia.
1379. Dziennik Wołyński. 1923. № 44. 16 września.

1380. Dziennik Wołyński. 1923. № 45. 23 września.
1381. Gazeta Kołomyjska. 1932. № 52. 24 grudnia.
1382. Gazeta Wieczorowa. Dodatek nadzwyczajny. 1930. 22 grudnia.
1383. Kurier Stanisławowski. 1924. № 196. 27 kwietnia.
1384. Kurier Stanisławowski 1926. № 291. 28 lutego.
1385. Myśl Niepodległa. 1922. № 636. 23 grudnia.
1386. Myśl Niepodległa. 1923. № 641. 27 stycznia.
1387. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 3.
1388. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 5.
1389. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 8.
1390. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1926. № 18.
1391. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 3.
1392. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 9.
1393. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 12.
1394. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1927. № 21.
1395. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 1.
1396. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 2.
1397. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 4.
1398. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 6.
1399. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 7.
1400. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 10.
1401. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1928. № 12.
1402. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1929. № 1.
1403. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1929. № 5.
1404. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1929. № 11.
1405. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 1
1406. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 4.
1407. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 5.
1408. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 6.
1409. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 7.

1410. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 8.
1411. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 9
1412. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 10.
1413. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1930. № 12.
1414. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1933. № 4.
1415. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1933. № 6.
1416. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1933. № 9.
1417. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 1.
1418. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 3
1419. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 5.
1420. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 6.
1421. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 9.
1422. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 10.
1423. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1934. № 12.
1424. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 1.
1425. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 2.
1426. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 3.
1427. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 7.
1428. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 8.
1429. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 9.
1430. Przegląd Więziennictwa Polskiego. 1935. № 11.
1431. Republika. 1923. № 68. 15 marca. S. 1.
1432. W służbie penitencjarnej. 1936. № 1. 3 maja.
1433. W służbie penitencjarnej. 1936. № 5. 1 lipca.
1434. W służbie penitencjarnej. 1936. № 6. 15 lipca.
1435. W służbie penitencjarnej. 1936. № 7. 1 sierpnia.
1436. W służbie penitencjarnej. 1936. № 9. 1 września.
1437. W służbie penitencjarnej. 1936. № 12. 15 października.
1438. W służbie penitencjarnej. 1936. № 13. 1 listopada.
1439. W służbie penitencjarnej. 1938. № 2. 15 stycznia.

- 1440. Wołyń. 1935. № 16. 14 kwietnia.
- 1441. Wołyń. 1936. № 20. 17 maja.
- 1442. Wołyń. 1937. № 23. 6 czerwca.
- 1443. Wołyń. 1939. № 27. 7 lipca.
- 1444. Wołyńskie wiadomości techniczne. 1937. № 12.
- 1445. Życie Wołynia. 1924. № 42. 16 listopada.
- 1446. Życie Wołynia. 1924. № 43. 23 listopada.
- 1447. Życie Wołynia. 1924. № 44. 30 listopada.
- 1448. Życie Wołynia. 1924. № 45. 7 grudnia.
- 1449. Życie Wołynia. 1924. № 46. 14 grudnia.
- 1450. Życie Wołynia. 1925. № 4. 25 stycznia.
- 1451. Życie Wołynia. 1925. № 6. 8 lutego.
- 1452. Życie Wołynia. 1925. № 9. 1 marca.
- 1453. Życie Wołynia. 1925. № 15. 12 kwietnia.
- 1454. Życie Wołynia. 1925. № 16. 19 kwietnia.
- 1455. Życie Wołynia. 1925. № 19. 10 maja.

IV. Спогади

- 1456. Бажанський М. Птах рівного льоту (Спогад з Бригідок). *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування* / упоряд. О. Кучерук, Ю. Черченко. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2011. С. 141–142.
- 1457. Бойко І. Роман Шухевич: як я пам'ятаю його з тюрми. Спогади. Торонто: б. в., 2013. 34 с.
- 1458. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. Київ; Торонто; Нью-Йорк, 1996. 270 с.
- 1459. Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто: Срібна сурма, 1971. 312 с.

1460. Гуцуляк В. Пацифікація зблизька. *Городенщина. Історично-мемуарний збірник* / зред. М. Г. Марунчак. Нью-Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. С. 226–229.
1461. Зелений Б. В сім'ї «Басарабівців» (З щоденника політичного в'язня). *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування* / упоряд. О. Кучерук, Ю. Черченко. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2011. С. 124–140.
1462. Касіян (Карп) С. Вогонь родиться з іскри. Розповідь Степана Касіяна (Карпа), його спогади з підпілля і партизанки / літ. запис З. Книша. Торонто: Срібна сурма, 1967. 248 с.
1463. Климичин М. Спомини про провідника ОУН Степана Бандеру (з книги «В поході до волі»). Торонто, 1975. Т. 1. *Життя і діяльність Степана Бандери: документи й матеріали*. Вид. 4-те, допов. / ред. і упоряд. М. Посівнич. Тернопіль: Астон, 2014. 528 с.
1464. Книш З. Актентат Степана Федака у Львові. *Срібна сурма* (Торонто). 1967. <http://donklass.com/arhiv/histdisk/exlibris/knysh/uvo-2/r04.html> (останній перегляд: 28.06.2022)
1465. Книш З. Очима других (До характеристики полк. Андрія Мельника). *Андрій Мельник. 1890–1964. Спогади. Документи. Листування* / упоряд. О. Кучерук, Ю. Черченко. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. С. 257–268.
1466. Книш З. Перед походом на Схід. Спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 рр. Ч. I. Торонто: Срібна сурма, б. р. 185 с.
1467. Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали про розкол ОУН у 1940–1941 роках. Торонто: Срібна сурма, б.р. 431 с.
1468. Крушельницькі Антін і Марія. Вірна сповідь життя. Листування / упоряд., передм., прим. та покажч. Олекси Піддубняка. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2018. 1198 с.

1469. Куделя М. Під мурами Луцької тюрми (спогади колишнього в'язня). URL: <http://exlibris.org.ua/text/kudela.html> (останній перегляд: 28.06.2022).
1470. Макар В. Береза Картузька: (Спомини з 1934–1935 рр.). Торонто: Накладом Головної управи Ліги визволення України, 1956. 204 с.
1471. Мозіль Ю. Записки в'язня Станиславівської тюрми. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. 96 с.
1472. Мозіль Ю. Записки політв'язня. Торонто: Добра книжка, 1958. 204 с.
1473. Мозіль Ю. На Вронках: спомини політв'язня. Торонто: Добра книжка, 1959. 130 с.
1474. Моклович В. Слідство в Станиславові. *Моє місто. Хрестоматія з історії Івано-Франківська*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 500–509.
1475. Островерха М. На закруті. Осінь 1939 року. Нью-Йорк: Накладом автора, 1958. 143 с.
1476. Павук В. П. Польський концентраційний табір Береза Картузька. *Стрийщина: історико-мемуарний збірник* / ред. І. Пеленська. К. Бабяк. Т. 1. Нью-Йорк, 1990. С. 252–255.
1477. Слиж А. Мої літа: спогади. Львів: Манускрипт-Львів, 2014. 156 с.
1478. Уривки з написаної в тюрмі З. Коссаком праці про український націоналізм. *Коссак-Охримович-Тураш: збірник*. Торонто: Накладом Головної управи Ліги визволення України, 1968. 191 с.
1479. Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями (1921–1981). Детройт: Укр. вісті, 1983. 536 с.
1480. Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон: Вид. Української видавничої спілки, 1991. 619 с.

1481. Юзевський Г. Замість щоденника / пер. Ю. Васейко. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 168 с.
1482. Dąbrowska M. Dzienniki. 1933–1945. T. 2. Wybór wstęp i przypisy T. Drewnowski. Warszawa: Czytelnik, 1988. 462 s.
1483. Grabski W. Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924–1925) / oprac. M. M. Drozdowski. Warszawa-Rzeszów: Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, 2003. 384 s.
1484. Kamińska M. Ścieżkami wspomnień. Warszawa: Książka i wiedza, 1960. 442 s.
1485. Nachalik U. Życiorys własny przestępcy. Poznań: Replica, 2018. 400 s.
1486. Nachalik U. Żywe grobowce. Kontynuacja życiorysu własnego przestępcy. Poznań: Replica, 2019. 316 s.
1487. Pruszyński M. Migawki wspomnień. Warszawa: Rosner i wspólnicy, 2002. 399 s.
1488. Rudnicki K. Wspomnienia prokuratora. Warszawa: Czytelnik, 1956. 255 s.
1489. Sempołowska S. Publicystyka społeczna. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. 411 s.
1490. Sempołowska S. W więzieniach. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. 387 s.
1491. Siudalski R. Wiatr w oczy. Wspomnienia międzywojenne. Warszawa: Książka i Wiedza, 1987. 268 s.
1492. Zamorski K. Dzienniki (1930–1938) / Oprac. naukowo R. Litwiński, M. Sioma. Warszawa: Wydawnictwo LTW, 2011. 571 s.

V. Наукова література

1493. Айненкель А. Українське питання в політиці II Речі Посполитої та концепціях і заходах українських політичних сил у міжвоєнний період. *Україна – Польща: важкі питання: матеріали II міжнародного семінару істориків*. Т. 10. Варшава – Луцьк: Tyrsa, 2006. С. 141–153.
1494. Акерманн Ф. Тюрма і місто: 150 років дискусій про закриття Бригідок. *Україна модерна*. 2020. 19 лютого. URL: <https://uamoderna.com/md/ackermann-brygidky> (останній перегляд: 28.06.2022)
1495. Актуальні проблеми історії КПЗУ / упоряд. М. Панчук, Ю. Сливка. Львів: Світ, 1990. 231 с.
1496. Алексієвець Л. Новітня історія Польщі (1918–1939). Тернопіль: Астон, 2002. 320 с.
1497. Бондарев І. Таємниці Діброви. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2019. 112 с.
1498. Бортник Л. Корпус охорони прикордоння на Волині у 1924–1939 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2015. 284 с.
1499. Борці за возз'єднання: біогр. довід. / упоряд. Ю. Сливка. Львів: Каменярь, 1989. 359 с.
1500. Борщевич В. Волинський пом'яник. Рівне: б. в., 2004. 408 с.
1501. Васюта І. К. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. 221 с.
1502. Васюта І. К. Формування робітничо-селянського союзу в революційній боротьбі на Західній Україні: 1921–1939. Львів: Вища школа, 1988. 174 с.
1503. Васюта І. Повстання 1922 р. в Західній Україні. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. Серія історична*. 1997. Вип. 32. С. 131–144.

1504. Васюта І. Політична історія Західної України (1918–1939). Львів: Каменяр, 2006. 333 с.
1505. Віднянський С. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 39–55.
1506. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / відп. ред. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1989. 488 с.
1507. Галицька-Дідух Т. Ризький мирний договір 1921 р. і Східна Галичина. *Галичина*. 2002. № 8. С. 87–94.
1508. Гнатюк О. Відвага і страх. Київ: Дух і літера, 2015. 496 с.
1509. Головацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.). Львів: Тріада плюс, 2003. 348 с.
1510. Гон М. М. Зовнішній чинник антипольського повстанського руху на Волині (1921–1925). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2005. № 4. С. 55–61.
1511. Гон М. М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях в міжвоєнний період. Рівне: Волинські обереги, 2006. 431 с.
1512. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 2000. 360 с.
1513. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 407 с.
1514. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. Харків: Акта, 2011. 472 с.
1515. Давидюк Р. «Сокальський кордон» у національній політиці пілсудчиків. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки РДГУ*. 2006. Вип. 10. С. 280–287.

1516. Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики та території Волинського воєводства. Львів; Рівне: Дятлик М., 2016. 703 с.
1517. Давидюк Р. Пошуки формули порозуміння у волинському прикордонні (20–30-і роки ХХ ст.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2022. Вип. 33. С. 16–22.
1518. Давидюк Р. Життєпис Марка Луцкевича в контексті сучасної політики пам'яті. *Радянські репресії у західних областях України (1939–1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія / відп. ред. В. Ільницький. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. С. 227–245.*
1519. Дарованець О. Організація і тактика ОУН на території Волинського воєводства в 1935–1937 роках у світлі документів Волинського воєводського управління. *Вісник Львівського національного університету. Серія «Історія»*. 2003. Вип. 38. С. 657–683.
1520. Дарованець О. Репресії польської влади проти членів Української військової організації та Організації українських націоналістів на Волині (1929–1934 рр.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка. Збірник наукових праць*. 2003. № 4–5. С. 271–285.
1521. Дядюк М. Ольга Басараб-Левицька: трагедія 1924 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2000. № 7. С. 320–334.
1522. Жив'юк А. Між Сциллою політики і Харибдою творчості: громадсько-політичний портрет Уласа Самчука: монографія. Рівне: Ліста-М, 2004. 184 с.
1523. Жив'юк А., Марчук І. Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: від «червоного терору» до боротьби з інакодумцями.

- Реабілітовані історією. Рівненська область*. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. С. 8–73.
1524. Жив'юк А. А., Марчук І. В. Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. Рівне: ПП ДМ, 2011. 156 с.
1525. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939). *Український історичний журнал*. 1993. № 1. С. 72–83.
1526. Зайцев О. Ю. Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1995. № 2. С. 172–186.
1527. Зайцев О. Ю. Вибори 1922 року в Західній Україні. *Україна Модерна*. 1999. № 2–3. С. 194–205.
1528. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011. 384 с.
1529. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920-ті – 1930-ті роки): нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. 488 с.
1530. Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму: Львівський період Дмитра Донцова, 1922–1939 рр.: начерк інтелектуальної біографії. Київ: Критика, 2019. 344 с.
1531. Зайцев О. Українці в сеймі та сенаті Польщі (1922–1939). Львів: Вид-во УКУ, 2022. 326 с.
1532. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
1533. Зашкільняк Л. Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння. *Наукові записки Національного університету Острозька академія: Історичні науки*. Острог, 2003. Вип. 3. С. 72–84.

1534. Ільїн О., Мазур П. Нариси історії Береза-Картуського концтабору (липень 1934 – вересень 1939). Тернопіль: ТЗОВ «Тернограф», 2019. 640 с.
1535. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів / О. Г. Михайлюк, Р. А. Арцишевський, Н. В. Бурчак та ін. Львів: Вища школа, 1988. 238 с.
1536. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1970. 746 с.
1537. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 639 с.
1538. Історія міст і сіл Української РСР. Львівська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. 980 с.
1539. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 655 с.
1540. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. Київ: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 640 с.
1541. Історія України / під ред. Ю. Д. Зайцева. 2-е вид. Львів: Світ, 1998. 486 с.
1542. Каліщук О. «Сокальський кордон» і українсько-польські взаємини міжвоєнної доби. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 179–189.
1543. Комар В. «Українське питання» в політиці урядів Польщі (1926–1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 5. С. 120–128.
1544. Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921 – 1939 рр.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 360 с.
1545. Комар В. Л. В орбіті польського прометеїзму. *Проект «Україна»: Галичина і Волинь у складі міжвоєнної Польщі. Колективна монографія* / автор і упорядник М. Литвин. Харків: Фоліо, 2017. С. 145–167.

1546. Кравець М. Революційний рух на Волині у 1921–1928 рр. *З історії західноукраїнських земель*. Ч. 2 / відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1957. С. 206–232.
1547. Кравець М. Революційний рух на Волині в період світової економічної кризи в 1929–1933 рр. *З історії західноукраїнських земель*. Ч. 3 / відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1958. С. 115–130.
1548. Кравець М., Сливка Ю. З історії Комуністичної партії Західної України (1929 – перша половина 1932 рр.). *З історії Української РСР*. Ч. 8 / відп. ред. І. Крип'якевич. Київ: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1963. С. 42–68.
1549. Крамар Ю. В. Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 404 с.
1550. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії: нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). Івано-Франківськ: [б. в.], 1993. 204 с.
1551. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). Київ: Альтернативи, 1996. 336 с.
1552. Купчик О. Р. Таємна діяльність Закордонного відділу ЦК КП(б)У на території Волині (початок 1920-х років). *Українська полоністика*. 2004. № 1. С. 66–72.
1553. Купчик О. Р. Волинь у експорті більшовицької революції до країн Європи (1920-ті роки) *Українська полоністика*. 2005. № 2. С. 48–52.
1554. Кучерепа М. З історії польсько-українського порозуміння на Волині (1921–1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 122–135.
1555. Кучерепа М. М. Український політичний рух на Волині у 1920-х роках: спроба концептуального бачення. *Велика Волинь*. 2003. Т. 30. С. 139–149.

1556. Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921–1939 рр.): у 2-х ч. Ч. 1. Монографія: Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 304 с.
1557. Кучерепа М., Давидюк Р. Волинське Українське Об'єднання (1931–1939). Луцьк: Надстир'я, 2001. 420 с.
1558. Кучерепа М., Щеблюк С. Захисники працюючого люду: профспілки у Волинському воєводстві в 1921–1939 рр. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 588 с.
1559. Липовецький С. Утекти з польської тюрми. *Локальна історія*. 2022. № 1. С. 23–27.
1560. Лугачева Т. Международная организация помощи революционерам (МОПР) в Западной Беларуси. Гродно: ГрГУ, 2001. 114 с.
1561. Макарчук С. А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. 253 с.
1562. Макарчук С. Українська Республіка галичан: нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 190 с.
1563. Макарчук С. Західна Волинь у 20-30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. Вип. 17. С. 226–238.
1564. Малєончук Г., Шваб А. Міжвоєнний Луцьк: суспільно-політичний, соціально-економічний, культурний розвиток (1919–1939). Луцьк: Терен, 2022. 216 с.
1565. Мандрик М. Стрийська Бастилія: Історія тюрми в м. Стрию. Львів: Каменяр, 2005. 205 с.
1566. Михайлюк О., Кічий І. Історія Луцька. Львів: Світ, 1991. 202 с.

1567. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських націоналістів. Т. I. 1920–1939 / за ред. С. Ленкавського. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. 639 с.
1568. Місько В. Діяльність Міжнародної організації допомоги революціонерам у Західній Україні (1922–1938 рр.). *Вісник Черкаського університету*. 2010. Вип. 192 (ч. 1). С. 78–84.
1569. Місько В. Діяльність українських депутатів польського сейму в захисті політв'язнів (1922–1930 рр.). *Історичні студії ВНУ ім. Лесі Українки*. 2010. Вип. 3. С. 79–86.
1570. Місько В. Створення та діяльність громадянських комітетів допомоги політв'язням у Західній Україні упродовж 1922–1926 рр. *Волинські історичні записки*. 2010. Т. 5. С. 116–121.
1571. Місько В. Політика Польщі щодо ліворадикального руху в Західній Україні (1918–1939 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Тернопіль, 2011. 20 с.
1572. Мотика Г. Від волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / авториз. пер. з пол. А. Павлишина, післям. І. Ільюшина. Київ: Дух і літера, 2013. 360 с.
1573. *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями: кол. монографія* / О. Удод, Я. Верменич, О. Ковалевська, О. Ясь; за заг. ред. В. Смолія. Київ: Генеза, 2018. 288 с.
1574. *Нариси з соціокультурної історії українського історієписання: субдисциплінарні напрями – 2: кол. монографія* / О. Удод та ін.; за заг. ред. В. Смолія. Київ: Генеза, 2019. 288 с.
1575. Оксфордська історія в'язниць / за ред. Н. Морріса та Д. Дж. Ротмена. Київ: Всесвіт, 2009. 560 с.
1576. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939 рр.). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. 275 с.

1577. Пиріг М. Український ліво-радикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – історія України. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 245 с.
1578. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочка. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
1579. Польща – нарис історії / за ред. В. Менджецького, Є. Брацисевича. Варшава: ПІН, 2015. 367 с.
1580. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 рр. Львів: б. в., 2010. 362 с.
1581. Посівнич М. Життя на тлі історії ОУН: Білас і Данилишин. Львів: Афіша, 2012. 167 с.
1582. Посівнич М. Ув'язнення Степана Бандери в польських тюрмах. *Український визвольний рух: наук. зб. Збірник 17.* Львів, 2012. С. 87–102.
1583. П'ясецький В. Луцьк. Історико-краєзнавчі нариси. Кн. 1. Старе місто. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. 336 с.
1584. Разиграєв О. Організація діяльності державної поліції Другої Речі Посполитої (1919–1926 рр.). *Український історичний збірник.* 2011. Вип. 14. С. 89–102.
1585. Разиграєв О. Становлення державної поліції в Другій Речі Посполитій: 1918–1922 рр. *Український історичний збірник.* 2012. Вип. 15. С. 129–139.
1586. Разиграєв О. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках. Луцьк: Волинські старожитності, 2012. 444 с.
1587. Разиграєв О. Становлення пенітенціарної системи в Другій Речі Посполитій (1918–1922 рр.). *Зарубіжний досвід функціонування пенітенціарних систем: сторінки історії та виклики сьогодення: матеріали круглого столу (Київ, 14 травня 2015 р.)* / відп. ред. О. В. Сокальська. Київ: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. С. 23–26.

1588. Разиграєв О. Організація та діяльність слідчої служби Волинського воєводства в контексті функціонування органів державної безпеки Другої Речі Посполитої (1927–1939 роки). *Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2012. № 10 (235). С. 73–78.
1589. Разиграєв О. Правоохоронні органи у м. Луцьку в 1919–1939 рр. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2013. № 12 (261). С. 37–43.
1590. Разиграєв О. Луцька в'язниця між двома світовими війнами: становлення, організація, особливості функціонування. *Український історичний збірник*. 2014. Вип. 17. С. 185–193.
1591. Разиграєв О. Генезис пенітенціарної системи міжвоєнної Польщі (1918–1922 рр.). *Український історичний збірник*. 2015. Вип. 18. С. 164–173.
1592. Разиграєв О. Організація політичної поліції в Східній Галичині у міжвоєнний період. *Limes. Studia i materiały z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*. 2015. № 8. S. 160–184.
1593. Разиграєв О. Степан Шухевич – адвокат, військовий, суддя (штрихи до історичного портрета). *Адвокатура України: забуте і невідоме. Серія «Нариси з історії адвокатури України»*. Вип. 2 / за ред. І. Б. Василик. Київ: КВІЦ, 2016. С. 445–473.
1594. Разиграєв О. Волинське воєводство в контексті польсько-радянських взаємин: глобальні та регіональні виміри безпеки (1921–1925 рр.). Історичні паралелі з сучасною ситуацією на Сході України. *Український історичний збірник*. 2016. Вип. 19. С. 211–229.
1595. Разиграєв О. Діяльність тюремних «патронатів» на Волині та Східній Галичині в контексті пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої. *Український історичний збірник*. 2018. Вип. 20. С. 146–157.

1596. Разиграєв О. Задоволення релігійних потреб у пенітенціарних закладах Волині та Східної Галичини в умовах міжвоєнної Польщі (1918–1939 рр.). *Scriptorium nostrum: електронний історичний журнал*. 2018. Вип. 1 (10). С. 219–234.
1597. Разиграєв О. Луцька тюрма у 1919–1922 рр.: уключення в пенітенціарну систему Другої Речі Посполитої. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2018. № 6 (379). С. 46–52.
1598. Разиграєв О. Українці в Березі Картузькій у 1934 р.: чисельність та режим утримання. *Краєзнавство*. 2018. № 4. С. 211–222.
1599. Разиграєв О. Комуністичні діячі в Луцькій в'язниці в 1919–1939 рр. у світлі матеріалів архівних установ України. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2019. № 7 (380). С. 108–113.
1600. Разиграєв О. Кримінальна та політичні в'язні у львівській тюрмі «Бригідки» у 1918–1939 роках. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 20–29.
1601. Разиграєв О. Становлення пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої в перші роки після Великої війни (на прикладі Східної Галичини): нормативно-правові аспекти, матеріальна ситуація, реевакуаційні процеси. *Науковий вісник СНУ ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. 2019. № 5 (389). С. 55–59.
1602. Разиграєв О. Релігійні практики в пенітенціарних установах Волинського воєводства (1921–1939 рр.). *Етнічні спільноти та конфесії на Волині: історія та сучасність: зб. наук. праць / упоряд. і наук. ред. Ю. В. Крамар. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 360–366.*
1603. Разиграєв О. Організація діяльності пенітенціарної системи Польщі у 1918–1939 рр. *Європейські історичні студії*. 2020. № 16. С. 126–141.
1604. Разиграєв О. Комуністи в пенітенціарних закладах Другої Речі Посполитої (на прикладі Луцької в'язниці Волинського воєводства):

- джерела до вивчення. *Res Gestae. Czasopismo Historyczne*. 2020. Т. 10. S. 139–153.
1605. Разиграєв О. Степан Бойко (1901–1930): націонал-комуніст та політв'язень міжвоєнної Польщі. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: науковий і документальний журнал*. 2020. № 1 (53). С. 153–176.
1606. Разиграєв О. Повсякдення в'язня в пенітенціарних закладах II Речі Посполитої: вибрані аспекти (за матеріалами Волині та Східної Галичини). *Український історичний журнал*. 2020. № 4. С. 85–96.
1607. Разиграєв О. В'язниця «Святий хрест» у контексті пенітенціарної системи Другої Речі Посполитої: вибрані аспекти організації та діяльності (1918–1939 рр.). *Європейські історичні студії*. 2020. № 17. С. 89–107.
1608. Разиграєв О. Формування польської пенітенціарної системи на Волині та Східній Галичині в 1918–1923 рр. Вибрані аспекти. *Rozpad imperiów. Kształtowanie powojennego ładu w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1923* / Red. M. Gibiec, G. Hryciuk, R. Klementowski. Warszawa; Wrocław: IPN, 2020. S. 218–234.
1609. Разиграєв О. Ернест Новаковський (1934–1939 рр.) – останній передвоєнний начальник Луцької тюрми. *Старий Луцьк*. 2020. Вип. 16. С. 133–138.
1610. Разиграєв О. Луцька в'язниця у 1919–1939 рр.: організація та особовий склад. *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія*. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 199–227.
1611. Разиграєв О. В'язні Луцької тюрми між двома світовими війнами: вибрані аспекти щоденного життя. *Радянські репресії в Західній Україні у 1939–1953 рр. До 80-річчя розстрілів у Луцькій в'язниці: колективна монографія* / за ред. О. Каліщук, Л. Стрільчук, М. Кучерепи та О. Разиграєва. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 30–50.

1612. Разиграєв О., Рудянин І., Куницький М. Діяльність Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів у міжвоєнній Польщі в 1926–1928 рр. (на прикладі Волині та Східної Галичини). *Сторінки історії*. 2021. № 52. С. 224–237.
1613. Разиграєв О. Голодування та бунти ліворадикальних політв'язнів у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: науковий і документальний журнал*. 2021. № 1 (55). С. 101–121.
1614. Разиграєв О. Втечі кримінальних в'язнів із пенітенціарних установ Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ: науковий і документальний журнал*. 2021. № 2 (56). С. 167–191.
1615. Разиграєв О. Державна поліція Волинського воєводства в охороні громадського порядку у 1919–1926 рр. *Польські студії*. 2021. Т. XIII. S. 231–254.
1616. Разиграєв О. В. Функціонування пенітенціарної системи на Волині та в Галичині між двома світовими війнами (1918–1939 рр.): монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 428 с. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 72,7 Мб.
1617. Скакун Р. «Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині. Львів: Вид-во УКУ, 2012. 172 с.
1618. Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. Київ: Наукова думка. 1973. 255 с.
1619. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). Київ: Наукова думка, 1985. 272 с.
1620. Сливка Ю. Політична історія України XIX – поч. XXI ст. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 642 с.
1621. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999 / пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока. Київ: Дух і літера, 2012. 460 с.

1622. Сокальська О. «Прагнення реформ»: тюремні перетворення у Великій Британії у 70-х роках XVIII століття. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 81–97.
1623. Соляр І. Я. Радянофільство у Західній Україні (1920-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 55–67.
1624. Тищик Б. Польща: історія державності і права (X – початок XXI ст.). Львів: Світ, 2012. 512 с.
1625. Троневи́ч П. О., Хілько М. В., Сайчук Б. Т. Втрачені християнські храми Луцька. Луцьк: Діксон, 2001. 80 с.
1626. Федевич К. Галицькі українці в Польщі. 1920–1939 рр. (Інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / пер. з рос. Т. Портнової. Київ: Основа. 280 с.
1627. Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. Львів: Академія наук України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1993. 52 с.
1628. Шульга С. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 472 с.
1629. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 375 с.
1630. Яцишин М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. 448 с.
1631. Askermann F. The history of the future close of Brygidki: 150 years of discussion to move the penitentiary outside of Lviv. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 7–19.
1632. Ajnenkiel A. Memoriały Stefanii Sempolowskiej dotyczące położenia więźniów politycznych w Polsce w 1920 i 1922 r. *Teki Archiwalne*. 1959. № 6. S. 9–28.
1633. Ajneńkiel A. Od «rządów ludowych» do przewrotu majowego. Zarys dziejów politycznych Polski 1918–1926. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978. 524 s.

1634. Ajneńkiel A. Polska po przewrocie majowym. Zarys dziejów politycznych Polski 1926–1939. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1980. 724 s.
1635. Albert A. Najnowsza historia Polski. 1914–1993. T. I. Londyn: Plus Publications LTD, 1994. 638 s.
1636. Banczerz S. Amnestia w Polsce przedwojennej a amnestia obecnie. *Demokratyczny Przegląd Prawniczy*. 1947. № 3. S. 15–19.
1637. Bonusiak A. Lwów w latach 1918–1939: ludność, przestrzeń, samorząd. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 2000. 302 s.
1638. Brzoza Cz. Polska w czasach niepodległości i Drugiej wojny światowej (1918–1945) (Wielka Historia Polski, t. 9). Kraków: Oficyna Wydawnicza „Fogra”, 2003. 423 s.
1639. Brzoza Cz., Sowa A. Historia Polski 1918–1945. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. 754 s.
1640. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, 1979. 262 s.
1641. Cichoracki P. Polesie nieidyliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w. Łomianki: LTW, 2007. 276 s.
1642. Cichoracki P. Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957). Warszawa: IPN, 2009. 496 s.
1643. Cichoracki P. Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych województwach północno-wschodnich. Łomianki: LTW, 2012. 338 s.
1644. Cichoracki P. Województwo poleskie 1921–1939. Z dziejów politycznych. Łomianki: LTW, 2014. 488 s.
1645. Cichoracki P. Komuniści na Polesiu w latach 1921–1939. Łomianki: LTW, 2016. 272 s.

1646. Cieślíkowa A. J. Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywka – przyczółek. Warszawa: IH PAN, 2018. 299 s.
1647. Cimek H. Komuniści a Polska (1918–1939). Warszawa: ANS, 1989. 278 s.
1648. Czerwiec M. Więzienieoznawstwo. Warszawa: Centralny Zarząd Więziennictwa Ministerstwa Sprawiedliwości, 1958. 303 s.
1649. Davies N. Boże igrzysko. Historia Polski / Przekład autoryzowany E. Tabakowskiej. Kraków: Wydawnictwo Znak, 2019. 1230 s.
1650. Durka J. Janusz Radziwiłł (1880–1967). Biografia polityczna. Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2011. 390 s.
1651. Dzieszynski R. Jak uciekano z więzień. *Gazeta Penitencjarna*. 1982. № 5. 1 czerwca. S. 8–9.
1652. Fiszer A. Wędrówki. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Iskry, 1960. 104 s.
1653. Garlicki A. Piękne lata trzydzieste. Warszawa: Prószyński S-ka, 2008. 285 s.
1654. Gibiec M. Pacyfikacja Galicji Wschodniej w 1930 roku w świetle wybranej prasy lwowskiej: «Diła» oraz «Słowa Polskiego». *Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej – ludzie stamtąd* / Pod red. P. Cichorackiego i K. Łagojdy. Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2019. S. 49–76.
1655. Gołdyn P. Pogarda dla zawodu, litość dla człowieka. Społeczno-edukacyjne formy działalności wobec kobiet zagrożonych prostytutką w Polsce (1918–1939). Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2013. 284 s.
1656. Górny J. Klasyfikacja podstawa resocjalizacji. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1978. № 19. 1 października.
1657. Górny J. Z udziałem Polski. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1978. № 23. 1 grudnia.
1658. Górny J. Kadra decyduje o wszystkim. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1979. № 2. 16 stycznia.

1659. Górny J. Niebezpieczne kompromisy. Międzynarodowe kongresy penitencjarne. *Gazeta Penitencjarna*. 1979. № 5. 1 marca.
1660. Górny J. Problematyka penitencjarna na międzynarodowych kongresach i sympozjach. *Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny*. 1983. № 3. S. 6–25.
1661. Górny J. Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, 1996. 149 s.
1662. Graniszewski W. O niektórych problemach więziennych gospodarstw rolnych. *Przegląd Więziennictwa*. 1959. № 2. S. 25–33.
1663. Hryciuk G. Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931–1948. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. 424 s.
1664. Janiszewska E. Badania kryminalno-biologiczne przestępców w Polsce przedwrześniowej. *Przegląd Więziennictwa*. 1959. № 3. S. 3–15.
1665. Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. 456 s.
1666. Kanarek-Lizik D., Stankowski W. Historia Aresztu Śledczego w Bydgoszczy. Z dziejów jednostek penitencjarnych na Pomorzu Gdańskim. Bydgoszcz: Bydgoski Dom Wydawniczy Margrafesen, 2008. 160 s.
1667. Kenney P. *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. New York: Oxford University Press, 2017. 330 p.
1668. Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego: 1892–1981. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. 213 s.
1669. Kolarczyk T., Kubiak J. R., Wierzbicki P. *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1984. 312 s.

1670. Krzysztofiński M. Czerwona Pomoc jako „organ walki z białym terrorem”. *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność* / Red. M. Bukala i M. Krzysztofiński. Rzeszów: IPN, 2015. S. 309–328.
1671. Kto był kim w drugiej Rzeczypospolitej / Red. J. Majchrowski. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, 1994. 579 s.
1672. Kuczerepa M. Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921–1939. *Przegląd Wschodni*. 1997. T. IV. Z. 1. S. 139–154.
1673. Kułan B. G. Bunt w więzieniu na Świętym Krzyżu w dniu 20 września 1925 roku. Toruń: Wydawnictwo ECE, 2013. 181 s.
1674. Lewicki J. Modernizm na Wołyniu, czyli jak zmieniały się Kresy. *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem Dawnej Rzeczypospolitej*. T. IV / Pod. red. W. Walczaka, K. Łopateckiego. Białystok, 2013. S. 417–469.
1675. Litwiński R. Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2010. № 12 (121). S. 80–88.
1676. Łastik S. Studzieniec. Warszawa: Książka i Wiedza, 1965. 269 s.
1677. Maćkowiak P. Reguły minimalne postępowania z więźniami. *Gazeta sądowa i penitencjarna*. 1970. № 20. 16 października. S. 3, 6.
1678. Materski W. Na widcie: II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943. Warszawa: ISP PAN, 2005. 776 s.
1679. Materski W. Pobocza dyplomacji: wymiana więźniów politycznych pomiędzy II Rzeczpospolitą a Sowietami w okresie międzywojennym. Warszawa: ISP PAN, 2002. 315 s.
1680. Materski W. Polska a ZSRR 1923–1924. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981. 380 s.
1681. Matysiak W. Historia więzienia na Świętym Krzyżu 1886–1939. Kielce: Drukarnia im. A. Półtawskiego, 2006. 127 s.
1682. Mazur G. Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939. Kraków: Księgarnia akademicka, 2007. 482 s.

1683. *Metamorfozy społeczne. T. 10. Społeczeństwo międzywojenne: nowe spojrzenie* / Red. nauk. W. Mędrzecki, J. Żarnowski. Warszawa: IH PAN, 2015. 332 s.
1684. Mędrzecki W. *Województwo Wołyńskie 1921–1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych, politycznych*. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988. 203 s.
1685. Mędrzecki W. *Przemiany społeczne i polityczne na Wołyniu w latach 1917–1921. Metamorfozy społeczne: badania nad dziejami społeczeństwa polskiego w XIX i XX wieku. T. I* / Pod red. J. Żarnowskiego. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1997. S. 137–170.
1686. Mędrzecki W. *Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton IH PAN, 2005. 331 s.
1687. Mędrzecki W. *Kresowy kalejdoskop. Wędrowki przez Ziemię Wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2018. 424 s.
1688. Mędrzecki W. *Od narodowych narracji o Wołyniu do wspólnej historii Wołynia w okresie międzywojennym (zamiast wprowadzenia)* *Волинь у європейському геополітичному та культурному просторі: вибрані питання: колективна монографія*. Odessa: Вид. дім «Гельветика», 2021. S. 5–12.
1689. Michalski H. 600 lat historii. *Gazeta Penitencyjna*. 1983. № 23. 1 grudnia. S. 3.
1690. Michalski M. *Historyczny zarys kształtowania się warunków wykonywania kary pozbawienia wolności na obszarze obecnego województwa świętokrzyskiego*. Kielce, 2005.
1691. Michalski S. *Społeczna i pedagogiczna działalność Stefanii Sempołowskiej na tle epoki*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1973. 326 s.
1692. Mierzwa J. *Starostowie Polski międzywojennej: Portret zbiorowy*. Kraków: Historia lagiellonika, 2012. 647 s.

1693. Migal J. Polski system penitencjarny w latach 1918–1928. Gdańsk: Arche, 2011. 364 s.
1694. Migal J. Polski system penitencjarny w latach 1928–1939. Gdańsk: Arche, 2011. 749 s.
1695. Milewski S. W „żywym grobowcu”. *Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 10. 16 maja. S. 9, 12–13.
1696. Milewski S. Marzenia kochliwego piekarza. *Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 11. 1 czerwca. S. 10–11.
1697. Milewski S. Szesnaście wagonów forsy. *Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 13. 1 lipca. S. 8–9.
1698. Milewski S. Milionerzy w ciupie. *Gazeta Penitencjarna*. 1986. № 15. 1 sierpnia. S. 10–11.
1699. Milewski S. Złodziej i literat: życie i sprawki Urke Nachalnika. Warszawa: Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnicze „Rzeczpospolita”, 1988. 86 s.
1700. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2005. 390 s.
1701. Misiuk A. Policja Państwowa 1919–1939: powstanie, organizacja, kierunki działania. Warszawa: PWN, 1996. 370 s.
1702. Morąg B. Historia Więzienia na Świętym Krzyżu. Warszawa: Komisja Wydawnicza Studenckiego Koła Przewodników Świętokrzyskich przy Politechnice Warszawskiej, 1987. 43 s.
1703. Mrzygłód I. Przestrzenie sprzeciwu. Działalność Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w II Rzeczypospolitej. *Przegląd Historyczny*. 2018. T. CIX. Zesz. 4. S. 565–586.
1704. Oblicza buntu społecznego w II Rzeczypospolitej doby Wielkiego Kryzysu. Uwarunkowania, skala, konsekwencje. Cichoracki P., Dufurat J., Mierzwa J. Kraków: Historia Iagellonica, 2019. 634 s.

1705. Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989 / Dziurok A., Gałęzowski M., Kamiński Ł., Musiał F. Warszawa: IPN, 2010. 508 s.
1706. Orlikowski W. Tworzenie się systemu penitencjarnego w okresie międzywojennym. *Więzienie Mokotowskie. Historia i teraźniejszość* / Red. M. Gordon. Warszawa: Drukarnia nr 1, 2004. S. 19–50.
1707. Papierzyńska-Turek M. Sprawa Ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1979. 387 s.
1708. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918–1939. Warszawa: PWN, 1989. 481 s.
1709. Pawlak K. Więziennictwo polskie w latach 1918–1939. Kalisz: Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, 1995. 212 s.
1710. Pawlak K. Za kratami więzień i drutami obozów (Zarys dziejów więziennictwa w Polsce). Kalisz: Centralny Ośrodek Szkolenia Służby Więziennej, 1999. 152 s.
1711. Pawlak K. Organizacja polskiego więziennictwa. *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988* / Pod red. A. Marka. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1990. S. 53–69.
1712. Pawlak K. Szkolenie pracowników więziennych w okresie międzywojennym. *Szkolenie polskiej kadry penitencjarnej w latach 1918–2021* / Pod red. K. Pawlaka. Kalisz: Polskie Towarzystwo Penitencjarne, 2014. S. 8–15.
1713. Pepłoński A. Wywiad polski na ZSRR 1921–1939. Warszawa: Bellona, 1996. 445 s.
1714. Pobóg-Malinowski W. Najnowsza historia polityczna Polski (1914–1939). T. II. Gdańsk: Graf, 1990. 899 s.
1715. Polit I. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2003. 307 s.

1716. *Polskie więzienia* / Red. W. Knap. Warszawa: Centralny Zarząd Służby Więziennej, 2005. 244 s.
1717. Pomiankiewicz J. *Dzieje więzienia w Chełmie*. Chełm: Stowarzyszenie Rocznik Chełmski, 2011. 304 s.
1718. Przeniosło M. i M. *Życie za kratami. Codziennosc w więzieniach Drugiej Rzeczypospolitej. Metamorfozy społeczne. T. 6. Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej* / Red. nauk. M. Rodak. Warszawa: Wydawnictwo Nertion, 2013. S. 203–226.
1719. Przeniosło M. *Więzienie na Świętym Krzyżu w latach 1918–1939. Klasztor na Świętym Krzyżu w polskiej kulturze narodowej* / Ed. D. Olszewski, R. Gryz. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 2000. S. 205–223.
1720. Radziejowski J. *Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929. Węzłowe problemy ideologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976. 266 s.
1721. Razyhrayev O. *Przestępczość kryminalna na południowo-wschodnich terenach Drugiej Rzeczypospolitej (Wołyń oraz Galicja Wschodnia) w latach 1921–1926. Metamorfozy społeczne. T. 6. Margines społeczny Drugiej Rzeczypospolitej* / Red. nauk. M. Rodak. Warszawa: IH PAN, 2013. S. 161–183.
1722. Razyhrayev O. *Надзор государственной полиции Второй Речи Посполитой за общественно-политической жизнью украинцев Восточной Галиции в межвоенный период. Wrocławskie Studia Wschodnie*. 2014. № 18. S. 117–137.
1723. Razyhrayev O. *Życie religijne w łuckim więzieniu w latach 1919–1939. Państwo-religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku. T. 1* / Pod red. J. Durki. Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2014. S. 61–74.

1724. Razyhrayev O. Policja wobec zagadnienia ukraińskiego na Wołyniu w świetle interpelacji poselskich z lat 1922–1924. *Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne*. 2015. № 1 (2). S. 11–25.
1725. Razyhrayev O. Policja Państwowa II Rzeczypospolitej wobec ruchu komunistycznego na Wołyniu w latach 1926–1939. *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność* / Red. M. Bukała i M. Krzysztofiński. Rzeszów: IPN, 2015. S. 447–463.
1726. Razyhrayev O. Więzienie Karno-Śledcze w Kaliszu 1918–1939: wybrane problemy. *Polonia Maior Orientalis*. 2018. T. V. S. 61–79.
1727. Razyhrayev O. Działalność kapelanów rzymsko- i greckokatolickich w więzieniach Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym. *Rocznik Skrzatuski*. 2019. T. VII. S. 211–224.
1728. Razyhrayev O. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym. Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2019. 456 s.
1729. Razyhrayev O. W obronie więzionych komunistów. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie: struktura organizacyjna i działalność na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2020. № 1. S. 252–274.
1730. Razyhrayev O. Kształtowanie się służby więziennej na Wołyniu oraz w Galicji Wschodniej w latach 1918–1923. *Przegląd Nauk Historycznych*. 2022. № 1. S. 301–321.
1731. Razyhrayev O. Z regionalnej historii więziennictwa II Rzeczypospolitej. Więzienie karne w Drohobyczu na Górcie w latach 1918–1939. Wybrane zagadnienia. *Przegląd Nauk Historycznych*. 2022. № 2. S. 159–189.
1732. Razyhrayev O., Havryliuk S., Maleonchuk G. Polish prison in 1918–1939: number, organization, infrastructure, and sanitary conditions (a case study of the materials from Ukrainian, Polish, Lithuanian, and Belarusians Archives). *Analele Universității din Craiova. Istorie*. Anul XXVII. 2022. № 1(41). S. 25–36.

1733. Razyhrayev O. Ludność wiejska Wołynia a ruch komunistyczny w latach 1918–1939. *Przemiany życia społecznego i gospodarczego ludności wiejskiej w Polsce i krajach sąsiednich w okresie międzywojennym* / Pod red. D. Michaliuk. Ciechanowiec: Muzeum Rolnictwa im ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu, 2022. S. 53–82.
1734. Rodak M. Międzywojenna polska debata kryminologiczna – poszukiwanie społecznych przyczyn przestępczości oraz sposobów jej zwalczania. *Archiwum Kryminologii*. 2009. T. XXXI. S. 101–143.
1735. Rodak M. Pospolitalcy, cuwaksi, powrotowcy. Osadzeni w więzieniu karnym Warszawa-Mokotów (1918–1939). Warszawa: Wydawnictwo Nertion, 2017. 605 s.
1736. Snyder T. Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę. Kraków: Znak, 2008. 344 s.
1737. Szkutnicki W. Samorząd więźniów. Szkic historyczno-krytyczny. *Przegląd Penitencjarny*. 1967. № 1. S. 29–42
1738. Szumiło M. Odpowiedzialność karno-sądowa posłów i senatorów Ukraińskiej Reprezentacji Parlamentarnej w latach 1928–1933. *Res Historica*. 2007. T. 26. S. 115–140.
1739. Szumiło M. Ukraińska Reprezentacja Parlamentarna w Sejmie i Senacie Rzeczypospolitej (1928–1939). Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2007. 325 s.
1740. Śleszyński W. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934–1939. Białystok: Dom Wydawniczy Benkowski, 2003. 151 s.
1741. Śleszyński W. Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wydawnictwo Rytm, 2007. 400 s.
1742. Śleszyński W. Województwo Poleskie. Kraków: Avalon, 2014. 336 s.
1743. Śliwowski J. 60 lat penitencjarystyki polskiej. *Gazeta Penitencjarna*. № 1978. 23. S. 1, 5.

1744. Świetlikowa F. Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (1918–1923). Warszawa: Książka i Wiedza, 1968. 393 s.
1745. Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1985. 224 s.
1746. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. Kraków: Wydawnictwo literackie, 1989. 486 s.
1747. Urbański K. System penitencjarny II Rzeczypospolitej a więźniowie polityczni (na przykładzie województwa kieleckiego). Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 1997. 205 s.
1748. Wajn H. Walka o amnestię dla więźniów politycznych w Polsce w latach 1926-1928. *Przegląd Historyczny*. 1969. S. 92–113.
1749. Walczak S. Prawo penitencjarne: zarys systemu. Warszawa: PWN, 1972. 513 s.
1750. Wanat L. Kartki z Pawiaka. Warszawa: Wyd. Ars Christiana, 1978. 85 s.
1751. Wiewiórska H. Patronat to nie filantropia. *Prawo i życie*. 1957. № 8 (25). 7 kwietnia.
1752. Więzienie Kaliskie 1846–2015 / Oprac. E. Pietrzak. Kalisz: Archiwum Państwowe, 2016. 315 s.
1753. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939: geneza, struktura, program, ideologia. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2003. 433 s.
1754. Wysocki R. Komuniści versus nacjonaści. Konfrontacja i walka o wpływy pomiędzy Komunistyczną Partią Ukrainy Zachodniej a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach trzydziestych XX wieku. *Rocznik Chełmski*. 2007. № 11. S. 177–198.
1755. Zatorski A. Czerwona Pomoc (MOPR) w Polsce w latach 1924–1928. Warszawa: Wydawnictwo Związkowe CRZZ, 1966. 65 s.

1756. Zbyszewska Z. Ministerstwo polskiej biedy. Z dziejów Towarzystwa Opieki nad Więźniami «Patronat» w Warszawie 1909–1944. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1983. 339 s.
1757. Żarnowski J. Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. Warszawa, PWN, 1973. 635.

VI. Інтернет-ресурси

1758. Антонов С. Пенітенціарні системи. *Юридична енциклопедія: в 6 т.* / голов. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 1998–2004. URL: https://leksika.com.ua/17390617/legal/penitentsiarni_sistemi (останній перегляд: 28.06.2022)
1759. Дмитрієнко М.Ф. Джерела історичні. *Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dzherela_istorychni (останній перегляд: 28.06.2022)
1760. Науменко К. Є. Бойко Степан Іванович. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bojko_S. (останній перегляд: 28.06.2022)
1761. Онишко О. Бригідки. *Енциклопедія історії України. Т. 1: А–В* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Brygidky> (останній перегляд: 28.06.2022)
1762. Павленко В. Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР). *Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла–Мі* / Редкол.:

- В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mizhnarodna_organizatsiya_dopomogi_bortsyam (останній перегляд: 28.06.2022)
1763. Посівнич М. Степан Бандера в польських тюрмах. *Історична правда*. 2011. 9 березня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/03/9/29017/> (останній перегляд: 28.06.2022)
1764. Прилуцький В.І. Береза Картузька. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А–В / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Bereza_Kartuzka (останній перегляд: 28.06.2022)
1765. Саківський І. Леви в клітці. *Український тиждень*. 2013. 14 березня. URL: <http://tyzhden.ua/History/74039> (останній перегляд: 28.06.2022).
1766. Скальський В. Пригоди британського фашиста у Володимирі. URL: <https://photo-lviv.in.ua/prygody-brytanskogo-fashysta-u-volodymyri/> (останній перегляд: 28.06.2022).
1767. Чех М. І запалала Галичина. URL: <https://zbruc.eu/node/108630> (останній перегляд: 28.06.2022).
1768. Broniewski W. Psy policyjne w Łucku. URL: http://www.poema.art.pl/site/itm_142388_psy_policyjne_w_ucku.html (останній перегляд: 28.06.2022)
1769. Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Encyklopedia PWN. URL: <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Liga-Obrony-Praw-Czlowieka-i-Obywatela;3932505.html> (останній перегляд: 28.06.2022)

ДОДАТКИ

Додаток А

Класифікація тюрем Другої Речі Посполитої, 1928 р.

Тип	I клас	II клас	III клас
карні	Варшава (Мокотув), Варшава (вул. Длуга, 52), «Святий Хрест», Фордон, Грудзьондз, Короново, Равич, Вронки, Вішнич, Дрогобич		
слідчі	Варшава (вул. Дзельна, 24), Лодзь (вул. Коперника)		
карно-слідчі	Варшава (вул. Даниловичовська, 7), Білосток, Гродзиськ, Ломжа, Пйотркув, Плоцьк, Седльці, Серадз, Люблін, Луцьк, Гродно, Вільно (Лукішки), Познань, Цешин, Катовиці, Краків, Тарнув, Львів	Бендзин, Біла Підляська, Каліш, Ленчиця, Лович, Лодзь (вул. Торгова), Лодзь (вул. Гданська), Пултуськ, Сувалки, Вельонь, Влоцлавек, Янув-Любельський, Кельці, Ковель, Кременець, Радом, Рівне, Сандомир, Замостя, Брест, Ліда, Новогрудок, Пінськ, Слонім, Вілейка, Вільно (Стефанське), Староград, Грудзьондз, Торунь, Бидгощ, Іновроцлав, Острово, Мисловиці, Ясло, Новий Сонч, Ряшів, Вадовиці, Чортків, Коломия, Перемишль, Самбір, Сянок, Станіславів, Стрий, Тернопіль, Золочів	Бережани, Рибнік, Люблінєць, Гнезно, Лешно, Хойноці, Кобрин, Ошмяни, Пружани, Швянченіс, Волковиськ, Холм, Дубно, Коньське, Козенциці, Краснистав, Остріг, Мехув, Пінчув, Володимир, Сосновець, Серпць, Рава, Плонськ, Остроленка, Млава, Ліпно, Кутно, Конін, Коло, Груець, Ченстохова.

Подано за: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 czerwca 1928 r. o wykonaniu rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. *DzU RP.* 1928. № 64. Poz. 591. S. 1475–1476.

Додаток Б

Чисельність пенітенціарних установ та в'язнів у Польщі

Кількість тюрем і в'язнів у Польщі в 1922–1939 рр.

	1.01.1922	1.01.1925	1.01.1930	1.01.1935	1.01.1939
Кількість в'язниць	353	337	335	341	376
Кількість в'язнів	28 488	32 085	30 219	55 895	71 316

Подано за: Historia Polski w liczbach. T. I. Państwo. Społeczeństwo. Warszawa: GUS, 2003. S. 340.

Чисельність в'язнів у тюрмах Польщі в 1926–1939 рр.
Гендерний зріз

Рік	Загальна кількість в'язнів	Чоловіки	Жінки	Відсоткове співвідношення жінок до загальної кількості в'язнів
1926	30 454	27 089	3365	11 %
1927	27 625	24 651	2974	10,8 %
1928	29 796	26 613	3183	10,7 %
1929	25 073	22 622	2451	9,8 %
1930	30 219	27 380	2839	9,4 %
1932	37 922	34 761	3231	8,5 %
1934	48 444	44 443	4001	8,3 %
1936	55 336	50 693	4643	8,4 %
1937	59 496	54 957	4899	8,2 %
1938	68 008	62 367	5641	8,3 %
1939	70 520	64 478	6042	8,6 %

Подано за: Kolarczyk T., Kubiak J. R., Wierzbicki P. Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1984. S. 35.

Додаток В

Чисельність в'язнів в окремих тюрмах Польщі

Кількість ув'язнених у тюрмі І класу м. Вішничі впродовж
1925–1939 рр.

Дата	Кількість ув'язнених
9.10.1925	523
16.04.1927	474
3.04.1928	581
1.02.1929	514
16.09.1929	586
19.10.1931	602
1.10.1932	664
26.04.1935	620
19.05.1938	815
7.08.1939	859

Укладено автором на підставі: ANKr. Zesp. 480. Sygn. 5. S. 246; Sygn. 27. Brak paginacji; Sygn. 32. S. 79; Sygn. 33. S. 53, 229, 387; Sygn. 34. S. 75, 253; Sygn. 35. S. 259; Sygn. 36. S. 139.

Продовження додатка В

Кількість ув'язнених у тюрмі II класу в м. Каліші у 1921–1935 рр.

Дата	Кількість ув'язнених
7.01.1921	342 (265 чоловіків та 77 жінок)
31.12.1921	389 (344 чоловіки та 45 жінок)
12.1922	344
12.1923	354 (296 чоловіків та 58 жінок)
12.1924	316 (273 чоловіки та 43 жінки)
01.1929	226 (181 чоловік та 45 жінок)
01.1930	221 (181 чоловік та 40 жінок)
10.1931	305
1.01.1932	322 (276 чоловіків та 46 жінок; у тому числі 247 засуджених та 75 підслідних)
1.01.1933	221 (187 чоловіків, 31 жінка, 3 неповнолітні особи; в тому числі 163 засуджених і 58 підслідних)
01.1934	415 (підслідних – 87 (76 чоловіків та 11 жінок), засуджених – 325 (272 чоловіки та 53 жінки), адміністративних – 3 (2 чоловіки та 1 жінка)
1.01.1935	516 (396 засуджених та 120 підслідних)
1.04.1935	391
13.10.1935	495

Укладено автором на підставі: APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 7. S. 16, 331, 347; Sygn. 8. S. 2, 53; Sygn. 17. S. 22, 36, 75, 159; Sygn. 21. S. 6; Sygn. 22; Sygn. 23. S. 1, 149; Sygn. 24. S. 396.

Продовження додатка В**Кількість ув'язнених у Несвізькій в'язниці III класу
впродовж 1926–1937 рр.**

Дата	Кількість ув'язнених
23.05.1926 р.	54
10.02.1927 р.	38
21.02.1930 р.	45
23.03.1930 р.	69
26.03.1930 р.	73
23.09.1930 р.	60
14.11.1931 р.	77
1.10.1937 р.	57
1.11.1937 р.	61
1.12.1937	53

Укладено автором на підставі: ГАГрО. Ф. 1176. Оп. 1. Д. 1, Л. 1; Д. 2, Л. 18; Д. 3, Л. 7; Д. 4, Л. 1; Д. 5, Л. 7; Д. 6, Л. 1; Д. 7, Л. 1, Д. 92, Л. 1, 3, 7.

Комуністи у в'язниці м. Краснистава, 1931–1938 рр.

Дата	Кількість комуністів	Загальна кількість в'язнів
1.01.1931	17	99
03.1931	25	144
09.1935	17	161
04.1938	19	187
09.1938	5	196

Подано за: APZ. Zesp. 99. Sygn. 2638. S. 2, 4; Sygn. 2639. S. 32; Sygn. 44. S. 22–23.

Додаток Г

**Культурно-освітня діяльність в'язнів Каліської тюрми
у 1928–1933 рр.**

Рік	Кількість учнів	Кількість навчальних годин	Кількість книг у бібліотеці	Кількість позашкільних лекцій та бесід	Кількість театральних вистав та масових заходів	Кількість кінематографічних показів / радіо- ефірів
1928	42	670	1376	4	4	--- / 3
1929	37	635	1568	3	1	--- / 4
1930	43	610	1592	7	3	4 / 360
1931	41	615	1592	7	8	2 / 355
1932	47	768	1592	8	5	1 / 335
1933	54	768	1261	5	1	--- / 325

Подано за: APKalisz. Zesp. 195. Sygn. 24. S. 61.

Додаток Д

Корпус службовців окремих пенітенціарних установ Східної Галичини

Чисельність персоналу окремих в'язниць Східної Галичини, 1923 р.

В'язниця	Керівник	Чисельність персоналу
Бережани	В. Білік	17
Золочів	К. Уляновський	26
Коломия	Я. Янчишин	23
Перемишль	П. Гонска	30
Самбір	К. Фідерер	27
Станіславів	Р. Хлопецький- Старк	43
Стрий	В. Грохман	22
Сянок	М. Антоневиц	20
Тернопіль	М. Грошек	16
Чортків	Е. Смітка	30

Укладено автором на підставі: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1а. Спр. 907. Арк. 12–38.

Конфесійна приналежність охоронців окремих в'язниць
Східної Галичини, 1927 р.

В'язниця	Всього	Римо-католики	Греко-католики
Бережани	14	12	2
Золочів	21	16	5
Коломия	19	13	6
Перемишль	20	13	7
Станіславів	26	16	10
Тернопіль	18	11	7

Укладено автором на підставі: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 16. Спр. 275. Арк. 3–6; Спр. 276. Арк. 1–9; Спр. 277. Арк. 1–8; Спр. 278. Арк. 11–18; Спр. 279. Арк. 2, 4–5, 8–14; Спр. 280. Арк. 3–6.

Додаток Е

Політв'язні в Східній Галичині

Політичні в'язні в окремих тюрмах Східної Галичини, 1 липня 1926 р. (згідно з даними Львівського апеляційного суду)

В'язниця	Загальна кількість в'язнів	Кількість політв'язнів	Частка політв'язнів у загальній кількості ув'язнених (%)
Львів («Баторія»)	285	21	7,3 %
Львів («Бригідки»)	553	12	2,1 %
Коломия	?	15	?
Перемишль	205	11	5,3 %
Самбір	283	10	3,5 %
Станіславів	170	1	0,6
Тернопіль	152	1	0,65
Золочів	79	1	1,3

Подано за: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1330. Арк. 3.

Політичні в'язні у деяких тюрмах Східної Галичини,
II пол. 1927-го – поч. 1928 р.

В'язниця	Загальна кількість в'язнів	Кількість політв'язнів	Частка політв'язнів у загальній кількості ув'язнених
Коломия	181	17	9 %
Перемишль	200	1	0,5 %
Станіславів	236	6	2,5 %
Стрий	122	8	6,5 %
Тернопіль	158	15	9,5 %

Подано за: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 2044. Арк. 9–11, 13–14.

В'язні-комуністи в Луцькій тюрмі, 1932–1934 рр.

Дата	Загальна кількість в'язнів (засуджених та підслідних)	Кількість в'язнів- комуністів (засуджених та підслідних)
15.01.1932	455	164
01.02.1932	497	209
01.03.1932	532	214
01.04.1932	532	216
01.08.1932	443	169
01.11.1932	461	208
01.01.1933	463	196
01.02.1933	511	212
01.06.1933	512	198
15.11.1933	529	165
01.01.1934	538	161
1934	?	близько 164
15.12.1934	658	281

Укладено автором на підставі: Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8, 10, 20, 29, 61, 103, 124; Спр. 3. Арк. 6, 38, 89; Спр. 4. Арк. 4, 6, 106; Спр. 6. Арк. 4.

**Чисельність в'язнів Луцької тюрми
упродовж 1920–1939 рр.**

Дата	Підслідні		Засуджені		Разом
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	
01.1920					275
08.1921					226
II пол.1925					бл. 457
10.12.1925	165	5	208	18	396
11.01.1926					415
15.01.1932	203	23	210	19	455
1.02.1932	245	25	212	16	498
1.03.1932	263	28	223	18	532
1.04.1932	275	26	215	16	532
1.08.1932	224	27	175	17	443
1.11.1932	263	36	152	10	461
1.01.1933	241	31	179	12	463
1.02.1933	264	31	200	16	511
1.06.1933	229	14	247	22	512
15.11.1933	230	23	253	23	529
1.01.1934	211	20	286	21	538
15.12.1934	286	19	317	36	658
4.02.1935					672
01.1939	381	29	495	58	963

Укладено автором на підставі: LCVA. F. 128. Ар. 1. В. 14. L. 52–53; Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 8, 10, 20, 29, 61, 103, 124; Спр. 3. Арк. 6, 38, 89; Спр. 4. Арк. 6, 106; Оп. 4. Спр. 880. Арк. 1; Спр. 1255. Арк. 12–12 зв.; Спр. 1261. Арк. 27; Спр. 1264. Арк. 9 зв.; Спр. 2015. Арк. 3.

Кількість ув'язнених у тюрмі м. Сянока впродовж 1919–1934 рр.

Дата	Кількість ув'язнених
5.06.1919	109
27.01.1920	108
4.02.1921	149
1921	150
26.07.1922	129
1.01.1925	188
1.01.1926	181
30.09.1926	113
1.06.1928	101
1.01.1927	108
12.12.1928	149
31.03.1929	131
2.03.1930	152
15.01.1931	138
14.08.1931	87
1.04.1932	151
20.06.1932	181
4.04.1933	147
4.07.1933	217
01.1934	197
1.10.1934	250

Укладено автором на підставі: APRz OS. Zesp. 134. Sygn. 20. S. 13, 17, 19, 29, 36, 57, 75, 81, 86; Sygn. 28. S. 1, 16, 74, 76, 77; Sygn. 34. S. 1, 19; Sygn. 35. S. 53; Sygn. 36. S. 49; Sygn. 40. S. 2; Sygn. 41. S. 226; Sygn. 42. S. 172; Sygn. 43. S. 25; ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1. Спр. 263. Арк. 43.

Додаток И

Культурно-освітнє життя в'язнів Волині та Східної Галичини

Навчання в'язнів у деяких тюрмах Східної Галичини, 1924 р.

В'язниця	Загальна кількість в'язнів	Кількість в'язнів охоплених навчанням
Львівські «Бригідки»	561	130 (23 %)
Станіславів	213	32 (15 %)
Тернопіль	176	30 (17 %)
Золочів	188	34 (18 %)
Бережани	229	123 (54 %)

Подано за: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1218. Арк. 15, 34, 43, 47.

Бібліотеки у деяких тюрмах Східної Галичини, 1924 р.

В'язниця	Загальна кількість книг	Польською мовою	Німецькою мовою	Українською мовою
Львівські «Бригідки»	275	262	7	6
Станіславів	32	13	2	17
Тернопіль	542	381	75	86
Бережани	56	27	2	27

Подано за: ЦДІАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1218. Арк. 4–5, 15, 18, 43.

Продовження додатка И

Культурно-освітня діяльність у Луцькій тюрмі в 1928–1933 рр.

Рік	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Кількість учнів	62	69	123	124	112	153
Кількість книг у бібліотеці	706	914	1030	937	1316	1526
Кількість публічних лекцій, виховних розмов	29	15	55	50	67	131
Кількість театральних вистав	–	–	1	–	–	7
Кількість концертів	–	–	5	6	4	3

Подано за: Держархів Волинської обл. Ф. 47. Оп. 4. Спр. 1710.
Арк. 10.

Додаток I

Міжнародна організація борцям революції
Структура МОДР
у Тернопільському воєводстві станом на 11.01.1933 р.
(за матеріалами Тернопільського воєводського управління)

Повіт	Населений пункт	Характер організаційної одиниці	Кількість членів
Тернопіль	Тернопіль	Окружний комітет	3
	Тернопіль	Міський комітет	3
	Тернопіль	філія (коморка)	4
	Тернопіль	філія (коморка)	4
	Тернопіль	філія (коморка)	4
	Тернопіль	філія (коморка)	4
	Тернопіль	філія (коморка)	4
	Тернопіль	філія (коморка)	4
	Настасів	філія (коморка)	4
	Настасів	філія (коморка)	4
	Настасів	філія (коморка)	4
Чортків	Чортків	районний комітет	4
	Чортків	філія (коморка)	3
	Чортків	філія (коморка)	3
	Чортків	філія (коморка)	3
	Чортків	філія (коморка)	3
	Чортків	філія (коморка)	3
Борщів	Скала над Збручем (Скала Подільська)	філія (коморка)	5
	Золочів	районний комітет	4

Золочів	Золочів	філія (komórka)	4
	Золочів	філія (komórka)	4
	Золочів	філія (komórka)	4
	Золочів	філія (komórka)	4
	Золочів	філія (komórka)	4
	Олесько	філія (komórka)	4
	Олесько	філія (komórka)	4
	Олесько	філія (komórka)	4
	Сасів	філія (komórka)	5
	Сасів	філія (komórka)	5
?	Риків	філія (komórka)	4
Бережани	Бережани	районний комітет	5
	Бережани	філія (komórka)	4
	Бережани	філія (komórka)	4
	Бережани	філія (komórka)	4
	Бережани	філія (komórka)	4
	Потутори	філія (komórka)	4
	Потутори	філія (komórka)	4
	Потутори	філія (komórka)	4
Підгайці	Підгайці	філія (komórka)	5
Скалат	Скалат	районний комітет	4
	Скалат	філія (komórka)	4
	Скалат	філія (komórka)	4
	Скалат	філія (komórka)	4
	Товсте	філія (komórka)	3
	Гримайлів	філія (komórka)	4
	Гримайлів	філія (komórka)	4

Подано за: Держархів Тернопільської обл. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 1836.

Продовження додатка I

**Структура МОДР
у Волинському воєводстві станом на 30.06.1937 р.
(за матеріалами Волинського воєводського управління)**

Повіт	Населений пункт	Характер організаційної одиниці	Кількість членів
Дубно	Козирщина	філія (коморка)	2
	Рудлево ?	філія (коморка)	5
	Війниця	філія (коморка)	3
	Смордва	філія (коморка)	2
	Ярославичі	філія (коморка)	2
	Боремець	філія (коморка)	2
	Варковичі	філія (коморка)	4
	Крилів	філія (коморка)	3
	Мокре	філія (коморка)	3
	Довгошиї	філія (коморка)	4
	Дубно	філія (коморка)	4
Горохів	Липа	філія (коморка)	6
	Холопичі	філія (коморка)	3
Костопіль	Осова	філія (коморка)	5
Кременець	відсутні структури МОДР		
Ковель	Ковель	окружний комітет	2
	Ковель	міський комітет	12
	Датинь	міський комітет	4
	Ниці	міський комітет	5
	Підсинівка	міський комітет	5
	Синове	міський комітет	6
	Велимче	міський комітет	8
	Бахів	міський комітет	10

Ковель	Доротище	міський комітет	5
	Дубова	міський комітет	5
	Грабове	міський комітет	5
	Облапи	міський комітет	5
	Дубечне	міський комітет	10
	Рокита	міський комітет	10
	Заболоття	міський комітет	5
	Здомишель	міський комітет	5
	Грив'ятки	міський комітет	5
	Озерне	міський комітет	5
	Пісочне	міський комітет	20
	Повурськ	міський комітет	7
	Маневичі	міський комітет	2
	Гірники	міський комітет	11
	Якушів	міський комітет	4
	Комарове	міський комітет	4
	Лучичі	міський комітет	6
	Видраниця	міський комітет	4
	Заброди	міський комітет	5
	Нові Кошари	міський комітет	3
	Седлище	районний комітет	5
	Буцинь	міський комітет	3
	Брунетівка	міський комітет	3
	Стара Вижва	міський комітет	6
	Секунь	міський комітет	6
	Турійськ	районний комітет	2
	Дольськ	міський комітет	3
	Гілар (?)	міський комітет	10
Клюськ	міський комітет	14	

Ковель	Літин	міський комітет	1
	Радовичі	міський комітет	10
	Растів	міський комітет	10
	Соловичі	міський комітет	30
	Турійськ	міський комітет	20
	Задіби	міський комітет	50
	Літогоща	міський комітет	5
	Мельниця	міський комітет	7
	Мирин	міський комітет	12
	Голоби	районний комітет	6
	Битень	міський комітет	50
	Бруховичі	міський комітет	50
	Голоби	міський комітет	12
	Новий Мосир	міський комітет	20
	Погіньки	міський комітет	7
	Поповичі	міський комітет	15
	Радошин	міський комітет	50
	Старий Мосир	міський комітет	25
	Солотвин	міський комітет	50
	Свидники	міський комітет	25
	Вівчицьк	міський комітет	25
	Воля- Радошинська	міський комітет	25
	Жмудче	міський комітет	21
	Любитів	районний комітет	----
	Будище	міський комітет	8
	Білин	міський комітет	10
Дроздні	міський комітет	5	
Грушівка	міський комітет	10	

	Колодажне	міський комітет	5
	Колодниця	міський комітет	1
	Стеблі	міський комітет	12
	Уховецьк	міський комітет	11
	Волошки	міський комітет	10
	Ворона	міський комітет	5
	Засмики	міський комітет	8
Любомль	Гороховище	районний комітет	5
Луцьк	Луцьк	окружний комітет	?
	Луцьк	міський комітет	?
	Рожище	місцевий комітет	?
	Переспа	місцевий комітет	?
	Невільно	філія (коморка)	?
	Любче	філія (коморка)	?
	Тихотин	філія (коморка)	?
	Чаруків	місцевий комітет	?
	Чаруків	філія (коморка)	1
	Полонка	місцевий комітет	?
	Лаврів	філія (коморка)	?
	Олика	філія (коморка)	1
	Дідичі	філія (коморка)	?
	Метельне	філія (коморка)	?
	Хорлупи	філія (коморка)	?
Дубище	філія (коморка)	?	
Рівне	відсутні структури МОДР		
Сарни	відсутні структури МОДР		
Володимир	відсутні структури МОДР		
Здолбунів	відсутні структури МОДР		

Подано за: Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 3935. Арк. 1–16.

Львівська карно-слідча в'язниця «Бригідки». Міжвоєнний період

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-B-687

Подано за: Narodowe Archiwum Cyfrowe. Zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji Sygn. 1-B-687; Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego... S. 283.

Дрогобицька в'язниця, 1933–1935 рр.**Загальний вигляд****Праця в'язнів у столярній майстерні**

Подано за: Narodowe Archiwum Cyfrowe. Zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji. Sygn. 1-B-663-2; 1-B-663-4.

Станіславська в'язниця, 1933 р.

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 1-B-708

Подано за: Narodowe Archiwum Cyfrowe. Zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji. Sygn. 1-B-708.

Луцька тюрма

Зовнішній вигляд, II пол. XIX ст.

Службовці Луцької в'язниці – слухачі локальних навчальних курсів для тюремних працівників, 1930 р.

Подано за: Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 1 а. Спр. 303. Арк. 1; П'ясецький В. Луцьк. Історико-краєзнавчі нариси. Кн. 1. Старе місто. Луцьк: Волинські старожитності, 2013. С. 138.

Рівненська в'язниця та її службовці, 1920–1939 рр.**Загальний вигляд**

Haraldove Archivum Cyfrowe, sygn. 1-8-704-1

Навчальний процес у тюремній школі

Haraldove Archivum Cyfrowe, sygn. 1-8-704-2

Продовження додатка М

Посвідчення охоронниці тюрми Я. Яжемської, 1934 р.

Посвідчення лікаря тюрми К. Шмігельського, 1934 р.

Подано за: Narodowe Archiwum Cyfrowe. Zesp. Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji. Sygn. 1-B-704-1, 1-B-704-2; Держархів Рівненської обл. Ф. 41. Оп. 3. Спр. 42. Арк. 1, 21.

**Митрополит Андрей Шептицький під час візитації Львівської в'язниці
«Бригідки», серпень 1927 р.**

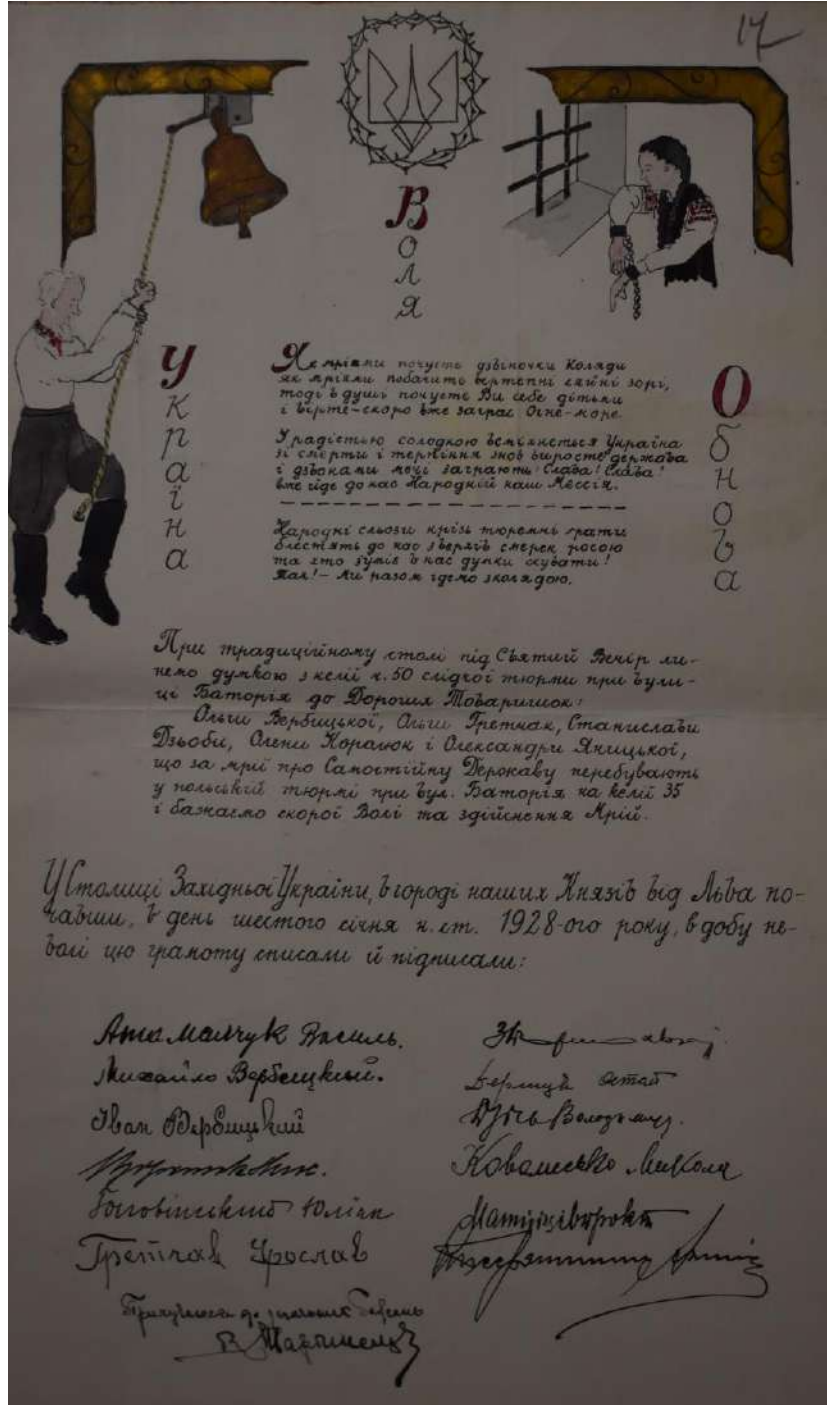
Подано за: ЦДАЛ України. Ф. 151. Оп. 1 а. Спр. 1943. Арк. 6.

Титульна сторінка гумористичного журналу «Кібель», який видавався у Львівській тюрмі «Баторія», 1927 р.

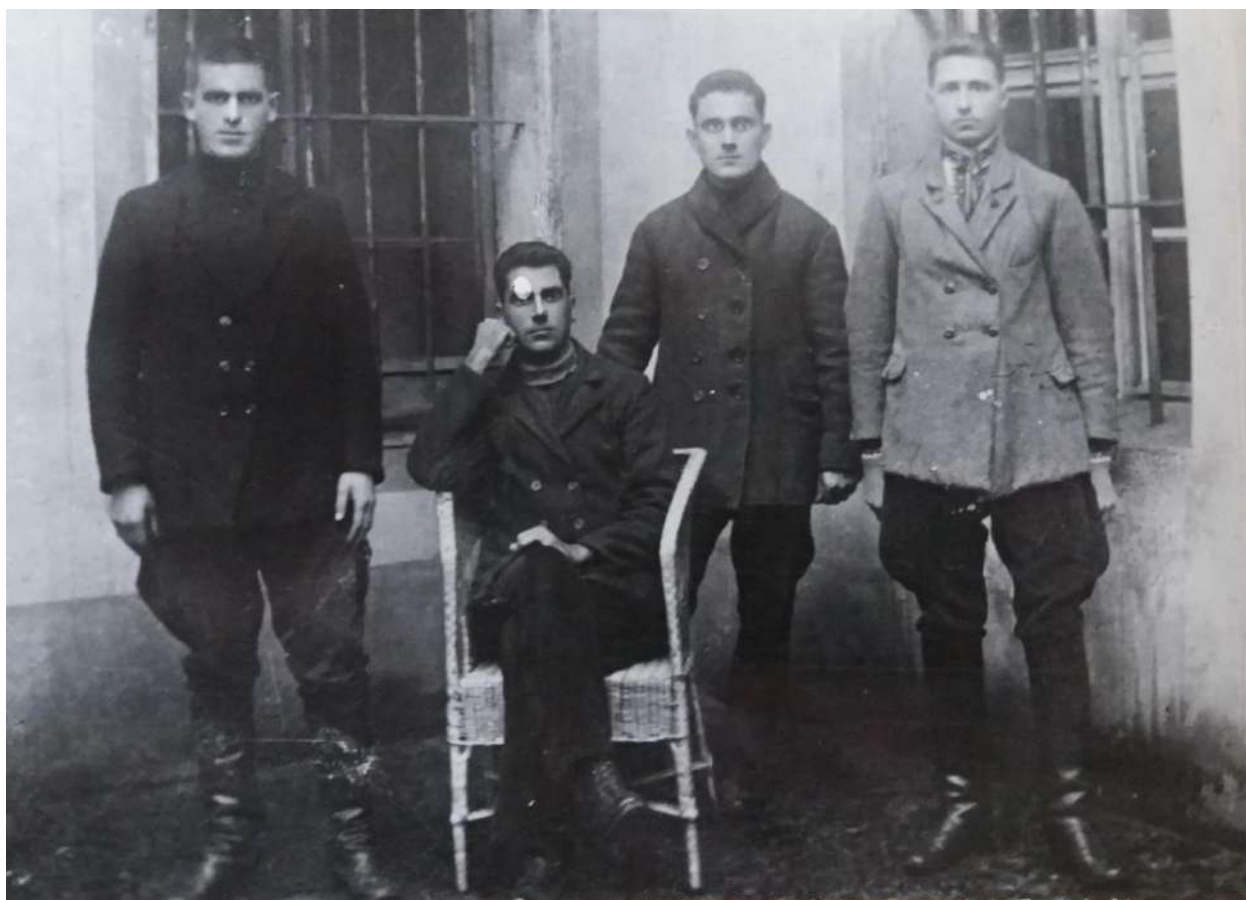
Подано за: ЦДІАЛ України. Ф. 371. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 18.

**Рукописна різдвяна листівка,
що її підготували у Львівській тюрмі «Баторія»
члени УВО для жінок-політв'язнів цієї ж установи, 1928 р.**

Політичні в'язні у тюрмі м. Луцька.

Міжвоєнний період

Подано за: ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного. 2-43271.

Додаток С

**Група засуджених комсомольців Західної України.
м. Луцьк, 1927 р.**

Подано за: ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного. 4-10776.

Волиняни та галичани в «Березі-Картузькій»

Документ з особової справи Романа Шухевича, 1934 р.

35

Miejsce i data założenia
arkusza ewidencyjnego

Do jakiej organizacji politycznej należy

Wiat

Województwo - Powiat - Posterunek P. P.

193 r.

Arkusze ewidencyjny

Miejsce	1. Nazwisko i imię <i>Шухевич Роман</i>
na	2. Imiona rodziców <i>Сурп і Євгенія</i>
fotografje	3. Pseudonim (przezwiako)
	4. Miejsce zamieszkania <i>Львів, ул. Копыницька 18</i>
	5. Narodowość i wyznanie <i>gr. Katoлик</i>

Data i miejsce urodzenia *30. 10. 1907 r. w Lwowie.*

Zawód, czem się trudni *—*

Stan rodzinny *żona, 1 dziecko*

Wykształcenie *szkoła realna*

Stan majątkowy

Czy służył w wojsku i gdzie

Opis ogólny

Wybitny i aktywny członek OUN, kilkakrotnie był zatrzymywany przez zarządek bezpieczeństwa na rzecz nielegalnej U. N. C. i uczestniczył w parady na Węgrzech, powstaniu w Górnym Śląsku, lecz z braku dowodów zwolniony.

Продовження додатка Т

Документ з особової справи Тараса Бульби-Боровця, 1935 р.

1168

Miejsce i data założenia
arkusza ewidencyjnego

Do jakiej organizacji politycznej należy

Powiat _____
Komisarjat - Posterunek P. P. _____

Dnia _____ 193__ r.

Arkusz ewidencyjny

Miejsce na fotografię	1. Nazwisko i imię <i>Borowiec Tawar</i>
	2. Imiona rodziców <i>Symon Ouisja</i>
	3. Pseudonim (przezwiśko)
	4. Miejsce zamieszkania <i>Рівне ул. Вспіддільна 7</i>
	5. Narodowość i wyznanie <i>Українська</i>

6. Data i miejsce urodzenia *9. VII - 1907 Buzmacze gm. Dwidul' pol. pow. Kostopol*

7. Zawód, czem się trudni *rolnik*

8. Stan rodzinny *żonaty*

9. Wykształcenie *szkółne*

10. Stan majątkowy _____

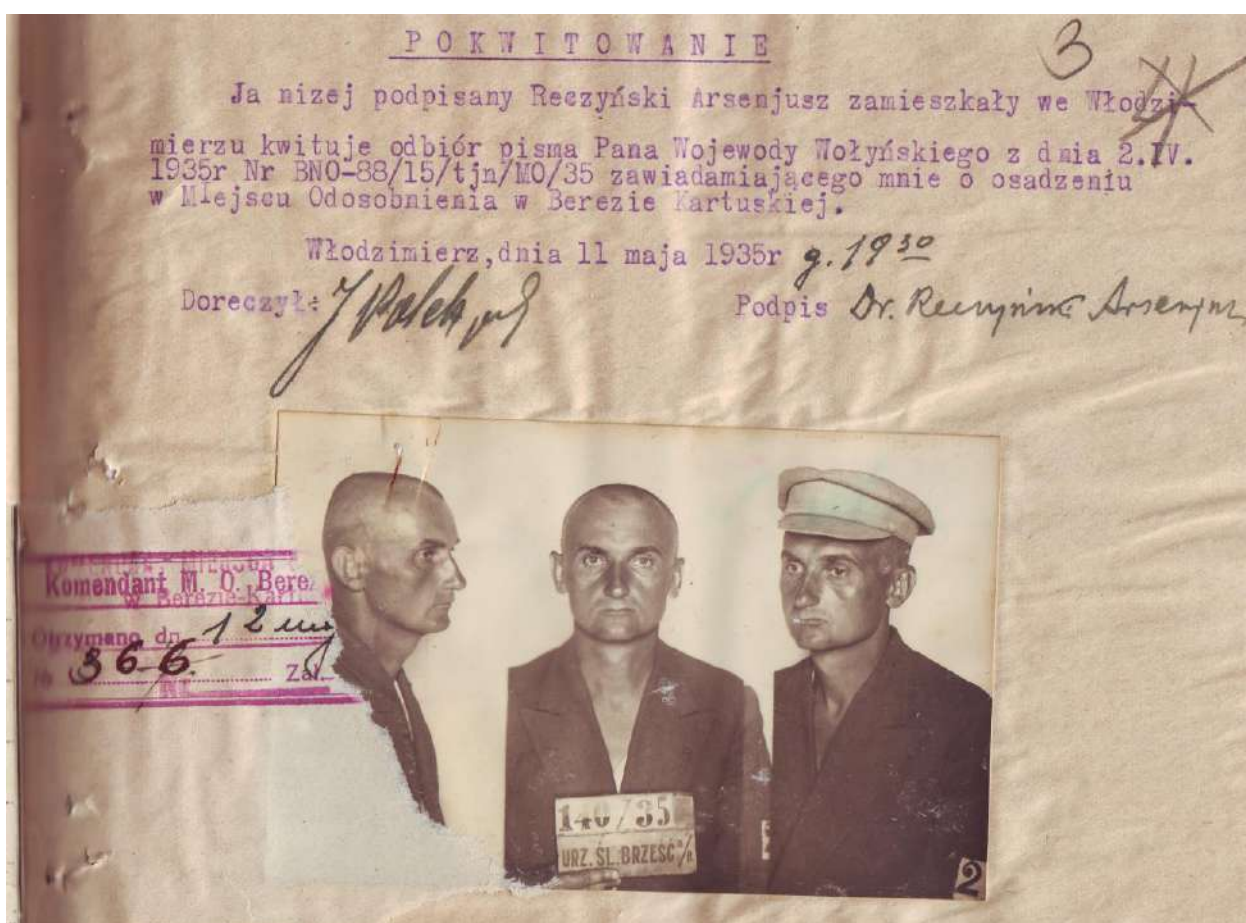
11. Czy służył w wojsku i gdzie _____

Opis ogólny

Діявеле О. У. в. з комітету української Революційної в 1928 році, який вів боротьбу з Рівненським українським націоналістичним українським і працював на деяких політичних працях організаційних і культурних у напрямку комітету О. У. в.; організатор акцій антирадянської боротьби, який очолює його діяльність у Рівненській області. -

Продовження додатка Т

Документ з особової справи Арсена Річинського, 1935 р.

Подано за: ГАБО. Ф. 98. Оп. 2. Д. 81. Л. 3.

Документ з особової справи Миколи Ясінського, 1935 р.

о д р і с 2

Nr. II. J. 38.

Arkusz ewidencyjny.

Nazwisko: Jasiński Imię: Nikołaj

Pseudonim (przezwiśko, fałszywe nazw.): _____

Ur. dnia 2/II. 1900 r. w Stanisławowie pow. Stanisławów

Ostatnio zamiesz. w Stanisławów, ul. Żybkiewicza pow. _____

Imię ojca i matki Nikołaj i Rudkija narodowość rusk wyznanie gr. kat.

Wykształcenie: 7 kl. rusk. gimnazjum zawód bez zawodu stan wolny

Wartość moralna Niepełna

Sfera działalności politycznej, społecznej, gospodarczej zacklurewany, członek U. W. O.

Późniejsze zmiany adresu _____

RYSOPIS:

Wzrost: wysoki

Twarz: prosiągła

Oczy: niebieskie

Usta: miękkie

Nos: proporcjonalny

Włosy: c. blond czesane do

Znaki szczególne: _____

Продовження додатка Т

Фото з особової справи Миколи Скоп'юка, 1936 р.

Подано за: ГАБО. Ф. 98. Оп. 1. Д. 2152. Л. 2.